BOSANSKI
PETROVAC
U NOB

3

PETROVAC U NOB

BOSANSKI PETROVAC U NOB

ZBORNIK SJEĆANJA

KNJIGA III

IZDAVAČ: OPŠTINSKI ODBOR SUBNORA
BOSANSKI PETROVAC

ZA IZDAVAČA: VOJO BANJAC, STEVO DALJEVIC I
MICA SMILJANIC

Redakcijski odbor

VLADIMIR ČERKEZ / LJUBIŠA CURGUS / DRAGO DUKIC
AHMET HROMADŽIC / SVETKO KARANOVIC / VLADO KECMAN
VOJO MILANOVIC / VLADO PROŠIC / ILIJA RADULOVIC
BOŠKO STOJANOVIC / MILE TRNJAKOVIC / MILAN ZORIC

Predsjednik redakcijskog odbora

VLADO KECMAN

Potpredsjednik redakcijskog odbora

AHMET HROMADŽIC

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

VLADIMIR ČERKEZ

Recenzenti

Dr NIKOLA BABIC i prof. PETAR MIŠKOVIC

Lektor DRAGO NOVOTNI

Saradnik Pri lektorisanju i korektor IVICA BODNARUK

Stampa: NIP »OSLOBOĐENJE«, Sarajevo

Za štampariju: RASIM HUSIC

BOSANSKI PETROVAC U NOB

KNJIGA TREĆA

MILUTIN MORACA

MOJE VIĐENJE PETROVCANA 1941.

Poslije raspada kraljevine Jugoslavije uspio sam da iz mađarskog zarobljeništva stignem u Drvar, tačnije u selo Bastase u rodni kraj mojih roditelja. Tamo sam stigao koncem juna 1941. godine i ubrzo zatim povezao se, preko moga brata Pere, sa drugom Ljubom Babićem, vojnim povjerenikom KPJ za srez Bosansko Grahovo koji me je uključio u rad na pripremanju ustanka u grahovsko- drvarskom srezu.

U danima pripreme ustanka moje prvo upoznavanje sa Petrovčanima bilo je preko druga Ilije Došena, vojnog povjerenika KPJ za srez Bosanski Petrovac. Međusobno sarađujući na pripremama ustanka u ova dva naša susjedna sreza, drug Ilija je upoznavao rukovodstvo ustanka u Drvaru sa tokom priprema ustanka na petrovačkom srezu. Drug Ilija je bio optimista u pogledu opredjeljenja Petrovčana za oružanu borbu. Svoj optimizam on je zasnivao na realnim mogućnostima svoga kraja. Govorio nam je, naime, o tome da su petrovački komunisti i članovi saveza komunističke omladine Jugoslavije, kao i brojni šumski radnici i seljaci — simpatizeri Partije, prihvatili poziv KPJ na dizanje ustanka protiv fašističkih porobljivača naše zemlje i njihovih domaćih ustaških slugu.

Već prvih dana pripremanja mladih ljudi za odrede na petrovačkom srezu prikupljen je dovoljan broj vojnih karabina, lovačkih pušaka i drugog naoružanja za prve vojne akcije.

Sjećam se da nam je tada drug Ilija govorio o mladom i od važnom komunisti Zdravku Čelaru, koji je bio

određen za komandanta gerilskih odreda sreza Bosanski Petrovac i koji je zajedno sa drugim petrovačkim komunistima skojevcima i naprednim radnicima i seljacima radio na formiranju odreda.

Rukovodstvu ustanka u Petrovcu, Drvaru i Srbu (u Lici) bilo je jasno da oružana borba može otpočeti i uspješno se voditi samo zajedničkim i dobro vođenim pripremama i akcijama, sa najširim osloncem na narod, pa su na toj osnovi i vođeni zajednički sastanci i dogovori među partijskim rukovodstvima i najodgovornijim ljudima Petrovca, Srba i Drvara.

Rezultati takvog zajedničkog rada na pripremi ustanka urodili su plodom već prvog dana ustanka — 27. jula 1941. godine. Iako su lokalni događaji u Drvaru ubrzali otpočinjanje oružane borbe, štab gerilskih odreda za grahovsko-drvarski srez uspio je da koordinira svoie prve oružane akcije sa štabovima gerilskih odreda u Petrovcu i u Srbu. Ranije planiranim i pripremljenim dejstvima jedinica ova naša tri štaba gerilskih odreda u toku 27. jula oslobođeni su Bosansko Grahovo, Srb, Drvar i Oštrelj i stvorena je prostrana slobodna teritorija u ovom dijelu Like i Bosanske Krajine.

Od prvih dana ustanka, imao sam prilike da kao zamjenik komandanta štaba gerilskih odreda za grahovsko-drvarski srez pratim razvoj ustanka u petrovačkom kraju i prve oružane borbe brojnih petrovačkih gerilskih odreda. Ustanak u petrovačkom srezu, od samog njegovog početka, karakteriše opšte raspoloženje i pokret naroda da pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije povede oružanu borbu protiv fašističkih porobljivača naše zemlje.

U vrtlogu tih prvih ustaničkih dana trebalo je i brzo raditi i brzo se snalaziti. Pogotovu i zbog toga jer je ustaški pogi$_{avar}$ Pavelić bio odlučio da ustaničko područje u Lici i Krajini što prije smiri ognjem i mačem — masovnim uništenjem naroda. Komunisti Petrovca radili su punom snagom. Nevolja je bila u tom što nisu imali dovoljno organÌ2$_{ac}$j$_{ono}$g umijeća, a još manje vojnog znanja i iskustva. Ipak$_{)\ za}$ kratko vrijeme, u toku 27. jula i narednih dana, tvoreći u hodu, uz istovremeno izvođenje oružanih

akcija u Koluniću i Kalabinom Brdu, kod Krnjeuše i Smoljane, na Ripačkom klancu, kod Prkosa, u Lipi, Bravskom, Srnetici i drugim mjestima formirani su brojni odredi i postavljene njihove komande. Već 31. jula štab gerilskih odreda u Petrovcu imao je oko 800 boraca, naoružanih sa 470 pušaka, 7 puškomitraljeza i 3 teška mitraljeza. Prve borbe Petrovčana nagovještavale su da će njihove jedinice biti tvrdi orah za svakog neprijatelja. Odredi su postepeno dolazili do saznanja da su najefikasnije borbe protiv neprijatelja zasjede na njegovim komunikacijama i napadi na njegova manja uporišta. Tako su, na primjer 4. avgusta Vrtočki odredi i odred Orašačkog brda u zasjedi kod Vrtoča zaplijenili haubicu 100 mm sa 27 granata. To je bilo prvo artiljerijsko oružje oteto od neprijatelja u Bosanskoj krajini. Sjećam se da je o ovoj borbi pisao i naš popularni list »Gerilac«, kao o uspješnom načinu borbe naših jedinica protiv brojno jačeg i naoružani jeg neprijatelja.

U vremenu od 28. do 31. jula prebačena su iz Drvara na petrovački front tri odreda, svaki jačine od jedne čete. Njihov je zadatak bio da zajedno sa petrovačkim odredima formiranim od boraca iz Kolunića, Vedrog Polja, Bukovače, Šekovca i Drinića štite prilaze Oštrelju i da aktivno dejstvuju prema neprijateljskom garnizonu u Petrovcu. Da bi se uskladila dejstva ovih petrovačkih i drvarskih odreda odlazio sam tih dana na oštreljski front i tamo se susretao sa brojnim petrovačkim borcima.

U tom vremenu neprijatelj je prikupio jake snage u Petrovcu u cilju prodora na našu slobodnu teritoriju prema Oštrelju i Drvaru. Njegova prva jača ofanziva počela je 2. avgusta, ali se ona istopila već na prilazima oštreljskim šumama. Naši odredi na oštreljskom frontu dali su neprijatelju snažan otpor, ali su slamanju njegove ofanzive isto toliko doprinijeli ostali petrovački odredi, koji su napadali neprijatelja na komunikacijama koje vode u Petrovac iz Bihaća, Ključa, Bosanske Krupe i Kulen Vakufa.

U ovoj ofanzivi neprijatelj je za 2—3 dana spalio desetak sela u bližoj okolini Bosanskog Petrovca. Petrovačko Polje bilo je prekriveno dimom spaljenih kuća, staja i

sijena, narod je izbezumljeno bježao u obližnje šume iza linije fronta, a onima kojima to nije uspjelo postali su žrtve krvavog ustaškog terora. Ovo ustaško nasilje nad narodom bio je najbolniji i najmučniji doživljaj naših boraca tih prvih ratnih dana.

Sa ogorčenjem i tugom i ja sam posmatrao ovaj jezivi prizor i razmišljao o tome koliko patnji i stradanja predstoji ovom narodu, jer je borba za slobodu tek počela.

Zbog sve većeg značaja borbi na petrovačkom području, a u cilju sinhronizovanih i uspješnijih naših dejstava, formiran je 20. avgusta 1941. godine prvi bataljon »Sloboda«. U njegov sastav ušli su petrovački i drvarski odredi. Formacija bataljona postavljena je tako što je od brojnih manjih odreda formirano pet jakih odreda sa potrebnim komandnim kadrom.

Za komandanta bataljona postavljen je Milutin Morača, za zamjenika komandanta Zdravko Celar, za političkog komesara Nikola Kotle, ali je drug Kotle ostao kratko vrijeme na ovoj dužnosti, pa je za komesara bataljona postavljen Ilija Došen, zamjenik političkog komesara bio je Milan Trninić, a operativni oficir štaba bataljona bio je Slavko Rodić. Sjedište štaba bilo je u Oštrelju.

Stab bataljona imao je svoj administrativni dio (radila su u njemu dva borca), intendanturu, obezbjeđenje, dovoljan broj kurira i osmatračnicu sa dogledom na vrhu oštreljskog visa (k. 1389), sa kojeg su se mogli dobro osmotriti svi pokreti neprijatelja na petrovačkim cestama, na izlazima iz Petrovca, a dobro se vidjela cesta na Kamenici i u Crvljivici (područje Drvara), što nam je omogućilo da pratimo kasniji prodor Italijana sa Ploča u Drvar i njihov pokret ka Oštrelju. Štab bataljona imao je sa osmatračnicom telefonsku vezu pa je brzo dobivao globalne podatke o kretanju neprijatelja na širem području petrovačke kotline, posebno o dolasku pojačanja njegovom garnizonu u Petrovcu, a često i korisne podatke o dinamici borbi u blizini Petrovca. O svemu tome ga je blagovremeno i znalački obavještavao komandir osmatračnice Jovo Međić, a svako veče podnosio mu cjelovit dnevni izvještaj.

Po svojoj jačini — mnogoljudnosti i naoružanju Prvi bataljon »Sloboda« odražavao je masovnost ustanka u Pe-

trovcu i Drvaru. Kada je formiran imao je oko 900 boraca, naoružanih sa 700 pušaka, 15 puškomitraljeza, 7 teških mitraljeza i haubicu 100 mm. To je bila respektivna snaga i za jače snage Pavelićeve »Nezavisne države Hrvatske«.

Zadaci bataljona bili su: da spriječi prodor neprijatelja na slobodnu teritoriju Bosanskog Petrovca i Drvara; da likvidira manja neprijateljska uporišta na komunikacijama; da putem zasjeda na komunikacijama uništava neprijateljdku živu silu i borbena sredstva; i da na taj način stvori uslove za oslobođenje Bosanskog Petrovca.

U toku formiranja bataljona, a i kasnije, nije sve išlo lako. Valjalo je od sitnih odreda formirati samo nekoliko jačih i na komandne dužnosti postaviti najsposobnije i politički najzrelije borce. Kao Drvarčani i Petrovčani su željeli da komandiri odreda budu ljudi vični vojnom poslu, tj. da to budu oni ljudi koji su imali čin u staroj vojsci. Bilo je boraca koji su tražili da komandir odreda bude čovjek iz njihovog sela. Dobrom broju boraca nije bila jasna dužnost političkih komesara, odnosno političkih sekretara, kako smo ih tada zvali. Vjerovatno ni mi komunisti nismo znali da dovoljno jasno kažemo borcima koje su to njihove dužnosti. Doduše, u to vrijeme politički rad u jedinicama i nije bio u prvom našem planu — prevagu su imali, da tako kažem, čisto vojnički zadaci.

Međutim, bilo je ljudi koji su našu borbu shvatili ili se u nju »uključili« iz čisto nacionalističkih pobuda, kao mogućnost obračuna sa Muslimanima i Hrvatima na nacionalističkoj i vjerskoj osnovi, a u korist okupatora i velikosrpske buržoaske reakcije. Zato su ovi ljudi bili protiv postavljanja političkih komesara, protestvovali su što se polaže partizanska zakletva, jer su oni kao vojnici već jednu položili, stvarali su razdor i nedisciplinu u odredu.

Ustaški teror nad srpskim stanovništvom išao je na ruku srpskim nacionalistima, pa je i borba sa njima utoliko više bila otežana.

Otuda je tokom izvođenja oružanih borbi vojnom i političkom rukovodstvu ustanka u Petrovcu i Drvaru, komunistima i naprednim ljudima sve više postojao glavni njihov zadatak da kod svih boraca preovlada saznanje o ciljevima narodnooslobodilačke borbe, koji se mogu ostva-

riti samo zajedničkom borbom svih naših naroda, jačanjem njihovog međusobnog povjerenja, razvijanjem bratstva i jedinstva.

Zahvaljujući tome što su narod petrovačkog kraja i njegovi borci brzo savladali prve šokove od ustaškog terora i prozreli mračne planove okupatora da pomoću ustaške države izazovu bratoubilački rat među Srbima, Hrvatima i Muslimanima, ustanak se u petrovačkom kraju brzo snažio.

Zbog toga ni malobrojni srpski nacionalisti nisu mogli ovdje da nađu svoje prijatelje. Narod je srpske nacionaliste odbacio kao saradnike i sluge okupatora.

U toku formiranja bataljona neprijatelj je u Petrovcu koncentrisao nove snage. To isto čini prema oslobođenoj teritoriji u Lici. Ustaški general Rumler sabrao je u Petrovac nekoliko pukovnija i bojni, tri ustaške bojne i četiri artiljerijske baterije, četu teških mitraljeza, jednu inženjersku četu — ukupno oko devet bataljona, odnosno oko 7.500 vojnika.[1]) Glavnina ove vojske krenula je 23. avgusta u ofanzivu prema Oštrelju. Ovo je bio i najjači neprijateljski napad na Oštrelj u toku dvomjesečnih borbi do ponovnog zaposijedanja oslobođene teritorije od strane italijanskog okupatora.

I ova ofanziva trajala je samo dva dana. Bila je razbijena samo od jednog našeg bataljona. Tako su se ustaničke snage i njihova oslobođena teritorija pokazali kao pretvrd orah za ustašku kvislinšku državu. Baš u ovim borbama su prvi put došle jasno do izražaja slabosti okupatorske tvorevine. Hrvatski radnici i seljaci mobilisani u domobranske pukovnije i bojne, koje su upućene protiv naše oslobođene teritorije, nisu ispoljili spremnost da se bore za interese okupatora. Čim su ugrabili sigurnu priliku domobrani su se u oštrelj skim šumama predavali našim borcima. Razumljivo je što je i kod njih u početku bilo neizvjesnosti i straha.

Samo u ovim borbama od 23. do 25. avgusta, bataljon »Sloboda« bio je ojačan sa preko 130 pušaka, sa 25 puškomitraljeza i 10 teških mitraljeza.

’) Podaci iiiz knjige Mile Trnjakovića »Na tromeđi 1941.«

Poslije toga presahli su planovi i akcije Pavelićevog generalštaba prema našoj slobodnoj teritoriji.

Zatim je ubrzo došao novi, u vojnom pogledu daleko moćniji, a po političkim metodima podliji neprijatelj — talijanski okupator, a s njim još jedan novi unutrašnji neprijatelj, još jedan saradnik i sluga okupatora — velikosrpska buržoaska reakcija sa svojim četničkim pokretom. Mi smo se ovdje, u Drvaru i Petrovcu, suočili s tim neprijateljem u isto vrijeme kada je Draža Mihailović kovao zavjeru protiv ustanika i spremao se da iskoristi njemačku ofanzivu za obračun sa ustankom u Srbiji.

Sukob sa talijanskim okupatorom i velikosrpskom četničkom reakcijom po svojim tokovima i posljedicama bio je najveća proba vitalnosti našeg ustanka. Iako su naši borci pružali otpor talijanskim oružanim snagama, naši frontovi bili su razbijeni a naša prva oslobođena teritorija je, poslije dva mjeseca njenog postojanja, bila reokupirana.

Prilikom prodora Talijana iz Bosanskog Grahova ka Drvaru ustaško-domobranske jedinice iz Petrovačkog garnizona napadale su na Oštrelj, ali su ih petrovački i drvarski odredi bataljona »Sloboda« u tome onemogućili.

Talijani su obećavali red i mir, zaštitu i bezbjednost, pa i pomoć svima onima koji odlože oružje. Velikosrpska reakcija je narodu »garantovala« da će talijanski okupator održati svoje obećanje, pozivajući ga da se povuče u miran život i protjera komuniste, a u isto vrijeme započela je stvarati oružane četničke formacije.

Bili su to dani ozbiljnih iskušenja i period uporne borbe naše Partije da održi jezgro ustaničkih sna?a, da parališe i u očima naroda razotkrije pravi smisao akcije udruženih talijansko-četničkih snaga. Tada se još jednom pokazalo koliko su oslobodilački i revolucionarni ciljevi naše borbe bili duboko usađeni u srca naših ljudi i kakva je bila njihova odlučnost da tu borbu, uprkos svih teškoća i žrtava, nastave. Naporima partijskih organizacija i onog brojnog aktiva borbenih i nepokolebljivih sinova i kćeri petrovačkog kraja, bile su brzo savladane pojave kolebanja, naše oružane snage reorganizovane i konsolidovane, a malobrojna četnička reakcija izolovana i u očima naroda razotkrivena kao izdajnička i protivnarodna. Malobrojni

četnici sklanjaju se pod okrilje i zaštitu jakog talijanskog garnizona u Petrovcu.

Odlukom oblasnog rukovodstva za Bosansku krajinu rasformirana je Drvarska brigada, a takođe i njeni bataljoni. Prišlo se formiranju novih partizanskih četa i bataljona na teritoriji svakog sreza.

Petrovačke partizanske čete za cijelo vrijeme od konca septembra do formiranja petrovačkog partizanskog bataljona vodile su borbe na području Petrovca, Kulen Vakufa, Podgrmeča, Sanice i Paunovca.

Krajem 1941. godine i početkom 1942. Petrovac je imao brojan bataljon prekaljenih i narodnooslobodilačkoj borbi do kraja odanih boraca. To je bio početak uspona koji nije bio prekinut sve do kraja rata.

Ubrzo se pokazalo da ni talijanski okupator, uprkos brojne i tehničke nadmoćnosti njegovih trupa, uprkos podrške koju mu je pružila velikosrpska reakcija i njeni četnički odredi, uprkos njegove podmukle politike obećanja i podmićivanja, nije realizovao ciljeve koje je sebi postavio svojim nastupanjem u Bosansku krajinu, septembra-oktobra 1941. godine. Umjesto pacifikacije ovoga našeg kraja, njegove trupe po krajiškim gradovima i naseljima našle su se u vatrenom kotlu pod neprekidnim udarcima partizanskih bataljona i odreda, opsjednute mržnjom naroda i njegovim jedinstvom u oslobodilačkoj i revolucionarnoj borbi.

Petrovački partizanski bataljon je u januaru 1942. godine izvojevao krupnu pobjedu nad talijanskim okupatorom u borbi kod Kolunića. Ova je borba potvrdila sposobnost petrovačkih boraca da i pod najtežim uslovima (jak neprijatelj, zima i veliki snijeg) izvode krupne oružane akcije.

Za borbe Petrovčana kod Kolunića brzo se saznalo na cijelom području naše ranije oslobođene teritorije. Borba je podstakla drvarske i grahovske partizane da i oni uskoro otpočnu veće akcije protiv talijanskih snaga u Drvaru i Grahovu.

Blokirane u svojim garnizonima u krajiškim gradovima i tučene od partizanskih bataljona na otvorenom te-

renu, talijanske okupacione trupe našle su se u Krajini u bezizlaznoj situaciji, pa je talijanska okupaciona komanda već u rano proljeće 1942. godine naredila povlačenje svojih trupa iz Ključa, Petrovca i drugih krajiških gradova. Tada je bio oslobođen i Bosanski Petrovac.

LIČNO MIŠLJENJE

Početkom avgusta 1941. godine Radivoje Rodić je držao sastanak jedne grupe skojevaca i naprednih omladinaca u Krnjeuši. Pored ostalog je rekao da će ustanak imati ovakve, a zatim onakve dimenzije, ali je sigurno da će revolucija pobijediti.

»Drugovi, treba da nam bude jasno da će nas malo preživjeti rat i revoluciju«.

Pero Kolundžija, poznati diskutant na sastancima, ovog puta je ćutao. To vidje Radivoje, pa upita Peru: »Zašto ti ćutiš, imaš sigurno šta da kažeš«.

Pero pogleda u Radivoja, pa teškom mukom reče: »Ja nisam pošao u borbu da poginem, već da ostanem živ. A ne bih htio da ti suprotstavljam svoje lično mišljenje, pa zato ćutim«!

STANKO MARJANOVIC

VRIJEDNOST ORUŽJA U GODINI OTPORA

Sesti april 1941. Nalazimo se u Poljoprivrednoj školi na jednom brdašcu iznad Novog Mesta, gdje smo se poslije dugog noćnog marša u nepoznatom pravcu vratili nazad. Slušamo radio-vijesti. Njemačka je izvršila napad na Jugoslaviju; njemačke trupe ušle u Ljubljanu; njemačke trupe napreduju iz Bugarske kroz Makedoniju i južnu Srbiju; njemačke trupe ...

Sa suzama u očima slušamo glas spikera i pitamo se kako je to moguće, zašto mi ovdje čekamo, gdje su nam starješine? Nema starješina, još jučer je tu u toj školi bilo mnogo oficira, od potporučnika do pukovnika, a sada smo sami, sve je to društvo otišlo ne znamo kuda, još u toku noći, dok je naša divizijska bolnička četa Ljubljanske divizije izvodila onaj neodređeni noćni marš tamo i nazad. Ipak su tu jedan rezervni potporučnik i naš podnarednik Vlajko. Sta da radimo gospodine potporučniče, zašto čekamo ovdje, zašto ne idemo u borbu, gdje su komandiri, gdje je upravnik bolnice? Sta nam on može reći, ne zna ni on, plače, udara nogom u radio-aparat i glas spikera se prekide. »Vojnici, ovo je propala stvar, bacite oružje i bježite kućama, ja prvi svoje bacam!« Otpasuje pištolj i baca ga, a mi poslije malog dogovora, videći situaciju, činimo isto. Četa se razbija po grupama. Slovenci se izdvajaju u posebnu grupu. Bilo ih je oko dvadesetak. Bacaju šajkače u vis, vrište i pjevaju slovenačke pjesme. Na drugoj strani se prikuplja jedna grupa Bosanaca, Crnogoraca i Srba. Na kraju se rasipamo po grupama i odlazimo. Ipak je najbolje stići kući, ali to nije lako, put je dalek, ne zna-

mo mi geografiju, a držati se komunikacija nezgodno je zbog Švaba. Pašćemo u zarobljeništvo. Odmakli smo nekoliko stotina metara od škole, a prvi avioni, njemačke »štuke«, prolijeću nas i obrušavaju se na školu. Eksplozija i dim. Ipak je dobro, izbjegli smo najgorem. Druga grupa aviona bombarduje naselje Novo Mesto. Još nekpliko stotina metara i evo i prvih tenkova. Jezivo djeluju. Topovske i mitraljeske cijevi isturene naprijed, a švapski vojnici pod šljemovima.

Prikrivamo se. Tenkovi prolaze. Ipak je bolje otići podalje od ceste.

Nailazimo na gomile oružja. Puške, puškomitraljezi, bombe. Da, to je sve ostalo od naše vojske. Na jednoj poljani, vidimo, u daljini postrojava se razoružana vojska. Jugoslovenski oficir izlazi na raport Švabi. I to smo dočekali.

Prolazimo pored nekih naseljenih mjesta. Na raskrsnicama puteva jugoslovenski žandarmi služe kao saobraćajci Švabama. Švaba je mnogo. Na našu grupaciju niko i ne obraća pažnju. Nailazimo pored nekih zaselaka. Kuće su razbacane po brežuljcima, a civili se skupljaju po grupama. Svi su naoružani, pucaju i vesele se. Šta je sad ovo, kakvi su ovo naoružani ljudi? To su neki Hrvati, valjda ustaše, presretaju vojnike i razoružavaju ih. Neprijatan je susret s njima. Vrlo su grubi, vulgarni, psuju kralja i srpsku majku. Izvlačimo se na taj način što tvrdimo da smo i mi Hrvati. Izmišljamo imena i mjesta odakle smo. Ja sam sada Ivan Pilić (tako se zvao jedan vojnik, kojeg sam poznavao). Ustaše su izvršile premetačinu nad nama i potpuno nas ogolili. Čak su nam oduzeli i šinjele. Ovakvih susreta prilikom prolaska kroz Hrvatsku bilo je više. Svugdje je trebalo vještine i muke da se čovjek živ izvuče. Najgori su bili oni naoružani balavci od 15—16 godina, koji odmah upere cijev puške u stomak, pa nikad nisi siguran da li će opaliti ili neće. Čovjek nije siguran da li oni znaju uopšte rukovati oružjem. Može i nehotice da opali puška.

Ovakvo putovanje je dosta opasno, a i zamorno. Hranu je teško dobiti. Možda bi bilo bolje da pokušamo sjesti u neki voz, pa vozom, prije bismo stigli. Nijemci, bar za

sada, ne obraćaju mnogo pažnje na manje grupe, jer su zauzeti svojim poslom i mnogo žure. Tako se nađosmo u Hrvatskom Karlovcu. Grad je pun njemačkih vojnika. Sve kafane i hoteli su zauzeti. Za Jugoslovene nigdje nema pristupa. »Samo za Nijemce« — piše na svim ulazima. Ima mnogo i naših vojnika. Nijemci odvode samo oficire, a nas ne diraju. Nas zato ne ostavljaju na miru ustaše. Iskupljaju nas i tjeraju u jednu kasarnu. U kasarni smo prenoćili. Ima nas više stotina. Ujutro nas puštaju.

Na željezničkoj smo stanici. Jedan voz ide prema Sunji. Na stanici je neopisiva gužva. Ima mnogo naših vojnika. Civila je još više. Svugdje unaokolo razbacane razne stvari. Ima mnogo oficirskih epoleta, isključivo nižih činova. Nekako se utrpavamo u voz. Njemačke i ustaške patrole traže oficire među nama, iako su ovi bez činova. Ponekog i pronađu, a poneki se sakrije. Većina ih je u vojničkoj uniformi, ali ih nije teško prepoznati. Konačno, voz kreće i tako stižemo do Siska.

Nastaje opet pješačenje. Stižemo do rijeke Une. Ne možemo preći rijeku kod Kostajnice, pošto je most oštećen. Tu su neki dijelovi jugoslovenske vojske pružali otpor sa bosanske strane, pa su oštetili most. Nijemci most popravljaju. Švabe nas opet prikupljaju. Ima nas oko dvjesto. Na jednu poljanu postavljaju stražu. Tu i konačimo. Navodno, sutra će nas pustiti. Noć je užasno hladna, pao je mraz i prosto se kosti mrznu. Naročito je teško vojnicima koji nemaju šinjel. Švapske straže su u vozilima koja su rasporedili oko nas.

Ujutro nas puštaju i naređuju nam da idemo u stroju. Jednom našem kaplaru predaju komandu. Krećemo. Ubrzo se rasipamo, opet po grupama. Krećemo prema Bosanskom Novom, uz lijevu obalu rijeke Une. Međutim, i tamo je porušen most. Prebacujemo se čamcima. Iz Bosanskog Novog vozom stižemo u Sanski Most. Umjesto da nastavimo dalje put pješice, mi čekamo »ćiru« koji ide preko Sanice za Bravsko, Oštrelj i Drvar. Ubrzo dolaze njemačke patrole, kupe nas sve sa stanice i odvode u logor, u jednu školu pored rijeke Sane. Ima nas mnogo, blizu hiljadu. U susjednu zgradu Nijemci dovode Jevreje. Love ih odreda — ljude, žene, djecu. Za nas je ovo zarobljavanje ipak ispalo

kao povoljnije, jer da smo krenuli vozom, od Sanice, miko ne bi dalje stigao, pošto su tamo neke ustaše, Muslimani, ubijali svakog Srbina, a naročito Srbina-vojnika. Petnaest dana smo ostali u logoru u Sanskom Mostu. Svakim danom nas je bilo manje, pošto su nas Švabe svako jutro strojili i odvodili po 50—60 vojnika. Ne znam kuda su ovi dospjeli, ali je vjerovatno da su otjerani u Njemačku. Ja sam ostao u posljednjoj grupi. Potrpali su i nas u kamione i odvezli za Prijedor. To su bili manji kamioni u koje obično staje 10 ljudi i dva njemačka vojnika-pratioca. Ja sam bio u zadnjem kamionu. Kada smo prošli selo Koprivna, budući da je tu uzak put i da je vožnja ograničena na 30—40 km na sat, plašeći se da nas Nijemci ne otjeraju u zarobljeništvo, u Njemačku, predložio sam drugovima da zadavimo ova dva njemačka vojnika- pratioca, da im otmemo puške i da pobjegnemo. Prihvatio sam se uloge da sam svršim sa jednim Švabom. I danas mislim da se ovo moglo izvesti bez većeg rizika. Međutim, drugovi taj predlog nisu prihvatili. Tako smo stigli u Prijedor. Odredili su nas da čistimo neke prostorije koje su bile oštećene od eksplozije. Negdje polovinom dana opet smo bili slobodni. Naime, neki su građani došli da intervenišu i dali su garanciju za nas da ćemo biti mirni i lojalni građani, te su tako kod njemačkog komandanta izdejstvovali naše oslobođenje. Čak smo dobili i propusnice od njemačke komandanture, te smo opet sjeli u voz za Sanu. Poučen ranijim iskustvom ja sam izišao na -prvoj stanici i preostali dio puta produžio pješice, obilazeći usputna muslimanska naselja i grad Sanski Most. Tako sam zanoćio u naselju Međeđe Brdo, blizu Sanice, a ujutro se uputio preko planine Grmeč i popodne sam konačno stigao kući nakon mjesec dana lutanja.

Nastupili su prvi dani maja. Psihoza u selu je bila mučna, a komentari svakojaki. Ustaška organizacija se organizaciono i vojnički učvršćivala. NDH (Nezavisna Država Hrvatska) i zvanično se oformila, a ustaše se vrbuju isključivo od muslimanskog i hrvatskog stanovništva. Od stanovništva se zahtijeva da predaju vatreno oružje pod prijetnjom da će svaki onaj kod koga se nađe oružje biti strijeljan. Prenose se glasovi kako Nijemci imaju neke

dresirane pse, koji mogu pronaći svaki sakriveni predmet, naročito oružje, a pored pasa postoje i još nekakve sprave koje otkrivaju oružje. Poneko je i nasjeo ovom triku i predao oružje, mada ja mislim da je, pored izvjesnog straha od posjedovanja oružja, glavni razlog onih koji su oružje predali bio da se dodvore novoj vlasti i pokažu lojalnim građanima. Interesantno je istaći da smo prilikom dizanja ustanka imali malo oružja, iako je narod neobično volio i cijenio oružje. Ovo se objašnjava prije svega time što je bivša vlast za sve vrijeme svoje vladavine neumorno radila na otkrivanju i oduzimanju oružja od naroda, služeći se pritom svim mogućim metodama. Tako smo mi u naša dva velika sela — Smoljana i Krnja Jela — prilikom dizanja ustanka uspjeli da sakupimo svako po 4—5 karabina, što su donijeli vojnici prilikom raspadanja jugoslovenske vojske, 2 stare austrijske puške sa po nekoliko metaka i oko desetak sačmarica, prilično slabog kvaliteta.

Budući da je ovo dosta pasivan kraj, mnogo ljudi moralo je da odlazi na rad kako bi mogli da ishrane porodicu. Najviše ih je radilo u Grmeču, u sječi šume i obradi drveta, kod firme »Sipad«. I ovoga puta siromašniji ljudi morali su da negdje zarade hljeb, a kako rad u Grmeču nije prestajao, to su mnogi nastavili i dalje da rade. Ja sam otišao u Grmeč, na rad, negdje sredinom maja. Radili smo zajedno nas osmorica, a stanovali smo u šumskim barakama koje je firma izgradila za radnike. To su bile drvene barake dugačke oko 50 i više metara, a široke 8—10 metara. Sa obje uzdužne strane postavljene su daske, a po sredini je bilo ognjište. Baraka je mogla da primi i po 100 ljudi na spavanje. Kažem na spavanje, jer se rad vani odvijao od same zore do pada mraka. Hljeb se pekao u pepelu. Od kuhane hrane pripremao se pasulj, a najviše se živjelo o suhoj hrani — o hljebu i slanini. Radnici su radili po grupama — zvanim partijama. Svaka partija imala je i svog kurira, a radnici su se hranili po dvojica-trojica zajedno. Rijetko kad se je cijela partija hranila zajedno. Hrana je trebovana iz magacina, pomoću posebnih cedulja koje je odobravao službenik firme.

U međuvremenu, ustaše su postajale sve aktivnije. Stižu vijesti da ustaše hvataju i odvode Srbe. Ustaške pa-

troie počinju dolaziti vozom i u našu radničku koloniju, u bjelajsku uvalu. Sve ovo zabrinjava radnike.

Mi se u našoj partiji dogovaramo da radimo samo toliko da bismo mogli pokriti hranu. Novac ionako ne smijemo tražiti, jer je opasno ići među ustaše. Treba dobro paziti i pratiti kretanje i rad ustaša, a ako zaprijeti opasnost, ili se pokaže nešto sumnjivo, treba napustiti rad i dalje se upravljati prema situaciji. Riješili smo da ni po koju cijenu ne idemo ustašama u ruke. Složena je ova grupa i krvno vezana. Tu smo ja i moj stari brat Đurađ, Boško (Boškan) i njegov mlađi brat Dušan, sinovi moga očuha i ostala četiri radnika, vrlo su dobri i pouzdani drugovi. (Đurađ i Dušan poginuli su kao partizani 1943. godine, kao komandiri četa, a Boškan kao komandir voda).

Jednoga dana, radeći pored šumske željezničke pruge, ugledali smo ustašku patrolu. Dvojica ustaša kretali su željezničkom prugom u našem pravcu. Ranije smo slušali da su ustaše već odveli neke radnike. Da li će k nama i šta da radimo ako pokušaju nekog, ili sve nas, da odvedu? Brzo smo se savjetovali ne prekidajući rad. Predlažem da budemo mirni i da ih pustimo da dođu među nas, a zatim da ih sjekirama napadnemo iznenada, bez obzira kakav cilj njihovog dolaska bio, da ih pobijemo, oduzmemo im oružje i pobjegnemo u šumu. Predlog je prihvaćen. Nastavili smo da radimo, kao da dvojicu ustaša ne primjećujemo. Međutim, oni su prošli pored nas, malo pogledali i produžili dalje, ka sljedećoj partiji. Naveče smo čuli da su neke radnike iz te partije odveli.

Situacija se sve više komplikuje. Ustaše počinju u većem broju da dolaze vozom, noću, u našu koloniju.

Predlažem radnicima da noću ne ostajemo u barakama i da spavamo pod đrvećem, što smo nekoliko posljednjih večeri i činili. Viđeći da više ovdje nema šta da se čeka predložio sam drugovima da mi ovaj posao napustimo, da pokupimo svoje stvari i vratimo se u selo. I tako smo se opet, poslije dvadeset dana, našli u selu kod svojih kuća.

To je bilo negdje polovina juna. Ustaše postaju sve aktivnije, hapse srpski živalj, ljude odvode u grupama, a pronose se vijesti da onaj ko ode u grad više ne dolazi nazad, jer ustaše sve hapse i ubijaju. Mnogo ljudi u selu

u to ne vjeruje. Kako je moguće da ubijaju ljude samo zato što su Srbi. Dok su pojedinačno hvatali i odvodili, to se još nekako i moglo smatrati kao da su to neki politički krivci, ali sada je već zavladala zabrinutost među svima. Pozivaju mladiće svih godišta da se odmah jave, kao i one koji su došli iz vojske. Stariji seljaci kažu da treba ići, jer vlast je vlast i ljudi se moraju odazvati na pozive. »Treba ići u vojsku i ne treba ljutiti vlast«. Energično se suprotstavljam ovakvim mišljenjima i ubjeđujem mladiće da ni po koju cijenu ne idu, da je to sumnjiva vlast i država i da je bolje kriti se i čekati dok se situacija bolje ne raščisti. I pored upozorenja, nekoliko mladića je otišlo da se jave, ali se više nikad nisu vratili. Jedan od njih bio je i Milan Marjanović kojeg su ustaše uhvatile i predale ga jednom bogalju, muslimanskom mladiću, mislim da se zvao Ramiz, fizički i umni kreten, te ga je ovaj, poslije dugog mrcvarenja zaklao nekim tupim nožem, dok su ostale ustaše posmatrale i uživale u ovom mučenju.

Počelo je masovno hvatanje i ubijanje srpskog stanovništva. U ovakvoj situaciji srpski živalj se uklanja i bježi od svojih kuća ispred ustaškog terora. Prilikom jednog masakra, jedna grupa srpskog življa izbjegla je iz bliže okoline Bosanskog Petrovca u selo Smoljanu. Među tim ljudima bio je i Dušan Novaković. On je sa sobom iznio vojničku pušku. Kako se on namjeravao vratiti nazad kući, ja sam zatražio da pušku preda nama, što je on i učinio, s tim da mu je kasnije vratimo kad je on zatraži. Rekao je: »Bolje je da je ti uzmeš, mlađ si, bolje ćeš je moći upotrijebiti od mene«. Tako sam se ja domogao puške, a to je za mene bilo najviše što sam tada mogao poželjeti. Ni na pamet mi nije padalo da je nekom vratim i od tada se nisam razdvojio od puške. Interesantno je napomenuti da se za vrijeme do početka ustanka, do 27. jula, rad partijske organizacije u ovim selima nije osjećao, iako je u Drvaru bila dosta jaka partijska organizacija. Istina, Drvar je malo udaljeniji, ali je i Petrovac imao svoju partijsku organizaciju, a sela o kojima je riječ udaljena su od Petrovca svega 8—10 kilometara. I dok se u Drvaru i Petrovcu radilo na organizovanom pripremanju ustanka (prikupljano je oružje, izdvajano ljudstvo i obučavano u

radu sa oružjem, orgamizovane su manje vojne jedinice i si.), dotle su sela (Smoljana, Kranja Jela, Kapljuv) bila prepuštena sama sebi, iako su ljudi sa ovog područja nadaleko poznati po svojoj hrabrosti i smionosti, a gotovo svi su bili poluproleteri. Tek poslije oslobođenja Drvara, 27. jula, i poslije neuspjelog napada na Petrovac, stigla je prva zvanična veza i poziv na ustanak. Razlog za ovo bio je, valjda, i vodovod kojim je iz Smoljane tekla voda za Petrovac, te ga je trébaio onesposobiti i na taj način lišiti Petrovac vode.

Na glas da je Drvar pao i da je ustanak počeo, više stotina ljudi sela Smoljane i Krnje Jele diglo se na ustanak. Narod se naoružavao čim je ko stigao i šta je imao. Ljudi su uzimali sjekire, vile, kolje, jer je vatrenog oružja bilo veoma malo. Bio je planiran i napad na Petrovac, te se masa ljudi uputila ka gradu. Međutim, treba napomenuti da ovo ljudstvo nije bilo ni organizovano kako treba, ni naoružano, niti je bilo neke centralizovane komande koja bi objedinila dejstva, te se od pohoda na Petrovac nije ni moglo ništa ozbiljnije očekivati. Sve se završilo na tome da je prekinut vodovod i napravljena zasjeda prema gradu na prevoju između pošumljenih visova — brda Matijevače i Risovače — u zahvatu puta koji povezuje sela sa gradom. U selu su formirane i kuhinje u kojima je pripremana hrana i donošena ljudstvu na zauzetim položajima.

Kidanjem vodovoda i ostavljanjem grada bez vode, usljedila je i ustaška intervencija. Neprijatelj nije mogao znati šta se sve zbilo u ovim selima, te je uputio jedan vod ustaša s ciljem da, u prvom redu, oprave vodovod i obezbijede grad vodom. Mi smo glavnu zasjedu postavili u najužem dijelu prevoja, sa obje strane puta, kod Daćine vode, gdje smo i prekopali vodovod. Ja sam se nalazio sa desne strane puta idući ka gradu, za jednim kamenim zidom, udaljen od mjesta prekida vodovoda oko pedeset metara. Bio sam naoružan karabinom sa oko 25 metaka. Desno od mene, u blizini, nalazio se Đurađ Marjanović — Duduka, naoružan starom austrijskom puškom manliherkom, sa svega 3 metka, a dalje, naprijed, prema gradu, nalazili su se ostali borci, koji su od oružja imali karabin i

nekoliko pušaka sačmarica. Ostalo ljudstvo bilo je naoružano raznim drugim hladnim oružjem. Sa lijeve strane puta u zasjedi se nalazilo ljudstvo centralnog dijela sela Smoljane i zaseoka Tavani. Ako se dobro sjećam oni su imali tri karabina i nekoliko lovačkih pušaka sačmarica. Tako je ova naša zasjeda postavljena nekako više po dubini, sa osnovicom kod Daćine vode. Brda Matijevača i Risovača su pokrivena gustom sitnogoricom, te je zemljište bilo dobro maskirano, ali je bilo i nepregledno i teško prohodno. Jedno je u zahvatu puta bilo više otkriveno i pregledno.

Ustaše su išle u koloni po dva, sa isturenom patrolom od dva vojnika koji su gazili naprijed na udaljenosti od sto pedeset métara. Što su se bliže primicali, stizali su razni izvještaji o njihovoj jačini. Najprije ih je bilo 10, zatim 20, pa 30, kako je to neki izviđač obavijestio. Što su se ustaše bliže primicale, to se i naša zasjeda počela osipati. Na kraju se nije čula ni pištaljka starješine ove skupine, žandarmskog narednika Đure Grbića, što je bio znak za naše povlačenje. Ubrzo poslije toga došao je kod mene Duduka, koji se nalazio desno od mene, i obavijestio me da su se svi povukli i da i mi treba da bježimo, jer nas ustaše mogu lako zaobići i zarobiti. Kako sam ja imao dobar položaj i pogodan teren za povlačenje, rekao sam mu da ja neću da se povlačim dok ne ubijem bar jednog ustašu, a sumnjam da nas oni mogu obići, jer se vjerovatno neće upućivati u tako gustu i nepreglednu šumu, te se mi možemo uvijek povući kada to zatreba. Tako sam usipio da i Duduku zadržim. Ostali smo sami u zasjedi sa desne strane puta. Sa zasjedom s liieve strane puta nismo imali veze, niti smo znali šta se tamo događa. Meni je bilo jako stalo do toga da ubijem bar jednog ustašu, ne toliko zbog ustaše kóliko zbog oružja. Kada smo postavliali zasiađu ja sam namjerno izabrao položaj u blizini nrekida vodovoda, jer sam računao da će ustaše, kada naiđu, na ovo mjesto svakako doći, a to će biti zgodna prilika za dejstvo. Međutim, dalji tok događaja pokvario je sve moje planove. Naime, kada je ustaška patrola prišla na oko 200 metara od nas, jedan naš borac, prilikom povlačenja, nehotično je udario puškom o kamen i puška je opalila, što je iznena-

diio i nas i ustaše. Ustaška isturena patrola je najprije zastala, a zatim su skinuli puške sa ramena i potražili zaklon. Nismo više imali šta čekati. Rekao sam Đuđuki: »Nišani ti lijevog, a ja ću desnog«, i tako smo gotovo jednovremeno opalili. Na naše pucnje, obadvojica ustaša su pali na zemlju. Javilo se i nekoliko pucnjeva od naše zasjede s lijeve, a ustaška glavnina zauzela je položaj i otvorila vatru u našem pravcu. Izgleda da ustaše nisu ni imale više nego jedan puškomitraljez, jer se čula vatra samo jednog puškomitraljeza. Poslije ovoga, nas dvojica smo se povukli ka vrhu Matijevače, gdje je bio zakazan zbor.

Moj je drug za čas nestao. Ja sam pokušao da osmotrim šta rade ustaše. Bilo mi je mnogo krivo što se ovo sve ovako loše završilo. Kada sam ugledao da se ustaše povlače i otvaraju vatru nasumce, ja sam dobio želju da ih tjeram. Kako sam ugledao kojeg ustašu da se prebacuje, gađao sam. Kad su ustaše već odstupile, ja sam se vratio na zid. Usput sam sreo neke žene, koje su bježale iz Petrovca, te sam od njih saznao da su ustaše jednog svog druga nosili na nosilima, ranjenog. Mnogo nas psuju i prijete nam, rekle su žene. Eto, to je bio moj prvi sukob sa ustašama i moje prvo vatreno krštenje. Međutim, ostalo je sporno ko je prvi ranio ustašu. Đuđuka je tvrdio da ga je on ranio, a ja da sam to učinio ja. Tako se nas dvojica još i danas sporimo oko toga, iako su ostali prihvatili da je to moje djelo. To su mi priznali zbog simpatija prema meni, pošto sam se pokazao hrabriji. U ovoj akciji ja sam potrošio deset metaka, što je za mene tada predstavljalo i veliki gubitak municije.

Ostalo ljudstvo sam našao ispod samog vrha Matijevače gdje su ručali, pošto im je hrana dopremljena iz sela. Obrok se sastojao uglavnom od hljeba i pečenih jagnjića. Tu sam doživio i prve pohvale i čestitanja od drugova za pokazanu hrabrost. Bilo je raznoraznih komentara i diskusija. Nadugo smo raspravljali, sve dok nas nije prekinula neprijateljska artiljerija. Jedna artiljerijska granata eksplodirala je pod samim vrhom Matijevače. Zatim se čuo pucanj topa u Petrovcu, a malo zatim čuo se zvižduk druge granate kroz vazduh, preko naših glava. Granata je eksplodirala u zaseoku Dolovi. Poslije druge granate usljedilo

je nekoliko artiljerijskih plotuna jedne haubičke baterije od 4 oruđa. Dejstvo artiljerije po selu unijelo je paniku među ljude i sva je ova naša masa nagnala da bježi kućama. Našli su se tu odmah i artiljerijski »stručnjaci« koji su ranije služili u artiljerijskim jedinicama, pa su tvrdili da će nas, alko ostanemo tu, na položaju, artiljerija odsjeći od sela, a poslije će navaliti vojska, pa nas sve pobiti, te da je bolje na vrijeme bježati u Grmeč. Poslije ovoga, narod se rasuo na sve strane, a ja sam ostao na položaju sa svega nekdliko drugova, te smo i mi onda krenuli u selo za ostalima. Kada smo stigli u selo, ono je već manje-više bilo pusto. Ljudi su pokupili porodice, pokupili najnužnije stvari i stoku i pobjegli u Grmeč.

Eto, tako je završena naša prva oružana akcija u narodnom ustanku 1941. godine. Poslije ovoga, pristupilo se organizovanju rada. Tada se prvi put u našem selu pojavljuje Zdravko Celar. On je bio zadužen od partijske organizacije Bosanski Petrovac da organizuje i učvrsti ustanak u ovim našim selima. Prvi sastanak imao je sa nama u selu Krnja Jela, kod kuća Brankovića. Uzgred da napomenem da su ovo bili Brankovići kao oni iz narodne pjesme o Kosovu. Naime, na cijeloj ovoj širokoj teritoriji od nekoliko sela samo su se u ovom kutu Brankovića našli izdajnici. Idejni vođa bio im je Milan Branković, koji je sa mnom išao u osnovnu školu u selu, a ka'snije je otišao preko »Privrednika« na zanat i živio je u Beogradu kao trgovački pomoćnik. Po izbijanju rata obreo se u rodnom mjestu.

Kada sam ja pošao na sastanak na poziv Zdravka Čelara, u blizini kuće naišao sam na Milana Brankovića i njegovog brata od strica, Dariišu, i pošto smo se pozdravili, Milan je rekao »Sta će ti ta puščetina, kume? (Mi smo bili kumovi preko naših roditelja). Baci to i mani se svega toga, jer od svega toga neće ništa biti«! »Kume, ti gledaj svoj posao, a ja svoj znam i nije mi potreban tvoj savjet«!
— odgovorio sam mu i produžio put. Milam je uspio da okupi oko sebe jednu grupicu i to u prvom redu svoje rođake Brankoviće i još nekoliko mladića iz komšiluka koji su se kasnije stavili pod komandu četničkog vođe u ovom kraju, izdajnika Mane Rokvića. Iako je ovo bila mala gru-

pica ljudi, svega njih desetak, uspjeli su da nanesu dosta zla ljudima iz ovog kraja i dosta nevolje NOP-u. Kasnije su neki od njih pohvatani i suđeni, a među njima je bio i Milan Branković koji je strijeljan. Među narodne izdajnike otišao je i žandarmerijski narednik Đuro Grbić. Četnički elementi nisu imali podršku u narodu i nisu mogli da uhvate dubljeg korijena. Tako da je pomenuta grupa ostala potpuno izolovana od naroda.

Na sastanku sa Zdravkom Čelarom (bilo nas je tada malo) dogovoreno je da se ponovo prikupi ljudstvo i oružje i da se naoružanje da mlađim ljudima, uglavnom onim koji nemaju žene i djecu, te da se oformi neka grupa koja bi stälno bila na položaju.

Poslije ovog sastanka ubrzo je formirana jedna grupa od desetak naoružanih boraca, koju smo mi zvali straža, i koja je od tada stalno bila na položaju prema Bosanskom Petrovcu. Od oružja smo imali 5 karabina i nekoliko sačmarica. Kasnije smo dobili još dva karabina, poslije zasjede na putu Bravsko—Petrovac. Za komandira straže određen je Vlado Prošić (sada pukovnik u penziji, a ranije mornarički narednik), a za zamjenika komandira Stanko Marjanović. Ostali borci bili su Đurađ, Dušan i Rajkan Marjanović, Boško i Dušan Raković i Mile Kovačević. Ovo je bilo jezgro naše prve vojne jedinice koja je trebalo da posluži za dalje okupljanje boraca i narastanje vojne formacije. Međutim, kada se planirala neka akcija, zasjeda, napad i Slično, tada je prikupljano još ljudstva. Mi smo tada takvu jedinicu nazivali odredom.

Zdravko Celar nas je više puta obilazio i razgovarao sa nama. Bio je vrlo pristupačan i druželjubiv, uvijek bi nam nešto lijepo ispričao i obavijestio nas o situaciji u ostalim krajevima. Jednom prilikom, još prije formiranja ove straže, dok smo bili u zasjedi i dok smo prekopavali put, prišao mi je Zdravko i otpočeo razgovor sa mnom. Kako je u to vrijeme u Drvaru počeo da izlazi naš list »Gerilac«, Zdravko je izvadio iz džepa taj list i počeo mi čitati neke vijesti. U listu se govorilo o gerilcima i o četnicima, a pojavljivala se i riječ *partizani,* što meni nije bilo jasno, te sam ga zapitao da mi to objasni, šta su i koji su od ovih najnapredniji i šta hoće? On mi je strpljivo obja-

šnjavao i tako sam prvi put saznao od kuda potiče riječ gerilac i partizan i da su gerilci i partizani isto. Za četnike mi je rekao da su to ljudi koji žele da se vrati stari državni poredak, kakav je bio ranije, i da oni ništa dobro ne donose radnicima, dok partizani žele da stvore novo društvo i bolje državno uređenje u kojem će radnici mnogo bolje da žive, a svi ljudi će imati jednaka prava, neće biti žandarma i guliikoža i slično. Ništa mi tada nije pričao o Partiji. Na kraju mi je rekao zašto ja ne bih komandovao Odredom. Rekao je neka ja to primim. Odgovorio sam mu da ja ne bih mogao biti komandant, jer nemam vojnog znanja i da tu kod nas ima sposobnijih ljudi koji su bili narednici i podnarednici u bivšoj vojsci i žandarmeriji. Zdravko mi je na to rekao da to nije tako teško i da ću ja brzo naučiti kako se ratuje. Ja sam se mnogo plašio da primim takvu dužnost, ali sam ipak njemu za volju te noći komandovao Odredom.

Ovaj razgovor sa Zdravkom imao je na mene veliki uticaj, naročito na moje dalje opredjeljenje. Naime, ja sam uvijek smatrao da je ono staro društvo i državno uređenje nepravedno i da bi nešto trebalo mijenjati na bolje, ali ko bi to trebalo da uradi i kako — ja to nisam znao. A evo, čuo sam prvi put da postoje neki ljudi koji se bore za nešto novo, drukčije. Kako to treba da izgleda meni takođe nije bilo jasno, ali je za mene 'bilo važno da je novo i da se neće vratiti ono staro. Kako sam se tada odlučio, više ni u jednom momentu za mene nije bilo kolebanja i nikakva neprijateljska propaganda nije mogla da utiče na mene u pogledu promjene mog ubjeđenja. Razumije se da sam kasnije dolazio sve više do novih saznanja, zahvaljujući i dosta brzom stupanju u Partiju.

Naša straža nije bila duga vijeka. Negdje polovinom septembra ja sam otišao jednog popodneva kući — da se presvučeni — dok je sa stražom ostao komandir Vlado Prošić. Sljedeće jutro, ikada sam pošao na položaj, obaviješten sam od nekih seljaka da straža više ne postoji i da se Vlado nalazi kod kuće. Otišao sam da ga potražim i od njega sam dobio Obavještenje da je po mom odlasku naišao Mane Rokvić sa nekom svojom grupom i razoružao našu stražu. Zbog čega je to tako bilo ostalo je nepo-

znato, tim prije što se Mane Rokvić još nije bio izdvojio, to jest nije još bio otišao u četnike, nije se proglasio četnikom. Za mene je najteže bilo to što sam ostao bez puške. Opet ću morati da se borim da ponovo dobijem pušku, jer bez puške je tada bilo teže stupiti u neku jedinicu. Obično su govorili »Šta ćeš nam kad nemaš pušku!« Tada je bilo dosta boraca koji su se dobrovoljno javljali, ali nije bilo oružja, pa su dobrovoljci vraćeni kući. Ako si imao pušku, bio si svugdje primljen, tako da je, u stvari, vrijednost čovjeka mjerena puškom. Tako je kod nas bilo. Teško je čovjeku samom doći do oružja, on to može jedino u kolektivu, uz neku jedinicu koja izvodi akcije na neprijatelja. Tako smo mi i radili. Čim se izvodi neka akcija, napad, ili zasjeda, pridružili bi se i u toku borbe dolazili do oružja i tako odmah ostajali u jedinici kao borci. Tako su, u stvari, i naše jedinice narastale i jačale. Mi nismo oskudijevali u borcima, njih je bilo dosta, već smo oskudijevali u oružju. Koliko će biti velika neka vojna jedinica i koliko će se jedinica formirati zavisilo je ponajviše od toga koliko ćemo uspjeti da otmemo oružja od neprijatelja. Nije loše podsjetiti da je kod nas najveća kazna 1941. godine, pa i 1942. bila razoružavanje nekog nedisciplinovanog borca. To je bila takva scena kao da nekog vodiš na strijeljanje.

Tako sam i ja morao ponovo da se borim za pušku. Nakon sedmicu dana od razoružanja naše straže organizovan je napad na jedno neprijateljsko uporište na Bravsku. Kako je na putu Ključ—Bravsko—Petrovac neprijatelj imao dosta živu saobraćainu vezu i kako su naši borci na toj komunikaciji pravili česte zasjede i napade, to se neprijatelj utvrdio i posjeo jedan položaj koji je imao za zadatak da olakša komuniciranje između Petrovca i Bravska. Jačina neprijateljske posade nije mi bila poznata. Znam, iz borbe, da su imali dva teška mitraljeza i nekoliko puškomitraljeza. Mislim da ih nije bilo više od jedne ojačane satnije.

Od naših snaga koje su učestvovale u napadu bile su: četa Mane Rokvića, koja je napadala sa sjeverne i sjeveroistočne strane; Vrtočka četa napadala je sa zapada, a vod Milana Zorića napadao je s južne strane.

Napad je otpočeo pred zoru. Te noći, dok smo se prikupljali za napad u rej onu Šobatovac, ispod Crnog vrha, u planini Grmeču, ja sam kod jednog Maninog vojnika poznao moju pušku i htio sam da mu je otmem. On pušku nije dao. Nastala je prepirka i svađa između mene i njega i umalo se nisam rđavo proveo. Njemu su priskočili u pomoć njegovi drugovi, svi naoružani. Nije trebalo mnogo pa da se ovaj sukob po mene završi kdbno. Ipak sam uspio da se na vrijeme povučem, uz grdnje i psovke od strane protivnika i da tako izbjegnem ono najgore po mene.

U napadu, u prvom jurišu nismo uspjeli, jer se neprijatelj uporno branio, zahvaljujući utvrđenom položaju koji je opasao i bodljikavom žicom i dobro organizovanom vatrenom sistemu, naročito jakoj mitraljeskoj vatri, što s obzirom na pogodno zemljište za odbranu, otkriveno i pregledno, nije bilo teško organizovati. Sve je ovo uticalo da se borba odužila. Neprijatelj je iskoristio vrijeme da bi dobio pomoć od pravca Ključa. Pomoć mu je stigla na motornim vozilima, pa su neprijateljski vojnici udarili naše snage sa leđa. Ovo se odigralo u samo svitanje. Pojava neprijatelja iza leđa izazvala je iznenađenje kod naših jedinica, koje su na taj način bile dovedene u vrlo nezgodnu situaciju. Našim jedinicama nije preostajalo ništa drugo nego da se što prije izvuku. Zato je počelo naglo povlačenje naših jedinica. Kada sam pogledao oko sebe, nisam vidio nijednog našeg borca. Naš puškomitraljezac, koji je bio u blizini, nestao je i tako sam ja ostao sam. Nevolja je u tome što sam bio suviše isturen prema neprijatelju. Kada je svanulo lijepo sam mogao da vidim, da je zemljište iza mene potpuno otkriveno i blago uzdignuto. Kada sam se povlačio, neprijatelj me je opazio i otvorio vatru najprije iz jednog, a zatim iz dva mitraljeza. Unosio sam svu snagu u bijegu, ali se snaga brzo trošila. Pao sam od umora — da malo predahnem. Čim sam pao neprijatelj je prestao da gađa. Dolazim do saznanja da neprijatelj misli da sam pogođen, pa prekida vatru. Koristio sam ovo i pošto bih se odmorio naglo bih se dizao i odmicao punim trkom. Najviše su me zbunjivali meci, koji su mi eksplodirali »pored samih ušiju«. Imao sam osjećaj kao da mi-

traljez puca iza moga ramena. Padam pored jednog hrasta i vidim kako meci udaraju u hrast i eksplodiraju.

Kasnije sam tek saznao da su to eksplodirni meci, koje smo mi poslije nazivali dum-dum mecima. Dok sam ležao pod hrastom čuo sam dejstvo mitraljeza, ali nisam primjećivao metke. Pogledao sam kuda to sada gađaju i vidio jednog našeg borca, lijevo, koji se prebacivao. Koristio sam ovu priliku i ponovo potrčao. Uhvatio sam vezu sa borcem i dogovorio se da naizmjenično trčimo, sada ja, sada on. Na kraju smo stigli do jednog velikog kamenjara i konačno se spasili. Nije mi tačno poznato koliko smo imali gubitaka, ali znam da su to bili za ono vrijeme osjetni gubici, bilo je više mrtvih i ranjenih drugova. Teže ranjeni su previjani i otpremani u bolnicu u Drvar. Mislim da je najviše gubitaka imala Vrtočka četa.

Poslije ove akcije, jedinice su se povukle na ranije položaje. Četa Mane Rokvića, u kojoj sam sada ja bio, krenula je pravcem selo Smoljana—Matijevača. U toku marša dobili smo naređenje da četa hitno uputi jedan broj boraca za odbranu Drvara od Talijana. U četi su traženi dobrovoljci. Javilo se nas oko desetak, među kojima smo bili Vlado Prošić, Sveto Šepa i ja, dok se imena ostalih drugova ne sjećam. Odmah smo upućeni na Oštrelj, gdje su istog dana nenaoružani drugovi dobili oružje. Od ove naše grupe formirana je desetina sa jednim puškomitraljezom. Za komandira desetine određen je Vlado Prošić, a ja za zamjenika. Od Oštrelj a do Drvara prebačeni smo nekim kamionom u toku noći i već ujutro sljedećeg dana bili smo na položaju Ploče. Te noći dovučena je i haubica sa Oštrelj a, koja je još ranije zaplijenjena od neprijatelja u borbi kod Vrtoče. Rečeno nam je da će ujutro, poslije artiljerijske vatre iz naše haubice otpočeti napad na Talijane. Naša desetina imala je zadatak da napada duž komunikacije sa desne strane koja vodi od Drvara prema Grahovu. Lijevo i desno od nas trebale su da napadaju neke naše jedinice, ali ne znam koje su to jedinice bile.

Ujutro, negdje oko 8 sati, naša haubica opalila je prvu granatu koja je eksplodirala daleko u neprijateljskoj pozadini, te eksploziju nismo mogli ni osmotriti. Sljedeća granata eksplodirala je mnogo bliže, u jednom voćnjaku,

baš tamo gdje su Talijani držali položaj, a treća, posljednja, eksplodirala je tačno među oruđima jedne neprijateljske brdske baterije. To je bila baterija od 4 oruđa, koja su bila postavljena vrlo blizu, a nisu bila ukopana, jer neprijatelj nije ni pretpostavljao da mi možemo imati artiljeriju.

Poslije naše treće granate mi smo u streljačkom stroju krenuli u napad. Na dvjesto metara iznenada smo naišli na neprijateljske tenkove. Grupa od šest tenkova obasula nas je vrlo jakom mitraljeskom vatrom. Interesantno je kako su se ovdje našli neprijateljski tenkovi dosta istureni naprijed od svojih jedinica i kako su došli da ih nismo osmotrili. U stvari, mi koji smo se kretali duž puta desno, nismo ih mogli ni primijetiti, ali su ih naši drugovi s lijeve strane, koji su držali jedno pogodno uzvišenje, morali primijetiti. Najvjerovatnije da su oni za vrijeme dejstva naše haubice krenuli naprijed da bi se našli u mrtvom uglu, a naši drugovi s lijeva, zbog slabe veze, nisu mogli da nas obavijeste o tome. Iznenadno dejstvo tenkova po nama učinilo je to da smo se brzo povukli od puta desno, u šumske predjele, na jednu kotu nepristupačnu za tenkove. Na toj koti je kasnije naša desetina držala položaj sve do prodora Talijana u Drvar. Ovo je bio prvi moj susret sa tenkovima i moram priznati da sam se jako uplašio. Bila je to iznenadna i vrlo jaka mitraljeska vatra, pa kako sam se prilikom povlačenja našao blizu tenkova, morao sam da pređem preko jednog proplanka ^čistine bio sam odlična meta za tenkiste. Pored mojih nogu pržila je takva vatra kao da se otvorio sami pakao. Svega me je zemlja osula i ja sam mislio da se živ neću izvući. Trčao sam iz sve snage ali sam ipak zbog umora i paklene žestoke vatre posrtao. Iz straha sam morao nekoliko puta da legnem i da se malo odmorim, da bih došao sebi. Ipak, sve se dobro završilo, nisam bio ni ogreban.

Na pomenutom visu držali smo položaje punih deset dana i gotovo svakodnevno odbijali neprijateljske juriše. Naša desetina držala je položaj desno od puta, gledajući prema neprijatelju i kontrolisala put. Lijevo od puta nalazila se jedna drvarska četa, a desno od nas, duž grebena, nalazio se vod Jole Marića sa kojim smo imali neposrednu

vezu dok smo sa lijevim susjedom imali vezu jedino vizuelno. I danju i noću smo na položaju. Spavali smo pod vedrim nebom, bez ikakve zaštite. Hranu smo dobij ali iz Drvara. Hrana nam je donošena na položaj jedanput dnevno. Dnevni obrok sastojao se od jednog plosnatog, okruglog hljepčića, prečnika oko deset centimetara. Hljeb se sastojao od mješavine kukuruznog i drugog brašna, a bio je tvrd kao kamen. Uz hljeb smo dobij ali još i parče slanine. Ipak je to bilo dobro sljedovanje i mi smo bili potpuno zadovoljni našom kuhinjom, jer tada, u to vrijeme, nismo ni mogli ništa bolje tražiti.

Neprijatelj je svakodnevno, nekad i više puta dnevno, vršio napad na naš položaj. Napade je vršio i na našeg lijevog susjeda. Prvo bi osuo naše položaje artiljerijskom vatrom, a zatim bi izvršio napad pješadijom. Pješadija je napadala gustim strojem — sa nekoliko stotina vojnika. Za vrijeme dejstva artiljerije mi bismo se postavljali na samu ivicu grebena, te bi artiljerijska zrna ili zakačila za brdo, ili ga prebacila, pa mi od te vatre nismo imali gubitaka, iako je ispaljeno na nas više stotina granata. Pješadiju smo puštali da priđe na blisko odstojanje, a zatim smo je zasipali jakom puškomitraljeskom i puščanom vatrom i ručnim bombama. Tada smo imali i naše partizanske ručne bombe koje su pravljene u Drvaru. Na ovakav način uvijdk smo uspijevali da neprijatelja odbijemo i natjeramo u bjekstvo. Kada bi pokušali da nas obiđu s lijeva, mi smo se brzo spuštali niz greben i udarili ih u bok, a ostavili bismo samo nekoliko boraca na grebenu. Ovakav manevar omogućavalo nam je i zemljište koje je bilo pošumljeno. Neprijatelj je, takođe, često koristio i avijaciju, nekad za dejstvo po našim položajima, a nekad u propagandne svrhe — za bacanje letaka.

Jednoga dana, neprijatelj je izvršio napad, kao i obično, i dok smo mi kao i ranije davali otpor sa fronta, neprijatelj je uspio da se neprimjetno provuče i obiđe našu desetinu sa desne strane. Kako smo osjetili da se ne čuje borba kod naćeg desnog susjeda, poslali smo vezu koja se ubrzo vratila i izvijestila nas da naših tamo nema na polo' žajima. Zatim smo poslali drugu vezu sa zadatkom da obavezno uhvati vezu sa desnim susjedom, ali se ubrzo i ova

patrola vratila i izvijestila nas da su Talijani u šumi — u neposrednoj blizini — i da nas obilaze s leđa. Brzo smo se povukli i umalo da nismo naišli na Talijane. Da smo ostali još samo nekoliko minuta, neprijatelj bi nas potpuno okružio. Ovako smo uspjeli u posljednjem momentu da se izvučemo i povučemo na jedno brdo, gdje smo kasnije držali položaj. Nije poznato zbog čega nas naš susjed nije obavijestio o nailasku neprijatelja, kao ni to kako je neprijatelj, kada i kojim pravcem uspio da neprimjećen prođe. Pretpostavljali smo da su ih proveli četnici, koji su dobro poznavali ovaj teren.

Na novum položaju ostali smo još nekoliko dana. Stalno nas je ometala neprijateljska avijacija. I konačno 25. septembra, poslije desetodnevne uporne i žilave naše odbrane, neprijatelj je uspio — zahvaljujući ogromnoj nadmoćnosti u ljudstvu i tehnici — da uz pomoć četničkih elemenata zaobiđe glavnu komunikaciju Grahovo—Drvar i da preko Trubara i Kamenice prodre u Drvar, čime je i naš položaj izgubio svaku vrijednost. Kako i kuda su se povukle druge naše jedinice, to meni nije poznato, mada mi je jasno da su dobile novo naređenje od svojih pretpostavljenih komandi. Naša desetina, međutim, nije dobila ni od koga nikakvo naređenje šta da radi i kuda da se povuče. U takvoj situaciji mi smo se obratili glavnom komandantu Vladi Ćetkoviću, bivšem španskom borcu, koji je tada komandovao našim jedinicama za odbranu Drvara. Umjesto da budemo upućeni u sastav neke naše jedinice, mi smo tamo našli jednu poveću grupu drvarskih boraca, koji su energično zahtijevali da im predamo oružje, a da mi idemo kuda hoćemo, kao da im uopšte nismo potrebni, ili kao da nemaju povjerenja u nas. Čudan je bio postupak ovih drugova i neshvatljiv za nas. Zar poslije svega što smo proživjeli i pošteno se borili da sada nemaju povjerenja u nas i da nas razoružaju? Mi nismo zahtijevali da idemo kući, ili bilo kuda samovoljno, jer da smo to htjeli ne bismo se onda obraćali za savjet i uputstvo komandantu. Sve što smo htjeli to je da nas upute u sastav neke naše jedinice, bilo koje naše jedinice, te da na taj način nastavimo dalje borbu. Njihov postupak nas je jako uvrijedio. Njihovom zahtjevu pružili smo otpor. Nastala je zatim ve-

lika prepirka i svađa i umalo da nije došlo do krvavog obračuna među nama — da se nije umiješao Vlado Ćetković, koji je nekako uspio da nas smiri i nagovori da predamo oružje, jer je ipak bolje to nego da se između sebe poubijamo i to baš sada kada imamo ionako previše neprijatelja, pa nam je svaki borac potreban. Dobri borci uvijek će doći do oružja — tako je rekao. Mi smo Vladu mnogo poštovali zbog toga što je bio španski borac, te smo tako i poslušali njegov savjet i predali oružje. Tako sam ja po drugi put ostao bez puške. Sada je trebalo opet misliti na to kako doći do oružja. Možda bi se cijela ova moja »priča« mogla nazvati »borba za pušku«.

Poslije ovog nemilog događaja naša se razoružana desetina rasula i svak je otišao na svoju stranu. Ja i Vlado Prošić, budući da smo iz istog mjesta, krenuli smo zajedno i negdje u toku noći stigli smo svojim kućama.

Pošto je Dragija Milašinović, koji je ranije bio zamjenik komandira čete Mane Rokvića, kojoj četi sam i ja ranije pripadao, sa ostatkom čete prešao u Podgrmeč, to sam se i ja narednih dana sa još nekim drugovima uputio za njima. Mane Rokvić je već bio sa dijelom boraca otišao u četnike. Dragija Milašinović se nalazio na području Da-Bar—Ljevci u sastavu Jelašinovačkog odreda, čiji je komandant bio Petar Skundrić. Kako je pri napadu na Budimlić Japru 3. oktobra poginuo Petar Skundrić, to je za novog komandanta izabran Mihailo Skundrić, a za zamjenika Milančić Miljević. Za komesara je određen Pero Morača. Odred je poslije nazvan Sanska četa, ali je već nakon 5—6 dana po naređenju Štaba za Bosansku krajinu preimenovan ponovo u odred pod nazivom Partizanski odred »Petar Skundrić«. Prvi vod je bio na sektoru Sanica——BravSko, a vodnik je bio Raca Gliša. Drugi vod je bio na Međeđem Brdu, pod komandom Rade Bikića i Uroša Kukolja; Treći je bio Dragijin vod. Ubrzo je poslije ovoga formiran još jedan vod od boraca koji su prešli sa petrovačkog i drvarskog sektora i od mještana. Vod je bio pod komandom Dure Banjca, avijatičarskog narednika, rodom iz sela Janjila. Ovaj se vod nazivao Banjčev vod, a nalazio se na sektoru sela Eminovci—Dabar—Djedovača, na položaju prema Sanskom Mostu. U to vrijeme dolazilo

je često do reorganizacije jedinica i do mijenjanja njihovih naziva, kao i do izmjena komandnog kadra.

Po dolasku u vod Dragi je Milašinovića ja sam opet bio bez oružja i zbog toga sam bio nerado primljen. Ipak sam ubrzo došao do puške, pošto je jedan borac tražio da ide kući zbog nekih svojih poslova; meni je tako predao svoju pušku.

U prvo vrijeme naša aktivnost sastojala se uglavnom u držanju položaja, pravljenju i izvođenju zasjeda i sitnih akcija. Više se radilo na organizovanju i učvršćivanju jedinica, što je bilo neophodno, naročito poslije pada Drvara i dolaska talijanskih okupatora, čija propaganda nije ostala bez izvjesnog uticaja.

Polovinom oktobra težište naših dejstava sve se više prenosi na Podgrmeč. Raniji štab Drvarske brigade prelazi na ovo područje, a već krajem oktobra uslijedila je nova reorganizacija. Formira se I KNOP odred za cijelo područje Podgrmeča. Formira se i štab odreda u sastavu: komandant odreda Ljubo Babić, operativni oficir Petar Vojinović, politički komesar Veljko Stojić i zamjenik komesara dr Moni Levi, sa sjedištem u Majkić-Japri.

Od značajnih događaja u ovom periodu može se istaći borba kod Kljevaca koju je jednoga dana, možda polovinom novembra, vodio naš vod. Ustaše su toga dana izvršile snažan napad od pravca sela Kljevci na naš vod, koji je držao položaj između sela Dabra i Kljevaca. Dok je naš vod bio orijentisan prema Kljevcima u odbrani od ustaša, jedna četa domobrana, koja je upućena od Sanskog Mosta, neopaženo je prešla preko Brljića Tarana i Dolca i napala naš vod sa leđa. Ovo je bio dobro planiran i koordiniran napad od strane neprijatelja i vrlo lukavo izveden. Sigurno je da se naš vod ne bi dobro proveo da nam nije jedan slučaj pomogao. Naime, naš jedan puškomitraljezac, mještanin iz sela Dabra (mislim da su ga zvali Šušnica), vrlo hrabar borac, bio je otišao samovoljno svojoj kući, ali kada je čuo borbu pohitao je nazad, u jedinicu. Ugledavši domobrane, kojima se sada on našao iza leđa, otvorio je jaku vatru iz svog puškomitraljeza, što je kod domobrana izazvalo paniku i pometnju. U međuvremenu, cio naš vod, osim jedne desetine, okrenuo je front prema domobranima.

Koristeći već stvorenu paniku kod domobrana, borci su izvršili snažan juriš i natjerali domobrane u panično bjekstvo. Tom prilikom uspjeli smo da zarobimo oko dvadesetak domobrana, koje smo kasnije, pošto im je naš komandir Dragija Milašinović održao govor, pustili kućama. Zarobljene domobrane mi nismo strijeljali, već smo ih redovno puštali da idu svojim kućama, a ako bi neki poželio da ostane sa nama, mi smo ga primali u jedinicu. Istina, takvih je bilo malo, ali ih je ipak bilo.

Htio bih da kažem i nešto o komandiru Dragiji i njegovom zamjeniku Milošu Perišiću. Dragija je rodom iz Drvara, po zanimanju je bio seljak-crkvenjak. Star od 35—40. godina, fizički dosta krupan i košćat, sa dugom crnom gustom bradom i kosom palom po ramenima, sa dubokom ornom šubarom na glavi — više je ličio na četničkog komandira. Po svojim shvatanjima, ponašanju i nastupima dobijao sam utisak kao da on nije potpuno opredijeljen. Bio je nerazdvojan drug sa Perišićem i ovaj je na njega imao veliki uticaj u negativnom smislu. Miloš Perišić, mještanin iz sela Dabra, konjički narednik, mlad čovjek, visoka rasta i dosta lijepog stasa, kicoškog izgleda, potpuno odan ličnom uživanju i zadovoljenju, naročito je volio »sladak« život, te je sve slobodno vrijeme provodio u avanturama i pijankama, jureći žene. Za ovaj posao potpuno je pridobio za sebe Dragiju, te su tako njih dvojica postali u svemu nerazdvojni. Malo su bili sa borcima, te nisu na njih ni imali nikakav uticaj. Ovakvo ponašanje ove dvojice kao starješina ja sam više puta kritikovao, te sam zbog toga za njih postao nepoželjan, zbog čega su smišljali zgodnu priliku kako da me se otarase. Ovo nije bilo tako jednostavno, jer sam ja imao dobar uticaj među borcima, naročito među mojim drugovima, koji su sa mnom prešli u Podgrmeč. Tu je bilo i mojih nekoliko bližih i daljih rođaka. U stvari, uz mene su bili svi borci iz petrovačkog kraja, a njih je bilo više od polovine voda. Ipak, Perišiću i Dragiji se ubrzo ukazala prilika koju su oni pokušali da iskoriste. Naime, došao je nazad onaj čovjek koji je bio otišao kući prije äkoro dva mjeseca, a svoju pušku bio predao meni. Došao je i zatražio da mu vratim pušku. Razumije se da ja pušku nisam htio da vratim,

tim prije što on nije namjeravao da ostane u našoj jedinici. Tako je spor došao do Perišića i Dragi je, koji odlučiše da ja moram predati pušku, jer je to čovjekova puška, a ja mogu da idem, jer im bez oružja nisam potrebam. Čak me Dragija ubjeđivao da ću se ja već nekako snaći i da je najbolje da se vratim kuci. Sva moja povika da to nije pravo, da je taj čovjek dugo odsustvovao, da nije sigurno ni kuda će tu pušku odnijeti pošto neće da ostane u jedinici i da sam ja mogao doći već nekoliko puta do puške da nisam imao ovu i zašto da vod ostane bez jedne puške. Povika nije pomogla i ja sam na kraju morao da predam pušku. Ovakva presuda nije se dopala ni mojim drugovima. Sada sam ja smišljao šta da uradim. Na kraju sam se odlučio da istupim pred vodom. Okupio sam cio vod, a to mi je bilo lalko, jer Dragija i Perišić i onako nikad nisu bili sa nama. Objasnio sam borcima šta se dogodilo i iznio svu prljavštinu koju čine naše starješine, a zatim sam pozvao borce, ko hoće da se pridruži meni da ide sa mnom, da ovaj vod napustimo i pređemo u vod Đure Banjca. Svi borci sa petrovackog kraja, njih dvadesetak, odmah su se pridružili meni. Ostali su jedino mještani, što je i prirodno, jer su oni bili iz sela Dabra, ili iz neposredne blizine, te su u stvari tu bili kod svojih kuća. Tako smo još istog dana stupili u sastav Banjčevog voda, koji se tada nalazio u Eminovcima kod škole.

Dobro se sjećam i sada razgovora koji je sa mnom poslije ovoga vodio Miloš Perišić. Molio me je kao Boga da ostanem. »Stanko, nemoj to raditi, ostani, daću ti šta hoćeš od oružja, dobićeš puškomitraljez ako hoćeš, daću ti i pištolj, evo, ako ne vjeruješ, evo ti odmah moj pištolj! Bićeš stalno u društvu sa mnom i sa Dragijom, imaćeš žena i rakije koliko god hoćeš, čak ću te postaviti za svoga zamjenika!«

Eto šta je meni sve nudio i čime je pokušavao da me privoli Miloš Perišić, bivši konjički narednik, a kasnije narodni izdajnik, koji je drugom polovinom 1942. godine pobjegao u neprijateljske redove, tamo gdje mu je i bilo mjesto. Uzgred da napomenem da je i onaj »borac«, što je uzeo pušku od mene, direktno iz voda otišao u četnike.

Našim dolaskom Banjčev vod je brojno ojačan tako da je to sada bio dosta velik vod od oko 50 boraca. Vod je ubrzo prerastao u četu. Tih dana smo položili prvi put i partizansku zakletvu u Dabarskoj crkvi. Jedan od rukovodilaca, vjerovatno iz Štaba Odreda, sakupio nas je u Dabarsku crkvu, gdje smo stisnutih pesnica podignutih na pozdrav ponavljali tekst zakletve koju nam je ovaj drug čitao. Po završenoj zakletvi predstavio nam je Radu Ercega, kojeg je doveo sa sobom, a koji je bio određen za političkog delegata u našem vodu. Za Ercega nam je rekao da je on dobar drug, da je školovan i da zna lijepo da priča i da ćemo moći od njega mnogo što-šta da naučimo. Zatim nas je pitao da li ga primamo, a mi smo jednoglasno odgovorili »Primamo!« Tako smo shvatili i uvijek se kasnije okupljali oko Rade da nam priča, a Rade je to kasnije znao da iskoristi. Baš kad smo kod tih priča, htio bih da napomenem da smo mi tada u vođu imali i jednog bivšeg žandarma, nekog Nikolu Marjanovića, koji je takođe mnogo znao da priča, ali sve iz Svetog pisma i Biblije. To je tako dobro poznavao kao da je studirao bogosloviju. Uvijek se kačio sa Radom i namjerno ga provocirao, tako da je Rade imao muke sa njim. Međutim, mi smo stajali uz Radu i tako mu olakšali posao. Nikola je dobro znao kakva je Radina uloga i često sam čuo gdje kaže: »Da, da, on je komunist«. Izgleda da mu se komunisti nisu mnogo sviđali. Kratko je bio kod nas. Uskoro je upućen u Komandu Vojnog područja, a ovi su ga kasnije poslali kući. Po dolasku kući nastavio je sa istim pričama i naše mjesne vlasti pokušale su da ga uhapse, ali on nije htio, kako je rekao, »u ruke seljacima i kozarima«. Plašio se da će ga sprovodnici ubiti prje nego što ga dovedu u neku komandu i skrivao se u šumi. Kad sam ja, januara mjeseca 1942. godine, došao kući zbog nekog smrtnog slučaja u porodici, on je, čuvši za mene, došao da mi se požali kaiko ga progone, pa sam tom prilikom garantovao za njega i kazao da ga ostave na miru. a njemu sam rekao da sjedi kod kuće i da se ne miješa u politiku. Za ovo mi je bio mnogo zahvalan. (Poslije rata je uvijek pričao da bi ga naši ubili da nije bilo mene. On naprosto nije znao šta hoće. Njemu se podjednako nisu sviđali ni četnici, ni partizani, pa je ostao neutralan, iako su

četnički elementi pokušavali da ga pridobiju za sebe. Umro je prije nekoliko godina).

Naš vod u to vrijeme nalazio se u selu Eminovcima, smješten u školi. Vod je imao i svoju kuhinju i organizovao snabdijevanje. Odavde smo odlazili u sitne akcije, u zasjede, u propagandne pohode, i po izvršenom zadatku vraćali se ponovo u logor. Najviše smo bili orijentisani prema Sanskom Mostu i bližim okolnim garnizonima u kojima su bili neprijatelji (Majdan, Kamegrad). Nekako upravo tih dana pojavila su se dva potporučnika bivše vojske, bili su u uniformama, a imali su i male brade. Na kapi su imali kokarde. Jedan je ubrzo otišao, a jedan je ostao više dana kod nas. Najviše je razgovarao sa našim komandirom voda. Pričao je da su došli iz Srbije i kako tamo ima naše, kraljeve vojske. Tada je u našem vodu bilo zavedeno i postrojavanje pred večeru i čitanje molitve. Kako me je ovo podsjećalo na ono staro vrijeme, meni se to nije sviđalo i nije mi se dopadao ni onaj potporučnik, te sam se obratio delegatu voda Radi Ercegu i rekao mu: »Šta će nam ovo, Rade, zašto dozvoljavaš da ovo rade s nama? Sta će tu taj četnički potporučnik?« Rade mi je odgovorio: »Ako vam se to ne sviđa, a vi nemojte da radite šta on traži, niko vas na to ne može natjerati. Isto tako možete otjerati i potporučnika!« Istina, ovo se sve nije sviđalo ni većini naših boraca i trebalo je samo da neko počne, pa da se za čas sve ovo sredi. Za mene je bilo mnogo važno šta kaže Rade, pa kad sam vidio da se on sa mnom slaže, ja sam iste večeri, kada je vod bio postrojen za molitvu, istupio iz stroja i rekao borcima otprilike ovo: »Ja neću da se molim nikakvom Bogu. To je tako rađeno u bivšoj vojsci, tako rade četnici, a mi nismo ni bivša ni četnička vojaka. Nama ne trebaju četničke vođe!« Borci su ovo rado prihvatili i povikali »Tako je! Ne treba nam molitva! Nećemo četnike!« I stroj se za čas rasturio. Od tada je nestalo molitve, a ubrzo se izgubio i gospodin potporučnik.

Dolaskom Rade Ercega u vod mnogo se mijenja i politička situacija u vodu. Nismo više besposleni kao ranije. Rade nas okuplja i vodi sa nama razgovore. Posebno obraća pažnju na nas trojicu — na Vladu Prošića, zamjenika

komandira voda, na Kostu Banjca i na mene. Ubrzo se pojavljuje i komesar odreda Pero Morača, koji otoočinje sa nama svakodnevni, ili bolje reći noćni rad. Pero bi došao obično pred veče, a naša bi se grupica izdvojila u jednu posebnu prostoriju. Dok bi ostali borci spavali, mi bismo učili često po cijelu noć.

Materijal za proradu donosio bi Pero sa sobom, a donosio bi i dosta duvana da ne bismo pospali. Pero je čitao i objašnjavao nam pojedine stvari, a mi bismo slušali. Zatim bi nas propitivao, a mi bismo se ustezali da odgovaramo. Tako, kad bi nešto upitao Kostu, Košta bi kazao pitaj ti Vladu, Vlada bolje zna, a Vlada bi odgovorio: Nemoj, Pero, brate, pitaj ti Radu Er čega, on to bolje zna od nas. Pero je mnogo brzo čitao i teško ga je bilo pratiti, a još teže razumjeti, pogotovo za mene koji se prvi put susrećem sa raznim izrazima i nazivima o kojima ranije pojma nisam imao. To je bilo za mene pravo mučenje. Tada sam prvi put čuo o Partiji, o komunistima, o sovjetima i sovjetskoj državi i mnogo toga što ranile nisam znao. Sjećam se, prorađivali smo istoriju SKP(b). Redosljeđ riječi, da li je prvo Savez ili Socijalističkih, često sam brkao. Eto kako sam sticao prvo markističko obrazovanje Negdje krajem 1941, ili početkom 1942. godine, postali smo članovi Partije. Ja sam za svoj prijem uzeo 15. januar 1942. godine, a neki su drugovi upisali da je to bio decembar 1941. godine. Prijem u Partiju nam je takođe saopštio i čestitao Pero Morača.

Od važnijih vojnih akcija koje smo izveli drugom polovinom novembra može se istaći napad na Stari Majdan, koji smo izveli noću 30. novembra. Od naših jedinica u nanadu su učestvovali: vod Đure Banjca, vod Dragije Milašinovića i vod Đurina Pređojevića. Koliko se ja sjećam čini mi se da je tada od Dragijina i Banjčeva vođa bila formirana četa i da je Dragi ja bio komandir te čete. Takođe mi se čini da je, pored ovih, napadala još jedna naša jedinica, ali ne mogu da se sjetim koja. Jačina neprijateljskih snaga takođe mi nije poznata.

Naš vod-četa napadao je sa jugozapadne strane. Na pravcu našeg napada najjači otpor neprijatelj je pružio iz zgrade Zandarmerijske kasarne. Kada smo uspjeli da do-

demo do zgrade nismo mogli dugo vremena da prodremo u nju. Neprijatelj je iznutra dobro zabarikadirao vrata, a sa svih prozora sa sprata gađao je jakom vatrom. Kada je neprijatelj primijetio da se naši borci nalaze uz sami zid zgrade, počeo je bacati ručne bombe kroz prozor. Jedna takva bomba pala mi je u neposrednu blizinu, između mene i Nikole Majića-»Majora«, neobično hrabrog borca. Nikola je velikom brzinom dohvatio bombu i vratio je nazad, ali nije uspio da je ubaci kroz prozor. Bomba je darila o neki predmet na samom prozoru i eksplodirala u vazduhu.

Kad smo konačno uspjeli da prodremo u zgradu, ubrzo smo savladali otpor žandarma, kojom prilikom smo zarobili 6 ili 8 neprijatelja, ne sjećam se tačno, koliko ih je bilo. Neki su uspjeli da pobjegnu, a bilo je i mrtvih. Tu smo zaplijenili i jednu pisaću mašinu, koja nam je vrlo dobro došla, jer je ranije nismo imali.

Ovaj napad nije uspio kako je bio zamišljen iz razloga što su neke naše jedinice zakasnile. Napad nije jednovremeno otpočeo, te nismo uspjeli da iznenadimo neprijatelje. To im je omogućilo da se srede i pruže organizovanu odbranu. Täko su produžili borbu do pristizanja pomoći sa pravca Ljubi je, budući da i ona naša jedinica koja je trebalo da spriječi intervenciju spolja nije izvršila svoj zadatak. Kao posljedica toga bilo je to da smo se morali povući iz grada i odustati od daljeg napada.

U ovoj borbi ranjen je Dragija Milašević u gležanj noge. On je otremljen u bolnicu u Grmeč. Za vrijeme IV neprijateljske of anzi ve Dragija je nastradao zajedno sa ranjenicima.

Ja sam još uvijek bio bez svoje puške, a kada bi odlazio u neku akciju pozajmljivao sam pušku od nekog druga koji bi zbog bolesti ili nekih drugih razloga ostao u logoru. Kada smo u toku borbe dolazili do novog oružja, uvijek bi se tu našlo novih boraca koji nisu imali oružje i tako bi oni to oružje uzeli za sebe. Nositi dvije puške u toku borbe bilo je nezgodno, pošto to borcu čini i teret i veliku poteškoću. Odlučio sam da po svaku ciienu moram doći ponovo do puške. Jedna grupa nas dobrovoljaca dogovorili smo se da napravimo zasjedu na ustaše na putu između Starog Majdana i Sanskog Mosta. Tim putem su oni go-

tovo svakog jutra prolazili. Bila je ovo dosta smjela akcija, pošto se ova teritorija nalazila prilično duboko u neprijateljskoj pozadini gdje je mogla uvijek uslijediti brza intervencija neprijatelja iz garnizona. Zemljište je bilo pokriveno snijegom, što je otežavalo maskiranje. Zbog toga su se za ovu akciju javili dobrovoljci. Jačina naše dobrovoljačke grupe bila je oko 15 boraca sa jednim puškomitraljezom. Puškomitraljezac je bio Ostoja Majkić, mlađi. Dva brata Majkića, Nikola i Ostoja, mještani iz sela Eminovaca, neobično su bili hrabri borci i dobri drugovi. Bili su čuveni u ovom kraju i omiljeni kod ostalih boraca. U borbi nisu znali za strah, uvijek su bili prvi. Nikola je kasnije ranjen u nogu zbog čega je ostao invalid, te je tako morao da napusti borbu, a Ostoja je poginuo u proljeće
1942. godine. Nikola je i danas živ u svom rodnom selu. Interesantno je da se Ostoja prilikom polaska naše čete u napad pozdravio i izljubio sa svim svojim rođacima i zemljacima i stalno govorio pri oproštaju »Zbogom, nikada se više nećemo vidjeti, ja ću poginuti«. Kao da je imao neki predosjećaj. Cijela četa ga je nagovarala da ostane i ne ide u tu akciju, kad već ima takav osjećaj, ali to nije pomoglo, niko nije mogao da ga nagovori da ne ide u borbu. Pošao je i kako je i sam predviđao nije se više nikada vratio ni vidio sa svojim drugovima i rođacima. Jurišajući na čelu svojih drugova, kao zamjenik komandira čete, pao je naš Ostoja, pogođen od neprijateljske granate direktno u grudi iz koiih je izbijao onaj njegov poznati i često slušani uzvik »Ura«. To je bilo i njegovo posljednje »Ura!«

Kada sam ovog puta tražio pušku od drugova, koji nisu išli u akciiu, niko mi pušku niie htio dati, pa sam se obratio Kosti Banjcu i zamolio ga da mi on posudi svoju pušku. Kako je on imao staru austrijsku manliherku sa svega tri metka, obećao sam mu da ću, ako uspiiemo, donijeti i niemu drugu, bolju pušku. On mi je posudio svoju manliherku.

Zasjedu smo postavili u koritu iedne rječice, koja je proticala pored ceste. Da bismo došli do riečice morali smo preći cestu, a kako je snijeg bio dosta dubok, to smo
— da se ne bi primijetili tragovi — išli u koloni po jedan, staiući u stope prvog druffa. Htjeli smo da neprijatelju izgleda da je snijegom prošao samo jedan čovjek,

Major se sa puškomi trai jezom postavio na desno krilo od pravca očekivanog nailaska neprijatelja, u blizini mosta, na nekih dvadesetak metara od ceste, a mi ostali bili smo lijevo od njega. Bilo je dogovoreno da neprijatelja pustimo da uđe u zasjedu i da prvi otvori vatru puškomitraljezac. Zasjeda je postavljena pred zoru. Trebalo je čekati puna tri sata dok neprijatelj naiđe. Budući da se nismo smjeli kretati, naprosto smo se ukočili od zime. Mislim da nikad u životu nisam tako ozebao. Neprijatelj je naišao negdje Oko osam sati. Kretali su se slobodno u nekoliko saonica koje su vukli konji. Prve saonice već su bile stigle gotovo u visinu našeg lijevog krila, a vatra se nije čula sa naše strane. Sta se u stvari desilo? Usljed velike hladnoće puškomitraljez i veći dio naših pušaka se zamrzao i kad je trebalo otvarati vatru oružje je otkazalo. Mi nismo imali iskustva u tome — da oružje zaštitimo od smrzavanja. Pored mene nalazio se Dušan Rokvić (poginuo 1943. godine kao komandir čete; bio je ranjen i da ne bi pao neprijatelju u ruke aktivirao je bombu pod sobom) i čim su prve saonice naišle, opalio je jedan metak i rekao »Ja više ne mogu izdržati od zime! Idemo naprijed, pa šta bude!« I tako smo nas dvojica prvi pošli na juriš. Vidjevši nas, isto su učinili i ostali borci. Začas su svi naši borci krenuli na juriš, sa uzvikom »Ura!« Neko je vikao: »Majore, mokri u puškomitraljez«. Ubrzo se oglasio i rafal puškomiitraljeza. Ustaše su brzo poiskakale iz saonica i dok su neki uspjeli da zauzmu zaklone i otvore vatru, drugi su jednostavno pojurili u bjekstvo. Dušan i ja uspjeli smo da nekako na brzinu likvidiramo otpor dvojice ustaša. Iza jedne kamene gomile ubili smo jednoga, a zarobili drugog ustašu. Tako sam ja uzeo obje puške od ove dvojice ustaša — jednu za sebe, a drugu sam donio i dao Kosti Banjcu, kako sam mu i obećao. Konačno sam imao svoju pušku i tako sam riješio taj za mene stalni i veliki problem Oko puške.

U ovoj akciji zarobljeno je pet-šest ustaša. Neki su pobjegli, a mrtvi su ostali na snijegu. Mi nismo imali gubitaka.

Evo i neprijateljskog izvještaia o ovoi akciii: »Partizani naDali sprovodno odjelienje Banjalučkog zdruga, između Staro? Majdana i Sanskog Mosta, koje su dijelom zarobili, a dijelom razjurili«.

VOJO MILANOVIĆ

SUVAJSKI GERILSKI ODRED U PRVIM BORBAMA

U vremenu od 1. augusta do polovine decembra 1941. godine Suvajski gerilski odred vodio je više uspješnih borbenih alkcija, od kojih ću ovdje opisati samo one koje su mi ostale u sjećanju.

Po povratku našeg i Vođeničkog gerilskog odreda sa neuspjele borbene akcije na ustaško uporište Rašnovac, ova dva voda 31. jula odmarala su se u zajedničkom logoru u Skakavcu. Toga dana samo su izvidnice bile postavljene na Ledenac, Veliki i Mali Obijaj i Drenovac rad; osmatranja eventualnih neprijateljskih pokreta iz Petrovca i Kmjeuše.

Sutradan, 1. augusta, vodovi su, prema utvrđenom rasporedu, krenuli na svoje odbrambene sektore. Vođenički vod zaposjeo je položaje na Malom Obijaju i Drenovcu — prema Krnjeuši, a Suvajski vod na Ledencu i Samnjaku — prema Rašnovcu i Petrovcu. Jedna grupa nenaoružanih boraca, većinom iz Skakavca, ostavljena je na Velikom Obijaju radi osmatranja.

Sa posjednutih položaja mogli su se veoma dobro osmatrati pokreti neprijateljskih snaga iz pomenutih mjesta i vrlo efikasno braniti ne samo sela Skakavac i Marjanovića Do, već i gornji dijelovi sela Suvaje, Vodenice i Brestovca od eventualnih ispada manjih neprijateljskih snaga.

Drugog augusta grupa boraca sa Malog Obijaj a primijetila je da iz Krnjeuše u pravcu Petrovca mile jedna luksuzna kola, bez pratnje. Nekoliko boraca, među kojima su bili Jovo Međić i Dušan Popović, brzo su sišli na cestu

kod Kerkezova gaja i tu postavili zasjedu. Kad su pomenuta kola ušla u zasjedu, borci su iskočili na cestu i zaustavili ih. U automobilu su bila dvojica ustaša, od kojih je jedan imao zavijenu ruku. Borci su ih izvukli iz auta i odmah likvidirali, a zatim su kola zapalili. Tu su zaplijenili jedan karabin, jedan pištolj, nešto municije i lične stvari ubijenih ustaša.

Trećeg ili četvrtog augusta izveden je, više stihijski nego organizovano, prvi opšti napad na Rašnovac i Petrovac — sa svih strana. U ovom napadu sa zapadne i sjeverne strane učestvovali su Suvajski i Vođenički odred i odred Mane Rokvića iz Osječenice, a sa istočne i južne strane odredi i grupe iz Smoljane, Bukovače, Driinića, Kolunića i drugih sela iz tog područja. Narod je bio neorganizovan i na pojedinim sektorima otpoeinjao je u različito vrijeme. Zbog toga u ovom napadu postignuti su samo djelimični rezultata. Naime, naši odredi, poslije kraće borbe, ušli su u Rašnovac, a neprijatelj se, sa većim dijelom stanovništva, u panici i metežu, povukao u Petrovac.

Između četvrtog i sedmog augusta Suvajski vod držao je svoje odbrambene položaje na liniji kuće Josipovića, Pećanski gaj, Velika glavica u Rastovači.

Neprijatelj je iz Rašnovca po danu pripucavao na naše položaje, a po noći otvarao ponekad tako jaku vatru kao da je napadnut. Na te njegove izazove, mi nismo odgovarali vatrom, zbog oskudice u municiji i držanja u tajnosti posjednutih položaja.

Zbog toga je neprijatelj 5. ili 6. augusta jačim snagama krenuo noću u pravcu naših položaja i potpuno nas iznenadio. Bez nekog jačeg otpora Vod se u panici povukao prema brdu Stražbanici i kosi povrh sela. Tom prilikom ustaše su zarobile tri naša borca — Perana (Sime) Šipku, Đurđa (Stevana) Kerkeza i Iliju (Vida) Grbića i otjerali ih sa sobom u Petrovac. Poslije ispitivanja i mučenja Peran Šipka i Đurađ Kerkez su strijeljani, a Ilija Grbić je zadržan u ustaškom zatvoru sve do dolaska Talijana (početkom oktobra), a onda je pušten kući, izmučen i bolestan. Od mučenja i zadobijene bolesti u ustaškom zatvoru nije se mogao oporaviti, pa je umro u aprilu 1943. godine.

U svom prvom pohodu na Suvaju ustaška kolona je došla samo do ispod Samnjaka, zarobila pomenute borce i odmah se vratila nazad, u Rašnovac i Petrovac.

Zarobljeni borci bili su prve žrtve u našem Vodu. Ovaj događaj nas je teško pogodio, ali i opametio da ubuduće, budemo do kraja budni i disciplinovani na svojim borbenim dužnostima.

Sedmog augusta odred Mane Rokvića iz Osječenice i jedan dio našeg Odreda napravih su zasjedu na cesti Petrovac—Bihać kod »Samogreda« u Rastovači. Toga dana iz Petrovca su naišla tri komiona. U njima je moglo biti od 50 do 60 neprijateljskih vojnika, mahom ustaša. Kad su ušli u zasjedu, kolona je napadnuta svim raspoloživim oružjima. Dva kamiona su odmah zaustavljena, a treći je neoštećen, sa mrtvim i ranjenim ustašama, pobjegao prema Vrtoču. Poslije kraće borbe, neprijatelj je natjeran u bjekstvo. U ovoj borbi poginulo je oko 15 neprijateljskih vojnika — pretežno ustaša, a dvojica su zarobljena. Zaplijenjen je jedan teški mitraljez, dva puškomi trai jeza i oko 10—12 pušaka, sa dosta municije.

Jedan kamion je spaljen, a drugi, ispravan, odvezen je u Medeno Polje i tamo sakriven i maskiran. Kasnije ga je neprijatelj otkrio i avionskom bombom pogodio i zapalio.

U ovoj borbi dijelovi našeg Odreda zarobili su, odnosno dobili, nekoliko pušaka, jedan puškomitraljez i dosta municije. To je bio veliki plijen za ono vrijeme i znatno pojačanje odreda vatrenim oružjem. Ni u ovoj borbi naš Odred nije imao gubitaka.

Poslije ove zasjede iz odreda Mane Rokvića prešli su u naš Odred svi oni mladići iz Suvaje koji su otišli noću 27/28. jula, pa je Odred time i brojčano ojačao iskusnijim borcima.

Osmog ili 9. augusta napadnuti su jačim ustaničkim snagama, po drugi put, Rašnovac i Petrovac. Raspored Odreda za ovaj napad bio je isti kao i u prvom napadu, ali sada nešto boljom organizacijom i koordinacijom napada. Međutim, pošto su oba ova uporišta u međuvremenu, između prvog i ovog napada, dobila znatnija pojačanja, a uz to se neprijatelj bolje organizovao za odbranu i utvrdio svoje položaje, ni ovaj napad nije imao nekih vidnijih re-

zultata. Iako su Suvajski i Vođenički odred i odred Mane Rokvića iz Osječenice u kraćoj borbi zauzeli Rašnovac i došli do prvih odbrambenih linija Petrovca, a ostali odredi gotovo do zgrade Zandarmerijske kasarne i prvih kuća u Bišćanima, dalje se nije moglo ići i svi su se odredi morali povući na svoje polazne položaje. Neprijatelj je iz Petrovca pružao snažan otpor, iz mnogih dobro utvrđenih vatrenih tačaka na spoljnoj odbrambenoj liniji. Neki borci samovoljno su se povukli pred vatrom, uplašeni dejstvom neprijateljske odbrane.

Neprijatelj je imao nekoliko ranjenih na ovom sektoru našeg napada i to je bio sav uspjeh kojeg smo u ovom napadu postigli.

I u ovom napadu su neki zagriženiji pojedinci ispoljili svoje pobude i u Rašnovcu zapalili nekoliko gospodarskih zgrada, nešto žita u stogovima i iz napuštenih muslimanskih kuća uzeli poneku vrijedniju stvar. U tim svojim postupcima opet su prednjačili braća Đukići i još nekoliko njihovih istomišljenika.

Desetog ili 11. augusta organizovan je napad jačih ustaničkih snaga na ustaško-domobrans'ko uporište u Krnj euši. Za ovaj napad bili su angažovani Suvajski, Vođenički, Krnjeuški, Vrtočki i odred Mane Rokvića. Vrtočki odred u to vrijeme raspolagao je i jednom poljskom haubicom i oko 30 granata.

Iako malo mjesto, Krnjeuša je u to vrijeme imala dobro utvrđenu spoljnju odbranu i ustaško-domobranski garnizon u jačini od oko 100 do 120 vojnika.

U ovim borbama poginulo je preko pedeset ustaša i domobrana, a zarobljeno ih je oko 30. Samo je jedna grupa od oko 30 do 40 neprijateljskih vojnika uspjela da se izvuče i pobjegne za Petrovac i Kulen-Vakuf. Zaplijenjeno je gotovo sve naoružanje, municija i oprema ovog garnizona i mnogo druge robe i namirnica. U ovoj borbi stradalo je i dosta civilnog stanovništva u samoj Krnjeuši.

Naš Odred je tom prilikom dobio, ili zarobio, desetak pušaka, jedan puškomitraljez, dosta municije i druge vojne opreme.

Preživjelo civilno stanovništvo, po nalogu Mane Rokvića i Bože Đukića iskupljeno je i otremljeno u Kerkezov

gaj u Vodenici — pod izgovorom da se tamo skloni od eventualnog bombardovanja.

Međutim, po naredbi ove dvojice, kasnije je to civilno stanovništvo predano u ruke nekolicini njihovih neodgovornih istomišljenika, koji su ih otjerali u Grmeč, tamo poubijali i bacili u bezdan »Kaluđerica«.

Zbog ovih i nekih drugih postupaka Bože Đukića tih dana došlo je do oštrijih riječi između njega i Mirka Pekića. Đukići su prijetili Mirku Pekiću da će ga ubiti i da on njima više neće smetati. Svi smo bili uvjereni da Đukići ovo mogu učiniti, pa je Mirku Pekiću savjetovano da odmah otputuje u svoj rodni kraj — Kozaru. On je taj naš savjet poslušao i odmah je otputovao.

Po odlasku Mirka Pekića u Kozaru, komanda ustaničkog logora u Skakavcu je formalno prestala da postoji.

Od 11. do 14. augusta naš Odred u svom punom sastavu ponovo je zaposjeo svoje odbrambene položaje prema Rašnovcu i Petrovcu. Nakon dva dana iz pravca Bihaća, starom cestom u pravcu Petrovca kretala je velika kolona neprijateljskih vojnika, praćena avionima. Avioni su kružili ispred i iznad ove kolone i bombardovali oko nje sve što im je bilo sumnjivo. Kad je kolona stigla do visine sela Medenog Polja, dio boraca sa Velike glavice, povukao se i priključio ostalom dijelu Odreda u Pećanski kraj, a nešto kasnije svi zajedno povukli smo se na Ledenac. Toga momenta sva naša pažnja bila je okrenuta prema koloni koja ide starom cestom za Petrovac, dok na cestu Krnjeuša——Petrovac nismo uopšte obraćali pažnju. Kad je neko pogledao i u tom pravcu, primijetio je da je jedna neprijateljska kolona iz pravca Krnjeuše stigla već do Kerkezova gaja i da će uskoro ući u Suvaju. Brzo smo strčali u selo, obavijestili narod o tome, a mi se opet povukli na padine Stražbanice i na položaje iznad samog sela.

Kad je neprijateljska kolona prošla kroz selo i bila već na đomak Rašnovca, mi smo pripucali za njom i opet zaposjeli svoje stare položaje. Smatrali smo da su ove neke neprijateljske jedinice u prolazu i da se neće duže zadržavati ni ovdje ni u samom Petrovcu. Ovo smo zaključili po tome što uz put nisu ni pljačkali ni palili ništa.

Međutim, ohrabreni velikom pomoći koja im je stigla i ponovnim uspostavljanjem garnizona u Krnjeuši, jedna grupa ustaša, njih oko 25—30, krenuli su sa dva kamiona iz Petrovca za Krnjeušu. Upravo se tada u Vođeničkom odredu nalazio Mane Rokvić sa jednom svojom desetinom, radi dogovora, prekopavanja i rušenja ceste u Milano vića ogradama. Zbog tog zadatka tamo se nalazila i jedna naša grupa boraca iz Odreda. Kamioni sa ustašama su blagovremeno primijećeni i napravljena im je zasjeda u Kerkezovom gaju. Tu su, predveče, skoro u sam sumrak, dočekani i uništeni, a mnogi u kamionima poubijani su prije nego što su mogli da iskoče iz kamiona. Desetak ustaša uspjelo je pobjeći pod zaštitom mraka nazad u Petrovac. Kamionii su spaljeni. Zaplijenjeno je nekoliko pušaka i nešto municije, te nešto vojne opreme i drugih stvari.

Vjerovatno zbog ove akcije pod Kerkezovim gajom u Vodenici, jedna jača kolona neprijateljskih vojnika, mahom ustaša, potpomognuta sa dva topa, 16. augusta krenula je iz Petrovca u pravcu sela Suvaje i Vodenice. Za ovom kolonom išla je veća masa odraslih civila-pljačkaša i palikuća. S obzirom na ovu snagu neprijatelja naš se Odred povukao sa svojih položaja na položaje iznad samog sela. Kad je kolona ulazila u Suvaju i počela da pali i pljačka, Odred je na neprijatelja otvorio bočnu vatru, koja je samo donekle pomogla da zaštiti sjevernije dijelove sela, desno od ceste. Neprijatelj je tom prilikom u Suvaji zapalio desetak kuća, više gospodarskih zgrada, na desetine stogova žita, opljačkao nekoliko stotina grla sitne i krupne stoke, veće količine posteljine i drugih vrijeđnijih stvari iz domaćinstava sa obje strane ceste. To je učinio i u Vodenici i Brestovcu, samo još u većem obimu i u širem pojasu oko ceste.

Nakon tri do četiri dana iz pravca Krnjeuše krenula je jedna jača neprijateljska jedinica prema Petrovcu. I ova jedinica je usput palila i pljačkala sela Brestovac, Vodenicu i Suvaju i bez većih gubitaka probila se u Petrovac. I ova je kolona tučena bočno od strane našeg Odreda, ali je to bilo nedovoljno efikasno da se spriječe, ili bar ublaže pljačkanja i paljevine.

I u jednoj i drugoj neprijateljskoj akciji i mi na položajima i narod u povlačenju bilii smo tučeni artiljerijskim granatama. Ipak, nije bilo ni mrtvih ni ranjenih. Međutim, u to vrijeme za mnoge borce eksplozija artiljerijske granate bila je nepodnošljiva. Ako bi granata eksplodirala negdje u blizini, odmah su mnogi bježali, kao da mogu uteći od granate. Nekad smo se tome i smijali, ali tako je to tada moralo biti — nismo još bili prošli artiljerijsko vatreno krštenje.

Od 20. augusta do kraja ovog ljetnog mjeseca Odred se uglavnom nalazio na svojim položajima i s vremena na vrijeme sa uspjehom je odbijao pokušaje manjih neprijateljskih snaga da prodru u pravcu sela Suvaje. Pošto su nam ti neprijateljski ispadi već bili dojadili, tih dana odlučili smo da Rašnovac iznenada napadnemo. Jednog dana to smo i učinili i po treći put smo neprijatelja protjerali iz Rašnovca u Petrovac. Od tada smo bili nešto mirniji, jer su se i neprijatelji uvjerili da smo sada brojniji i da smo mnogo bolje naoružani.

Početkom septembra dz pravca Bihaća u Vrtoče je došla jedna jača neprijateljska formacija, tu ostavila jednu jedinicu, a sa ostalim dijelovima produžila za Petrovac.

Jedinica koja je ostala u Vrtoču zaposjela je položaje na glavici kod vrtočke crkve. Vrtočki i kulenvakufski odredi, potpomognuti jačim ustaničkim snagama iz Like, odmah su napali ovu jedinicu i iz bliske borbe bombama i mitraljezima nanijeli joj velike gubitke. Oni neprijatelji koji su u tom prvom naletu naših boraca ostali živi, bježali su prema Petrovcu. Dijelovi ustaničkih snaga u stopu su ih gonili do Metle u Kamenitom polju.

Ostatke neprijateljskih snaga u Rastovači su dočekali borci odreda Mane Rokvlića i naš Odred i tom prilikom im nanijeli osjetne gubitke. Ubijeno je oko 15, a zarobljeno 20 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je i nekoliko puškomitraljeza, više od 20 pušaka i dosta municije. Manji dio ovog oružja prlipao je našem, a veći dio Rokvićevom odredu.

Poslije ove borbene akcije, Odred je tokom septembra uglavnom držao svoje utvrđene položaje i efikasno štitio

sela iza sebe od ispada neprijateljskih snaga iz Rašnovca i Petrovca.

Pored toga, Odred je u dva navrata iz svog sastava odvojio po jednu desetinu boraca za združene ustaničke ofanzivne operacije na sektoru Kulen-Vakuf a (5. i 6. septembra) kad je ovo ustaško uporište sa okolinom likvidirano, te prilikom drugog združenog napada ustaničkih snaga na jedan ustaško-domobranski logor u Bravsku (17. septembra) koji tada nije likvidiran.

Po dolasku talijanskih okupacionih snaga u Petrovac, njihova komanda je odmah primijenila svoju oprobanu taktiku. U tom pravcu ona je živom riječi, oglasima i lecima nastojala da se predstavi kao zaštitnik Srba i posrednik za uspostavljanje narušenog reda i mira u ovim krajevima. Pri tome su je izdašno pomagali izvjesni reakcionarni elementi iz redova bivše srpske čaršije, koji su se iz Dalmacije s njima skupa povratili nazad u Petrovac, a koji su se tamo bili sklonili pred ustaškim terorom pod kraj jula. Ovoj grupici čaršijskih reakcionarnih elemenata odmah su se pridružili i neki nacionalno zagriženiji pojedinci iz ustaničkih redova i prihvatili propagandno djelovanje u cilju razbijanja jedinstva ustaničkih redova, dok su se drugi pod oružjem otvoreno stavili pod okrilje Talijana i njihovog novog saradnika Mane Rokvića.

I u selu Suvaji nastala je tada dosta mučna situacija.

Pod uticajem propagande manju grupu reakcionarnih elemenata zahvatilo je kolebanje i strah. Bojeći se talijanskih represalija i ističući da se protiv sile ne možemo boriti, ova grupica u selu je počela propagirati da bi Odred trebalo rasformirati, borce vratiti kućama, gledati svoja posla i čekati kako će se situacija kod nas i u svijetu dalje odvijati. Djelovanju ove grupice odmah su se suprotstavili svi borci iz Odreda i velika većina stanovništva u selu. Zahvaljujući čvrstom stavu Đurekana Pećanca i većine boraca, Odred je ostao pod oružjem i na okupu. Živio je i dalje svojim logorskim životom i svakodnevno boravio na Ledencu i Samnjaku, radi osmatranja pokreta talijanskih snaga iz Petrovca i radi zaštite sela — ako bi neprijatelji pokušali da hapse i maltretiraju stanovništvo ili pljačkaju materijalna ddbar. Naime, Talijani su odmah po

svom dolasku manjim snagama izlazili u gotovo sva sela radi izviđanja i kontaktiranja sa narodom, kupovine namirnica i stočne hrane, ili bi prodavali so, gas, duvan i drugo.

Tokom oktobra dolazili su dva-tri puta u naše selo. Iz taktičkih razloga prilikom ovih dolazaka nikog nisu hapsili, ni maltretirali, niti su od bilo koga šta pljačkali.

Polovinom oktobra u Suvaju je došao Jovo Kecman-šuco, član SK KPJ, i prenio nam direktivu da organizujemo što veći broj boraca-dobro vol jaca iz našeg Odreda, da sa njima odmah krenemo privremeno u Podgrmeč i da se stavimo na raspoloženje tamošnjem Štabu Odreda. Pri tome je istaknuto da je naša pomoć tamo neophodna radi zaštite stanovništva od ustaških zločina, obezbjeđivanja sela, radi podizanja jesenjih poljoprivrednih proizvoda d radi drugih zadataka tamošnjeg Štaba ustaničkih snaga.

U kratkom vremenu izvršene su sve potrebne pripreme u vezi sa ovom direktivom. U drugoj polovini oktobra oko dvadeset boraca-dobrovoljaca iz našeg Odreda, zajedno sa Đurekanom, otišli su u Podgrmeč.

Drugi dio Odreda, nas desetak, ostao je pod oružjem na okupu u selu, da i dalje živimo logorskim životom i da obavljamo tadašnje zadatke: izviđanja, patroliranja, održavanje reda i mira u selu i sve drugo.

Nakon tri do četiri nedjelje Đurekan nam je po kuriru poslao pismo iz Podgrmeč a i, pored ostalog, iznio da su se mnogi borci u Odredu razfooljeli od prehlade, dobili svrab po koži i zamolio nas da prikupimo u selu dobrovoljce i dođemo odmah da zamijenimo borce na položajima.

Odmah smo prikupili sve mladiće iz sela, upoznali ih sa tim Đurekanovim pismom i zatražili dobrovoljce *za* odlazak na zamjenu. Iako je to išlo dosta teško, ipak smq uspjeli angažovati oko 25 mlađih ljudi da pođu na ovaj zadatak. Sutradan smo odmah poslije ručka krenuli i naveče stigli u kmjeuški logor u Risovcu, tu smo večerali i prenoćili. Ujutro su nam dali vodiča i sa njim smo bez poteškoća prešli Grmeč. Predveče istog dana sitigli smo u podgrmečko selo Adrovce — pred Osnovnu školu, kako je biilo i dogovoreno. Tu smo zatekli člana Štaba ustaničkih

snaga Slobodana Marjanovića, koji nas je rasporedio u obližnje kuće na večeru i spavanje.

Sutradan je Đurekan sa Odredom povučen sa položaja. Odmah je izvršena zamjena boraca. Tom prilikom vidjeli smo da su mnogi borci iscrpljeni, prehlađeni i pod temperaturom, a mnogi i u vidljivim krastama od svraba na koži. Đurekan je bio gotovo sav u krastama, pa su ga borci prisilili da traži zamjenu i da ide kući na liječenje, što je on teška srca prihvatio. Nakon zamjene, svi su borci bez oružja krenuli kući, u Suva ju. Samo su trojica, iz te smjene ostali s nama i u drugoj smjeni. To su bili Đuro Radošević, Boško Šipka i Milan Đaković.

Poslije izvršene smjene, Slobodan nas je uveo u jednu školsku učionicu. Svi su se borci odmah složili da ja rukovodim smjenom dok se budemo tu nailazili. Nakon toga Slobodan nas je upoznao sa situacijom na terenu, gdje se sve nalaze neprijateljske snage, kuda se kreću i u kojim pravcima najčešće napadaju, na kojem ćemo sektoru biti na položajima i sa drugim pitanjima vezanim za naše vojničke zadatke na tim terenima. Odredio nam je vodiča i mi smo krenuli na svoje položaje. Dobro se sjećam da je to bilo početkom novembra.

Vrijeme je bilo tmurno i oblačno, rominjala je slaba kišica, a gusta magla u prolazu često nam je zaklanjala vidike. Bilo je to pravo novembarsko vrijeme — kakvo je uvijek u te dane godine na ovim terenima. Niko od nas nikad ranije nije Mo u ovim krajevima. Sve nam je bdio tako reći nepoznato. Zbog toga smo svi bili zabrinuti, pogotovo u ovakvom tmurnom i maglovitom vremenu. Nije bilo one veselosti, šala i dosjetki, kakvih je uvijek bilo kad je Odred u pokretu, ili na logorovanju. Kolona se kretala u tišini, kao da je na sprovodu, svak se bio zadubio u svoje misli i svoje brige. Nasmijali bi se samo onda kada bi se koji od boraca okliznuo na mokroj zemlji i pao na raskvašeni put. U takvoj atmosferi prođosmo kroz selo Slatinu i stigosmo na jednu manju izvišicu na kojoj je bilo nekoliko dobro građenih kuća i gospodarskih zgrada. Iz povelike drvene kuće sukljao je dim i razilazio se oko nje. Odmah primijetismo da su to kuće podignute usred gaja. Gaj ih je opkoljavao stoljetnim hrastovim stablima.

Neko iz naše kolone đobadi: »Pogledajte, ovdje bi bilo dobro logorovati«! Poslije toga javi se vodič i reče nam: »Ovo su kuće braće Vejnovića, tu će biti vaš logor sa kuhinjom«. Svi se obradovasmo ovoj obavijesti. Stigosmo pred kuću iz koje je dim sukljao i uđosmo u nju. Na ognjištu je gorjela ogromna vatra, nad vatrom se kuhao pun kazan mesa. U tom momentu u kuću uđe jedan od braće Vejnovića sa kuvarom koji je u rukama nosio naramak drva. Pošto se pozdravismo i upoznasmo, reče nam da posjedamo i da se tu osjećamo kao kod svojih kuća. Ispriča nam da je upoznat o našem dolasku, da se zbog toga i kuva ovoliki kazan mesa, da na njihovim položajima ima još nekoliko odreda Petrovčama, da su to dobri ljudi i hrabri borci. Mi smo to znali, ali nam je bilo drago čuti da su najs tako dobro primili i da imaju takvo mišljenje o Petrovčanima.

Pošto smo se malo prisušili i ručali, domaćin nas izvede na ivicu gaja i nokaza nam gdje ćemo držati položaje, od koje do koje tačke i gdje su neprijateljska uporišta. Iako se magla bila razišla, ipak nam je tmurno i oblačno vrijeme onemogućilo da bolje vidimo i osmotrimo naše i neprijateljske položaje na tom sektoru. Po obavijesti koju tom prilikom dobismo od domaćina, neprijatelj se nalazi u selu Ovanjskoj i Staroj Rijeci, na suprotnoj strani naših položaja.

Između naših i njihovih položaja prostirala se duboka i dosta široka uvala, kojom je vijugala cesta i na tom sektoru povezivala Staru Rijeku sa Buđimlić Japrom — jakim ustaško-domobranskim uporištem u tom kraju. Kad smo se tako reći iz prve ruke upoznali sa Situacijom na tom terenu, vratili smo se u logor, nešto večerali, a zatim postavili straže i legli da se bezbrižno odmaramo.

Naš Odred imao je tada 28 do 30 boraca, dobro naoružanih vojničkim karabinima i sa dva puškomitraljeza. Imali smo dosta municije, cko desetak bombi i dobar dvogled za osmatran je. To je bila velika i dobro naoružana jedinica za tadašnje prilike na tim terenima. Pošto je jedan broj naših boraca tada još uvlijek nosio crvene ličke kape na glavi, narod je mislio da smo mi Ličani, pa su nas tako tada i zvali. Čim su čuli da su na te položaje došli »Li-

čani« vratili su se u ta sela i počeli da dižu već prezrele jesenje plodove — kukuruz, grah, krompir, kupus i drugo i da ih odvoze u slobodnije terene, odnosno zakopavaju u pripremljene baze. O našem dolasku na taj sektor saznao je i neprijatelj u Ovanjskoj i Staroj Rijeci, pa je tih nekoliko prvih dana po našem dolasku na nas pripucavao ali nije kretao prema našim položajima.

Jednog dana u Ovanjsku smo poslali seljaka iz Slatine (ime sam mu zaboravio) da izvidi kakva je tamo situacija i koliko ustaša brani to selo. Sjećam se da je ovaj seljak imao u Ovanjskoj dobrog prijatelja — Hrvata •— s kojim se već do tada više puta sastajao i od njega dobijao blagovremeno informacije o kretanjima ustaša prema ovim selima, prije našeg dolaska.

Po povratku, seljak nam je saopštio da je bio sa prijateljem i da mu je on rekao da Ovanjsku brani svega 15 do 20 ustaša, od kojih su neki iz tog mjesta i da ih naše snage mogu lako likvidirati, ili protjerati. Seljak je tvrdio da se tom njegovom prijatelju može vjerovati i kad pođemo u tu akciju da će i on ići s nama. Procijenio sam sve do tada prikupljene informacije i narednog dana sa grupom boraca iz neposrednije blizine osmotrio ustaške položaje i pojedine tačke otpora, a zatim i okolni teren za privlačenje. Nakon toga uvjerio sam se da je taj napad lako izvodljiv i bez većeg rizika. Po povratku o tome sam upoznao sve borce i predložio im da Ovanjsku sutra naveče napadnemo. Svi su se odmah složili.

Sutradan predveče pozvao sam onog seljaka i pitao ga hoće li ići s nama. Malo se snebivao, ali je ipak pristao. Kad se smračilo, po utvrđenom planu i rasporedu krenuli smo u pravcu Ovanjske i iz bliskog odstojanja sa dvije strane napali je jakom unaprsnom vatrom iz raspoloživih oružja. Odmah smo primijetili da je neprijatelj iznenađen i zbunjen i da mu je otpor neorganizovan. Iskoristili smo to i prešli u juriš, bacili nekoliko bombi u prve branjene kuće i za nepunih pola sata borbe zauzeli smo ovo mjesto, bez gubitaka. Većina se ustaša neopaženo izvukla u borbi i pobjegla u pravcu Prijedora, dok su se neki od njih posakrivali. Prilikom pretresa sela, dvojica ustaša su nađena i odmah likvidirana. Jedan je bio zarobljen, podrobno

ispitan i nakon toga likvidiran. Zaplijenili smo tri karabina, dosta municije, jedan pištolj, nešto vojne odjeće i obuće i izvjesnu količinu metražne robe u pečama. Narodu toga sela smo rekli da ćemo selo odmah napasti, ako se ustaše ponovo vraite u njega i ako se budu tu zadržavali. Pred zoru smo se vratili na svoje položaje. Zaplijenjene karabine sa nešto municije poslali smo u Stab odreda, a ostali plijen smo zadržali za sebe.

Narednih nekoliko dana nismo mogli primijetiti da su se ustaše vratile u Ovanjsku, a to smo utvrdili i preko onog seljaka i njegovog prijatelja, Hrvata, u Ovamjskoj. Svakako, bili smo svjesni da je garnizon u Staroj Rijeci obaviješten o ovoj našoj akciji i da usljed toga može lako pokušati da nas iznenada napadne i protjera sa tih položaja. Zbog toga smo pomakli položaje i pojačali budnost, patroliranje i izviđanje prema neprijateljskom garnizonu. Osim toga, tih dana naredio sam da nam se i ručak donosi na novoposjednute položaje.

Jednog dana osvanu hladno tmurno jutro sa gustim crnim oblacima punim kiše i snijega. Udari najprije kiša, a zatim poče i snijeg da se miješa s kišom. Pada snijeg kao usred zime. Vidljivost se smanjila na sto do dvjesto metara. Ubrzo se skvasismo do gole kože. Nisu pomogli ni zakloni pod krošnjama rijetkih stabala na kojima se zadržao požutjeli list. Počesmo cvokotati od ziime i hladnoće. Uvidjeh da od toga možemo svi imati opasne posljedice, pa odvojih dva najslabije obučena borca i poslah ih u logor — da jave da ćemo taj dan doći u logor na ručak i da oni tamo ostanu dok mi ne dođemo. Oko podne, sa kišobranom iznad glave, dođe nam onaj seljak iz Slatine da vidi da li smo i po takvom vremenu na položajima. Kad vidje da su borci na svojim položajima, iznenadi se i reče: »Bježite odmah u logor i grijte se dok nije kasno. Na ovom vremenu ustaše neće nikud kretati, ja vam garantujem. Znam ja njih i njihovu hrabrost. Poslije Ovanjske neće lako ovamo«. Kad seljaku rekoh da bi po ovakvom vremenu iz Stare Rijeke neprijatelj mogao poći na naše položaje u ova sela, on odmahnu rukom i reče: »Tamo su većinom domobrani, oni po ovakvom vremenu neće sigurno nikud«. Borci me onako okisli d ozebli molećivo pogle-

daše. Iz očiju im pročitah da im je ovo vrijeme dozlogrdilo i da očekuju naređenje za pokret u logor, blizu vatre. Podne je bilo prošlo, pa pomislih, kad neprijatelj nije došao do sada, neće ni od sada. Upitah seljaka da li bi sa jednom patrolom htio poći na izviđanje put Stare Rijeke — dok mi odemo u logor i ručamo. »Ti znaš, rekoh mu, dobro ovaj teren, pa se lako možeš snalaziti i orijentisati u ovoj magli i nećeš zalutati. Bez tebe bi patrola lako mogla zalutali u ovakvom vremenu, jer momci ne poznaju dovoljno teren«. Prihvati se sa voljom ovog zadatka i reče: »Daj mi samo dva borca da idemo odmah«. Odredih Bogdana Grbića i Iliju Pećanca — kojeg su borci nazivali »Šerifović«. Obadvojica su na sebi imali kratke kožne kapute i zbog toga su bili najmanje okisli i ozebli. Rekoh im da polako, osluškujući, idu kosom povrh ceste, kilometar-dva put Stare Rijeke, da tamo ostanu oko jedan sat, a zatim da se vrate i ovdje nas sačekaju, dok mi dođemo sa ručka. Njih dvojica, zajedno sa seljakom krenuše odmah na zadatak, a mi u logor na ručak.

U logor stigosmo za pola sata. Sjeli smo oko velike vatre na ognjištu i počeli smo ručati. Od silne topline odijela se zapušiše kao da su se zapalila. Topao pasulj i vruća podgrmečka kuruza odlično su svakom prijali. Jeli smo brzo, vojnički, bez oklijevanja i razvlačenja. U momentu najvećeg raspoloženja i veselja, ođjeknuše rafali puškomitraljeza i pušaka iz pravca kud je poslata patrola sa onim seljakom. Komandovah: »K oružju! Izlazi napolje! U streloima prema neprijatelju, trčećim korakom!«

Do naših položaja stigosmo za 15—20 minuta, a zatim okrenusmo desno, kosom, povrh ceste, u pravcu kuda je otišla patrola. Čuli smo po pucnjavi da neprijatelj bježi cestom u Staru Rijeku, ali ga nismo vidjeli od magle. Trčimo za njim i pucamo u trku, ali ga ne mogosmo stići. Ko bježi uvijek je brži — kaže stara narodna poslovica pa se to i ovaj put obistinilo. Vratismo se putem, kuda je patrola trebalo da ide. Zovemo borce iz patrole, ali se niotkuđ ne javljaju. Neki pretpostavljaju da su se sa neprijateljem u ovoj magli susreli i da ih je neprijatelj zarobio. Svi smo sebe prekoravali što povjeravasmo onom seljaku i odosmo na ručak. Nismo mogli vjerovati sami sebi da

su naša dva tako iskusna borca mogla doći u situaciju da budu zarobljeni. U tom momentu sinu mi nešto kroz glavu i rekoh: »Ne. Nisu mogl'i biti zarobljeni. Zašto bi pucali da su ih zarobili. Oni su se, vjerovatno, susreli i kad je neprijatelj vidio da ih je malo, osuo je vatru na njih, pa su odstupili. U strahu od iznenađenja, nisu pojurili u pravcu naših položaja, već na neku drugu stranu.«

Predveče, na naš položaj dođe jedan seljak iz okoline Stare Rijeke i reče nam da je neprijatelj u današnjoj akciji zarobio i otjerao jednog seljaka i da govore da su ubili nekoliko gerilaca koji su bili sa njim, na položaju. Odmah poslah dvije jače patrole — da ponovo tragaju za našim drugovima u dubljoj pozadini, iza mjesta njihovog mogućeg susreta sa neprijateljem. Kad se spustio mrak, otišli smo svi u logor, postavili dobra obezbjeđenja i počeli da .se odmaramo. Niko nije spavao, svi smo bili budni i u napetosti očekivali dolazak naših patrola, ali njih nije bilo.

Noć je bila vedra i hladna — puna mjesečine. Pred samu zoru stigoše patrole. Našoj radosti nije bilo kraja. Sa njima su bili živi i zdravi dvojica naših drugova. Ispričaše nam kako se zbio događaj i da je onaj seljak, sigurno, zarobljen. Oni su bez njega odstupili i u magli zalutali. Usljed toga povukli su se dublje u pozadinu i tu kod jednog domaćina nešto večerali, a zatim su se povukli na spavanje u njegovu pojatu. Ilija Pećanac nije mogao spavati, jer je dobio proliv od pokvarenog mlijeka kojeg je dan prije popio kod jednog seljaka, pa je opazio naše patrole koje su ih tražile i tako su se povezali s našim borcima.

Borci su pažljivo slušali ovu njihovu priču, a kad završiše, Ljubo Cvjetković dobaci: »E, moj Šerifoviću, da ši se ti juče najeo i suvih krušaka, a ne mlijeka, od straha bi dobio proliv«!

Svi se ovoj Ljubinoj upadici slatko nasmijasmo.

Kad je svanulo, poslah dva borca do porodice zarobljenog seljaka — da dovedu njegovu ženu. Kad dođoše nazad, saopštih seljakovoj ženi što se dogodilo s njenim mužem juče. Predložih joj da ode u Staru Rijeku i da vidi je li živ čovjek i kako s njime postupaju. Ona hrabro primi ovu vijest i obeća da će još u toku današnjeg dana otići u đomdbramsku komandu.

Toga dana na položaje sam poslao samo polovinu boraca, sa oba puškomi trai jeza, uz obećanje da ću im drugu polovinu poslati oko podne, da ih zamijeni. Tako sam i uradio. Borci i jedne i druge smjene toga dana su se dobro odmorili i osušili pokislu obuću i odjeću.

Predveče, iz Stare Rijeke stiže i žena onog seljaka i pruži mi zapečaćeno pismo. Uzeh ga i pogledah adresu. Oči mi stadoše od iznenađenja. Bilo je adresirano ovako: »Vođi pobunjenika — negdje kod Slatine«. Otvorih ga i pročitah. U pismu je lijepim stilom bilo napisano, između ostalog, otprilike i ovo: da nema nikakvog smisla da se borimo protiv jedne orgariizovane države i njenih saveznika, da položimo oružje i vratimo se odmah kućama, da ne izazivamo nepotrebne žrtve i stradanja i još niz drugih sličnih predloga. Iz nekih rečenica se moglo zaključiti da ovaj domobranski oficir želi da pregovara s nama o tim i drugim pitanjima, na nekom bezbjednom terenu, uz dogovorene uslove. Instinktivno osjetih da je ovaj čovjek pristalica NOP i da bi prešao na našu stranu čim mu se za to pruži prilika. Nekoliko puta sam pročitao to pismo i uvijek mi se nametala takva ista misao. Zeni rekoh da ide kući i ako nam zatreba da ćemo je opet pozvati.

Ujutro rano, sa pismom u džepu, krenuh pravo u Štab odreda, predadoh im to pismo i rekoh im šta ja mislim da se krije iza nekih njegovih misli izraženih u pojedinim rečenicama. Kad ga pažljivo pročitaše i oni se složiše da je to sasvim moguće i da otvorenije nešto nije ni mogao pisati zbog bojazni da ustaše ne pretresu ženu i nađu joj takvo pismo kompromitujućeg sadržaja. To bi, rekoše mi, za njega bilo vrlo opasno. Ovako je bolje i pametnije uradio. Na kraju mi rekoše da će Štab odreda preko svojih veza u Prijedoru i Banjoj Luci provjeriti o kakvom se čovjeku radi i na koji način sa njim treba stupiti u neposredniju vezu. Kasnije, u proljeće 1942. godine, saznao sam da je on, Slavko Obajdin prešao sa jednom domobranskom jedinicom na stranu NOP-a i tu ostao do kraja rata.

Vrajti'h se u logor i sutradan opet pozvah ženu onog seljaka. Saopštih joj da ponovo ode u Staru Rijeku i kad je straže prevedu onom domobranskom oficiru da mu kaže da je ono pismo uručila glavnom komandantu pođrmečkih

ustaničfeih snaga i da ga zamoli da joj pusti muža na slobodu. Ona je toga istog dana otišla na taj zadatak i predveče došla kući, zajedno sa mužem. To je bio još jedan dokaz da je taj čovjek pristalica Narodnooslobodilačkog pokreta.

Poslije toga, na našim položajima ostali smo još oko nedjelju dana, a onda nam jednog dana ujutro rano dođe predstavnik Štaba i sa sobom dovede 10—15 naoružanih boraca iz podgrmečkih sela. Pošto doručkovasmo zajedno, on nam saopšti da je došlo naređenje iz Štaba da se svi mi vratimo u svoj kraj, radi nekih hitnijih zadataka. Ova nas je vijest jako obradovala. Borci su od radosti i raspoloženja bacali kape u vazduh, poskakivali i vrištali kao mala djeca. Samo su opet ona trojica naših boraca još iz prve smjene izrazili želju da i dalje ostanu na tim terenima i u bilo kojoj tamošnjoj našoj ustamičkoj jedinici. Ja sam se sa tim odmah složio i oni su izvjesno vrijeme ostali tu, sa grupom koja je došla da nas zamijeni. Po izvršenoj zamjeni odmah smo krenuli u Štab, oprostili se i pozdravili i istog dana produžili put do Lušci Palanke. Predveče smo stigli u to mjesto i prenoćili u nekoliko zbijenih kuća. Preko noći je zahladnjelo, počeo je da pada gust snijeg.

Ujutro u Palanci nađosmo Milu Stupar-Jablića, iz Skakavca, dobrog poznavaoca svih staza surovog Grmeča u ovo doba godine. Krenusmo. Mile nas je grmečkim bespućem vodio »kao po koncu«. Što smo više zalazili u Grmeč, bilo je sve hladnije, a snijeg sve dublji. Negdje u polovini sjeverne strane Grmeča naiđosmo na svjež trag velikog medvjeda. Po tragu se vidjelo da medvjed iednim štrapnikom ide ispred nas na sto-dvješta metara. Požurismo da ga pristignemo i ubijemo. Kada smo ga skoro pristigli, medvjed je skrenuo lijevo i po Milinom tvrđenju, pravo u jednu obližnju peöinu, kao stari lovac koju on dobro poznaje. Na Milin predlog složih se da pođemo izazvati medvjeda iz pećine i odstriijeliti ga. Neki su borci bili za, a neki protiv. Vidjeh da im se žuri kući, pa odustasmo od te namjere i prođužismo dalje svojim putem. Bura i snijeg ne prestaju. Vije kao usred zime. Bez Mile, sami ovuda ne bismo lako prošli.

Predveče izađosmo iz Grmeča i niz njegove južne padine i sjenokose brzo stigosmo na domak sela Skakavca. Snijeg je prestao da pada. Bilo je mnogo toplije nego u Grmeču, pa borci zapjevaše. Sa pjesmom uđosmo i u selo Skakavac. Sa Milom se pozdravi smo i zahvalismo mu na pruženoj usluzi. On ode svojoj kući, a mi produžismo putem za Suvaju. Kad stigosmo na p-revoj između Velikog i Malog Obljaja i ugledasmo panoramu svoga sela, pokrivenu malim slojem snlijega i prvim sumrakom, borci zapjevaše svoju omiljenu pjesmu:

»Draga moja, evo tvoga lole,
Od prehlade sve ga kosti bole«.

S pjesmom stigosmo do prve kuće u selu. Tu dobismo sve potrebne informacije o novostima u selu. Pored ostalog, saznali smo da su izabrali i prvi privremeni Mjesni narođnodsldbodilački odbor — što nas je obradovalo, kao i to da iz sela nekoliko ljudi već otvoreno šuruju i trguju sa Talijanima i sa Manom Rokvićem, u Petrovcu — što nas je neprijatno iznenadilo. Malo prokomentarisasmo ovu vijest i krenusmo. Borci na brzinu rimovaše stihove i zapjevaše:

»Izdajice života vam nema,
Vidjećete šta vam narod sprema«.

Kad stigosmo na cestu, kod cisterne, zaustavih kolonu i saopštih borcima da idu kućama, da se odmore i presvuku, i da sutra do 8 sati obavezno budu u logoru radi dogovora oko novih zadataka koji nas očekuju. Pošto se pozdravismo, okrenuh se i pođoh pravo svojoj kući.

Koračajući, pro računah i utvrdih da je i ova smjena boraca boravila u Podgrmeču nešto više od tri nedjelje.

MILOŠ KECMAN-VOJSKO

PRVI PREDSTAVNIK NARODA U DRINIĆU

Koncem oktobra 1941. godine u Bosanskom Petrovcu bili su Italijani kao najveća vojna formacija. Njihove posade nalazile su se u Oštrelju, a imali su i isturenu predstražu na petom kilometru prema Srnetici.

U to vrijeme po selima oko Petrovca ljudi su na zgarištima svojih kuća pravili zemunice i pripremali se za zimovanje. Raspoloženje većine svijeta, a dobrim dijelom onih koji su nama bliski bilo je da se ne ratuje sa Itali i anima, jer surova jesen i zima teško pritiskuju dosta slabo odjeveni svijet čije su kuće postale zgarište, a stanovanje i noćni boravak za mnoge težak. Nastalo je zatišje poslije bitaka koje smo vodili sa ustaško-domobranskim posadama.

Sa Italijanima se vratio jedan dio srpske čaršije koja je prihvaltala parolu Itali jana da su došli da zaštite srpski narod.

Težak život, jesenji hladni dani, surova klekovačka klima za sve one koji su bili protiv sukoba sa Italij anima išlo im je u prilog. Među njima bilo je čak i naših simpatizera, a njihovo mišljenje bilo je da se sa Italijanima ne ratuje makar dok ne prođe zima. Mnogima od njih nije bilo drago pogotovo kod onih čije su kuće spaljene. Znatan broj ih ne voli vidjeti one koji predlažu da se Italijani napadnu. Neki ljudi koji su sa nama bili za vrijeme gerilske borbe, sada nas napuštaju, predlažu da se Italijani ne napadaju, da se napravi osveta nad muslimanskim življem za pOklani srpski narod, kao i za ostala zlodjela ustaša i domobrana.

Ostaci ranijih građanskih partija srpskog življa koji su došli sa Italijanima, dolazak iz Beograda jednog dijela srpske čaršije, te poslanih žandara iz Srbije da bi oformili četničke jedinice i ostvarili četnički uticaj u tom kraju, prihvatili su se i pomagali italij ansku propagandu. Oni su se suprotstavljali partijskoj politici da treba povesti otvorenu borbu protiv Italij ana.

Ova izmjena politike prema srpskom narodu, povezanost starih režimskih pantija sa tadašnjim seoskim režimskim ljudima i masa naoružane italijanske vojske koja je zaposjela glavne komunikacije ovoga područja, pomagala je raspoloženju da se Italijani ne napadaju. Tada je otpočela politička borba za ljude, borba da krvavo stečeno oružje ostane u rukama naroda. U takvoj mučnoj i teškoj situaciji javljaju se i okupljaju nevjernici u narodnu snagu. To je ona grupica malodušnika koji su se u gerilskoj borbi borili sa nama protiv ustaša i domobrana. I pored svega toga ostvarivanje četničkog uticaj a u tom kraju nije uspjtìlo. Ali, nama je trebalo dosta političke snage i da prođe oko dva mjeseca vremena da to stanovništvo spremimo za otvorenu borbu za Italij anima.

Naš uticaj, uticaj Partije za sve ovo vrijeme bio je veoma jak. To najbolje govori činjenica što su žandari poslani iz Srbije na ovom području postali plijen naroda, tako da su mnogi postali partizani. Srpski narod na ovom području nije očekivao nikakvu budućnost od četnika niti su željeli da ih slušaju, ali gledao je da sa Italij anima ne počne otvorena bitka. Govorili su: »Sto će žena, djeca i starci u ovim surovim zimskim hladnim noćima«.

Naši stavovi bili su jasni. Ne smije doći do uspostavljanja bilo kakve veze sa Italijanima. Oni su okupatori, oni su glavni zaštitnici Nezavisne države Hrvatske, ustaše i četnici su njihove sluge, oni u našoj zemlji treba da nađu smrt. Tako je bilo mišljenje Partije i njenih bliskih saradnika.

Drinić je selo u kojem je politički život bio uvijek živ. U njemu je još od ranije živjela i djelovala partijska organizacija, Odbor radnika i seljaka, skojevska organizacija, a imao je u svoje vrijeme i predstavnike prošlih političkih režima. Pa ipak svu političku vlast i potpun politički uti-

caj imala je partijska organizacija. Ona je u to vrijeme činila ogromne napore da uspostavi narodnu vlast u selu. Zato je na jednom sastanku odlučeno da se izabere narodnooslobodilački odbor. Izbore je trebalo izvršiti na seoskoj konferenciji koja je bila brižljivo pripremljena. Pored ostalih priprema izvršena je i analiza naših simpatizera. Predvidjeli smo sve ljude koje je trebalo predložiti i birati u prvu seosku narodnu vlast.

Konferencija je zakazana u selu u kući Jove Stojisavljevića (Tešića). Očekivali smo da će cijelo selo doći na tu, vjerovatno u istoriji sela, najznačajniju konferenciju na kojoj će prvi put moći jasno i glasno da izaberu svoju vlast. Još na partijskom sastanku precizirali smo koje ćemo ljude predložiti, vodeći računa da svaki zaselak bude zastupljen i vjerujući da će se svi na konferenciji saglasiti sa predloženim kandidatima.

Jesenja noć 1941. godine. Druga polovina oktobra. Hladno je. Očekujemo posjetu. Spremamo se za diskusiju. Jovo-Šuco Kecman i ja dogovarali smo se i pravili planove šta će ko od nas dvojice govoriti. Dobro naložena vatra na otvorenom ognjištu ozari promrzla lica ljudi koji su se počeli okupljati. Očekivali smo više ljudi. Na naše iznenađenje, konferencija nije uspjela onako kako smo očekivali. Došli su Podkrajci, Podgromile, Dolinari, Spirići, Puzigaće i Savuljevići. Banjci nisu došli, osim dva-tri čovjeka. Ipak, konferencija je počela. Govorili smo o ondašnjoj situaciji pa je nakon toga počela diskusija. Ja sam govorio
0 potrebi izbora narodnooslobodilačkog odbora za naše selo. Nakon toga počeli smo predlagati kandidate. Prvo, predložismo Nikolu Kecmana, zvanog Điđu. On je imao ugled u cijelom selu. Bio je sposoban i otresit stariji čovjek
1 do tada nam nikad nije otkazao. Uvijek je izvršavao sve kad god smo se na njega oslanjali, ma kakvi zadaci pred njega bili postavljeni.

Na naše iznenađenje, Nikola nam otkaza. Obrazložio je to činjenicom da su Italijani sa svojim snagama u toku dana bili u selu, da je to uzrok što gotovo pola sela nije došlo na konferenciju.

»Vi mene birate javno. To će za ustaše, Italijane i domobrane značiti da sam ja taj glavni. Nastojaće da mi se

osvete. To je razlog što ne prihvatim da uđem u Odbor« — govorio je Nikola.

Nastalo je pogađanje, galama je velika. Ipak, većina prisutnih je Ubij edena da treba izabrati odbor. Ali, radi dominacije neprijatelja mnogi ne žele biti u Odboru, a naročito poslije obrazloženja koje je dao Điđa.

Na kraju, predložiše da ja uđem u Odbor, obrazlažući da, ako se te dužnosti primim, biće i drugih ljudi koji će se prihvatiti. Jovo Suco i ja bili smo tada članovi komiteta. On je upoznao prisutne da je stav da se mi ne biramo u odbor, jer imamo mnogo posla u cijelom srezu kao politički rukovodioci. Na kraju, ipak smo se složili da moj izbor prihvatim privremeno, pa kad nastupi povoljnija Situacija, to ćemo izmijeniti. Odbor je izabran bez razlike što je samo pola sela prisustvovalo konferenciji. U Odbor su ušli: Đurađ Kecman, Nikola Puzigaća, Sava Kecman, Nikola Seku'la, Dušan Kecman-Dudan i Miloš Kecman. Tako je formiran prvi seoski narodnoosilobodilački odbor na terenu Bosanski Petrovac.

Odbor je odmah dobio i prve zadatke. Prvo, Odbor je morao da se stara da što više ljudi ode u partizane, rješavao je pitanje ishrane naših partizanskih četa, organizirao izvidnice, obavještavao narod o kretanju neprijatelja, obezbjeđivao smještaj i ishranu za političke rukovodioce koji su dolazili povremeno u selo. Pored toga, odbor je rješavao i mnoge sporove u selu, a naročito se brinuo da se pomogne partizanskim porodicama koje nisu bile u stanju da se samostalno izdržavaju. Jednostavno, parola je bila: »Ne smije niko umrijeti od gladi! O tome ima da se brine odbor!«

Svađa, ponekad tuča i krađa bilo je napretek. Odbor se našao da rješava sve ove probleme, iako nije imao nikakvih uputstava i zakonskih propisa. Trebalo je sve ovo rješavati i podnositi izvještaj konferenciji o svom radu.

Odbor je održao prvu sjednicu. Izabrao je predsjednika, potpredsjednika i odredio mjesto za sjedište odbora. Već u prvim danima rada Odbor je dobio masovnu podršku omladine, Partije a tada se u selu stvarala i organizacija žena, tako da se neiskustvo odbornika nadoknađuje razumijevanjem. Može se reći da se za tadašnje uslove proble-

mi u selu uspješno rješavaju. Ljudi odbor shvaćaju svojom vlašću i za sve se njemu obraćaju. Odbor je na sebe preuzeo odgovornost u rješavanju svih problema. Trebalo je, na primjer, praviti tajne magacine, odabrati ljude koji znaju to da rade, trebalo je kupiti dobrovoljni prilog za vojsku, smjestiti ili naći vodiče za partizanske kurire ili rukovodioce, obezbij editi im sigurna prenoćišta, hranu itd. Karavani su u to vrijeme bile česti a za karavandžije put dosta nesiguran. Ipak, sve je to Odbor uspješno rješavao, tako da gotovo nije bilo slučaja da bi neko otkazao izvršenje određenog posla.

Sjećam se sporova koji su izbili u toku ljeta. Naime, radilo se o tome da je jedan broj seljaka obezbij edio stočnu hranu za zimu a drugi nisu. Njihova livada je uništavana za vrijeme upada neprijatelja u selo. Trebalo je izvršiti procjenu štete i odrediti da krivci plate štetu. Oko toga je izbio spor, jer su oni, čija je stoka učinila štetu, odbijali da plate ili da u naturi doknade vrijednost štete. Mi smo sve posmatrali politički, vodeći racima o tome kako su se sporovi ranije rješavali pa smo donosili takva rješenja koje je stanovništvo odobravalo. Sad je svima bilo jasno da Odbor nije nikakva formalnost već pravi predstavnik naroda, prava narodna vlast.

Ukoliko je neko bio nepokoran i davao otpor, donosili smo rješenja o kažnjavanju. Kaznu smo, uglavnom, izricali u naturi, što znači da je morao odboru predati određena količinu žita ili broj grla ovaca ili goveda. Odbor je ovo sve slao na front partizanima. Kazne smo, inače, izbjegavali, ali ako se radilo da je neko u našim akcijama stvarno smetao, kažnjavali smo ga oštro.

Pojavila se potreba da se odbor proširi. Zakazana je druga konferencija na istom mjestu. Došlo je do proširenja Narodnooslobodilačkog odbora. Na ovoj konferenciji bilo je prisutno gotovo cijelo selo i ovog puta nije bilo nikakvog otpora u realizaciji predloga za izbor novih članova, pa je odbor proširen ovim članovima: Dušan Banjac, Toma Banjac i Miloš Stojisavljević.

Odbor je ovako kompletan i proširen održao sastanak i izabrao predsjednika. Za predsjednika je bio biran Dušar Kecman-Đuđan. Mjesnom narodnooslobodilačkom odbori

u Drinióu prilično poteškoća pričinja vali su sporovi susjednih sela u kojima odbori još nisu bili formirani. To se naročito odnosi na skupove u Bari i Vedrom Polju, jer su ova sela bila na prvom udaru neprijatelja, kuće su im spaljene pa su mnogi i nastanili se u Drinióu.

Nakon konstituisanja Mjesnog narodnooslobodilačkog odbora, narasle su potrebe za stvaranjem narodne vlasti za širu regiju. Tako je došlo do formiranja opštinskog odbora čije je sjedište bilo u Drinióu. Dotadašnji predsjednik Mjesnog narodnooslobodilačkog odbora Dušan Kecman--Dudan, izabran je za predsjednika Opštinskog odbora.

Predsjednik Mjesnog narodnooslobodilačkog odbora postao je tada Dušan Banjac, a za sekretara je biran Toma Banjac.

Narod je tražio da Odbor podnosi izvještaje o svom radu. Izvještaji su podnošeni na oćbomičkim konferencijama. Da bi probleme što uspješnije rješavao, Odbor formira i svoja razna tijela. Tako je obrazovan odbor fonda koji je imao zadatak da prikuplja hranu za vojsku. Formirana je partizanska straža koja je bila na raspolaganju Narodnooslobođilačkom odboru. I Odbor fonda i straža morali su provoditi odlulke narodne vlasti.

Naročite teškoće u radu odbor je imao u rješavanju problema obrade zemlje. Iz dana u dan selo je ostajalo sa sve manje zaprežne vuče — konja i volova. Sem toga, u selu je bilo dosta domaćinstava gdje su u kući stariji i iznemogli, pošto su im sinovi i kćeri u partizanima. Odbor je o ovome vodio računa tako da gotovo nijedna parcela zemlje nije ostala neobrađena. Možemo slobodno reći da je u selu sve uspijevalo baš zato što je u početku uspostavljena vlast, što su problemi rješavani na vrijeme i na zadovoljstvo većine, što je uspostavljen red. Takvo stanje uticalo je da je kasnije selo masovno učestvovalo u revoluciji.

Iskustva prvog Mjesnog odbora prenosila su se kasnije i u druga sela i mjesna područja. Za vrijeme zatišja odbor je djelovao u selu, ali ako se selo povlačilo pred neprijateljem, djelovao je isto tako vrlo aktivno i u zbjestu. Narodna vlast i njene antifašističke organizacije bile su tako organizirane da su mogle ^rimiti oko 600 ranjenika i ra-

sporediti ih na tom području. Sem toga, zahvaljujući Odboru i njegovoj angažovanosti, u Driniću je u to vrijeme uspješno radila štamparija, bolničke ustanove, ekonomija Vrhovnog štaba i radionica pri Vrhovnom štabu. Inače, vladalo je pravo oduševljenje kako Odbor funkcioniše i uspješno rješava probleme.

Odbor je o svemu vodio evidenciju. Tako se uvijek znalo ko je u selu dao najveći prilog za vojsku, ko je dao najviše radnih dana u karavanima, na izgradnji objekata za magacine i partizansku bolnicu. O svemu tome na odborničkim konferencijama redovno je podnošen izvještaj, pa je u selu zavladao gotovo takmičarski duh.

Odbor je strogo vodio računa o kretanju stanovništva. Isto tako pod prismotrom su bili svi oni koji su dolazili sa strane u selo, a za koje se pretpostavljalo da nisu partijski i politički radnici.

Narodnooslobođilački odbor u Driniću bio je potpuno uključen u sva društvena i politička zbivanja toga vremena i uspješno je predstavljao narod.

ĐURO »BUSEN«

Septembra 1941. godine Stab Kozarskog odreda nalazit se u selu Orlovcima, nedaleko od Prijedora. Jednog dana zajedno sa redovnim izvještajima ,iz okupiranog grada ji stigla prava pravcata torta, poklon drugarice Hajre Karabegović drugovima i drugaricama iz Štaba.

Drug Osman Karabegović je primio tortu i počeo da ji dijeli. Nedaleko od njega je poslovao i borac Đuro Vučenović, kome je Osman takođe ponudio parče torte. Kako j' Đuro bio zauzet poslom, on se samo osvrnu i reče:

— Druže Osmane, ostavite vi meni za kasnije jedan busen toga.

Prisutni su prsnuti u smijeh, a Đuro Vučenović je prošao kroz rat kao Đura Busen.

MILE ŠPEGAR

PRELAZAK SMILJANIČEVOG VODA U PODGRMEČ

Poslije 8. oktobra, kad su Talijani prodrli iz Drvara u Petrovac, po smjenli dotadašnjeg komandira čete Dušana Rokvića, zbog izdaje koju je učinio sklapajući ugovor sa Talijanima, 35 boraca i 3 puškomitraljeza i uz svaki puškomitraljez po 700—800 metaka, Vod je četiri dana kasnije, na čelu sa Dmitrom Smiljanićem, krenuo preko Grmeča u selo Jelašinovce.

Stigli smo u Jelašinovce 13. oktobra poslije podne. U podnožju Grmeča, na ivici šume, ušli smo u logor Podgrmečlija. U isti logor stigli su i neki drvarski vodovi, među kojima i vod Milana Zorića. Tek što smo tu proboravili jedan dan 1 jednu noć, sutradan oko 14 časova krenuli smo u akciju na voz u Saniökoj rijeci. Nekoliko vodova, oko 100 ljudi, krenulo je iz Jelašinovca preko Međeđeg Brda na prugu u Saniökoj rijeci sa namjerom da se na određenom mjestu, pred nailazak voza, pruga razruši, da se voz izbaci iz šina, zaustavi i sruši, a potom da se napadne^ sa ciljem uništenja neprijateljskih vojnika i zarobljavanja oružja i municije.

Prešli smo preko Međeđeg Brda i došli do ivice šume, na strmim istočnim padinama, koje se pod velikim nagibom spuštaju u Saničku rijeku. Dolazeći na ivicu šume, odakle se dobro vidi Sanica, Sanička rijeka i pruga koja se sa Bravska spušta uz Saničku Rijeku u Sanicu, zaustavio nas je Drvarčanin Dragi ja Milašinović i održao sa nama kratko savjetovanje, napominjući da se ide u akciju na voz i da se slobodno izdvoje i ostanu svi oni koji se

bilo čega plaše, te da im to nilko neće zamjeriti. Niko se nije javio i niko nije iz akcije izostao.

Počeli smo se spuštati niz jednu strmu pošumljenu jarugu, prema pruzi. Savladavši oko 5 do 6 stotina metara strme nizbrdice, stigli smo blizu pruge i postavili se prema pruzi na 4 do 5 metara, čekajući da naiđe voz. Lijevo od nas za 20 do 30 metara trebala je jedna grupa naših boraca da razruši prugu, ali nemajući alata i eksploziva, ta grupa nije izvršila svoj zadatak, a voz je ubrzo po našem izlasku na prugu naišao. Brzom paljbom smo pucali u kompoziciju voza i voz je produžio, a mi smo se povukli uz Međeđe Brdo do prvih kuća, gdje smo se neraspoloženi i pokisli u povlačenju, poslije neuspjele akcije, dobro ogrijali i odmorili, a sutradan rano vratili smo se u logor u Jelašinovcima.

Proboravivši još jedan dan poslije ove akcije u Jelašinovcima, naš Vod je krenuo po rasporedu u selo Bošnjake. Na putu za Bošnjake uhvatila nas je noć. Zanoćili smo kod seljaka Tode Domazeta. Tode je bio bogat seljak, imao je dosta ovaca i goveda. Kad smo u sami sumrak došli njegovoj kući, on nas je vrlo ljubazno i domaćinski primio. Za vrijeme dok smo posjedali i izmijenjali nekoliko riječi sa domaćinom, Todina žena reče: »Tode, bolan, omrkle su nam ovce, treba ih ići u polju tražiti«. Tode joj je na to odgovorio: »Ćuti, ženo, kakve su te ovce spopale, vidiš ti ti ove ljude ovdje, ovo su naši branitelji, spremaj ti njima večeru, a ovce neka sve vuk podavi«! Todin prijem i njegova ljubaznost ostali su nam stalno u lijepoj uspomeni, nikad to nismo zaboravili i često smo to kasnije prepričavali.

Zene su spremile bogatu večeru. Tu je bila pita gužvali ja, ispečena na ognjištu, na sadžaku, pod sačem, raskipjela se od kajmaka i jaja da bi čovjek jedući je prste olizao. Pored pite bilo je tu i drugih raznih jela, a poslije svega, kao poslastica, donesena je ledena ovčija varenika sa debelim slojem kajmaka. Svi smio se najeli do mile volje. Sutradan smo se pozdravili sa Todom i njegovom porodicom i krenuli u selo Bošniake. Kad smo stigli u Bošnjake, tu smo zalogorovali. Spavali smo na slami, u pojatama. Organizovana je kuhinja i hrana nam je kuvana

i dijeljena. Bila je to ovčetina sa krom,pirom i pasuljem i uz to kukuruzni hljeb, ali sve to bez i jednog trunka soli, jer se so niotkuda nije mogla dobiti.

U selu Bošnjacima smo ostali oko 15 dana. Za to vrijeme držali smo položaje prema mjestašou Kamičku, ustaškom malom uporištu iz kojeg su ustaše ispadale prema srpskim selima u Podgrmeču, Bošnjacima, Jelašinovcima
1 Lušci Palanci. Danju smo išli na položaj i postavljali zasjede prema Kamičku, a iza nas su seljaci brali kukuruze koji su još bili neobrani.

Nedjelju dana po dolasku u Bošnjake izvršili smo napad na Kamiičaik, sa još nekim podgrmečkim vodovima, ali ga nismo uspjeli zauzeti. U kratkoj borbi, koja je trajala
2 sata, mi smo imali 2 ranjena borca. Ranjene borce smo izvukli u naš logor u Bošnjacima, gdje im je ukazana prva pomoć.

Poslije 14 dana probavljenih u Bošnjacima, naš Vod je krenuo u selo Lipnik, gdje smo se zadržali oko 7—8 dana. Za to vrijeme obišao nas je jedan čovjek, visokog rasta, koji nam je održao kraći govor. Bio je to bivši mladi učitelj Velimir Stojnić, koji je službovao kao učitelj u Drvaru i kojeg su bivše jugoslovenske vlasti n eno sred no pred rat progonile kao komunistu.

Poslije osam dana boravka u selu Lipnik, vratili smo se na naš petrovački teren, u selo Drinić, radi obilaska naših porodica i uzimanja duplog para rublja i ostalog što nam je bilo potrebno, jer smo vidjeli da ćemo u Podgrmeču morati duže vremena ostati, pošto se ustanak tu razgarao i dobro razvijao.

Na terenu Petrovca ostali smo tri dana, obišli svoje porodice, snabdjeli se rubljem i ostalim potrebama i vratili se ponovo nazad, u Podgrmeču, prolazeći kroz Jelašinovce, Bošnjake i Lipnik, te smo došli u selo Slatinu, jugoistočno od ustaškog uporišta Buđimlić Japre, i zalogorovali u slatinskoj školi. Poslije nekoliko proboravljenih dana u školi, zaključeno je da se Vod podijeli na dva dijela, te da jedna desetina sa puškomitraljezom ode u selo Podvidaču, a glavnina voda sa dva puškomitraljeza da ostane u Slatini, kod kuće Jovana Jevtića, bogatog slatinskog seljaka.

Ovako podijeljeni u dvije grupe držali smo položaje prema ustaškim uporištima Staroj Rijeci i Majdanu, iz kojih su ustaše ispadale prema podgrmečkim selima.

Brdo Gaidžik, istočno od sela Podvidače, bilo je naš položaj na koji smo izlazili svako jutro, a svako veče se povlačili u logor.

Našim dolaskom u selo Slatinu i Podvidaču u naš Vod je uključeno i desetak boraca iz ova dva sela.

Tih dana oformljeni su i narodnooslobodilački odbori koji su se tada brinuli za snabdijevanje boraca hranom i ostalim potrebama.

Tada je u naš Vod za komandira voda došao Vlado Bajić, dotadašnji desetar, a Dmitar Smiljanić je otišao na drugu dužnost.

Negdje u novembru formiran je i Prvi krajiški odred. Naš vod je ušao u sastav Ljubijsko-Prijedorske čete, čiji je komandir bio Mile Davidović, a komesar Slobodan Marjanović. Na ovim položajima ostali smo sve do decembra.

Negdje polovinom novembra izvedena je akcija na ustaško uporište Stari Majdan. Tu je bio teže ranjen Drvarčanin Dragi ja Milašinović, koji je kasnije, u bolnici u Grmeču, podlegao ranama. Naš vod je za vrijeme ove akcije obezbjeđivao pravac prema Ljubiji. Akcija na uporište Stari Majdan nije uspjela i naši borci morali su da se povuJku.

U toku novembra nismo izvodili akcije, osim što smo držali naše položaje, na koje nije bilo većih nasrtaja od strane ustaških i domobranskih snaga. Samo s vremena na vrijeme neprijatelji su vršili manje ispade prema našim položajima.

U prvo vrijeme našeg boravka u Podermeču nismo imali vijesti kako se razvija ustanak u drugim krajevima naše zemlje. Znali smo jedino to da je ustanak u Kozari masovan, da je rukovodilac ustanka doktor Mladen Stojanović i da Kozarčani u svojim akcijama postižu velike uspjehe. Ove vijesti su do nas dopirale preko naših i kozaračkih kurira, koji su se s vremena na vrijeme probijali kroz neprijateljsku teritoriju, prelazili rijeku Sanu i donosili dobre vijesti.

Negdje polovinom novembra dobili smo nekoliko stranica iz lista »Borba«, koji je izlazio u Užiou. U dobivenim listovima smo pročitali da u Užiou radi partizanska fabrika oružja i municije. Ovo je za nas tada bila vrlo radosna vijest, jer smo na taj način saznali da je ustanak u Srbiji bio snažan, jer su partizani u svojim rukama imali i pojedine manje gradove, fabrike oružja i svoju štampu.

Život partizana u našem logoru i na položaju u tim danima, u oktobru i novembru, odvijao se prilično stihijno. Nije bilo političkog rada, nije imao ko sa nama ni da radi, a nije bilo ni materijala za politički rad. Po formiranju odreda i četa, politički rad u naćem Vodu počeo se jače osjećati. Komesar čete Slobodan Marjanović, obilazeći našu Četu na položaju, po vodovima dolazio je češće u novembru i u naš Vod i ponešto sa nama razgovarao. Bilo je govora i o tome da treba čitati naprednu literaturu, zatim 0 zidnim novinama u logoru, o borbenim pjesmama i slično.

Početkom decembra, naša Desetina je povučena iz Podvidače u sastav Voda, u slatinsku školu, u kojoj smo pređanili jedan dan. Toga dana nam je vodnik Vlado Bajić objasnio da je Vod dobio zadatak da se sa dotadašnjih položaja prebaci na nove položaje na Antonića brdo, koje se nalazilo sa sjeveroistočne strane ustaškog uporišta u Budimlić Japri. Objašnjeno nam je da Vod na tom položaju treba da drži zasjedu u strogoj tajnosti, sa ciljem da sačeka i uhvati kurire i poštu, koji su navodno trebalo iz Budimlić Japre da pronesu preko Antonića brda za Rijeku 1 Stari Majdan, te da će Vod radi izvršenja ovog zadatka nekoliko dana rano izjutra ići iz slatinske škole u zasjedu na Antonića brdo, tamo ostajati čitav dam i uveče, po mraku, vraćati se u logor u slatinsku školu. Snijeg je tih dana bio već prilično dubok do koljena.

Idućeg dana, rano u 4 sata, krenuli smo na Antonića brdo i još za vrijeme mraka zasjeli na brdu. Čitav dan smo ostali u zasjedi, u snijegu, držeći svaki zaklon iza po jednog hrasta, tapkajući u mjestu oko hrasta da nam se noge ne bi smrzle. Toga dana nije niko naišao. Još nekoliko dana smo na isti način postavljali zasjedu i držali je, ali niko nije nailazio. Peti ili šesti dan neprijateljski poštonoša je

naišao, ali je jedan naš borac bio neoprezan i otkrio se. Neprijateljski vojnik je počeo bježati nazad, u Japru. Naš borac je opalio metak, ali nije pogodio cilj i tako je zaisjeda otkrivena, a pošta i »živi jezik« nisu uhvaćeni.

Zasjeda je otkrivena i riješeno je da se Antonića brdo Više ne napušta, te smo na brdu od toga dana zalogorovali i ostali sve do 20. januara 1942. godine, kada smo se povukli na naš stari teren kod Bosanskog Petrovca.

Od dana otkrivanja naše blokade, neprijatelj je u Japri znao da se mi nalazimo na Antonića brdu, ali nije znao naše namjere, kao ni to kolike su naše snage. Kasnijim pokušajem da se sa manjom kolonom probije preko Antonića brda u Rijeku, koju kolonu smo mi vratili nazad u Japru, neprijatelj je utvrdio da mi u svom sastavu imamo i automatsko oružje. Pravac prema Bosanskom Novom s lijeve strane rječice Japre takođe je bio posjednut snagama Podgrmečlija, koji su pojačani jednom desetinom i puškomitr al jezom iz našeg Voda. Puškomitraljezac je bio Jovan Runić-Joja. Tako su veze ustaša u Japri sa ostalim okolnim garnizonima bile presječene.

Na položajima na Antonića brdu, od dana otkrivanja naše zasjede i postavljanja stalne blokade, naš Vod je počeo da živi za ondašnje ratne iprilike normalnim životom. Danju smo držali položaj na brdu, i štur a j ući patrole na sve strane, koje su se u određeno vrijeme smjenjivale, a glavnina je sjedila oko na'ložene vatre, grijala se i ćaskala o ovom ili onom; uveče smo se po desetinama povlačili u određene obližnje kuće, na spavanje, isturajući patrole na sve strane, postavljajući straže oko kuća u kojima su desetine spavale.

Kućice u kojima smo noću stanovali bile su male i tijesne i jedva su borci jedan do drugog mogli poleći na prostrtu slamu. Ležali smo obučeni i opasani, sa puškom pored sebe. Ovakva predostrožnost se morala zavesti zbog toga što je neprijateljski garnizon u Japri bio u neposrednoj blizini. Čitav decembar i više od polovine januara proveli smo na ovom brdu, spavajući noću obučeni, obuveni, opasani i pod oružjem. Usljed loših higijenskih uslova namnožile su se vaši u tolikoj mjeri da nismo znali šta da radimo i kako da se protiv njih borimo. Tako je pored

svakodnevnog skidanja košulja, radi trijebi jenja ušiju, nastalo »takmičenje« ko će ih više pohvatati i istrijebiti, jer je to bio naš drugi neprijatelj protiv kojeg smo se morali boriti.

Iako smo bili izloženi svim mogućim teškoćama, kao i stalnoj pomisli da će na nas jednog dana neprijatelj navaliti sa svih strana, s ciljem da nas zbaci sa ovog brda, ili da nas uništi, život se u logoru odvijao u vedrini, vladalo je veliiko slaganje i drugarstvo među borcima.

Jednog dana, moglo je to biti u drugoj polovini decembra, kada je naša druga smjena sišla u Živkovu i Borimi kuću na ručak, tek što smo puške prislonili uza zid i počeli da sjedamo, da ručamo, ugledasmo kroz prozor, ispod kuće, na razdaljini od stotinjak metara, neprijateljsku vojničku kolonu. Brzo smo zgrabili puške i počeli smo se iz kuće izvlačiti uz malu golu uzbrdicu — ka našoj glavnini, koja se je nalazila na položaju, iza nas, na odstojanju od pedesetak metara. Čudili smo se zašto naš puškomitraljez ne đejstvuje, šta je sa puškomitraljescom Ilijom Bursaćem, koji nikada do sada nije zatajio. Jesu li, možda, naši bili neoprezni, pa nisu primijetili neprijatelja, ili možda žele da neprijatelja puste naprijed i uvuku u klopku.

Tek što smo polovinu prostora između nas i naših savladali, Bursaćev puškomitraljez poče da prašti po neprijatelju. Prsnu kolona na sve strane, nazad, kroz jaruge i ispresijecano zemljište i nestade je. Poslije dva-tri kratka rafala, Bursać je prestao pucati, jer ciljeva više niie bilo, a municiju je valjalo čuvati. Izvukli smo se do Bursaća i upitali ih zašto nisu pripucali ranije. Odgovorili su nam da puškama nisu htjeli pucati prije puškomitraljeza, kako bi postigli veću efikasnost paljbe, ali puškomitraljez je od jakog mraza bio zamrznut. U toj užurbanosti ipak se je neko od boraca dosjetio, jer se u takvim situacijama brže misli nego obično, pa se na brzinu pomokrio po puškomitraljezu i od tople mokraće gvožđe se odmrzlo i puškomitraljez je proradio. Kad je naš puškomitraljez zaštektao, neprijatelj je pobjegao glavom bez obzira nazad, u Budimlić Japru, ali ne istim gazom, kuda je bio došao, već

kroz neku jarugu i ispresijecano zemljište, te se je izvukao bez gubitaka.

Dani su tekli, a mi smo i dalje držali naše položaje, kao i ranije. Tih dana odnekuda nam je stigao tekst »Partizanke« i njena melodija, te smo se trudili da je što prije naučimo. Tako su se tih dana u logoru, na svakom koraku, čuli stihovi »Po šumama i gorama naše zemlje ponosne idu čete partizana, slavu borbe pronose« ... Pripremili smo i neke recitacije i skečeve, te smo nešto kasnije, početkom januara 1942. godine, dali i jednu priredbu u slatinskoj školi. Priredba je uspjela. Mnogo naroda i omladine prisustvovalo je priredbi.

Jednog dana, krajem decembra 1941. godine, došla je vijest da se te večeri povučemo sa položaja u slatinsku školu. U sami sumrak povukli smo se i otišli u školu. Postrojili smo se u učionici škole. Pred nama su se pojavila dva čovjeka iz Kozare. Bili su ito drugovi doktor Mladen Stojanović, komandant II krajiškog kozarskog odreda i Milorad Mijatović. Mladen je u Miloradovoj pratnji izvršio smotru našeg Voda, prenio sam pozdrave kozarskih partizana, objasnio ukratko njihove borbe i uspjehe u Kozari i naročito se osvrnuo na pojave četničkih elemenata u pojedinim krajevima naše zemlje, objašnjavajući njihovu izdajničku ulogu. On je tom prilikom podvukao da su se četnici u prvom svjetskom ratu borili stvarno za oslobođenje naroda ispod okupatora i da je njihova borba tada bila na svom mjestu, dok je 1941. godine njihova uloga izdajnička, jer su se stavili na stranu neprijatelja i okupatora, a protiv oslobođenja svog naroda. Naši su borci to znali, jer smo na našem terenu, u Petrovcu, još u septembru imali pojave četnika — talijanaša, pa smo i komandira naše Petrovačke čete smijenili kao četniika-talijanaša. Ove Mlađenove riječi su se za svega četiri mjeseca potvrdile — kada je i sam Mladen Stojanović od strane četnika, kao ranjenik, zaklan u aprilu 1942. godine u centralnoj Bosni.

BORBA NA ANTONIĆA BRDU

Od dana otkrivanja naše zasjede na Antonića brdu, neprijatelj je u Budimlić Japri znao da se mi nalazimo

na brdu, ali nije znao kolike su naše snage. On je vjerovatno radio-vezom iz nekog garnizona iz okoline dobio u Budimlić Japri odobrenje da se sa dijelom svojih snaga pokuša probiti, zbacujući naše snage sa ovih položaja — da na taj način deblokira Japru i uspostavi veze sa okolnim garnizonima u Bosanskom Novom, Ljubiji, Rijeci i Majdanu.

Kada nije uspio da se probije sa manjom kolonom, neprijatelj je utvrdio da na Antonića brdu ima mnogo ustanika, iako nas u čitavoj blokadi nije bilo više od 80, sa 3 puškomitraljeza. Čitavih deset dana neprijatelj je pripremao organizovan napad sa svih strana — da nas na ovim položajima uništi i da deblokira Budimlić Japru.

Jednog dana, početkom januara 1942. godine, borci glavnine Voda sjedili su oko vatre na uobičajenom mjestu, na gaju, gdje smo inače svakog dana sjedili i grijali se. Borci su se šalili i razgovarali o svemu i svačemu. Oko 10 sati došla je vijest od seljaka, ispred naših položaja, da neprijatelj iz dubine, iz nekoliko pravaca, u većem broju nastupa prema našim položajima.

Vodnik voda Vlado Bajić odmah je rasporedio Vod za borbu sa neprijateljem. Jedna desetina, sa puškomitraljescem Perom Kecmanom-Mukonjom, nalazila se na brežuljku ispred glavnine Voda, tri do četiri stotine metara okrenuta frontom prema Budimlić Japri — za doček snaga iz Japre. Grupu od osam boraca, sa Bursaćevim puškomitraljezom, poslao je Bajić ispred lijevog krila glavnine[1] Voda, naprijed za nekoliko stotina metara, više kuće Đure Antonića — da tu izabere pogodno mjesto i da iz zasjede sačeka neprijatelja. Puškomitraljezac Jovan Runić-Joja i jedna desetina nešto ranije bili su prebačeni preko rječice Japre, na novski pravac i tamo su inače držali položaj. Glavnina voda ostala je na samom brdu — da tu sačeka neprijatelja koji nastupa iz pravca od Ljubije. Nešto kasnije vodnik Bajić je povukao puškomitraljez i Iliju Bursaća iz zasjede, od kuće Đure Antonića, u sastav glavnine Voda, računajući da će tu naići najjače neprijateljske snage, te da će puškomitraljez na tom položaju biti najbolje iskorišćen.

Pošto se ubrzo očekivao neprijateljski nailazak na naše položaje i zasjede, nešto ranije nego obično donesen je ručak borcima na položaj — da bi ručali prije početka borbe. Ručak je stigao oko 11 sati i borci su na brzinu ručali. Za to vrijeme neprijatelj se iz svih pravaca približavao našim zasjedama, pucajući iz pušaka i minobacača po šumi, po Antonića brdu. Pucnjava je bivala sve jača. Neprijatelj se sve više približavao našim položajima. Kako se neprijatelj sve više približavao i njegova vatra bila sve gušća i intenzivnija, borci su ručali polovično, nepotpuno i suđe sa polovinom ručka je vraćeno sa položaja.

Isturena šestorica, više kuće Đure Vajagića, ručala je na snijegu, zaklonjena iza jednog bukovog stabla koje se pola metra iznad zemlje račvalo u tri jake račve, izrasle u visinu kao tri posebna debela stabla. Bukva se nalazila pored samog puta, koji je vodio od Agića, preko Antonića brda, za Buđimlić Japru. Poslije ručka, šestorka se povukla unazad za dvadesetak metara, iza debelog stabla, jer je raspored drveća, koje je služilo kao zaklon, bio nešto povoljniji. Grupa se dogovorila da ne puca dok neprijatelj ne priđe na same cijevi. Za vođu ove grupe Bajić je odredio jednog borca. Trebalo je da niko ne puca dok vođa ove grupe ne opali svoj metak.

Odmah poslije ručka, poslije promjene rasporeda na položaju, pucnjava je bila sve jača i jača na svim pravcima otkud je neprijatelj nastupao. Neprijatelj je Antonića brdo tukao i minobacačima. Ubrzo se ispred raspoređene šestorke pojavilo devet neprijateljskih vojnika. Išli su prtinom, jedan za drugim, približavali su se našoj zasjedi. Oni su morali da gaze snijeg jedan iza drugoga, jer je snijeg bio dubok i van prtine kretanje je bilo otežano. Pošto se mi ni pokretom nismo pojavljivali, oni su računali da smo mi pobjegli zbog njihove silne pucnjave iz svih pravaca. Mi smo u ovom rasDoredu stajali sakriveni svaki za svojim drvetom, u stojećem stavu, u zaklonu, sa otkočenom puškom. Kad se neprijatelj približio tako reći na same cijevi, po dogovoru je trebalo nečujno podignuti puške nasloniti ih na drvo, nanišaniti i pucati u neprijatelja. Neprijateljska grupa se približavala sve bliže. Raz-

govarali su, glas se jasno čuo, jer su već nailazili na naš prvobitni položaj, ispred rašljaste bukve. Vidjeli su da smo tu bili na položaju i da nas više nema. Trojica-četvorica izbili su kod bukve, psujući što nas nema: »Evo, gdi su psi ručali!« U tom momentu, Vlado Bajić, zvani Karan, omladinac, nije mogao više da čeka, pa je opalio svoj metak. Iako je to bilo na razdaljini od svega dvadesetak metara, bilo je ito za paljbu prerano, jer neprijateljski vojnici nisu svi bili izašli iza rašljaste bukve, te ih je ona donekle štitila. Ali, kada je prvi metak opaljen, i ostali borci odmah su opalili po metalk i dalje nastavili sa gađanjem neprijatelja, a vojnici su glavom bez obzira bježali nazad i u tom bježanju drveće pored kojeg su promicali ih je zaklanjalo. Od prvih ispaljenih metaka, iza debele račvaste bukve ostao je mrtav hodža iz Agića, pogođen u samo srce, kojeg su mještani sa Antonića brda odmah mrtvog prepoznali. On je prvi na čelu kolone izbio rašljastoj bukvi i tek što je izrekao svoje ogorčenje prema nama »Evo gdi su psi ručali«, bio je pogođen zrnom. Tu su pala još dvojica neprijatelja, a ostali su bježali glavom bez obzira, zaklanjajući se iza gustog drveća. Šestorka naših boraca je krenula za njima, u potjeru, gađajući ih, ali dubok snijeg i drveće nisu omogućavali efikasnije gađanje neprijatelja koji je bježao. Mile Vojinović, jedan od starijih boraca iz šestorke imao je malu kratku talijansku pušku, kojoj nije bio ispravan zatvarač, pa je poslije svakog ispaljenog metka trebalo šipkom izbacivati čauru. Jedan borac mu je dobacio: »Baci tu harabatiju, idi uzmi novu pušku od mrtvaca«! To je Mile i učinio.

Minobacačka i puščana paljba se razlijegala po čitavoj šumi na Antonića brdu i ispred nas i lijevo i desno od nas i pozadi nas. Od naše glavnine na Antonića brdu nismo imali nikakvih vijesti, te nismo znali šta se kod njih događa.

Nakon jedan sat jake puškomitral ješke i minobacačke vatre na sve strane, pucnjava je bila sve rjeđa i rjeđa. Mi još nismo znali šta se kod naših na brdu događa, pa smo poskidali sa trojice ubijenih neprijatelja opremu. Bili su obučeni od glave do pete u nove uniforme, imali su nove vojničke cokule, opasače, uprtače, fišeklije na opasačima,

i naprijed i nazad, pune municije. Skidajući mrtve neprijateljske vojnike, borci iz šestorke su uzimali za sebe ono što im je bilo potrebno, grabeći se prvenstveno za municiju.

Kad smo poskidali poginule neprijateljske vojnike, još nismo bili dobili nikakve vijesti od naših na brdu. Odjednom smo ugledali na našem desnom krilu, na daljini od oko 150 metara, čelo kolone koja je izbijala iz jedne jaruge na kosicu, idući prema našoj glavnini, prema brdu.

Ugledavši kolonu na našem desnom krilu, pomislili smo da su to, možda, naši drugovi iz glavnine koji su gonili neprijatelja s brda, pa se vraćaju, ali smo brzo zaključili da to nisu naši, nego neprijatelji. Okrenuli smo se frontom prema čelu neprijateljske kolone, zalegli, nanišanili i brzom paljbom zapucali po neprijatelju. Cijela neprijateljska kolona se uskomešala, puškomitr al jezom su izbacili nekoliko kratkih rafala u našem pravcu i neprijatelja je nestalo. Tada je do šestorke stigao komandir čete Mile Davidović i obavijestio nas da se naša glavnina nalazi na brdu i da je odbila neprijatelja koji je na nju napadao. Tada je već bilo oko 15 sati. Vrijeme je bilo oblačno, snijeg je lagano padao. Sve se bilo utišalo. Puškaranje je prestalo. Sve je ukazivalo na to da se neprijatelj povukao. U tom smirenju i tišini mi smo glasno razgovarali i svako nas je u bližoj okolini mogao čuti. Kratko vrijeme po odlasku komandira čete od nas, čuli smo dovikivanje sa kose. Dovikujući nas sa kose, čovjek nas je neprekidno molio da dođemo do njega, da je ranjen, da mu ulkažemo pomoć. Vikao je da oko njega ima još ranjenih, da ima oružja i municije. Nismo mu odmah povjerovali. Vajkali smo se, pomišljajući da je, možda, neprijatelj postavio zasjedu te hoće da nas navuče. Ali, glas se stalno javljao i isto ponavljao. Brzo smo zaključili da se ne radi o prevari, te smo nas dvojica otišli oprezno u pravcu glasa i tamo našli ranjenog neprijateljskog vojnika. Bio je ranjen u koljeno. Drugi vojnik, pored njega, ležao je mrtav, a treći je bio teško ranjen, na izdisaju. Sa ovog mjesta neprijatelj se povukao i ostavio za sobom na snijegu krvave tragove. Vjerovatno je ovuda odvlačio ranjene vojnike.

Već se hvatao mrak. Mi smo sjekirom od mladih bukvica napravili kolje za nosila, donijeli iz sela konopac i tako smo pripremili nosila. Ranjenog neprijateljskog vojnika smo odnijeli u logor, ukazali mu prvu pomoć. Do kasno u noć te večeri razgovarali smo sa ranjenim neprijateljskim vojnikom i objašnjavali mu ciljeve naše borbe, govorili mu o ustaškim zlodjelima i o patnjama naroda. Sutradan smo ranjenog vojnika uputili u bolnicu u Grmeč, odakle je po ozdravljenu pušten kući.

Na glavninu Voda na Antonića brdu nasrtao je neprijatelj toga popodneva u nekoliko navrata, ali je bio odbijen. Imao je i toga dana nekoliko mrtvih i više ranjenih. Istovremeno je neprijatelj napao na naš položaj i iz Budimlić Japre, ali je naša desetina sa puškomitraljezom i puškomitraljescom Perom Kecmanom-Mukonjom izdržala sve napade i odbila neprijatelja nazad, u Japru. U borbama ovog dana mi nismo imali gubitaka. Jedino je bio lakše ranjen borac Majkić, rodom iz Majkić Japre, koji je, premještajući se sa mjesta na mjesto i tražeći bolji zaklon, omogućio neprijatelju da ga rani. Srećom, rana je bila laka.

Nekoliko dana poslije borbe iz našeg Voda su primljeni za članove Partije Runić Jovan-Joja, puškomitraljezac rodom iz sela Bare, Petar Lazarević-Švabo, rodom iz sela Drinića, i Milan Špegar, rodom iz sela Bare.

Naš Petrovački vod ostao je u sastavu Ljubijsko--Prijedorske čete na blokadi Budimlić Japre do 20. januara 1942. godine, a tada smo se vratili na petrovački teren, jer su borbe sa Talijanima na petrovačkom terenu već otpočele. Razbukvatao se i u našem kraju oslobodilački, partizanski rat protiv okupatora.

VLADO KECMAN

FORMIRANJE NARODNOOSLOBODILAČKOG ODBORA U BUKOVAČI

Uporno su jesenji vjetrovi nosili požutjelo lišće sa drveća. U veliki narodni zbjeg koji se spontano formirao u Kozilima prvih ustaničkih dana 1941. godine, sklonile su se porodice iz sela Bare, dijelom Šekovčani, Bukovčani, Drinićani i narod iz Bravskog Vaganca. Počeli su da zasipaju jesenji pljuskovi. Jutarnje magle spustile se nad polja i šume.

Prodorom f ašističko-itali j anskih trupa u Drvar, Oštrelj i Bosanski Petrovac pomjeren je i borbeni položaj naših ustaničkih snaga. Zbog toga se i naš Treći odred bataljona Sloboda povukao i zalogorovao u Jasikovcu pod Klekovačom.

Politički odjeci naše višemjesečne borbe izražavali su se u spremnosti naroda naših sela sakupljenog u zbjegu da pomaže svoju vojsku, da dà sinove u vodove i partizanske čete.

Ljudi su se sa starcima i nejakom djecom povlačili u sela — da bi prije snježnih padavina obradili ljetinu. Govorili su: »Bez hrane ne može biti ni borbe«. Mnoga su domaćinstva zadržala stoku i dio porodice u šumi u improviziranim kolibama, a odrasliji su se vraćali na spaljena ognjišta da bi ugrabili plodove sa njiva, da bi izgradili bajtu za porodicu, ili natkrili zidine bivše kuće, ili štale za stoku.

Talijanski okupatori nisu prvih dana nikoga maltretirali. Proturali su propagandne vijesti da su došli da zaštite

srpski narod od ustaškog pokolja. Upravo zbog ovoga među našim narodom počele su se javljati dileme.

Partija je sa svojim, iako malobrojnim članstvom, skojevcima i naprednom omladinom, stupila u energičnu akciju.

U našem Trećem odredu izvršena je reorganizacija. Formirana su dva voda — vod Dmitra Smiljanića koji je krenuo za Pođgrmeč i vod Perice Kecmana koji je ostao na području Srnetice.

Skupa sa narodom se u selo vratio i preostali dio boraca da bi obezbijedili obradu ljetine, da bi obezbijedili porodici krov nad glavom i da bi se nastavio politički rad u narodu. Tih dana, koncem oktobra i početkom novembra, formirani su aktivi SKOJ-a u ovim selima. Pristupilo se formiranju i mjesnih narođnooslobodilačkih odbora. Tako je nastala potreba da se formira prvi seoski NOO u našem selu.

Osamnaestog oktobra 1941. godine zakazana je masovna seoska konferencija u zgradi nekadašnje Osnovne škole, u prizemnoj učionici. Na ovu konferenciju je pozvan sav narod, ali naglašeno je da je obavezno prisustvo svih domaćina — starješina domaćinstva.

Dok su se seljani sakupljali u manjim grupama iz svih zaselaka, u školu su stigli drugovi Rajko Bosnić i Milan Bursać iz Drvara. Sa njima je došao i Miloš Kecman-Vojsko.

Toma Morača i ja odredili smo omladinske patrole koje će držati stražu pred školom i one koji će osmatrati prema Petrovcu da nas ne bi neprijatelj iznenadio. Ovo radi toga da bi se moglo blagovremeno obavijestiti narod da napusti školu u slučaju da u selo dođe talijanska fašistička vojska.

U prvoj patroli su se nalazili Slavko i Mićo Ševo, a u drugoj patroli bili su Bogdan Kecman-Jankov i Uroš Kovačević. Stražu pred školom su držali Bogdan Banjac i Nikola Ševo.

Kada je konferenciju otvorio Toma Morača, nastavio je da objašnjava narodu zašto smo se skupili. Među starim ljudima bilo je podozrenja. Toma je objasnio narodu da će o značaju i potrebi formiranja mjesne narodnooslobodi-

lačke vlasti govoriti drugovi Bosnić, Bursać i Vojsko. Oni će dati šire tumačenje o značaju seoske narodnooslobodilačke vlasti, naglasio je Toma.

Prvi je govorio Rajko Bosnić. On je svojim, ne baš tako kratkim govorom, objasnio okupljenom narodu spoljnopolitičku situaciju, ističući situaciju i stanje na svjetskom ratištu. Govorio je o mjestu i položaju naše narodnooslobodilačke borbe u cijeloj ovoj ratnoj odiseji. Rajko je znalački govorio ljudima o ciljevima naše borbe. Rekao je okupljenom narodu: »Nama ne treba vlast radi toga da bismo uzeli vlast samo zato što je bivša vlast propala. Nama je potreban ovakav oblik vlasti kojeg stvaramo u vidu mjesnih narođnooslobodilačkih odbora u prvom redu radi nastavljanja naše borbe i radi toga da bi naša vlast rješavala naše narodne probleme i odnose među ljudima u selu. Naš narod ne priznaje nikakvu okupatorsku vlast. Zbog toga stvaramo svoju vlast, a u vlasti treba da budu pošteni i aktivni ljudi iz sela kojima ćete vi dati povjerenje i slobodno i otvoreno se izjašnjavati o njima«.

Poslije Rajkovog izlaganja govorio je Milan Bursać, radnik iz Drvara. On je vatreno i razložno otvorio prisutnima perspektivu rada i razvoja nove narodne vlasti. Izložio je praktične potrebe i mogućnosti rada mjesne narodnooslobodilačke vlasti. Kazao je da naša vlast nema zakona, ona ne priznaje stare zakone i pravila, pa se treba u svom radu rukovoditi logikom zdravog razuma, ljudskim poštenjem, koje ne smije i ne treba da odudara od već postojećih narodnih običaja, mišljenja i navika. Milan je isticao i apelovao na prisutne da se svakom kandidatu izjasne prije nego što glasaju. Ovog se puta Milan založio da se budući odbornici i mjesni odbori u cjelini ponašaju prema ljudima iskreno i bez pristrasnosti, te da jedna od vrlina za izbor ljudi u novu vlast bude ljudsko poštenje i spremnost za pomoć narodu i borcima.

Poslije Bursaća govorio je Miloš Kecman-Vojsko. On je naglasio da već danas pred odborom ima mnogo zadataka. Među ljudima se javljaju sporovi kao što su uvijek postojali, ali nećemo ići okupatoru i okupatorskoj vlasti da ih rješavamo, već ćemo to raditi pomoću naših ljudi. Pored toga moramo rješavati teškoće i probleme siroma-

šnih seljaka ovih popaljenih domaćinstava, te porodica palih boraca koji su pali u prvim borbenim danima. Vojsko je izlagao više o praktičnim zaduženjima i dužnostima nove vlasti. Insistirao je na punoj podršci naroda onim ljudima koje sami izaberu, svojim glasovima.

Među okupljenim narodom vladala je velika zabrinutost. Čitavo je selo bilo spaljeno, hrane je bilo malo, a već tada se govorilo o obavezama sela za izdržavanje partizanskih vodova i četa.

Poslije završetka ovih izlaganja, Toma je tražio da[1] prisutni seljaci daju svoje mišljenje o novoj narodnoj vlasti. Ljudi su se javljali i davali podršku, govoreći o potrebama da im neko rješava i njihova pitanja. Poslije toga je Toma zatražio da neko od prisutnih predloži ljude koje će birati u odbor. Toma se odjednom obratio drugu Rajku Bosniću da objasni način izbora i glasanja. Rajko je kazao da treba obaviti slobodno glasanje. Drug Bursać je tražio da se predlože kandidati za odbor, a potom je Ilija Morača predložio da se najprije dogovorimo koliko treba odbornika, i kakve, i koje će dužnosti obavljati odbor. Radi toga je Miloš Kecman predložio da se u ime svakog zaseoka izabere po jedan odbornik, a poslije ćemo usavršiti i organizaciju naše vlasti, pa će vjerovatno dolaziti do izmjena. Seljaci su ovaj Vojskin prijedlog prihvatili kao realan, te su počeli odmah da ističu kandidate. Vojsko je odmah predložio Tomu Moraču za predsjednika, što su prisutni usvojili, pa je tako najprije izabran predsjednik odbora, a zatim su za odbornike izabrani Dragoljub Kecman-Dajčić, Jovo Balaban, Đuro Samardžija i Kojo Sevo-Koćuka.

Odbor je u ovom sastavu radio jedno vrijeme, a potom su na sopstveno traženje iz Odbora izašli Đuro Samardžija i Kojo Sevo, pa su u Odbor izabrani mjesto njih Mićo Kačar i Trivun Kovačević.

Odbor je u ovom sastavu radio sve do maja 1942. godine kada je opet došlo do izmjene i do proširenja broja odbornika. Sto su više vaskrsavali problemi i teškoće pred selom, ljudi su osjećali sve veću potrebu da se obraćaju svojoj narodnoj vlasti.

Tokom novembra i decembra 1941. godine, a talkođe i do polovine maja naredne godine, u selo su ponekada

dolazili Talijani i manje grupe četnika, ali nikad niko od seljaka ili bilo ko drugi nije odao niti dao do znanja okupatoru da u selu postoji narodnooslobodilačka vlast. Desio se slučaj ovom Odboru da dvojica seljaka nisu mogla da svoju obavezu izvrše prema mjesnoj vlasti, pa su ih odbornici priveli i stavili ih u jednu potkrovnu prostoriju Osnovne škole kao hapšenike. Međutim, upravo su u to vrijeme u selo došli talijanski crnokošuljaši. Niko od prisutnih ,a ni hapšenici nisu se oglasili pred okupatorskom vojskom. Novu narodnu vlast čuvao je narod ovog sela cijelo vrijeme narodnooslobodilačke borbe, pomagao je i podržavao je u brojnim akcijama.

STRUČNJACI ZA ORUŽJE

Ilija Došen i Svetko Kačar — Kačo, juna 1941. godine, pripremali su oružani ustanak u petrovačkom kraju, pa su tih dana dobili i jedan karabin. Karabin bio nov, što kažu »kao ispod čekića«. Staviše u njega i pun šaržer metaka. Rekoše: »Ako nas neko napadne, ili nas ustaše otkriju, moći ćemo se odbraniti«.

Jednog dana, popodne, Ješkareći u šumskoj hladovini, Ilija uze karabin, izvadi metke, a zatim poče rastavljati zatvarač i ležište za metke.

Uspio je nekako da djelimično rastavi zatvarač, ali nikako u potpunosti, a da zlo bude veće rastavljene dijelove nisu mogli više sklopiti niti staviti zatvarač u karabin. Tako su organizatori oružanog ustanka nekoliko junskih dana 1941. godine nosili jedan karabin u više dijelova.

NIKOLA BANJAC

GLEDANO S ONE STRANE

Navikli smo da pišemo i čitamo o zločinima, strahu, panici i međusobnim odnosima neprijatelja onako kako smo ih mi vidjeli, doživjeli i osjećali. Zato ovaj napis ima za cilj da kroz originalnu i dosad neobjavljenu neprijateljsku dokumentaciju, u izvodima i kratko saopšti šta je »druga strana« mislila o nama, našem pokretu i svojim zlodjelima. Potrebno je imati u vidu ove napomene: prvo, neprijateljska dokumenta se odnose isključivo na period juni—novembar 1941. i nisu birana posebno za ovu priliku; drugo, dokumenti u vidu naredbi, izvještaja, informacija i zakona vezani su za teritoriju Bosanskog Petrovca neposredno i manjim dijelom posredno i to samo onoliko koliko su imali uticaja na postuoke neprijatelja i osjećanje naroda; treće, ovo nisu ni sva, a ni najvažnija neprijateljska dokumenta za pomenuti period.

Obrada i sistematizovanje ovih materijala, uz neophodan komentar, pored ostalog imaju za cilj da raščiste neka sporna đatumsko-vremenska zbivanja, a kratak komentar poslužiće za pravilno shvatanje ovih dokumenata.

Kroz neprijateljsku dokumentaciju izdvajaju se četiri izrazite grupe: 1. Zločini; 2. Strah; 3. Panika; 4. Loši odnosi.

I. Zločini

15. VII 1941. — informacija:

Vlada NDH ispituje mogućnost i plan iseljavanja i udaljavanja oko 3 miliona Srba sa teritorije NDH, a Nijemci odobravaju iseljavanje samo 200.000.

11. VII 1941. — Izvještaj:

»Teško je stanje u kotaru Bosanski Petrovac, gdje je preseljeno oko 2.700 pravoslavnih pučana iz Bišća i Plitvica, koji su bez ikakvih priprema i plana i bez sredstava za prehranu bačeni u okolinu Kulen-Vakufa i Drvara i razmješteni po siromašnim porodicama. Ovo naglo preseljavanje čitavih sela sa djecom i ženama u očajnom stanju uznemiruje cijeli ovaj kraj«.

8. VIII 1941. — naređenje:

2. VIII 1941. Glavni ustaški stan i Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH izdaju naređenje o pokrštavanju Srba.

29. VII 1941. — naređenje:

Za suzbijanje »komunističke pobune« u Oštrelju, Koluniću, Vedrom Polju, Driniću, Srnetici i Potocima naređuje se: 31. VII 1941. u 5 sati sa 6 satnija, 6 strojnica, 20 mm, i 6 haubica izvršiti napad na Oštrelj, očistiti »pobunjenike«, zatim ostaviti na Oštrelju jednu satniju kao posadu, a ostalim snagama produžiti prema Drvaru. 31. VII 1941. u 5 sati sa 3 satnije pravcem Bravsko—Srnetica napasti Smeticu i »očistiti pobunjenike«. 30. VII 1941. Travnički odred sa 2 satnije ima zadatak da napadne i osvoji Potoke, a zatim da sadejstvuje snagama u zauzimanju i čišćenju Srnetice. Uz naređenje stoje i ove napomene: 1. U zoni dejstva sve uništiti i spaliti; 2. napade na željezničku prugu najstroži je kažnjavati; 3. vazduhoplovstvo će radi odmazde borribardova'ti sela koja su se pobunila.

20. VIII 1941. — izvještaj:

»U Bos. Petrovac 18. VIII 1941. u 20 časova došlo je oko 700 ustaša iz Zagreba«.

9. IX 1941. — izvještaj:

»U toku 2. i 3. IX 1941. polubojna Desete pješadijske pukovnije, koja je 27. VII 1941. došla iz Bravska u Bosanski Petrovac, povratila se na 12 kilometara od Bosanskog Petrovca i popalila sela Janjila 1 Bravski Vaganac ... U istom vremenu popaljene su kuće u selima Suvaji, Vrtoču i Medenom Polju«. Prema izvje-

štaju K-86-F4, dokumenat 41- ova sela su spaljena 27. VIII 1941.

22. IX 1941. — izvještaj:

»16. IX 1941. polusatnija 5-te ustaške bojne u mjestu Jasenovac spalila je više seoskih kuća i sve što je u tome mjestu zatečeno živo, poubijano je i spaljeno u izgorjelim kućama«.

17. IX 1941. ista satnija zapalila je 10 kuća u samome mjestu Bravsko, te sve što su zatekli živo, žensko i muško, poubijali su i spalili u kućama. Poslije ovoga ustaške jedinice su se povukle u Bosanski Petrovac«.

4. IX 1941. — izvještaj:

»20. i 21. IX 1941. odred ustaša nastavio je čišćenje terena kroz sela Bunaru, Jasenovac, Donje Polje i Glavicu. Sva ova sela su popalili, a oko 190 lica ubili i spalili, dočim je oko 200 lica pobjeglo u šumu«.

Prema izvještaju K-152-F1- dokumenat 3 — ovaj zločin je izvršen 19. 20. i 21. IX 1941. i ubijeno je i spaljeno 189 lica.

28. IX 1941. — izvještaj:

Akcija »čišćenja pobunjenika« od Bravska prema Srnetici je u toku.

27. IX 1941. — avionski izvještaj:

»Oštrelj cio izgorio, Vrpolje gori«.

28. IX 1941. — izvještaj:

»Gotovo sva sela od Ripča do Vrtoča gore«.

Uz ovo poglavlje neprijateljskih zločina zaslužuju pažnju samo tri napomene: prvo, ustaška vlast nije imala nikakvog uspjeha u pokrštavanju, preseljavanju i deportovanju Srba na području Bosanskog Petrovca. Pojedinačni slučajevi su bili rijetki i izuzetni. Narod ovoga kraja imao je od početka do kraja rata samo dva puta: život ili smrt. Drugo, naredba o suzbijanju »komunističke pobune« nije ostvarena. Pojačanja su dolazila sa svih strana, velika vojska NDH se koncentrisala, puna dva mjeseca vršena su nasilna izviđanja prema Oštrelju, preduzimane akcije širokih razmjera, ali bez rezultata. Treće, dolazak jakih

ustaških jedinica u Bosanski Petrovac nagovještavao je nove i još teže zločine.

II. S t r a h

11. VII 1941. — izvještaj:

Kod hrvatskog naroda osjeća se velika zabrinutost zbog prehrane, a naročito u pasivnim krajevima.

U početku sukoba između Njemačke i Sovjetske Rusije vladala je među hrvatskim stanovništvom »stanovita zabrinutost« u pogledu ishoda rata.

Srbi su »uglavnom utučeni i preplašeni«. Ali još ima i takvih Srba, koji i pored velikih njemačkih pobjeda nad sovjetskom vojskom vjeruju u konačnu pobjedu Engleske.

Ulazak Rusije u rat izazvao je kod komunista oduševljenje i prikrivene nade, dao im podsticaj »za pojačanu agitaciju među radništvom, seljaštvom i jugoslovenski orijentisanim krugovima«.

Rađio-Moskva poziva Srbe da vrše sabotažu, a engleski krugovi vode propagandu u korist bivše Jugoslavije.

29. VII 1941. — izvještaj:

»26. i 27. VII 1941. buknula pobuna komunista u Oštrelju i Drvaru, a 28. ovog mjeseca proširila se sjeverno od Oštrelja na sela Kodunić, Vedro Polje, Drinić, a manjim dijelom preko Srnetice ka Potocima.«

8. VIII 1941. — izvještaj:

Između Bravska i Bosanskog Petrovca 8. VIII 1941. »pobunjenici« napali 4 kamiona sa municijom. U pratnji je bilo 120 vojnika, a samo se 30 vratilo u Ključ. »Za ostale se ne zna. Ima mrtvih i ranjenih«.

Međutim, zna se sigurno da se radi o 7 kamiona, a ne o 4.

9. IX 1941. — izvještaj:

»Manje četničke grupe se svaki dan spuštaju iz šume i kose žito, ali ih naše topništvo gađa i ometa«.

22. IX 1941. — izvještaj:

»Dana 16. IX 1941. četnička rulja od oko 50 četnika napala je u 7,45 sati u mjestu Bravski Vaganac sat-

ni ju 17. bojne. U ovoj borbi učestvovala je cijela satnija, 10 oružnika i nešto ustaša. U borbi je poginulo 6 domobrana i 6 ranjeno.«

22. IX 1941. — izvještaj:

16. IX 1941. vlak sa Bravska za Prijedor nije se mogao vratiti, jer je porušena pruga. Telefonske veze sa Prijedorom i Petrovcem u prekidu, linije porušene.

4. X 1941. — izvještaj:

Srbi se odmetnuli u šumu i podržavaju komuniste.
Govore da sovjeti napreduju na istočnom frontu i da su već u Zagrebu, a kralj Petar u Sarajevu.
Komunisti se nalaze svi u »četničkim skupinama, ili ilegalno i kamuflirano žive u narodu«.
Po ocjeni izvještača »najjača četnička skupina« nalazi se na području Drvar—Oštrelj.

4. X 1941. — izvještaj:

25. IX 1941. u 19 časova pobunjenici zapalili Oštrelj i povukli se u planine«.

28. IX 1941. — izvještaj:

28. IX 1941. ustaške snage iz Bosanskog Petrovca i domobranske iz Bihaća spojile se kod sela Vrtoča.
28. IX 1941. u 14 časova zauzet Oštrelj akcijom itali janskih snaga sa juga i ustaških sa sjevera. »Na vrhu Oštrelj a vije se hrvatska zastava«.

4. X 1941. — izvještaj:

Srpsko stanovništvo u kotaru Bosanski Petrovac nema u ustaše povjerenja i pobjeglo u šumu. Hoće da stupa u katoličku vjeru, ali ne daju Muslimani i kažu da to Srbima ne treba dozvoliti.

4. X 1941. — izvještaj:

16. IX 1941. napadnut bez uspjeha Bosanski Petrovac od strane ustanika.
17. IX 1941. u 2 sata napadnut Bosanski Petrovac, ustanici odbijeni.
18. IX 1941. u 22 sata izvršen je jači napad od ustanika na Bosanski Petrovac.

4. X 1941. — izvještaj:

24. IX 1941. četnici napali Bosanski Petrovac i odbijeni. Istog dana u Koluniću napali ustaše i jednog ubili. 27. IX 1941. četnici napali Bosanski Petrovac i poslije dvočasovne borbe povukli se.

29. IX 1941. napadnut Bosanski Petrovac sa sjeverne strane i poslije »dvočasovne borbe« četnici se povukli.

4. X 1941. izvještaj:

Noću između 20. i 21. IX 1941. napadnuta posada u Bravsku. Ustanici odbijeni.

4. X 1941.'— izvještaj:

27. IX 1941. u borbi sa »pobunjenicima« kod sela Vrtoče poginula 3 domobrana, ranjena 2 ustaše i 2 domobrana. 30. IX 1941. u 12 sati u selu Vrtoču »pobunjenici« sačekali kolonu iz Bihaća i u borbi poginula 2 ustaša i 8 ranjeno.

Uz ovaj dio neprijateljske dokumentacije interesantno je napomenuti da oni još u ovom periodu ustanike nazivaju čas pobunjenicima, čas bandom i identifikuju opšti narodni pokret sa četništvom, ne shvaćaju ili neće da shvate cilj pokreta. Za njih su komunisti »kamuflirani ilegalci« čas u narodu i sa narodom, čas u »četničkim skupinama«, nevidljivi, ali nesvjesno ipak naziru njihovu političku, idejnu i organizacijsku sposobnost. Pokret je svaki dan ugrađivao zrno po zrno u opštu nesigurnost neprijatelja, kome vrijeme nije išlo na ruku, kao da mu se tie izmicalo ispod nogu.

Oštrelj za tadašnja neprijateljska shvatanja bio je bastion komunističke tvrđave, napadan iz neba i sa kopna tučen artiljerijom i bombardovan iz dana u dan, ali ipak neosvojiv od 27. VII do 28. IX 1941. Taj »komunistički« bastion pao je samo zahvaljujući napadu italijanskih jedinica sa juga. Zauzimanje Oštrelja oni shvataju kao veliki uspjeh, jer »hrvatska zastava«, već prašnjava i sa zakašnjenjem imala je »čast« da se vije na Oštrelj u. O tome, sa puno ponosa, istog dana izvještavaju vojno i civilno rukovodstvo NDH.

III. Panika

20. VIII 1941. — izvještaj:
18. VIII 1941. na putu Bos. Petrovac—Vrtoče ustanici napali 3 kamiona, uništena 2 i njihova posada od 13 vojnika. Jedan kamion uspio pobjeći i do Bihaća došao bez jednog točka. U ovom kamionu nailazilo se 7 ranjenih vojnika.

9. IX 1941. — izvještaj:
»četnici su izbacili 9 granata topovskih na Bos. Petrovac. Pojedinosti nisu poznate«.

22. IX 1941. — izvještaj posade Bravska:
»Sada je stanje javne Sigurnosti na području ove postaje veoma ugroženo, jer su svi odrasli seljaci odbjegli u šumu, radi stvaranja jačeg fronta protivu nas i naše vojske, te prema tome može se pozitivno očekivati svakog momenta katastrofa ove postaje, tj. kako ljudstva, tako i svega ostalog šta se u postaji nalazi«.

2. IX 1941. — zakon:
Poglavnik Ante Pavelić izdao zakon koji glasi: »Za svakog Ubijenog građanina ubiti 10 komunista«.

22. IX 1941. — izvještaj:
»Pobudom ustaške akcije, svo stanovništvo iz ovdašnjih sela koje nije izginulo odbjeglo je u šumu i sada je izazvato na odlučnu borbu i osvetu prema mjesnoj posadi, pa je sada očekivati svakog momenta najogorčenije njihove napade na mjesto Bravsko, gdje postoji velika opasnost za željezničku postaju na kojoj se nalazi veliki materijal, a naročito što ima mnogo streljiva«.
Komandant posade u Bravsku traži hitno pojačanje i kaže da mu je ljudstvo iznureno velikim borbama i da je on lično »preživio 11 strahovitih napada«.

30. XI 1941. — naređenje:
Vojskovođa sa brojem 1080 od 27. XI 1941. naredio je: »1. ko se uhvati sa oružjem u vojničkom odjelu ubiti ga; 2. građanska lica sa oružjem otjerati u koncentracioni logor; 3. sela iz kojih se puca na vojsku spaliti, a žene, djecu i starce uzeti za taoce«.

26. XI 1941. — izvještaj:

Ustaške vlasti izvještavaju Ministarstvo unutrašnjih poslova i vladu NDH o teškoj materijalnoj situaciji u Bos. Petrovcu. Kažu da u gradu nemaju ništa, ne samo prehrambene nego i druge osnovne artikle. Ističu da im Italij ani ne daju prevozna sredstva i neće da obezbijede put, te zato traže od pretpostavljene vlasti dva kamiona i obezb jeden je puta do izvora namirnica.

Kako se vidi iz naprijed navedenih dokumenata delirijum panike dostigao je vrhunac. Ustaške vlasti kao da ne vide izlaz iz provalije koju su same sebi iskopale, a oficirski kadar proriče sam sebi, posadama i jedinicama, totalno uništenje. Panika ih nagoni na samoodbranu, više ne govore o napadima. Oni tada u gradu — Petrovcu — formiraju dva odreda od građana, određuju im način odijevanja — civilna odijela sa fesovima, naoružavaju ih i time popunjavaju i pojačavaju odbranu grada.

Ali sve mjere i vapaji ne ublažavaju groznicu koja ih trese. Oni gledaju u šumu kao u strašilo, kao da iz njene tame progovara aždaja, kao da iz svojih njedara ispušta na čaršiju narodni gnjev. Neprijatelj vidi u jedinstvenom frontu otpora »Preživjelih i odbjeglih u šumu« osvetnike.

U takvom haotičnom stanju najviše ustaška vlast donosi zakone i naređenja kojima je cilj odmazda nad komunistima u prvom redu, a onda i nad »ženama, djecom i starcima«. Kao da gube vojničku premoć, kao da su im bajoneti polomljeni, prijete odmazdom, brane se. Nevjerovatno, ali istinito. Za svega nekoliko mjeseci postojanja nova vlast i njena oružana sila brane se. Od koga se brane? Od »pobunjenika«? Od komunista, »ilegalaca« kamufliranih u narodu? Od »četničke rulje«? Ne, sad se oni brane od »preživi jelih u šumi«, od jedinstvenog pokreta otpora na čijem čelu stoji Komunistička partija.

IV. Loši odnosi

21. VI 1941. — zapisnik:

»Dne 21. VI 1941. u 11 sati pozvao je mjesni komandant talijanskih trupa u Bos. Petrovcu, potpukovnik g. Loxengrin Giraud kotarskog predstojnika u Bos.

Petrovcu Branka Cmića, oružničkog satnika Svoba i ustaškog oružnika Snarića, te im u prisustvu majora Tarzija i Spade kao tumača rekao povišenim i demostrati vnim tonom sljedeće:
»Primijetio sam da se u posljednje vrijeme događaju stvari koje mi se ni najmanje ne sviđaju, a koje se u nas u Italiji nazivaju umorstvima. Prije nekoliko dana uhapsio je zapovjednik ustaškog odreda nekolicinu Srba, te je zapovjednik dao časnu oficirsku riječ talijanskom majoru Tarziju da oni neće biti strijeljani, već odvedeni u Banju Luku na suđenje. Međutim, ustanovio sam da su ta lica umorena, a to je zvjerstvo i barbarstvo«. Na kraju gornjeg izlaganja italijanski komandant zahtijeva mir i red, jer u protivnom usprotiviće se silom od 2.000 pušaka i matraljeza.
Zapisnik su potpisali:
Kotarski prestojnik u Bos. Petrovcu Branko Crnić,
Oružnički satnik u Bos. Petrovcu Vilim Švob,
Ustaški poručnik Antun Šnarić.
Zapisnik je od ustaške vlasti iz Bos. Petrovca poslan na uvid pretpostavljenima. On se prošetao po najvišim civilnim i vojnim ustanovama u Zagrebu, a zatim je veliki župan naredio da se ne izvrši naređenje italijanskog komandanta i da ustaše rade po svom nahođenju.

4. X 1941. — izvještaj:
U Bos. Petrovcu i okolini Muslimani i Hrvati stvorili zategnute međusobne odnose. Muslimani izjavljuju da treba pöbiti sve one koji se krste, pa makar to bili i Hrvati. »Preduzete mjere da se to ne desi«.

26. XI 1941. — izvještaj:
U izvještaju upućenom od ustaške vlasti u Bos. Petrovcu Ministarstvu unutrašnjih poslova i vladi NDH u početku se konstatuje da je u kotaru Bos. Petrovac ubijeno Oko 50% hrvatskog i muslimanskog življa, a »samo 800 Srba«, te u vezi sa tim iznose:
»Ali smo sve podnosili strpljivo, čekajući oslobođenje i povratak normalnom životu, nadajući se da će nakon oslobođenja grada, Hrvatska i njeni saveznici razu-

mjeti naše žrtve i pomoći nama. Međutim, to se nije dogodilo. Došla je talijanska okupacija, a sa njom povratak kućama bivših četnika koji su samo sakrili, a nijesu predali oružje. Povratnici su tražili od talijanskih vlasti da se njima povrati sve što su za vrijeme pobune izgubili, i ako to nije moguće, jer je roba većinom bila izgorjela u zapaljenim kućama, a stoka je bila zaklana i pojedena, kako od strane četnika tako i naše vojske. Međutim, su Hrvati i Muslimani pokazali dobru volju i ne samo da su vraćali i vraćaju Srbima njihov imetak, nego daju i svoje samo da bi se postigao što prije mir i povratio red. Ali sve to slabo pomaže. Talijani čuvaju samo grad, a po selima ima i sada naoružanih četnika. Oni priređuju pravi lov na naše glave ... Ne daju Srbima da donose u grad ni drva, ni namirnice«. Neslaganja su se kretala u dva pravca: Međusobno optuživanje i neslaganje ustaško-okupatorske Vlasti i međusobno nepovjerenje, netrpeljivost muslimanskog i hrvatskog življa.

Kako se nazire iz izvještaja za vrijeme prvog i drugog boraVka italijanskih okupatora u Bos. Petrovcu 1941. neslaganja su bila velika, i to samo iz dva razloga: italijanski okupator želio je parolom »Buono Serbo, ustaše tuto macare« predstaviti se zaštitnikom srpstva, privući ekstremiste tipa Mane Rokvića, ojačati četništvo, razjediniti i oslabiti pokret narodnog otpora, a ustaška vlast nije stivatala tu podlost okupatora, željela je da hara, pali, žari i ubija bez suda i ograničenja. Italijansko-okupatorska politika zahtijevala je strpljivu postupnost, a ustaška brutalno nasilje. Zato su i iskrsle nedaće u neslaganju i međusobnom optuživanju.

Međusobna neslaganja muslimanskog i hrvatskog življa odraz su koliko nacionalne netrpeljivosti, toliko dodvoravanja i međusobnog optuživanja. Karakteristično je da se ova netrpeljivost javlja poslije izvršenih masovnih zločina, pljačke, jačanja otpora, straha i panike.

Logična pojava međusobnih neslaganja i optuživanja je odraz gubljenja moći s jedne i jačanja otpora s druge strane. Da je »pobuna« ugušena u korijenu, kako su to oni željeli, vjerovatno i neslaganja ne bi bilo.

Posebno je interesantan izvještaj ustaške vlasti iz Bosanskog Petrovca Ministarstvu unutrašnjih poslova u Vladi NDH, ne toliko zbog netačnosti iznijetih podataka koliko zb»og shvatanja da su im saveznici Italijani »okupatori« i diktatori. Oni u izvještaju izražavaju opšte nezadovoljstvo zt>og »podnijetih velikih žrtava» i sporog uništenja Srba. Is."tina, postupci četničkih ekstremista prema muslimanski om življu su osuđeni i od rukovodstva narodnog pokreta. Ne pravdajući zločin, ipak je na drugoj strani bilo znatno više žrtava, a ustaška vlast je opet nezadovoljna što ih nije bilo više. Ona zibog toga Talijane poistovjećuje sa okupatorima, smatrajući da su im oni donijeli zlo i da štite stranu koju treba što prije uništiti, ne birajući za to sredstva.

Kontradiktornost je glavna odlika ovog izvještaja. Ustaška vlast tvrdi kako je »nemoguće Srbima povratiti imetak« koji su izgubili u pobuni, jer je izgorio i pojeden, da bi odmah zatim kons tatovaia velikudušnost i povraćaj, čak davanje i svog! Postavimo pitanja: ko je spalio »imetak« i opljačkao? Ko je »pojeo« otjeranu stoku? Ko su ti kojima je vraćen »imetak?« Zašto i kome su »čak i svoje davali«? Kakav »mir« i zašto su željeli mir?

Umjesto opšteg zaključka mogli bismo konstatovati: narod koji se bori za slobodu je neuništiv. To u svojim dokumentima indirektno gotovo da priznaje ustaško-okupatorska vlast. Za kratko vrijeme su se uvjerili da zločini ne vode totalnom uništenju, već stvaraju otpor i kako oni kažu »osvetu«. Neprijatelji počinju strahovati i padati a paniku, da bi zatim u međusobnom optuživanju tražili krivca u trećem licu.

Materijali: Arhiv Vojnoistori'jskog instituta Beograd
a) Arhiv italijanski: K-454-f2 — ddkiumenat 17.
b) Arhiv NDH: K-213-f3-dok. 10; K-61-fl7 — dok. 57. K-118-f6--diok. 24; K-118-f6 — dok. 11. K-202-f5-dok. 13; K-2-f28 — dok. 1. K-152-flla-dok. 3; K-84-f5-dok. 20. K-85-f8-dok. 49; K-86-f4-dok. 41. K-150a-fl--dok. 3; K-152-flO — dok. 38. K-152a-f6-dok. 19; K-152a-fll — dok. 3. K-222-f3-dok. 12; K-239-f4--dok. 13. K-85-fl2-dok. 6—4; K-85-fl2-dok. 6—10.

GOSPA VA PEĆANAC-SOLOMUN

OMLADINKE JANJILA U DANIMA USTANKA

Junskih dana 1941. godine selo Janjila, podno Grmeča, bilo je izloženo strahovitom teroru ustaša. Hapšeni su ljudi, odvođeni kao taoci u zatvor, mučeni. Presretani su mladići koji su nosili crvene ličke kape, zaustavljani, skidali su im kape govoreći da su to komunističke boje, nazivali ih komunistima i zlostavljali.

Svoje surove postupke ustaše bi pred narodom obično pravdali riječima: »Zavodimo samo red«.

I zaista su ga zavodili. Na njima svojstven način. Surovim metodama koje su narodu ovog kraja ulivale strah, unosile nemir.

Živjeli smo u vječitoj nesigurnosti. Taj osjećaj bio je prisutan u svakoj kući, na svakom koraku. Ali, svi ti ustaški postupci če,ličili su narod ovog sela.

U cilju predostrožnosti, odnosno u svrhu odbrane svega onog što će donijeti predstojeći ratni događaji, narod je osjetio potrebu za udruživanjem, potrebu za organizovanim otporom protiv neprijatelja.

Dvadeset sedmog juna Janjilima je prostrujila vijest da će u toku noći stići ustaše iz Bosanskog Petrovca. Tražiće od mještana oružje i municiju i odvesti nove taoce u zatvor.

Omladina sela odmah je pozvana na noćnu stražu. Naime, čim se pojave ustaške snage, omladina je trebale da obavijesti stanovništvo o njihovom nailasku i da odmah bježi u šumu.

U donjim Janjilima omladinu je okupio Petar Solomun i istovremeno izvršio raspored, tako da je noćna omladinska straža bila postavljena granicom čitavog sela.

Petar Solomun je već tada imao izvjesno vojno iskustvo te je omladincima, objašnjavao pojedine zadatke i upoznavao nas sa događajima kod nas i u svijetu.

Upravo tih junskih dana u naše selo je došao i Savo--Savica Solomun koji je učio krojački zanat u Beogradu.

Prilikom napada Njemačke na Jugoslaviju, Savdca se našao u Beogradu. Bio je svjedok tih strahovitih napada.

Pripadao je vjerovatno naprednom omladinskom pokretu. Jer, čim je došao u Janjila, govorio nam je o značaju organizovanja omladine, njenim predstojećim akcijama. Oduševljavao nas je tim pričama i kod svih nas unosio dozu sigurnosti. Pričao nam je o događajima u svijetu, političkoj situaciji u zemlji, Komunističkoj partiji Jugoslavije, o životu u velikom građu.

Postao je prvi omladinski rukovodilac u našem selu. Kasnije je otišao u Opštinski, pa u Sreski komitet SKOJ-a, a poginuo je kao član Okružnog komiteta SKOJ-a u Drvaru.

Organizovanje noćne straže u selu bila je i prva zajednička akcija omladine Janjila. Kad su u ovaj kraj stigli organizatori ustanka iz Bosanskog Petrovca, na njihov poziv stali su u prve redove mladi ljudi Janjila.

Odmah zatim formirani su i vojni odbori, kako ih je narod nazivao, čiji je zadatak bio da prikupljaju hranu i ostale potrebe za gerilce.

Bila je to druga akcija omladine Janjila. Od tog trenutka počinje za nju nova i stalna aktivnost.

Nèkoliko starijih i viđenijih ljudi formirali su odbor. Bili su to: Jovan Petrović, Sava Bijelić i Pero Đilas. Kasnije je ovaj odbor proširen novim članovima i tako je nastao Narodnooslobodilački odbor s mnogo širim zadacima i većim ovlaštenjima. U tom Odboru su bili drugovi: Obrad Solomun (predsjednik), Miloš Banjac, Lazar Stupar, Milan Kuburić, Petar Latinović i Nikola Kuburić.

Mada u tim prvim trenucima nismo imali omladinsku organizaciju, ipak smo radili »punom parom«. Pored zadataka na skupljanju hrane, njezinom prenošenju na odredište, obavljali smo i kurirske poslove: prenošenje pošte i vijesti iz Janjila u Bravski Vaganac.

Tada je već jedna četa ustanika bila smještena u Sobatovou. Zajedno s narodom, omladina je prala posteljinu, namještala prostorije, ribala podove, kako bi se ova jedinica mogla smjestiti.

Pošto se vihor rata već nadvio nad ove krajeve, narod je počeo da sklanja ljetinu i druge stvari u šumu. Pripremao se za teške dane koji će doći. I u tim akcijama, na sklanjanju hrane u šumu, sakrivanju stvari i drugih potreba, omladina je dala svoj doprinos. Pomagali smo gdje smo god stigli.

Uporedo s ovim akcijama, omladina je izvodila i vojnu obuku. Učili smo da rukujemo oružjem, vježbali smo i druge vještine kako bi se mogli odbraniti od neprijatelja. Sadržaj rada omladine formirao se kroz svakodnevne akcije.

Koncem jula uslijedila je i organizovana akcija omladine na prekopavanju puta između Ključa i Petrovca kako bi se spriječio prelaz neprijateljskih tenkova. Ova akcija omladinske čete izvedena je uspiešno u Paunovcu.

U septembru iste godine u selo je stigla četa Milana Zorića. Bili su smješteni u kućama Velagića. U četi je već tada bio organizovan politički i kulturno-prosvjetni rad. Politički radnici ove jedinice imali su zadatak da oblike tog rada prenose direktno na terenu gdje su nastupali.

Izrađen je program za formiranje političkih organizacija po selima. U oktobru je došlo do formiranja omladinske organizacije u našem selu, a za prvog rukovodioca bio je postavljen Savica Solomun. Počeli su sastanci kojima su, u prvo vrijeme, prisustvovali samo predstavnici pojedinih zaselaka Janjila.

Upravo tada organizovan je i kulturno-prosvjetni rad.' Formiran je pjevački hor kojim je rukovodila partizanka iz čete Milana Zorića drugarica Slavka — Slada Trninić. Počeo je i diletantski rad, a formirani su i tečajevi za opismenjavanje omladine.

Ovakav organizovan rad doprinio je da smo već u novembru imali jasno zacrtan program rada, odnosno bili smo spremni da svakog trenutka uskočimo u narodnooslobodilačku borbu.

U okviru ovog organizovanog rada, već tada se neki od omladinaca ističu organizatorskim sposobnostima, tako da je izvršena i podjela dužnosti unutar omladinske organizacije. , j

Dobila sam zadatak da radim sa ženama i ženskom omladinom. Međutim, kad je riječ o ženama, bile su to već tada izgrađene i formirane ličnosti.

Naime, od organa vlasti one su još ranije dobij ale zadatke, preduzimale određene akcije, tako da se početak rada sa njima ne može uzeti i kao početak rada organizacije žena. U stvari, pravi i prvi rad je počeo sa ženskom omladinom iz čijih su redova kasnije stasale žene — borci.

Normalno, u tim početnim trenucima najviše su se istakle žene čiji su muževi već stupili u NOB. Sakupljale su hranu, odjeću i obuću za partizane i na sve moguće načine doprinosile bržem i uspješnijem širenju Narodnooslobodilačkog pokreta.

Formirale smo odbor žena u kojem su pretežno bile omladinke-skojevke. Taj odbor su popularno nazivali »Djevojački odbor«, iako je to, u stvari, bio odbor AFZ-a sela Janjila.

Omladinke su sakupljale darove za partizane: čarape, džempere i druge odjevne predmete i preko njih su pisale svoja imena s tačnom naznakom dužnosti koju obavljaju u »Djevojačkom odboru«. Uz te napise, obavezno su stavljale i parole: »Živjeli naši partizani«.

Uporedo sa dobijanjem obimnijih i delikatnijih zadataka i Odbor je povećavao svoje članstvo.

Polovinom 1942. godine u sastavu Odbora nalazile su se: Stana Banjac, Mara Stupar, Milka Solomun, Borka Kuburić, Anđe Solomun, Đuja Samardžija, Borka Pećanac i niz drugih žena koje su svojim požrtvovanim radom služile za primjer.

Tada sam se nalazila na dužnosti predsjednika Odbora i na tom mjestu ostala za čitavo vrijeme njegovog djelovanja. Kasnije sam postala član Opštinskog odbora AFZ-a.

Željela bih da istaknem da su sve žene Janjila, posebno omladinke-skojevke, obavljale svoje zadatke s puno ljubavi i odgovornosti. Mada su više učestvovale u akcijama snabdijevanja partizanskih jedinica, kao i u drugim

akcijama pomoći, ipak su dale značajan doprinos oslobodilačkim akcijama u ovom kraju.

Svaki dolazak naših jedinica u selo bio je događaj za nas. Radovale smo se i veselile. Pošto su mnoge od nas imale momke u partizanskim jedinicama, odmah bi počelo raspitivanje gdje će ko odsjesti, u kojoj prostoriji, kako bi tu sobu najbolje uredile, oribale, što ljepše namjestile.

Organizovale smo i priredbe na kojima se recitovalo, pjevalo. Mada je svrha održavanja ovih priredbi bila zabavljanje omladine i naroda, ipak je, gotovo svaka od njih imala i političku sadržinu. Svi tekstovi nosili su i akcente političkog i agitadionog karaktera.

Priredbe su obično održavane u seoskim kućama. Kad je lijepo vrijeme mjesto za održavanje priredbi preneseno je iz seoskih prostorija na livade i poljane. Odjekivale su pjesme: »Hej Sloveni«, »Budi se istok i zapad« i mnoge druge.

Ovakve priredbe prerasle su postepeno u omladinske zabave i igranke. Nove recitacije i nove pjesme odjekivale su još žešće.

Riječi novih revolucionarnih pjesama orile su se po brdima i poljima, klisurama i klancima. Vodile su nas iz akcije u akciju, iz pobjede u pobjedu.

JOVAN LUKIC

SJECANJA NA BORBU U ZDENOM DOLU

U drugom napadu na Bosanski Petrovac, 7/8. avgusta 1941. godine, meni se desio jedan nesvakidašnji događaj. Tokom napada na Petrovac u noći bio sam se približio sa grupom drugova-boraca našeg odreda neposredno pred kasarnu i došao u jednu njivu kukuruza.

Ustaška odbrana Bos. Petrovca, a posebno odbrana kasarne, koju su po našem predviđanju branili oružnici NDH ojačani sa domaćim ustašama, nije se dala slomiti. Bio sam vodnik u smjeni jednog Bukovačkog voda i našao sam se u desetini Milana Kecmana-Gagića. Prišli smo veoma blizu, tukli ustašku posadu, a potom, s obzirom da ovaj drugi po redu napad nije uspio, bili smo prisiljeni da se povlačimo. Po mom mišljenju naš napad je bio neorganizovan, a povlačenje još nesređenije. Moj desetar Milan je pokušao da se povuče i prilikom odstupanja primijećen je od ustaške odbrane i smrtno ranjen. U toj borbi za odstupanje naših drugova pokušao sam da štitim odstupnicu borcima, ali se u borbi čuda dešavaju. Desilo se ono što čovjek ne može da predvidi.

Ni sam ne znam ko se u ovoj blizini nalazio, sjećam se da sam vidio da je Milan pao i da smo jedan drugog štitili u ostupanju i da se svi u isto vrijeme nismo mogli povlačiti. Zora je bila na pomolu, sjećam se da je Pero Keeman-Mukonja uspješno štitio svojim puškomitr al jezom našu odstupnicu, ali ja sam vidio da su ustaše prijekim putem već stigle do onog mjesta gdje je pao naš drug Milan. Osmatrao sam lijevo i desno i vidio sam da od naših drugova nema nikoga u neposrednoj blizini i ništa mi

drugo nije ostalo već da se pritajim i sakrijem u kukuruzu pod lišćem bundava i kupine, jer svaki moj pokret bio bi izložen desetinama neprijateljskih karabina na bliskom odstojanju.

Odlučio sam da se Sklonim i da čekam sljedeću noć pa da se pod zaštitom mraka izvučem iz ovog stanja. Moj plan je uspio. Sa krajnjom pažnjom sam se maskirao i predamo u ovim kukuruzima. Uspio sam zahvaljujući činjenici da sam se bio suviše blizu privukao neposredno pod neprijateljSko uporište, što ni oni sami nisu mogli pretpostaviti, ne vjerujući da sam im došao pred sami nos. Taj dan me izmorila žeđ. Nju je potencirao i izazivao strah, jer sam bio uvjeren da će oni tražiti naše leševe i na ovome mjestu, radi čega sam stalno bio na oprezi i spreman na borbu. Zbog toga me neprestano oblivao znoj, pa se još više javljala žeđ.

Tamo negdje poslije podne, mislim, bilo je oko četiri sata, pored ostalog razgovora kojeg sam slušao među neprijateljskim vojnicima, čuo sam i njihovo međusobno dozivanje. Jedan drugom su sopštavali i da će im stići pomoć iz Ključa, da im se uputila vojska u deset do oetnaest kamiona. Čuo sam kako se raduju toj vijesti, oduševljavali su se, uvjeravali jedan drugog da će vojska brzo obračunati sa ustanicima i si. A neki su opet tvrdili, u koliko im ne stigne pomoć da će ih iduće noći napasti ustanici i likvidirati njihovu odbranu. Čitav dan su užurbano radili na dotjerivanju svojih utvrđenja, jer su računali da će sljedeće noći biti izveden ponovni napad.

Kad sam već od žeđi i straha bio potpuno iscrpljen, zašlo je nešto niže od Osječenice i sunce čemu sam se radovao kao povratku u život.

Došla je i ta jedva čekana noć. Već sam se pripremio za povlačenje prema našim gerilskim položajima.

Mislim da nikad u životu nisam bio sretniji i veseliji nego kada sam utvrdio da je moje povlačenje moguće i kada sam počeo da pužem natraške da bih se veoma brzo našao kod Škrapića brda odakle sam se vinuo kao strijela ne zastajkujući nigdje do našeg takozvanog Gagića vrela na kome sam se napio hladne i uvijek prijatne vode.

Došao sam ponovo životu. Istina, tugaljivo je bilo posmatrati naš zaselak, potpuno prazan, spaljen. Nastavio sam put za Sekovac u Brkljačev gaj. Stižući tamo susreo sam se sa nekim našim drugovima koji su mi rekli da su me već ožalili i da su bili čuli da sam poginuo. Skupa sa Milanom Kecmanom-Gagićem.

Došao sam pred poručnika Dušana Rokvića u čijem su društvu, koliko se sjećam sjedili i Jovo Kecman Šuco i Svetko Kačar-Kačo. Saopštio sam im i moje saznanje o. pristizanju neprijateljskih kamiona iz Ključa, za šta se naročito poručnik Rokvić zainteresovao, pa mi je odmah naredio da krenem na položaj do Pere Kecmana-Mukonje, Tanasije Lufeića i da ja sa njima i još desetak drugova krenem preko Gorinčana u Zdeni Do prema Grlima.

Koliko se sjećam sa nama su pošli Milan Banjac Simeunov, Pero Rodić, Nikola Lukić, Mića Trkulja, Milovan Sevo, Bogdan Ševo, Vajo Morača, Koviljko i Valjo Ševo.

Kada smo stigli na granicu Gorinčana i Zdenog Dola, negdje iza Vrščića, onda su nam se priključili još neki drugovi i svi smo skupa krenuli prema Grlima. Mislim da nas je u našoj grupi bilo nešto oko petnaestak, a svega nas je naoružanih bilo oko deset ljudi. Kada smo došli prema pećini u Zdenom Dolu, onda je neko povikao: »Brže amo, evo idu kamioni«. Mi smo se bacili na lijevu stranu ceste prema Grubišinim kućama i kada smo jedno sto do sto pedeset metara otišli naorijed stavili smo kamenje na cestu i zauzeli položaje. Nije prošlo ni 15—20 minuta, naišli su neprijateljski kamioni na koje je bila otvorena vatra sa svih strana, a naročito sa istočne strane od Vaganca! Mukonja je tukao *iz* puškom'itraljeza, a Tanasija Lukić je bacio jednu ručnu bombu u kamion koji se pretvorio u buktinju, a zatim eksplodirao.

U prvim luksuznim kolima i na jednom ili dva motora nalazilo se nekoliko domobranskih oficira, na koje su pripucali neki naši drugovi i likvidirali ih. Meni je ostalo u dubokom sjećanju da je Tanasije uzeo sa potučenih neprijateljskih oficira opasače, bombe, pištolje, stavljajući ih odmah na sebe. Ta činjenica mi se više urezala u sjećanje radi toga što je Tanasija bio taiko hrabar i smion

čovjek da od ničeg nije odustajao. On je, istina, bio poznat kao veoma smion i hrabar borac još od prvih dana ustanka.

Poslije ove uspješne akcije u kojoj su učestvovali Drvarčani, Janjilčani, Vagančani i nas nekoliko iz našeg odreda, u narodu našeg kraja ostala je u sjećanju ova akcija kao jedna od slavnih naših pobjeda. Istina, imali smo i mi mrtvih i ranjenih drugova, ali je činjenica da je ovdje potučeno i razbijeno oko 120 neprijateljskih vojnika, spaljeno oko desetak neprijateljskih kamiona i zaplijenjene veće količine drugog ratnog materijala, što je za dalji razvoj naše borbe u ovom kraju imalo veliki značaj.

HALT, HALT

Aprila 1941. godine mobilisaše Bozu Sevu za pomoćnog žandara u Petrovcu. Desi se da je Božo bio na straži upravo onog jutra kad su njemačke trupe ulazile u petrovačku čaršiju.

Budući da je Božo služio i u austrijskoj vojsci, znao je pomalo i neke njemačke riječi. Kad se nađe pred njemačkom vojskom, Božo uplašen i zbunjen viknu svom snagom: »Halt! Halt!«

Vjerovatno to niko njemačkim trupama odprelaska jugoslovenske granice nije rekao, pa patrola zastade. Vojnici mu oteše pušku, a zatim je počeše lomiti.

Božo iskoristi trenutak nesmotrenosti, pa kao kurjak kidnu pred Nijemcima u čaršiju, a zatim umače u selo Bukovaču.

Poslije, za čitavo vrijeme rata, Božo je uvijek izbjegavao susret sa Nijemcima, jer se plašio da ga ne prepoznaju.

DRAGO LAZUKIC

MOJA SJECANJA IZ NOP-a U BOSANSKOPETROVAC-KOM KRAJU

Osvrnuću se na doživljaje i sjećanja iz naprednog radničkog pokreta među radnicima preduzeća »Šipad« i na revolucionarno buđenje seljaka okolnih sela istočnog područja Bos. Petrovca, a posebno sela Bukovače. Ova sela su pasivna i u njima je bilo malo seljaka koji su mogli živjeti od obrade zemlje. Zato se većina seljaka morala orijentisati da hljeb obezbjeđuje zaradom kod preduzeća »Šipad« ili pečalbom u drugim krajevima zemlje ili u inostramstvu. U preduzeću »Sipad« na radilištima u Oštrelju, Smetici, Potocima, Toploj Kosi, Grmeču, Javorovoj Kosi, Jasikovcu i drugim radilištima, bila je zaposlena većina radne snage iz okolnih sela kao stalni i povremeni sezonski radnici, a manji broj iz šire okoline.

Ne samo da je seljaštvo živjelo u neimaštini, nego su i na radilištima »Sipada« bili veoma teški uslovi života i rada. Stanovalo se u improviziranim bajtama, često napravljenim od običnog granja, a kako je to izgledalo za vrijeme zimskih i kišnih dana nije potrebno objašnjavati. Nadnice su bile veoma niske, akordne norme tako postavljene da se veoma slabo moglo zaraditi iako se radilo od jutra do mraka. Poslodavci se nisu nimalo brinuli za uslove života i rada radnika, već su nastojali da što više profita iscijede iz znoja radnika. U to vrijeme pada masovnije pristupanje radnika u sindikat čime je znatno ojačan sindikalni pokret, koji počinje da predstavlja sve ozbiljniju snagu radničke klase ovog kraja. Tada je pristupilo sindikatu

dosta i sezonskih radnika kojti su uvidjeli da se sindikat organizovano bori i za njihova prava.

To je stvaralo uslove da se u 1936. godini preduzimaju organizovane akcije i postavljaju širi i ozbiljniji zahtjevi za snošljivije akordne norme, za povećanje nadnica odnosno piata, za skraćivanje radnog vremena i postižu se bolji rezultati, ali ni oni ne zadovoljavaju radnike, jer se još uvijek radi od jutra do noći. To daje povoda da se borba dalje nastavi iako se nailazi na sve jači otpor kapitalista, koje svestrano pomaže bivša vlast.

U proljeće 1937. godine počeo je masovan i dobro organizovan štrajk sa daleko širim i ozbiljnijim zahtjevima kao npr. za znatnije skraćivanje radnog vremena, naročito kod šumskih radnika, povećanje zarada, za veću slobodu sindikalnog organizovanja i okupljanja radnika itd. Predstavnici buržoazije shvatili su svu ozbiljnost situacije jer su štrajkački zahtjevi poprimili politički karakter, a i sama masovnost ih je iznenadila i zaplašila, kao i pomoć koju su seljaci iz okolnih sela pružali u hrani porodicama štrajkača, koje su stanovale u Oštrelju, Srne tici i drugim radilištima. Ozbiljno im je smetala i solidarnost samih radnika koji su se međusdbno pomagali, zato je vlast izvršila koncentraciju žandara koje je dovela iz drugih žandarmerijakih stanica, pojačavajući naročito žandarmerijsku stanicu u Oštrelju koja je pokrivala rejon u kome se odvijao štrajk.

Bivši vlastodržci nisu prezali ni od upotrebe oružja kada su u pitanju radnički zahtjevi. Tako je 27. marta 1937. godine za vrijeme ovog štrajka na zboru radnika štrajkača došlo do sukoba i žandari su upotrebili i vatreno oružje.

Pomenutom štrajku prethodili su izbori za sindikalna rukovodstva, koji su održani 1936. godine. U predizbornoj kampanji ispoljavala se velika politička aktivnost na svim radilištima i na željeznici. Predstavnici vlasti i firme bili su takođe vrlo aktivni u nastojanju da političkim i drugim sredstvima ometu izbor kandidata Ujedinjenog radničkog saveza (URS-a). Oni su nastojali na sve moguće načine da budu birani i izabrani kandidati provladine sindikalne organizacije — Jugoslovenskog radničkog saveza (JUGO-

RAS). Predstavnici vlasti i viši činovnici firme lično su obilazili radilišta, ubjeđivali radnike a i prijetili im otpuštanjem sa posla ako glasaju za kandidate URS-a, već da moraju glasati za kandidate JUGORASA. Nastojali su da razbiju i osujete radnički pokret u izboru njegovih kandidata. Govorili su radnicima, a to im je bila i glavna parola, da ne glasaju za crvene (kandidati URS) nego za bijele. Stanje je bilo takvo da se đobijao utisak da je čitavo radništvo na nogama sa puno radosti što je izvojevana pobjeda kandidata URS-a. To je jedna od najvećeih društveno-političkih smotri radničke klase ovog kraja, a i najveća pobjeda lijevih snaga. Istina, bilo je i onih koji su glasali za bijele i to poneki zaveden radnik, viši činovnici i poslovođe koji su nešto lakše zarađivali hljeb, ali to je bila neznatna manjina.

Crveni i bijeli zvali su se, ne samo po klasnoj pripadnosti, nego i zbog toga što je izborni materijal (plakate, leci, glasački listići i drugo) bio obojen crveno, odnosno bijelo.

Ti izbori imali su velikog uticaja na dalje buđenje i revolucionisanje radnika, dalje razvijanje njihove svijesti i saznanja da se samo udruženim snagama mogu uspješnije boriti za svoja ekonomska i politička prava. To su pokazali i događaji naredne 1937. godine. Ovi događaji su mi dobro poznati jer sam u njima učestvovao, a kasnije sam bio i sindikalni povjerenik u podružnici URS-a u Oštrelju, ispred pružnih radnika.

Radnici su svakog prvog maja, ispoljavali i sprovodili razne manifestacije. To se obilježavalo organizovanjem izleta, ispisivanjem parola po daskama i zidovima radničkih baraka i na zgradama uprava radilišta pa i same direkcije. Parole su odražavale vrijeme i radničke zahtjeve toga vremena.

Prvog maja 1937. godine, pored izleta, ispisanih parola, i drugih manifestacija kao i obično, osvanula je crvena zastava sa srpom i čekićem izvješena na kraljevu spomeniku u Oštrelju. To je diglo na uzbunu žandarme iz žandarmerijske stanice, a uznemirila se i gospoda iz direkcije preduzeća »Šipad« jer im se »komunistička zastava« našla pored same zgrade direkcije i u neposrednoj blizini

žandarmerijske stanice. Odmah su privedeni i uhapšeni: Božo Kesić, Dušan Kalaba i jedan od braće Kerb ara pod sumnjom da su oni izvjesili »komunističku zastavu« i to upravo na kraljev spomenik. Međutim, ovi drugovi su ubrzo pušteni jer nije bilo dokaza da su oni istakli zastavu i pisali parole. Komandir žandarmerijske stanice u Oštrelju Lacić govorio je da je veće zlo što je »komunistička zastava« izvješena na kraljevu spomeniku, nego što se ona inače pojavila na javnom mjestu, te da to predstavlja ozbiljnu drskost komunista i da to nije doživio u svojoj žandarmerijskoj karijeri. Poslije toga slučaja pričalo se na radilištima, da je sreski načelnik iz Bos. Petrovca, naredio žandarmerijskoj stanici u Oštrelju da moraju srediti stanje na svom rejonu, jer će ih u protivnom protjerati iz Jugoslavije.

Prvog maja 1938. godine veća grupa radnika putovala je putničkim vozom iz Srnetice u Oštrelj, pa je čitav voz bio iskićen zelenilom i sa nekoliko parola. Kada je voz stigao u Oštrelj, dežurni žandar na stanici, alarmirao je žandare iz žandarmerijske stanice u Oštrelju, pa su voz zadržali i pretresli i zatvorili i saslušali radnike: Vicu Balabana, Blažu Lukića, Branka Kecmana, Nikolu Bosnića i Stevana Dronjka jer nisu uspjeli pobjeći ispred žandara. Pošto ovi drugovi nisu ništa priznali drugi dan su pušteni iz zatvora.

Polovinom 1937. godine i kasnije imao sam nekoliko susreta sa Vaso Kelečevićem koji je tada bio nadzornik pruge, inače napredan čovjek i predratni komunista. Često mi je govorio da se mi, koji smo rodom iz okolnih sela, trebamo više vezati za sela i stupiti u vezu sa Milošem Kecmanom-Vojskom, Tomom Moračom i Milom Balabanom, koji u selima politički djeluju. Za Milu Balabana mi je rekao da može dati odgovor na niz teoretskih pitanja i objašnjavati stvari, što treba koristiti i tamo okupljati ljude. Međutim, mi smo već imali dosta razvijenu aktivnost po selima, koristili smo razne skupove i sva druga mjesta gdje se narod uobičajeno skuplja, a odlazilo se na sijela i razgovore kod Mile Balabana, jer je on od prebolovane paralize slabo mogao da se kreće.

I ranije je postojala povezanost između radnika sa okolnih radilišta preduzeća »Šipad« i i talijanske firme iz Djelova i naroda iz okolnih sela, koja se ispoljavala na razne načine, npr. u pomaganju porodica radnika za vrijeme štrajka, zajednička istupanja prilikom državnih izbora i drugih zajedničkih akcija. Osim toga, u našim selima bilo je dosta porodica koje su u osnovi raščistile sa religijom i postepeno je crkva gubila u narodu. Mnogi nisu uopšte obavljali religiozne Obrede niti siu dozvoljavali popovima da im dolaze u kuće.

Kada su u pitanju razne akcije i aktivnosti radničke klase u naprednih seljaika u ovom kraju, onda treba spomenuti prikupljanje pomoći za španske borce i uopšte podršku španskom narodu. Prikupljanje dobrovoljnih priloga odnosno pomoći, trajalo je skoro od početka pa do kraja rata u Spaniji. Ova pomoć prikupljana je i po selima tako da je ona imala i politički značaj i uticaj kako među radnicima tako i kod seljaka. Prilikom prikupljanja pomoći bilo je redovno dato političko objašnjenje stanja u Špan'iji, zašto se i kako bori narod Španije, da udružena buržoazija svijeta izražena u fašizmu hoće da silom oružja sruši vlast radnog naroda u Španiji.

Iskustvo za prikupljanje dobrovoljnih priloga i raznih pomoći, korišteno je kod prikupljanja Crvene pomoći. Ovu akciju u Oštrelju i na radilištima, vodili su Vaso Kelečević i Božo Kefsić, a u selima Miloš Kecman-Vojsko i Stevan Ševo, svaki uz još nekoliko saradnika.

Slične akcije su izvođene, kada smo masovno pisali pisma, obično dopisne karte, komunistima koji su se nalazili u koncentracionim u Bileću, Ivanjici i Višegradu. Tim masovnim pismima trebalo je staviti do znanja vladajućoj buržoaziji da ovi drugovi nisu sami i usamljeni i da iza njih stoji velika masa naroda i iza njihovih političkih ideja. Prilikom polaska u logore Ilije Došena i drugova, na inicijativu Partije, sindikat je organizovao ispraćaj tako da su masovno ispraćeni u Oštre!ju i Srnetici i pored smetnje od strane žandara. Ljudi su napuštali posao na radilištima i odlazili na ispraćaje po cijenu gubitka zarade za taj dan i mogućnosti da dospiju u zatvor. Isto tako doček im je priređen pri povratku iz logora. Koliko se sjećam u

Srnetici je okupljenim radnicima govorio Ilija Došen, a u Oštrelju je istupio Miloš Bauk.

U ovim krajevima poznata su velika previranja pa i sukobi prilikom održavanja izbora. To se ispoljavala solidarnost radnika i seljaka. Zajednički se istupalo na predizboirnim Skupovima, konferencijama i zborovima. Na izborima 1935. godine gro radnika i seljaka ovog kraja našao se na strani Udružene opozicije.

Prilikom izbornih kampanja i na dan samih izbora, dolazilo je do sukoba zbog bezobzirnosti i raznih malverzacija oko izbora i izbornih rezultata od strane pristalica vladajuće partije JEREZE i same vlasti, koji nisu zazirali ni od čega da izbore riješe u svoju korist. I prilikom izbora 11. decembra 1938. godine, odvijala se vrlo živa politička aktivnost, daleko masovnija i borbenija od one 1935. godine. Ta aktivnost spada u jedan od najvećih pokreta naroda u ovom kraju oko izbora, predvođen naprednim radnicima i seljacima. Tu se mogu istaći kao najaktivniji: Mile Balaban, Ilija Došen, Miloš Kecman-Vojsko, Toma Morača, Drago Lazukić, Stevan Ševo, Pero Morača, Drnitar Samardžija, Savica Budimir, Božo Jovan'ić, Dušan Čiča, Jovo Balaban, Jovo Radišić-Gujda, Ilija Morača, Mirko Lazukić, Miloš Rođić-Lafcetić, Gojko Banjac, Miloš Sitoisavljević-Šklić i drugi. Biralište koje se nalazilo u školi u selu Bukovača za veći broj sela istočnog područja Bos. Petrovca i za neka bliža radilišta, okupljalo je veliki broj naroda.

Na decembarskim izborima 1938. godine, vladin kandidat i njegove pristalice-agitatori, ne samo da su agitovali i obećavali kao i obično brda i doline, kako za vrijeme izborne kampanje, nego i na dan samih izbora, vršili su razne špekulacije, kupovali glasove za novac, dijelili cigarete itd. Radili su i sve ono što je bilo zakonom zabranjeno da se radi na dan održavanja izbora, ali su odredbe zakona važile samo kada je u pitanju protivnik — u ovom slučaju Udružena opozicija. Iz Udružene opozicije bili su nešto bučniji, jer smo u grupama sa pjesmom i zastavama i parolama dolazili na biralište, uvjereni da ćemo pobijediti, ali i protivnici iz JEREZE su galamili. Međutim nije napravljen nijedan ispad dok vladin kandidat i njegovi kor-

ili

teši nisu počeli vršiti špekulacije, a posebno kada se saznalo da neki naši nisu upisani u biračke spiskove što je izazvalo revolt i ozlojeđenost ljudi pa su silom odstranili sa birališta vladina kandidata.

Napetost situacije su pogoršali i činovnici iz preduzeća »Sipad« koji su poslati na biralište da prate i evidentiraju za koga glasaju njihovi radnici što je predstavljalo svojevrstan pritisak na radnike i njihovo opredjeljenje sa namjerom da se prisile da glasaju za vladina kandidata. Do velikog meteža je došlo, kada je grupa od oko 24 žandara došla iz Bos. Petrovca, da stavlja red na biralištu i to po nalogu vladina kandidata popa Dušana Novakovića.

Žandari su odmah blokirali ulazna vrata birališta i prekinuli glasanje. Tada se Ilija Došen nalazio u prostoriji gdje je obavljeno glasanje, ali se nekoliko puta pojavljivao na prozoru i govorio narodu da se smiri i smireno obavi glasanje i da ne daje povoda žandarima da vrše krvoproliće. Žandari su iz mase odstranili Miloša Keomana-Vojsku i priveli ga uza jedan ćošak šikole, pa su ga čuvala tri žandarma sa uperenim bajonetima na puškama. Pod tim okolnostima Vojsko se odlučno držao, govoreći narodu da ne bježi i da smireno obavi glasanje jer su žandari spremni na sve.

Dan poslije izbora, žandari su pohapsili jedan broj naprednih ljudi koji su od ranije bili registrovani kod žandarmerijske stanice u Bos. Petrovcu i Oštrelju kao sumnjivi buntovnici i protivnici režima i koji su se isticali svojom aktivnošću u izbornoj kampanji. Tako su dospjeli u zatvor po mome sjećanju: Miloš Kecman-Vojsko, Toma Morača, Mile Balaban, Savica Budimir, Dušan Banjac-Zelić, Pero Morača, Gojko Banjac, Miloš Šklić koji su nekoliko dana odležali u zatvoru. Nisu bolje prošli ni radnici koji su zapaženi u izbornoj kampanji i radili za Udruženu opoziciju, bilo da su premješteni na najudaljenija radilišta navodno po »potrebi posla«, a stvarni razlozi su se znali, naime, po kazni radi udaljavanja iz sredine u kojoj su bili »opasni« po okolinu kao opozicioneri. Drugi su bili otpušteni sa posla, to je zavisilo od toga koliko su aktivni u sindikalnoj organizaciji i tokom izbora i koliko su se kompromitovali u očima gospode u preduzeću zbog svoje

aktivnosti u pokretu uopšte. Tako su otpušteni sa posla: Jovo Radišić-Gujda, Blažo Lukić, Drago Lazukić, Jovo Balaban Jandrin, Stevan Dronjak i drugi.

Mada su činjene mnoge špekulacije i falsifikovanje izbornih rezultata, ipak je buržoazija morala priznati visok procenat glasova koje je dobila Udružena opozicija, a samim tim su nastojali da prikriju od javnosti falsifikate izbora i svoj vlastiti poraz. Tako su priznali da je Udružena opozicija na iziborima 1938. godine dobila 45% glasova. Uprkos falsifikata izbornih rezultata, pokazali su da je većina naroda protiv politike vlade. I izborni rezultati na biralištu u Bukovači kao i na drugim biralištima na petrovačkom području su falsifiikovani, što se potvrđuje i činjenicom da su i umrli »glasali« za vladina kandidata, a bilo je dosta naših ljudi koji su sigurno namjerno ispušteni iz biračkog spiska pa nisu ni glasali. Zato je i ovdje »pobijedio vladin kandidat«.

Krajem 1937. i početkom 1938. godine pada osnivanje Odbora radnika i seljaka. Odbor su mnogo pomagali đaci i studenti rodom iz ovog kraja. U prvom Odboru radnika i seljaka za selo Bukovaču bili su: Toma Morača, Stevan Ševo, Mile Balaban, Drago Lazukić, Tanasija Lukić, Jovo Balaban (Jandrin), Blažo Lukić, Nikola Lukić-Maksimović, Bogdan Kovačević, Mirko Balaban-Caruga, Pero Morača, Dmitar Samardžija, Košta Ševo, Trivun Banjac, Stevan Morača i Ilija Morača.

Razbijanje Sokolske čete u selu Bukovači pada u vrijeme između 1938. i 1939. godine, a potom dolazi do osnivanja narodne čitaonice pod nazivom »Jovan Jovanović-Zmaj«. U čitaonici »Jovan Jovanović-Zmaj« pored legalnih knjiga, štampe i časopisa kao i stručnih knjiga za poljoprivredu, moglo se naći i napredne literature kao »Kako se kalio čelik«, časopis »Izbor« koji je i zabranjivan zbog svojih napisa o »Crvenoj Rusiji«, brošura »Građanski rat u Spaniji« i dr. Čitaonica nam je dobro došla i za druga okupljanja, održavanje sastanaka čitalačkih grupa. Tu su vođeni razgovori počev od onih o problemima sela, o uslovima života i rada radnika, o političkom stanju u zemlji itd. Mićin Jovanović kao učitelj i napredan čovjek, omogućavao nam je da ove aktivnosti održavamo u prostori-

jama škole i po cijenu svoje službe. Sam je lično radio na prikupljanju i nabavci knjiga za čitaonicu pa i one koje nisu bile legalne u to vrijeme.

Može se sa sigurnošću konstatovati da je čitaonica »Jovan Jovanović-Zmaj« odigrala značajnu i veliku ulogu, ne samo u opštem prosvjećivanju naroda, nego i u razvijanju njegove političke svijesti i orijentacije i to na širem području. To je ujedno doprinijelo masovnosti učešća naroda ove regije u NOP-u. Negdje u drugoj polovini aprila 1940. god. 'bila je nedjelja, osnovana je partijska organizacija u selu Bukovača. Ovu organizaciju KPJ, osnovao je Ilija Došen kao povjerenik PK KPJ za BiH. Istog dana primljeni su u KPJ: Stevan Sevo, Toma Morača, i Drago Lazukić koji su u to vrijeme sačinjavali prvu partijsku organizaciju u ovom selu. Za sekretara partijske organizacije izabran je Stevan Ševo. Prijem u partiju i osnivanje partijske organizacije obavljeno je u šumi ispod Oštrelj a nedaleko od kuća Jovanića i našeg sela Bukovače. Uoči toga dana došao je kod moje kuće Stevan Ševo, rekao mi da sjutra prije podne u devet sati moram biti na određenom mjestu i sa sobom ponesem kakvu torbu kao da idem u Oštrelj da se ne bi primijetilo da idem na sastanak koji saziva Ilija. Napomenuo mi je da sa nama ide i Toma Morača. Na sastanak smo stigli tačno u određeno vrijeme gdje nas je čekao Ilija i odmah smo prešli na rad. Došen nam je saopštio da smo sva trojica primljeni u KPJ i da smo od sada članovi partijske organizacije u selu Bukovača koja se ovim činom osniva, a zatim nam je čestitao prijem svakom pojedinačno. Ukazao nam je na zadatke koji stoje pred nama pojedinačno i pred partijskom organizacijom kao cjelinom. Ostalo mi je duboko u sjećanju da nas je ozJbiljno upozorio na što veću budnost i ilegalnost u radu, istupanje i djelovanje uopšte. Dalje nam je rekao da se u našem radu i sprovođenju partijskih zadataka moramo oslanjati na odbore radnika i seljaka i koristiti sve postojeće forme okupljanja ljudi nabrajajući neke od njih i da takođe koristimo do kraja uobičajena sastajališta naroda po selima. Postavio je kao zadatak da se što više povezujemo sa radnicima na okolnim radilištima, ko-

risteći pomoć onih radnika koji su rodom iz sela. Ovaj sastanak nije dugo trajao.

Drugi sastanak održan je polovinom maja 1940. godine u Đurnovači u šumi blizu kuće Tome Morače. I na ovom sastanku bio je prisutan Došen. Na sastanku je pokrenuto pitanje osnivanja organizacije SKOJ-a kao i o omladincima koji bi mogli doći u obzir da se sa njima razgovara o njihovom prijemu u SKOJ, što bi trebalo da obavi Stevan Sevo kao mlad čovjek.

Na jednom sastanku održanom drugom polovinom jula 1940. u Busijama više vrela Ledenca, zaključili smo da moramo što tačnije utvrditi kakvo nam je stanje u selu i kakva je politička orijentacija ljudi po zaseocima kao i onih koji su zaposleni u preduzećima a žive u selu, da treba ostvariti što čvršći kontakt sa svim ljudima koji su u Odboru radnika i seljaka, sa onim koji su u Upravi čitaonice »Jovan Jovanović-Zmaj«, raditi na pripremanju simpatizera i drugih aktivista koji su se isticali u dosađanjim sukobima za predstavnicima buržoazije, od njih postepeno odabirati kandidate partije.

Naredni sastanak često smo zakazivali na predhodnom sastanku kada se to objektivno moglo. Sastanke smo obično održavali nedjeljom a drugim danima samo uveče jer se po danu moralo raditi, a i konspiracija je bila veća. U većini slučajeva sastanke smo održavali van zatvorenih prostorija, obično u okolnim šumarcima, gajevima i drugim pogodnim mjestima gdje smo dolazili zaobilaznim putem i neprimjetno. Stalno smo mijenjali mjesta održavanja sastanka tako da bi jedan održali u šumarcima: Busije, drugi u Stražbanici, a zatim u Đurnovači, Gagića gaju, Pecakovom gaju, na Brdima, a nekad u hodu.

Poznato je da je među pružnim radnicima i široj okolini na radilištima djelovao Vaso Kelečević, napredan čovjek i predratni komunista, te da je znatno uticao da se ljudi u ovoj sredini ranije opredijele za pokret. Ta sredina uticala je na ranije opredjeljenje Miče Kačara i Dragoljuba Kecmana-Ljalje. Tako su oni prije ustanka postali simpatizeri partije. Tako su uvršteni u one koji će prihvatiti oružje kada počne oružana borba.

Na sastanku partijske organizacije početkom jula 1941. godine u Pecakovom gaju, Stevan Ševo nas je upoznao da je bio na jednom sastanku gdje se govorilo o njima. I na ovom sastanku bilo je riječi o oružju koje se nalazi kod naroda, čemu je i više partijsko rukovodstvo posvećivalo više pažnje. To nas je ozbiljno upozoravalo da se bliži početak oružane borbe. Također bilo je riječi o Jevrejima koji su protjerani, pa je iznijeto da su lijepo primljeni, smješteni i obezbij edeni u Bukovačkoj školi. To su porodice koje su protjerane iz Bihaća. Pored članova partije i SKOJ-a na ovom zadatku angažovani su članovi odbora radnika i seljaka tako da tu nije bilo problema. Na sastanku je Toma Morača govorio o stanju naoružanja koje se nalazi kod naroda i kod naših aktivista i da se u posljednje vrijeme nije mijenjalo i ako je ustaška vlast tražila, pod prijetnjom smrti, da se preda oružje. Predato je nešto lovačkog oružja na koje su ljudi imali dozvole, ali i to je na vrijeme spriječeno. Oni koji su predali oružje, predhodno su zamjenjivali za slabije i neispravne puške i te slabije predavali ustaškoj vlasti. Da nije više predato oružja, postiglo se ubjeđivanjem ljudi. Stevan Ševo primio je zadatak da ide na sastanak organizacije SKOJ-a, sa ciljem da se pred članove SKOJ-a postave slični zadaci i da se omladina intenzivno priprema za predstojeće događaje, osobito da se posveti vojnom obučavanju koje bi vodili naši simpatizeri koji su služili vojsku.

Nakon nedjelju dana održan je drugi sastanak partijske organizacije u Đurnovači iza kuće Tome Morača, na kojem nam je sekretar Stevan Ševo prenio zadatak od višeg rukovodstva da se odmah pristupi osnivanju manjih oružanih grupa sastavljenih od najpouzdanijih ljudi i omladinaca (skojevci, kandidati i simpatizeri) koji bi branili sela od upada ustaša, njihova terora, ubijanja i pljačke. Dogovorili smo se gdje treba locirati te gerilske grupe koje bi imale karakter zasjeda u pogodnim šumarcima i zaseocima. Tako su određena četiri mjesta i to: prva pod Đurnovačoim, druga povrh kuća Maksimovića i Kovačevića u njihovim gajevima, treća grupa u Stražbanici bliže Samardžijinih kuća i četvra u Gagića gaju. Grupe su imale zada-

tak da obezbi jedu ju zaseoke ovim redom: prva — zaselak Podđurnovaču, druga — zaselak Bužak, treća — zaseoke Avalu i Baljkovac i četvrta zaselak Pobukovaču. Sve grupe locirane su na takva mjesta sa kojih su imale pregled čitavog sela. One su morale održavati međusobne veze sa grupama susjednih sela a imale su omladince kurire. Pošto su već ranije bili opredijeljeni ljudi koji bi dizanjem ustanka prvi stupili u oružanu borbu, oni bi sačinjavali glavninu pomenutih grupa i bili nosioci obezbjeđenja sela i rukovodioci pojedinih smjena u grupama. Sjedišta grupa, kasnije su poslužila kao mjesta za okupljanje boraca (zborna mjesta) pred početak ustanka. Sredinom jula 1941. održan je sastanak naše partijske organizacije u Busijama kome je prisustvovao i Ilija Došen. On nam je najprije izložio političku situaciju u zemlji i svijetu. Rekao nam je da smo dobro radili što smo se toliko brinuli o očuvanju oružja i da to i dalje stoji kao važan zadatak. Mi smo pojedinačno govorili o stanju u selu i po zaseocima gotovo o svakoj porodici kako je opredijeljena i kako se drži. Ja sam iznio svoja zapažanja o stremljenju i političkom stanju među radnicima sa kojima sam radio. Rekao sam da se među radnicima uveliko govori o skorom početku ustanka i oružane borbe i da uglavnom vlada raspoloženje i opredijeljenost za borbu, izuzev jedne neznatne manjine koja se još drži rezervisano koja se i ranije tako držala kada su u pitanju bile radničke akcije. Ilija nam je govorio opširnije o daljim našim zadacima za pripremu predstojećeg ustanka i da moramo biti u situaciji da se prihvati oružana borba čim se dobije direktiva za dizanie ustanka. Postavio je kao stalni zadatak da se koordiniraju političke i druge akcije i djelovanje partijske organizacije i organizacije SKOJ-a.

U tom međuvremenu sekretar naše partijske organizacije Stevan Ševo prenio nam je da se dvojica drugova iz partijskog rukovodstva nalaze u našoi sredini i to negdje u šumi Đurnovača nedaleko od kuće Tome Morače, člana partije, koja se nalazi na ivici pomenute šume. Rekao nam je da je zadatak naše partijske organizacije da se brine o njihovom obezbjeđenju i smještaju. Tomo Morača je neposredno kontaktirao sa njima. On im je napravio sklonište

i redovno odnosio hranu, cigarete i drugo što im je bilo potrebno. Njihovo snabdijevanje palo je na članove partije i neke najbolje simpatizere, a najviše na Tomu Moraču i njegovu ženu Dmitru i brata Iliju.

Tada smo imali u Bukovačkoj školi i po seoskim kućama smještene porodice Jevreja koji su bili protjerani iz Bihaća bez igdje ičega, pa su se našli bez sredstava za život. Pored toga ove porodice su bile toliko utučene da se nisu mogle same snaći. Narod sela Bukovače, Drinića, Bare i Vedrog Polja, priskočio im je u pomoć koja je bila dobro organizovana i redovna u čemu je znatnu ulogu odigrala omladina. Ovo pitanje našlo se na dnevnom redu partijske organizacije i organizacije SKOJ-a gdje je postavljeno da se ovim ljudima mora pružati pomoć do kraja. Bili smo zadovoljni šta je učinjeno, jer je prelazilo sva očekivanja. Na ovim sastancima je zaključeno da se svi koji su sposobni da nose oružje, još u toku noći nađu na zjbornim mjestima po zaseocima i da budu spremni kako bi mogli stupiti u akciju u svako doba, određeni su i kuriri koji bi prenosili obavještenja na zborna mjesta, jer se očekivala direktiva za otpočinjanje oružane borbe. Na pomenutom sastanku Toma Morača je dobio zadatak da u toku noći ode u Drinić gdje su se nalazili Ilija Došen i Miloš Kecman-Vojsko.

U toku noći održani su sastanci u zaseocima sa grupama koje su do sada imale zadatak da obezbeđuju sela od upada neprijatelja. Mnogi su postavljali da se odmah napadne Bos. Petrovac, da se ne čeka direktiva za počinjanje oružane borbe, jer bi se prije došlo đo potrebnog oružja. To nismo prihvatili nego smo rekli da, i prije direktive o počinjanju ustanka, treba prihvatiti borbu ako neprijatelj pođe u selo da pljačka, pali i ubija, te da i to predstavlja borbu i mogućnost da se dobije koja puška.

Mora se reći da je prilikom odlaska na položaje, a to znači u rat, sve bilo u najboljem redu i da nije bilo nikakvih predrasuda i neraspoloženja što je za te prilike značilo mnogo. Ti ljudi su polazili u borbu — u oslobodilački rat da oružjem okončaju i socijalne nepravde koje su ih godinama izrabljivale.

Može se reći da je čitavo selo, kao manje više i druga sela u okolini, uzelo učešća u NOP-u, dalo velike žrtve u toj borbi kao i žrtve od fašističkog terora, tako da je ?amo iz Bukovače poginulo oko stotinu boraca i daleko veći broj kao žrtve fašističko^ terora.

OTKRIO ŽACO

Za vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke vojske druga Tita u toku rata nije se moglo lako znati gdje se nalazi. Naravno, konspirativnost je bila razumljiva i normalna u teške i surove ratne dane.

Kada je drug Tito došao na Oštrelj sa ostalim članovima Vrhovnog štaba NOV i POJ, slučajno se tu nađe i komandant partizanskog područja za ratni okrug Drvar Gojko Latinović. On vidje grupu uglednih starješina, pa mu pade na pamet mogućnost da se među njima nalazi i Vrhovni Komandant.

Kada je osmotrio cijelu grupu članova Štaba, on otkri među njima druga Tita, pa mu bez predomišljanja priđe, stade pred njega mirno i raportira mu o stanju na okrugu. Drug Tito je bio prijatno iznenađen. Raspitao se ukratko o zbivanjima na Oštrelju, a zatim o naselju u kojem će se sa ostalim članovima Štaba privremeno smjestiti.

Kada je Gojko završio izlaganje, priđe mu čika Janko, pa upita: »A, je li, druže, šta ste vi ranije bili po zanimanju?«

i

Gojko reče: »Bio sam žandar«.

»E, sad mi je jasno zašto ste mogli među nama otkriti glavnu ličnost i starog ilegalca!«

RISOVACKI AKTIV SKOJ-a

Negdje početkom decembra 1941. godine u našu kuću došao je Nikica Novaković, rukovodilac omladine u Risovcu. Nasmijan i raspoložen, nametnuo je odmah pri dolasku razgovor o našoj Krnjeuškoj četi koja je u to vrijeme vodila borbe oko Bosanskog Novog. U njoj su bili Vojin, Nikičin brat, Ljubiša, moj brat i drugi. Bilo kakva vijest o njima izazivala je kod nas posebno interesovanje. Radovali smo se kad čujemo vijesti o njima. A upravo tih dana izveli su nekoliko uspješnih akcija na željezničku prugu u dolini rijeke Une, u blizini Bosanskog Novog.

Pred polazak Nikica reče da večeras Mira Brkljač, koja je kao izbjeglica iz Novog Sada sa porodicom živjela u našoj kući, Milka Ćurguz, moja sestra i ja dođemo kod njega kući.

— Održaćemo važan sastanak — rekao je Nikica.

Nismo znale o kakvom se sastanku radi. Od ranije smo bile aktivne i učestvovale smo u raznovrsnim akcijama, pa smo pretpostavljale da se radi o sastanku na kome ćemo se dogovarati o nekoj važnoj akciji. Kad smo došle, tamo smo već zatekle Bosu, Saju i Jovicu Novakovića. Ubrzo zatim stigle su Jelica Brkljač i Jelica Bjelić. Vodili smo nevezane razgovore. U jednom momentu prekinuo nas je Nikica. Rekao je da je odlučeno da nas nekoliko omladinki prime u SKOJ, jer smo to svojim držanjem, svojom odanošću i radom zaslužile. Nikica je još mnogo govorio. Bili smo uzbuđeni. Sjećam se da je najviše riječi bilo o tome kako se moramo držati i ponašati kao mladi komunisti i o zadacima koji stoje pred nama. Na sastanku je vladala takva tišina da se samo čuo Nikičin glas. I Mira

je diskutovala. Mi ostali morali smo na kraju da kažemo koju riječ o tome kako se ta odluka na nas odrazila i da obećamo da ćemo čuvati tajnu i savjesno raditi na zadacima koje pred nas postavi naša organizacija i Komunistička partija Jugoslavije.

Tako je započeo novi život grupe omladinki i omladinaca u Risovcu. Sama pripadnost organizaciji unijela je u nas nov duh. Pripadnost SKOJ-u učinila nas je ozbiljnijim i odgovornijim za preuzete obaveze. Dobili smo novu snagu, volju i polet za rad. To je gotovo i nemoguće riječima izraziti danas, nakon tri decenije prisjećanja na taj za mene značajan momenat.

Već na samom početku rada našeg aktiva bilo je mnogo zadataka. Trebalo je pristupiti organizovanju omladine i njenom političkom vaspitanju i usmjeravanju. Problem je bio u tome što smo imali i suviše skromna znanja o svemu, a posebno ideološka, što nismo imali ni najosnovnije literature iz koje bi se moglo nešto naučiti. Iskustva i znanje starijih drugova za nas su predstavljala osnovni izvor komunističkog vaspitanja i ideološke izgradnje. Kasnije je i taj problem bio ublažen jer smo, pored stečenih iskustava u radu, raspolagali i sa nešto literature.

Razvijanjem kulturno-zabavnog života koga ranije, osim jesenjih i zimskih mjeseci i rijetkih sajmova, gotovo i nije bilo, dat je snažan poďstrek za okupljanje i zbližavanje omladine. Preko raznih formi kulturno-zabavnog rada angažovan je veliki broj omladine i uključen u aktivan rad. Tako, na primjer, odmah su organizovani analfabetski tečajevi za svu nepismenu omladinu, a i dobar broj žena bio je obuhvaćen ovim tečajevima. Tečaievi su organizovani po zaseocima i njihov rad, sa prekidima, odvijao se Skoro u toku čitavog rata. Pored opismeniavanja, djeca, omladina i žene obuhvaćeni ovim radom, bili su redovno informisani i o svim drugim zadacima, pojavama i događajima. Na njih je vršen uticaj i razvijana liubav prema NOPu, partizanima, KPJ i SKOJ-u, jednom riječju, idejno su vezivani za NOP.

I kulturno-prosvjetni odbori aktivno su radili na pripremi i održavanju raznih priredbi i zabava koje su uvijek počinjale, ili su se završavale političkim govorom ne-

kog od članova partijskog ili skojevskog rukovodstva, predstavnika vojske ili vlasti.

Risovačka škola kod koje su se održavale sve priredbe, veselja, politički Zborovi, predstavljala je čitavo vrijeme rata stjecište svih kulturno-zabavnih i političkih zbivanja krnjeuških sela. U njoj je bio smješten Štab bataljona »Sloboda«. Tu je obučavana omladina i pripremana za front.

Sabiranjem ljetine sa napuštenih imanja, imanja siromašnih porodica i onih čiji su sposobni članovi otišli na front, započele su i prve omladinske radne akcije u jesen 1941. godine. Posebno 1942. godina bila je karakteristična po vrstama akcija i masovnosti učešća omladine i žena u njima. Duboko su mi urezani u sjećanje napori sa kojim smo 1942. godine izvodili akcije na poljoprivrednim radovima u Krnjeuši, Saničkoj dolini, na prenosu žita, evakuaciji i zbrinjavanju ranjenika.

To su ujedno i najdraži momenti u mom životu iz ratnih dana. Sjećanja na naš aktiv, na skojevski entuzijazam, na ljude i njihovu aktivnost su nezaboravna. Za nikog od nas nije bilo ničeg nemogućeg. Imali smo snage i volje za sve.

Negdje u proljeće 1942. u boriku kod Risovačke škole, u SKOJ smo primili Ružicu Mile Novaković iz Risovca. Odavno je bila stasala za SKOJ. Na njenu aktivnost u radu, na ponašanje i karakterne osobine niko nije imao šta loše da kaže. Naprotiv, Ružica je bila primjerna omladinka u svakom pogledu. Njen brat Kojica, stariji skojevac, je upravo tih dana teže ranjen u Podgrmeču, kada je naša Krnjeuška četa izvodila akciju protiv jedne četničke grupe. Ružica je vješto skrivala tugu za bratom koga je neizmjerno voljela. Njeno držanje je bilo zaista komunističko. Iako mlada, prije rata školu nije pohađala, služila je kod lugara. Bistra, otresita i prodorna u radu, Ružica je mnogo obećavala.

Januar 1943. godine, početak 4. neprijateljske ofanzive, unio je nemir i nespokojstvo u sve nas na slobodnoj teritoriji, koja se održala još od ustanka. Svi smo bili kompromitovani kod okupatora. Ne samo komunisti, već gotovo svi, staro i mlado. Nikome ni na kraj pameti nije

bilo da ostane kod kuće i da čeka dolazak neprijateljske vojske. Sve se spremalo, neko za neku od partizanskih jedinica. U tim pripremama omladina je dobila zadatak da izvrši evakuaciju uskladištenog partizanskog žita i bolnica.

Dušan i Jovo Santrač »Brkin« stavili su se na čelo grupe omladinaca koja je iz Risovačke škole nosila žito pod Mačiju gredu. Smjenjivali su se dan i noć, a kolona omladine, bez predaha, po snijegu i ciči zimi, sa tovarom na leđima, strmom uzbrdicom, prenosila je teret. Teško je vjerovati, ali istina je, da su izgrebane noge po'lubosih omladinaca i omladinki ostavljale krvave tragove na prtini dugoj više kilometara. Pa ipak, omladinska četa je ispunila zadatak prije nego što je neprijatelj uspio da prodre u Risovac. Teško zamoreni i iscrpljeni, praćeni napadima neprijateljske avijacije, krenuli smo na dugačak put sa kojega se mnogi nikada nisu vratili.

Našli smo se sa zbjegom u selu Vodenici. To je bio pravi pakao — žagor i nadvikivanje, plač djece, dozivan je žena, staraca, omladine. Teško je dočarati gužvu i nevolje naroda koji je napustio svoja ognjišta i tražio nekakvu mogućnost da glavu spasi.

Omladina se izdvojila, uglavnom sva, izdvojile su se i neke mlađe žene i svi ljudi koji su bili sposobni za oružje. U mojoj grupi bilo nas je dvadesetak. Vlado M. Ćurguz nas je odveo u Ribnik. Na kraju govora, kojeg nam ie u Ribniku održao Slavko Rodić, rekao je da idemo u Prvu krajišku koja se tu nalazila. I pošli smo, svi.

Brigada je odmah krenula za centralnu Bosnu. Marš je bio naporan. Mi smo bili do te mjere premoreni fizičkim naporima pred of anzi vu a povlačenjem iz Risovca do Ribnika, da smo za brigadu predstavljali pravi balast. Svaki zastanak značio je prekid veze u koloni. Tako je bilo sve od Mrkonjića do Šipraga. Bili smo do te mjere zamoreni da su mnogi od nas tokom marša halucinirali. Vidjeli smo ispred sebe lijepo uređena sela, mnogo naroda koji nas dočekuje sa hranom i nudi nam da se odmorimo u toplim i lijepo namještenim sobama. A spavali smo u hodu, pa raskvašenom snijegu. Snaga nas je izdala, a san totalno savladao. Pravo je čudo da smo u takvom stanju uopšte mogli pratiti kolonu.

Prvi put u životu osjetila sam šta znači glad. Umor je prošao, samo jedna noć spavanja i sve je, bar za mene, bilo u redu. Ali glad sam teško izdržavala.

Jedno jutro u selu u kome smo se odmarali desilo se nešto što me je posebno potreslo. Trojica drugova pronašli su trap. Izvadili su repu. U toku noći su repu pojeli i ostavili tragove. Ujutro su seljaci intervenisali kod komandanta. Ubrzo je naređeno da se svi postrojimo. Pred strojem dva bataljona pročitana je presuda. Na smrt strijeljanjem osuđena su tri druga. Pred našim očima dvojica su strijeljana. Treći je pobjegao u šumu, prije presude.

Politički komesar brigade, u govoru koji je održao, posebno je naglasio da sami ništa ne smijemo uzeti. Apelovao je na našu svijest.

Bila sam politički delegat voda. Na sastanku kod komesara čete Kneževića i zamjenika Milana Jasnića, mi delegati iznosili smo stanje u vodovima. Bili smo zadovoljni sviješću boraca, njihovim odnosom prema narodu, a posebno držanjem u akcijama. Izmiješani Kozarčani i Petrovčani prosto su se nadmetali u svemu. Dobro su se slagali, vjerovali su jedni u druge i u svemu su bili nerazdvojni.

Gotovo čitav naš aktiv SKOJ-a našao se u Prvoj brigadi. S nama je bila i Ružica. Bila je bolničarka u 2. bataljonu. Teško ranjena u grudi u borbama oko Teslica, prenesena je u planinu Borje, gdje se nalazila naša brigadna bolnica. Skojevski se je držala. Svi smo vjerovali da će prebolovati. I ona je tako mislila.

Međutim, tih dana su nas iznenada napali četnici i Čerkezi. Razvila se teška borba. Ružičin brat Kojica zgrabio je puškomitraljez. Tukao je iz stojećeg stava po grupi neprijateljskih vojnika i sa posebnim zadovoljstvom rušio ih na snijeg. Rafal protivnika ga je pokosio. Iz grudi, prelomljene ruke i noge, potekla je vrela krv. Jelica Brkljač, ja i još dvojica drugova, izvukli smo ga u zaklon. Rane su bile preteške da bi ih Kojica mogao prebolovati. Odnesen je u Borje, tamo gdje Ružica boluje od rana. Htjeli smo udovoljiti njegovoj želji — da Ružica ne dozna za njegovo ranjavanje. U mukama je umro sutradan. Ružica je za to ipak saznala. Njen temperament, a iznad svega ljubav

prema bratu, tuga za prerano ugašenim njegovim životom, učinila je svoje. Nekoliko besvjesnih udaraca u izranjavane grudi i krv je šiknula. Niko je nije mogao zaustaviti. Vikala je, izbezumljena, pjevala, a potom je za nepun čas zanavijek začutala. Kakve sudbine, pomislila sam. Šta li će tek uraditi nesrećna Tri vuna kada jednog dana bude doznala istinu o sudbini svojih ljubimaca — o najmlađem sinu i namlađoj ćerci, mjezimčadi u porodici.

KONJ I BOJE

Poslije oslobođenja Bihaća, novembra 1942. godine, dođe u B. Petrovac drug Moša Pijade zvani Čiča-Janko. Kad je sreo komandanta Vojnog područja Latinovića reče mu: »Slušaj, Gojko, prilikom oslobođenja Bihaća **našao** *sam boje za slikanje i stavio ih u ranac. Našao sam sve što mi je trebalo za slikanje, a kada sam sav sretan taj ranac stavio na konja, neki vaš konjokradica odnese mi s konjem ranac i boje u njemu. Konja bih mu halalio, ali boje ne mogu da prežalim! Daj, molim te, druže komandante, javi svim stražama i partizanskim jedinicama na okrugu ako igdje nađu te boje neka ih vrate, a halale konja«.*

DUŠAN M. KNEŽEVIĆ

ODLAZAK SUVAJSKO-VOĐENIČKE ČETE U PODGRMEC

Poslije 27. jula 1941. godine oružani ustanak se širio brzo i sa više zamaha nego što smo mi to očekivali. Čitav krajiški narod slio se u jedan opšti jedinstveni pokret za oslobođenje. Neprijatelju je sve više gorjelo pod nogama. Ustaška sila nije bila dovoljna da brani i štiti svoju vlast u tzv. NDH. U vojničkom pogledu naše čete iz dana u dan su postajale sve organizovanije. Pristupa se formiranju i jake Vođeničko-suvajske čete. Za komandira čete postavljen je Mane Rokvić (docnije izdajnik i četnički vojvoda). A čete iz svih sela stavljene su pod komandu Osječeničkog partizanskog odreda čiji je komandant Slavko Rodić. Docnije je ovaj odred prerastao u Drvarsko-petrovački, odnosno u V krajiški odred.

U septembru 1941. godine u naše krajeve dolaze Itali j ani. Italijanski okupatori počeli su da primjenjuju specijalnu taktiku. Oni vrše propagandu da nisu došli da pale i ubijaju, već da su došli da stanovništvo zaštite od svakog nasilja. Njihova propaganda utjecala je na one koji su do tada čekali skrštenih ruku i bili u službi bivšeg režima. Tako neki bivši žandari, opštinski pisari i drugi kolebljivci prilaze okupatoru. Oni počinju agitaciju za stvaranje četničkih odreda pod okriljem i zaštitom italijanskih okupatora. Kao glavna sluga i pobornik toga javlja se Mane Rokvić, koji je već u nekoliko akcija na svojoj duši nosio nekoliko nevinih žrtava i prikrivenu pljačku. Rascjepom i izdajom, on je zabio nož u leđa svojim drugovima, raču-

najući da će na taj način likvidirati partizanski pokret u našem kraju.

Partija u tim kritičnim trenucima preduzima niz organizacionih mjera za sređivanje partizanskih jedinica. Formira Petrovački bataljon koji objedinjava sve okolne čete pod komandom Zdravka Čelatra, docnije komandanta I proleterskog krajiškog bataljona. Štab bataljona nalazi se u Osnovnoj školi, sela Skakavac. Partija tada donosi odluku da ovaj bataljon pređe u Podgrmeč i pomogne razvoju narodnooslobodilačkog pokreta, jer se tamo osjećala izvjesna oseka.

Odlazak bataljona na drugi teren teško je padao nekim borcima, jer oni do tada nisu napuštali svoja sela i kuće. Intenzivnim političkim radom i pravilnim objašnjavanjem ciljeva narodnooslobodilačke borbe, borci su sve više dolazili do saznanja da je svejedno gdje i na kojem mjestu tuku neprijatelja.

Naš dolazak u podgrmečka sela imao je veliki uticaj na razvijanje ustanka u njima i ostalim Okolnim mjestima. Mi smo bili regularna vojska koja nije bila vezana samo za svoj teren i vodila samo lokalne akcije. Držali smo položaje na Velikom i Malom Badnjiću, Gornjim i Donjim Petrovićima, Agićima, Zenićima, Potkalinju, Budimlić-Japri i drugim selima.

Zenići, Agići i još neka sela -bila su isključivo muslimanska. Stanovnici su ih napustili i jedni su se krili po okolnim šumama i oko svojih kuća, dok su drugi otišli u gradove.

Jednog dana pozvan sam u Štab bataljona u selo Arapušu. U Štabu sam našao druga Zdravka i neke drugove iz Okružnog komiteta Partije za Podgrmeč. Tada sam se upoznao i sa Slobodan om Marjanovićem, sa kojim sam se kasnije sreo na jednom zadatku u zimu 1942. godine u četi Gliše Race u Bravskom. Od Slobodana i Štaba bataljona döbio sam zadatak da izaberem 3—4 najbolja borca i da sa njima svaki dan obilazim muslimanska sela, da objašnjavam ulogu narodnooslobodilačke borbe, ulogu Partije i partizanskih jedinica i da učinim sve da se stanovništvo vrati svojim kućama.

Po povratku u svoju četu saopštio sam Đurekanu zadatak koji sam dobio. On mi je odabrao četiri druga i odmah sam krenuo. U Štabu bataljona sam dobio i nešto duvana, mada nisam bio pušač, jer su drugovi smatrali da je dobro da mi se i duvan nađe pri ruci.

Dolazimo najprije u selo Zenice. Bila je kasna jesen. Ljudi su napunili kuće i pojate jabukama, kruškama, kestenjem, pa svuda zamirisalo. U selu nismo pronašli ni jednoga stanovnika. Sve je bilo pobjeglo. U kućama sve napušteno — žito, stoka, pokućstvo. Pretražujemo oprezno kuću po kuću. Neprijateljska propaganda djelovala je na preplašeni muslimanski živalj. Dva dana smo obilazili ova pusta sela, a onda treći dan jedan moj borac ooazio je kako tri starija čovjeka pobjegoše iza jedne štale kroz voćnjak u obližnju šumicu. Dadosmo se u potjeru za njima i brzo ih pronađosmo. Ljudi uplašeni, drhte i ne mogu da progovore. Dugo sam im pričao i objašnjavao. Ponudio sam ih onim duvanom što su mi u Štabu dali. Pozvali smo ih da se vrate svojim kućama, mi ćemo im garantovati život i imovinu. Oni su pristali i povedoše i nas u jednu kuću. Odmah su založili vatru, iznesoše nam jabuka i krušaka, počeše kuvati kestenje i izvinjavati se što nemaju da nas sa čime drugim ponude.

Nastavili smo da dolazimo svako jutro, a noću smo se vraćali u svoj logor. Oni bi nam svaki put napunili torbice jabukama i kruškama da ponesemo drugovima. Obećali su nam da će se pobrinuti da se i ostali živalj vrati u svoja sela.

Radovali smo se uspjehu. Bratstvo i jedinstvo kovali amo na djelu. Već tih dana vratilo se u svoje kuće mnogo mještana, a Ubrzo gotovo svi.

Naš bataljon u Podgrmeču ostao je do kraja jeseni. Već je bio pao i prvi snijeg. Tada nas je smijenila Kmjeuška četa, a mi smo se vratili nazad na petrovački teren. Tada sam se ponovo sreo sa drugom Radivojem Rodićem. Bio je to i naš posljednji susret. Nakon mjesec dana, u borbi sa neprijateljem u selu Agićima, smrtno pogođen, pao je Radivoje. To je za Partiju i za pokret bio veoma težak gubitak.

NIKOLA VULIN

FORMIRANJE MJESNOG NOO U RAŠNOVCU

Dizanjem ustanka u našem kraju, selo Rašnovac se našlo u posebnoj situaciji zbog svog geografskog položaja. Veći dio sela otvoren je direktno puščanom dometu ili dometu topa i bacača. Kad su počele borbe u ljeto 1941. godine seljani Rašnovca sa porodicama i stokom raselili su se jednim dijelom u sela Krnju Jelu, Smoljanu i Kapljuh, drugi dio domaćinstava iselio se u Suvaju, Vodenicu i Marjanovića Do, a neki u selo Skakavac. Ovo je mnogo uticalo na dalji tok događaja. Tako je selo brzo osiromašilo. Domaćini porodica bili su od prvog dana otrgnuti od svojih njiva, a porodice su morali hraniti. Ti ljudi su se našli na muci, a to se odražavalo na sve u selu — na omladinu i druge.

U početku septembra 1941. godine dobio sam zadatak od druga Voje Kreće, člana Sreskog komiteta Partije, da formiram mjesni narodnooslobodilački odbor sela Rašnovca, jer su se u to vrijeme, po dolasku italijanskih jedinica u Petrovac, počeli povraćati kućama mnogi seljani. Kao član Partije nisam mogao diskutovati o tome šta bih radio, već sam činio ono što mi je Partija određivala. Vojo mi je jednostavno kazao: »Pored tog zadatka, druže Nikola, tvoj je zadatak i držanje stalne veze sa ljudima u gradu«.

Sazvao sam seosku konferenciju u kući Niikice Uzelca (sada tu više nema ni kućišta jer je on odselio u Vojvodinu), ali od povjerljivih ljudi. Objasnio sam prisutnim, da se naše selo nalazi u vrlo složenoj situaciji. Dok su italijanske jedinice u Bosanskom Petrovcu, bićemo neprestano u neizvjesnoj situaciji. Oni tvrde da su došli da štite srpski narod i da ga pomognu u borbi protiv Muslimana i Hrvata.

Kakve li obmane? Srušiše nam državu, dovedoše na vlast koljača Pavelića, a onda poslije pokolja, kada smo čvrsto uzeli oružje u svoje ruke, dolaze nam u pomoć, ali da nas razjedine i gurnu u bitku jednih protiv drugih pod nacionalnim oznakama.

Osjetio sam da su prisutni ljudi koji su pretežno bili domaćini, zaista shvatili italijansku obmanu. »Drugovi, naglasio sam, narod našeg sela nalazi se u posebnoj situaciji, jer svakodnevno radeći zemlju, od koje moramo živjeti, imaćemo dodir sa Italijanima i njihovim patrolama. Zbog toga moramo biti strogo organizovani i jedinstveni. Da bismo to uspjeli, moramo imati svoju seosku vlast, koja će pored ostalog rješavati i regulisati sve odnose među nama. To može biti jedino naša narodna vlast... «

Poslije ovih riječi, osjetio sam kao da sam sa ljudi skinuo neki teret, neku veliku brigu koja ih je sigurno dugo morila.

Prisutni su, svi do posljednjeg, bili zato da nas zastupa naša vlast. Treba da nas organizuje, upućuje i da nas vodi. »Gdje ćemo mi ljudi, biti u ovakvoj situaciji prepušteni sami sebi«, govorili su mnogi na skupu. »Hajde, predloži, druže Nikola, koliko ljudi i koje želiš da izaberemo!«

Objasnio sam, da najprije treba da se dogovorimo o tome kakav mi odnos moramo imati prema toj vlasti, odnosno da moramo s obzirom na stanje u kome se nalazimo i u kakvom je naše selo, neopozivo izvršavati sve naloge te naše seoske vlasti. Mi ne možemo služiti dvije vlasti, već samo jednu. Ustaška i italijanska vlast ne mogu važiti za nas. Da bi to uspjeli, moramo se tako organizovati oko naše vlasti, da svi, što bi se reklo, dišemo jednom dušom. Mi ćemo morati imati i svoju vojsku, sve jaču i veću. Trebaće odlukom te nove vlasti, slati mladiće i ljude sposobne za vojsku u borbene redove. Treba ih pomagati i snabdijevati hranom. Trebaće organizovano obrađivati zemlju siromašnim u selu. Zatim borcima u našim partizanskim jedinicama. Naša vlast mora organizovati kontrolu odlaska naših ljudi u grad po bilo kojoj osnovi.

Prisutni su sve to prihvatili, pa sam odmah pristao da izaberemo ljude u odbor.

Tada smo izabrali u odbor Miloša Josipovića, Nikicu Uzelca, Nikicu Pećanca, Miću Sreću i mene. Birali su me i za predsjednika, pa pošto sekretara nismo imali ja sam obavljao i poslove sekretara.

Prva odluka koju smo donijeli bila je da ljudi bez odobrenja Mjesnog NOO ne mogu ići u grad. Moralo se tačno navesti — idem tada i tada, zbog toga i toga... Bio je jedinstven slučaj da neki mjesni narodnooslobodilački odbor sela uspije to postići potpuno dobrovoljno. Nakon nekoliko dana, mi smo uspostavili i stalnu seosku stražu i patrole, tako da je selo stvarno čuvano. Znali smo gdje je ko, kuda se kreće, šta radi i ko mu dolazi.

Poslije formiranja Mjesnog NOO, pristupili smo stvaranju i drugih organizacija u selu, u prvom redu omladinske. Formirana je organizacija SKOJ-a i NOSOBiH-a, a poslije su organizovano radile i žene, stvoren je odbor AFZ-a, a zatim i sve ostalo. Rekao bih, selo je otpočelo da živi organizovano u narodnooslobodilačkom pokretu.

Naša vlast je bila stvarna u selu. Odmah smo izradili i svoj pečat od gume. Taj pečat je služio cijelo vrijeme rata, sa njime smo ovjeravali sve naše odluke i rješenja, do ovjeravanja propusnice kojom je naš seljak mogao ići u druga sela ili u grad.

Preko nas održavana je i stalna veza sa našim ljudima u Bosanskom Petrovcu. Po zadatku Voje Kreće održavao sam redovno vezu sa Hasanom Mujagićem i Zlatanom Turićem. Njima sam slao materijal i od njih dobijao poruke i druge potrepštine. Obično je Zlatan preko mene slao za partizane sanitetski materijal i slično.

Pored mnogih naših ljudi i žena koje smo koristili kao veze sa gradom i preko njih dolazili do mnogih saznanja o ljudima u gradu, stalno smo održavali vezu sa Zlatanom i preko moje majke Soke. Ona je u tome bila vrlo spretna. Čak, kada su je Italijani pretresali, iako je kod sebe imala pismo koje je upućeno Zlatanu Turi ću, ona se nije zbunila. Snalazila se starica, sklonila je pismo, a svoj odlazak u grad vječito je pravdala odlaskom zbog lijekova. Rekla bi obično — »Idem apotekaru, da uzmem lijek!«

Tako je počela da djeluje prva naša vlast u selu Rašnovcu.

DUŠAN M. KNEŽEVIĆ

KULTURNA I PROSVJETNA AKTIVNOST

Uporedo sa širenjem NOP-a, stalnim nicanjem novih partizanskih odreda, usavršavanjem njihovog organizacionog oblika, discipline i vještine ratovanja, te stvaranjem narodnih odbora kao neposredne narodne vlasti, pažnja je poklonjena i drugim veoma važnim pitanjima, kao što je opismenjavanje, kulturni rad, pa čak i održavanje stručnih tečajeva, koji uprkos teškim ratnim prilikama i nemaštini, nisu zanemarivani. Komunistička partija je ove aktivnosti i oblike sprovodila preko SKOJ-a, AFŽ-a, narodne vlasti, jednom riječju — preko Narodnog fronta.

Već početkom novembra 1941. godine počeli su da rade tečajevi za nepismene u selima: Suvaji, Vodenici, Skakavcu, Brestovcu, Medenom Polju, Bjelaju, Vrtoču, Driniću i Koluniću. Ovim tečajevima bili su obuhvaćeni svi nepismeni bez obzira na pol i starost. Tako su pobijeđena nazadna shvatanja da je ženskoj djeci nepotrebna pismenost, da žene nemaju šta da se miješaju u politiku, da je njihovo samo da vode kućne poslove i rađaju djecu.

Tečajevi su radili u veoma teškim materijalnim uslovima. Mnoga od ovih sela nisu ranije imala ni osnovnu školu ni drugih prigodnih prostorija. Zato su se tečajevi održavali u prostranijim seoskim kućama i u više grupa. Vodili su ih najškolovaniji omladinci ili omladinke, ali je i njih u nekim selima bilo vrlo teško pronaći. Električnog osvjetljenja ova sela nisu imala. Petrolej se teško dobivao i jedino su poneka sela uspijevala preko aktivista NOP-a iz blokiranih mjesta (Petrovca, Bihaća, Vakufa, Bosanske Krupe) dobiti po koju litru, što se ljubomorno čuvalo i štedjelo. Mnogi tečajevi su radili uz primitivne svjetiljke napravljene od svinjske masti i krpe.

Isto tako nije bilo ni papira, sveski, olovaka i drugog pribora neophodnog za rad kurseva. Jedna olovka se presijecala na 4—5 komada. Umjesto na papiru kursisti su često pisali na drvenim listovima koje su strukom ili blanjom pravili od drveta. No i pored svega toga tečajevi su uspješno radili i bili masovno posjećivani.

U našim krajevima zime su veoma surove, sa velikim hladnoćama i snijegom. Pojedini zaseoci su jedan od drugoga udaljeni i 3—4 km. U svakom zaseoku nije bilo moguće formirati grupu ili tečaj iz prostog razloga što nije bilo pismenih, školovanih ljudi koji bi vodili tečaj. Zbog toga su ljudi odlazili u drugi zaselak, često udaljen od njihovih kuća po nekoliko kilometara, a da nikom nije ni palo na pamet da bi zbog udaljenosti ili zime izostao sa tečaja. Blagodareći ovim tečajevima, veći dio stanovništva petrovačkog sreza opismenio se još tokom NOR-a pod veoma teškim i surovim uslovima.

Drugi oblik kulturnog i političkog vaspitanja i djelatnosti bile su čitalačke grupe. U ovim grupama redovne se čitala »Borba« koja je izlazila u Užicu. Ona je čuvana kao najveća dragocjenost. Takođe se čitao bilten Vrhovnog štaba i odštampane radio-vijesti koje su stizale iz partizanskih jedinica. Čitalačke grupe su bile skupovi na kojima se stanovništvo upoznavalo sa svim važnijim događajima i političkom situacijom u svijetu i kod nas, a posebno o našoj borbi i borbi Crvene armije. One su doprinijele da stanovništvo, koje je bilo zaostalo, shvati ciljeve borbe i liniju Partije. Ovaj vid prosvjećivanja uticao je na pravilnu orijentaciju naroda koji je tako pripreman da prihvata teške zadatke koje je Partija postavljala. A njene direktive, kao i zadaci koje su postavljali narodnooslobodilački odbori uvijek su se iznosili javno, bilo na zborovima, bilo na političkim konferencijama koje su se održavale svake sedmice, pa i češće, u svim selima petrovačkog sreza.

U tome periodu javljaju se u svim selima težnje za organiziranjem kulturnih priredbi. Njih su pripremali uglavnom omladinci i omladinke, uz aktivno sudjelovanje članica AFŽ-a.

Na priredbama su se izvodile uglavnom horske pjesme, recitacije, skečevi i manji pozorišni komadi. Najviše

se davao »Jazavac pred sudom«, zatim s'keč »Branko Vurdelja« i drugi koji su nastali u toku NOB-e. Jedna od prvih pozorišnih grupa formirana je u selu Suvaji u kojoj je bilo nekoliko školovanih omladinaca i omladinki iz Suvaje, Skakavca i Rašinovca. Grupa je dobro uvježbala komad »Jazavac pred sudom« Petra Kočića. Ja sam rukovodio grupom i glumio Davida.

Tada smo dobili zadatak od Sreskog komiteta Partije da s ovom grupom obiđemo sva okolna sela. Bili smo svugdje izvanredno toplo primljeni. Priredba se obično davala u seoskoj školi ukoliko je bilo, ili u nekoj prigodnoj prostoriji, odnosno seoskoj kući. Prostorije su uvijek ukrašavane za tu priliku. Seoske djevojke koje su pripremile ruho za udaju nisu ništa žalile, tako da su bina i zidovi bili uvijek potpuno zastrti šarenim ćilimima i narodnim vezovima. Sela su se takmičila koje će ljepše urediti prostorije. Po lijepom vremenu priredbe su se davale pod vedrim nebom da bi im mogao prisustvovati što veći broj stanovnika.

Dana 14. januara 1941. godine održana je priredba u selu Bjelaju. Iako je pao dubok snijeg, a vrijeme bilo vrlo hladno, priredba je održana vani. Nekoliko hiljada seljaka iz okolnih sela slušalo je svaku izgovorenu riječ. Nije se čuo nikakav šum. Tada je Petrovački bataljon polagao svečanu zakletvu. Pred strojem je stajao komandant V krajiškog odreda, kasnije proslavljeni junak Slavko Rodić. On je i zahtijevao da se održi ova oriredba u čast polaganja zakletve boraca I bataljona V krajiškog odreda.

Priredba je obično počinjala himnom. Još tada, u tim nrvim danima NOB-e, pjevala se pjesma »Hej Sloveni«. Zatim bi govorio neko od partijskih aktivista. Taj politički govor uvijek je bio sračunat na to da mobilise mase. Zatim bi slijedile izvedbe recitacija, horskih pjesama i skečeva.

Pojedine kulturne grupe iz sela takmičile su se u tome ko će dati više priredbi, ko će ljepše dekorisati prostoriju, čija će priredba biti kvalitetnija, koje će selo imati veći broj posjetilaca. Već na prvim priredbama birana je »kraljica« zabave. O izboru se odlučivalo kupovinom listića. Obično su za »kraljice zabave« birane najbolje, najaktivnije i najljepše omladinke. Prihodi od prodatih listića i

drugi dobrovoljni prilozi koji su redovno na ovim priredbama sakupljani išli su u korist NOB-e i predavani su narodnooslobođilačkim odborima. I u davanju priloga takmičili su se pojedini seljaci. Davali su ne samo čarape i druge odjevne predmete, nego i stoku, a bilo je slučajeva u nekim selima da su pojedini seljaci dobrovoljno davali i po par volova.

Vrijedno je pomenuti jednu akciju izvedenu u zimu 1942. godine. Bila je veoma teška zima, snijeg je bio veliki, negdje je čak dostigao i visinu preko jednoga metra. Dobio sam zadatak da organizujem omladinu sela Suvaje, Vodenice, Skakavca, Brestovca i Krnjeuše i da iz sela Gorjevca—Podgrmeč prenesemo kukuruz za 5. krajiški odred na položaj u selo Boboljuske kod Drvara, zbog toga što tovarili konji nisu mogli da nose tovar kroz duboki snijeg. Po snijegu smo teško stigli do skladišta u pomenutom selu sa torbama na leđima. Omladina se takmičila ko će više ponijeti kukuruza. Bilo je omladinaca koji su u torbe sipali i preko 20 kg. Mnoge omladinke nisu htjele da zaostanu za svojim drugovima.

Kolona se veoma teško probijala kroz vijavicu. No i pored toga pjesma i šale neprekidno su se čule. Uz put smo organizovali hranu i prenoćište. Kada smo drugi dan stigli u selo Boboljuske dočekao nas je Štab Petog odreda sa postrojenim jedinicama, koje su se tu zatekle. Komandant Odreda Slavko Rodić održao je govor u kojem se posebno zahvalio omladini na tako uspješno izvršenom teškom zadatku. Zatim nas je zadržao u selu dva dana. Dali smo dvije priredbe i organizovali igranke. Vraćajući se iz Boboljusaka dali smo još priredbe u selu Cvjetnicu, Martin-Brodu, Velikim Stjenj anima i najzad u selu Vagancu. Ovdje smo se rastali i svak je krenuo u pravcu svoga sela uz pjesmu i veselje. Rastanak je bio prilično tužan.

Ova akcija je bila primjer kako se uporedo sa izvršavanjem teških zadataka radilo i na kulturno-prosvjetnom uzdizanju stanovništva. A u tome nisu učestvovali samo omladinci i omladinke u pozadini, nego i sve partizanske, proleterske i druge jedinice NOV-e u predasima između borbi, u privremenim prebivalištima, pa čak i na samim položajima.

JOVO PA VIC

VOJNO-POLITIČKA SITUACIJA U PETROVACKOM KRAJU 1941. I POČETKOM 1942.

Krajem septembra 1941. godine ponovo su prodrle italijanske jedinice na teritoriju Bosanske krajine. Prodor ovih snaga izvršen je pravcem: Knin, Drvar, Jajce. Italijanska Vrhovna komanda uputila je na ovu teritoriju diviziju »S AS ARI« i zaposjela njenim jedinicama sljedeća mjesta: Grahovo, Drvar, Oštrelj, Bosanski Petrovac, Ključ, Mrkonjić-Građ, Jajce, Sanski Most, Krupu i Bihać. Osim Bihaća i Knina sve su to bili garnizoni sa jedinicama jačine öko jednog pješadijskog bataljona. Na teritoriju petrovačkog sreza prve italijanske jedinice Stigle su 28. septembra, kada su se na Oštrelju spojile sa domobranskim jedinicama koje su napadale iz Petrovca. Do dolaska italijanskih jedinica na ovu teritoriju, partizani su bili oslobodili veliki dio teritorije Bosanske krajine. Osim većih naseljenih mjesta u kojima su bile domobranske i ustaške jedinice, sva ostala naselja i sela bila su pod kontrolom partizanskih jedinica.

Kada je NDH, poslije dva mjeseca borbi sa partizanskim jedinicama, uvidjela da nije sposobna da svojim snagama uništi partizanski pokret u ovim krajevima, odlučila je da pozove u pomoć svoje saveznike Italijane.

Italijanske okupacione snage pritekle su u pomoć oružanim formacijama NDH (domobranima i ustašama) kada su one u borbama sa partizanskim snagama u avgustu i septembru već pretrpjele velike gubitke i postale nesposobne za dalju borbu na ovoj teritoriji. Od samog početka ustanka (27. jula) pa sve do kraja septembra NDH je

skoncentrisala znatne vojne jedinice u rejon Petrovca i u toku dva mjeseca preduzimala i organizovala više napada na partizanske snage koje su branile prilaze ka Oštrelju. Svi napori vojske NDH u tom pravcu, kako je poznato, ostali su bez rezultata. NDH je morala priznati svoju nemoć i nesposobnost, pa je, na njen poziv, na ovu teritoriju došla italijanska vojska da spasava ono što se još može spasiti.

U Bosanskom Petrovcu nalazile su se itali janske snage jačine jednog pješadijskog bataljona. Jedna četa ovog bataljona bila je detašovana u Oštrelju. Zadatak bataljona bio je da uništi partizanske jedinice na teritoriji sreza i da obezbij edi saradnju i vezu sa susjednim italijanslkim garnizonima. Potröbno je odmah naglasiti da je italijanskoj komandi bilo dobro poznato da ovaj zadatak za nju nije lak i da mora uložiti velike napore kako na vojnom, tako i na političkom planu.

Italijanima je bilo dobro poznato da na ovoj teritoriji pretežno živi srpski živalj kod koga se ustaška vlast potpuno kompromitovala i da ona za ovo stanovništvo nije više prihvatljiva. Polazeći od te činjenice, Italijani su od samog početka ulagali velike napore da najprije politički pripreme teren za kasnije vojne akcije. Radi toga su nastojali svim propagandnim sredstvima ubi jediti srpski živalj da su Italijani prijatelji srpskog naroda i da su upravo došli u ove krajeve da zaštite Srbe od ustaških pokolja i terora. Odmah po dolasku na ovu teritoriju narodu su upućivani pozivi da se vrati svojim kućama, da predaju oružje i da produže normalni život i rad pod njihovom zaštitom. Uporedo s tim, sa još većom perfiđnošću počela je propaganda protiv komunističke opasnosti i protiv komunista za koje se govorilo da snose glavnu krivicu za sva stradanja i patnje ovog naroda. Na drugoj strani italijanska obavještajna služba marljivo i pedantno pristupila je prikupljanju i sređivanju podataka o Komunističkoj partiji, njenom članstvu, organizatorima ustanka, kako bi na osnovu detaljne analize o stanju ustaničkog pokreta mogla pristupiti njegovom planskom razbijanju i definitivnom uništenju.

U radu na ostvarivanju svojih osnovnih ciljeva Italijani su išli veoma oprezno i sa mnogo takta. Vojnicima je, na primjer, zabranjeno da sami uzimaju hranu i namirnice od seljaka bez novčane nadoknade. Seljaci su pozivani u grad da kupuju stvari potrebne za domaćinstvo. Vojni sanitet nudio je stanovništvu besplatne ljekarske usluge itd. U kontaktu sa srpskim življem govorili su sve negativno
0 Hrvatima i Muslimanima, a u kontaktu sa Hrvatima i Muslimanima govorili su sve loše o Srbima.

Sprovođenju planova pristupili su oprezno i sa puno takta nastojeći po svaku cijenu prikriti svoje glavne namjere. Prije svega, Italijani su ulagali napore da pridobiju
1 za sebe vežu jedan broj uticajnih ljudi, a naročito onih koji su se istakli u borbama protiv ustaša, kako bi preko njih mogli kasnije da ostvaruju uticaj i na cijelo stanovništvo. Tako su prvi bili na udaru trgovci i službenici u samom gradu, a preko njih vršen je uticaj i na određen broj ljudi u selima. Od partizanskih komandira odabrali su za glavnog saradniika Manu Rokvića iz sela Kolunića, koji je po njihovoj ocjeni bio najpogodniji za stvaranje razdora u partizanskim redovima. Sa Manom su uspostavili vezu i obećali mu svaku podršku, uključujući oružje, hranu i novac za ljudstvo koje on okupi u četničke jedinice.

Kako je poznato, Mane Rokvić je, sticajem raznih okolnosti, na lak način stekao brzo popularnost u ovom kraju. On je isto tako bio poznat kao čovjek nedovoljnog političkog obrazovanja, lošeg karaktera, pretjerano ambiciozan sa izrazitim težnjama za ličnom slavom i materijalnom koristi. Zato se mnogi drugovi nisu iznenadili što ie Mane prihvatio sarađnju s italijanskim okupatorom i pristupio formiranju četničkih jedinica u petrovačkom srezu. Italijani su dobro znali da svoje ciljeve mogu jedino ostvariti ako odvoje komuniste od naroda i naprave razdor u ustaničkom pokretu.

Zato je italijanska komanda i usmjerila svu svoju aktivnost u tom cilju, razvijajući propagandnu aktivnost širokih razmjera usmjerenu prije svega protiv komunista, optužujući ih da su oni krivi za sve teškoće sa kojim se narod suOčio. Borcima — partizanima su upućivani pozivi

da napuste partizanske jedinice, da predaju oružje i da se vrate svojim kućama uz obećanje da će im biti ofoezbijeđen nesmetan život i rad.

Uporedo sa političkom propagandom, preko Mane Rokvića pristupili su postepenom naoružavanju pojedinih kolebljivih ljudi iz Velikog Polja, Kolunića, Suvaje, Vodenice i još nekih sela, sa ciljem da od ovih ljudi formiraju po selima četničke jedinice koje bi, zajedno sa Italijanima, razbijale i uništavale partizanski pokret.

Već na samom početku realizacije svojih planova Italijani su naišli na vrlo ozbiljne teškoće. Većina stanovništva odmah je prozrela italijanske namjere i odbijala svaku saradnju, smatrajući ih svojim neprijateljem koji je došao da pomogne ustašama da se održe na vlasti u ovim krajevima. Međutim, neznatan broj ljudi podlegao je uticaju propagande i drugim vidovima pritisaka i pristao da primi oružje od Italijana i da se uvrsti u četničke jedinice u svome selu. Tako se u Koluniću (zaselak Bu jadnice) oko Mane Rokvića okupilo 15—20 ljudi, pretežno iz Velikog Polja i Kolunića. U selima: Vodenica, Suvaja i Krnjeuši takođe se manji broj ljudi opredijelio za četnike i pristao da djeluje pod komandom Mane Rokvića.

Odmah sa formiranjem ovih prvih četničkih jedinica (grupa), počelo je terorisanje i pljačkanje onih domaćinstava i porodica čiji su članovi aktivno učestvovali u ustanku i koji su odbijali saradnju sa okupatorom i četnicima. Zbog toga je i sukob naroda sa ovim grupama počeo odmah sa njihovim formiranjem.

Partijsko rukovodstvo na terenu Petrovac—Drvar veoma je budno i pažljivo pratilo novonastalu Situaciju i analiziralo sve postupke i mjere koje okupator preduzima i na bazi toga donosilo odgovarajuće odluke. Tako je, na primjer, već u decembru donesena odluka da se zbog novonastale situacije koja je stvorena dolaskom Italij ana održi šire savjetovanje partijskog članstva sa teritorije Drvara i Petrovca.

Osnovni cilj ovog savjetovanje bio je da se detaljnije analizira i ocijeni vojno-politička situacija na terenu nastala dolaskom Italij ana, da se zauzmu odgovarajući politički stavovi i donesu konkretni planovi i mjere za rad

političkih i vojnih organa. Savjetovanje je zakazano i održano 3. i 4. januara 1942. godine u Osnovnoj školi u selu Risovcu. Savjetovanjem je rukovodio sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu drug Đuro Pucar. Na savjetovanju su učestvovali: Osrnan Karabegović, Veljo Stojnić, Ljubo Babić, Ilija Došen, Rudi Kolalk, Slavko Rodić, Milutin Morača, Pero Morača, Nikola Klatile, Nikola Karanović, Vojo Kreco, Jovo Pavić, Dmitar Smiljanić, Jovo Kecman, Uroš Kecman, Radivoje Rođić i još neki drugovi čijih se imena sada ne sjećam. Savjetovanje je trajalo jedan dan. Glavna tema je bila »Vojno-politička situacija u Bosanskoj krajini poslije dolaska Italijana«.

Najdetaljnije je analizirano vojno-političko stanje na teritoriji Grahova, Drvara i Petrovca. Ukazano je na osnovne propuste učinjene u rukovođenju ustankom do tog perioda. Konferencija je posebno Ukazala na potrebu za što tješnjom saradnjom partijskih rukovodstava na terenu sa vojnim štabovima. Ocijenjeno je da je u dosadašnjem radu na koordinaciji vojnog i partijskog rukovodstva bilo ozbiljnih propusta i da u buduće kolektivnom rukovođenju treba posvetiti mnogo više pažnje. Dosta zamjerki upućeno je i Štabu Drvarske brigade koji je rukovodio ustankom u Bosanskoj krajini. Suština kritike upućene na rad ovog Štaba je u tome što se nije dovoljno orijentisao na saradnju i pomoć partijskog rukovodstva, već je pretežno sam donosio vrlo krupne odluke koje su bile od velikog značaja za dalji razvoj ustanka u ovom kraju.

Svi učesnici bili su jedinstveni u ocjeni vojno-političke situacije na ovoj teritoriji, kao i o mjerama koje je nužno preduzeti da se stanje na terenu popravi. Ocijenjeno je da se koordiniranim političkim radom i vojnim akcijama stanje može vrlo brzo popraviti i da zbog toga sve planirane akcije treba sprovesti u što kraćem vremenu.

Na ovom savjetovanju, pod posebnom tačkom dnevnog reda, raspravljalo se o rezultatima istrage ubistva Marka Oreškovića člana CK KPJ u selu Očijevu. Izvještaj o rezultatima istrage podnio je drug Nikola Kotle. Iz izvještaja, koji je povodom ovog Ubistva podnesen konferenciji, vidjelo se da određena komisija nije mogla utvrditi ko je organizovao ubistvo, niti ko su bili neposredni izvršioci.

pretpostavki i sumnji bilo je više, ali komisija nije mogla da rasvijetli cijeli slučaj, tako da je do tog vremena, na žalost, ovaj zločin ostao nerasvijetljen. Najviše se sumnjalo da su to učinili neki četnički simpatizeri i saradnici koji su dobro znali o kakvom se čovjeku radi. Međutim, ni istraga u Lici, niti u Bosanskoj krajini nije mogla da rasvijetli čitav slučaj i otkrije organizatore i izvršioce. Ostale su samo gole sumnje na osnovu kojih se nije moglo ništa preduzeti da se krivci kazne. Konferencija je konstanovala da se mjerama bezbjednosti rukovodećeg partijskog kadra nije posvećivalo dovoljno pažnje i da treba iz ovoga nemilog događaja izvući potrebne pouke, a bezbjednosti istaknutih pojedinaca koji su meta neprijatelja posvetiti mnogo više pažnje i ne dozvoliti da se nešto slično dogodi u budućnosti.

Kada se na ovoj konferenciji diskutovalo o vojno-politi'čkoj situaciji u petrovačkom srezu onda je posebno ukazano na potrebu pružanja veće pomoći drugovima koji rade na sređivanju stanja u selima Vodenici, Bjelaju i Vrtoču. Naime, već na samom početku ustanka u ovim selima samoinicijativno su oformljene partizanske jedinice i vodovi sa približno 100 naoružanih ljudi. Već ranije su, radi sređivanja prilika na ovom terenu, bili upućeni na politički rad u ova sela drugovi: Dmitar Smiljanić, Vaisilije Kecman i Svetko Kačar. Ovi drugovi imali su zadatak da sa aktivistima iz Vrtoča i Bjelaja objasne narodu novonastalu situaciju i ulkažu na podmukle ciljeve italijanske i četničke propagande, kao i na potrebu organizovane oružane borbe protiv italijanskog Okupatora i domaćih izdajnika — četnika. Međutim, neki ljudi iz tog kraja, zbog neshvatanja političke situacije i bojazni da im se ovi terenski radnici ne nametnu za političke i vojne rukovodioce u njihovom kraju, odbijali su sa njima svaku saradnju. Ovi pojedinci, da bi opravdali svoj razbijački stav, govorili su da imaju u svojim redovima dosta sposobnih ljudi za rukovodioce i da im »stranci« nisu potrebni. Pošto su neki od njih imali određen uticaj na stanovništvo i borački sastav, odlučeno je da se sređivanje situacije na ovom terenu odgodi do dolaska druga dra Mladena Stojanovića u petrovački srez. Naime, u jesen 1941. godine dr Mladen Sto-

janović, u svojstvu načelnika Štaba za BiH, obilazio je Partizanski odred u Podgrmeču. Poslije obilaska Podgrmečkog odreda bilo je planirano da drug dr Stoj anović obiđe i partizanske jedinice u petrovačkom srezu. U to vrijeme bilo je govora da će se Mladen Stojanović sastati sa Stojanom Matićem koji je tada bio dosta poznat u Krajini kao istaknuti lički komandant ustaničkih partizanskih jedinica na teritoriji Donjeg Lapca. Međutim, do ovog sastanka nije došlo iz meni nepoznatih razloga.

Konferencija u Risovcu je, po mom mišljenju, realno ocijenila vojno-po'litičku situaciju na teritoriji Bosanske krajine i posebno na teritoriji svakog sreza. Mislim, da su sve odluke u pogledu daljeg političkog i vojnog djelovanja bile u skladu sa našim realnim potrebama i mogućnostima u odnosu na političko stanje na terenu, naše snage i snage i planove okupatora. Odluka da se odmah nastavi oružana borba sa Italij anima i u najkraćem vremenu izvrši izolacija i blokada italij anäkog garnizona i spriječi svaki kontakt sa stanovništvom van garnizona, bila je veoma značajna za sređivanje političkog stanja na terenu. Sprovođenjem ove odluke manevarski prostor za političko djelovanje italijanskih okupatora bio je sužen toliko da im nije obezbjeđivao ni minimalne uslove za sprovođenje svojih planova.

Za izolaciju italijanskog garnizona u Petrovcu i Oštrelju i razoružanje četničkih jedinica i grupa u petrovačkom srezu, dogovoreno je da se pod komandom druga Slavka Rodica upotrebe najbliže partizanske jedinice sa terena.

Na konferenciji je vođena i diskusija o tome na koji se način ovaj zadatak može za najkraće vrijeme i najpotpunije izvršiti. Preovladalo je mišljenje da je potrebno formirati pokretni odred jačine do 120 naoružanih boraca koji treba da prođe kroz sva sela u okolini Petrovca. U većim selima, rečeno je, da se održe javni zborovi i na njima objasni narodu vojno-politička situacija, zatim kakvu politiku vodi okupator i kakve ciljeve želi postići, kao i kakve se sve opasnosti za Pokret kriju iza takve politike. U selima u kojima već postoje četničke grupe ili pojedini ljudi koji su primili oružje ili na drugi način sarađuju sa okupatorom, dogovoreno je da se razoružaju i na zborovi-

ma javno najoštrije osude za izdaju svoga naroda. Pored toga zaključeno je da se na tim javnim zborovima objasni narodu potreba za borbom sa okupatorskim snagama i prekine svaka veza i kontakt naroda sa okupatorom, da se njegove oružane snage izoluju i dovedu u takvu situaciju koja će ih prisiliti da napuste ovu teritoriju.

Izvršenju postavljenog zadatka drug Rodić je pristupio odmah poslije završetka konferencije. Razrađen je konkretan plan u kome su predviđene mjere za pripremu jedinica za predstojeći zadatak. Planom je predviđeno vrijeme i mjesto prikupljanja, pravci kretanja jedinica, vrijeme i mjesta u kojim će se održati javni zborovi. Osim toga, određeni su i drugovi koji će govoriti na zborovima. Predviđene su mjere za blagovremene pripreme ovih zborova, kao i prikupljanje određenih podataka o saradnicima okupatora i četničkim grupama. Za svaki zbor bili su određeni i politički radnici koji će prije dolaska naših jedinica izvršiti potrebne pripreme za održavanje zbora. Za izvršenje ovog zadatka bile su predviđene detaljne mjere bezbjednosti, kako za vrijeme pokreta, tako i za vrijeme boravka i održavanja zborova u selima.

U cijeloj maršnuti oko Petrovca, planirano je da se organizuje pet većih zborova kojima je predviđeno da prisustvuju narod i članovi partizanskih jedinica tog kraja.

Prvi zbor predviđen je u selu Bjelaju, drugi u Vodenici, treći u Smoljani, četvrti u Driniću, a peti u Bukovači.

Za izvršenje ovog zadatka Slavko Rodić je pri formiranju Odreda odredio: Vakufsku četu, vod partizana kojim je komandovao Milan Zorić i vod kojim je komandovao Dmitar Smiljanić. Osim navedenih jedinica, u sastav Odreda za vrijeme pokreta ušao je još izvjestan broj boraca i političkih radnika iz sela kroz koje je Odred prolazio. Na taj način brojno stanje boraca u Odredu Stalno se povećavalo, tako da je na kraju maršrute brojno stanje iznosilo oko 120 ljudi. Sve ljudstvo je prethodno bilo provjereno i politički pripremljeno za izvršenje ovog zadatka. Bili su to pretežno mladi ljudi koji su u ranijim borbama stekli borbeno iskustvo. Oni nisu bili samo dobri i hrabri borci, već i politički obrazovani ljudi sa jasnim političkim

ciljevima, pa su u isto vrijeme bili dobri politički radnici. Među njima nalazio se jedan broj ljudi koji je stekao veliku popularnost kod naroda odmah na početku ustanka. Tu se prije svega misli na drugove: Jovu i Voju Kecmana, Radivoja Rodića, Đuru i Milanka Pećanca, Boru Kecmana, Nikolu Karanovića, Tanasija Lukića, Svetka Kačara, Vasilija Kecmana, Dragu Đukića i još mnoge druge na koje se Slavtko Rodić mogao potpuno osloniti.

Krećući se po određenoj maršruti, Odred je 20. januara 1942. godine stigao u selo Drinić. U ovom selu predviđeno je da se odred zadrži dva dana. Za to vrijeme planirano je da se održe dva zbora. Jedan zbor u Driniću kod Banjačke česme, a drugi u selu Bukovači kod osnovne škole. Oba ova zbora su održana i bila su dobro posjećena. Na zahtjev stanovništva sela Bukovače, zbog saradnje sa Italijanima i neprijateljskog stava prema partizanima, Odred je lišio slobode Nikolu Lončara, koji je poslije saslušanja i kraće istrage bio strijeljan. Nikola Lončar je od samog početka ustanka zauzeo neprijateljski stav prema partizanima, pa je odmah po dolasku Italijana počeo da sa njima sarađuje.

Ujutro rano 23. 1. Odred je nastavio pokret preko Vedrog Polja i Kolunića u pravcu Medenog Polja sa ciljem da do kraja dana pređe ovaj put i da stigne u Medeno Polje na prenoćište.

Dolaskom u Medeno Polje Odred bi i završio planirani zadatak, odnosno izvršio marš oko Petrovca i ostvario blokadu talijanskih snaga u garnizonu.

Međutim, u toku marša kroz selo Kolunić, u zaseoku Rakića Dolina, Odred se nepredviđeno sreo sa jednim vodom Italijana, koji je prevozio drva za petrovački garnizon. Kako italijanski vojnici, tako i partizanski bili su iznenađeni ovim susretom. Međutim, partizanska prethodnica odmah se razvila u borbeni raspored i za kratko vrijeme opkolila vod Italijana. Videći u kakvoj se situaciji nalaze, Italijani su se predali bez borbe. Odred je sa zarobljenim italijanskim vojnicima i stokom (mulama) produžio marš za Medeno Polje i ako 20 časova stigao u selo gdje je zanoćio.

Iste noći komandant italijanskog garnizona u Bosanskom Petrovcu, pošto je primio informaciju o zarobljavanju svog voda u selu Koluniću, donio je odluku da već sljedećeg dana u zoru izvrši napad na partizansku jedinicu u Medenom Polju, radi oslobođenja svojih vojnika. Međutim, takvu akciju su partizani i očekivali, pa su blagovremeno preduzeli odgovarajuće mjere. Naime, pri rasporedu na odmor jedinica Odreda u Medenom Polju, vodilo se računa da pojedini vodovi budu raspoređeni u one kuće u selu iz kojih će moći za najkraće vrijeme zaposjesti pogodne položaje za eventualnu borbu. Radi toga je vod Milana Zorića bio raspoređen u Mrk'ića kuće, jer je imao zadatak da u slučaju italijanskog napada zatvori prilaze selu sa pravca Rakića Doline, a vod Dmitra Smiljanića bio je raspoređen u zaselak Mirkovići sa zadatkom da obezbijedi lijevo krilo borbenog rasporeda i kontroliše prilaze selu iz pravca sela Suva je i Rastovače. U centralnom dijelu sela nalazila se je Vakufska četa pod komandom Nikole Karanovića. Komanda Odreda sa SlaVkom Rodićem na čelu bila je smještena u kući Janđrije Jarića, takođe u centru rasporeda Odreda.

Svaka jedinica imala je zadatak da u toku cijele noći patrolama osmatra svoj rejon, sve prilaze selu, a naročito iz Petrovca i Rakića Doline. Poslije izvršenog rasporeda i primljenih instrukcija za obezbjedenje, jedinice su otišle na odmor — svaka u svoj zaselak. Toga dana Odred je maršovao cijeli dan po dubokom snijegu i dosita niskoj temperaturi, bez odmora i hrane. Na završetku marša ljudi su bili vrlo umorni, pa su odmah otišli na spavanje, osim onih koji su bih na dužnosti. Tako se je završio i taj dan. Međutim, u zoru (oko 5 časova 24. januara), jedna patrola primijetila je pokret Italijana ka selu i o tome izvijestila druga Slavka Rodića. Na osnovu ove informacije upućeni su kuriri i sve jedinice da probude ljude i da ih obavijeste o nastupanju Italijana. Međutim, kuriri nisu ni stigli do svih vodova, a Itali jami su već oglasili svoj dolazak sa nekoliko artiljerijskih plotuna iz jedne baterije brdskih topova. To je bio signal za uzbunu i obavještenje da su Italijani stigli do sela. U takvoj situaciji nije bilo mnogo vremena za razmišljanje i preduzimanje nekih novih mjera.

Ostalo je samo da se što prije zaposjednu prvi položaji i sačeka dolazak Italijana. Dubok snijeg od preko jednog metra otežavao je kretanje i prisilio sve jedinice da zauzmu prve pogodne položaje odmah iznad samog sela. Dok su partizani zauzimali položaje, Italijani su već po grupama stizali u selo, lupali na vrata pojedinih kuća i kod domaćina se raspitivali za partizane. Neki vojnici počeli su da Skidaju sa tavana suho meso i slaninu, dok su drugi nasumice pucali u pravcu šume, plašeći na taj način stanovništvo da ne protestuje zbog pljačke. Vojnici su zahtijevali od domaćina da naložе vatru i pripreme hranu za jelo. Zbog niske temperature i nedostatka zimske obuće mnogi vojnici nisu bili sposobni, niti mnogo raspoloženi za borbu sa partizanima.

Usred tako stvorenog meteža partizani su iznenada otvorili vatru. Potpuno iznenađeni, u velikoj gužvi i neredu, Italijani su iskakali iz kuća, zauzimali položaje i stupali u borbu. Izvjestan broj vojnika bio je ranjen već od prvih partizanskih plotuna, što je još više stvaralo nesigurnost i paniku. Zbog toga pojedine grupe počele su da bacaju opljačkanu hranu i odstupaju u pravcu Petrovca. Za to vrijeme napad partizanskih snaga bio je sve jači i organizovaniji. Poslije kraćeg, ali vrlo oštrog sukoba na cijelom frontu, Italijani su zbog osjetnih gubitaka bili prisiljeni na povlačenje. Ovo povlačenje, zbog dubokog snijega i panike, nise se izvodilo organizovano i po vojnim pravilima. Vojnici su jednostavno u grupama, jedan za drugim, trčali po snijegu nastojeći da se prebace na povoljnije položaje. To su partizani veoma dobro iskoristili Stalnim pritiskom sa fronta i bokova, nanoseći im ozbiljne gubitke, nisu dozvolili da se neprijatelji organizovano bore» što je još više stvaralo paniku i povećavalo gubitke.

Za 5—6 časova borbe, cijeli bataljon sa dvije baterije artiljerije bio je prisiljen na povlačenje u vrlo nepovoljnim uslovima. Prije svega dubok snijeg na ravnom i golom zemljištu onemogućavao je preduzimanje bilo kakvih taktičkih poteza koji bi omogućili plansko povlačenje bez većih gubitaka. Negdje oko 11 časova cijeli front je bio razbijen, a panika i strah bili su prisutni kod svih italijanskih vojnika, a naročito kod starješina. Komandant bata-

ljona, koji je istovremeno bio komandant garnizona u Petrovcu, kada je vidio da je batljon razbijen i da se u neredu povlači, prvi je pobjegao na konju u Petrovac i poslije nekoliko časova je umro od straha pred odgovornošću za izgubljenim bataljonom.

Kada je u Petrovac stigla vijest da je italijanska jedinica razbijena i da je pretrpjela velike guibitke, u gradu je zavladala panika i strah kod svih onih koji su na bilo koji način sarađivali sa Italij anima i četnicima. Kasnije se saznalo da su toga dana partizani mogli osloboditi grad i bez borbe, jer je sva vlast bila obezglavljena zbog poraza Italijana u Medenom Polju. Međutim, partizani su bili više nego zadovoljni porazom italijanskog bataljona. Zbog toga i zibog napornog marša od prošlog dana, partizani nisu više bili ni fizički sposobni da poslije borbe u Medenom Polju produže nastupanje ka Petrovcu. Osim toga nije se tog dana ni moglo realno ocijeniti kakva je situacija u gradu, pa se nije ozbiljnije ni pomišljalo da se odmah izvrši napad na grad. Kasnije, kada se saznalo kakva je panika bila u gradu, ocijenjeno je da je učinjen propust što istog dana nije napadnut Petrovac.

U ovoj borbi Italijani su izgubili oko 120 ranjenih, ubijenih i zarobljenih vojnika. Zaplijenjena su i dva brdska topa sa još mnogo ratnog materijala. Među zarobljenim vojnicima nalazilo se i nekoliko oficira i podoficira. Zarobljen je kompletan bataljonski sanitet sa ljekarom na čelu. Interesantno je napomenuti da su u ovom oštrom sukobu sa Italij anima ranjena samo dva partizana: Nikola Karanović i Tanasija Lukić. Obadvojica su ranjena na samom početku borbe, u prvom jurišu. Drug Karanović je naletio na jednu grupu italijanskih vojnika, pa ga ie jedan vojnik pogodio iza zidane ograde jednim rafalom iz automata. Više metaka prošlo mu je kroz grudni koš, a jedan metak ispod samog srca. Pošto partizani nisu imali svoga ljekara, prvu pomoć pružili su mu borci koji su se zatekli na licu mjesta. Međutim, poslije nekoliko sati borbe zarobljen je italijainski ljekar sa sanitetskim osobljem, pa je odmah upotrebljen za liječenje naših i italij anskih ranjenika. Zarobljavanje italijanskog ljekara bilo je od presudnog značaja za ozdravljenje naših ranjenika, a naročito

druga Karanovića. Svim italijanskim ranjenicima ukazana je ljekarska pomoć i poslije nekoliko dana predati su Italijanima u Petrovcu na dalje liječenje. Zarobljeni italij anski vojnici upućeni su u I krajiški odred u Podgrmeč, gdje su bili raspoređeni na rad kod pojedinih seljaka.

U borbi je zaplijenjeno oko 60 ispravnih pušaka i nekoliko puškomi trai jeza sa dosta municije. Zbop toga donesena je odluka da se u Medenom Polju formira nova partizanska četa. U komandu čete određeni su sljedeći drugovi: komandir Sveto Kačar, komesar Jovo Pavić, zamjenik komandira Drago Đukić, zamjenik komesara Vasilije Kecman. Sastav čete sačinjavali su pretežno omladinci iz Kolunića, Medenog Polja i Bjelaja. Najveći broj ovih mladića samoinicijativno se priključio partizanima još za vrijeme borbe. Izvjestan broj ovih mladića već je ranije bio naoružan i učestvovao u borbama sa domobranima i ustašama koje su vođene u ovom kraju odmah na početku ustanka. Među njima je bilo mladića koji su svojom hrabrošću i odanošću stekli veliku popularnost među borcima i u narodu svog kraja. Tako su, na primjer, Mirko Krtinić, Drago Đukić, Mirko Kesić, Marko Mrkić (Mare), Uroš Novaković i mnogi drugi (čijih se imena više ne sjećam), već u ranijim borbama pokazali hrabrost i afirmiisali se kao vrlo odvažni i hrabri borci.

Osim nekoliko drugova koji su imali preko 30 godina, svi ostali su bili mladići oko 20 godina, pa je zbog toga i četa dobila naziv Omladinska četa, a zvaničan naziv ove jedinice bio je 7. omladinska četa u Medenom Polju.

Drugog dana po završetku borbe u Medenom Polju, sve druge partizanske jedinice vratile su se u svoje ranije rejone. Novoformirana Četa ostavljena je u Medenom Polju sa zadatkom da obezbijedi blokadu italij anskog garnizona u Petrovcu i da ne dozvoli bilo kakav saobraćaj i vezu između vojnih garnizona Petrovca i Oštrelj a. Na ovom zadatku Četa je ostala u Medenom Polju sve do proljeća 1942. godine. Tada se po naređenju štaba za Bosansku krajinu formirao jedan samostalni bataljon za borbu protiv četnika na teritoriji mrkonjićkog i banjalučkog sreza. Pošto je jednu četu za taj bataljon trebalo dati sa petrovačke teritorije, donesena je odluka da se većina ljudstva za tu

četu uzme iz Omladinske čete u Medenom Polju. Manji broj boraca uzet je u Zaštitni vod Štaba V krajiškog odreda, a nekoliko drugova ostavljeno je da radi na terenu u raznim političkim organizacijama.

Formiranjem Petrovačke čete krajem proljeća 1942. godine, koja je ušla u sastav Protivčetničkog udarnog bataljona, i formiranjem Zaštitnog voda Štaba V krajiškog odreda prestala je da postoji 7. omladinska četa u Medenom Polju.

DJEVOJČICA I PREDSJEDNIK AVNOJ-a

Za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive naša poznata glumica Ivka Rutić morala je sa svojom ćerčicom Dinom da krene iz Bihaća ka Oštrelju. U koloni, sa djetetom u naručju, Ivka je gazila snijeg kao i ostali borci. Ali ne za dugo. Kolonu je stigao automobil u kome je bio predsjednik AVNOJ-a drug Ivan Ribar. Kad je spazio Ivku, drug Ribar zaustavi automobil i *uze je sa sobom.*

No, ovo udobno putovanje nije dugo trajalo, jer je uskoro automobil zapao u snijeg. Kad su se, poslije velikih muka i tek pomoću šest volova nekako izvukli iz snijega i nastavili put, nagnu se drug Ribar nad malu Dinu i u šali joj reče:

— E, dijete moje, ti treba i ovo da zapamtiš: kralja Petra su kroz Albaniju vukla četiri vola — a tebe, preko Oštrelja — šest volova i predsjednik AVNOJ-a.

MARA KECMAN-HODAK

SJECANJA NA BUŠEVlC, KESTENOV AC, BOSANSKE ŠTRPCE I KALATE

Danas sam daleko od tih sela, a iipak ona su tako blizu mene, žive u mom srcu u mojim sjećanjima.

Sjećam se prvih dana 1940. godine kad sam kao mlada žena iz Li'ke došla ovdje da proživim svoje godine. Razbacana brda i doline, čopori seoskih kuća i veličanstvena Una, zelena, vijugava, uzbudili su me, razvili u meni ljubav prema toj divnoj prirodi i ljudima koji tu žive. Iako su vlastodršci stare Jugoslavije uporno sijah mržnju i razdor među nacionalnostima, ljudi su ostali ljudi, vezani za posao, prijateljstva i običaje. Zajedno su radili na Unskoj pruzi, obrađivali svoja polja, izvodili šale, pomagali jedni drugima bez obzira što su bili drugačije kršteni. Voljeli su i pomagali jedni drugima.

Kad dođe prva ratna godina, odjednom sve potamni, sve natkriše crni oblaci prijetnje i zla. Ljudi ostadoše ljudi, četiri sela postadoše jedno.

Stara vlada se predaje bez otpora i borbe. Čuđenje i nevjerica putuje seoskim ognjištima.

Narod, zamišljen, ne shvata šta sve ovo znači, šuti i obrađuje svoja polja, gledajući kalko cestom od Bihaća prema Kulen-Vakufu prolaze prve izbjeglice pravoslavnog življa. U blizini moje kuće je kuća Obrada Ljiljka. Njegovoj ženi Jeki dođe sestra iz sela Bubnja sa dvije djevojke, zvale su se Medić, lijepe Ličanke, čiju porodicu neprijatelji protjeraše.

Stižu tužne i potresne vijesti o ustaškim zločinima kod sela Boričevca. Porodica Petra Pilipovića je na zvjerski način pobijena i bačena u jamu.

Komšije Ljiljci više ne smiju biti kod svoje kuće, uplašeni sele kod nas, a dolje ispod naših kuća put prema Kulen-Vakufu ponekad vrvi od ustaša.

Obrad i Sava negdje leže u kukuruzima, Jeka, Mara i mali Maniša su sa nama u kući, a malo odraslijem Zdravku dali smo crvenu ličku kapu da sa našim čobanima čuva svoju stoku.

Jednog dana dotrča nam uplašena lijepa djevojka Medić i isprekidanim riječima ispriča o još jednom ustaškom zločinu, o smrti svoje majke i sestre, o smrti drugih, o strašnom štektanju ustaških mitraljeza dok su nedužne djevojke kopale kukuruze.

Još se i danas sjećam smrti tih djevojaka i pjesme ispjevane o njima:

To je bilo devetoga juna,
kad poginu devet lijepih cura,
devet cura, devet sokolova,
od ustaškog praha i olova.
Jadne majke po šumama lete,
svaka pita: »Gdje je moje dijete?«
»Kažite nam naše ćerke mile,
jesu li vas ustaše mučile?
Jesu li vas ustaše mučile,
ili su vas puškama ubile?«
Šuma, gora sva priroda nijema,
a od mrtvih odgovora nema.

Kući našoj dođe i porodica Miće Ljiljka. Žena mu Boja vuče bešiku sa novorođenčetom, kćerkom Marom koja je sada učiteljica u Banatu. Dođe i porodica Uroša Ljiljka. Opet su žene i djeca u kući. Odrasli muškarci se kriju, a mlađi čuvaju stoku.

Jeka i Mara me poslaše do njihove kuće. Idem putem i razmišljam. Teško je gledati zločine, sramotu.

Dođoh tako, tugujući, do Obradove kuće i tamo nadah njegovog brata Uroša. Zabrinut je za svoje. Ja ga umirih da su kod nas.

Sve je nekako nesigurno, usplahireno, ne živi se ustaljenim načinom života.

Ljudi su zlbunjeni.

Jedne noći muž Nikola dovede iz nekih kuća iz Kaluđerice sve pravoslavne porodice i njihovu prtljagu. Noću se moralo stražariti da bi ovi i Ljiljci mogli da se smire i zaspu.

Ne mogu se dugo ovako kriti. Ustaše nam zaprijetiše. Miro Matijević zaprijeti smrtnom kaznom svima, samo ako ikog nađe kod nas.

Stiže nam pismo od Stojana Matića. Donio ga je Slavko Anđelić, mladić iz Buševića.

Svekar Jakov ga čita, a ja sa strane pogledah »Braćo Hodači, prikupljajte oružje«.

U pismu je Stoj an objašnjavao da ćemo oružje predati Vučenu Pilipoviću. Uz pomoć još dvojice Hrvata, Ličana, simpatizera narodnog ustanka, FiMpa Cui jata i Marka, prikupili smo nekoliko pušaka, dinamita, korde i kapisle sa unske pruge.

Jednog jutra istjerah stoku na pašu u Brine kad dođe Vučen Pilipović. Reče mi: »Idi kući red Jakovu da odmah dođe«. Tako je oružje prešlo u ruke ustanika. Rodila se nada u nešto bolje i 'ljepše. Nekoliko dana nakon toga upade Ivan u Ikuću s viješću o dolasku kolone ustaša sa Mirkom Matijevićem na čelu.

Kuća puna pravoslavnog življa, a smrt se približava. Žalosno se pozdravljamo i rastaiemo. U toi žurbi s nama bstade Urošev Mićo, mali trogodišnji dječak. Taj dan Mićo je ipak sretno prošao (Sada je milicionar u Zagrebu).

Pošto smo se plašili mobilizacije od strane ustaša, moj muž Nikola ode u Donji Lapac kod Doje Zunić. Od tada se nikad više nismo vidjeli.

Ustanak se razbuktao i ovai dio teritorije je oslobođen. Ustanici su uspjeli zaštititi i nas i naše kuće. Prolaze ljudi iz ova četiri sela i pitaju nas kako smo.

Mirko Kovačević reče: »Oni su porodica starog komuniste Joje, ne treba da se boje ničega«. Simo i Mićota Matijević rekoše da nas ne bi ko zlostavliao zbog pljačke, najbolje bi bilo da se raspemo po selu. Neko od ustanika je rekao: »Tu je pored njih svakog dana u blizini naša straža, a noću neka se nađu i sa nfima u kući«. Znajući da je stanje nesređeno, Vlade Anđelić i Vučen Pilipović done-

soše jednog dana veliku plakatu i pribiše je na vrata, na kojoj je pisalo o našim podacima i da nad nama ne smije niko vršiti osvetu.

Na ovoj plakati bio je potpis Stojana Matića. Ne sjećam se da li je bio kraj oktobra, ili početak novembra, znam da je te noći pao prvi snijeg. Na vratima stade lupa **sa** povicima: »Otvorite!« Stražari Pepo Ljiljak i Milan Karan se muče da otvore, pitaju ko je, a izvana se čuo glas: »Došli smo da vas vodimo tamo gdje je i ostali hrvatski narod«. Stražar Karan se uplašio i bez odjeće skočio na druga vrata. Tako i on postade sumnjiv onima koji su bili oko kuće. Uhvatili su ga i htjeli da udare. Ja sam provirila iz spavaće sobe u kuhinju i preooznala da su ovi isti ljudi bili u našoj kući istog dana, tražili da negdje kune žita. Rekli su da su od Ličke Kaldrme, a od njih se neki zovu Bursaći. Naše komšije su im objasnili sve naše podatke, kod nas su tada bili ručali i otišli dalje. Znala sam o čemu se radi. Iz spavaće sobe oko 12 sati noću, bez obuće i odjeće, skačem kroz prozor. Noć je tamna. Sa stražar om Milanom čujem gužvu. Koristeći to sve uspjedoh odmaći od kuće prema kući Obrada Ljiljka, gdje mi je najbliže i najsigurnije. Provukoh se kroz živicu i napunih trniem. Obrad me primio u kuću. ali sad oro et strahujemo da će me i ovdje ubice tražiti. Tako je i bilo. Uiutro Obrad ode da vidi šta se kod naše kuće dogodilo. Vratio se tužan.

Saznala sam da moie porodice više nema. Nema sedamdesetogodišnje starice, nema žena srednjeg vijeka i osmoro diece, među kojima đvoiica nisu još imala ni svog imena. Zločinci su ih žive u riieku Unu mobacali. Neki muškarci su poubijani raniie. Tako je nestala ta velika porodica na oslobođenoj teritoriji.

Na ovoj teritoriji, među pravoslavnim narodom nema više ni jednog katolika, ni Muslimana. Sada je veliko pitanje da li i kako ću ja da ovdje ostanem. Obrad mi reče tužnim glasom: »Moj sinko, kod mene više biti ne možeš. Zlikovci će sad doći da im prtljam stvari«. Vidim da se ne smijem zadržavati, a zločinci su tu u blizini. Obradova žena Jeka dade mi čarape. Produžih put preko Dubrave, za Bušević, gdje nisam nikad bila. Za mnom ostaje trag izgubljenog lica.

Za nekoliko dana treba da postanem majka prvog djeteta. Idem i razmišljam kako ću i gdje živjeti.

Putujem da nađem spas tamo gdje sam ga očekivala. Na oslobođenoj teritoriji i ja se nadam slobodi. Ugledah prvu kuću, 'kuću Miće Ljiljka, čija je porodica kod nas bila na skloništu od ustaša. Počeše mi vraćati zajam. Pustiše me do vatre i dadoše mi iglu da se trijebim od tmja. Otvoriše vrata. Vide: ubice moje porodice voze puna kola prtljaga opljačkanog u našoj kući. Mića i njegova porodica zabrinuti su za mene i strahuju da će me smrt zadesiti pred njihovim očima, što oni ne bi željeli.

Jedno jutro evo Uroša Ljiljka i njegove žene Soke. Uroš reče: »Idi sa nama, pa ko je junak neka stisne i neka dođe da te ubije«. To su bile riječi koje me podsjetiše na životni put. Smjestiše me na gornji boj svoje kuće. Sazmala sam da se i Milan Karan, zahvaljujući svojoj mladenačkoj snazi, jedva živ oteo od zlikovaca one večeri.

Jednog jutra u kući se čuje nepoznat glas. Ja sam osluškivala šta se govori. Čovjek nepoznatim glasom govori: »Tražim žita. Dole, kod Une, poništili smo jednu porodicu, katoličku, tu je bilo i žita, ali neki iz vašeg sela sa oružjem dopadoše i sve nam zapljeniše, a jedna ženska nam je pobjegla, vidjeli smo trag po snijegu, mislim da ćemo je naći«. Uroš mu nasu kukuruza u vreću — samo da ga se prije riješi. Tako ja nisam mogla da se krećem nego samo po gornjem boju Uroševe 'kuće. Pod prozorom razgledam visoko đubrivo i mislim da bi mi to u nekom slučaju dobro došlo.

Opet jednog jutra neko nepoznat upita Uroša da li se ovdje nalazi Mara Hodak. Odgovaraju mu: »Ne«. Ja se spremam prozoru, da skačem sa visine na đubrivo. »Nemojte se plašiti, reče onaj, nisam došao da je ubijem. Ona u Lici ima jednog kuma, pravoslavca, koji me je poslao da je dovedem k njemu«. Poznavala sam glas Ličanina, komšije Rade Bajića, iz Donjeg Lapca. Radosno sam štrcala do njega. Ispričao mi je da su se tamo moia braća i majka žrtvovali za spasavanje pravoslavnog živlia, za vrijeme ustaškog pokolja, ali je 'sva sreća naša i njihova što su se povukli u neDoznatom roravcu, jer ih ne bi mogli spasiti. Kum Dane Đukić (Skrban) poslao ga da me dove-

de k njemu. Ublažio mi je tugu. Pozdravila sam kuma, zahvalila im se na pažnji i on je otišao, a ja sam odlučila da ostanem kod Uroša.

U tako teškoj situaciji kod mene se nađe i novorođenče. Prolazi i pravoslavni pop, koji preliva otkopane leševe što su ih poubijale ustaše i po selu krsti novorođenčad. Sveštenik je bio od Ličkih Doljani. Neko upita da li ću ja krstiti dijete. Odgovoriti da hoću. Zatim sveštenik uze olovku i otvori knjigu. Hodi, ovdje se potpiši, jer si ti katolkinja, a ja sam pravoslavni sveštenik, ne znam šta sutra može biti, ne bih želio da kažeš da sam te ja prisilio da ti krstim tvoje dijete. Uroš i Soka biće kumovi moje male kćerkice, Ankice, koju su oni, na žalost, ubrzo i sahranili.

Tako se iz dana u dan otkopavaju leševi koje su poubijale ustaše. Pored ovako strašne tuge istih dana orila se i pjesma.

Oj, krvnici, vrag vam glavu svr'no,
što nas 'vako zaviste u crno.
Oj, ustaše, krvavih rukava
i nama je puška u rukama.
Paveliću pasijega soja
bil' državu bez krvavog boja.

Ovu pjesmu prvih slobodnih dana pjevao je preživjeli narod iz sela Kalati u kojem selu je poklano 260 članova.

Jednog dana Uroš dođe ljut i namršten. Žene ga pitaju šta je sad. Rekao je: »Ko je junak neka dođe meni«.

Znam da se radi o merii. Ja se napravih kao da spavam, a žene počeše šaptati: »Ubiće je«.

Zbog toga je došao ljut i namršten. Ali svakako je bilo rano očekivati da niko od ustanika neće poželjeti osvetu.

Neka ti junaci čvrsto drže položaje na Drenovači, prema Bihaću i na drugim mjestima — da neprijatelj opet ne prodre u ovaj prostor, na kojem sam se i ja zaustavila. Jednom rukom ću da se držim za svoju vlastitu svijest, a drugom, za milost prvih komšija Ljiljaka. Tako ću čekati kad će naići direktiva Partije, koja još ovdje nije stigla,

da nam pomogne da sačuvamo korijen bratstva i jedinstva, iz kojeg će procvjetati najljepši cvijet.

Nastupi i 1942. godina, a tako u januaru dođe i dan Uroševe slave, Sveti Jovan.

Po ranijem običaju stigle su mu zvanice, kumovi i prijatelji. Na srcu je svakom teška rana, među njima i kuma je rasplakana.

Bila je to Uroševa kuma Soka Rudić. Ustaše joj ubiše muža Đorđu, djevera Miću, sina Milana, đaka predratne petrovačke Gimnazije.

Soka, žena i majka prvih žrtava fašizma, naprednih ljudi Rudića, majka omladinskih rukovodilaca i boraca Maniše, Milke, Zorke, Joke i Momčila, na dan ove tužne slave tuguje i proklinje krvopije.

Ja zamišljam kakva sam ja sad kao katolkinja u njihovim očima. Htjela bih da odiednom bacim sve ono što se u meni nagomilalo u tim tužnim i strašnim danima. Ne znam šta će opet misliti o meni kad se ne uklapam u ovu tužnu gozbu.

Zovu me da sjednem za stol. Domaćin Uroš mi pruži čašu da mu nazdravim. Uzela sam čašu. Od neke uzbuđenostii ruke mi drhte, usta se grče, srce se steže ne znam kako da počnem.

Rekoše mi: »Zaželi domaćinu Urošu da mu šljeme uvijek bude tvrdo, od zemlje visoko, na zidu stasito i nadaleko glasi to, da u svom domu sabira i dočekuje vrsne i iskrene ljude, kumove i prijatelje i najbolje današnje junake. U podrumu da mu konji ržu, volovi buču, iz naslona bijele ovce suču. Koje god sjeme iz svog doma iznosio i preko kućnog praga prenosio pa ga desnom rukom sijao od neba ti rosilo, pa ti dobro i lijepo rodilo, u dnu busalo, na vrhu klasalo, na armanu mnogo bilo i sa zdravljem i veseljem utrošeno«.

Rekoh: »Živio i uvijek junak bio kad si mene sroasio!«

Meni se odjednom nešto teško navali na srce. Upitah Uroša bi li otišao u Nebljuse u Komandu mjesta. Išao jr on i ranije kod Stojana Matića da mu dade savjet kako će me zaštititi. Stojanovi savjeti su već jednom bili da se ne krećem nikuda i da ću ia vrijediti opet, kao i ranije, a da Uroš ubije onog ko pođe da na mene kidiše. Razmišljam

kako su mi prve isuze pošle za nevinim žrtvama pravoslavnog naroda a da ovaj narod sad opet plače i za mojom porodicom. Između ovakvih nevinih žrtava nema granica u njihovom pokojstvu. Uz pomoć Uroševa komšije, uz vezu Komande mjesta u Nebljušima, opet sam ostala ondje gdje mi srce želi.

Primirje traje i dalje. Ljudi patroliraju, idu na smjene, na položaje, gaze po bregovima, čuju se uzvici »Naprijed, desno krilo, opkoli!« Ono stari Vučen vježba 70 omladinaca, priprema ih za borbu i juriše. Ovi hrabri junaci promijenili su odjeću. Sada nose kape sa tri roga. Na prednjem dijelu im je srpska, na zadnjem hrvatska trobojnica, i među njima zvijezda petokraka. Na njima su bijeli mantili od lanenog platna. U ovoj uniformi su napadali Donji Lapac, kojeg su zauzeli, u kojoj borbi je poginuo i hrabri vođa Stoj an Matić o kojem borci već pjevaju:

Oj, Stojane, grob ti procvjetao
ti si narod u boj podizao.
Bio si nam ti junačka dika,
tebe žali i Bosna i Lika.

Situacija se poboljšava, ali je to postepeno. Ja se još prikrivam. Zaključujemo da se već mogu odlučiti da iz sela potražim nešto od one naše zaplijenjene robe. Uzela sam dva lista papira i u selo uputila pismo u kojem pišem da ću i dalje nastaviti sa ovim narodom zajedničku borbu za bratstvo i jedinstvo, da me neće pokolebati pogibija moje porodice, da želim samo sa ovim narodom ublažiti svoj bol i ostati na ovoj teritoriji.

»Vi ste oni koji ćete me najbolje razumjeti, jer ste već preživjeli bol i tugu, mislim da ćete mi od naše zaplijenjene robe, koja je u selu, nešto dodijeliti, da se obučem, jer Uroš još ima i druge sirotinje, svoju snahu Anđu i njenu djecu, čijeg muža ubiše ustaše«. Ispisala sam dva lista, a najviše sam pisala o bratstvu i jedinstvu.

»Unaprijed se zahvaljujem i pozdravljam borbenim pozdravom: Smrt fašizmu — Sloboda narodu!«

Ovo je bila molba da mi se materijalno pomogne, a predstavljala je i molbu da se približim ljudima i organi-

zaciji ikoja već radi, a pomirujem se tim da je dovoljno to da me niko ne zlostavlja.

Ovo pismo šaljem na ruke Milanu Ivaniću. Moje želje u ovome pismu naišle su kod naroda na razumijevanje. Dane Obradović iz sela Buševića došao je dobrovoljno, naoružan od glave do pete, i reče mi: »Idi sa mnom i uzmi svoju odjeću; ako nas ko na putu napadne, ako ja poginem, onda se tebi samo može nešto desiti«.

Naredi mi: »Uzimaj sve svoje i što ti god treba!« Uzeću samo nešto da se obučem, a dotjeraćemo i jedan krevet i šivaću mašinu. Ne smijem više, još prolaze ljudi poznati i nepoznati, kojima možda nije stalo kakva sam bila, nego kako sam se krstila.

Ove materijalne stvari još su jednom izazvale opasnost po moj život. Zahvaljujući Urošu i njegovim rođacima Miladinu, Branku i Daniću, moj je život spasen.

Mislim kako ću se dalje približavati organizovanom radu. Tražim radio-vijesti da ih čitam grupama žena. Pišem zidne novine u kojima popularišem NOB, bratstvo i jedinstvo. Sa Uroševim sinom Jankom idem na Demirovo brdo orati zemlju, gdje ore po dvjesto plugova, zajedno sa omladinom, gdje pod zastavom u Klisi kopa na stotine kopača, a politički čas drži Nikola Majstorović. Sad i ja zapitah da li imam pravo da obrađujem svoju zemlju. Rekoše mi da mi je potrebna pismena potvrda koju sam i dobila od Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora, napisanu na malom papiru, zelenim mastilom. Hodači su bili simpatizeri NOB-e i nisu bili neprijatelji, niti saboteri.

»Mari Hodak od strane ovog Odbora se odobrava da obrađuje svoju zemlju. Smrt fašizmu — Sloboda narodu!«

Na ovoj potvrdi je bio potpis Gojka Polovine.

Sad sam uvedena u evidenciju knjige NOO sela Buševića. Sad se po selu slobodno krećem i radim, zahvaljujući Milki Ruđić i Slavku Anđe'liću, omladinskim rukovodiocima. Više ne radim odvojeno, već organizovano. Sada me više ne kriju od nepoznatih. Sad se ponose što među sobom imaju i jednu katolkinju, od radosti me zovu ne imenom već »šokicom« na koje se ime nisam nikad ljutila.

Sad neću dugo ostati jedina katolkinja u ovom kraju. Prije oslobođenja Bihaća naiđe i svekar mi Jakov, a pri-

likom oslobođenja Bihaća idemo organizovano u taj oslobođeni grad.

Drug Rade Rodić iz sela Buševića mi reče da ja nosim hrvatsku zastavu. Vidim ja kako se oni ponose sa mnom, a možda ne znaju da se ja ponosim sa njima svima. Iako su zastave naše i jedna i druga, ja odlučih da nosim srpsku zastavu.

Po oslobođenju Bihaća mi se pridružiše i svekrva Anka i mali Mate.

Tako sam proživjela prve dane u začetku borbe, ne zaboravljajući svoj narod iz ova četiri sela kojih ću se uvijek sjećati i spominjati. Ljudi iz tih sela su u najtežim danima spasili moj život.

VIDI GA KAKO POBJEZE

Avgusta 1942. godine jedna četa Saničke omladinske radne brigade vrla je žito u Perinovića gaju u selu Kopljanica. Seoski stražar Stevo, poznati veseljak i šaljivdžija, čuvao je stražu na požnjevenoj njivi. Iznenada je naišao neprijateljski avion, i Stevo, ne stignuvši da na vrijeme pobjegne u šumu, potrča prema stogu pšenice. Desetak minuta avion je kružio i mitraljirao, dok je Stevo neprekidno bježao tamo-amo naokolo stoga. Na kraju, valjda, dosadi neprijateljskom pilotu i avion se uputi prema Banjoj Luci.

Tada Stevo skine s ramena dugi, zarđali austrougarski karabin, opali nekoliko metaka u pravcu aviona i onda sav ponosan krene prema omladini da bi nastavio da se hvali-

— Vidite li kako pobježe, drugovi moji!

NI OMLADINA JANJILA NIJE IZOSTALA

Ustanak je uzdrmao svakoga, a naročito mlađe ljude i to se prvih dana prilično bilo zatalasalo i kod nas. Ali nedostatak oružja a i uticaj starijih ljudi i onih koji su bili nazadni, s obzirom da su imali pogrešnu predstavu o borbi i revoluciji uopšte, odvraćali su omladinu na raznorazne načine, pa čak i pogrdnim riječima. Tako se u početku nas svega nekoliko održalo uz same operativne grupe. A od svih tih omladinaca jedini sam ja ostao poslije da radim u pozadini jer sam bio i mlađi, a i fizički slabiji od onih koji su produžili da se s oružjem u ruci bore. To su bili Marinko Banjac, Trivun Banjac, Dmitar Banjac, Drago Kuburić, Miloš Pećanac, dvojica braće Milezanovih i Miloš Latinović.

Poslije rasplamsavanja borbe živnula je bila opet omladina i stavljala se na izvršenje svih zadataka. Koncem novembra, a izgleda da je to vezano za 7. XII 1941. godine formiran je SKOJ u kući Petrovića i to su ga formirali Mićo Rakić i Dušan Kecman. U SKOJ su primljeni: Sava Solomun, Gospava Pećanac, Vajo Đilas, Milorad Đilas, Stana Petrović, Milan Bijelić, Mirko Solomun, Saja Latinović i ja. Sporno je oko Saje i Mirka pa donekle i Mi'lana Bijelića, jer ja i još neki tvrdimo da su i oni tog momenta primljeni, a neki kažu da nisu nego kasnije. Uglavnom taj aktiv brojao je tada odnosno odmah po formiranju 9 članova i nema ko drugi da bude osim ovih koje sam naveo. U ovo vrijeme formirana je i omladinska četa, odnosno kako se to sada naziva jedinica pred-

vojničke obuke, koja je počela sa organizovanim radom i planskim izvođenjem obuke. Četa je zatim pružala neposrednu pomoć u svim vidovima borbenim jedinicama. Isto tako radilo se na organizovanju omladine naročito ženske, otvaranju tečajeva i drugih formi rada što je davalo većeg zamaha i poleta. Teret ovoga rada ležao je na ovoj grupi SKOJ-evaca, a zaslugu za pomoć toj grupi i svakom nama pojedinačno imao je Petar Solomun, s obzirom da je on bio iskusan, zreo i pametan čovjek, radi čega je imao i veći autoritet od nas. Nešto koncem decembra kandidovani su sljedeći drugovi za Partiju: Sava Solomun, Vlado Solomun, Vajo Đilas, Luka Đilas, a kasnije i Marko Samardžija. Meni se čini da je bio i Milorad pozvan na kandidaturu i da je odbio zbog toga što je Luka kandidovan. Kandidaturu koliko se sjećam izvršio je Miloš Kecman Vojsko.

Stvaranje seoskog narodnog oslobodilačkog odbora — odnosno određivanje odbornika za prikupljanje hrane i drugih potreba za vojsku, izvršeno je nešto kasnije, a u njemu su bili Obrad Solomun, Miloš Pećanac — Gospavin otac, a poslije ovih bio je Nikola Kuburić — odnosno Nikola je ostao a ovi su dali ostavku tako da su popunjeni s nekim drugim drugovima, Jovanom Petrovićem, Lukom Đilasom i još nekim. To je već bilo negdje u proljeće 1942. godine. Pored svega ovoga formirana je bila odmah u početku 1942. i radna četa koja je bila angažovana za gradnju magacina, zatim bolnica, organizovanje karavana i drugih potreba. Komandir ove čete bio je Duro Velega.

DAKO D. ŠLJIVAR

PRVE RATNE STRAHOTE

Krajiško selo Dobro Selo od 37 porodica nalazi se na padinama Grmeča ispod brda Šajinovca i Ježevca sa sjeverne i sjeveroistočne strane Bosanskog Petrovca.

Zemljoradnja i stočarstvo bili su osnovni izvori života. Taj život bio je gorak i težak. Sin jedinac i tri kćeri bili su osnovna briga roditelja, kako im pružiti bolji život, nego što je njihov. Godina 1940. bila je prelomna za roditelje. Iako sa tugom i bolom odlučiše i poslaše sina u tuđi svijet da nešto bolje nauči i postigne. Otpremiše ga u Rakovački majdan, kamenolom Beočinske cementare, da tamo uči elektro-mehaničarski zanat. Sa suzama u očima i bolom u srcu ispratiše sina i istovremeno mu poželiše sve najljepše.

Prvi put u tuđini, prvi put odvojen od roditelja sin shvati da nema šale, da se za budućnost treba brinuti i boriti.

Putovanje mi je bilo vrlo interesantno, jer do tada nikad nisam vidio gradove, voz, željeznicu i druge objekte. Sve više što sam se odmicao od kuće, sve jače me vukla želja za roditeljima i rodnim krajem. Mislio sam da se više nikada neću vratiti. Nastanih se kod ujaka u naselju Ledinci. Ujak mi je bio garancija i po njegovoj želji roditelji su pristali da me pošalju u tuđi svijet. Dođe jesen, pa i zima. Pomalo se, ali teško navikavam na novu sredinu i novi način života. Želja za ocem, majkom i zavičajem sve me više steže i muči. Skoro svako veče izlazio sam iz stana da posmatram nebo i zvijezde i stalno sam

pomišljao gdje li su oni sada, šta rade. Razmišljao sam da li je to isto nebo kao ono koje sam uveče kad legnem na livadu kod ovaca posmatrao. Ništa mi nije bilo draže nego to. Volio sam leći na leđa u sumraku kod ovaca i posmatrati mnogobrojne zvijezde i diviti se toj ljepoti. Lavež pasa me je najviše podsjećao na raniji život. Pomišljao sam, da mi je sad vidjeti majku, oca, sestre i ostale rođake. Te misli su me u grlu gušile i želja tjerala suze na oči.

Zima prolazi i proljeće dolazi. Situacija u svijetu se pogoršavala. Rat se razbuktavao po Evropi. Opasnost prijeti i našoj zemlji. Svijet strahuje. Mene je strah obuhvatao kad pomislim šta ću sam u tuđem svijetu. Dođe 1941. godina. Dvadesetsedmi mart pamtim dobro. Slušam vijesti preko Radio-Beograda. Demonstracije naroda se čuju. Uznemirio se. Radio grmi od uzvikivanja parola: »Bolje rat nego pakt«, Bolje grob, nego rob«, »Hoćemo savez sa Rusijom« i si. Tada sam od radnika prvi put slušao o Komunističkoj partiji, o radničkoj klasi, o Sovjetskoj zemlji, prvoj zemlji socijalizma. U takvom raspoloženju i situaciji dočeka se i 6. april 1941. godine.

Tog jutra bio sam kod ujaka u stanu. Probudila nas je grmljavina aviona i protivavionske artiljerije. Pucalo se na sve strane. Izletio sam u dvorište, a iz dvorišta na brdo koje se nalazilo iznad naselja. Posmatrao sam bombardovanje Novog Sada. Tada sam prvi put vidio pravo bombardovanje i detonaciju bombi, mitraljeske rafale i eksploziju artiljerijskih granata u vazduhu koje su sa zemlje bile upućivane na avione. Protiv-avionska artiljerija sa Petrovaradinske tvrđave tukla je avione. Granata za granatom u vazduhu su odjekivale. Jedan avion je pogođen i u dimu je sletio na zemlju. Sjećam se dobro kako smo se kao dječaci radovali tome. Bacali smo kape u zrak od radosti i vikali smo iz sveg glasa: »Jedan je oboren«.

Narod Ledinca uhvatio je strah od rata. Uveče ujak mi je saopštio da se moram vratiti u Bosnu. Sutradan 7. aprila krenuo sam sa nekoliko radnika Petrovčana koji su radili u Tvornici cementa »Beočin«.

Krenuli smo pješice preko Fruške gore. Stigli smo u Vrdnik. Popodne sjeli smo u teretni voz koji je prevozio

ugalj za Rumu. U Rumi smo pres jeli u drugi voz u jednu vojnu kompoziciju otvorenih vagona, koja je bila natovarena topovima-haubicama. U svakom vagonu bile su po dvije haubice. Topovi su bili bez vojne pratnje. Sjećam se da su tada radnici govorili da će Jugoslavija brzo propasti i isticali su kao primjer i te topove, kako su napušteni. Kompozicija sa topovima išla je prema Zagrebu.

U Rumi smo ostali do kasno u noć. Čekali smo na željezničkoj stanici, dok ne prođu vojni vozovi. Prolazilo je nekoliko vojnih kompozicija koje su išle prema Beogradu. Sjećam se da su to bili obični »G« vagoni, puni vojnika. Vojnici isu bili pod ratnom spremom i sa šljemovima na glavi. Bili su veseli i pjesma se orila u svakom vagonu. Razdraganost vojnika i njihova pjesma me je ohrabrila i u tom momentu pomišljao sam da nam niko ništa ne može, da mi imamo dobru i veliku vojsku. Nisam znao šta se sve spremalo, a niti sam tada bio u godinama zrelosti da mogu nešto ozbiljnije procijeniti.

Veselju je ubrzo došao kraj. Uveče u sumrak sirene oglasiše uzbunu. Za nekoliko minuta pojaviše se neprijateljski avioni. Spustili su se nisko. Odjednom se nebo prolomilo. Zvuci aviona su nebo parali. Eksplozije i mitraljeski rafali. Bombardovana je željeznička stanica u Rumi. Avioni su iz mitraljeza rešetali po onim vojnim kompozicijama u kojima su do malo prije vojnici pjevali. Svijet se razbježao. Radnici koji su išli samnom iskočili su iz vagona. Ja sam se tog momenta okamenio, ne znajući šta da radim, ostao sam u vagonu. Zavukao sam se ispod jednog topa i tako čekao sudbinu. Bombe su tresle. Zemlja i kamenje svuda sipa. Top me dobro štiti. Oko mene mrak i gusta prašina. Nigdje žive duše. Svak se zavukao u mišju rupu. Tog momenta pomislih šta mi se može desiti. Nije ovo ono posmatranje sa padina Fruške Gore dvoboja artiljerije i aviona. Ovo je neposredno iznad glave. U tom strahu sjetio sam se svega. Kao na filmskoj traci preletjela je moja mladost i moja prošlost. Sjetih se djetinjstva, čobančovanja i brojanja zvijezda u mirnoj ljetnoj večernjoj tišini. Sjetih se majke i oca i svoga zavičaja. Suze u grlu a nisam mogao ni glasa da pustim. Trenutna želja za svojima i rodnim krajem razbijala mi je strah i

hrabrila me. Najviše me je mučila pomisao, zar da poginem, a da nikog pokraj mene nema i da više nikad neću vidjeti svoje, a da oni ne znaju gdje sam im se jednom za uvijek izgubio.

Prestade bombardovanje. Odjednom nasta mukla tišina. Tama i dim se pomalo razilaze. Ponovo se oglasiše sirene. Ležim onako skupljen pod topom i odjednom čujem glas gdje me neko zove. To je bio jedan od radnika koji je putovao sa mnom. Bio je blizu. Nije imao vremena da pobjegne dalje. Nalazio se ispod vagona one jedne vojne kompozicije. Dođoše i ostali. Srećom nikome od mojih saputnika nije ništa bilo.

Pruga prema SI. Brodu nije bila oštećena. Kompozicija sa topovima, u kojoj smo bili, kasno uveče krenula je iz Rume. Odmicali smo u noć prema zapadu. Sutradan u zoru bili smo u Slavonskom Brodu. Samo što smo stali sirene oglasiše uzbunu. Opet bombardovanje i slična situacija, samo malo blaža nego u Rumi. Nismo nikud bježali. Poslije opasnosti krenuli smo dalje. Voz se nije smio zadržavati. Ipak, nekoliko dana putovao sam do svog voljenog Petrovca.

Izađoh iz grada i u tamnoj noći ugledah osvijetljene prozore svoje kuće, osjetih miris gaja i livade, osjetih ono podneblje za kojim sam toliko čeznuo. Zakucah na vrata i iznenadih svoje. Kod su me ugledali niko se nije pomakao za trenutak. Bili su iznenađeni. Nisu znali da im se jedinac vraća. Iznenađenje i trenutna radost prolomi se u radosni poklik: »Sine, brate, jesi li ti to«. Izljubismo se. Okupiše se i komšije i rođaci i odjednom se kuća napuni svijetom. Duboko uzdahnuh i otjerah svaku muku iz sebe, kad se uvjerih da sam živ i zdrav opet u zagrljaju svoje majke i svojih najbližih. Ponovo osjetih njene tople suze i njenu majčinu toplinu.

Tako se završi jedna životna epizoda bez uspjeha i cilja čije želje i namjere prekide rat.

Sutradan razgledah sve oko kuće, livade, gaj, njive i pašnjake. Dišem dubokim slobodnim dahom, radujem se ponovnoj sreći. Ta radost bi kratka vijeka. Jugoslavija je kapitulirala. Njemačke motorizovane kolone su prolazile kroz Petrovac. Nazirala se nova vlast okupatora. Stvara

se nova državna tvorevina bazirana na nacionalnoj i šovinističkoj zagriženosti i razjedinjenosti naših naroda. Stvar? se Nezavisna Država Hrvatska, sa ustašama na čelu. Stvaraju se prve ustaške vojne formacije. Šire se vijesti o pokolju Srba. Nakon mjesec dana ustaška vlast je već počela da djeluje. Do tada nepoznata kola sa posebnom alarm sirenom postaju strah i trepet. Sa kolima »Marica .< ustaše su privodile Srbe. Mjesec juni donio je mnogo iznenađenja. Potvrdila su se sva strahovanja. Ustaše su svuda stizale. Sirena je objavljivala njihov dolazak, a kola »Marica« uvijek su bila puna taoca. Teror otpočinje. Pozivaju uglednije Srbe i zatvaraju ih kao taoce. Mnoge Srbe su pozivali da dođu i da će biti upućeni na »dobrovoljni« rad u Njemačku. Mnogi su se odazvali ne sluteći šta ih čeka. Nikada se više nisu ni vratili.

Jedno julsko popodne izbile su ustaše i u naše selo. Došli su u Šljivare od Novakovića kuće. Prvo su naišli na Šljivarsku vodu i tamo su iznenada uhvatili Savu Šljivara. Poveli su ga sa sobom. To sam posmatrao sa nekoliko braće stričevića, jer smo bili iznad gaja i vode. Čuo se pucanj iz karabina. Pogledali smo u tom pravcu. Vidjeli smo kako Sava bježi ispred ustaša prema nama a oni su za njim pucali. Sava je uspio da pobjegne. Tog dana ustaše su pohvatali nekoliko ljudi Novakovića i Bursaća koje su kasnije strijeljali. Ustaše su zašle redom kroz selo, palili kuće, pljačkali imovinu i tjerali stoku. Gledali smo kako nam kuće gore. Dim je dopirao i do nas. Čuo sam jauk psa Garova koji je ostao svezan. Živ je izgorio u svojoj kućici koja je bila pored štale. U tom prvom naletu ustaše su uhvatile strinu Maru i Stanu, strijeljali ih i posuli pe~ trolejom iz lampi petrolejki, te ih zapalili. Djeda Milu su uhvatili živog, zatvorili u jednu pojatu ispod kuće u kojoj je bilo svježe sijeno, zapalili pojatu i tako je djed Mile živ izgorio.

Tih dana počinje i organizovani ustanak. Sa roditeljima sam pobjegao preko šume Ježevca u selo Kapljuv kod Grubiša u rodni kraj moje majke. Stigli smo predveče. Tu smo našli dosta izbjeglica. Ljudi su se sakupljali i o nečem dogovarali. Sve što je bilo sposobno okupljalo se i govorilo o ustanku i oružanoj borbi. Radilo se o jednoj

konkretnoj akciji. Trebalo je otići u Zdeni Do na cestu i prekopati je. Sa grupom ljudi i omladine te večeri sam išao na tu akciju. Tada sam vidio dosta odraslih ljudi organizovanih u pojedine grupe. Primijetio sam i poneku pušku. Saznao sam da će te večeri naići kolona kamiona sa ustašama i domobranima iz pravca Ključa i Bravska za Petrovac. Zaista, to je bila prva ustanička borba u tom kraju. Nalazio sam se tu i učestvovao u toj akciji, ne kao ustanik, nego kao omladinac, više radoznalosti radi. Prenesena je veza da kamioni dolaze. Naređeno je bilo da se puste u tjesnac i do samog prekopa, pa da se onda napadnu. Kamioni su stigli puni domobrana i ustaša. Borba je otpočela i akcija je uspjela. Neprijatelj je razbijen, dosta ih je pobijeno, uhvaćeno, a i pobjeglo. Kamioni su odmah spaljeni. I danas na tom mjestu postoji spomenik posvećen toj uspjeloj akciji.

Početkom avgusta vraćamo se kućama, na zgarišta. Petrovac je pun ustaša i domobrana. Selo se nalazi iznad Petrovca na udaljenosti do dva kilometra ispod brda Ježevca. Petrovac je okružen bodljikavom žicom i bunkerima. Nastanili smo se u jednoj neizgorjeloj pojati i u kući Vlade i Pere Šljivara. I te kuće bile su zapaljene, ali nisu izgorjele. Pored Šljivara, Novakovići, Karanovići i Al viri su se povratili na zgarišta. Zita su bila prispjela za žetvu. Za dvadesetak dana žita su bila ovršena. Sredinom avgusta ustanak uzima maha. Skoro svako veče ustanici su sa vrh Ježevca pucali prema Petrovcu, a ustaše i domobrani po čitavu noć su pucali iz pušaka, mitraljeza i bacača. Po noći mi smo se sklanjali u podrum kuće Pere Šljivara.

Tih avgustovskih dana hiljade domobrana i ustaša skoro svaki dan su polazile preko Petrovačkog polja prema Javorovoj kosi i Oštrelju. Naši borci su se tu bili učvrstili i otpor je trajao više od mjesec dana. Dobro se sjećam tih akcija. Slušao sam ih od kuće. Puške su pucale, a mitraljeski rafali su uljepšavali i prolamali šumsku tišinu. Odjekivale su prve partizanske bombe pravljene od betona u maloj partizanskoj fabrici u Drvaru. Za vrijeme tih borbi neprijatelj je trpio teške ljudske žrtve. Borci su se u tim borbama domogli oružja otetog od ne-

prijatelja i tako ojačali svoje redove. Na Oštrelju su borci imali i svoju prvu artiljeriju. Iznesen je prvi top, otet od neprijatelja u Vrtočama. Iz toga topa tučen je Petrovac sa po dvije granate dnevno. Neprijateljska artiljerija sa nekoliko baterija po nekoliko sati neprestano je tukla Javorovu Kosu i Oštrelj.

U noći 25. avgusta, ustaše su neprekidno pucali iz svih vrsta oružja prema selu. Mitraljezi su štektali, granate iz bacača su sipale jedna za drugom. Krov sa kuće letio je u zrak. Mi smo se skupili u podrumu kuće. Smrt je prijetila svakog trenutka. Neki Šljivari su se uspjeli izvući iz te opasnosti i u kiši kuršuma i eksplozija pobjeći preko Ježevca za Smoljanu.

Ujutro rano bili smo opkoljeni sa svih strana. Ja i moja braća stričevići Jovo i Rajko smo bih ranije otišli sa kravama prema kući Al vira, prije nego što su domobrani stigli. Od kuća Alvira primijetili smo streljački stroj koji je išao ispod naših kuća preko njiva. Koga su tada uhvatili tjerali su sa sobom. Nas trojica smo tada pobjegli dalje od Alvirovih kuća u gaj Pere i Vlade Šljivara i sa jednog uzvišenja ispod šume posmatrali kuće i sve šta se događa. Domobrani su pretresli sav teren i kuće i sve pohvatane natjerali u stroj. Krenula je kolona od četrdeset ljudi, žena i djece niz šljivarski put prema Petrovcu. Nismo ni znali da smo i mi bili u obruču i tako smo bili i nas trojica pohvatani i priključeni toj koloni. Uz put do Petrovca često su nas domobrani požurivali i tjerali da idemo brže. Govorili su nam ako nas ustaše stignu, oteće nas i odmah postrijeljati. Ovo je bila istina. Prolazeći ispod Novakovića kuća čuli smo mitraljeske rafale. Tada su ustaše sve što su pohvatali u Novakovićima, jer su oni taj teren pretresali, zatvorili u kuću Paje Novakovića i strijeljali. Tog momenta strijeljano je oko 70 ljudi, žena i djece. Među njima bila je i moja sestra od strica Dragica sa svoje dvije male kćerke.

Ulazeći u obruč iza položaja i bodljikavih žica prema gradu i prolazeći kroz rampu šljivarskog puta dočekala nas je straža i mnogo vojske koja je ležala u bunkerima. Kolona stiže u sami grad. Prolazeći Hujića ulicom prema centru, sa svih strana narod se okupio. Sve su to bile

komšije. Niko ni riječi. Sve je šutilo grobnom tišinom, znali su šta nas čeka. Dotjerani smo u opštinsku zgradu. Tu su nas detaljno pretresli, oduzeli sve stvari što smo imali pri sebi i otjerali u konak-zatvor. Ustaško sjedište se tada nalazilo u zgradi pokraj bivše apoteke. Konak--zatvor i predratna opštinska zgrada nalazila se u centru grada na mjestu gdje se sada nalazi zgrada Skupštine opštine u Petrovcu. Preko puta tog mjesta nalazila se i osnovna škola u koju sam išao prije rata. Prolazeći tuda uvijek me je bilo strah zatvora, ne znajući da ću u njemu doživjeti najsvirepije zločine i očima gledati kako ljude kolju i ubijaju.

Pred zatvorom smo stajali nepun sat. Isti domobrani koji su nas dotjerali čuvali su nas sve dok nas nisu predali. Pred zatvorom je bilo ustaša i drugih vojnika i naroda koji je dotjeran u zatvor. Ustaše su htjele da nas ne zatvaraju, da nas odmah strijeljaju. Došlo je do svađe između naših domobrana i ustaša. Oni su nas odbranili i nisu dali ustašama. Kad je stigao ključar, zatvoreni smo. Dok smo čekali pred zatvorom, očima sam gledao zločine. Ustaše su tu pred nama strijeljali neke ljude. Gledao sam kako jednog kolju. Čovjek osrednjih godina okamenjen, strahom obuzet ni malo ne daje otpora, ustaše ga previše i jedan, koji ga je previo preko svog koljena, zakla ga kao ovcu. I ja onako okamenjen bez treptanja gledao sam taj čin. Znao sam da će ga zaklati i mislio sam da će to činiti na uobičajen način kao što se ovca kolje. Međutim, ustaša je kamom probio vrat oštracem prema vani i odjednom presjekao pola vrata. Mlaz krvi poprska i nas i ustaše, stade trzanje i skakutanje preklanog čovjeka. Ustaše se grohotom smiju i iživljavaju na tuđoj smrti. Tad sam shvatio da čovjek može biti gori od krvoločne zvijeri. Ne znam te ljude, ali su bili Srbi iz okoline Petrovca.

Zatvoriše nas u jednu malu prostoriju. Bilo nas je više od 50. Od mojih bližih u zatvoru se tada nalazio otac, majka i tri mlađe sestre, stric Dušan sa ženom i četvoro djece i još nekoliko porodica. Prostorija je bila sva od krvi. Zid sav izrešetan i sa slikama od krvi po zidu, onako kako su strijeljali ljude u stojećem stavu. Parčad mesa,

mozga i pramenčići kose bili su svuda poprskani i razbacani po zidu. Strah sa svih strana. Istog dana dotjerali su još Srba iz Petrovca. Neke sam i poznavao. Bili su to Grubori. Svakog momenta očekivao se kraj života. Ustaše su oko zatvora vriskale i navaljivale u zatvor kao izgladnjeli kurjaci. Svaki put bi nekog ko prvi naleti uhvatili i izveli te strijeljali. Upao je jedan pijan ustaša u zatvor i mog oca Dragu isprebijao. Prijetio mu je da će mu djecu pred njim pobiti, pa onda njega. Sjećam se kako je moj otac molio ustašu da prije njega strijelja, da ne gleda smrt svoje djece. Simu Karanovića istukoše, počupaše mu brkove i natjeraše da ih pojede. Jednu grupu istjeraše u šetalište. Pobiše neke odmah, a gledao sam kako jednom presjekoše grkljan, a drugom raspo riše stomak i onako ih ostaviše.

Za petnaest dana, koliko smo bili u zatvoru, preživio am i gledao najveće strahote i ljudska stradanja. Ovom prilikom želim istaći da nam je u mnogome pomogao i spasio nas da ne budemo strijeljani ključar zatvora Ibro Hujić. Kad god su ustaše dolazile da vode zatvorenike na strijeljanje on se sakrio i nije se htio javiti. Po čitav sat su pred zatvorom stajali i zvali »Hujić, Hujić!«

Pored naše nalazila se i ćelija u kojoj je bio zatvoren Dušan Novaković (sada živ i nosilac je Spomenice 1941. godine), koga su strahovito tukli i mučili. Muški je sve izdržao i onako isprebijan uspio je prokopati zid i pobjeći iz zatvora.

Sredinom septembra 1941. godine Italijani uspijevaju da slome otpor boraca i branilaca Drvara i preko Oštrelj a dolaze u Petrovac. Dolazeći, donijeli su i parolu da spašavaju Srbe. Tako su oni, koji su ostali živi, pušteni na slobodu. Italijani su tada preuzeli svu vlast u Petrovcu. Parola o spašavanju Srba bila je čista fraza, a imala je za cilj da što više Srba pridobiju za četnički pokret. Po izlasku iz zatvora stanovali smo u kući Voje Kreće, komuniste i petrovačkog prvoborca. Sa nama je stanovala i njegova majka Danica. Ona nas je tog vremena detaljno upoznala o borbi i njenim ciljevima. Razjasnila nam je politiku okupatora i izdajnika, ustaša i četnika i o namjerama Italij ana na jačanju četničkog pokreta.

Zima 1941/1942. bila je jaka, a snijeg velik. Majka Voje Kreće, Danica bila je tada dva puta hapšena od strane Italijana i četnika, zbog saradnje sa partizanima. Bila je angažovala mene i moje stričeviće Jovu i Milorada za prenošenje vijesti, sanitetskog materijala i municije za selo Smoljanu. Strahovali smo da i nas ne uhapse. Bili smo već tada dječaci od 15 godina. Nisu nas otkrili. Januara mjeseca 1942. godine uspio sam sa roditeljima pobjeći iz Petrovca u zaselak Bursaće. Tu sam prvi put vidio partizane koji su dolazili iz Smoljane, preko Ježevca na vezu kod drugarice Darinke Bursać. Dolazio je Vlado Grubiša, Sava Novaković i drugi. Nakon deset dana sa Savom Novakovićem sam preko Bukovače, Drinića, Bravskog Va~ganca i Janjila otišao u Smoljanu u kojoj sam ostao do maja mjeseca kada je Petrovac prvi put bio oslobođen. Od tada sam stalno ostao uz pokret i NOV kao aktivni borac.

SVAŠTA U NAŠOJ BORBI

Po naređenju Vrhovnog štaba, komandant Prekomorske brigade Vlado Prošić krenu sa brigadom preko Popovine i Velebita prema Drvaru, u ljeto 1944. godine.

Dok su marširali mnogi borci su se ozlijedili od novih cipela, pa su se sporo kretali. Da bi brigada stigla na vrijeme Prošić uputi desetinu boraca na jedno brdo — da sa začelja pripucaju preko prigade.

Kada je Prošić stigao u Drvar, ispriča i drugu Titu ovaj slučaj. Drug Tito se za tren uozbilji, zatim se nasmija, odmahnu rukom i reče: »Ah, svašta ima u ovoj našoj borbi«.

JOVO KECMAN SUCO

VRIJEME ČVRŠĆEG ORGANIZOVANJA NAŠIH SNAGA

U jesen 1941. godine ustaški režim i nova vlast NDH na području drvarskog okruga stajali su na staklenim nogama. Odmicanjem vremena sve više se širio pokret, dobivao u organizacijskom pogledu i čvrstini, a vlast terora gubila je tie pod nogama. Takav razvoj događaja bio je više nego jasan i okupatoru koji je stvarao i utemeljavao kvislinge.

Da bi spasili ono što je ostalo i suzbili zamah partizanskog pokreta, italijamski okupatori su iz Dalmacije, izuzetno, prostrli svoju vojnu vlast na područje drvarskog okruga: Bosansko Grahovo, Drvar, Bosanski Petrovac. Prodor italijanskih jedinica u ovo područje krajem septembra 1941. godine imao je negativan odraz na vojno-političku situaciju. Formirane su neke četničke grupice, proturano je u sela oružje i davano ljudima koji čak nisu pred sobom imali ni određene ciljeve borbe.

Do toga naglog negativnog obrta u vojno-političkoj situaciji došlo je zbog više razloga, ali je dovoljno da pomenemo samo da italijanske jedinice u očima naroda predstavljaju stvarnu vojnu silu u odnosu na ustaško-domobranske snage; oni zaposjedaju strategijske položaje sa ciljem da kontrolišu komunikacije i teritoriju, da suzbiju pokret otpora. Međutim, taj cilj oni nisu mogli ostvariti sami. Izlaz su tražili u pokušaju organizovanja četništva i razjeđinjavanja naroda. Nastupaju sa parolom: »Srbi su dobri, ustaše treba poklati«. I talijanskoj podlosti nasjeli su u prvom redu ekstremisti tipa Mane Rokvića,

Bože Đulkića i Dane Mandića ,defetisti ,kukavice i malodušnici.

Okružno partijsko savjetovanje za okrug Drvar održano 3. i 4. januara 1942. godine ima dalekosežniji značaj za daljni pozitivan razvoj partizanske borbe, ne samo na području toga okruga, nego i na širem području Bosanske krajine.

Uz prisustvo drugova Đure Pucara, Osmana Karabegovića i Velje Stojnića savjetovanje je održano pod samim Grmečom, u Lastvama, nedaleko od Krnjeuše. Pri oslobođenju Krnjeuše augusta 1941. godine hrvatske porodice Jurjević su izbjegle i napuštene kuće su pretvorene u partizanski logor i maigacine. Izdvojenost tih kuća, blizina šume i neprisustvo žitelj a omogućili su sigurnost, bezbjednost i nesmetan rad taiko značajnom skupu komunista.

Savjetovanje je počelo izlaganjem sekretara Okružnog komiteta Rudi ja Kolaika o vojno-politiökoj situaciji na području drvarskog okruiga. Puna dva dana vođena je diskusija o alktuelnim vojnim, političkim i partijskim pitanjima, samokritički analizirani propusti, kritikovane slabosti, davani predloži za rješenje određenih problema. Konstruktivan prilaz svim pojavama, temeljita analiza problema i svestrana pomoć drugova iz Oblasnog komiteta omogućili su da se donesu konkretne odluke, pravilni zaključci i zadaci. Evo najvažnijih odluka i zadataka toga savjetovanja:

a) O d l u k e

1. pojačati politiičkoHpartijski rad u partizanskim jedinicama, eliminisati četnički uticaj i učvrstiti jedinice kroz stalnu borbu protiv okupatora, četnika i ustaša; 2. odmah poslati u čete i bataljone one komuniste koji su ranije povučeni u pozadinu. Konkretno, Ilija Došen je postavljen za komesara Petrovačkog bataljona, a Radivoje Rodić za komesara Treće čete; 3. povući naše jedinice iz Pođgrmeča i razoružati četnike; 4. odmah napasti itali—janske i četničke grupice, razbiti ih i onemogućiti da slobodno vršljaju po selima i šire svoju propagandu. Važno

je znati da do toga vremena italijanski okupator i grupice četnika nisu napadani od strane partizanskih jedinica.

b) Z a d a c i

1. smjelije prići prijemu novih članova u KPJ, kako na terenu, tako i u partizanskim jedinicama; 2. odmah pristupiti formiranju partijskih ćelija i skojevskih organizacija u selima gdje do tada nisu postojale; 3. pojačati uticaj na terenu i narodu objasniti putem konferencija i zborova naše mjere, ulogu okupatora i četničku izdaju; 4. vojno-političku aktivnost mora da prati organizovanje omladinskih masovnih organizacija, omladinskih četa za obuku, narodne vlasti i svi ostali elementi koji doprinose učvršćenju masovnog pokreta; 5. razoružane pojedince ne primati odmah u partizanske jedinice, raditi sa njima i razuvjeravati ih u pogrešnost puta kojim su bili pošli.

Sa kolikom odgovornošću su komunisti petrovačkog sreza prišli ostvarenju tih odluka i zadataka najbolje govore postignuti rezultati poslije savjetovanja.

Sreski komitet, komunisti i skojevci, odmah su pristupili realizovanju odluka i zadataka Okružnog partijskog savjetovanja. Sve akcije prožimane su političkom jasnoćom i vojnim samopouzdanjem.

Likvidaciji grupica četnika prišlo se sa ozbiljnom odgovornošću i pripremom jedinica za tu akciju. Slavfco Rodić, komandant Bataljona i Nikola Karanović, njegov zamjenik otišli su u područje Kulen-Vakufa i pripremili Petu četu za razoružavanje četnika.

Đuro Pucar je sa Ilijom Đošenom i grupom komunista, uz pratnju jedne desetine drvarskih partizana, krenuo préko Vodenice, Krnje Jele, Smoljane i Bravska u Ribnik, Već na samom početku dugog puta, u selu Vodenici, za vrijeme ručka drug Pucar je imao neprijatan susret sa grupicom četnika. Desetak četnika, dobro naoružanih, upali su nezvani i nenadano u kuću. Žučna rasprava Pucara i Došena sa jedne i četnika sa druge strane pokazivala je svu ozbiljnost nastale situacije, zagrižen ost i srljanje ljudi pogrešnim putem. Dijalozi su se završili bez upotrebe sile, ali su i jedni i drugi ostali pri svojim stavovima.

Put je nastavljen broz Smoljanu do sela Bravsika. Na Bravsku drug Pucar i drugovi koji su ga pratili prisustvovali su teškim prizorima. Na Božić 7. januara 1942. godine, ustaški teror natjerao je srpski živalj iz okoline Ključa i Sanice u snijeg i šume Grmeča. Nošene su stvari, djeca, tjerana stoka, nošene na ražnjevima božične pečenice
— pečena prasad i ovce. Gliša Raca, komandir Bravske čete postrojio je svoje borce, a govorio im je drug Pucar
0 situaciji na bojištima i budućim zadacima. U to vrijeme stigla je četa Zdravka Čelara. Po izričitom zadatku druga Pucara, Ilija Došen je krenuo s te dvije čete na položaje prema Ključu i Sanici, sa zadatkom da se spriječe ustaški ispadi i zaštiti narod.

Uz pratnju Milana Banjea ,Gojka Latinovića, Mirka Bjelića i Jove Kecmana, Đuro Pucar, sa Nilkicom Pavlićem, produžio je za Ribnik. Uz put od Kmjeuše do Ribnika Pucar se sastajao sa komunistima ,aktivistima pokreta, partizanima ,i uvijek je bio neumoran u objašnjavanju naše linije, linije Partije i ciljeva borbe.

Za kratko; vrijeme i bez otpora razoružane su četničke grupice na području petrovačkog sreza, pokupljeno je po selima iono oružje koje su četnici rasturali. Taj zadatak su izvršile Peta četa i vod Milorada Medića, zapadno, a vod Milana Zorića, koji se vratio iz Podgrimeča ,istočno od Petrovca. Nisu razoružani jedino Mane Rclkvić i nekoliko četnika koji su se nalazili u gradu pod zaštitom italijanskih jedinica.

U vrijeme od 15. do 20. januara 1942. godine u većini petrovačkih sela održane su masovne konferencije i zborovi na kojima je objašnjavan cilj preduzete akcije i namjere okupatora.

Neposredno poslije ove političke akcije izvedena je
1 uspjela oružana akcija. Već 21. i 22. januara Prva i Peta četa i vod Milorada Medića sačekali su u Koluniću i Medenom Polju italijanske jedinice i razbile fašiste. Zarobljeno je više vojnika i oficira, među kojima i jedan ljekar, zaplijenjena veća količ'na ratnog materijala i oružja. Po>slije razoružanja grupica četnika i jačanja partizanskih jedinica ,italijanisiki garnizon u Bosanskom Petrovcu bio je blokiran sve do 25. maja 1942. godine, kada se, uz po-

moć susjednih garnizona i uz velike gubitke ,povukao i izibjegao blokadu i uništenje.

Oružane akcije imale su veliki odjek u narodu. One su unijele vjeru u mogućnost borbe protiv italijanske sile, potvrdile ispravnost nepomirljivog stava prema okupatorima i grupicama domaćih izdajnika.

Vojni uspjesi i pozitivna politička klima omogućili su aktivan partijski i ideološki rad na terenu i u jedinicama.

Radi razumijevanja nastale vojno-političke situacije u jesen 1941. godine, potrebno je istaći da je do Okružnog partijskog savjetovanja u Lastvama bilo na petrovačkom srezu samo sedam partijskih organizacija sa ukupno 48 komunista. Prije rata sa 24 člana KPJ radilo je šest partijskih organizacija u selima: Driniću, Bukovači, Vedrom Polju, Krnjeuši, Oštrelju i gradu Bosanskom Petvrovcu sa Rašnovcom. Od 27. jula pa do kraja 1941. godine na terenu petrovačkog sreza i u partizanskim jedinicama primljeno je u KPJ 25 novih članova i to: Sveto Kačar, Dmitar Smiljanić, Boro Kecman, Vlado Bajić, Vasilije Kecman, Jovo Pavić, Đuro Sekulić, Todor Kecman, Đuro Pećanac, Jovo Medić, Marko JOkić, Nikola Karanorvić, Drago Đukić, Mihajlo Kerkez, Stevica Banović, Božo Jeličić, Milja Kecman, Lazar Došen, Uroš Kecman, Marko Šipka, Milan Guteša, Vojo Milanović, Stanko Karanović, Mićo Rakić i Nikola Majstorovtić. Od tih 25 novoprimljenih članova KPJ, u partizanskim jedinicama nalazilo se 16, a na terenu 9, što znači da je partijska organizacija bosansko-petrovačkog kraja 1941. godine imala 34 člana KPJ (zajedno sa predratnim članovima KPJ).

Sa 7 partijskih organizacija do kraja 1941. godine pokrivana je tek jedna četvrtina teritorije sreza Bosanski Petrovac. Taj podatak dovoljno opravdava odluke Okružnog partijskog savjetovanja oi smjelijem prijemu novih članova u KPJ i formiranju partijskih organizacija. Istina, bilo je članova Partije po selima koji su držani na ličnoj vezi, bilo je kandidatslrih grupa i skojevskih organizacija, ali sve je to bilo nedovoljno i neadekvatno- postojećem raspoloženju narodnih masa i potrebama masovnog pokreta kakav je bio u ovom kraju. Zato ima po mom

mišljenju, puno opravdanja i kritika sektaštva i stav da se ide brže u omasovljavanje partijske organizacije na selu.

Povoljni politički uslovi na terenu omogućili su brzo realizovanje stavova i odluka Okružnog partijskog savjetovanja, održanog u Lastvama. Za nepunih devet mjeseci od Savjetovanja formirano je 19 novih partijskih organizacija sa oko 80 novoprimljenih članova KPJ. U taj broj nisu uračunate formirane partijske organizacije i članovi KPJ u partizanskim odredima, kao i novoprimljeni članovi u već sedam postojećih partijskih organizacija. U septembru 1942. godine partijska organizacija sreza Petrovac imala je 25 partijskih organizacija, sa oko 125 članova i približno toliko kandidata za članstvo KPJ. To su podaci koji govore o novom kvalitetu, koji povlači korijen iz Lastava.

Interesantan je sastav novih partijskih organizacija, njihova lokacija i vrijeme formiranja.

U januaru 1942. godine formirane su tri partijske organizacije, i to: u selu Bukovači, gdje je ranije bila osnovana partijska organizacija. Toma Morača priključen je partijskoj organizaciji sela Drinića. Ponovo je formirana organizacija u tom selu, u sastavu: Toma Morača — sekretar, Mićo Kačar i Vlado Kecman, članovi, a odlaskom Vlade Kecmana na teren u Smoljanu, u Partiju je primljen Ilija Morača, a potom Bogdan Morača, Nada Balaban i Danica Ševo. U selu Smoljani formirana je organizacija u sastavu: Uroš Kecman — sekretar, Gojko Latinović, Vlado Grubiša; malo docnije joj je priključen i Vlado Keoman, a kasnije su primljeni i novi članovi: Jela Latinović i Pero Stojanović. U selu Bravski Vaganac formirana je organizacija u sastavu: Lazija Došen — sekretar, i članovi Sava i Stevan Srdić.

U martu iste godine formirana je partijska organizacija u selu Rajnovcu, u sastavu: Nikola Majstorović — sekretar, Stanko Karanović, Milan Dukić, Pero Brkljač, Petar Drobac, Mile Atlija, Mile Perga, Jovan Majstoroviić, a u aprilu formirana je partijska organizacija u selu Bravsku, u sastavu: Mile Ćulibrk — sekretar, i članovi Ilija i Milan Latinović.

Maja 1942. godine formirane su partijske organizacije u tri sela. U Bjelaju, u sastavu: Bude Došen — sekretar, Vlado Plećaš, Đara Kuburić, Mile Plećaš i Mile Trnjaković; u Velikim Stijenjanima: Milan Dukić — sekretar, Rade Zorić, Simo Antunović, Boško Karanović; u Risovcu: Nikica Novaković — sekretar, Ljubiša Čurguz, Mile Santrač i nešto kasnije Bosa Novaković.

U junu je formirano sedaim partijskih organizacija u selima. Kolunlć: Miile Latinović — sekretar, Jovo Trnjaković, Milan Šiikman i Jandrija Lukač; Kapljuv: Vlado Grubiša — sekretar, Đuro Latinović, Dara Grubiša, a nešto kasnije Đukan Latinović i Marica Stanković; Krnja Jela: Luka Marjanović — sekretar, Anđa Raković i Jovan Raković; Janjila: Vlado Solomun — sekretar, Luka Đilas, Marko Samardžija, Nikola Kuburić, a kasnije i Sava Solomun, Gospava Pećanac i Mirko Solomun; Skakavac: Sava Culibrk — sekretar, Dako Latinović, Vaso Knežević, Simo Drljača i Jovo Latinović; Vodenica: Sava Mil j uš — sekretar, Rade i Mara Stupar, Đuro Bulajić; Medeno Polje: Đurđa Mrkvić — sekretar, Mićo Đukić i Nenad Mirkoviić.

U jiulu su formirane dvije partijske organizacije u selima Prkosi: Momčilo Jakšić — sekretar, Simo Grubor, Stevo Zorić i Petar Kerkez; Vrtoče: Pilip Pilipović — sekretar, Soka Radošević i Ilija Galonja.

U avgustu formirana je partijska organizacija u selu Kestenovcu, u sastavu: Milan Ivošević — sekretar, Vlado Anđelić, Momčilo Gogić, Milika Rudić, Vojo Kovačević; a u septembru u selu Oraško Brdo, u sastavu: Dmitar Mandić — sekretar, Stevo Zorić i Dane Mandić.

Formiranjem partijske organizacije u selu Kalati u junu 1943. godine dovršeno je partijsko obuhvatanje svih naselja u srezu Bosanski Petrovac. Ova partijska organizacija imala je u svom sastavu sljedeće članove: Petar Komljen — sekretar, Mirko Kovačević, Bosiljka Komljen i Mara Odak.

Na zahtjev naroda, odlukom Izvršnog odbora AVNOJ-a, ratna opština Kestenovac krajem 1942. godine pripojena je petrovačfcom srezu, a ranije je bila u sastavu sreza Lapac. Čak je i borcima bilo omogućeno da

po ličnoj želji mogu preći iz ličkih u krajiške jedinice. Ovaj podatak ističemo ne sa namjerom da se pravda nešto kasnije formiranje partijskih organizacija u ovoj opštinii, nego više kao ilustracija demokratskog odlučivanja i poštovanja volje naroda i u ratnim uslovima.

Takva plodna partijska aktivnost uslovila je naglo širenje omladinskih i skojevskih organizacija. Već u prvim mjesecima 1942. godine postojale su u sviim selima ove organizacije, formirane čete pred vojničke obuke, organizacija Antifašističkog fronta žena, osnovane kulturne sekcije, organizovani analfabetski tečajevi. Sve je to omogućilo da se organizuje efikasna njega ranjenika, sabiranje ljetine, prenošenje i uskladištenje u magazine žitarica, prekopavan je i zarušavanje pute va.

Do kraja marta 1942. godine na cijelom petrovačkom srezu formirani su seoski ,opštiniski i sreslki narodnooslobodilačfci odbori kao organi narodne vlasti. Formiranjem narodnooslobodilačkih odbora u selima i opštinama završava se prvi« period intenzivne partijsko-pol;ticke aktivnosti. Partizanski pokret dobio je punu afirmaciju i fizionomiju savremene, efikasne i borbene organizacije.

Samo takva organizovanost naroda mogla je da prihvati i njeguje u 1942. godini preko dvije hiljade ranjenika, organizuje i u rekordno brzom vremenu napravi na skrovitim mjestima bolnice, magacine, skloništa, prihvati i smjesti proleterske jedinice, Vrhovni štab, Centralni komitet, Štampariju »Borbe« i oistale prateće dijelove Vrhovne komande. Žetva žita u Saničkoj dolini ispod kur'šuma neprijatelja jeste ponos, oličenje hrabrosti i požrtvovan ja omladine i naroda ovoga kraja.

Dolazak Vrhovnog štaba, Centralnog komiteta i Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu u avgustu 1942. godine imao je veliki značaj i neposredni uticaj na razvoj intenzivnog političkog i partijskog rada i cjelokupne aktivnosti u petrovačkom srezu. Instruiktorska grupa CK KPJ obilazila je sve partijske organizacije na području petrovačkog sreza i neposredno im pružala svestranu pomoć. Iz Oblasnog i Centralnog komiteta KPJ drugovi su često prisustvovali sastancima Sreskog komiteta i sjednicama Sreskog narodnooslobodilačkog odbora. Njihovo prisustvo

tim sastancima i sjednicama bilo je dragocjeno, jer su iskusni kadrovi Partije oružali svestranu pomoć. Narečitu aktivnost su tada ispoljavali Moša Pijade, Ivan Milutinovic, Cana Babović i Mihajlo Švabić.

Drugi period, istina lakši u pogledu političko-partij-Ske aktivnosti, u petrovačkom kraju otpočeo je formiranjem rukovodstava društveno-politiakih organizacija i praćen istovremeno aktivnošću u vezi sa omasovi ja vanjem i učvršćavanjem partijskih, skojevskih, omladinskih i drugih organizacija na području sreza.

Tako je u tom procesu formiran i prvi SreSki komitet SKOJ-a na ličnu inicijativu njegovih članova, a sačinjavali su ga: Mićo Rakić, Pero Kolundžija, Nikića Novatoović, Đuro Milanović, Dušan Kecman, Mile Plećaš, Vlado Kecman, Mile Tmjaković, Dmitar Đumić, Košta Kecman, Mile Čulibrk, Sava Miljuš i Momčilo Jokić.

U martu 1942. godine formirani su opštinski komiteti SKOJ-a u svim opštinama. Istovremeno je konstituisan i novi Sreski komitet SKOJ-a, koji su ovog puta sačinjavali sekretari opštinskih komiteta. Već prije njegovog kon'stituisanja postojalo je pri partijskom ruikovodstvu i rukovodstvo SKOJ-a. Rukovodioci i sekretari sreskih komiteta SKOJ-a bili su Radivoje Rodić, M'ićo Rakić, Pero Kolundžija ,a članovi prvog konstituisanog Komiteta SKOJ-a bili su: Dušan Kecman — opština Bukovača, Mile Culibrk — Bravsko, Vlado Kecman — Smoljana, Mile Plećaš — Bjelaj, Sava Miljuš — Vodenica, Duško Knežević — Kulen-Vakuf, Mile Trnjaković — Bosansiki Petrovac i Nikica Novaković — Krnjeuša, a Đuro Milanović, kao predsjednik Sreskog odbora NOSO BiH-a i Momčilo Jakšić, kao sekretar ovog Odbora bili su članovi Sreskog komiteta SKOJ-a. Malo docnije u Sreski komitet SKOJ-a primljeni su Nikola Jeličić, Simo Solomun, Smiljka Rodić i Mile Ugrica.

Početkom aprila 1942. godine održana je prva okružna konferencija SKOJ- u Gruborskim Naslonima, pa je u to vrijeme skojevska organizacija petrovačkog sreza ocijenjena kao najbolja organizacija u drvarskom Okrugu. Ta ocjena se temeljila na ispoljenoj aktivnosti, na organizacionoj sposobnosti i masovnosti. Tada je skojevska organi-

zacija u srezu Bosanski Petrovac brojala oko 650 članova.

Sastav opštinskih i sreskih komiteta SKOJ-a bio je, prema kadrovskoj i organizacionoj sposobnosti članova, veoma dobar. Ta rukovodstva su sačinjavali iskusni članovi KPJ, koji su imali sve pozitivne osobine revolucionara. Zbog te činjenice je pokrajinsko i oblasno rukovodstvo premještalo i uzdizalo te kadrove na više i odgovornije položaje i dužnosti, najčešće van sreza, pa i okruga. Tako je Radivoje Rodić upućen početkom 1942. godine na dužnost komesara čete, a Mićo Rakić i Pero Kolundžija na dužnost sekretara Okružnog komiteta SKOJ-a za Jajce, odnosno Drvar. Kasnije su Pero Kolundžija i Vlado Kecman upućeni u centralnu Bosnu za rukovodioce omladinskih organizacija, Mile Čulibrk i Mile Tmjaković su premješteni u oblasno, odnosno okružno rukovodstvo u Ribniku, a Niikica Novaković u Okružni komitet SKOJ-a u Glamoč. Sa istim zadatkom nešto kasnije su premješteni Vojo Banjac — za sekretara Okružnog komiteta SKOJ-a i komesara Jajačkog partizanskog odreda, Smiljka Rodić i Sava Solomun otišli su u Okružni komitet SKOJ-a, a Boro Seikulić je upućen za omladinskog radnika u sarajevski okrug. U partizanske jedinice upućeno je više rukovodilaca petrovačke skojevske organizacije. Tako su se tokom IV neprijateljske ofanzive u partizanskim jedinicama našli Mile Čulibrk, Mile Plećaš, Dušan Kecman, Sava Miljuš, Nikola Jeličić, Pero Stojanović, Jovo Raiković, Simo Solomun i Đuro Milanović, koji su zauzimali odgovorna mjesta komesara i komandira četa, komandanata i komesara bataljona.

Kadrovska baza petrovačke skojevSke organizacije ne iscrpljuje se pomenutim povjerenjima i uzdizanjima na više dužnosti, jer je to samo slika uzeta iz jedne godine. Do kraja rata petrovačka skojevska organizacija bila je nepresušno vrelo kadrovske baze. Zbog toga se njoj i njenom rukovodstvu odaje dužno prznanje, jer se slobodno može tvrditi da su to bili istinski komunisti, revolucionari i samoprijegorni borci, koji su ličnim primjerom služili ostalima. Mnogi su od njih junački pali na bojnim poljima širom naše zemlje, podstaknuti djelom svog prvog

mladog entuzijaste Radivoja Rodica, jer su i bili zadojeni njegovim omladinskim elanom, koji su na svalkom mjestu ispoljava'li u ratnim danima. Naročito ih je krasila skromnost, samopožrtvovanje, lični primjer i stalni rad u vezi sa ličnitm uzdizanjem, ličnim izgrađivanjem u smislu formiranja političkih kadrova, revolucionara i komunista.

Već u maju 1942. godine otpočelo je formiranje opštinskih komiteta KPJ. Oni nisu, istina, formirani za svaku opštinu u isto vrijeme, a dešavalo se da su pojedini opštinski komi-teti bili partijski organi za jednu ili više opština. Taj proces trajao je sve do konca avgusta iste godine.

Prvi opštinski komitet formiran je za opštinske partijske organizacije Bjelaj i Kulen-Vakuf. Za sekretara je izabran Mile Plećaš, a za članove Milan Dukić, Nikola Majstorović, Soka Radošević, Momčilo Jalkšić i Ilija Galonja, Za opštine Krnjeušu i Vodjenicu formiran je komitet u sastavu: Đuro Milanović, sekretar, Dako Latković, Sava Miljuš, Sava Culibrk, Milan Guteša i Dragica Kačar. Opštinski komitet za Smoljanu formiran je u sastavu: Uroš Kecman, sekretar, Vlado Grubiša, Jela Latinović, Vlado Kecman, a docnije je primljen Sava Solomun. Opštinski komitet za Bukovaču formiran je u sastavu: Toma Morača, sekretar, Milja Kecman, Lazar Došen, Dušan Kecman, a docnije je primljen i sekretar partijske organizacije iz sela Bukovače — Mićo Kačar, Bogdan Kecman iz Drinića i Dragan Jovanić iz Debelog Polja.

Za grad Bosanski Petrovac formiran je Gradski komitet u sastavu: Pavle Pavošević, sekretar, Viojo Milanović, Rajko Galković i Mića Dukić.

Formiranjem opštiniskih komiteta KPJ i SKOJ-a stvorena je kompletna dobro organizovana sreäka partijska i skojevska organizacija, što je uslovilo mnogo brže njeno omasovi javan je .organizaciono ,idejno i političko učvršćivanje. Zahvaljujući toj činjenici ta organizacija je i mogla obaviti sve one zadatke koji su u to vrijeme pred njom stajali.

U JEDNOM DANU

Bilo je to novembra 1941. godine, vjerovatno sredinom mjeseca. U Petrovcu je bio pijačni dan — srijeda. Talijani su došli u naše krajeve, pa se narod pod pritiskom zime povukao iz zbjegova u sela. Talijanski fašisti su svojom politikom »zavadi pa vladai« u početku nastojali da se suzdržavaju od bilo kakvog maltretiranja naroda u ovom kraju, ali su hapsili i prijetili otvoreno komunistima.

Mene je tih dana pozvao drug Ilija Došen, pa mi je dao dva pisma i rekao mi da bi trebalo otići u Bosanski Petrovac i jedno pismo predati apotekaru Zlatanu Turiću, a drugo HaSanu Mujagiću. Kazao mi je ovog puta da su to dobri ljudi, da rade za Pokret i da budem vrlo pažljiv i oprezan pri uručivanju piisama, što sam ozbiljno shvatio. Nisam znao šta je bilo napisano u Zlatanovom pismu, ali sam znao šta je u pismu upućenom drugu Hasanu Mujagiću. Od njega je Došen tražio da nađe načina i da izađe iz Bosanskog Petrovca u selo Drinić, na razgovor. Drug Hasan je svjestan teškoća i opasnosti, pa mu je sugerisano, alko ne mogne na drugi način da nađe džak žita i da ga stavi u kola i da pođe u Drinić, ili Bukovaču, da samelje žito.

U trećem piismu koje se zateklo ovog puta kod mene bio je spisak Hrvata i Muslimana iz Bosanskog Petrovca kojima se u slučaju partizanskog ulaska u Bosanski Petrovac ne bi smjelo n:šta desiti. Ovo pismo je meni ranije poslao drug Hasan Mujagić po Simeunu Banjcu, koji je prije mene odlazio u Petrovac.

Sjećam se da su se u ovom pismu redala imena ljudi po rednom broju. Na prvom mjestu je bio Zlatan Turić, apotekar iz Petrovca, drugi je bio Huća Piragić, zatim Smajo Bejdić i neki drugi kojih se više ne sjećam. Ovaj spisak sam imao u unutarnjem džepu kaputa, a dva druga pisma sam imao u džepovima od pantalona u kojima sam držao ruke. Rulke sam držao u džepu da bih se lakše oslobodio pisama u slučaju potrebe.

Na jedan kilometar od Petrovca odjednom se pred nama pojavi talijanska fašistička vojska. Jedna kolona je išla sa desne strane ceste, a druga sa lijeve. Svi mi koji smo išli u pravcu Petrovca našli smo se među Talijanima.

Ja sam držao ruke u džepovima i pisma u šakama. Pomislio sam kako da se oslobodim pisama. Nisam mogao da odmah nađem rješenje. Dok sam o tome razmišljao, pozvao me jedan oficir k sebi i nešto govorio, ali ga ja nisam mogao razumjeti šta govori. Priđe mi jedan tumač, kbj'i je znao srpsfcohrvatski jezik, i odmah mi reče da izvadim ruke iz džepova, pitajući me da li imam pištolj. Ja se nasmijah i rekoh: »Otkud nama seljacima pištolji?« Vidio sam cestom je jurilo 6—7 kamiona punih vojske, Talijana, Na svakom kamionu bio je po jedan teški mitraIjez i više lakih mitraljeza. Kamioni su jurili pravo prema selu Driniću.

Tumač mi reče da skinem torbu sa leđa koju sam imao. To sam uradio. On je pretresao torbu i utvrdio da u torbi nema ništa drugo osim jednih starih opanaka koje sam ponio opančaru radi opravke i kao opravdanje zašto dolazim u Petrovac.

Kada je pregledao torbu, tumač reče: »Hajde, naprijed« i ja krenem dalje. Išao sam između vojnika i kamiona jedno 20 metara, a zatim povikaše da se vratim nazad. Ja se vratih nazad. Otaočeo sam rukama da stružem i gužvam pisma kako bi ih lakše i neprimjetni je uništio. Međutim, papir je bio tvrd i teško se kidao. Vidim: skupljaju- i druge ljude u jednu grupu. Oko nas postaviše stražu. Ja nastojim da se što bliže privućem živioi — da bi pisma stavio u živicu, u grm. Priđe mi Jovo Kuvačić i reče: »Čuješ, Toma, ako išta imaš pri sebi, nastoj da se što prije toga oslobodiš, jer će nas sigurno pretresati«. Jovo

nije znao da imam pisma, ali pretpostavljao, pa sam mu rekao: »Ne pričaj ništa, otkuda ću ovdje imati bilo šta kod sebe«.

Talijani su krenuli sa nama prema selu Bari, a potom prema Bukovači. Iskoristio sam priliku kada smo prelazili pored jedne veće živice u selu Bari, pa sam se oslobodio jednog pisma i bacio ga u živicu. Nakon nekoliko kilometara to sam isto uradilo i sa drugim pismom. Mislim da je to bilo na petom kilometru od Petrovca, kod Sevina pojila.

Nastavili smo put pod strogom kontrolom italijanskih vojnika — prema Bukovačkoj školi. Naša se grupa počela povećavati, pa nas je bilo nekoliko stotina. Jovo Kuvaoić je primijetio da sam se nečeg oslobađao, a još me stalno mučilo treće pismo. Bolje reći to je bio onaj spisak poštenih Hrvata i Muslimana kojeg smo dobili iz Petrovca, a bio je napisan na listu školske sveske. To je bilo teško gužvati u džepu, pa sam se s tim mučio.

To je primijetio Jovo Kuvačdć pa mi je opet prišao i rekao: »Požuri da se oslobodiš tih svojih briga. Sada ćeš vidjeti šta će biti s nama. Oni će nas ovdje sviju strijeljati i to jednim metkom po nekoliko nas, čim nas ovako slažu u redove«. Ja odjednom primijetili da je među nama i drug Milan Cup, pa nemarno rekoh Jovi: »Hajde, bolan, šuti, otkud ti znaš šta će orti raditi«. Bila je velika hladnoća. Okupljeni ljudi su od zime udarali cipelama jednu od drugu, ili su tapkali u mjestu. Kada su to vidjeli Talijani rekoše da možemo u krugu da se krećemo, ali su strogo pazili na nas.

U namjeri da se oslobodim i ovoga pisma — spiska naših ljudi u gradu — pade mi na pamet da se javim stražaru s molbom da tu negdje pored živice vršim nuždu. Taman što sam skinuo kaiš od hlača i stavljao ga oko vrata, a Milan Čup ode prije mene stražaru sa kaišem oko vrata i stvarno mu uspije da ga stražar pusti. Ja sam se spremao i mislio — čim se Milan vrati ja ću se odmah javiti. Međutim, čekamo mi v:še minuta, ali Milana nema. Odmah sam se sjetio da je pobjegao. To sam i vidio. Jedan vojnik — stražar — pođe za plot i živicu pored kuće Nikole Kovačevića, tamo gdje je upravo otišao i Čup,

da ga potraži. Ali, Cup je već uspio da umalkne pored kuća Dajčića prema Bajkovcu, a Talijani otvoriše pušča-nu vatru za njim.

Svi mi vidjesmo — umaikao je Cup. Talijani trče i viču nešto, pucaju za njim, ali on se ne obazire. Uspio je da umaikne za mrtvi ugao. Pobjegao je u Mračaj, preko Busija.

Poslije uspjelog bjekstva Cupa, Talijani nisu nikome dali da se udaljuje iz grupe. Ja se nisam smio (prijaviti sa zahtjevom da hoću da vršim nuždu. Nastavim da razmišljam kako da se oslobodim ovog spiska i sjetim se da cipelama koje sam imao na nogama iskopam rupu na ledici. Svi smo stajali u grupi, a zemlja je bila mekana i kada sam se dva do tri puta okrenuo na jednoj peti, vidio sam da se stvorila velika rupa. Rekoh onima do sebe: »Ljudi, ja sam se umorio i nešto me boli glava«. Iskoristili momenat i spretno i'zvadih iz džepa spisak koji sam bio zgužvao i stavih ga u rupu. Zatrpam ga zemljom, a zatim poravnam nogom zemlju tako spretno da nikö od prisutnih to nije ni primijetio. Kada sam se i ovoga posljednjeg pisma oslobodio bilo mi je lakše — poistao sam vedar, veseo i miran. Potom nam priđe tumač sa jednim oficirom, odvede nas jedno 200 metara bl'iže školi — na ledinu Marte Kecman, u polje.

Otipočeše prozivati ieđnog po jednog. Sve Keemane su zadržavali ,a naročito one iz Drinića. Druge su puštali bez pretresan ja. Kada je došao na mene red, upita me tumač za ime i prezime, a ja im rekoh. Kada me upitaše gdje mi je kuća, ja pokazah rukom u pravcu Petrovca, prema polju, i oni mi rekoše: »Idi i ti kući«. Tako su puštali i isve druge koji se nisu preživali Kecman.

Toga dana Talijani su pljačkali u selu. Oduzimali su nekom stoku, a nekom kokoši i jaja. U Dajića njivama u Docu iskapali su njivu krompira i odvukli krompir.

U sélu Drimiću uhvatili su Mirka Vulića, rodom iz Bravska, koji je živio u Bari. On je pri sebi imao britvu. Hodao je po selima i brijao ljude i na taj način zarađivao nešto hrane. Međutim, Talijani su posumnjali u njega da je on brijao gerilce — partizane i Zbog toga isu ga odveli u Bosanski Petrovac. Poslije su ga odveli u Drvar, a po-

tom u Italiju u logor. Istog dana su uhvatili i Dmitira Lukića iz Bukovače. On je na sebi imao vojničku uniformu, koju je obukao prvih dana ustanka ,a bio se vratio kući da opskrbi porodicu najnužnijim sredstvima za život, pa se zaitekao u selu Drinicu u jednom mlinu. Proveli su cijeli rat u ropstvu u Italiji. Poslije rata su došli iz ropstva i pričali o teškoćama ropstva.

Tako sam i ja preživljavao muke onaj dan kada sam uništio pisma i popis naših drugova u Bosanskom Petrovcu. Da to nisam uspio sigurno bi u kandže fašista pali naši drugovi Zlatan Turić, Hasan Mujagić, Huća Piragić, Smajo Bejdić i mnogi koji su u pismima spominjani, kao i drugi, uvršteni u ilegalni rad na strani NOP u Bosanskom Petrovcu.

VELIKA PREDAJA

Prvo zasjedanje AVNOJ-a u Bihaću, 26. novembra 1942. godine imalo je širok odjek i u oslobođenim i u neoslobođenim krajevima Jugoslavije. Među borce je ono unijelo nepokolebljivost, a u kvislinšku vojsku demoralizaciju. **„Već,** *drugoga dana zasjedanja u Bihać stigne kurir iz Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu te za vrijeme pauze saopšti Moši Pijade sljedeće:* **»**

— Otkako je počelo ovo zasjedanje, ustaše i četnici, se predaju svakodnevno. Za ova dva dana već ih se predalo više od dvadeset.

— E, silno! Onda zasjedanje AVNOJ-a nećemo završavati dok se svi ne predaju — našali se Moša.

BIJELO ZLATO

Našao sam ga pred kućom. Raspremao je konje i ormu unosio u kolnicu. Bio je sam, pa sam sa njim mogao lakše obaviti razgovor. Bez uobičajenog pozdravljanja, kao prvom komšiji i rođaku, pritrčao sam i pomogao mu da brže raspremi konje. Začas je to bilo gotovo. Tek tada ga upitah:

— Kako si, Dušane?

— A, evo vidiš, ova snježina napadala k'odva'est devete, pa sam doćer'o još malo drva ,ako bude još nekog većeg kijameta i zla.

— E, moj Dušane, ako bi samo to bilo zlo, dobro bi bilo, — rekoh.

— Da, da, znam ja na šta ti misliš: da onaj gad iz Petrovca ne krene ovamo, u ovom kijametu.

— Koji gad, Dušane? Znaš da su ustaše još polovinom oktobra dobile naređenje od Talijana da se povuku iz Petrovca i one su već davno otišle iz cijelog našeg sreza.

— Pa zar ti, bolan, misliš da Talijani nisu gadovi?
— zagleda se Dušan u mene, nekako upitno i sa velikom dozom protesta.

— Čekaj, bolan, nisam ja tako nešto ni pomislio!

— Nisi đavola, kad me tako pitaš! Cuo si valjda i ti kalko oni jedu svašta: žabe, zmije, mačke i svaiku drugu gamad, pa ako se žderonje razmile po našem selu, neće ostati ni kamen na kamenu!

Znao sam ja da Dušan, nekako po navici, ili po tradiciji, uvažava svaku silu, pa i talijansku. Ali, kad je on odnekud doznao da oni jedu »svašta«, Talijani su od tada za njega izgubili svaki ugled i poštovanje. Zbog toga ih je i nazvao gadovima, žabarima.

— Nisu oni gadovi — velim mu — zato što možda jedu nešto drukčiju hranu od nas, nego zato što već po drugi put u ovoj godini dolaze u naše krajeve, kao okupatori i porobljivači. Ništa nam oni nisu dobro donijeli, nil prvi put, ni sad ,a neće ni u buduće. Zato smo ovako čvrsto i nabili blokadu na Petrovac da bi ih nekako i na taj' način prisilili da odu tamo odakle su i došli.

— E, kad bi to samo Bog dao, pa da nema ni njih ni ustaša, onda bi sve bilo dobro, da se brate ovaj jadni narod već jednom smiri.

— Nego kad već govorimo o tome — raspriča se Dušan više nego što sam ja očekivao — objasni ti meni jednu stvar. Prije nego što nastavi najavljeno pitanje, on se ispravi koliko je god bio dug i pogleda me odozgo pravo u tjeme. Bio je prava krajiška ljudina!

— Kako ste vi mogli — veli on — uspostaviti ovu blokadu kad narod nema soli, petroulja, duvana i drugog, kako mislite sa tijem da izađemo na kraj?

Jedva sam dočekao', da se on bar malo **približi** ovom piitainju, zbog koga sam i došao kod njega. Zato bez oklijevanja rekoh:

— Nabavićemo, Dušane, najprije so, pa ako se bude moglo i petroulja i taj vražiji duvan!

— Ma ko će nabaviti i gdje u ovom kijametu i zlu — poče on na sav glas da se smije i vrti glavom.

— Mi ćemo nabaviti, u Bihaću! — Ovo »mi ćemo nabaviti« on izgleda shvati tako kao da se to njega ništa ne tiče, već samo moga voda, koji je bio na blokadi. Osim toga, znao je on da sam ja prije nekoliko dana bio izabran i za člana Narodnooslobodilačkog odbora, a on nije izabran, iako je bio predlagan. Tada je on na izbornom sastanku govorio: »Ma nemojte, ljudi, ja sam za sve ovo kao i vi, ali ja sam u to neupućen i, brate, nepismen sam, pa vas molim nemojte me na to naćeravati«. Na kraju, nekako ga za ovaj put ostaviše na miru — pa ga je možda

i to utvrdilo u uvjerenju, da se njega nabavka soli ništa ne tiče. Dok se Dušan i dalje, sa neskrivenom dozom ironije smijao i vrtio glavom, ja ne čekajući nastavih.

— Naš novi Narodnooslobodilački odbor, u saglasnosti sa komandom naše čete, donio je odluku da Odmah idemo po so. Za izvršenje toga zadatka dobrovoljno smo se javili: ja i Pero Knežević iz Suva je, kao članovi Odbora. Ti si planiran da ideš sa nama, sa svojim saonama i konjima i da dotjeraš so.

Dok sam ja ovo govorio, on je prestao da se smije, ali kad sam spomenuo da je i on planiran, osuo je kao iz mitraljeza:

— Neka ide u vražiju mater taj vaš plan! Vala, pri ovoj pameti, ja neću ići nikud, u ovom kijametu i žilu! — Onda se popravi. — Neka ide Ilija Gašić, Kojica Pećanac, iili neko od Kuljiana, jer svi oni imaju bolje i saone i konje nego ja!

Znao' sam dobro da će Dušan dati žestok otpor, kao što su ii mnogi drugi iz sela to već sasvim glatko odbili. Kad sam ih pitao da li bi dobrovoljno išli da dotjeraju so iz Bihaća, oni su najčešće davali ovakav odgovor:

— Ko je toliko neslan, neka on ide poso!

U svojim razlozima da ne ide po so, Dušan nije nigdje direktno naveo Talijane i ustaše, kao što su to učinili drugi, već je samo spomenuo »feijamet i zlo«. Za njega je »kijamet« ljuta zima, a »zlo« označava Talijane, ustaše i sve druge neprijatnosti, koje bi ga mogle snaći na putu. Svi naši ljudi vole po malo da se izražavaju »filozofski«, baš kao i Dušan u ovom slučaju, što sam ja vrio dobro znao, pa sam odmah shvatio šta njemu najviše smeta da ne ide po so u Bihać.

Svi drugi Dušanovi razlozi da ne ide po so nisu bili suštinskog karaktera.

Što smo se ja i Pero prihvatili da idemo dobrovoljno po so, to je na Dušana djelovalo dvojako. Prvo, mi smo bili odbornici i zato, što mi idemo, neka idemo, a drugo, mi eto idemo dobrovoljno.

Primijetio sam da on nekako gadno očima sijeva na mene, Očigledno misleći da sam ja najveći krivac za to

što on treba da ide po so. Dobro je on to ocijenio, jer je u tome bilo dosta istine, ali me ipak nije napao ni uvrijedio.

Iaiko me Dušan riij e napadao i vrijeđao, znao sam da mi onako ćuteći zamjera: što sam za ovo na njega nasrnuo, kao na prvog komšiju i rođaka, što ne uzimam u obzir to, što je naš vod na logorovanju u njegovoj kući, što on za borbu još od početka ustanka daje sve što se od njega traži i ne traži, i ko zna šta se njemu u tome trenutku još vrzmalo u glavi.

Međutim, baš zbog ovih i još nekih drugih okolnosti, svi u našem Odboru smo smatrali da je uipravo Dušan pogodan čovjek za put u Bihać. To mu trenutno riiisam smio reći, jer ga je u međuvremenu njegova žena Sava upitala:

— Šta ti je, šta si se tako namršio i ćutiš? — On se oikoisi na nju i onako ljut reče:

— Šta sam se namrštio, kog đavola; Ništa!

Kad sam izlazio iz njegove kuće, pogledao me je nekako neodređeno, ali se vidjelo da nije stekao utisak da ću ja popustiti i složiti se sa njim da on ne ide po so. To je za mene bio zračak nade da se u Dušanu nešto' kuva na bolje, pa mu na samom kućnom pragu rekoh:

— Sutra ću rano opet doći kod tebe, da vidimo kako ćemo da se spremimo!

— Je li to baš na moranje kad ti kažeš »da se spremimo«?

— Znaš, Dušane, nije na moranje. Razmisli ti dobro do sutra, pa alko baš lično ti ne možeš, ili nikako ne smiješ da ideš, a ti onda vidi koga bi našli da goni tvoje konje, a ti ostani kod kuće!

Odmah sam vidio da ga ovo nije ništa oraspoložilo i ako bi to za nekoga drugog predstavljalo kompromis. Znao sam još 'od ranije da je on jedan od onih ljudi koji nipošto ne bi dao svoje konje da ih drugi goni,, a pogotovo u ovakvoj ljutoj zimi i na tako dalek put. Ali ovo je bio jedini mogući u'stupak.

Ostavljajući ga kod kuće da se on sam sa sobom raspravi, razmišljao sam onalko u sebi šta li će u Dušanu preko noći prevagnuti od svega onoga što se do tada u njemu nakupilo. Ako samo uspije da u sebe stekne veću

sigurnost i samopouzdanje, odlučiće da ide. U protivnom, on će, kao i drugi, definitivno Odustati.

Kad sam sutradan došao njegovoj kući, našao sam ga gdje doru okuje. Poslije uobičajenog pozdrava rekoh mu:

— Prijatno, Dušane!

— Izvoli, Džeparu ,evo sjedi ovdje, do kašuna!

-Sjeo sam i odmah pomislio: Dušan se na nešto odlučio, čim me orvako oslovljava. U tom sam bilo ubijeđen čim me je oslovio sa »Džeparu«. To mi je govorio još iz malena, ali samo otnda kada je bio raspoložen. On mi je, kako se sjećam, i dao ovaj; nadimak još kad sam bio dijete, jer sam tada nosio mali sukneni kaputić sa četiri veća džepa.

Nije trebalo dugo čekati da se on oglasi:

— Ja, majke ti Božije, ne dam mojih konja i saonica bez sebe, kad idu moji 'ranitelji idem i ja sa njima, kad je već đavo ponio, neka nosi sve! Samo ja neću da idem dalje od Ripča, to treba dobro da znate i ti i Perica Knežević!

— Dobro, Dušane, bolje je da ti goniš svoje konje, nego néko drugi. Možeš ti nas slobodno voziti — rekoh mu

— jer ustaša nema u Ripču, ni u svim okolnim selima do Bihaća ,a u samom Bihaću oni nisu gospodari, već Talijani kao i u Petrovcu, pa mislim'o da tu nema neke velike opasnosti.

— Ostavi ti to, pričaj ti to sebi i Perići, a ne meni. Ja neću da idem pod ustaški nož, pri ovoj pameti!

Viidio sam po ovome da je Dušan noćas smislio da ide samo do Ripča i zato smo naš razgovor završili. Na kraju smo utanačili šta ćemo sve od ambalaže i drugog ponijeti na put. Dogovorili smo se, da sutra zoirom krenemo od njegove kuće. Taiko nekako jedva završismo naš razgovor koji je više ličio na pogađanje. Složismo se za oko tri četvrtine puta, a ono ostalo ostavismo za kasnije.

Dok sam završavao razgovor sa Dušanom o našem putu u Bihać radi nabavke soli, dotrča jedan stražar sa ceste i pozva me da hitno odem do straže. Toga dana straža je biila na cesti blizu Dušanove kuće, a ne u Pećanskom

gaju kao obično, jer je bila jaka zima, a moralo se dežurati i noću.

— Danas su ljudi — veli stražar — navalili u Petrovac, kao nikad dosad. Samo naša smjena je do sada vratila kući više od dvadeset ljudi. Sad je apet naišla jedna veća grupa i neće nikako da se vrate nazad, pa ne znamo šta ćemo sa njima. Zato sam — veli — došao po tebe da se ti sa njima nekako objasniš.

Iako je svima stražarima već ko zna po koji put objašnjeno da me zbog ovakvih stvari ne zovu, ipak sam se spremilo i odmah otišao na cestu. Kad sam stigao do straže imao sam šta da vidim i da čuiem. Tu se bilo okupilo oiko petnaest ljudi iz Suvaje, Skakavca i Vodjenice. Oni su energično zahtijevali da ih pustimo u Petrovac. Najviše je na stražare navaljivao Petar Ouk iz Skalkavca. On je stalno ponavljao: so, petroulje, duvan, pa opet tako, da se od toga nije moglo ništa drugo čuti. Zato sam prišao bliže njemu i rekao:

— Petre, je li preče so, petroulje i duvan, ili je možda preći lijek za zdravlje i život, eto ti reci sam!

Tada se on uoabilji, nakašlja se i pomjeri ustranu, kao da mu od toga bi neka muka. Znao je on, kao i ovo njegovo veliko društvo, da naša straža još od konca oktobra, kada je uspostavljena, nije nikog pustila u Petrovac, pa se zbog toga ovako brzo povukao i ućutao. Tako učiniše i drugi, gledajući u Petra, šta će on sada da kaže.

— Vala, ja ne znam, to vi znate! — reče Petar.

— Ne, ne, reci ti, ja sam tebi postavio pitanje, pa ćemo lako za sve drugo!

— Pa dobro, ko ima bolestan? — poče on nekako zaobilazno, da ne bi davao direktan odgovor na postavljeno pitanje. Cutao sam i čekao da on direktno odgovori na postavljeno pitanje.

— Mi znamo, Petre i to vrlo dobro, da ima teško bolesnih ljudi, žena i djece, pa ne idu u Petrovac da traže lijekove, a kamo li to što ti kažeš. Ti dobro znaš zašto oni ne idu, već se za to obraćaju našem Odboru i Komandi naše čete, pa ako toga ima ono će im se i dati. Evo, vidi ovo naređenje od Slavka Rodica, koje mi ne smijemo prekršiti!

I

Izvadio sam iz džepa pismeno naređenje, koje mi je Slavfko dao prilikom obilaska blokade i pokazao im ga. Ovo naređenje je bilo napisano na unutrašnjoj strani omota od paklića duvana. U njemu je, pored ostalog, stajalo da sam ja kao komandir blokade lično Odgovoran ako blokada ne bude potpuna.

Ovo naređenje, na ovaj način, nisam nikad nikom pokazivao ,ni prije ni poslije ovog slučaja. Sa/d sam ga pokazao, ne zaito da bih ove ljude zaplašio, već zato da oni vide da je naše glavno rukovodstvo naredilo da se uspostavi čvrsta blokada Petrovca. Za ovo se naređenje, poslije ovog slučaja, brzo pročulo u svim selima, pa je poslije toga bilo mnogo manje navaljivanja ljudi da idu u grad. Samo su sad navaljivali šverceri i razni četnički elementi, koji su dobivali oružje od Talijana i Mane Rokvića, četničkog komandanta u Petrovcu.

Poslije ovog duela između mene i Petra, on se sa cijelom grupom ljudi vratio kući. Odmah se vidjelo da mu je bilo neprijatno što je bio onako nagao u svojim zahtjevima da ide u grad. On je bio dosta ugledan čovjek u selu i od prvog dana ustanka je pomagao narodnooslobodilačku borbu.

Kad sam se poslije vratio Dušanovoj kući ,ispričao sam mu sve o ovom slučaju sa Petrom i ostalima, a on se samo nasmija i reče:

— Znaš šta, Džeparu, 'ajmo mi njega, majke ti Božije, ako je baš tako neslan, povesti sa nama u Bijać, pa neka se osoli. Ali, nemojte vi, bolan, njemu jopet ništa zamjerati, znam ja njega, on drži mnogo do sebe, pa mu je teže da se iz po puta vrati kući u Skakavac nego što će večeras doći kući bez soli, petroulja i duvana.

Lako je nama bilo da se sporazumimo sa Petrom i mnog'm drugim poštenim ljudima, koji su išli po danu i pravo cestom, ali nam je bilo najteže sa raznim šverc-erima i talijanašima koji su kradimice išli, noću, dalje od ceste, preko Rastovače, Stražbanice, Golog Brda, pa čak i preko Smoljane i Kolunića. Oni su najčešće i uspijevali da se neopaženi provuku pored naših straža i da odu u grad. Iz grada su donosili raznu švercovanu robu, četničke

kokarde, puške i municiju, što smo mi kasnije morali sve oduzimati.

Nije nam bilo teško da saznamo ko sve kradimice ide u grad, jer nas je o tome svak iz sela obavještavao, a naročito omladina. I mi smo sa svoje strane ponekad slali svoje Ijiude u grad i na taj način prikuipliali potrebne podatke. Zato smo tačno zinali ko su šverceri iz sela, koliko je iz grada doneseno četničkih kokardi*, pušaka i drugog. To će nam kasnije omogućiti da, uz pomoć naše čete, bez neke veće muke razoružamo sve suvajäke četnike, bez ičije pomoći sa strane.

Najzad je došlo vrijeme za naš polazak u Bihać. Od Dušanove kuće krenuli smo dok su još pijevci najavljivali zoru da bismo za vidjela stigli u Ripač. Pero Knežević trebalo je da nas čeka u Suvaii kod kuće Pane Grbića — Talandžukovića, jer sam mu ranije javio da nas tu čeka, na putu.

Kad smo naišli, on nas niije prepoznao, ali je za svaki Slučaj mahnuo rukom da stanemo, što smo mi i učinili. Potom je iz sveg glasa viknuo:

— Je li ljudi ,jeste li primijetili kakve saonice, da idu otuda?

Mi u smijeh. Tek tada Pero vidje da smo to mi.

— Jesi li poludio, Bog te ubio — povika Dušan — ulazi u saonice i sjedi ovdje, kod Džepara!

Čim ovo završi, on poče da zadirkuje Peru zbog njegove kape. On je bio stavio na glavu neku kapu, kao u željezničara ili poštara, pa ga radi toga Dušan prozva Culksfirerom. Inače, Pero je bio dosta pristojno obučen, dok smo nas dvojica u tome prevršili svalku mjeru. Mi smo bili obukli na sebe sve neke dronjke, a na glave smo **bifli** navuMi pletene kape »miče«, pa nas zibog svega toga Pero niije mogao ni prepoznati.

— Pa kako ne pozna bar moje konje, Bog te u šumu okrenuo, koliko su te samo puta dovezli iz Petrovca — reče Dušan.

— Kako' ću ih, Duna ja, poznati, kad si im zavezao repove, kao da ideš u svatove, a ne po so!

— Ljudi, neka nas Bog pomogne u ovoj našoj raboti reče Pero — u dobri čas da stignemo večeras u Ripač.

Oprosti ti Milanko, moramo se sada moliti i Bogu i vragu, samo da nekako asolimo ove naše neslane Suvajčane. Nije im — veli — dosta to što im ljetos kuće nisu izgorjele, već sad 'oće i so!

— Stići ćeš ti u vražijiu mater i osoliti se! — dočeka ga Dušan — i poče da se žali na dubok snijeg i slabu prtinu.

Zbog toga smo se sve do Bjelajskog polja dosta sporo kretali i dosađivali se, dok je Dušan negodovao kad bi god saone upale u duboke snježne smetove. Kako je na ovoj relaciji puta bilo dosta šume oko ceste, ona nas je štiti-la od hladnog sjevernog vjetra, pa smo ovu naišu muku i dosadu prekraćivali raznim pričama i šalama, kojih je bilo na pretek.

— Misliš, ti Džeparu, da će te spasiti ti tvoji dronjci što si ih Obukao — reče Dušan. — Znaju oni, bolan, ko si i šta si, niisu oni ludi. A Perici ne će pomoći, ne samo njegovi prijatelji Vakuipčani, već ni njegov Ljotić!

Kad on reče »Ljotić«, pogledao sam iskosa Peru, a on ništa ne reaguje, samo trepće očima i dotrpava svoju zemljanu lulu usitnjenim šušnjom pomiješanim sa korijenom od stabljike duvana. Zatim se malo pomjeri na sjedištu, nakašlja se i reče:

— Ono što sam ja, Dunaja, prije rata bio malo za Ljotića, to sam ja bio samo zato da od toga napravim šalu. Kad nilko u Suvaji nije ćio za njega da glasa, nisam ćio ni ja, već sam glasao za Udruženu apoziciju. To, Dunaja, nema nikakve veze sada sa mnom, jer sam ja sad narodni odbornik i dobrovoljno sam se primio da idem po so, a tebe smo, eto, morali na pasije zube vući da bi nekako jedva pašao sa nama. Je li tako, Milanko? — reče Pero, okrenu se prema meni i upitno me pogleda.

— I jest i nije! — rekoh.

Nisam htio dalje da ovo kamentarišem, pa ih pustih da se još malo oko toga preganjaju, da ne bih ja tu ispao kao neki sudi ja. Morao sam tako postuDiti, jer je Pero pronašao trenutno najslabiju tačku kod Dušana na ovome našem putu i htio bi pošto-poto da ga natjeram da se otvoreno izjasni da li je zaista dobrovoljac za nabavku soli, ili nije. Dok je Dušan gonio konje i ćutao, razmišljajući

šta sad da kaže, Pero me je nekoliko puta gurnuo laktom i došapnuo mi :

— Uhvatio sam ga — veli — pa se vrti, kao zmija u procijepu, neka, neka, da ga 'vako malo umekšam za ono od Ripča do Bihaća.

— Što si, Duna ja tako uću-tao, kanda ti je Bog usta zavezao, jesi li bolan nešto smislio?

— Šta imam da smislim — veli Dušan — ja idem sa vama do Ripča, niko me ne vadi za pasiji sindžir — kalko ti veliš — pa ti to zovi kalko oćeš, dobrovoljno, ili šta ti ja znam!

— Pa dobro, rode moj, neka mu bude to dobrovoljno do Ripča ,a šta ćemo dalje do Bijaća, je li to dobrovoljno?

— Ja sam za taj dio puta već reko i neću sad to da ponavljam — završi Dušan.

Saone su jurile pored srušenih zidina zavijanih snijegom.

Po ovitm zidinama vidjeli smo da Vrtoče nije daleko, čemu se Dušan najviše radovao. Veli ,tu će da nahrani svoje hranitelje. Uz to se poče hvaliti kako njegovi konji malo jedu ,ali su ipak jaki i izdržljivi, na šta se Pero nasmija i reče:

— Pa nismo md tebe, Duna ja, tek onako slučajno izabrali za ovo! Alai ti kačamak, kad talko dobro, voziš, bogami ćemo večeras za vidjela stići u Ripač!

Kad je Pero spomenuo kačamak, on se sjetio još jedne šale na račun Dušana, ali od vjetra i zilme nije mogao i to da ispriča, veli, ostaviće to za kasnije, u Vrtoču.

Pošto smo najzad stigli u ovo mjesto, koje je bilo popaljeno, svratili smo među neke zidine i tu ručali i nahranili konje. Pero je jedva dočekao da ispriča onu svoju šalu.

— Je li, Dunaja, šta ie tebi bio u rodu onaj austrijski žandarm od Ljeljića sa Skakavca, što nije znao šta je pura, iako ga je ona odhranila? Znaš ti to dobro — nastavi Pero — kad je on poslije dužeg vremena došao kući na viđenje, skiuvali su mu puru za ručak, pa kad je počeo da jede, pravio se da ne zna šta je to. Ukućani su mu objasnili da je to pura od kukuruza, a on je, praveći se

veliki gospođin, podvio jezik ii rekao: — Co to pura, co to kokoroz? Je li, Duna ja, bi li on tebi stric, ujak, šta li?

— Nije on meni, majke ti Božije, ništa ni u radu ni u toru! — odSiječe Dušan kao sabljom.

Ko zna koliko bi se Pero još zadržao na ovoj svojoj prici, u kojoj je pura samo početak, da nas hladnoća ne natjera da brzo krenemo dalje. Najteži dio puita za nas bio je preko Dugog polja, pa sve do Lipe. Na tom putu ništa živo nismo vidjeli, niti smo koga sreli. Samo se ponegdje, daleko od ceste prema brdu Cilj i Međeđaku, vidio po neki pramen bjaličastog dima, koji se izviijao daleko u viis, iz zidina popaljenih kuća, kao da opominje putnika i namjernika da je tu ipak nešto ostalo od života.

Čudili smo se kako nigdje nema naše partizanske patrole ili straže, jer smo uza se nosili uredne propusnice. Dušam se toga sjetio još u Vrtoču, jer, veli, može nas neko sresti i oduzeti nam konje, pa šta bi on onda.

Na samom Ripačkom klancu, na naj/većoj okuci ceste, naišli smo na našu partizansku patrolu. Bio je već suton. Prilazio, nam naočit, crnomanjast momak, do zuba naoružan. Onaj drugi stražar stajao je malo podalje.

— Ko ste vi i kuda idete? — oštro upita momak.

— Mi smo, rode moj, neslani putnici, idemo u Bijać, po so! — raportira Pero jasno i glasno, kao da se za to dugo pripremao.

— Imate li kakav papir uza se? — upita momak.

Ja izvadih našu propusnicu i dadoh mu je. Samo što je pogleda, on mi je odmah vrati. Ja i Pero se nekako upitno pogledasmo, misleći da je on nije ni pročitao.

— Valja li taj papir, rode?

— Valja, kako da ne valja! Priđe nam i onaj drugi patroldžija i reče:

— Baš ste vi neslani i ovako i onako. Mi ovdje bliže Bihaća možemo bez soli, a vi ne možete! Bolje bi vam bilo da žuljate neslanu proju, ako je imate, nego da idete dolje!

Oni nas informisaše o situaciji na svom terenu, pa se na tome i završi naše legitimisanje. Pri polasku, kod ove patrole smo ostavili našu partizansku propusnicu, da nam

je oni sačuvaju, dök se mi vratimo nazad, iz Bihaća. Prije nego što krenusmo dalje — Pero upita patroldžije:

— Je li ovo granica naše Krajiške Republike?

On'i se nasmijaiše i klimnuše glavom, a mi krenusmo nizbrdo, u Ripač.

Pero poče: — Alai mu vjera, bome je onaj garonja pismen, kad onako brzo pročita onu našu propusnicu.

Dušan će na to: — A ja sam, majke ti Božije, bio živ umro, kad on onako brzo vrati onaj papir. Pomislio, odoše moji konji! A eto, srećom, bi sve dobro.

Dušan se stalno plašio samo za svoje konje, više nego za sebe, pa ga Pero zbog toga malo dohvati: — Slušaj, Dunaja, sad može svega da bude, sad idemo po ničijoj zemlji!

Dušan na ovo nije ništa odgovorio, već je samo ćutao i gonio konje. I mi smo ućutali, jer su se pred nama već ukazala prva večernja svjetla u Ripču.

Samo što smo zastali u Ripču pred jednom većom kućom, uz samu cestu, dotrča odnekud jedan talijanski podoficir i obrati se Dušanu. Vjerovatno se njemu obratio zato što je Dušan nešto baratao oko konja, a možda i zato što je on od nas bio mnogo veći i uočljiviji.

Kad Talijan stade uz Dušana, on je prema ovoj ljudini izgledao smiješno malen da se ja i Pero nehotice pogledasmo, Talijan nije dosezao ni do pazuha Dušanu i bio je nekako duga i kriva nosa, usukan kao neki svrdao. Poče on nešto da pita Dušana, a grdosija gleda Talijana odozgo, pravo u tjeme i ništa ga ne razumije. Dušan se uzvrpoljio, pa se najzad nešto dosjeti, okrenu se prema Peri i reče:

— Cuksfirer, cuksfirer! — I prstom pokaza u Peru. Talijan se odmah okrenu prema Peri, oraspoloži se i na čistom njemačkom jeziku upita ga:

— Šprehen si dojč?

Kad ovo ču, Pero mu nekoliko puta reče:

— Niks, niks, niks!

Ja sam još uvijek stajao po strani i čekao da i na mene dođe red, da pokušam da se nekako sporazumim sa Talijanom. Ali, Pero se, izgleda, nešto dopade Talijanu.

po svojoj interesantnoj kapi ili nešto pristojnijoj odjeći, pa on ponovo navali na njega:

— Četniko, četniko, četniko? zabrza Talijan, a Pero se na to odmah uozbilji, naroguši se i brzo me krajičkom oka pogleda, očigledno ne znajući šta sad da odgovori.

— Ja, ja, četniko, četniko! Veliko četniko! — pokaza on na Dušana.

Talijan to jedva dočeka, nasmija se, priđe bliže Peri i potapša ga rukom po ramenu. Zatim izvadi kutiju cigareta i ponudi nas. Uze i Dušan jednu cigaretu, mada nikad nije pušio.

Dok su Dušan i Pero pusilli i nešto o duvanu između sebe ćaskali, ja sam već bio stupio u razgovor sa Talijanom. Dušan je primijetio kako su, navodno dobre talijanske cigarete, a Pero mu objašnjavao, da to nisu talijanske cigarete, već naše, jugoslovenske, i to pravi predratni »Ibar«, koji su Talijani, čujem kako Pero na sav glas viče »Negdje opljačkali«.

Talijan je govorio njemački, jer je bio rodom iz nekog mjesta sjeverno od Udina, do austrijske granice, a ja sam imao školsko znanje njemačkog jezika, pa sam se nekako sa njim sporazumijevao. Talijan priđe konjima i poče se u njih zagledati.

Ukratko i najbrže što sam mogao, rekao sam Dušanu i Peri da više nipošto ne govore da smo mi četnici, već da kažu, da smo iz sela Lipe, da smo obični seljaci i da idemo u Bihać da nešto pazarimo.

Dok sam im ovo govorio, Talijan je gladio konje po glavi i zavirivao im u zube, gledajući koliko su konji stari, mada se to nije moglo utvrditi, jer se noć već uveliko bila spustila nad Ripčom. Odjednom, Talijan se okrenu prema nama i dade nam rukom znak da pričekamo, a on otrča nekud iza kuće.

Dušan se uplašio da će mu Talijani oduzeti konje. I ja i Pero ga počesmo umirivati da se ništa ne plaši.

— Pa zašto bi onaj gad gledao u zube mojim konjima, još u ovom mraku, ako ne bi mislio da ih oduzme?

Ovo Dušanovo jadanje prekinu jedan talijanski vojnik, koji dotrča iz mraka i pozva nas da potjeramo saone iza kuće, što smo mi i učinili. Pritrčao nam je još jedan

vojnik i pomogao nam da raspremimo konje. Sve naše stvari iz saona i konje Talijani smjestiše u jedan veliki podrum. Vojnici su odmah pred Dušanove konje nattrpali pune jasle sijena, iako smo mi u našim saonama imali dosta svoga sijena. Dušan se svemu ovome nije ni malo radovao, već je bio prosto šokiran od straha da će mu Talijani oduzeti konje. Primače mi se onako u mraku i došapnu mi:

— 'Oće, majke mi Božije, oduzeti. Već ih hrane kao svoje. Oni će ih, bolan, pojesti, ako im ne trebaju za šta drugo. Ti znaš da ovaj gad jede svašta! — Pero je čuo ovaj naš mučni razgovor, pa se i on primače bliže Dušanu i poče ga u'bjeđivati da se ne boji za konje.

Kad smo smjestili konje i naše stvari, povede nas jedan vojnik u susjednu kuću. Uvede nas u jednu malu toplu sobu sa jednim krevetom. Tu smo se ogrijali, odmorili se od dugog i napornog puta i prenoćili.

Poslije večere došao nam je i onaj talijanski podoficir, koji nas je prvi dočekao na cesti. On je — kaže — došao da nas obiđe, da Vidi kako smo se smjestili. Iskoristio sam ovo njegovo prisustvo i pitao ga za propusnicu za Bihać. On nam reče, da to nije potrebno, jer se, veli, u Bihać ide slobodno, a nigdje na ulazu u grad nema straže.

Kad je ovo čuo Dušan, njemu je malo laknulo, ali ie još uvijek mnogo zazirao od Bihaća.

Preko noći nas niko nije uznemiravao, samo je Dušan nekoliko puta išao da vidi šta rade njegovi konji. Svaki put kada se vraćao bio je dvojako raspoložen, jer je vidio da vojnici i noću hrane njegove konje.

Pero je od nekog talijanskog vojnika nabavio paklo cigareta i sad je stalno punio svoju lulu i pušio. Kad se već bilo dobro unoćalo, prešli smo na diskusiju o tome zašto nas Talijani ovako ljubazno primaju na konak i bezmalo ugostiše kao da smo njihovi gosti. Dugo smo o tome pričali ja i Pero, dok je Dušan i dalje ćutao i sušio svoju obuću. Ali, kad je Pero spomenuo talijansku Kraljicu, Dušan je malo živnuo i sa nama počeo da diskutuje.

— Ima li neke veze ovo kako nas Talijani ovdje primaju — upita Pero — i toga da ih je talijanska Kraljica poslala, da nas oni spase od ustaša?

Svaki od nas je po nekoliko puta o ovom Perinom pitanju diskutovao, tek onako, radi prekraćivanja vremena, jer smo mi već davno znali da je to obična propaganda, ali smo se ipak čudili koliko Talijani u tome idu daleko da nas obične, prnjave putnike ovako uvažavaju. Iako smo se svemu tome čudili, ipak se nismo zbunili ovom talijanskom perfidnošću. Možda bi nas i zbunjivala ova njihova krajnja lukavost, da se onaj talijanski podoficir odmah nije interesovao jesmo li mi četnici i da mu to Pero, onako u brzini nije potvrdio. Njegov kasniji odnos prema nama pokazao nam je da mi nismo ovako dobro primljeni iz nekih humanih razloga, obzira, već iz čisto političkih razloga. A kada se još zainteresovao za komuniste u šumi, onda je bilo još jasnije na koju kartu igra Talijan.

Ne znam koliko smo dugo spavali, Dušan nas je probudio. Rekao je — brzo će zora, pa možemo, polako, da se spremamo. Čim se Pero malo razbudio, on upita Dušana:

— Koga đavola ćeš se spremati prije dana, kad ti kažeš da ti nećeš dalje od Ripča.

— Vala, ja ovdje neću ostati — veli Dušan — jer će mi Talijani oduzeti konje. Zato je najbolje da vas ja vozim do Pritoke, pa ću ja tu ostati, a vi 'ajte u grad. Lako je vama govoriti, jer vi za ovo dajete samo po jednu glavu, a ja dajem tri! Da, da, tri glave druškane moj, šta se čudite!

Mi se pogledasmo, a Pero prasnu u smijeh:

— Pa ti, Duna ja, cijeniš konjske glave kao i ljudske! Otkud ti samo to dođe na pamet, Bog te u šumu okrenuo! Otkud će konjska glava biti kao i ljudska, bogami sa tobom nije nešto u redu!

— Da si ti na mom mjestu, ne bi ni sa tobom bilo nešto u redu — veli Dušan. — Što ti, Perice, nisi poćer'o svoje konje i saone, a?

Peru ovo malo zbuni, pa on dohvati svoju lulu i počе je đotrpavati duhanom.

Za vrijeme doručka razgovor se vodio samo o snijegu, inju i gustoj magli, od koje se napolju ništa nije vidjelo. Požurili smo da bismo što prije krenuli put Bihaća.

Najzad je došlo vrijeme za naš polazak. Talijani se nisu više ništa miješali u naše poslove, već su samo sa strane posmatrali kako se mi spremamo i odlazimo. Kad smo se otisnuli put Bihaća, Dušanovi konji su se prosto igrali pod saonama, koje su škripale po prtini posutoj debelim slojem inja. Kad bi se Dušan javio konjima: Ala, ala, konji su grabili naprijed, a bič je Dušan zadjenuo za ajam lijevog konja, pa je bič izgledao, kao neka antena na automobilu.

Prolazili smo naselja, ali smo ih slabo raspoznavali od magle i inja. Kad god bismo primijetili kuće pored ceste, Dušan bi svaki put pitao:

— 'Oće li brzo Pritoka?

— Bog će znati šta je šta — reče Pero — kad nema ni paščeta na cesti, a kamo li čovjeka da ga upitamo. Tako smo nastavili put, a put se otegnuo, nigdje nekog naselja. Ocijenili smo da bi prvo naselje na koje naiđemo trebalo da bude Pritoka. I Dušan se sa tim složio. Poslije gusto naselje. Kad smo prišli bliže, počela je da miriše pržena kafa, a sve više ljudi smo primjećivali kako zamiču u kapije okolnih kuća. Dušan se opet prvi javio:

— 'Oće li biti ovo Pritoka, Bog je ubio?

Pero me poče gurati laktom. Došapnu mi da je ovo istočni dio Bihaća.

— Rode moj, ovo ti je Bijać!

— Pa što mi ne rekoste da stanem u Pritoki — sa negodovanjem reče Dušan. — Jeste li imali oči?

— Imao si ih i ti, pa što nijesi stao? Vidiš li da je ova magluština gusta kao tijesto!

Već smo prošli dobar dio istočnog dijela grada, a nigdje nismo primijetili nekakvu stražu, ili patrolu. Samo poneki talijanski vojnik prođe mimo nas, kao da nas i ne primjećuje. Mjesni stanovnici protrčavaju pored saona, vjerovatno zbog velike hladnoće. Zagledaju se u nas. Izgleda da smo na sebe skretali pažnju po tome što se po našoj odjeći, po konjima i saonama bio uhvatio de-

beo sloj inja, tako da smo se bijeljeli kao da smo usred našeg Grmeča, a ne u Bihaću.

Stali smo pobliže mosta na Uni, kod neke kafane. Ljudi su se odmah počeli oko nas okupljati, vjerovatno zbog radoznalosti, da vide kakvi su to putnici. I talijanski vojnici su počeli sve češće i u većem broju da prolaze pored nas, pa se ovdje nismo smjeli zadržavati. Trebalo je što prije da negdje sklonimo Dušana, saone i konje, pa da ja i Pero idemo tražiti i pitati gdje ima soli. Nakon podužeg razgovora o ovom pitanju, Dušan se nije složio da idemo kod Perinih prijatelja iz Kulen-Vakufa, već kod Duke Soviljeve, kod koje je Dušan uvijek ranije odisi jedao kada je dolazio u Bihać. Na kraju smo se, uz Perino protivljenje, složili sa Dušanovim predlogom i krenuli Đukinoj kući.

Našli smo je kod kuće. Bila je veoma iznenađena našim dolaskom — kako ona kaže — »u ovom nesretnom vremenu«, ali joj je Dušan odmah objasnio o čemu se radi, pa smo ušli u kuću. Donese ona rakiju, stavi je pred Dušana, a ona nekud öde. Pero se pogladi po bradi, popi jednu čašu rakije naiskap, strese se i reče:

— Oho, ho, da ova mučenica, Dunaja, nije odnekud iz tvoje doline, Bog je ubio, kad je ovako ljuta?

Dušan se na ovo malo promeškoljio, nasmijao se kao neki domaćin i dolio nam još po jednu čašu.

Dođe Duka sa kafom. Donese ona i puno pakio cigareta. Stavi Duka cigarete pred mene i Peru, jer je znala da Dušan nije pušač. Duka i Dušan su nešto između sebe ćaskali, a Pero poče da se zagleda u onu kutiju cigareta, pa mi došapnu:

— Gledaj, »Ibar«, kao u onog talijanskog podoficira u Ripču. Da ovo, bolan, nije iz istog magacina? Ove cigarete davno nisu u prodaji!

Ništa mu na to nisam odgovorio, samo sam malo slegnuo ramenima, pa smo se pridružili razgovoru sa Dukom i Dušanom. Dok smo pili kafu i razgovarali, Duka nas je ukratko upoznala o situaciji u Bihaću.

— Soli ima dosta — veli ona, — ali samo treba vidjeti kako ćete je kupiti i istjerati iz grada. Talijani

ne diraju nikoga, ali nam ona Skrenu pažnju na to da se pričuvamo ustaša, naročito pri večeri i noću.

Dok je ona ovo pričala, Dušan je u nju piljio i prosto gutao svaku njezinu riječ. Kad ona spomenu ustaše, on se malo pomače na stolici i upita je:

— Ubiše li koga ustaše, kako su Talijani ovdje?

— Niisam im ja svijetlila, Dušane, kako da ne ubiše!

Dušan najprije pogleda u ćošak sobe, a onda u nas dvojicu.

— Čujete li vi ovo, jesam li ja vami rekao da će nas Bijać stati glave! Vala äko odavde izvučemo žive glave, onda smo najsretniji na ovom svijetu.

Počesmo da umirujemo Dušana, u čemu nam pomože i Duka, pa se ona izgubi nekud, a mi ostadosmo sami u sobi. Pero iskoristi tu situaciju i prvi se javi:

— Ti, Dunaja, nećeš nikud izlaziti iz kuće, a nas dvojica ćemo sve nabaviti što treba. Ako se nama dvojici, ne daj Bože, nešto desi pa nastradamo, ožaliće nas naša Suvaja zbog ove nesretne soli, a tebe će tvoja Duka spasiti! Najzad smo prešli na ozbiljan razgovor, kako ćemo nabaviti so i istjerati je iz Bihaća. U toku našeg razgovora odškrinuše se sobna vrata i na pragu se pojavi jedan ustaški podoficir u uniformi, sa ustaškim znakom »U« na kapi. Bio je mlad, visok, sasvim crne puti, kao da je Arapin. Stade on kao ukopan na pragu i zagleda se u nas. Mi se također zagledasmo u njega, jer smo se zaprepastili, otkud ovdje ustaški podoficir u uniformi, kad su Talijani gospodari u gradu. Tako ostadosmo za trenutak, a on nam ništa ne reče, već ustuknu nazad i pritvori vrata za sobom. Istovremeno se u hodniku ču neki razgovor. Kad poznadosmo Đukin glas, bi nam malo lakše. Đuk~ prosto uleti kod nas u sobu. Prvo se obrati Dušanu, pa onda i nama dvojici.

— Poznate li vi ovog ustašu? — upita nas ona. Kad mi slegnusmo ramenima, javi se Pero:

— Đuko, vjeruj mi, sestro, da još nikad u životu nisam vidio ustašu ni živog ni mrtvog!

— Otkud ustaški podoficir u uniformi, sa službenim opasačem i pištoljem u tvojoj kući? Zašto nam odmah

nisi na to Okrenula pažnju, ako si znala? Da on ne stanuje kod tebe, kad ovako slobodno upada u tvoju kuću?

Dok sam ovo pitao Duku, bio sam krajnje ljut na ovu iznenadnu posjetu ustaše, pa sam se jedva suzdržao da oštrije ne istupim prema njoj. Trenutno sam u svemu ovome tražio i njezinu krivicu, ali je nisam mogao naći, jer sam do tada Duku poznavao samo preko drugih, onako po čuvenju.

— Pa ti kao da mene kriviš zbog ovog ustaše — poče Duka da odgovara na moja pitanja. Bome ja niega nisam zvala u goste, kao ni vas, a što je on tako banuo kod vas, šta ja tome mogu, ni meni nije drago. On je sprovodnik voza Bihać — Zagreb i zato je tako službeno obučen. Ja nisam znala da će on danas doći kod mene. On samo ponekad navrati, popije kafu i ode. Da sam znala da će doći danas, ja bih izašla pred njega, pa on ne bi onako upao kod vas. Znate, on ne stanuje kod mene, ali je onako slobodan zato što ga poznajem još od malena. On je, znate, sin onog Ciganina, kovača iz Petrovca, valjda znate gdje su vignjevi i kovači u Petrovcu. Ču'dim se da ga ne poznajete? — podiže obrve Duka.

Ništa nas ova Đukina priča o ustaši ne umiri. I ja i Pero okrenusmo se prema Dušanu i upitno mu se zagledasmo u oči zato, što nas je on u ovu kuću doveo, gdje ustaša dolazi na kafu. Dušan je potpuno razumio ovaj naš mukli protest, pa je bježao očima nekud u stranu, a onda je pogled zaustavio na Duki, kao da nam želi skrenuti pažnju na to da je za sve ovo kriva samo ona, a ne on koji nas je ovdje doveo.

Ka d je Duka završila svoje kazivanje o uistašd, ona obori oči i poče kažiprstom od desne ruke da šara ispred sebe, po stolu, iz čega se vidjelo da je već postala prilično nervozna. Ali, kako crv sumnje prodrije duboko u nas, naistavio sam da je pitam još o nekim stvarima.

— Da li je on nešto pobliže pitao o nama, ko smo i šta smo? — upitah je.

— Nije, brate, ništa! Ja sam mu objasnila da ste vi moji gosti i da ste ovdje došli samo da nešto pazarite. Kad je izlazio iz kuće, rekao mi je, da će on nešto kasnije doći, da popije kafu.

— Jesi li mu rekla odakle smo?

— Nisam!

— Ako te slučajno upita, kad dođe na kafu, odaklen smo, reci mu da smo iz sela Lipe, jer on vjerovatno zna da Lipij ani često ovdje dolaze, da nešto pazare.

— Dobro! — reče Duka. — Možda on neće ni doći na kafu, jer ovdje u Bihaću ima svoju djevojku, pa se kod nje zadržava skoro do polaska voza. Nemojte se vi ništa plašiti. Ja sam sigurna da on neće ništa pitati za vas kad sam mu već rekla da ste moji gosti.

Pero duboko udahnu vazduh, pogleda me i reče:

— Mrka kapa, Milanko, na kakvog mi ovo đavola najahasmo. — Ta kafa nas može stati glave! Što će on baš ovdje da pije kafu, kanda nema kafe u gradu?

Duki ovo bi protivno, pa poče da maše objema rukama i da nas ubjeđuje da se ništa ne plašimo.

— Jope vam kažem — veli ona — da ja njega nisam zvala u goste kod mene, kako ni vas! čuvajte se vi drugih ustaša, a ovaj je moje staranje kad vam kažem!

Šta smo mogli drugo nego da joj povjerujemo na riječ, da je ne bismo slučajno još više nervirali. U svojoj duši ni jedan od nas nije pomislio da će sve biti baš tako kako Duka kaže. Pero je primijetio kako se Duka nervirala zbog nezvanih gostiju pa joj reče:

— Znaš, Đuko, sestro, koga su zmije klale i guštera se boji. Nemoj što zamjeriti, kad te ovako puno pitamo. Kad on ovo završi, Duki malo laknu. Onda joj se obrati Dušan:

— Možeš li ti njega nekako zavarati, da nas on više ne vidi, ako bude dolazio na kafu?

— Mogu — veli ona — lako! Ja ću njega sačekati u hodniku, kad on bude išao uz basamake i odvešću ga u kuhinju, da popije tu nesretnu kafu.

Nismo htjeli više da gnjavimo ženu, jer se ona već uveliko počela nervirati, pa nam je govorila više rukama nego jezikom. Na kraju sam je zamolio, da Dušana skloni u neku sigurniju prostoriju, dok mi odemo u grad, da ga više ne vidi onaj ustaša ili neki slučajni posjetilac. Duka se na ovo malo nasmiješila:

p

— Dušan je moje staranje, a vi se čuvajte kad budete išli po gradu.

Čim smo izašli na ulicu, Pero je otišao da traži neke svoje prijatelje iz Kulen-Vakuf a, koji su se nalazili u Bihaću, a ja sam krenuo prema mostu i centru grada. Obojica smo izašli u grad radi nabavke soli, ali smo najveću nadu polagali u Perine prijatelje — da će nam oni nabaviti so i istjerati je iz grada, radi veće sigurnosti.

Idući onako ulicama istočnog dijela grada, razgledao sam izloge malobrojnih dućana i zanatlijskih radnji, koji su bili gotovo prazni. Kad sam došao blizu mosta na Uni, odavde isam razgledao grad kao cjelinu. Bihać mi je tada nekako čudno izgledao. Što sam više gledao njegov spoljmji izgled, njegove stanovnike, ljude, žene i djecu, ponegdje pomiješane sa talijanskim vojnicima, koji su u grupama gacali po dubokom snijegu, u prvo vrijeme dobio sam utisak da je u ovom gradu nekako sve na nogama, da svi nekud idu. Čudio sam se šta će toliki ženski svijet i djeca napolju, na snijegu.

Kako je grupa po grupa ljudi promicala pored mene, nekako pogureno i prosto trčeći, usudio sam se da zaustavim nekoliko manjih grupica ovog šarenila i da ih pitam odakle su. Svi su izjavljivali da nisu iz Bihaća, već da su ovdje izbjegli odnekud iz nekog drugog mjesta. Tako je svaka grupica ponavljala. Sad sam i ja u sebi ponavljao isto to, dok najzad nisam shvatio da su to sve izbjeglice. Sad mi je sve bilo jasno. Da su izbjeglice, najviše ih je odavalo to što isu u prolazu nešto vadili iz džepova i usput jeli i to što su bili slabo Obučeni. Dosta ih je bilo bez zimskih kaputa. To su bili oni što su poigravali u snijegu i pretrčavali ispred svoje grupe. Zato mi je ovaj grad sad postao mnogo više jadan.

Kako sam bio loše obučen, ustručavao isam se da negdje uđem, u neku kafanu, iil u dućan. Ipak sam se odlučio da uđem u jednu kafanu, u kojoj sam onako snogu popio jedan fić rakije. Unutra je sjedilo dosta ljudi. Više su ćutali nego razgovarali. I oni su bili većinom bez zimskih kaputa, a vješalice na zidu su bile prazne. Nisam smio nikog ništa da pitam, jer tu nisam nikoga poznavao.

Po izlasku iz kafane sreo sam jednu staru ženu sa dimi jama i feredžom, ikoja je bila sva umotana, tako da su joj se oči samo vidjele. Ona me zaustavila i pitala me odakle sam. Kad sam joj rekao da sam iz sela Lipe, ona me upitala imam li malo pšenice ili ječma, da joj prodam, jer — veli — nema šta da jede.

— Imaš li, bona, još koga svoga, kad si ovako na ovoj ljutoj zimi izašla na ulicu? — upitah je.

— Imala sam sinlko, dva sina, a sad -nemam ni jednog — veli ona. — Sad moram ovako sama da idem od kuće do kuće i da tražim da mi neko nešto dade.

Dalje mi ispriča da joj je stariji sin mobilisan u domobrane, a mlađi je, veli, negdje u šumi, odavno. Kad sam je pitao šta on radi u šumi, starica najprije malo oćuti, a onda reče:

— Moj sinko, ne znam ja kako se ta vojska zove gdje je on, samo mi je stariji sin rekao da se ta vojska bori protiv ustaša i domobrana.

— Odaklen si majko? — upitah je.

— Od Kulen-Vakuf a, sinko! Ovdje sam izbjegla jesenas, pa slabo koga poznajem. Muž mi je — veli ona — pred sam rat umro.

Ddk mi je starica sve ovo pričala, sjetio sam se moje majke Stoje, kada sam je jesenas posjetio u zbjegu, u Grmeču. Sad mi je ona sasvim ličila na ovu oronulu staricu, samo je bila irazlika u tome što je moja majka uvijek plakala kad bi je neko upitao za djecu, a ova se starica, bar preda mnom, tešlkom mukom suzdržala da ne zaplače.

Ovakvih žena, najčešće sa djecom u naramcima, vidio sam još dosta. Žene su lutale ulicama grada zavijanim snijegom. Tražile su nekoga i nešto.

Sta sam mogao drugo — izvadio sam novčanik i pružio starici smotuljak kuna, sa napomenom da ja nemam ni pšenice ni ječma. Ona mi se lijepo zahvalila i otišla ulicom. Na samom rastanku mi reče gdje u centru grada ima soli, pa sam se tamo uputio.

Tada sam prvi put shvatio da ovaj grad donekle predstavlja jedan veliki zibjeg naroda, koji je po mnogo čemu sličan zbjegovima u Grmeču, Plješivici, Osječenici

i Klekovači. A što se tiče sudbine i života naroda u zbjegovima, tada sam sebe ipočeo ubjeđivati u to kako je sudbina nevinog naroda u svakom zbjegu jadna i slična, bez obzira na to gdje se zbjeg nalazi.

Taj lutajući zbjeg u Bihaću, sredinom decembra četrdeset prve godine, na mene je ostavio najjači utisak, bez obzira na mnoge druge okolnosti koje su trenutno za mene bile važne.

Idući preko mosta na Uni sreo sam jednu veliku grupu naših Petrovčana. Većina od onih koje sam prepoznao bili su iz Rašnovca. Svi su išli nekako u poluvojničkom stroju, a neki su na sebi imali stare, raskopčane šinjele bivše jugoslavenske vojske. Neki su imali zimske kapute, a većina ih je bila bez šinjela i bez zimskih kaputa. Kad sam onako sa strane, u prolazu, gledao ovo šarenilo, izgledali su mi kao neki robijaši, koji idu negdje na neki posao. Nisam primijetio da nešto međusobno razgovaraju, samo su kolali očima i nekako radoznalo posmatrali sve oko sebe.

Kad oni pođoše, vidim da za njima ne ide nikakva straža, što je bio znak da to ipak nisu robijaši, već slobodnjaci, ali kakvi slobodnjaci — to trenutno nisam mogao da razaberem. Nikome se od njih nisam javljao, iako je tu bilo i mojih školskih drugova. Ostavio sam to za kasnije i produžio sam dalje. Idući onako preko mosta, mislio sam säm u sebi kako sam se zbilja dobro prerušio kad me niko od njih ne može prepoznati, iako sam u prolazu zastajkivao da bih ih bolje osmotrio.

Na samom kraju mosta sreo sam još jednu ovakvu grupu ljudi, ali mnogo veću od one prve. Sad sam se sklonio malo ustranu, stao i posmatrao ih kako prolaze. U ovoj grupi sam imao manje poznanika, nego u onoj prvoj, ali sam opet odlučio da se za sada nikome od poznatih ne javljam. Važnija mi je sada bila so nego išta drugo. Zato sam sad samo mislio na so. Odjednom, na samom začelju ove grupe, izdvoji se jedan krupan, pun i veoma naočit čovjek i smiješeći se uputi se pravo k meni. Kad mi je prišao bliže, odmah sam ga prepoznao. Prije nego što smo progovorili i jednu riječ, nekako istovremeno pružismo jedan drugome ruku i rukovasmo se.

— Zdravo, Hilmija! — rekoh mu.
— Zdravo! — reče on i odmah poče da me pita:
— Jesi li ti iz Suvaje?
— Jesam.
— Jesi li ti išao u Građansku školu u Petrovcu, sa mojim mlađim bratom Mehmedom?
— Jesam — rekoh.

Tek sad ja primijetih da se on momentano ne može sjetiti mog imena i prezimena, pa mu se zato predstavih: Milanko Pećanac, Milin sin, Aćimov unuk — sve mu ja ovo izredah, a on se na to nasmija, priđe bliže, zagrli me i potapša me rukom po ramenu.

— šta si se bolan tako uprnj'o, jedva sam te prepoznao. Izgledaš mi ko kakav čobanin, a ne onako lijepo, kako sam naučio da te vidim.

Zatim me upita kud sam pošao. Kad sam mu rekao da sam pošao u centar grada da nešto kupim, on poče da vrti glavom. Kad sam mu spomenuo so, kao glavni razlog za moj dolazak, on malo oćuta, zagleda mi se u oči i reče:

— Pa, da, vidim ja da si ti ovdje novajlija i da ne poznaješ prilike u Bihaću. Zar tako da ideš u centar grada! — Znaš li ti da ustaše i sad ubijaju ljude, iako su ovdje Talijani glavni vlastodršci!

— Čuo sam za to, ali ja danas moram nabaviti so — rekoh mu — pa makar mi glava otišla sa ramena. — Zatim mu rekoh da ovdje nisam još nikoga našao ko bi mi u tome mogao pomoći.

— Pomoći ću ti ja. Vraćaj se odmah nazad, jer se ovdje ne smije dugo stajati!

Poslušao sam Hilmu i sa njim se vratio preko mosta u istočni dio grada. Usput mi je ispričao da je njegov otac, Fehim Bolić, Ikolar po zanimanju, pravio kola mome ocu Mili i stricu Jovi, da poznaje i moju majku Stoju i mnoge naše Suvajčane. Kad smo prišli blizu sredine mosta na Uni, Hilmo mi se primače sasvim blizu, uze me ispod rulke i došapnu mi: »Pogledaj ovu krv sa južne strane mosta, ali se nemoj zagledati i obazirati«. Kad smo prošli ovo mjesto, Hilmo me još čvršće držao ispod ruke i tiho mi o tome pričao:

— Evo, vidi, kako ustaše i sad ubijaju ljude! Oni to rade noću, jer po danu ne smiju od Talijana. Mislim da mi sad vjeruješ, kakva je ovdje situacija, i to ti, izgleda, nisi znao.

Dok mi je on ovo pričao, kroz mene prođe neka hladna jeza, ali sam se trudio da se to ništa na meni ne primijeti. Tada sam se uvjerio da mi je Hilmo zaista prijatelj, da se za sve na njega mogu osloniti i da on iz dna duše mrzi ustaše, zbog njihovih zlodjela.

Interesovale su me one dvije polu vojničke grupe Petrovčana, što sam ih maločas sreo na mostu, pa sam zamolio Hilmu da mi kaže nešto o njima.

— To su — veli on — zarobljenici bivše jugoslovenske vojske, koji su bili u logorima u Njemačkoj, pa su na zahtjev Pavelića pušteni iz logora, s tim da idu u domobrane. Kroz nekoliko dana oni će svi dobiti raspored, da se jave u svoje jedinice.

Ujedno mi napomenu da su svi ti ljudi ogorčeni, jer niko od njih još nije vidio nikoga svog, a mnogi i ne znaju gdje im se familije nalaze.

Pred onom ikafanom gdje sam nedavno razgovarao sa onom starom ženom, izbjeglicom iz Kulen-Vakufa, sustigli smo one dvije grupe Petrovčana. Pošto svi nisu mogli da stanu u kafanu, mnogi od njih su stajali napolju, pred kafanom, i nešto razgovarali. Kad su vidjeli kako ja i Hilmo idemo ispod ruke, oni se brzo okupiše oko nas, a Hilmo me poče sa njima upoznavati. Ja se malo nasmijah i rekoh mu da ih ja gotovo sve poznajem. Sve naše Rašnovčane sam odmah prepoznao, a njih je ovdje bilo najviše. Čim sam progovorio, oni me odmah prepoznaše i sa mnom se rukovaše.

Navalište na mene sa raznim pitanjima: kako je u Petrovcu, u Rašnoveu, kako u Bjelaju? Kad sam ponešto ispričao o tome, oni nekako u horu počeše da me pitaju za kuće, za žene i djecu i ko bi znao šta me sve tada nisu pitali. Stvori se tu čitava graja, talko da nisam znao šta kome prije da odgovorim. Kad su ovo čuli oni u kafani, počeše i oni masovno da izlaze iz kafane i da se oko nas okupljaju

Nađoh se ja u dosta delikatnoj situaciji. Vidim da ću sam sa svima njima teško izaći na kraj, pa sam počeo da pogledam, čas u njih, čas u Hilmu. Izgleda da i oni shvatiše da u ovakvoj gallami ne možemo razgovarati[1], pa se malo primiriše. Tada se javi Hilmo:

— Hante, bolan, šta ste navalili na čo'jka, ko ovce na so, pitajte po redu, ne svi odjednom!

Kad me upita jedan od Rašnovčana je li izgorjela džamija u Rašnovcu i crkva u Petrovcu, odgovorio sam mu da ni džamija nii crkva nisu izgorjele. Tada se opet oglasi Hilmo i sad otvoreno protestvova što me ovaj za ovo provokativno pita.

— Ma jesmo li ti već po sto puta rekli da nije istina da je izgorjela džamija, a ti sa tim navalio, kao da baš ništa drugo ne znaš!

Hilmo im predloži da se poslije podne nađemo i da onda još o svemu porazgovaramo, a sada — veli on — idem kod njega na kafu. Hilmo me uzeo ispod ruke i prosto me izvuče između njih. Uputismo se u Hiknin stan.

Usput mi reče da Talijani stvarno nikoga ne diraju, ali, veli, ustaše i dalje potajno i noću pljačkaju ljude i ubijaju, a onda ih bacaju pod led, u Unu. Zato ti, bolan, nećeš nikud od mene!

U Hilminom stanu pričali smo o svemu, a najviše o soli, gdje i kako je nabaviti i istjerati iz grada. On mi je predlložio i plan kako to treba da se uradi. Bez i jedne primjedbe složio sam se sa njegovim planom, koji je predviđao da on pronađe gdje ima soli, da prisustvuje plaćanju i da na svojim saonama istjera so iz grada, radi sigurnosti. Kako sam ga u međuvremenu već bio upoznao da su sa mnom u Bihać doputovali Dušan i Pero, koje je Hilmo dobro poznavao, on je insistirao na tome da odmah potìlije podne završimo sve što treba i da se prije noći što više udaljimo od grada.

Kad sam Hilmi pričao o minulim događajima i trenutnoj situaciji u pretrovačkom kraju, primijetio sam da je on dosta dobro informisan o svemu, pa se na tome nismo mnogo zadržavali. U toku našeg razgovora, on je iz postave svoga kaputa izvukao neki papir vidio sam da su to dva letka namijenjena domobranima. U njima su

domobrani pozivani da se ne bore protiv partizana i narodno oslobodilačke vlasti. Nisam uspio do kraja da pročitam ove letke, jer se Hilmo plašio da neko ne uđe kod nas u sobu. Zato je oba ova letka ponovo presavio i duboko ih turio u postavu svoga kaputa.

Na kraju našeg razgovora, on je izrazio želju da izađe u partizane, pa se raspitivao kako se to može najlakše učiniti. Rekao sam mu da se poveže sa našim ljudima u Bihaću, ili u bližoj okolini, i da može izaći u partizane kad god mu to bude zgodno. Ujedno sam mu rekao da je i ovo što on sada čini doprinos narodnooslObodilačkoj borbi i da on samo nastavi tako i dalje da radi. Hilmo se na ovo zadovoljno nasmiješio, očigledno primajući to kao znak zasluženog priznanja za njegov rad.

Kako je već bilo vrijeme za ručak, Hilmo me poveo prečice, između kuća, do Dukine kuće, jer — veli — bolje je ovako, nego da idemo glavnom **ulicom.** Usput mi je pričao **i** o Duki, da se dosta pati, jer **nema** od čega da živi. Upoznao sam ga i sa našim iznenadnim susretom sa onim **Ustašom** u Đukinoj kući. Hilmi ovo ne bi drago, oćuta malo, pa o ustaši ispriča uglavnom ono **isto** što nam je o **njemu** i **Duka** ispričala. Na **kraju** je dodao da, kolliko on zna, ovaj ustaša u Bihaću nije počinio do sada nikakvo zlo, a za druga mjesta, veli, nije siguran.

Kad smo ušli u Đulkinu kuću, našli smo Dušana i Peru za stolom već postavljenim za ručak. Oni su pili rakiju i nešto između sebe pričali. Kad su ugledali nas dvojicu, onako vesele, oni su ustali, rukovali se sa Hilmorn i ponudili nas da sjednemo. Dušan je već bio nasuo svakome po jednu čašu rakije i nazdravio nam za srećan susret sa Hilmom i za naš uspješan povratak kući. Dođe odnekud i Duka, pa ona i Hilmo stupiše u razgovor, a ja ukratko upoznah Dušana i Peru o Hilminom planu za nabavku soli i o izgonjenju tovara iz grada.

Prije ručka sa Hilmom smo utanačili sve što je bilo potrebno za nabavku soli i istjerivanje tovara iz grada. On je onlda otišao. Duka se na njega mnogo ljutila što nije htio ručati, pa tek onlda da ide za poslom. Dok je Duka donosila hranu, pitao sam Dušana je li dolazio onaj ustaša na kafu?

— Cuti, veli on, majke ti Božije. Dolazio je, u kuhinji poipio kafu i odmah otišao. Dobro je kad ga je đavo odnio! Duba kaže da nije ništa za nas pitao.

Poslije ručka izašao sam u grad i na ugovorenom mjestu našao se sa Hilmom. Najprije smo otišli u jednu radnju, istočno od mosta na Uni, kupili smo so i platili, a zatim smo otišli kod naših Petrovčana na razgovor, jer smo se tako sa njima i dogovorili. Sad mi je bilo mnogo lakše razgovarati sa njima, jer je Hilmo unosio red u naš razgovor, a i sam je odgovarao na neka pitanja, ili ih je bolje objašnjavao.

Kad sam im pričao kako su ljetos i jesenas pogorjela mnoga sela, stogovi sijena i žita, kako se pati i sada bez igdje ičega, na onim pustim i ogoljelim paljevinama, bez krova nad glavom i bez ikakve zimnice, svi ovi ljudi su me, duboko zamišljeni i sa najvećom pažnjom, slušali kao da im pričam o nekoj dalekoj popaljenoj zemlji koja im je sasvim nepoznata, a ne o njihovom nedavno mirnom i slobodnom kraju.

Kako me Hilmo prije podne upoznao o sudbini ovih ljudi, da su u aprilu bili pozvani u rat, radi odbrane svoje zemlje, da su pali u njemačko ropstvo, gdje su ostali kao zarobljenici sve do sikora, da su sad pušteni i da je fašistička propaganda, govoreći im razne neistine i laži o događajima u našem kraju učimnla sve da ove ljude prevari i zavede, odlučio sam da ovim ljudima govorim pravu istinu o svemu, da bih im pomogao bar koliko-toliko da shvate šta se sve za nekoliko mjeseci zbilo kod nas, da bi i oni, znajući sve to, mogli nekako lakše da nađu svoje pravo mjesto u ovom surovom vremenu.

Ne znam koliko su mogli da shvate sve ono što sam im govorio, onako stojeći u snijegu između nekih kuća, ali se po njihovom držanju, gestovima, izrazu lica i svemu drugom moglo zaključiti da im sve to što sam im govorio vrlo teško pada, pa su mi izgledali nekako duboko zabrinuti i izgubljeni. Izgledalo je da su ovi ljudi prvi put slušali pravu istinu o svom rodnom kraju. Niko od njih nije ni pokušao da negira nešto od onoga što sam im tada govorio. Moram priznati da mi je u svemu tome Hilmo mnogo pomogao svojim čestim objašnjenjima i

dopunama, pa je ovaj iskreni i prijateljski razgovor sa zemljacima i za mene značio doživljaj od prvorazredne važnosti.

Dok srno razgovarali, preko puta mene i Hilme stajao je jedan dječak i jeo veliki komad bureka. U jednom trenutku mališa je odlomio poveće parče bureka i pružio mi ga. Kad sam ja počeo da se nećkam i da mu objašnjavam da nisam gladan, on je gurao svoga oca i neprekidno mu govorio:

— Babo, reci mu neka uzme!

Ovaj dječakov gest toliko nas je sve dirnuo i prosto nas je zbunio, pa smo ga u horu počeli odvraćati od njegove namjere da me počasti. Tek kada sam mu ja rekao da meni ništa nije izgorjelo i da se ja ne patim, mališa se nekako smirio.

•Ali, odmah poslije toga dođe jedan drugi dječalk — Gutlić iz Rašnovca. Svi Rašnovčani su bili navalili na mene da toga dječaka povedem sa sobom i da ga predam u Petrovac njegovoj rodbini, jer, vele, nas će sigurno mobiiisati u domobrane, a šta ćemo od dječaka kad ovdje nema nikog svoga. Jedva smo ja i Hilmo uspjeli da ih nekako ubijedimo da dječaka ne šalju na tako dug i težak put, po snijegu i ljutoj zimi. Osim toga ,mi smo bili planirali da putujemo noću, bez ikakvog zadržavanja, pa smo se bojali da će se dječak smrznuti u putu.

Na kraju ovog našeg prijateljskog i za mene nezaboravnog razgovora, pozdravio sam se pojedinačno sa svakim od njih, pa smo ja i Hilmo pošli po Peru i Dušana. Uz put mi Hilmo reče:

— Molim te, nemojte vi slučajno da mi nudite pare za ovo, jer ćete me time uvrijediti!

— Hvala, Hilmo! — rekoh mu. Ništa ne brini, sve će biti u redu.

Kod Đukine kuće smo našli Dušanove saone, već pripremljene za put. Oprostili smo se od Duke i zahvalili joj na gostoprimstvu. Dušan se posljednji oprostio od nje, uskočio u saonice i sjeo do Pere na zadnji sic, jer je Hilmo kroz grad gonio Dušanove konje, radi svake sigurnosti. Tada sam rekao Dušanu i Peri da nipošto ne nude

Hilmi pare za ovna uslugu, jer je on napomenuo da će se naljutiti aiko mu nelko od nas za ovo ponudi pare.

Kad smo stigli do jedne kuće, otvorila se kapija i otuda su izašle Hilmine saone, u kojima su bili naša so i njegova dva prijatelja. Jedan je bio iz Korduna — Ivica se zvao, a drugi je bio iz Petrovca i zvao se Terzić. Ivica je bio vrlo elegantno obučen, a na glavi je imao nov šešir zelenkaste boje.

Oni su prošli pred naše saone, pa smo se tako uputili van grada. Hilmo je i dalje gonio naše konje. Pošto smo već bili dosta odmakli od grada, navalili smo na Hilmu da stane, kako bi pretovarili so, a da se oni vrata nazad. Ali, on je samo gonio konje i govorio nam da je bolje da on još ide sa nama, jer — veli — mogu nas ustaše iznenada napasti. Kad smo mu izgleda već bili dosta dosadili, on je zaustavio konje i tu smo pretovarili so u naše saone.

Tada smo se sva trojica pojedinačno zahvalili, najprije Hitali, a onda i njegovim prijateljima na ovoj velikoj, nezaboravnoj usluzi koju su nam učinili. Onda je došao najteži trenutak našeg rastanka. Zagrlio sam Hilmu kao svog najboljeg druga i prijatelja, izljubio se sa njim, što su zatim učinili i Pero i Dušan. Onda smo krenuli put Ripča.

Kad je Dušan sjeo na prvi sic saona i javio se po starem običaju svojim konjima, oni su jurnuli naprijed i daleko bolje vozili nego kad ih je Hilmo gonio. Mi smo bili srećni što gonimo pune saone soli oko koje smo se toliko mučili.

Tek što smo odmakli oko jedan kilometar, na nas je sa lijeve strane, negdje sa pravca Bijelih Voda, otvorena mitraljeska vatra. Prve rafale smo samo čuli, ali ih nismo osjetili, pa nismo ni vjerovali da na nas neko puca. Ali kad je preko naših glava zazujalo nekoliko kratkih mitraljeskih rafala, vidjeli smo da je to napad na nas. Tada je Dušan počeo da viče svojim konjima: — »Ala, ala, ala«!, a konji su hitro grabili naprijed. Sad smo sva trojica zažalili što Hilmi nismo dozvolili da nas još dalje prati kako je on zahtijevao.

Pošto smo se brzo udaljavali, gubeći se iza nekog gušćeg drvoreda, mitraljeska vatra je prestala, ali smo

se mi i dalje brzim tempom udaljavali. Kroz selo Pritoku prošli smo kao vihor i zaustavili se tek pred Ripčom. Ovdje smo zastali — da bi se konji malo odmorili, kako bismo kroz Ripač projurili neopaženo. Tapkajući onako u snijegu, poče Dušan da pita Peru:

— Je li ,Perica, šta sad vrijede ovi moji konji, a? Kad zapuca, oni **Okrilatiše** i spasiše nam glavu — zato **oni** zlata vrijede!

— E, moj Dunaja — veli Pero — ovo što mi gonimo u saonicama, to je naše bijelo zlato, a tvoji konji nas ne bi, bolan, spasili da nas, na našu veliku sreću, ne promaši onaj ustaša — glave se svoje on ne nanio!

Njih dvojica su se oko ovoga još dugo preganjali, a ja sam bio presrećan što smo najzad uspjeli da natovarimo pune Dušanove saone soli, tog »bijelog zlata«, kako reče Pero.

Kroz Ripač smo prosili bez zaustavljanja. Na cesti nije bilo nikoga. Samo su se kroz noć svjetlucali prozori iz malobrojnih kuća. Nismo primijetili ni jednu talijansku patrolu ili stražu. Vidjeli smo samo jednog vojnika bez oružja koji je pretrčao preko ceste ispred nas.

Sve je bilo nekako tiho i mirno, kao da tu nema nikakve vojtìke i kao da nije ratno stanje. Tada su se Talijani ovde bili razbaškarili.

Kad smo stigli u po Klanca, Pero izvadi svoju novu lulu koju je kupio u Bihaću, natrpa je duhanom, pa poče da kreše kresivo. Kad god on kresne, a ono si'jevne, pa poče Dušan na to strašno da se ljuti. Pero samo ćuti i neprekidno kreše, tako da varnica varnicu stiže i prosto nas u noći zaslijepljuje. Začas smo bili na vrh Riipaokog klanca, iza najveće okuke ceste.

Sad se prvi oglasi Dušan:

— Jesi li — veli — poludio, što tako krešeš, znaš li da to noću izgleda kao davanje nekih signala! Možemo nastradati od tog gada, dolje, imaju oni dobru ateljeriju!

— Ono mjesto gdje sam ja počeo da krešem kresivo, ono je ničija zemlja, a ovo je sad naša Krajiška Republika! Ne plaši se više ništa, Bog te malov'o! Ovdje imamo propusnicu s partizanskim pečatom! Jesmo li je ostavili kod onog našeg stražara!

I mi smo to znali, pa smo se sada radovali kao mala djeca. Dušan nije imao više potrebe da se plaši da će mu Talijani oduzeti konje, jer nam je ostao za leđima i onaj lukavi talijanski krivonos i neće više gledati u zube Dušanovim konjima. Ja i Pero smo billi presrećni što je sve ovako dobro prošlo.

Zamisli — veli on — da smo se vratili kući bez soli, ko bi ostao živ od sramote?

— Lako bismo za sramotu, ali šta bi onda bilo sa našom blolkadom, ko bi onda naše Suvaj'čane zaustavio da ne idu u Petrovac?

Kako od ljute noćne suvomrazice nismo mogli da izdržimo hladnoću u saonama, sišli smo na snijeg i za saonama gazili sve do sela Lipe. Tada smo se sjetili onog dječaka Gutlića iz Rašnovca, što je trebalo da ide sa nama. Zaista je bila velika sreća što sa nama nije pošao, jer bi na ovoj zimi promrznuo.

Na našu partizansku patrolu nismo nigdje naišli sve do Lipe. U ovom selu srno zastali, samo toliko da sjednemo u saone. Ali, odnekud naiđoše dva momka, vjerovatno su bili na nekom noćnom sijelu, pa su sad bili pošli kući. Kad oni vidješe nas, priđoše i upitaše šta to vozimo. Rekli smo im pravu istinu da vozimo so iz Bihaća, a oni se nekako Zbunjeno pogledaše i- kao za sebe rekoše:

— Bome ste vi vrijedni ljudi. Mi ovdje jedemo neslano! Pri polasku upitasmo ih da li su negdje vidjeli našu patrolu, a oni nam pokazaše rukom u pravcu Ripča i nestadoše u noći.

Ostavljajući selo Lipu iza sebe, sada smo se upustili u razgovor o našim doživljajima u Bihaću. O svemu smo pričali, ali nam nije bilo do šale, jer smo se prosto ledili od zime.

Našu priču o utiscima iz Bihaća, prekinuli smo po izlasku na ravan Dugog polja. Sad nam je ono izgledalo strašni je nego juče kada smo ovuda prošli po danu. Svuda pustoš, jer se iza zidina popaljenih kuća nije vidjelo nikakvo svjetlo, niti se igdje čuo laveš pasa. Samo smo sa naše desne strane, sa pravca brda Koviiljače, čuli kratko i jezivo zavijanje vukova.

Pred zoru smo stigli u Vrtoče, gdje smo se zaustavili, nahranili konje i doručkovali.

Tek ovdje smo ja i Pero odlučili da Dušanu kažemo pravu istinu kako smo prema njemu bili nepravedni u pogledu njegovog puta u Bihać. Pero je uzeo na sebe da mu on to sve objasni, a ja sam samo ćutao i pokatkad potvrđivao ono što je Pero govorio. Kad je Dušan čuo da on nije morao da ide po so u Bihać, i da ga na to niko ne bi silom natjerao, on poče da vrti glavom.

— Vala, Džeparu, nećeš me više nikad prevariti! I kad stigne pravo naređenje, ja ti neću poći!

Kad sam ja čuo da on spomenu ono »Džeparu«, shvatio sam da nije ljut, jer me tako oslovljavao samo onda kada je bio raspoložen. Pružih mu ruku i nekoliko puta mu se ispričah za moju »grešku« prema njemu. I Pero tako učinu, a Dušan se poče smješkati.

— Vala, nije da ja nisam htio da idem, ali k'o velim, neka ide neko drugi. Kako to sad sve na kraju ispade dobro samo Bog zna!

— Ispade dobro — reče Pero. — Sad smo sva trojica dobrovoljci za nabavku soli. Sta hoćeš više? Ako nas niko neće blagosiljati za ovo, blagosiljaće nas žene! Bliže se Nova godina, Božić i Sveti Jovan! Svima će trebati so.

Dok smo mi doručfcovali i razgovarali, bilo se dobro rasvanulo, pa su počeli ljudi iz Vrtoča da promiču pored nas i da nestaj'u iza zidina popaljenih kuća. Kad su neki počeli da pri vir uju u saone, nije nam bilo drago, jer nismo imali propusnice. Na one stražare kod kojih smo ostavili naše propusnice nismo naišli, pa smo se bojali da neko ne pomisli da smo mi neki šverceri, u kom slučaju bismo se slabo proveli, a i so bi nam uzeli. Pored sve naše muke, koju smo imali, sad smo se opet bojali za so i konje da nam ih Vrtočani ne zaplijene.

Zato se Pero počeo strašno ljutiti na one patroldžije, kod kojih smo ostavili našu propusnicu.

— Kakve su mi to patroldžije, koji taiko labavo vrše svoju dužnost? A oni naši po vazdan i svu noć čuče na cesti u snijegu i ne daju nikom proći u Petrovac!

Dok je on ovo govorio, jedan od onih jutarnjih radoznalaca poče da pipa po vrećama — da vidi šta je u

njima. Kad smo mu rekli da je to so, on se začudi. Nije nam vjerovao. Zato je Dočeo šakom da tuče po vrećama. Kada se uvjerio da je to zaista so, on nam se obrati sa molbom da mu damo malo soli, veli da osali samo ručak. Mi se pogledasmo. Pune saone soli, pa da mu ne damo šalku soli, kako bi to izgledalo?

Skočio sam, odriješio jednu vreću i počeo da mu sipam so u džepove od zimskog kaputa. Kad sam mu napunio pune džepove soli, on mi se obrati i upita:

— Koliko da platim?

Ja ga sa čuđenjem pogledah. Prije nego što sam uspio da mu nešto kažem, javi se Pero:

— Ovo je, rode moj, bijelo zlato i ono se može platiti samo ovakvim zlatom. Pošto ti toga nemaš, Bog će nam za to sve platiti!

Izgleda da ova pridošlica jedva to dočeka, pa nam se brzo zahvali i ode.

— Vidiider, Milanko, kud ga đavo odnese — reče Pero.

Kad ja izađoh na cestu, njega nigdje nema. Možda je negdje šmugnuo u ove zidine blizu nas! Tada Pero prosto pomahnita pa povika:

— Bež'mo odavde, jer ako sada Vrtočani navale na nas, ode naša so k'o da je nije ni bilo! Dok bi mi dokazali ko smo, oni bi, bolan, zaplijenili so i podijelili je ovom neslanom narodu, a ti onda 'ajde kući mašući praznim šakama!

— Polako, Pero — rekoh mu — kako da bježimo od naših? Kao da srno neki lopovi!

— Ostavi ti to, ćeraju Vrtočani švercere isto kao i mi, znaš ti bolje nego ja, a najgore je, bolan, što glad za solju nema očiju, kod njih, kao i kod nas!

Dušan se smješkao ovoj Per inoj pomalo čudnoj bojazni, ali se složio da odmah krenemo. Kad smo izašli na cestu i Dušan se javio svojim konjima sa uobičajenim povikom »Ala«, konji su prosto okrilatili, pa nas ne bi mogao ni lovački ker da stigne. Kad smo dobro odmakli prema Bjelajskom polju, Obasjalo nas je sunce sa istoka, jer je bio vedar dan. Nešto od toga, a najviše zbog velike radosti što gonimo pune saone soli, mi smo, po prvi put na

ovome našem putovanju, počeli da pjevamo, svaki svoju pjesmu.

Malo-pomalo, Dušan je na sav glas zapjevao svoju omiljenu pjesmu:

»Oj, Katice kapetanovice,

djevojko moja«!...

Kako se ova kosačka pjesma kod nas u selu nikad ne pjeva, počeli smo ja i Pero da ga pratimo. Da nas je tada silušao neko sa strane, čudio bi se svemu ovome, jer se ova pjesma ,obično pjevala samo ljeti, uz kosidbu. Kako se baš ovuda, ljetos, uoDŠte nije čula ova pjesma, jer su svuda na ovome prostoru neprijateljski tenkovi i mitraljezi najgrđe kosili ljudske glave, možda je baš zato Dušan i zapjevao — da se pjesma čuje, makar i zimi.

Tako smo se u ovom raspoloženju polako zaboravljali mnoge nezgode koje smo doživljavali na ovome našem putu. Sa Medene glavice, sa visine, vidjeli smo panoramu naše Suvaje. Sad smo samo ćutali i dugo posmatrali selo kao da ga već dugo nismo vidjeli. Imali smo šta i da gledamo, jer naše selo, sticajem raznih Okolnosti, nije ljetos i jesenas izgorjelo kao mnoga druga sela.

Što smo se više primicali centru sela, ono nam je sve ljepše izgledalo, jer je iz kuća, nekako veselo, kuljao dim, izvijajući se visoko u vis, opominjući putnika i namjernika da tu ima puno života. Tada smo se opet sjetili popaljenih kuća kuda smo prolazili i onog velikog broja izbjeglica u Bihaću.

— Kako li će samo onaj narod preživjeti zimu, u ovom kijametu i zlu? — reče Dušan, nekako tužno, kao sam za sebe.

— Mi ćemo opet nekako imati koru kruha — reče Pero — bar do prvih kopriva, a za ono malo stoke što je ostalo, ako ništa drugo nema, biće četine iz Grmeča!

Znali smo mi za naše žitne magacine u Grmeču, ali kad smo vidjeli onu pustoš na našem putu, mi smo to odmah, u mislima, za nas i naše selo otpisali.

Kad smo najzad, prije večeri, stigli usred sela, sve se bilo okupilo oko nas. Nastalo je pravo veselje ,a izgleda, najviše za žene. Kako je god ko prilazio saonama, on je radoznalo pipao rukom po vrećama, pa kada bi se

uvjerio da su pune soli, on bi se zadovoljno smješkao. I Dušan se stalno smješkao i šetikao oko saona, nekako uzdignute glave, pa mi je sad izgledao još viši i veseliji nego ikad do sad. Kad nam se jedna snaša iz Gornje Suvaje, zahvaljivala za naš trud oko nabavke soli, rekla nam je:

— Sunce vas ogrijalo, sad ću imati čime da osolim božičnu česnicu!

— Odnio te đavo — dočeka je Dušan. — Nismo mi išli u Bijać zbog tvoje česnice.

Tako je najzad završen ovaj naš naporni i dosta rizičan put u neizvjesnost, u ovom »kijametu i zlu« — kako reče Dušan — put u kome je bilo raznih nezgoda i zgoda, kojih ćemo se dugo sjećati. Naš Odbor je podijelio so kako je najbolje znao. Situacija se, o tom pitanju, privremeno smirila.

Ali, daleko veći uspjeh je postignut u tome što smo još više učvrstili našu blokadu, izolovali razne švercere i četničke elemente i podigli ugled nove narodne vlasti u licu Narodnooslobodilačkog odbora našeg sela. Ako možda sumnjate da je so toliko neophodna i značajna, a vi pokušajte da ne solite jelo desetak dana, pa ćete onda sve shvatiti.

BOGDAN KECMAN

RADNICI PILANE U DRINIĆU I NJIHOVE AKTIVNOSTI

Od 1931. godine počela je da radi poviše sela Drinića pilana sa dva gatera. To je bila vlasništvo Talijana Botoli ja. Njegova direkcija bila je u Zagrebu, a dijelovi uprave u Driniću. Upravnik pilane bio je Ivica Domaćinović, a šum'skiim raJdnicima je upravljao Anton Musa, Talijan. Docnije ga je zamijenio Pavo Marjanović.

Ovo preduzeće se zvalo Kninska ADD. Imalo je oko sedam kilometara svoje pruge, a bilo je povezano sa Sipadovom prugom na željezničkoj stanici Vrletina.

Radnu snagu u ovom preduzeću i na pruzi činili su ljudi iz Drinića, Bukovače i sela Bare. Nadnice radnika bile su niske, ali i to su ljudi prihvatili kao nužnost u ovom kraju da bi ipak bili u nekom radnom odnosu, jer je život na selu bio težak, a u selu je loša zemlja za obradu.

Pored niskih nadnica, koje su bile samo 20 dinara i na sječi i na pilani, radnici su ipak sa voljom radili, jer je radilište bilo tako reći blizu njihovih kuća. Inače su mnogi ljudi iz tog kraja u to vrijeme odlazili u Francusku na rad, u Srbiju, ili u druge krajeve naše zemlje.

Godine 1930. Talijan Botoli kupio je šumu od Alibe—ga Kulenovića. Narod sela Drinića se protivio ovoj prodaji, jer je mislio da je šuma vlasništvo sela, pošto je zemlja begova Dripala kmetu, pa se računalo da je time i begovska šuma postala vlasništvo sela. Buna seljaka bila je oštra, pa su žandari usljed toga poveli u Petrovac Hrvate sela Drinića. Nekoliko stotina seljana krenulo je u

protestnoj koloni u Petrovac, zajedno sa uhapšenima. Kada su došli u Petrovac, nošto na zahtjev komandira Žandarmerijske stanice narod nije htio da se raziđe i da se vrati svojim kućama, postignut je sporazum da se uputi delegacija sela u Vladu u Beograd. Seljaci su u delegaciju izabrali Peru, Nikolu i Milu Kecmana.

U Beogradu su bili primljeni od poslanika Vase Jovanovića i gardijskog majora Gardića. Obećano im je da šuma neće biti prodata Talijanu, ali je šuma ipak prodata.

Drinićani su se više puta bunili, skupa sa njima i ostala sela, a naročito Bukovača, Bara, Sekovac i Braviski Vaganac. Tako su 1928. godine organizovali jedan štrajk na radilištu Topla kosa. Oko 2.000 radnika je štrajkovalo na radilištima u Vranjevcu, Muratovcu i Struganici. Štrajk je trajao više od 10 dana, a završio se minimalnim povećanjem nadnica i neznatnim smanjenjem cijena prehrambenih artikala. U ovom štrajku radnici su istukli marnipulativno osoblje, jer su se pojavili »štrajkbreheri«. Radnici su zaustavljali vozove, teretne i putničke, pa je morala dolaziti komisija iz glavne direkcije »Šipada «iz Sarajeva. »Štrajkbreheri« su bili alkordanti (oni koji su preduzimali radove) službenici, stalni radnici ,poslovođe i manipulanti. Poslije ovog štrajka jedna grupa radnika bila je zatvorena ,pa su štrajkači izabrali odbor koji je trebalo da pregovara u ime radnika. Međutim, zahtjevi radnika nisu ispunjeni.

Pored ovog štrajka, usljed nezadovoljstva radnika, došlo je i do štrajka 1933. godine na istim radilištima. U štrajku je učestvovalo Oko 300 radnika samo u preduzeću Kninske industrije. Štrajk je bio dobro organizovan, a trajao je 10 dana. Na njegovu organizaciju uticali su radnici iz sindikalnog pokreta sa strane, a vlasnici fabrike su ipak morali obećati radnicima povećanje dnevnica.

U proljeće 1937. godine došlo je do organizovanog štrajka šumskih radnika na radilištu Javorova kosa, a zatim se štrajk proširio na radilište Jasi'kovac, Toplu kosu, Vranjevac, Potoci, Grmeč i Mijačicu. Štrajkom su obustavljeni svi radovi kod »Šipada«. Nije se radilo punih 15 dana. Zbog toga je žandarmerija zatvorila u Petrovcu nekoliko radnika, pa su štrajkači sa svih radilišta došli u

Petrovac. Tražili su od Sreskog načelstva da se zatvoreni radnici puste, pošto oni nisu krivi, jer su svi radnici bili za štrajk i za poboljšanje uslova rada. U ovoj gužvi bacio je neko manji kamen na sreskog načelnika i udario ga u prsa. Pred sreskom zgradom, tzv. »Konakom«, sreski načelnik je naredio naredniku Antonu Kačiniću da puca u radnike, ali je ovaj odbio. Načelnik je onda, u srdžbi, ponovio naredbu žandaru Milanu Baneku, naredniku, i ovaj je otvorio paljbu, a za njim i drugi žandari. Ranjen je u desnu nogu Stevo Subotić, a smrtno je ranjen Petar Dronjafc. Radnici su još nekoliko dana štrajkovali, a onda su se nešto povećale oijene akordnog sistema i rad je otpočeo. Ovim štrajkom su »Sipađu« nanesene ogromne materijalne štete, ali su se vlastodršci »Šipada« snašli, pa su doveli radnike iz Kupresa, Slovenije i Hrvatske. Tom prilikom je iz Kupresa došlo oko 400 radnika u ove krajeve.

Svi ovi štrajkovi, nezadovoljstva i borbe radnika i seljaka imali su velikog značaja i odraza na politička stremljenja naroda ovih sela, a naročito pred rat i u toku narodno oslobodilačke borbe.

DRŽAVNI IZBORI KRAJEM 1938. GODINE

Selo Drinić je bilo podijeljeno u dva tabora. Jedni su bili na strani »Jereze«, koja se smatrala režimskom strankom, a na drugoj strani su bili opozicioneri režimu, okupljeni oko Udružene opozicije koju je predvodio dr Vlatko Maček. Pored toga što su ljudi našeg sela bili tradicionalno solidarni, ipak je, naročito na izborima 1938. godine, došlo do oštrijih sporova u stranačkim političkim akcijama. Tako je u političkoj akciji Udružene opozicije bilo oštrih sukoba među ljudima iz sela. U političkoj aktivnosti na strani opozicije isticali su se Dušan, Ilija, Jovo, Bogdan, Miloš, Todor i Pane Kecman, Nikola i Mirko Lazarević, Dušan Banjac-Zelić i neki drugi. Na strani »Jereze« naročito aktivno radili su Mile, Stevo i Drago Kecman, Mihajlo i Mile Banjac, Dušan i Marko Boisnić.

U selu je konačno preovladala opozicija. Njeni ljudi su izbacivali parole protiv Vlade, tražili savez sa SSSR, a Nilkola Lazarević je čak javno psovao državu i Vladu, pa je zibog toga bio i osuđen. Oko tridesetak ljudi je bilo predvedeno u Zandarmerijsku stanicu u Petrovac, a neki su i pritvoreni nekoliko dana.

Uoči izbora i na sam dan izbora, a takođe i poslije, dolazilo je do incidenta. Ljudi su vodili oštre međusobne borbe.

Ovog puta je na izborima žandarmerija intervenirala, a opozicija je dokazala apsolutno preimućstvo.

FORMIRANJE PRVE PARTIJSKE ORGANIZACIJE U SELU

Još 1933. godine Simo Kecman i Milan Bosnić počinju da šire ideje naprednog omladinskog pokreta u selu. Svakako da je rad i djelatnost Mile Balabana tome prethodila, poslije se oglašava Ilija Došen, student prava u Beogradu. Već koncem 1939. godine Ilija Došen počinje da djeluje na organizovanom radu u Driniću. On radi sa grupom omladine i starijih ljudi, prerađujući sa njima nedjeljne izvještaje CK Hrvatske. Među omladinom su bile organizovane tri grupe, a već 1940. godine stvaraju se i odbori radnika i seljaka, u kojima rade napredni ljudi. Docnije i oni postaju članovi Partije i uzimaju puno učešće u radu.

Zadatak odbora radnika i seljaka bio je da privlače u svoje redove šumske radnike i seljake, da ih približe naprednom pokretu. Od radnika je traženo da se na radilištu bore za veća prava, za bolje uslove rada i života, za veće nadnice i slično.

U selu Driniću su bile tri grupe radnika i seljaka.. Jednom je rukovodio Dušan Bainjac, druga je radila u Dolini, kojom je rukovodio Miloš Kecman, a trećom je rukovodio Jovo Kecman. Odbori su se sastajali i na sastancima se raspravljalo o mnogim pitanjima, pa i o političkim. Oni su radili na prikupljanju »Crvene pomoći« koju su ljudi davali u novcu i naturi.. Ovim sredstvima

su pomagani studenti, radnici i seljaci koje je režim hapsio i progonio, a davana je pomoć i siromašnim radnicima i seljacima.

U ovim uslovima već koncem 1939. godine Ilija Došen vrši sve pripreme za stvaranje organizacije KPJ u selu Driniću. Početkom 1940. godine formirana je prva partijska organizacija koju su sačinjavali Ilija Došen, Jovo, Miloš i Bogdan Kecman, Mirko Lazarević i Dušan Banjac. Došen je bio sekretar organizacije od marta ili aprila 1940. godine kada je organizacija i formirana, pa sve do ustanka, to jest do jula 1941. godine. Od tada je za sekretara organizacije imenovan Miloš Keoman i on ostaje do novembra 1941. godine, kada organizacijom rukovodi Bogdan Kecman i ostaje na toj dužnosti do ljeta 1942. godine. Kecman potom predaje organizaciju Voji Banjcu.

Pored ovih drugova, tokom rata partizanskom organizacijom sela Drinić rukovodili su i bili sekretari drugovi: Dušan i Milan Keoman - Đara.

Pored ove partijske organizacije, koja je bila aktivna od njenog formiranja pa sve do ustanka, bilie su u selu i dvije grupe članova organizacije SKOJ-a. Jednom je rukovodio Jovo, a drugom Miloš Kecman.

Partijska organizacija, kao i ove dvije grupe skojevaca, vodile su političku borbu protiv konzervativizma u selu, protiv religiozne djelatnosti sveštenstva i slično. Radili su među radnicima i seljacima, budeći svojom političkom aktivnošću klasnu svijest. Pored toga, stvarane su raznovrsne forme rada među narodom. Kao jedna od efikasnih formi rada bio je rad sa odborima radnika i seljaka. Ponekad su izvedene i radne akcije na podizanju ljetine kao pomoć siromašnim ljudima. Odjek svih ovih formi rada bio je pozitivan na svakom mjestu u predratnom selu. Tako smo u jesen 1940. godine formirali kulturno društvo sela Drinića pod nazivom »Zmijanje«. Društvo je u svom sastavu imalo i narodnu čitaonicu, koja je bila smještena u kući Vasiilija Kecmana. Društvo je imalo svoj upravtni i nadzorni odbor, koji su sačinjavali napredni ljudi. Drug Vasiilije, rukovodilac biblioteke, imao je veliki broj raznih knjiga. Pored opšte literature o ratarstvu i povrtlarstvu, bilo je i marksističke literature.

Imali smo i Istoriju SKP(b) od I do VI glave, knjige Plehanova, Gorkog. Imali smo skraćeni kurs osnova lenjinizma. Bile su to knjige i brošure štampane na šapirografu, zatim knjige o Tucoviću, Markoviću i Pelagiću.

Kroz rad ove čitonice naša Partijska organizacija sprovodila je uspješnije svoju liniju. Organizovali smo često igranke za omladinu, priredbe i sijela na koje su dolazili omladinci i omladinke iz nekoliko susjednih sela. Sve je ovo stvaralo povoljnije uslove za rad, što smo mi kao članovi Partije i SKOJ-a koristili za jači politički rad i stvarni uticaj u narodu.

RAD PARTIJSKE ĆELIJE NA PRIPREMAMA ZA USTANAK

Maja 1941. godine drug Ilija Došen odlučio je da se izgradi jedno sklonište u šumi poviše Kecmanske doline, u Kobašu, kako bi se mogli tu nezapaženo i nesmetano sastajati.

Ovo improvizirano sklonište je izradio Dušan Kecman, zvani Dragin. SkroVište je bilo bezbjedno, pa smo se mogli u njemu više puta sastajati. Tu se duže vrijeme nalazio sklonjen drug Ilija Došen. Ovdje smo od njega primali svakodnevne zadatke.

Ustaške vlasti su već tada počele teror, kupile su taoce u selu, a pozivali su i ljude za izgradnju puta i čišćenje šume. Mi nikome nismo dali da se odazove, a mlađi ljudi to ni sami nisu htjeli. Govorili smo im otvoreno o predstojećim događajima. Onima koji su pozivani od ustaških vlasti na rad govorili smo da ne idu, da će ih ustaše strijeljati i slično. Zbog toga smo među ljudima stekli veliki ugled i povjerenje.

U to vrijeme ustaške vlasti su govorile seljacima da oni traže samo komuniste, a da seljacima neće ništa. Dolaskom u ove (krajeve u junu 1941. godine, Talijani su isto tako nastavili iste priče: »Tražimo komuniste, a seljacima nećemo ništa«! Međutim, već tada su po selima uzimali jaja i kokoši od seljaka.

Već u junu ustaške vlasti su tražile oružje od seljaka, koji su bili pomoćni žandarmi, a iz Drinića je bilo takvih desetak ljudi. Uglavnom, to su bili stari ljudi. Tako su u evidenciji pronašli Lazu Banjca, koji stvarno nije predao pušku, pa su došli po njega, odveli ga u grad, mučili i maltretirali. On nije htio priznati da nije predao pušku, jer je pušku bio prodao Jovi Keomanu - Suci zato što je bio siromah, a imao je dosta djece. Međutim, njega je spasio Hamdija Kulenović, koji je pred ustašama uzeo na sebe odgovornost, pa je tvrdio da je Lazo predao oružje kada i ostali, ali da ga on nije uspio razdužiti. To je Hamdija mogao da kaže, jer je ranije radio na evidenciji predatog oružja u nekoj kancelariii u Petrovcu.

Na dan Ustanka smo imali u Driniću 19 karabina i 12 civilnih pušaka. To znači, imali smo 31 pušku.

Na dan ustanka 26. i 27. jula 1941. godine na ustanak se diglo cijelo selo. Diglo se sve od 16 do 55 godina starosti. Ljudi su nosili oružje, sjekire, vile, rogulje, sve ono čime se mogao dati otpor. Narod našeg sela najprije se okupio u Jalića gaju, a potom smo prešli u Šehovac u BrtJljačev gaj sa jednim dijelom ustanika, dok smo se s drugim dijelom našli sa Bukovčanima i Baranima u podnožju Đurnovače na mjestu zvanom Gorinčami.

Bili smo i tada organizovani u neke grupe — vodove. Tako su se jedni ljudi našeg sela okupili u vod Bogdana Kecmana, drugi u vod Nikole Puzigaće, treći u vod Save Kecmana, a jednim vodom je rukovodio Gojko Banjac zvani Jošfcić. Sva ova grupacija nije odmah bila oštro organizovana. Išlo se na smjene, pa su ljudi tako i shvatili organizaciju.

FORMIRANJE USTANIČKE VLASTI

Neposredno nakon dizanja narodnog ustanka donijeli smo odluku da se formira neki odbor koji bi rješavao problem prehrane fronta i koji bi pripremao i organizovao narod za odJbranu i zaštitu od neprijatelja. Mislim da smo taj odbor zvali Inicijativni odbor. Za predsjednika Odbora određen je Miloš Keoman, a ostali članovi su bili Dušan

i Ilija Banjac, Sava i Đurađ Kecman. Oni su se brinuli o zbjegu u Kozilima, o siromašnom stanovništvu, o bezbjednosti sela. Odbor je djelovao do novembra 1941. godine — kada je izabran Mjesni narodni odbor sela Drimića. Dušan Kecman - Dudan je biran za predsjednika, a za članove su izabrani Miloš i Dušan Kecman, zvani Pejčić, Dušan Banjac i Nikola Puzigaća.

Odbor je radio u kući Miloša Keomana, a potom je prešao u kuću Drage Keomana.

Neposredno nakon što je formiran Mjesni NO formiran je i Odbor Narodnog fronta. To je bila neka podjela poslova između ove dvije mjesne organizacije vlasti. Odbor Narodnog fronta imao je zadatak da se brine i da obezibjeđuje hranom partizanske jedinice i bolnice i da obezbjeđuje materijalno NOP uopšte. U prvi Odbor Fonda u našem selu birani su Bogdan Keoman za predsjednika, a za članove su izabrani Mile Lukić, zvani Kajdže, Nedeljko Puzigaća i Sava Kecman.

Naše selo je bilo stalno slobodno — od dizanja ustanka pa sve do septembra kada je jedna ustaška satnija prošla kroz zaselak Savuljevića, i po dolasku Talijana u ove krajeve. I oni su u svega nekoliko navrata došli u selo i nakon kraćeg zadržavanja vratili se u svPj garnizon u Bosanskom Petrovcu.

U novembru i decembru 1941. godine u ovom selu je bio veoma intenzivan politički rad. Formiran je veći aktiv SKOJ-a, odbor AFŽ-a, otpočeo je i rad tečaj za opismenjavanje. Pored toga, ovdje se u selu duže zadržavao Sreski komitet SKJ za Bosanski Petrovac u kojem su radili drugovi Ilija Došen i Vojo Kreco. Dolazili su i Nikica Pavlić i Rudi Kolak. Obično su boravili u kući Jove, Bogdana i Miloša Keomana. Pored političkog rada, narod i omladina organizovano su nosili žito iz Podgrmeča. Omladina je na svojim leđima, gotovo cijelu zimu 1941. godine i u proljeće 1942. godine, prenijela iz Podgrmeča preko 5 vagona žita. Zito je dobijeno razmjenom robe, a jedan dio žita je omladina prenijela za partizanske magazine u Šobotovcu i Otaševcu kod Drvara.

DOLAZAK CENTRALNE BOLNICE U DRINlC

Jula 1942. godine, dolaskom Centralne bolnice, smješteno je oko 800 ranjenika. Istog dana kada su ranjenici stigli u selo, narod je donio 1.200 kg hljeba ,a da i ne spominjem mliječne i mesnate proizvode. Ranjeni proleteri bili su zadovoljni dočekom i_ pažnjom koju im je pružio naš narod.

Upravnik Bolnice bio je Božo Božović, a liječnici Izidor Papo, Pero Popović, Olga Zivković, Gutmanka (Z), Olga Dedijer, Saša Božović i Julka Mešterović.

Bolnica je sa ovom ekiptom liječnika ostala sve do IV neprijateljske ofamzive. Bolnicu je trebalo opskrbiti brojnim potrepštinama. Pored toga formirana je u Slatini, a potom i u Jasikovcu, druga bolnica, pa je donesena odluka da se u selu formira šusterska i krojačka radionica. Ovdje je radilo neprekidno desetak majstora koji su pravili opanke, kovali obuću, šili odijela i krpili odjeću. Omladina i žene su u tome davali veliku pomoć, jer je preko dvadesetak djevojaka radilo u ovim radionicama.

Složeni usi ovi oslobodilačkog rata tražili su i više. Tako je upravo radi potreba ovih bolnica bilo nužno formirati ekonomiju u sölu.

FORMIRANJE PARTIZANSKE EKONOMIJE

Avgusta 1942. godine, poslije većih borbi koje su vođene na području Livna, Grahova, Glamoča i Sanskog Mosta, zaplijenjene su od okupatora ili njihovih sarađnika veće količine sitne i krupne stoke. Nekoliko hiljada grila stoke dotjerano je u ovu ekonomiju. Postavio se problem opsluživanja ovog blaga, kao i njegovog racionalnog korištenja.

U narodu se ova ekonomija zvala Ekonomija Vrhovnog štaba. Uprava je smještena u kući Vasilije Kecmana.

Pored Uprave postojale su i neophodne radne brigade. Tako je postojalo odjeljenje za mužu stoke, odjeljenje za klanje i preradu mesa, odjeljenje za sušenje kože, a potom za njenu preradu i pravljenje obuće i kožuna, koje

su borci jedva čekali na frontu. Ovdje se obavljala proizvodnja sira, kiselog mlijeka i drugog. Pored toga, u Ekonomiji je spremana zimnica za bolnicu. Sve su kuće u selu bile organizovane za spremanje suhog mesa za partizane i bolnice.

Bolnica, krojačka i šusterska radiona i ekonomija angažirale su svakog čovjeka i dijete u našem selu. Posllovi su zahtijevali izgradnju i održavanje magacinskog prostora. Tako su ljudi sa slobodne teritorije danonoćno radili i dizali magacine u Slatini, Smrčevoj Poljani, Jasikovcu, Vrletini i drugim mjestima.

DOLAZAK REDAKCIJE LISTA »BORBA«

Oko 25. novembra 1942. godine u selu se pojavio motor sa prikolicom. Na motoru je došao Ivan Milutinović, ölan CK KPJ i član Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Odmah po dolasku u MNOO tražio je sekretara Osnovne organizacije KPJ u selu. Sekretar sam bio ja. Nakon što smo se upoznali, drug Ivan mi je objasnio da su partizanske jedinice zarobile u Livnu jednu manju štampariju, pa je CK KPJ odlučio da se štamparija lista »Borbe« smjesti u selo Drinić, te da otpočne ponovio štampanje lista »Borba «i drugih publikacija nužnih za Narodnooslobodilački pokret.

Nakon što smo analizirali mogućnosti za smještaj štamparije, s obzirom da nam je trebala prostranija kuća sa više proistorij a, odlučili ismo se za kuću Drage Kecmana u zaseoku Spirici.

Štamparija je stigla u Drinić 5. oktobra, a već 8. oktobra počela je da radi. U redakciji su u to vrijeme radili drugovi: Veselin Masleša, Radovan Zogović, Milovan Đilas, Mitra Mitrović, Vera Zogović, Vladimir Dedijer, Ferid Čengić - Fićo, Joža Danon, Bora PrPdanović, Bora Simić, Mara Vinterhalter, Mira Brkljač, Pavle Vukičević, Leka Martinović - Bajica i drugi.

Štampanje i izlazak lista »Borbe« u našem selu donijelo nam je nove i mnoge probleme. Trebalo je obezbij editi dovoz hartije i otpreman je lista, ishranu i smještaj

ff

osoblja i većeg broja kurira koji bi se svakodnevno tu našli i drugo. To je sve narod ovog kraja primio na sebe i sve poslove obavio. Međutim, dolazak ovih drugova i drugarica koji su radili u redakciji lista »Borba« i boravak ljekara i ranjenih boraca i proletera u našem selu — to je bila i velika pomoć u našem idejnom i političkom sazrijevanju. Razvila se i živa kulturna aktivnost u seJu. Naročito se osjetila velika pomoć našoj parti j'skoj organizaciji. Bila nam je to zaista velika i jedinstvena pomoć.

Kulturno-umj etnička ekipa Centralne bolnice, kojom je rukovodio drug Mišo Jovanović - Igmanac, svojim programom djelovala je, pored Bolnice, u selu Driniću i u bolnicama Okolnih sela, kao i u samom gradu Petrovcu, gdje su bili smješteni CK KPJ, Vrhovni štab i drug Tito. Kulturno-umj etnička ekipa postizala je značajne uspjehe.

O dragocijenoj saradnji drugova iz svih pomenutih sektora i o njihovoj pomoći nama, komunistima i narodu na terenu, najbolje govori činjenica da smo uoči IV neprijateljske ofanzive uspjeli skloniti hranu, stoku i druga sredstva, tako da bez imalo panike i provale od strane neprijatelja — tokom i poslije neprijateljske ofanzive — Nijemci nisu uspjeli da pronađu sklonište naše hrane ni da bomlbarduju ni jednu kuću u kojoj bi se zatekli bolesnici i ranjenici, ili magacin gdje su bili smješteni prehrambeni artikli, jer je sve na vrijeme evakuiisano i pored velikog snijega i mećave. Tako su se radnici i seljaci sela Drinića našli na teškim stazama narodne revolucije, u vihoru svih teškoća i stradanja, i održali se jedinstveni pod proleterskom zastavom.

PANE BANJAC

NOVI USLOVI BORBE I STVARANJE SEOSKIH STRAŽA

Prodorom italij'anskih jedinica na slobodnu teritoriju Drvara, Petrovca i Grahova, septembra 1941. godine, ustaničke snage našle su se u novim uslovima borbe i otpora protiv okupatora. Italij ani su pružili pomoć ustašama i domobranima da osvoje slobodni Drvar i da zauzmu komunikaciju Grahovo — Drvar — Bosanski Petrovac. Ovo je bilo sračunato na razbijanje Narodnooslobodilačkog pokreta i potpuno ugušenje ustanika.

Nakon dolaska italij'anskih snaga u Bosanski Petrovac, našli smo se u novim uslovima borbe. Italijanski fašisti poveli su široku propagandu usmjerenu ka razbijanju Oslobodilačkog pokreta, ubacujući smišljene i perfidne parole na koje je trebalo da se uhvate ustanici i narod. Pričali su da dolaze zato da zaštite srpsko stanovništvo od zločina ustaša, na čijim su tenkovima oni, u stvari, i došli u našu zemlju. Obećavali su da će kazniti sve one koji su palili naša sela i ubijali nedužno stanovništvo. Ovim i sličnim parolama željeli su pridobiti narod i odvojiti ga od narodnooslobodilačke borbe. Htjeli su razbiti već organizovane borbene partizanske iedinice u ovom kraju. Međutim, organizacija KPJ za Bosanski Petrovac poduzela je energične korake da u narodu pojača uticaj Oslobodilačkog pokreta, pa je znalački povedena politička akcija objašnjavanja pravog razloga dolaska italijanskih jedinica. Komunisti su objašnjavali narodu da i talijanski fašisti nisu nikakvi zaštitnici srpskog naroda, nego okupa-

tori koji žele da fašističkim metodama unište i istrijebe naš narod.

Narod je veoma brzo shvatio pravu istinu o italijanskim fašistima, shvatio je njihovu ulogu kao okupatora i okrenuo se s punim povjerenjem prema Narodnooslobodilačkom pokretu i jedinstveno riješio da se i dalje bori protiv njih kao okupatora. Narod je uz Italijane svrstao i dornobran'Sko-ustaške snage, kao i sve ostale kolaborante, kukavice i izdajnike koji su se proglasili četnicima, pa se na koncu našli u sastavu njihovih garnizona.

Tako je u petrovačkom kraju, zahvaljujući brzom i pravilnom tumačenju ciljeva Narodnooslobodilačkog pokreta i razgolićavanju neprijateljske propagande onemogućen neprijateljev uspjeh. Zahvaljujući toj činjenici narod našeg kraja se čvrsto opredijelio da pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije nastavi narodnooslobodilačku borbu do konačnog oslobođenja. Kao odgovor na italijansiku propagandu u narodu je nastala pjesma spjevana čija prva strofa glasi: »Dalje ćemo vodit' borbu, Talijanima sollt' čorbu«.

Rukovodstvo Narodnooslobodilačkog pokreta realno je ocijenilo situaciju, pa je nastojalo, usljed novonastale situacije, izvršiti reorganizaciju svojih oružanih snaga, a u međuvremenu da omogući narodu da podigne ljetinu na koju je već padao snijeg. To prividno zatišje bio je, u stvari, novi grčeviti napor izražen u snažnoj propagandi Narodnooslobodilačkog pokreta, u razvijanju i novom organizovanju antifašističkih snaga. Tako su u našim selima tih dana, umjesto zasjeda i otvorenih napada na neprijateljske snage, reorganizovani svi origani NOP-<a, narodnooslobodilački odbori, partijske organizacije, aktivi SKOJ-a, organizacije NOSOBiH-a, organizacija AFŽ-a itd.

Zima je već bila na pragu. Dio ljetine, koji je do tada trebalo da bude dignut, u mnogo slučajeva je spaljen, ili je na drugi način uništen. Trebalo je obezb'ijediti hranu za zimu, kako za vojsku tako i za cjelokupno stanovništvo. Posebno su preduzimane mjere za stavljanje hrane i stoke na bezbjednija mjesta, pa su za ovu svrhu izgrađivana tajna Skloništa po kućama, baštama i šumama. Go-

tovo svaka kuća pravila je tajno sklonište. Ljudi su zakopavali žito i kronapir na njivama ,a zatim stavljali na to mjesto đubrenike, slamu ili nešto drugo, da im ga neprijatelj ne opljačka. Organizacija Pokreta je izgrađivala magazine i druga skloništa u dubini šume. Sve je ovo rađeno pod parolom — »Ni zrna žita okupatoru«. Narod je neviđenom brzinom i savjesnošću danonoćno radio na žetvi žita ,vađenju krompira, obradi kukuruza, voća i slično. Teški su to bili: dani. Pored popaljenih kuća, staja i drugih gospodarskih objekata, svaka porodica pojedinačno, kao i sva sela, sav narod, našli su se u veoma teškom položaju zbog zimnice. Vršidba sabranog žita obavljana je u januaru 1942. godine na temperaturi od 20 stepeni ispod nule.

Među razne mjere predostrožnosti spada i formiranje partizanskih straža u selima oko Bosanskog Petrovca. Svako selo je trebalo da ima svoju stražu, da osmatra eventualni dolazak neprijateljskih snaga. Zadatak seoskih straža bio je uglavnom sljedeći: da obavještavaju stanovništvo
0 dolasku ustaških, italijanslkih i domobranskih jedinica, ili četničkih grupica, da otvore vatru na njih čim ih primijete, što je trebalo da blagovremeno upozori narod na opasnost, da zaplaši napadače i da ih zadrži. Pucnjava bi obavijestila i partizanske snage u dubini šume, ili one koje su logoro vale u Drini ću, Šekovcu, Janjilima, Skakavcu itd. Pored toga, otvaranje vatre na neprijatelja trebalo je da bude znak narodu da pdkupi stoku i blago iz polja
1 umakne u planinu. Straža je imala zadatak i da sprječava ili kontroliše odlazak besposlenih i neodgovornih lica u grad, jer upravo preko takvih ljüdi, nekoPko izdajnika okupljenih oko Mane Rokvića, pod parolom četničkog pokreta, nastojali su da dezorganizuju ustanike i dezorijentišu narod. Straže su sprječavale uticaj četničkih grupa koje su putem svojih kanala pokušavale uhvatiti vezu s narodom, prikupiti određene podatke o ustaničkim snagama, namjerama partizana itd. To znači da je seoska straža bila organ narodno oslobodilačkog odbora. To su bili borci u službi naroda, pa ih je narod i zvao »narodnim stražama«.

I vremenske prilike u zimu 1941—1942. godine djelimično su nam odgovarale. Naime, pao je vrlo visok snijeg, pa je onemogućavao okupatorskim snagama da se kreću motorizacijom i teškim naoružanjem, bez čega se, inače, Itaiijani nisu smjeli kretati u ovom kraju. Ove prirodne okolnosti, kao i spretna organizacija našeg Pokreta, stvorili su za okupatora i njegov garnizon u Bosanskom Petrovcu vrlo tešku situaciju. Bili su im vrlo teški uslovi za snabdijevanje. Razoren je vodovod, spriječen dovoz drveta iz okolnih šuma i sela, nifco nije htio nositi svoje proizvode na pijacu, a stoka je pažljivo čuvana, tako da je neprijateljskim snagama, njihovom garnizonu, preostalo da se isključivo snabdijevaju hranom dobačenom avionima. Neprijateljski avioni bacali su padobranima hranu, municiju i drugu opremu odsječenom garnizonu u Petrovcu. Naše seoske straže bile su, tako reći, u dodiru sa neprijateljem, pa su padobrani padali često na ničiju zemlju. Sa naših oismatračnica svakodnevno smo osmatrali šta je italijanski garnizon u Bosanskom Petrovcu u toku dana dobio. Jednom u februaru ili martu 1942. godine uspjeli smo da otmemo njihove tovare koji su im isporučeni avionima. Taj dan je nekoliko padobrana palo bliže nama, samo nekoliko stotina metara dalje od uobičajenog mjesta, pa smo se odmah bacili da plijenimo. Krenuli smo prema tovarima skrivajući se od neprijateljskih osmatrača. Angažovali smo i seljake iz obližnjih kuća, vukli padobrane i njihove tovare po snijegu, a zatim natovarili u seljačka kola i sav plijen odvukli u pravcu Šekovca, gdje je logorovaia naša četa.

Kada su nas Itaiijani primijetili, otvorili su žestoku artiljerijsku i minobacačku vatru na nas ,ali smo uspjeli bez gubitaka da se povučemo. U zaplijenjenom tovaru smo našli 150 kg slanine, 200 kg makarona, desetine kg soli, kao i dosta ratne opreme. Sve je ovo našlo svoje pravo mjesto zahvaljujući samopožrtvovanju narodne straže i pomoći naroda.

Otimanje ovog materijala od ugroženog neprijateljskog ganizona bio je jedan od niza uspješno izvedenih zadataka koji su ored nama stajali. Ali i pored Uspjeha naše narodne straže, kalko smo je zvali, bilo je i ozbiljnih pro-

pusta i neuspjeha. Sto smo se više angažovali i bolje organizovali, italijamski okupatori su nastojali da nas razbijupa su vjerovatno uhođenjem preko Maninih izdajnika pronašli i slabe tačke u sistemu naše organizacije. Tako su jedine noći, koristeći nebudnost patrole koja je bila na predstraži prema selu Bari, uspjeli da zarobe trojicu naših drugova. Među njima je bio skojevac Vlado Laltinović. Sva trojica su uhvaćeni a da metka niisu mogli opaliti. To je za narod ovih sela bio težak udarac. Svak je žalio uhvaćene drugove. Na sreću, okupatori ih nisu odmah postrijeljali, pa smo nakon zarobljavanja nekih italijanskih oficira uspjeli da izvršimo zamjenu zarobljenika. Međutim, naši su drugovi toliko bili isprebijani i izmučeni od strane okupatora da su k nama došli sa teškim i ognojenim ranama i bolesni od udaraca i dugog mučenja.

Kada je Bosanski Petrovac oslobođen koncem maja 1942. godine, sve ljudstvo iz seoskih straža sa cijelog područja Bosanskog Petrovca rasporođeno je u zaštitnu jedinicu Komande mjesta, a neki su poslati u druge jedinice. Biffi su to vrlo hrabri, savjesni i dobro odabrani omladinci, jer su u stražu birani politički zreli i od važni ljudi.

Daljnim razvojem narodnooslobodilačke borbe ii sve većim angažovanjem cjelokupnog naroda u borbi protiv okupatora, seoski narodnooslobodilački odbori ,a zatim i opštinski narodnooslobodilački odbori, formirali su svoje straže i određivali stražare za izvršavanje određenih zadataka na slobodnoj teritoriji. Broj stražara se određivao po veličini sela ili opštine, pa su poslije seoski stražari uglavnom obavljali poslove unutrašnje bezbjednosti. Raznosili su pozive i druga obavještenja do određenih punktova (zaselaka). Tako su, pored ostalog, sazivali konferencije, pozivali ljude za odlazak u karavane, ili neke druge radne akcije. Nekad su oni korišteni i za sakupljanje hrane, ili kao vodiči za razvođenje nartizanskih četa koje bi se u nevremenu pojavile u selu, vršili su kontrolu putnih isprava, nekad su obezbjeđivali karavane na dužim putevima, privodili sumnjiva lica, prenosili poštu do relejnih stanica i si. Preko ovih straža narodnooslobodilački odbori su izvršavali dio zadataka na kojima su morali biti

angažovani borci iz borbenih jedinica, pa su često u njih dolazili i borci koji su bili na oporavku poslije ranjavanja. Seoske straže su, pored toga, obezbjeđivale slobodan i miran rad stanovništva na svojoj teritoriji ,onemogućavajući bilo kakav samovoljan akt pojedinaca itd.

Seoski stražari nisu imali na sebi nikakvih oznaka, nosili su obično narodnu nošnju, kako su se nosili i ostali seljani, rijetko partizansku uniformu, bili su naoružani puškama i pištoljima, a od znakova imaili su samo partizansku zvijezdu. Narod ih je poznavao po hodu, po glasu, smatrao ih je svojim ljudima. Moglo bi se tvrditi da služba unutrašnje beZbjednosti na ovoj teritoriji počinje od formiranja seoskih straža. Njihovo snabdijevanje hranom bila je stvar i briga sela, pa su se obično hranili po nekakvom rasporedu mjesnih odbora, ili, ukoliko su bili u svom selu, hranili bi se kod svojih kuća.

Neki narodnooslobodilački odbori sela ili opština pisali su neka pravila o radu mjesnih straža. Tako se sjećam jednog pravila u kom su, pored ostalog, nabrojani redosljedom zadaci, dužnosti i ovlaštenja seoskih stražara. Na koncu tog pravila je stajalo da je seoski stražar dužan da ova pravila nauči napamet.

KOJO RADUIiOVIĆ

SJEĆANJA NA RAZVOJ USTANKA U BRAVSKU

Prije nego što je u Drvaru pukla prva ustanička puška, u Bravsku smo nas nekoliko drugova znali da su pripreme za ustanak u toku, a ujedno nam je savjetovano da nabavljamo i čuvamo oružje ukoliko ga imamo. U ovom je kraju, poslije kapitulacije bivše jugoslavenske armije, bjekstvo i rasulo vojnika u narodu Braviska ostavilo mučnu sliku. Stari ljudi koji su već u I svjetskom ratu učestvovali u borbama na strani autrougarske vojske nisu mogli vjerovati svojim očima iako vide da vojska bježi, da je nastupila totalna kapitulacija.

Kapitulacijom bivše Jugoslavije, poznato je, fašisti su na vlast i u ovim krajevima doveli Pavelića, ustaše, koje su sprovodile zvjerstva. I narod ovoga kraja znao je da neće moći izdržati ustaški teror. Sjećam se dobro svog starog Ilije: kada god je otišao u Petrovac ili Ključ na pijacu i natrag dolazio kući, savjetovao mi je da ne idem ni u Ključ ni u Petrovac, jer ustaše tjeraju ljude na prisilni rad. On je kao vojnik autrougarske vojsike bio u Sovjetskom Savezu, te je bio očevidac prve socijalističke revolucije i više puta mi je pričao o događajima iz SSSR. Kada su ustaše počele provoditi zvjerstva, govorio mi je: »U nas mora doći, kao i u Rusiji, do građanskog rata, jer ovo bezvlašće i teror ustaša ne mogu se izdržati«.

Važno je da ovdje istaknem pokojnog Simu Stupara, jer kada su Nijemci tri dana prolazili kroz Bravsko, to jest njemačke elitne i motorizovane jedinice, u razgovoru sa mnom on ovako kaže: »Ja ttìbi ovako star kažem da će

to sve naše biti, sve će to Rusi s nama zajedno uništiti i oteti«. On je u toku rata umro i nije dočekao da vidi ostvarenje svojih predosjećanja, ali je za vrijeme ustanka sa velikom simpatijom odobravao i pomagao NOB. No nije bio sam, jer je narod Bravska bio sastavni dio NOB-a. Za oslobođenje naše zemlje dao ie svoje sinove, kćeri, od kojih su mnogi ostavili svoje kosti širom naše zemlje.

Kapitulacija bivše Jugoslavije! U vrijeme rasula mnogo se Bravskara zateklo u bivšoj vojsci, od kojih su mnogi pali u zarobljeništvo. Za njih se ništa nije znalo: roditelji su ih iščekivali, jer su u selu kružile razne priče. Govorilo se da su pali u zarobljeništvo, da je neki od njih poginuo od bombardovanja, ali ništa konkretno. A bilo je među njima i onih koji su uspjeli da pobjegnu iz ropstva i da pođu kućama, ali su ih ustaše na putu hvatale i strijeljale, a neke odvodile na prinudne radove.

Ti događaji koji su se odigrali od dana kapitulacije pa do samog dana ustanka, činili su situaciju krajnje neizvjesnom, ali Partija je ubrzano pripremala ljude za ustanak. I mi u Bravsku bili smo spremni i ustanak nas nije nepripremljene zatekao, ali većom agitacijom i boljom organizacijom, s obzirom na socijalni sastav i porijeklo ljudstva, moje je mišljenje da je Partija mogla još više uspjeti. I prije ustanka u Bravsku se mogla formirati osnovna organizacija komunista, jer je bilo mnogo drugova koji su po svom socijalnom porijeklu pripadali radništvu. Nekoliko puta organizovani su štrajkovi. Radnici su tražili svoja radnička prava: veću cijenu za metar drva, nižu cijenu artiklima za ishranu, bolje radne uslove i osmočasovni rad. Ti isti radnici su se istakli u pripremama i za vrijeme ustanka, bez obzira na to što nisu bili organizovani. Ovo navodim zbog toga što smatram da je tu bio veliki propust onih članova Partije koji su radili na omasovi javan ju organizacije na ovom terenu. No, bez obzira na navedene propuste, ustanak je u Bravsku dobro organizovan i na vrijeme otpočeo.

Za vrijeme pripreme za borbu Bravskari su uspjeli da pribave više vojničkih karabina, municije i ručnih bombi. Pod Srneticom, na sam dan ustanka, iz skloništa su otkopana 4 karabina, nekoliko stotina metaka i ručnih

bombi. Tako recimo, Miloš Radulović zakopao je u šumi karabin i 50 metaka i 2 bombe »kragujevke«, a na dan ustanka otišao je u Gornju Samicu i tu je uhapšen sa rođakom Jošom Radulovićem i u Busijama kod Ključa sa ostalima strijeljan. Za njegov karabin znah smo ja i još neki drugovi, ali nismo bili sigurni gdje ga je zakopao. Miloš, kao da je znao da ga on neće nositi, svome sinu Veselku povjerio ie mjesto gdje je karabin zakopao. Vesellko je imao tek oko 10 godina, ali tajnu svoga oca znao je da čuva. Dijete je mislilo da će mu se otac vratiti, te nije nikome htjelo da kaže za karabin. Njegova majka Jeka i ja jedva smo ga umolili da nam kaže gdje mu je teta ostavio pušku. To je učinio tek onda kada sam mu obećao da ću ja tu pušku nositi, da je neću nikome dati iz svojih ruku i da ću je dati samo njegovom tati kadla se vrati. Pod tim uslovom mali je mene i starog Lazara doveo na mjesto gdje je puška bila zakopana i rekao nam: »Ovdje otkopavajte!«. Stvarno, gdje n'am ie rekao tu smo pronašli pušku, municiju i bombe. Dok smo pušku otkopavali, mali nam je pričao kako mu je otac govorio da nikome ne smije za nju da kaže. Ta je puška sve do kraja 1941. godine bila u mene, a kasnije ju je nosio Pero Sabljić, a mali Veselko poslije je porastao i otišao u borbu da osveti svoga oca. Više puta je bio ranjavan i ostao je 100% invalid.

Slično je bilo i u Bunari i u Jasenovcu, gdje su drugovi imali pripremljene puške i municiju. U Jasenovcu, omladinac Miloš Kuruc sklonio je 4 karabina, koje je, kad su zatrebali, podijelio svojim drugovima. Pod Smeticom, u Jasenovcu, Donjem Bravsku i Bunari bilo je u prvim danima ustanka oko 15 pušaka. Te su puške za ustaše postajale strah i trepet, jer su znali da će one njima odbrojavati dane života, pošto su zbog strijeljanja nevinih ljudi to zaslužili. Puške su ponijeli oni drugovi koji su bili svjesni da je kucnuo čas oružane borbe.

Pod Srneticom su na čelu pokreta bili Janko, Ilija i Kojo Radulović, Lazija i Ilija Latinović, a u Bunari Dušan Čeko, Đurađ Ožegović, Vlado Ožegović, Stevo Lazić. U Jasenovcu Gliša Raca, Vlade Ožegović, Mile Čulibrk, Miloš Kuruc itd. U Donjem Bravsku, od preživjelih Simo

Viđljinović, a pored pomenutih, koji su igrali glavnu ulogu u organizovanju ustanika, našli su se i drugi koji su osjećali potrebu za borbom, taiko da je Bravsko u cijelosti od prvog dana ustanka bilo kompaktno organizovano za borbu. Ovo je ustaničko mjesto nekoliko puta paljeno, ali se narod u najtežim ofanzivama i borbama čvrsto održao uz NOP. Ti ljudi su za NOB, pored sinova koji su od prvog dana ustanka s puškom u ruci otišli na front da se bore, tafcođe davali hranu ,odjeću i obuću, dijelili posljednji zalogai sa svojom, narodnom vojskom.

Povesti narod i otpočeti oružanu borbu sa neprijateljem nije bilo teško, jer su ustaše na sam dan ustanka, u Donjem Bravsfcu pohvatali na spavanju oko sedamdeset nevinih ljudi i drugi dan, 28. VII 1941. godine izveli ih u dolinu iznad Zanđarmerijske stanice i strijeljali. Ustaški rafali ,ikoji su kosili nevine i poštene ljude, odjekivali su bravskim dolinama i planinama. Kad su rafali uimukli 28. jula kroz selo se prenio glas da su svi Novkovići, Latinovići, Amkolovići, Paravije i Kalabe poubijani. U selima je zavladala opšta žalost za pobijenim i još se više strahovalo za one koji su 27. otišli u Ključ i Gornju Sanicu da nabave hljeba. Među njima su bili Miloš i Jošo Radulović, a ustaše su sve te koji su se zatekli na putu u Bravsko dočekivali, hapsili i strijeljali. O hvatanju i strijeljanju Miloša Radulovića, koji je bio i pušku za ustanak obezbijedio i sinu je predao, vijest je donio njegov konj, koji je treći dan u noći zarzao pred kućom i tako javio da je došao bez svog gospodara. Sličan se slučaj desio sa mnogim Bravskarima koji su pohvatani i kod Ključa, u Bus'iji, i strijeljani.

Na sam dan ustanka umalo i ja nisam upao u ustaške rulke. Ne znajući da je u Drvaru otpočela borba, pošao sam radi posla u Donje Bravsko i na putu stigao sam Lazu i Miloša Latinovića, Miloša i Jošu Radulovića, o kojima je već bilo riječi. Lazo mi je rekao: »Jel' znaš, Kojo, da je u Drvaru podignut ustanak, a mi evo pošli u San'icu da dotjeramo neki kukuruz, i sad ne znamo šta da radimo: u kući nema mliva, <a nezgodno i opasno da idemo. Pošto ti nećeš dalje od kasarne, dobro bi bilo da pođeš i da tamo izvidiš kakva je situacija, i da ujedno oba-

vijestiš ljude da je ustanak podignut. Tako je i bilo. Lazo i Miloš su se vratili kući pod Srneticu. a Miloš i Jošo Radulović nisu htjeli, nego su nastavili put u Gornju Sanicu, odakle se nisu više ni vratili. Ja sam pojahao konja i došao do kasarne, te obavijestio trgovca Dušana Novkovića, Milana Popovića i Nikolu Novkovića-Ličanina o tome da je ustanak podignut i da bi dobro bilo da se pripaze i sklone. Nikoli Novkoviću sam izričito podvukao da ne bi trebalo da ide u Sanicu, jer je ustanak podignut u Drvaru. To su drugovi olako shvatili, čak mi je stari Nikola rekao: »Bježi bolan, koja je god dosad vlast dolazila, nije strijeljala, ili vješala, pa neće ni ova: ja u svojih 60 godina života nikom ništa nisam učinio, pa ni mrava pogazio i idem u Sanicu da tražim kukuruza za ishranu svoje familije.« Nikola je produžio i otišao u Sanicu, nikad ne misleći da kad se vrati neće zateći u kući svoje sinove Čedu i Vladu, koji su sutradan izvedeni na gubilište i na zvjerski način ubijeni sa ostalim Novkovićima. Već kad sam došao do Novkovića, trknuo sam i do kuće Đurđa i Davida Latinovića u Garičevac. Kad sam skretao sa ceste koja dolazi od Ključa i pošao kućama, od Ključa su cestom jurila prema kasarni dva kamiona puna ustaša pod punom ratnom spremom. Kada sam došao pred Davidovu kuću, pitao sam ih da nisu iz Ključa dotjerali neko brašno moga staroga, jer radi njega sam i došao u Klenovac, do njih. Rekli su mi da nisu mogli, jer su im kola bila preopterećena. Ujedno su po svaku cijenu htjeli da me primoraju da uđem u kuću na kafu, jer smo bili i neki rod. Ja sam im zahvalio na ponudi, a i njima sam rekao da je u Drvaru ustanak podignut i da bi trebalo da se pripaze ovih dana. Ujedno sam ih obavijestio da su dojurila u kasarnu dva kamiona ustaša. S obzirom na već nastalu situaciju žurio sam natrag kući, ali kada sam se vraćao iz Garičevca, odnosno kod kuće Latinovića, mjesto da idem preko polja, ja okrenuh ispred Žandarmerijske stanice i vidjeh da ustaše vrše pripreme za opkoljavanje sela. Izgleda, bar ja tako mislim, da me nisu htjeli dirati zbog toga što još nisu dobili naređenje za hapšenje i stupanje u akciju, jer su me ispred kasarne vidjeli kada sam prolazio. Tu me je

poslužila sreća, jer, kako mi je Milan Popović poslije rekao, samo što sam zašao za selo ustaše su počele hapsiti. Vidio sam Dušana Novkovića i Milana Popovića i rekao im da su ustaše stigle u kasarnu i da se sklone. Naposljetku Dušan mi je rekao: »Šta nama mogu ustaše? Sada će naići četnici i to će sve razoružati i rastjerati.« Među uhapšenima bio je i Dušan Popović i svi Novkovići i Latinovići, cijelo Donje Polje. Pričali su mi Milan Popović i Dušan Grbić da je neki ustaša pustio Dušana Novkovića i rekao mu da ide donijeti kantu masti, omogućavajući mu da pobjegne, ali on to nije prozreo nego se opet vratio u njihove ruke, uvjeren da mu neće ništa. Međutim, on je sutradan bio strijeljan, a prije strijeljanja, kada je vidio da su mu odbrojani minuti života, taj isti Dušan Novković herojski se držao. I šta god mu je na jezik naletjelo, on je ustašama isturenih prsiju govorio: psovao im Nezavisnu Državu Hrvatsku, Pavelića, njihovu vlast, izvikujući: »Živjela Srbija« itd.

O svim tim događajima pričali su nam Dušan Grbić i Milan Popović, koji su od svih uhapšenih i strijeljanih jedini ostali živi. Naime, oni su bili natjerani da kopaju rupu, a poslije su sve strijeljane morali bacati u nju i zatrpavati. Među strijeljanima bili su njihovi rođaci, braća, stričevi, prijatelji, kumovi, njihovi dobri drugovi. Naravno, očekivali su da naposljetku i za sebe kopaju grobnicu, jer, kad su vidjeli šta je bilo sa njihovom braćom, komšijama, prijateljima, životu nisu pridavali nikakvu važnost. Sa njima dvojicom bio je i Mirko Novković, kojeg su poslije ustaše opet uhvatile i strijeljale, a Grbić je i danas živ. Popović je poginuo kao borac na Crnom vrhu kod Travnika u VII neprijateljskoj ofanzivi 1944. god. Njih trojica su uspjeli pobjeći tada od ustaša i dohvatiti se pušaka da bi svoje osvetili. Tako su ustaše 28. VII 1941. godine Bravsko u crno zavili, mnoge majke su ostale bez sinova, žene bez muževa, a djeca bez roditelja.

Ustaška vlast nastavila je i dalje da hara, progoni i ubija, ali narod Bravska nije čekao skrštenih ruku, nego se na poziv Komunističke partije Jugoslavije digao na oružani ustanak i u toj borbi istrajao do kraja.

Ustaše su svojim zvjerstvima dale dovoljno povoda za to da se povede borba do potpunog međusobnog istrebljenja, ali, zahvaljujući Komunističkoj partiji Jugoslavije i upornosti i radu njenih članova, nije došlo do krvne osvete, kako su to pojedini četnički elementi priželjkivali, nego je narodni pokret i u Bravsku našao svoje pravo mjesto, zahvaljujući u prvom redu djelovanju Partije. Ustaše su kažnjavane onako kako su to zaslužile, a ostali muslimanski živalj, zaštićen je od boraca NOR-a.

Ustanak u Bravsku postajao je sve masovniji. Pokret je podržavalo i staro i mlado. Povezali smo se sa Drinićem. Jednog dana iz Jelašinovaca su došla braća Skundrići, Petar i Mihajlo, i ispričali nam da su ustaše u Sanici postrijeljale sve što je srpsko i da je narod očajan.

No bez obzira na ustaška zvjerstva, bilo je i među nama pojedinaca koji su nerado išli u borbu. Više su voljeli da sve drugo rade samo da ne budu tamo gdje se barut osjeća, što je i prirodno, jer svi ljudi nisu mogli da budu podjednako hrabri. Međutim, i za takve kojima se nije ratovalo bilo je posla. Bilo je i onih koji su bježali ustašama da bi na taj način spasili svoj goli život i našli zaštitu upravo u ustaša, koje su na hiljade nedužnih strijeljale. To su bili ljudi koji su sa nepovjerenjem gledali na naš ustanak, na naše ustaničke puške, govoreći nam: »Bacite vi vaše puške, zar ste vi u stanju da se borite protiv sile, tenkova, aviona, protiv savremene armije?« Takvim pričanjima nismo pridavali mnogo važnosti nego smo nastojali da okupljamo u naše redove sve one koji su u borbi vidjeli jedini sipas za sebe, svoju porodicu, konačno oslobođenje od zla koje se nadvilo nad našu zemlju. Interesantno je spomenuti žandarmerijskog narednika Puljića, koji je pokušao da povrati narod iz šume; slao je pisma uglednim ljudima u kojima je govorio: »Vratite se svojim kućama, obrađujte svoja polja i njive, ja vam garantujem da vas niko neće dirati, pošto je prošlo vrijeme ustaške samovolje kada su ubijali nevine ljude.« Koliko je lažna bila njegova garancija najbolji je dokaz to što su poslije mjesec dana ustaše ponovo popalili i poubijali Sabljiće, Race, Paravije, palili i tukli malo i veliko. Bez obzira na to što su ustaše svojim

postupcima dokazale da im se ne može vjerovati, među nama je bilo pojedinaca, uglavnom starijih ljudi, koji su počeli govoriti: »Eto vidiš, neće nam ništa, dobro bi bilo poslušati, pa ići kući, jer ovako se ne može izdržati: bez soli, bez hljeba, goli, bosi, zima ide, ništa obezbijeđeno nema, stoka će nam sva postradati, a narod pomrijeti.«

Tačno je to da su uslovi bili neizdržljivi, ali Puljićeva obećanja mi smo u narodu raskrinkali, govorili smo da je to laž, da on na taj način hoće narod da dovede na nož, u kasapnicu, da ustaše hoće da ih poubijaju kao i one u Donjem Bravsku, Sanici i Ključu. Narod je poslušao glas svojih boraca. Noću je kućama silazio, pa je zakopanu hranu u šumu iznosio, noću ljetinu sabirao i tako se četiri godine sa nama borcima zajedno borio.

Mi smo svakim danom postajali brojno jači; već 4. avgusta kod Uzelca je došlo do prvog puškaranja između ustanika i ustaša. Imali smo tada 19 pušaka i kada su ustaše osjetile brojne kuršume da im zvižde oko glave, dale su se u panično bjekstvo; nisu se zadržale sve do Ključa; napustili su i Bravsko i Žandarmerijsku stanicu. Da bi se zadržali na Bravsku i obeabijedili nesmetano kretanje svojim snagama na relaciji Ključ — Petrovac, oni su morali da sutradan, u mnogo većem broju, krenu iz Gornje Sanice i Ključa. Neki su vozom stigli iz Potoka; svi su se sastali na Bravsku i otpočeli da pale Jasenovac; zapalili su kuće Babića, Latinovića i Jeličića, a koga su god uhvatili, oni su ga i strijeljali. Kako je to bila prva paljevina koju je narod ovoga kraja doživio, onda se može zamisliti kako je to na njega djelovalo. Poslije odlaska ustaša prema Bosanskom Petrovcu nađeni su poubijani, kuće popaljene, stoka otjerana; za poginulima žene iz sveg glasa kukaju, krave riču, psi laju; nastao je opšti žagor; ljudi i starije žene kukaju, mole se Bogu, govore da je došao kraj svijeta.

Među poginulima je bio i Mile Tubin kojeg su strijeljali na željezničkoj stanici u Bravsku. Uhvatili su ga u Bunari i vozom dotjerali na Bravsko, gdje su ga zvjerski ubili. To je u narodu još više stvorilo ogorčenje i mržnju prema zločincima.

Ljudi su, poučeni svim onim što se odigralo za 10 dana otkako je ustanak počeo, bili svjesni da do nekog kompromisa sa ustašama ne može doći. Zbog toga su mahom pobjegli u šumu, sa sobom potjerali stoku, zakopali i sklonili ono što se skloniti moglo. Srnetica i Grmeč bili su puni zbjegova, iznemoglih, žena, djece. Bili su, pored straha i nesigurnosti, izloženi kišama, nevremenu, gladi. Tu ih je i zima zatekla. Ljudi su bili danju u šumi, a noću u akciji, pored zbjegova. Preko dana silazili su ispod šuma, pratili svaki pokret ustaša od Ključa prema Petrovcu i obratno, a kad bi se kolona kamiona čula ili vidjela, narod ispod Srnetice dozivao je narod Jasenovca i javljao im da se sklone ukoliko se neko vidio na njivi, a ako smo mi borci bili negdje blizu ceste u zasjedi, na vrijeme smo bili obaviješteni. Tako je tekla saradnja između boraca i naroda.

Ustanak se rasplamsao u cijelom Bravsku. U Bravski Vaganac već su stigli drugovi iz Drvara. Povezali smo se sa Milanom Zorićem koji je imao zadatak da organizuje Bravsku četu, što je i učinio. Jedan dio iz Jasenovca, Bunare i Podsrnetice ostao je sa Zorićem, a drugi se prebacio preko Grmeča i stupio u redove Škundrićevog odreda. Kad je trebala da se izvede neka zajednička akcija, onda se Zorić preko Grmeča prebacivao u Podgrmeč i obratno — Škondrić u Bravsko.

Prva zajednička akcija bila je rušenje mosta u Saničkoj Rijeci i paljenje mosta na cesti Gornja Sanica — Ključ. Tu je akciju izveo Petar Škondrić sa svojom četom, u kojoj je bilo pola naoružanih Bravskara. Bila su to, tako reći, prva borbena krštenja, ali organizovano izvedena, jer su ustaše u Sanici napadnute sa svih strana.

Avgusta 1941. godine napadnuti su ustaški kamioni iz zasjede u Zdenom Dolu, a poslije toga izvršen je 29. IX 1941. godine napad na kamione kod Kokoruša i u toj borbi je poginuo Miloš Kuruc, o kome je već bilo riječi. U sastavu Zorićeve i Škondrićeve čete Bravskari su se nalazili sve do kraja oktobra, kada smo se prvo odvojili od Zorića i formirali samostalnu četu, čiji je prvi komandir bio Gliša Raca, a komesar Dušan Čeko. Komandiri vo-

dova su bili Trivo Latino vić-Garon ja, Ilija i Kojo Radulović.

Četa je za kratko vrijeme brojno porasla; nju su svaki dan popunjavali novi borci, sa puškama i bez pušaka, a do kraja 1941. godine imala je oko 100 dobro naoružanih ljudi. Ona je pod rukovodstvom drugova koji su je formirali nastavila da izvodi svakodnevne akcije, da se spušta na cestu Gornja Sanica — Ključ, pravila zasjede, dočekivala i hvatala ustaše, rušila vozove. Uskoro je primorala neprijatelja da se povuče sa Bravska. Četa je za ustaše u Sanici, na Bairu, bila strah i trepet.

Treba napomenuti da je njen komandir Gliša Raca bio dobar borac i sposoban vojni rukovodilac; on je svaku akciju smišljeno i planski izvodio. Radi primjera navodim slučaj koji se dogodio kada smo napadali Prijedor u maju 1942. godine. Našu Bravsku četu bili su odredili da noću pređe Baltine bare, da premosti Sanu i da zauzme položaj između Sane i Gusjenice. Gliša se s tim nije složio i, sve dok mu nije pridata još jedna četa iz Podgrmeča, on zadatak nije htio da primi, jer je dobro procijenio situaciju i došao do zaključka da jedna četa neće moći odoljeti napadu neprijatelja koji je nadirao od Čarapo va, Baltinih bara, Sanskog Mosta i Prijedora, a s druge strane, nalazili smo se među dvjema rijekama, a od boraca nijedan nije znao da pliva. Noću i sutradan kada je otpočela borba, svi smo vidjeli da je Gliša dobro procijenio situaciju i da je bio u pravu, jer smo se mi u toku borbe jedva na položajima održali sa dvije čete. To je uticalo na pojedince i stvaralo u njih mišljenje da je Gliša nedisciplinovan, da je, »na svoju ruku« i da se ne pokorava naređenjima, što je bilo pogrešno. Bio je to pravi borac, a kada se išlo u borbu, on je nosio puškomitraljez, njime davao znak za akciju i njegovi rafali prvi su obasipali neprijatelja. Mi, njegovi drugovi, imali smo puno povjerenje u njega i on je to povjerenje potpuno opravdao. Svojom herojskom borbom stekao je povjerenje i naših najviših rukovodilaca; kroz rat je najprije vodio četu, bataljon, brigadu, a naposljetku bio je i komandant divizije u 1943. godini, a kad je u Jajcu završio

vojnu školu, Vrhovni štab ga je poslao u Sloveniju. O **tome** kako se tamo borio, najbolji je dokaz taj što su ga **Slovenci** predlagali za narodnog heroja.

I mi smo griješili, ponekad prestajali da mislimo o tome da živimo često u neljudskim uslovima. Bilo je slučajeva kada borac dobije hranu neslanu, bez hljeba i jednostavno baci porciju, pa nastavi da psuje i grdi, a ni sam ne zna koga. Bili su to momenti koji su iziskivali strpljenje, svakodnevna objašnjenja od strane onih drugova koji su za to bili najpozvaniji. A ni oni sami nisu imali nekog političkog iskustva. Pa ipak su uspjeli, političko neiskustvo popravljano je ličnim primjerima.

Borci Bravske čete, po mojoj ocjeni, bili su već u početku ustanka, to jest već 1941. godine, dobro upoznati sa ciljevima naše borbe.

Prije nego što smo formirali četu, borci su imali prilike, dok su se još nalazili u sastavu Zorićeve čete, da više slušaju Iliju Došena i ostale partijske rukovodioce koji su objašnjavali ciljeve naše borbe. Mi smo svakodnevno slušali o velikoj sovjetskoj Rusiji, o njenoj nepobjedivoj Crvenoj armiji, a kada je morala da se povlači iz već poznatih razloga, mi smo to tumačili time što, navodno, Crvena armija odstupa pred Hitlerovim snagama zato da bi ga lakše uništila na svojoj teritoriji i da je to taktički manevar.

Četa je za kratko vrijeme skrenula pažnju na sebe, na nju je neprijatelj morao da računa, kao na oružanu snagu.

Talijani su to najbolje osjetili, i da bi nas skrenuli sa našeg borbenog cilja da oslobodimo zemlju i našu borbu okrenuli samo protiv ustaša, pokušavali su da putem svoje propagande sva zvjerstva počinjena u Jugoslaviji prebace na ustaše. Sebe su prikazivali neutralnim, ali rukovodstvo čete nije se dalo obmanuti, iako je među nama bilo i takvih koji su proturali glasine i govorili borcima da još nije vrijeme da ratujemo sa Talijanima i da mi nismo vojnički sposobni da vodimo oružanu borbu sa savremeno naoružanom armijom.

U razbijanju pojedinih četničkih shvatanja koja su dopirala iz Ribnika, rukovodstvu čete i samim borcima u

razjašnjavanju ciljeva naše borbe najviše je pomagao drug Ilija Došen, koji je češće dolazio u Klenovac, odnosno u Donje Bravsko i držao predavanja, ukazivao na greške pojedinaca koji su bili četnički nastrojeni, kao što je bio slučaj sa Lukom Ožegovićem, koji je kao četnik i bivši žandar došao iz Srbije sa zadatkom da u svom mjestu ljudima stavi na glavu kokardu umjesto petokrake. On nam je jednom prilikom, kada se između nas i njega vodila žučna diskusija o ciljevima naše borbe, ovako rekao: »Ja sam se na Ceru pod kokardom zakleo i pod njom ću se do posljednjeg dana boriti za kralja i otadžbinu«, dodajući da će se boriti protiv svih neprijatelja. Mi smo mu na to odgovorili: »Nosi šta te volja, samo se bori protiv svih neprijatelja.« Jer to je bio i naš cilj. Međutim, Luku nije podržavao ni njegov brat od strica Dušan, koji je s njim zajedno došao s kokardom na glavi, s redenicima i neobrijanom bradom. On nije otvoreno istupao, dobro je prethodno proučio situaciju, radije se konsultovao sa ostalim u četi. Kad je došao u Bravsko, čuo i vidio koliko je nevinih ljudi stradalo i kakva su zvjerstva počinjena, upoznao se sa ciljevima naše borbe i prihvatio ih.

Tokom borbe, našavši se sa svojim školskim drugovima, komšijama, uspio je da otkloni svoja ranija shvatanja i postao dobar borac i rukovodilac naše čete. Docnije je postao komandir Bravske čete, i na toj dužnosti poginuo. Luka je takođe poginuo početkom 1942. godine, u borbi sa Talijanima više Ključa, u selu Majkićima. Valja istaći da je i Luka bio izvanredno hrabar, bez obzira na njegova shvatanja i na kokardu pod kojom je i poginuo.

Sve u svemu, četa nije bila bez vrlo različitih uticaja. Zato se nametnula potreba za stvaranjem osnovne organizacije komunista. Redovan dolazak Ilije Došena u Bravsku četu mnogo nam je pomogao. Izučavajući stanje u četi, došao je i on do zaključka da je potrebno oformiti osnovnu organizaciju komunista. A bilo je među nama, onih koji su bili već uistinu stasali tako da ih je Partija mogla primiti u svoje redove.

OSNIVANJE PRVE OSNOVNE ORGANIZACIJE U BRAVSKU

Uslovi za organizovanje osnovne organizacije komunista u Bravsku su postojali, jer su se drugovi koji su dolazili u obzir za prijem bili već dokazali na vojno-političkom polju. Poslije prethodne pripreme od strane Ilije Došena, 10. II 1942. godine u našu četu došao je dr Moni Levi. U to vrijeme četa je logorovaia u donjem Bravsku (Klenovcu), a dr Levi je odsjeo u kući Nikole Novkovića-Ličanina.

On je, prema već unaprijed utvrđenom planu, nastavio da poziva jednog po jednog druga, s njima razgovarao, i na osnovu toga vršio prijem u Partiju. Među primljenima bio sam i ja. Sjećam se dobro cijelog razgovora i pitanja koje mi je Levi postavio. Pitao me je da li bih se ja htio boriti protiv buržoazije, navodeći da mi moramo u svojoj borbi čistiti sve i ono što pomaže klasnog neprijatelja, a to je, u prvom redu, stari poredak. Ja sam mu pozitivno odgovorio i rekao mu da se ja kao radnik odavno borim protiv buržoazije, što sam mu i potkrijepio učešćem u nizu štrajkova za vrijeme bivše Jugoslavije. Ujedno sam mu naveo period od 1938. do 1940. godine, kad sam se nalazio kao radnik u Francuskoj, te tamo, zahtijevajući svoja radnička prava, sporio se sa kapitalistima. Poslije našeg kratkog razgovora doktor Levi mi je, u prisustvu novoprimljenih drugova, saopštio da sam primljen u Partiju i ujedno mi čestitao.

Istog dana sa mnom su primljeni i ovi drugovi: Dušan Čeko iz Bunare, Lazo Latinović, Janko Radulović, Ilija Latinović i ja, svi ispod Srnetice. Za kandidate Partije predloženi su Vlada Ožegović iz Bunare, Milan Zrile i Vlado Latinović. Ova sva tri kandidata bili su omladinci koji su se svojom borbenošću isticali više od ostalih.

Poslije prijema i osnivanja ćelije komunista, doktor Levi je pred nas postavio nove zadatke. Za sekretara naše osnovne organizacije imenovan je Janko Radulović. Istina, mi nismo imali nekog naročitog iskustva u partijskom radu, ali smo to iskustvo sticali veoma brzo. A u početku su nam naročito pomagali drugovi Ilija Došen, Ljubo Ba-

bić i drugi partijski radnici, postavljajući nam partijske zadatke, a više puta pozivani smo na savjetovanja na kojima smo imali priliku da naučimo osnove partijskog rada. Rad komunista odmah se osjetio u četi. Mi smo u samoj četi imali podršku u razbijanju pojedinih nazadnih četničkih shvatanja, a među tim drugovima bilo je i takvih koji su svojim radom zasluživali da još odavno postanu članovi Partije. Nas 5 komunista nikad se u četi nismo nalazili na okupu, te nam je i to onemogućavalo da imamo više uvida u rad pojedinih naših drugova. Tome je doprinio i veoma oštar kriterij za prijem novih ljudi u Partiju.

Pred prijem novih članova u Partiju morali smo se konsultovati sa višim rukovodiocima, što je takođe onemogućavalo da na vrijeme prime dobre i zaslužne drugove u Partiju.

Od novoprimljenih komunista tražilo se da rade u četi i u pozadini, jer je to bila prva organizacija komunista u Bravsku, te su zbog toga neki morali da rade u pozadini sa narodom i omladinom, kao što je bio slučaj sa Ilijom Latinovićem, koji je po partijskom zadatku nastavio da mobiliše sve snage za zbrinjavanje ranjenih i bolesnih, za prikupljanje hrane, odjeće i obuće za borce na položaju i tako dalje. Pored Ilijinog rada u pozadini, ovdje valja istaći Milu Ćulibrka, omladinca iz tog kraja koji je, od prvog dana, kao napredni intelektualac, nastavio da okuplja omladinu Bravska. Iako nije bio u početku ustanka član Komunističke partije Jugoslavije, više je radio nego neki komunista. U Bravsku je omladina bila vrijedna i aktivna; za vrijeme neke akcije brzo je organizovana i na vrijeme odnosila plijen, izvlačila ranjenike, išla u karavane itd. Ti bravski omladinci i omladinke padali su pod nosilima od umora i iznemoglosti, ali su i dalje nosili ranjene drugove; mnogi su od njih izginuli, izmrzli, na Šatoru 1942. godine, a među njima poginuo je i omladinac Mile Ćulibrk, koji je bio gotovo simbol pravog omladinca i revolucionara.

O omladini Bravska moglo bi se dosta pisati, jer je ona to zaslužila. U Bravsku je 1942. godine osnovana prva omladinska brigada koja je bila jezgro omladinske brigade

koja se proslavila u radovima u Gornjoj Sanici. Te brigade su, pod rukovodstvom istaknutih omladinaca, ispod nepri-jateljskih kuršuma dizale i izvlačile pšenicu i kukuruz sa Saničkog polja za potrebe naših boraca. To žito su poslije iz grmečkih magacina nosili, u najvećoj zimi i po snijegu, za ishranu naših ranjenika, vojske i naroda uopšte. Od preživjelih omladinaca, poslije te akcije, mnogi su tokom borbe postali dobri rukovodioci. Tako se odvijao narodni ustanak u selu Bravsku, koje je više puta paljeno, a narod, to jest sve ono što je bilo nesposobno da nosi pušku, dočekalo je slobodu u zbjegovima u šumi. Taj isti narod, koji je sa vojskom dijelio posljednji zalogaj, namučio se i nagladovao ali je u toku cijele borbe ostao nepokolebljiv i do kraja odan NOB.

»APLAUZ« PAVELIČU

Kada su Vladimir Nazor i Goran Kovačić došli u Bihać decembra mjeseca 1942. godine, sjedili su jedne večeri oko radija sa drom Ribarom, Milom Peruničićem, Vladom Zečevićem i drugima. Slušali su Zagreb. Govorio je Pavelić: »Braćo Hrvati...! Komunistički banditi usudili su se i iz našeg Zagreba ukrali našeg najvećeg pjesnika Nazora. Oni su ga mučili i natjerali da potpiše proglas i pozove hrvatski narod da pomogne komunistima. Naš dragi Nazor ispustio je mučeničku dušu, koja se sada nalazi u raju. Ali iako su ga ubili, neka znaju ti komunistički banditi da je narod hrvatski sav i srcem i dušom uz dragog Nazora.*

Poslije trenutne nedoumice svi su oduševljeno aplaudirali, a Goran zagrli Nazora i šaljivo mu reče:

— Trebalo bi da mu odgovoriš iz raja i zahvališ mu na ovako lijepoj besjedi.

JOVAN RAKOVie

BURNI DANI I NOĆI U SMOLJANSKOJ OP5T1NI

Neposredno poslije kapitulacije bivše Jugoslavije postepeno se počinje osjećati uticaj Komunističke partije Jugoslavije na seosko stanovništvo i omladinu u smoljanskoj opštini. U početku je taj uticaj uglavnom bio pojedinačan, da bi neposredno uoči ustanka postao sve jači i organizovaniji, poprimajući u prvim danima i mjesecima ustanka velike razmjere u smislu organizovanog djelovanja omladine i organizovanog otpora i borbe naroda pro tiv dkupatora i domaćih izdajnika.

PROVOĐENJE PRIPREMA ZA USTANAK

Proglašavanje Nezavisne Države Hrvatske 10. aprila 1941. godine nije samo po sebi značilo i uspostavljanje ustaške vlasti. S obzirom na to da se ustaška država zasnivala na apsolutnoj nacionalnoj i vjerskoj isključivosti, to je samo po sebi dovelo u pitanje uspostavljanje te nove, ustaške vlasti u onim mjestima i selima koja su naseljena srpskim življem. Slično je bilo i sa petrovačkim srezom, pa i svim selima u smoljanskoj opštini. To je bio jedan od razloga što neprijateljska vlast, u stvari, nije nikada bila uspostavljena u selima ove planinske opštine. Da bi uspostavili svoju vlast u ovim mjestima, ustaše su morali dovoditi svoje ljude iz nekog drugog kraja. No, oni za to nisu imali snaga.

Međutim, u Bosanskom Petrovcu stvar je bila nešto drukčija. Ustaše su u Petrovcu nakon proglašavanja NDH

našli izvjestan broj ljudi među čaršijskim ološem koji su im pristupili i tako postepeno uspostavljali svoju vlast. Analogno tome pristupali su i sprovođenju ustaške politike koja je dobila karakteristiku obračunavanja sa srpskim življem.

U početku su to bila vrijeđanja i omalovažavanja srpskog življa od strane ustaša i njihovih pristalica. Kada bi neko iz okolnih sela došao u Petrovac radi prodaje svojih proizvoda, radi nabavke kućnih potrepština, kod ljekara, ili na poštu, na ulazu u varošicu nailazio bi na ustaše koji su vršili pretrese, oduzimali robu, najčešće bez naknade, ili je plaćali po nahođenju, vrijeđali i maltretirali ljude. To su bili počeci i uvod u neopisiva zlodjela. Ubrzo su slijedila hapšenja seljaka kao talaca, zlostavljanja i masovna ubijanja.

Narod je ubrzo počeo da osjeća namjere ustaša. Krajem maja i početkom juna po selima se govorilo da su ustaše odlučili pristupiti pokrštavanju srpskog stanovništva. Međutim, u isto vrijeme talijanski okupatori prema srpskom stanovništvu ispoljavaju vrlo perfidan stav u čije namjere prosječan seljak nije lako mogao proniknuti. Talijanski okupatori su nastojali da na razne načine ostave kod srpskog stanovništva dojam kako mu oni ne žele nanijeti nikakvo zlo, predstavljali su se kao zaštitnici od ustaškog nasilja, pa čak u nekim slučajevima i intervenisali. Sve je to bilo .sračunato da se kod srpskog življa dobije kakav-takav oslonac za sprovođenje svoje politike i posebnih ciljeva. Tu perfidnost bilo je moguće razotkriti upornim političkim radom i iznošenjem istine o odgoju ustaša baš u krilu fašista koji su godinama njegovali i razvijali ustaški pokret, da bi mu na kraju svojim bajonetima omogućili da dođe na vlast u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«.

Konsolidovanjem ustaške vlasti otpočeo je i teži teror. Narod je shvatio pljačkaške ciljeve ustaške vlasti i njihovu istrebljivačku politiku. Pored doprinosa kojeg su na planu objašnjavanja zbivanja dali aktivisti NOP-a i sam narod je dolazio do saznanja. Jedan od tih izvora saznanja bili su stalni kontakti ljudi, naročito za vrijeme pazarnih dana u Petrovcu. Poslije svakog tog dana doma-

ćini bi se okupljali u svojim zaseocima i prepričavali šta se u Petrovcu dešavalo i čulo. Bilo je tada mnogo vijesti koje su izazivale zabrinutost seoskog stanovništva. Već početkom juna po selima se mnogo govorkalo o zlodjelima ustaša, a zabrinutost i strah naročito su rasli kod žena i djece. Težak dojam kod naroda ostavila je vijest da su ustaše u Sanskom Mostu izdale naredbu o pokrštavanju svih Srba i promjeni vjere, te da će one koji se ne pokrste poubijati. Ubijaće, rekoše, i one Hrvate i Muslimane koji se bilo kako zauzmu i pokušaju da zaštite svoju sabraću i susjede Srbe. Ubrzo zatim stiže i vijest da ustaše i u Petrovcu pripremaju pokrštavanje Srba i da pjevaju »drumovi će poželjeti Srba, ali Srba više biti neće«. Smoljanci su već tih dana bili upozoravani od pojedinih Muslimana iz Petrovca, u najvećem povjerenju, da su zlokobne vijesti osnovane, da ljudi ne treba da dolaze u čaršiju, da se pričuvaju »pasa«, misleći na ustaše.

Osnova ovih i sličnih vijesti bio je govor stožernika Viktora Gutića, koji je na zboru u Sanskom Mostu mnoge namjere javno iznio. Njegov govor su objavile novine »Hrvatska Krajina«. Evo šta je, pored ostalog, tamo zabilježeno: »Kod nas uskoro drumovi će poželjeti Srbalja, al' Srbalja više biti neće. Izdao sam drastične naredbe za njihovo potpuno ekonomsko uništenje, a slijede i nove za potpuno uništenje ... Uništavajte ih gdje stignete, a blagoslov našeg poglavnika i moj neće vam izmaknuti. Svaki onaj koji se za njih bude zauzimao, postaje samim tim neprijatelj hrvatske slobode.«

I u Petrovcu su u to vrijeme na sličan način izricane prijetnje srpskom stanovništvu. Na dan proslave poglavnikovog imendana, logornik Rifat Kulenović veličao je Antu Pavelića i ustaše, zajedno sa prisutnim talijanskim oficirima. To što su prijetile ustaške glavešine uskoro je postalo stvarnost.

Veliku zabrinutost izazvala je vijest da su ustaše iz Drvara i okoline pohvatali veliki broj viđenijih ljudi i da su ih, vezane, kamionom doveli u Petrovac, gdje su ih nekoliko dana mučili, a zatim zvjerski poubijali. Tih dvadesetak ljudi iz Drvara, nakon mučenja, ustaše su odvezle do Risove grede, poubijali ih i bacili u jamu.

Zločin su pokušali sakriti viješću da su te ljude poslali na rad u Njemačku i da će još mnoge Srbe tamo uputiti.

Slične vijesti o ustaškim zločinima, pod okriljem talijanskih okupatora, počele su stizati sa raznih strana, gotovo svakodnevno. U Petrovcu i okolini ustaše su najprije počeli zatvarati taoce, oduzimati imovinu srpskog življa, a zatim hvatati na prevaru i ubijati odrasle muškarce. U svojoj lukavosti i podmuklosti služili su se pozivima za regrutaciju i kuluk, te drugim zamkama i obećanjima. Tih dana je i iz Smoljane pala prva žrtva — ubijen je Milan Marjanović.

Ustaška zvjerstva u Bosanskom Petrovcu postala su naročito svirepa negdje u drugoj polovini juna. Čim su Talijani napustili Petrovac, ustaše pristupaju naoružavanju izvjesnog broja ljudi iz čaršijskog ološa, koji su se odmah prihvatili oružja i otpočeli ubijanje srpskog življa. Krajem juna upali su u selo Rašnovac, nedaleko od Petrovca, pohvatali oko 70 ljudi, žena i djece i poubijali. Rašnovčani tada napuštaju svoje domove i sklanjaju se u zbjegove u udaljenija sela. Ustaše su i u samom Petrovcu poubijali odrasle muškarce u predjelu Grubori i Šljivari, koje su uspjeli pohvatati, a i u Suvaji i Vodenici počinili su slična zvjerstva. Smoljanci su o tim zvjerstvima mnogo pričali i svakog dana saznavali za nova imena ubijenih ljudi iz Petrovca i okoline. Naročito su se po zlu pročule ustaše Krij ići, čija zvjerstva su zgražavala narod. Situacija je tih dana postala krajnje kritična. Ljudi su shvatili svu ozbiljnost svoga položaja i izražavali spremnost da goloruki zaštite svoje živote.

U takvoj se situaciji povećava broj ljudi koji se ističu u objašnjavanju nastalih događaja i ukazuju na moguća rješenja. U tome je naročito bio angažiran Uroš Kecman, vojni povjerenik za Smoljanu, imenovan od strane S reskog komiteta KPJ. On okuplja grupice omladinaca i odraslih, informiše ih o svemu i usmjerava ih na rad sa ljudima i omladinom. Neprekidno se kreće po selima smoljanske opštine, interesu je se za svaki događaj i mišljenje, koristi svaku priliku da ljudima nešto kaže, da ih ohrabri i ukaže na neke perspektive. Ljudi su ga primali sa puno

povjerenja, rado stupali s njim u kontakt i obraćali se za razne savjete.

Kada je izvršen napad na SSSR, ljudi počinju otvorenije govoriti o oružanom ustanku. U smoljansku opštinu navraćali su češće drugovi Zdravko Celar, Ilija Došen, Vojo Kreco, Miloš Kecman-Vojsko i drugi, sastajali se sa Urošem i još nekim Smoljancima, te otpočeli sa konkretnijim pripremama za ustanak. Sjećam se kada je početkom jula u Smoljanu došao Zdravko Celar sa Đurom Vukobratom i Vladom Prošićem, radi dogovora. Mene su poslali po Jovicu Dragišića, Vida Rukovića i još neke. Okupili smo se u kući Stojana Rakovića i u početku vodili razgovore o posljednjim događajima, a zatim je Zdravko upozoravao da se ne ide u Petrovac, da se ne spava po kućama, da bi bilo dobro da se noću postavljaju straže u selima, kako bi se narod mogao alarmirati na opasnost od upada ustaša i slično. Govorio je o opštoj situaciji, o pokretu i neminovnosti borbe protiv ustaša i okupatora, o ratu između SSSR-a i Njemačke, o saveznicima i drugim aktuelnim pitanjima. Svi prisutni prihvatili su i odobrili njegove sugestije u pogledu sigurnosti stanovništva, a postavljali su i razna pitanja. Najviše ih je brinulo šta će biti sa narodom. Pitali su kakva je to država koja spaljuje sela i ubija narod.

Poslije ovog razgovora okupljali su se ljudi po grupioama i interesirali kakve je novosti ovoga puta Zdravko donio. Neko se interesirao »šta Rujo radi, povlači li se na frontu ili je to propaganda?« Pojedinci su se interesovali »da li će nam Rujo poslati oružje, mi bismo lako sa ovima samo da imamo oružje«. Kada su čuli šta je Zdravko govorio o situaciji na istočnom frontu, ljudi su prokomentarisali da to znači »uzdaj se u se i u svoje kljuse« i »brani se, pa će te i Bog braniti«.

U tim burnim danima pred narodom su se postavljala vrlo krupna pitanja. U prvom redu kako zaštititi sebe i svoju imovinu. Partija je tada ponudila kao jedino moguću alternativu — sveopštu borbu, sveopšti narodni ustanak i otpor okupatoru i njegovim slugama. Tu alternativu prvenstveno prihvata omladina. Narod je počeo sve brže da uviđa da se nalazi u takvoj situaciji da svoju sudbinu

i budućnost mora uzeti u vlastite ruke. Organizovane snage su političkim radom i objašnjenjima uspjele za relativno kratko vrijeme izgraditi kod naroda kritički odnos prema svemu što potiče od okupatora. Partija je predočila novi koncept, put i način za izmjenu takvog stanja. Ta alternativa bila je prihvaćena, narod se opredjeljuje za pokret, otpor i borbu. Ta karakteristika opredjeljenja bila je i ostala dominantna u toku čitave četvorogodišnje borbe. Druge struje, ili neka drukčija opredjeljenja, nisu u smoljanskoj opštini došla do izražaja, niti bila karakteristična. Svega nekoliko malođušnika i kolebljivaca izdali su narodne interese i opredijelili se da služe okupatoru kao četnici.

U toku priprema ustanka i kasnije članovi Partije orijentisali su se na izvjestan broj omladinaca, a u prvom redu na one koji su nakon sloma Jugoslavije došli kući iz raznih krajeva, gdje su bili na radu, naukovanju, ili školovanju, i na omladinu iz sela. Te omladince angažovali su na pojedinim zadacima, prvenstveno agitaciono-propagandnog karaktera, radi uticaja na ostalu omladinu.

Prisutna je bila i opreznost u nastupanju i povjeravanju početnih zadataka. Stoga se dobija utisak da se u pripremnoj fazi ustanka nastupalo i suviše obazrivo. Međutim, niz činjenica upućuje i na jedan drugi zaključak, a to je da je uticaj komunista, iako je njihov broj bio jako mali, vrlo intenzivan i da je to bilo odlučujuće u smislu pripremanja i organizovan ja naroda i omladine za oružanu borbu.

To su neki momenti koji su mi ostali u sjećanju iz predvečerja priprema za ustanak.

DIGLA SE KUKA I MOTIKA

Kada je nakon priprema zakazan zbor Smoljane i Krnje Jele radi poziva na ustanak, odaziv je bio iznad očekivanja. Okupilo se oko 300 ljudi, mahom sa vilama, roguljama i kosama. To je bilo osnovno oružje kojim su smoljanski ustanici namjeravali da oslobode Petrovac. Vatrenog oružja bilo je malo — svega nekoliko pušaka i

nešto ručnih bombi. Svi učesnici zbora izrazili su žarku želju da odmah otpočne napad na neprijatelja, da se krene na Petrovac, oslobodi varoš i protjeraju ustaše.

Već je bila poznata odluka rukovodstva da se među prvim poduhvatima na nekoliko mjesta zaruši cesta Smoljana — Petrovac. Coja Jeličić je znao i kojim sredstvima treba zarušiti cestu. Sa Zbora je poslao nekoliko omladinaca na Ogumaču da od Luke Majstorovića donesu minerski alat i eksploziv. Taj zadatak brzo je izvršen.

I tako se krenulo, punim srcem i tako reći golim rukama, u borbu do konačne pobjede.

Cesta je srušena ispod Daćine vode, zauzete su busije u Šajnovcu i iznad Rašnovca. Ustanici su se morali zadovoljiti pripucavanjem prema Petrovcu, jer za napad i oslobođenje Petrovca zaista nije bilo uslova. Na busijama su se smjenjivali ustanici naoružani ponekom puškom i roguljama, vršeno je osmatranje i izviđanje. Ostali ustanici, bez oružja, nalazili su se u bazama po brdu Matijevača.

Nekoliko dana kasnije na položajima je ostavljeno samo toliko ustanika da se mogu organizirati 3—4 smjene na busijama i vršiti potrebna izviđanja. Ostavljeni su na straži pretežno mlađi ljudi, koji su služili vojsku, a ostali su vraćeni kućama. Nije bilo oružja za sve, a trebalo je obaviti i poljske radove.

Smoljanci su u to vrijeme očekivali da će se vrlo brzo naoružati oružjem koje će im poslati ustanici iz Drvara. Ustanici u Drvaru su tada zaista imali više oružja, ali su i oni imali nenaoružanih ustanika, pa je gotovo bilo nemoguće odvojiti nešto i za Smoljance, pogotovo što se svaki ustanik kad se domogne puške teško rastaje s njom. Nisu poslali puške nego su pohitali na front oko Petrovca i svojim oružjem omogućili da se od neorijatelja otme toliko željeno naoružanje. Zajedno su se borili na Bravskom, Srnetici, Janjilima, Oštrelju i na drugim mjestima.

Već prvih dana avgusta izvršena su dva napada na Petrovac, ali ni jedan nije dao željene rezultate. Petrovac nije oslobođen nego samo opasan obručem, blokadom, okoljavanjem snagama gerilskih odreda iz okolnih mjesta.

Blokada je trajala oko dva mjeseca. Ni jedan neprija-**teljski** vojnik, unatoč borbi unutar obruča i pokušaja dru-**gih** neprijateljskih jedinica iz raznih pravaca da se probiju **i pruže** pomoć opkoljenima, nije za to vrijeme izašao ni **ušao u** Petrovac.

Redovno snabdijevanje ustanika počelo je da funkcio-**niše** već od prvog dana. Bili su određeni povjerenici za ishranu po selima i zaseocima. Oni su u početku na osnovi imovinskog stanja određivali svakom domaćinstvu koli-**činu** i vrstu namirnica koje ima isporučiti sabirnom cen-**tru.** Ovaj vid brzo se kombinuje pa i zamjenjuje dobrovoljnim prilozima domaćinstava. Ustanička kuhinja bila **je** formirana u zaseoku Čatrnja. U nekoliko kuća Rako-**vića** spremala se hrana od sakupljenih namirnica i odno-**sila** na položaje sjeverno od Petrovca.

Istovremeno, na gotovo identičan način digao se narod cijele okoline i pod rukovodstvom KPJ otpočeo zadavati udarce iznenađenom neprijatelju, prisiljavajući ga da shvati da otpočinje nova epoha ratovanja cijelog naroda, da je ratište svako selo i naselje, svaka cesta i pruga, svako brdo i svaka jelika.

U tim danima ustanici su stvorili veliku slobodnu teritoriju, čiji se centar nalazio u Drvaru. Sjeverno od Bosanskog Petrovca bila je slobodna gotovo cijela smoljanska opština i Jelašinovci sa okolinom.

O masovnosti pokreta i učešću naroda u tom svenarodnom otporu već u prvim danima ustanka govore i neprijateljski dokumenti. Evo samo nekoliko primjera iz izvještaja zapovjednika II oružničke pukovnije TAJ JS br. 240 od 8. VIII 1941: »26. srpnja 1941. posiije podne pobunjenici su na cesti Drvar — Oštrelj napali iz zasjede automobil bojnika Ferdinanda Konrada i tom prilikom teško ranili samog bojnika, njegovu suprugu i potporučnika Josipa Fragnera. Istog dana pokidali su pobunjenici oko Oštrelj a i Srnetice brzoglasne i brzojavne linije, te time prekinuli brzoglasnu i brzojavnu vezu sa Oštrelj om, Bos. Grahovom, Drvarom i drugim okolišnim mjestima.«

»... Istoga dana pobunjenici su napali oružničku postaju Bravsko, kojom prilikom je bio zarobljen zapovjednik iste postaje.

27. srpnja 1941. vodila se borba između pobunjenika i naših snaga kod Vrletine, na ogranku planine Klekovače, duž Sipadove željezničke pruge. Pobunjenici su bili nadmoćniji te su naše snage potisnuli i prisilili na povlačenje uz izvjesne gubitke . . . Istoga dana pobunjenici su zauzeli mjesto Oštrelj, Drvar, Rmanj Manastir, Grkovce i Potoke, te opkolili Bos. Petrovac i Kulen-Vakuf.

30. srpnja 1941. zapovjednik oruž. postaje Bravsko usljed jakog pritiska pobunjenika napustio je sa oružnicima postaju i povukao se u Sanski Most.«

U izvještaju TAJ JS broj 286 od 18. VIII 1941. piše: »8. kolovoza 1941. na putu između Bos. Petrovca i Bravskog od četnika napadnuta je kolona od 7 kamiona vojnih, koja je prevozila streljivo i hranu pod pratnjom 120 domöbrana. Jedan kamion eksplodirao, dočim su ostali kamioni oštećeni. Od 120 domobrana vratilo se samo 30 u Ključ. Sta je sa ostalim domobranima i kamionima za sada nije poznato.«

Ovu akciju izvršila je grupa gerilaca pod komandom Milana Zorića i Marka Srdića.

U izvještaju iste pukovnije broj TAJ JS 297 od 19. avgusta, pored ostalog stoji i ovo: »18. ovog mjeseca oko 22 sata napadnuta su 3 vojna teretna samovoza na putu između Bos. Petrovca i Vrtoče. Dva teretna samovoza su uništena, a jedan je uspio da se izvuče i dođe do Bihaća bez jedne gume na kotačima. U ovom teretnom samovozu ranjeno je 7 domobrana koji su prevezeni u javnu bolnicu u Bihaću na liječenje. Posada dva uništena teretna samovoza od 13 domobrana raspršena je i nestala i još se ne zna za njihovu sudbinu.«

Grupa gerilaca iz Smoljane i Vodenice sa nekoliko omladinaca, pod rukovodstvom Zdravka Čelara, razrušila je vodovod Smoljana — Bos. Petrovac. Nakon prvog rušenja ustaše su uspjele da osposobe ovaj vodovod, ali je on bio ponovo razrušen. Tada je među omladincima i gerilcima spjevan stih »teci vodo kud si tekla, al' za vlade Pavelića u Petrovac nećeš teći«.

U izvještaju Štaba I bataljona »Sloboda« od 31. VIII 1941. godine u vezi sa smoljanskim vodovodom, pored ostalog stoji: »Prema izvještajima pojedinih odreda, ne-

prijatelj se ulogorio u Zdenom Dolu 4—5 km udaljenom od Petrovca, kod ceste prema Bravskom. Drugi neprijateljski logor se nalazi u Smoljani, gdje popravlja vodovod, otprilike sa 70 vojnika.«

U naređenju istog Štaba od 28. VIII 1941. komandiru V gerilskog odreda, pored ostalog je naređeno: »Vodovod kod Smoljane treba i dalje rušiti. Ne smije se dozvoliti da ga neprijatelj popravi.«

Evo šta tih dana izvještava zapovjednik oružničkog krila Bos. Petrovac u svom izvještaju TAJ pov. br. 172 od 2. IX 1941. godine: »Vodovod koji se nalazi udaljen 9 km od Bos. Petrovca, a iz kojeg se Bos. Petrovac snabdijeva vodom, pokvaren je, odnosno razoren bombama, tako da je opravak bez velike radne snage i materijala nemoguć u dogledno vrijeme.«

Tih dana izvještaji ustaških zapovjednika bili su prepuni opisa gerilskih akcija oko Bos. Petrovca. Pukovnik Novak, zapovjednik III oružničke pukovnije, svojim izvještajem JS broj 899, od 31. IX 1941. godine obavještava: »Od 19. kolovoza 1941. godine u mjestu Krnjeuši nalazi se 10. satnija Zagrebačke pukovnije. Od časa dolaska vojnika u Krnjeušu isti se nisu smjeli nigdje na vidnom mjestu pojaviti usljed stalnih četničkih napadaja iz obližnjih brda puščanom i mitraljeskom paljbom ... U selu Vrtoče nalazi se također jedna satnija Zagrebačke pukovnije, koja je osiguravala dio puta Bihać — Bos. Petrovac i samo mjesto Vrtoče.

31. kolovoza og. u 21 sat 10. satnija Zagrebačke pukovnije napustila je mjesto Krnjeušu, jer više nije mogla izdržati napad četnika i povukla se u selo Vrtoče, gdje je stigla istoga dana u 24 sata.

1. rujna o. g. u 4,30 sati obje satnije bile su u Vrtoču od strane četnika sa svih strana napadnute tako jako da je svaki otpor bio nemoguć . . .

10. satnija koja je bila u Krnjeuši brojala je 171 domobrana i dočasnika i 4 časnika, od toga broja u Bos. Petrovac došlo je do sada 99 zdravih i 8 ranjenih domobrana, kao i jedan časnik, a za sudbinu 64 domobrana i 3 časnika ne zna se . . . Druga satnija koja je bila u Vrtoču brojala je 123 vojnika domobrana i 4 časnika, od toga

broja do sada se vratilo u Bos. Petrovac 64 zdravih i 5 ranjenih domobrana, a za sudbinu 56 domobrana i 4 časnika ne zna se ... Vojnici koji su bili u Krnjeuši i Vrtoču ni jesu mogli dobiti 4 dana nikakve hrane .. . Brzoglasna veza između Bos. Petrovca i Bihaća prekinuta je te se ne zna šta je bilo sa kamionima koji su vozili hranu za vojnike u Krnjeušu i Vrtoče.«

Štab I bataljona »Sloboda« u svom izvještaju od 1. IX 1941. godine, pored ostalog, piše: »Noćas je V odred vršio napad na Krnjeušu, odakle se neprijatelj povukao u Vrtoče. Jutros su Vrtočani, uz pomoć Lipskog odreda, napali logor u Vrtoču, gdje je bilo, zajedno sa izbjeglim Krnjeušanima, oko 300 neprijateljskih vojnika koji su se poslije žestoke borbe povlačili prema Petrovcu. Na putu za Petrovac dočekala ih je zasjeda IV odreda iz Medenog Polja, gdje ih je ponovo rastjerala, 8 vojnika je zarobila i jednog oficira. Ne zna se tačan broj mrtvih i ranjenih u borbi od Krnjeuše do Petrovca. Sigurno je da su pretrpili velike gubitke.«

U tom izvještaju Štab bataljona piše i o borbama na Bravskom Vagancu: »29. avgusta 1941. u 5 sati poslije podne naša busija od odreda Milana Zorića i odreda iz Jelašinovaca, sa komandirom Škundrićem, dočekala je neprijatelja koji se kretao prema Bos. Petrovcu u 5 kamiona. Ovom prilikom neprijatelj je zaustavljen i uništen. USPJEH SLJEDEĆI: 1. uništeno svih 5 kamiona, 2. zaplijenjeno: 3 puškomitraljeza, 20 pušaka, 30 šatorskih krila, 15.000 metaka za puške, 20 bombi, jedan »signal« sa 14 metaka, 20 šinjela, 30 cipela, 100 pari veša, jedan džak brašna, 30 komada konzervi, jedan sanduk »Drave« i nekoliko šljemova, čuturica, porcija i ćebadi. . . Neprijateljskih žrtava bilo je oko 40, a naših 2 žrtve iz odreda Škundrića. Zarobljeno je 12 neprijateljskih vojnika.«

Ovakvih vijesti koje su ohrabrivale ustanike, ulijevale vjeru narodu i omladini i nadahnjivale na nove zadatke i akcije bilo je svakoga dana. Pokret je rastao i bujao, odolijevao žestokim napadima neprijatelja, ulazio iz okršaja u okršaj, iz ofanzive u ofanzivu, da bi poslije svake borbe postajao organizovaniji, masovniji i čvršći.

U tim prvim ustaničkim danima neprijatelj je ogorčeno branio svoje pozicije i pored žestokih borbi koje je vodio na širokom frontu za ponovno osvajanje izgubljenih teritorija, sve češće je zasipao vatrom iz svih artiljerijskih oruđa okolna sela uz čestu podršku njemačkih aviona. Da bi se osigurala bezbjednost stanovništva od neprijateljskih upada i artiljerijske opasnosti, odganizirana je evakuacija stanovništva u guste šume planine Grmeč.

Svako selo i svako domaćinstvo bilo je tada u potpunoj pripravnosti za pokret. Sve životne namirnice, odjeća, obuća i drugo, nalazilo se već u torbama i vrećama, a svaki član domaćinstva, pa i najmanje dijete koje je moglo nešto ponijeti, znalo je šta će uprtiti na svoja leđa. Konji su osamareni čekali u pripravnosti da bi sa neuobičajenim tovarima krenuli. Ono što se nije moglo ponijeti sklanjalo se i zakopavalo u zemlju. Domovi su ostavljeni prazni i pusti. Vatre na ognjištima su pogašene.

Narod se sa svojom sirotinjom našao u šumi pod vedrim nebom. I u tim trenucima dolazi do izražaja puna solidarnost i organiziranost života u novim uslovima. Skloništa su pravljena za nekoliko porodica zajedno. Nije se išlo na stvaranje većih zbjegova, iako je zbog osjećanja sigurnosti u većim grupama, bilo i takvih želja. Pređostrožnost je nalagala da ti zbjegovi budu manji, jer bi u slučaju da ih neprijatelj otkrije i stradanja bila manja.

U zbjegovima se odmah pristupalo organiziranju kakvog-takvog života i stvaranju najneophodnijih uslova za preživljavanje. U svakom tom zbjegu, koji je imao 5—6 porodica, bio je neko »najstariji« čija se riječ uvažavala. Domaćini bi se izdvajali od ostalih članova porodice radi dogovora i iznalaženja odgovora na mnoga pitanja koja su se nametala. Takvih je pitanja bilo mnogo: kako organizovati život pod jelikom, održavati vezu sa drugim zbjegovima, maskirati se od neprijateljskih aviona, doturiti hranu do položaja, doznati vijesti, pribaviti vodu, sakupiti ljetinu i slično. Nakon tih dogovora zbjeg bi se pretvarao u »mravinjak«. Svako se prihvatao nekog posla.

Bilo je i takvih situacija kada je po procjeni tog bezimenog savjeta zaključivano da je zibjeg na nesigurnom mjestu i da ga što hitnije treba premjestiti. Često bi ljudi noću i po kiši kretali iz skloništa i nastrešnica pokrivenih korom od drveta i četinom — što dalje i dublje u njedra Grmćča. Pri tome se nastojalo da se uklone svi tragovi koji bi upućivali na to da je tu živio čovjek.

I tako opet ispočetka pristupalo se svijan ju novog ognjišta i boravišta.

Veliki problem predstavljale su česte oluje i pljuskovi nad Grmeeom. Tada je najteže bilo obezbijediti skloništa za djecu, starce i bolesne. Posebno su bili karakteristični noćni pokreti, kada se u tamnim noćima padalo i posrtalo. Tek probuđenoj djeci zabranjivan je plač, čuli bi se povici »udavi ga, bolje jedno nego svi da nastradamo«. Međutim, kad bi majka zajedno sa djetetom u naručju skliznula sa vrletne staze, prestali bi prigušeni povici, a 'svako iz kolone hitao bi da joj pomogne i da je utješi.

Kada bi se situacija u zbjegu za nekoliko dana donekle normalizovala, priče su bile drugačije. Rezimirali bi se najteži momenti iz minulih dana, sabirala stečena iskustva, prepričavale vijesti sa ratišta, jer je tih dana bilo dosta povoljnih vijesti. Gerilci su vodili uspješne borbe na pravcima Petrovac — Oštrelj, Petrovac — Ključ, Petrovac — Bihać, kao i oko Sanskog Mosta. Doznala bi se i po koja vijest o borbama srpskih i crnogorskih, a i ličkih partizana. Vijesti su ulijevale posebno ohrabrenje i osjećaj pripadnosti velikom pokretu. Oživljavao bi optimizam, vedrina i odlu.čnost da se istraje u još težim iskušenjima. Bilo je i žaoka na svoj račun i na račun drugih. Ispod jedne nadstrešnice od granja položenog na štabovima sjedila je grupa ljudi, kad najednom Jovica Dragišić dobaci Aleksi Đumiću: »Deder, zatvori ta mala vrata, ubi me promaja!«

Iako daleko od svojih sela, narod je osjećao obavezu da se brine o ishrani svojih ustanika koji su ostali na položajima. Davao je i odnosio sve što je mogao. Najčešće u tim danima daje stoku za ishranu, od (koje je i sam živio.

Zbjegovi su predstavljali značajan vid otpora koji je zadavao dosta brige neprijatelju. Evo šta o tome govore neka njihova dokumenta. U svom izvještaju VT broj 229 od 16. IX 1941. ustaško-domobranski general Lukić, pored ostalog, piše: »Pobunjenici načelno ili ispražnjuju cjelokupnu prostoriju — naselja — i žive po zbjegovima u šumama i brdima. (Mjesto tih zbjegova drže u tajnosti, u tim zbjegovima nalazi im se sva stoka), ili žene, djeca i stoka žive po naseobinama, a ratnici — četnici — su na položajima ispred sela. U (slučaju napada na pobunjenike nastoje isprazniti sve što je živo i odvode u zbjegove, pa se može dogoditi da na čitavoj zoni operacija nema ni žive duše.

Snabdijevanje sa takve prostorije je nemoguće, osim sa drvetom, sijenom i slamom.

Zbog toga moraju se sve potrebe za život nositi sa sobom«.

Upravo u tim danima 1941. godine ustaše su pokušavale sa upadom u Okolna sela radi pljačke i ubijanja naroda, a kada su nailazile na prazna sela pa nisu mogli ostvariti te svoje namjere, pribjegavale su paljenju sela.
Otome piše u svom izvještaju Tajno br. 379 JS od 18. IX 1941. komandant II oružničke pukovnije, pukovnik Novak slijedeće: »U toku posljednjih 10 dana naše vojno-ustašlko- - oružničke snage u svim naprijed navedenim pobunjeničkim akcijama poduzimale su protivakcije, a osim toga preduzele su još radi čišćenja terena sljedeće akcije:

U toku 2. i 3. rujna 1941. polubojnica 10. pješ. pukovnije čistila je teren od Bos. Petrovca u pravcu Bravskog, kotara Ključ. Ovom prilikom popaljena su sela Janjila, Bravski Vaganac«.

Ustaško-domobranske jedinice popalile su kuće tih dana i u selu Koluniću i Suvaji, te još nekim selima. Osim kuća palili su plastove sijena i stogove žita, kako bi na taj način očistili teren od ustanika. To je bila nova taktika ustaša, pa se tim više postavilo pitanje evakuacije svega što je moglo biti zapaljeno i uništeno.

Borba protiv naroda bila je dirigovana iz samog centra o čemu svjedoči i ovaj dokumenat. Naredbom vojskovođe NDH od 2. VIII 1941. upućenom preko generala

Štancera pukovniku Matkoviću u Bos. Petrovac ipod »vojni ured« 1217 zapovjeđeno je: »Određujem da se ne prave nikakvi veliki pokreti dok nije teren u zaleđu, te u lijevom i desnom boku očišćen od muškaraca Ikoji su za oružje sposobni. Kod onih koji se susretnu u borbi, ili u pomoćnoj službi te borbe, nema smilovanja, bilo muško ili žensko, imade se na licu mjesta sprovesti prijeki 'sud. Za muškarce koji se pronađu u selu, a za oružje su sposobni i bude dokazano da nisu učestvovali u borbi, imadu se pohvatati i dovesti u sabirne logore«.

Nema potrebe isticati kakva je sudbina bila onih koji su pohvatani i upućeni u te sabirne logore, kao ni to šta su praktično značili ustaški »prijeki sudovi« i kakvi su ddkazi bili potrebni za takvo suđenje. Isto tako nema razloga obrazlagati zbog čega je narod napuštao svoje domove i sklanjao se u zbjegove po Grmeču, Klekovači i Osječenici.

Eto tako je nenaoružan i goloruk narod na poseban način pružao otpor neprijatelju i svakodnevno ga uvjeravao da se ne da pokoriti i da je spreman za slobodu podnijeti najveće patnje i žrtve.

NEKE AKCIJE OMLADINE

Teško je utvrditi datum kada je u burnim događajima 1941. godine počela da radi omladinska organizacija u selima smoljanske opštine. Jedno je sigurno da je omladina tih sela od onog dana kada je pukla prva ustaniöka puška u petrovačkom kraju bila mahom opredijeljena za oslobodilački pokret i za borbu. Njeni prvi koraci u toj novonastaloj ratnoj situaciji bile su akcije za što brže organizovanje, međusobno povezivanje i akciono djelovanje. Njoj je postalo jasno da se mora organizovati, da se mora boriti i borbu potpomagati do posljednjeg daha, do konačne pobjede, do slobode, bez obzira na cijenu i žrtve koje će bort>a tražiti. To saznanje stalno je potvrđivano, učvršćivano i nikakva sila, žrtve, stradanja i patnje nisu mogli pokolebati i odvratiti omladinu sa puta slobode. Naprotiv, omladina je poslije svake teške situacije,

a njih je bilo bezbroj, postajala sve organizovanija, čvršća, odlučnija da istraje. To je ono što je omogućilo da se podnese i najteže, da se podnese i učini ono što se nije ni pretpostaviti dalo.

Do oktobra 1941. godine postojale su grupe omladinaca po zaseocima ikoje su djelovale i izvršavale razne zadatke povjeravane od strane odgovornih drugova. Negdje u oktobru pristupilo se spajanju ovih grupa i formiranju aktiva SKOJ-a za sela Smoljanu i Krnju Jelu. Osnivački sastanak održan je na sredini isela u kući Jeftana Marmfcovića. Mićo Rakić je okupljenim omladincima govorio o narodnooslobodilačkoj borbi, mjestu, ulozi i ciljevima borbe. Govorio je i o neposrednim zadacima novoformiranog aktiva SKOJ-a. Tom prilikom rečeno je da će prisutni omladinci sačinjavati aktiv SKOJ-a, što je značilo da od toga dana i zvanično postaju skojevci. To su bili uglavnom omladinci i omladinke, koji su već ranije provjereni na raznim zadacima. Na licima prisutnih omladinaca odražavao se ponos što postaju članovi jedne takve organizacije koja se bori za veliku i pravednu stvar.

Za sekretara SKOJ-a bio je prihvaćen Vlado Kecman. On na toj dužnosti ostaje kratko vrijeme, jer ubrzo postaje sekretar novoformiranog Opštinskog komiteta SKOJ-a, a na njegovo mjesto sekretara aktiva dolazi drug Pepo Stojanović.

Nakon formiranja aktiva SKOJ-a, pored ostalih pitanja, na sastancima se dosta raspravljalo o prijemu u SKOJ novih omladinaca i omladinki ikoji su kroz praksu na raznim zadacima provjeravani. Došlo je do povećanja broja članova i u Smoljani i u Krnjoj Jeli, pa je OK SKOJ-a odlučio, radi ispoljavanja većeg uticaja SKOJ-evaca na ostalu omladinu, da se u Krnjoj Jeli formira poseban aktiv SKOJ-a. Za sekretara tog aktiva imenovan je Jovan Raković. Istovremeno i u smoljanskom aktivu izvršene su neke kadrovske promjene. Pepo Stojanović odlazi na novu dužnoist, a za sekretara aktiva imenovan je Boško Stojanović. Sekretari aktiva SKOJ-a bili su ujedno i članovi Opštinskog komiteta SKOJ-a Smoljana.

Iako su postojali aktivi SKOJ-a po selima, mnoge akcije su zajednički orgamizovane i izvođene. Bili su to zborovi omladine, zajedničke priredbe i si. dök su druge akcije kao što su sakupljanje dobrovoljnih priloga za vojsku, rad tečajeva za opismen javan je, organizovanje sijela za izradu raznih odjevnih predmeta za partizane, rad čitalačkih grupa i niz drugih, izvođene u okviru sela ,a neke od njih i po zaseocima.

Aktivi SKOJ-a tih sela predstavljali su u to vrijeme vrlo jaku političku snagu i imali vrlo veliki uticaj na omladinu, pionire, pa i cijeli narod. Dolazili su do punog izražaja i na konferencijama žena, seoskim zborovima JNOF-a i drugim političkim akcijama i borbenim zadacima. Iako je u periodu 1941/42. primljen u SKOJ veliki broj omladinaca i omladinki aktivi SKOJ-a nisu nikada postali brojčano veliki, zbog toga što upravo skojevci su bili ti koji su gotovo svakodnevno odlazili u borbene jedinice. Nije bio rijedak slučaj da se na sastanku aktiva odlučivalo o tome hoće li se nekom članu dozvoliti odlazak u borbene jedinice zato što je već iz te familije poneko bio u partizanima. Vladali su neki nepisani kriteriji da se insistira na odlasku u partizane iz onih familija gdje 'ima više odraslih članova domaćinstva, a na terenu nadalje zadrže omladinci koji će svojim radom isto toliko doprinositi pokretu.

Osnovano se može tvrditi da je SKOJ bio nosilac svih političkih zbivanja i da je aktivno uticao na sva previranja, dileme i preokupacije u smoljanskoj opštini.

Inicijator i organizator svih omladinskih akcija bio je drug Vlado Kecman, sekretar OK SKOJ-a Smoljana, pri čemu je imao punu podršku Pepe Stojanovića i sekretara aktiva.

Jedna od prvih akcija skojevaca nakon formiranja aktiva bilo je obilježavanje godišnjice Oktobarske revolucije. Na inicijativu Komiteta SKOJ-a, grupa omladinaca skojevaca obilježila je tu godišnjicu vatrama po okolnim brdima iznad Petrovca. Istovremeno su organizovani razgovori i predavanja o Oktobarskoj revoluciji, te su mnogi omladinci prvi put tada čuli nešto više o Velikom oktobru.

Pored ideološko-političke izgradnje inicirane su djelatnosti na kulfcumo-prosvjetnom planu. Formirane lsu sekcije (diletantske, horske ,recitatorske i si.) koje su razvile dosta raznovrstan rad među omladinom, a i sa narodom. U tome su naročito bili zapaženi Dara Grubiša i Jeftan Marinković, koji su u te sekcije okupili veliki broj omiladinaca i omladinki iz Kapljuva, Smoljane i Krnje Jele. Skojevke su bile nosioci aktivnosti i među ženama. U svakom selu bilo je po nekoliko skojevki koje su pred aktivom odgovarale za rad sa ženama. U organiziranju žena smoljanske opštine naročito se isticala skojevka Jela Latinović, koja je u svim selima okupila žene i stvorila organizaciju. Skojevci su bili nosioci aktivnosti i na opismenjavanju omladine i starijih. Kroz stalne tečajeve za opismenjavanje prošla je i opismenjena gotovo sva ženska omladina i znatan broj žena.

Negdje u oktobru 1941. godine Talijani su ponovo došli u Petrovac i otpočeli direktno i preko svojih sarađnika širiti razna obećanja, pozivajući narod da napusti borbu i vrati se kućama. Nastojali su nizom mjera da se predstave kao zaštitnici od ustaša i nosioci reda. To psihološko oružje nije bilo manje opasno od razornih bombi, granata i mitraljeza. Skojevska organizacija i na ovom planu postaje vrlo značajan faktor i doprinosi da se osujeti neprijateljska propaganda i psihološki rat. SKOJ, zajedno sa ostalim faktorima, igra značajnu ulogu i pomaže narodu da prozre ovu politiku okupatora i ne prihvati ta lažna öbecanja, koja su imala za cilj razbijanje Narođno-oslobodilačkog pokreta. Ovog novog oružja neprijatelj se prihvatio nakon bezbroj neuspjelih pokušaja da oružanom borbom postigne taj cilj.

Krajem 1941. i početkom 1942. godine u Smoljani je bio organizovan omladinski vod u kojem su se omladinci obučavali u rukovanju oružjem i sticali prva vojnička znanja i vještine. Kroz ovu obuku prošli su gotovo svi omladinci. Obukom je rukovodio drug Vlado Grubiša. I ovu značajnu akciju omladine stalno su podsticali i razvijali Uroš Kecman i Gojko Latinović. Za ovu obuku kod omladine je vladalo veliko interesovanje.

Nije mali broj skojevaca i omladinaca koji su aktivno sudjelovali i drugim akcijama, kao što su rušenje i prekopavan je cesta na Paunovcu .izgradnja bolnica, skladišta i magacina ipo Grmeču i Klekovači. Učestvovali su i u zasjedama na Bravsku, rušenju vodovoda, održavali straže kod sjedišta opštinskih rukovodstava, mjesnih odbora, Partijske škole i relejnih stanica ,obavljali kurirske dužnosti itd.

Početkom 1942. godine omladina prihvata izvršavanje jednog teškog i neobičnog zadatka. Ona je na svojim leđima i u seljačkim torbama prenijela kroz snježnu mećavu nekoliko tona žita preko Grmeča iz magacina koji su se nalazili u Palanci. Ovo žito je doneseno u partizanske magacine u Šobatovcu i Marjanovića Dolu u trenutku kada su sve zalihe hrane za partizane bile na izmaku i kada ise zbog velikih snježnih nanosa nisu mogli upotrijebiti konji. Jednog dana kada je grupu omladinaca oluja prisilila da u povratku sa teretom žita uspori hod i onemogućila da stigne u selo iu prvom sutonu, kao što je to bilo ranijih dana, u Belu je nastala uzbuna. Stariji ljudi su dohvatili sjekire i lopate i krenuli u susret prema Ilijinoj Gredi u uvjerenju da je grupa u opasnosti i da neće izdržati tu oluju. Međutim, kada su se odmakli svega nekoliko kilometara od sela njihovu zabrinutost raspršila je pjesma iz daljine, pjesma omladine koja je prkosila i oluji.

DOČEK PROLETERA

Još dok su proleterske brigade bile na svom pobjedonosnom maršu za Bosansku krajinu vršene su po selima pripreme za njihov što dostojniji doček. Tada su dnevni redovi sastanaka svih organizacija NOP-a sadržavali i tačku »pripreme za doček proletera«. Komitet SROJ-a inicirao je akciju omladine nakon čega su uslijedili sastanci aktiva SKOJ-a, omladinski zborovi i slično.

Preduzeto je sve što se znalo i moglo da proleterima, ranjenim i bolesnim, bude obezbijeđen što udobniji zaslu-

ženi odmor i liječenje nakon dugih i teških marševa. Poteškoća je bilo dosta, jer su zalihe hrane i robe bile gotovo iscrpljene. U normalnim prilikama malo je bilo domaćinstava u tim selima 'koja su mogla sastaviti kraj sa krajem, da im doteče starog žita dok novo ne prispije.

Tih dana sela su brujala »idu proleteri, dolaze proleteri, došli su proleteri, došla su braća iz Srbije i Crne Gore, sve za proletere«.

Pod tim parolama vođena je kampanja za pripremu i doček. I toga puta, kao i do tada po ko zna koji put, narod je davao ono što je imao, iako je i sam u svemu oskudijevao. Proleteri su dočekani. (Ranjenici su smješteni u već pripremljene bolnice. Omladina je svakodnevno odlazila sa prikupljenom hranom, mlijekom i drugim seoskim proizvodima do bolnice u Sobatovcu i drugih odredišta.

Prisutnost proletera unijela je posebnu živost 'i još više razbuktala omladinski elan. Bilo je bezbroj zajedničkih sastanaka, priredbi, zborova, konferencija i drugih manifestacija jedinstva naroda i narodne vojske.

Smoljanska omladina je svoja dotadašnja iskustva još više obogatila, stekla nova saznanja i dobila nova nadahnuća za svoje organiziranje i proširila oblike svoga djelovanja. Omladina je u proleterima našla svoj uzor, svoj primjer sa kojim se ponosila.

SANICKA DOLINA

Akcija omladine smoljanske opštine u Saničkoj dolini spada u red njenih najkrupnijih i najvažnijih radnih i političkih akcija. Pod parolom »Ni zrna žita okupatoru« u Sanicu je stiglo oko 200 omladinaca i omladinki iz svih sela svrstanih u radni omladinski bataljon sa svojim komandantom Đilasom i komesarom Boškom Stojanovićem.

Kada je u ljeto 1942. godine Sanička dolina oslobođena, Opštinski komitet SKOJ-a realizuje direktivu Oblasnog komiteta SKOJ-a i priprema smoljansku omladinu za ovu akciju. Prelko 'aktiva SKOJ-a po selima formirane su omladinske radne čete.

Dovoljan je bio samo jedan sastanak aktiva SKOJ-a pa da cijelo selo sazna da će se ići na žetvu žita u Saniöku dolinu. U predvečerje dana kada je bio zakazan zbor omladine Krnje Jele zavijorila ise crvena zastava kod mosta na onom istom mjestu odakle su prije nešto više od godine dana Smoljanci i Krnj ani krenuli onog ustaničkog dana u borbu. Kod zastave su bili skojevci Veljko Zorić, Stevo Grbić, Gojko Raković, Simo Grbić, te još nekoliko skojevaca i omladinaca. Prve su sa pjesmom stigle omladinke i skojevke sa Kecmanske glavice. U daljini ispod Okruglice, preko Krnđije i Dolova, Mlina i Gradine čula se pjesma omladine koja je hitala zbornom mjestu kao što nabujala planinska rijeka juri svojoj matici. Ubrzo se zaorila zajednička pjesma i zaigralo kozaračko kolo.

Na zboru je sekretar aktiva SKOJ-,a po do tada već ustaljenoj praksi, najprije govorio o borbama partizanskih jedinica i situaciji na svjetskoj pozornici, a zatim ih upoznao sa direktivom za formiranje omladinske radne brigade i radnih jedinica po selima, koje će ući u sastav te brigade. Prolomilo se gromoglasno »U r a, idemo u Sanicu, ni zrna žita okupatoru«. Bila je to jedna od mnogih manifestacija volje i odlučnosti. Pokazalo se da nije trebalo mnogo govoriti ni agitovati za ovu akciju. Za komandire radnih grupa izabrani su Skojevci, kojima su već na sastanku aktiva SKOJ-a date upute i konkretni zadaci.

Kada se prije Zbora na sastanku aktiva SKOJ-a razgovaralo o toj akciji nije se moglo pretpostaviti da će iskrsnuti problem kako zadržati dio omladine u selu radi obavljanja tekućih zadataka, a i poljskih radova. Nije bilo drugog rješenja nego po smjenama omogućiti da svi koji žele, a to znači gotovo svi omladinci, budu u Samičkoj dolini. I pored toga što je omladina upućivana u smjenama, mnogi omladinci i skoievci ostajali su na tom zadatku više smjena, pa i do kraja, oko 2 mjeseca. Bilo je i pionira koji su bili toliko uporni da pođu zajedno sa omladinom da nije preostalo drugo nego ih povesti. Pokazalo se da je i njihov rad bio od velikog značaja. Bili su to neumorne vodonoše, pomoćnici u kuhinji, berači voća, kuriri i si.

Omladinske radne jedinice uglavnom je sačinjavala omladina ispod 18 godina.

Na dan polaska omladine u selu je vladala posebna živost. Prilikom svrstavanja pod zastavu na zbornom mjestu bilo je i majki koje su došle da isprate svoju djecu. Mnogima je to bio prvi put da idu »talko daleko«, čitav dan hoda od svoje kuće.

Narod je živio sa vojskom, davao sve za nju, pa eto ovom prilikom šalje svoje najmlađe na domaik fronta, da ispod mitraljeskih cijevi 'izvlače žito za svoju vojsku. U tom opštem veselju omladina se svrstavala u kolonu za polazak. Čuli su se savjeti majki i preporuke nekom »starijem« da pripazi i pričuva one mlađe, prepričavalo se da pojedine majke raspliću kosu djevojčicama »da se omladini pute vi ne zamrse«. Narod je davao sve za pokret, pa i svoja sujevjerja i vjerovanja.

Omladina je sa elanom izvršila i ovaj zadatak. Svojim srpovima doprinijela je da se stotine vagona žitarica i desetine tona voća sabere ispod neprijateljskih cijevi, čestih nadlijetanja neprijateljskih aviona, ikoji su mitraljirali, pa i bombardovaili. Za žetvu žita ispod samih neprijateljskih položaja pripremana je i posebno obučavana četa dobrovoljaca, koja je noću, pod zaštitom boraca I Krajiške brigade, nečujno i bez šuma požnjela žito i prenijela van domašaja neprijatelja. Kada je svanulo ustaše su svoj bijes i ljutnju iskalile uraganSkom vatrom iz svih oružja. Omladina je bila već daleko odmakla sa dragocjenim žitom. Ovaj podvig lizvršili su dobrovoljci iz svih omladinskih bataljona omladinske radne brigade.

Komitet SKOJ-a bio je ponosan zlbog samoprijegora i požrtvovanja smoiljanske omladine. Posebno su ponosni bili komandant i komesar omladinskog radnog bataljona.

Ova akcija nije imala samo radni karakter. U omladinskim logorima život je bio vrlo dinamičan. Smoljanska omladina stekla je tu nova iskustva, nova prijateljstva i saznanja.

Tako je mislila, radila i tako se ponašala omladina sela smoljanske opštine. Iz redova omladine ovih sela mnogi momci i djevojke stupali su u partizanske čete, odrede

i bataljone, udarne i proleterske brigade. U partizanskim jedinicama stasali ®u momci i djevojke, kroz juriše sa puškom, bombom i mitraljezom u ruci, rasli su zajedno sa svojim brigadama, stasali i izrastali u mitraljesce, bombaše, komandire i komesare, ratnike i starješine narodne vojske. Mnogo je skojevaca i omladinaca iz tih sela palo u Okršajima i jurišima. Mnogi su oistali anonimni na vječnoj straži pored uske planinske istaze, pored ceste i pruge, na obali neke rijeke, daleko od rodnog Grmeča, tamo kuda su prolazile njihove čete, kuda su maršovale i pobjeđivale njihove brigade.

Uislovi pod kojim se taj narod borio i davao svoj doprinos, bez dvojbe potvrđuju da je staro i mlado, muško i žensko sačinjavalo jedan jedinstveni borbeni odred. Gerilski — partizanski odredi biili su jezgro i simboli opšteg narodnog otpora. Narod je stalno bio uz svoje borce, svoje odrede i svoje brigade. Liječio je ranjene i bolesne drugove po svojim kućama, zajedno sa borcima rušio pruge i ceste, izvlačio ranjenike sa borbenih linija, gradio bolnice, skloništa i magacine ,evakuisao žito iz ugroženih područja, snabdijevao vojsku hranom, odjećom i obućom. Jednom riječju bio je to nedjeljiv borbeni odred koga je činio naoružani i nenaoružani narod.

U ratnom vihoru, u neprijateljskim ofanzivama, praćenim neimaštinom, epidemijama tifusa, progonima i drugim nedaćama, narod je istrajao do konačne pobjede, do slobode.

Bogdan Kapelan

NARODNI HEROJ BOŠKO KAPELAN

Poslije završene gimnazije u Bihaću, pošto se opreci j elio za studije, otišao je na Beogradski univerzitet. Upisao je pravo. Troškovi studija i izdržavanja pali su na njegova leđa. Morao je raditi da bi obezibijedio uslove za školovanje, jer drugog boljeg rješenja nije bilo.

On je još za vrijeme školovanja u bihaćkoj Gimnaziji privikao na teške uslove života, navikao da sam o sebi vodi brigu. Tako osamostaljen i spreman na najteže, započeo je novi život u Beogradu.

Po dolasku na fakultet, uključio se u studentski pokret ii ikao mladić svrstao se u grupu naprednih studenata. Isticao se političkom aktivnošću i borbom za bolje uslove života mladih, radničke klaise i naroda u cjelini.

Njegova aktivnost, shvatanje i odlučnost da se bori za ostvarivanje programa KPJ uvrstili su ga već u 23. godini života u redove članova KPJ. To je bio snažan podsticaj za njegovu dalju političku aktivnost.

Na Pravnom fakultetu bio je zadužen da radi sa studentskom omladinom Zemljoradničke stranke. Radio je sa voljom. Uspjesi koje je postigao svrstali su ga u red sposobnih i perspektivnih mladih revolucionara. Stekao je takvu popularnost i ugled među studentskom omladinom kakva dolikuje talentovainom mladom revolucionaru, marksisti, članu KPJ. Istakao se i u martovskim događajima 1941. godine.

Došao je 6. april 1941. godine, a potom i okupacija zemlje. Bogdan je ostao u okupiranom Beogradu gdje je kao član KPJ ilegalno nastavio da radi pod teškim uslovima okupacije sve do ustanka 1941. godine, kada po odluci partijskog rukovodstva odlazi u partizane, u okolinu Čačka.

U Dragačevskom odredu, u koji je stupio kao borac, vrlo brzo ise afinmiisao. Iznad svega isticao se svojom sposobnošću, odnosom prema ljudima, ličnom hrabrošću i držanjem u teškim situacijama. Bio je poznat i kao sposoban agitator, političar, bombaš, odvažan i smion borac. Smjelo ii odlučno upadao je u neprijateljski borbeni raspored, ručnim bombama i vatrom stvarao zabunu i unosio strah u njegove redove.

Ubrzo je postao komandant Dragačevskog partizanskog odreda, jer je, kaiko kod boraca, tako i kod naroda tog kraja, kao borac i komunista stekao visoko povjerenje i simpatije. Već na prvim koracima komandovanja pokazao se snalažljivim i sposobnim, a posebno talentovanim rukovodiocem. Stekao je takav autoritet koji mu je obezibjeđivao velike uspjehe i perspektivu u rukovođenju i ikomandovanju.

Odred je brzo izrastao u četu. To je bila jedna od najjačih i najbrojnijih četa čačanskog NOPO. Poslije oslobođenja Čačka, Dragačevska četa od oko 300 dobro naoružanih boraca, početkom oktobra 1941. godine, preformirana je u Dragačevski bataljon koji je brojao oko 500 boraca. Bogdan je postavljen za prvog komandanta.

Čačanima je ostalo duboko urezano u sjećanje rano jutro 6. Oktobra 1941. godine, kada su borci Dragačevskog bataljona, na čelu sa popularnim komandantom Kapelanom i komesarom Čirjakovićem, nošeni pjesmom, defilovali ulicama oslobođenog grada na putu ka frontu, koji je formiran oko Kraljeva. A znalo se da je Kraljevo sljedeći cilj udruženih partizanskih snaga Čačansko-kralievačkog NOPO.

U drugom neuspjelom napadu na Kraljevo, noću 14/15. 10. u borbi prsa u prsa koja je trajala cijelu noć, čete Dragačevskog bataljona, pod Kapelanovom komandom, prodrle su u njemačke položaje sve do centra grada. Pod pritiskom Nijemaca, hladan nabujali Ibar, gazili lsu borci Dragačeva u ciik zore, povlačeći se ka periferiji grada, ogorčeni zbog četničke izdaje i neaktivnosti nekih partizanskih snaga u napadu. I u protivnapadu Nijemaca, koji je izveden ujutro 24. Oktobra, Dragačevci predvođeni Kapelanom, odolijevali su jedinstveno i hrabro. Bez obzira

na žrtve, Nijemci su nastojali da razbiju opsadu ugroženog garnizona.

Iznenada, 24. oktobra, Kapelan je primio naređenje od Glavnog štaba NOPO Jugoslavije, da sa bataljonom krene ka ugroženom Užicu. Štab Čačanskog NOPO naredio je da se krene bez oružja, jer oružja u Užicu ima dovoljno. Takav sporazum je postignut i sa četničkom komandom u Užičkoj Požegi kroz koju su Dragačevci trebali proći vozom za Užice. Za vrijeme pretresa koga su četnici izvršili, Kapelan se suprotstavio. Lično naoružanje nije htio da im preda ni po cijenu teških prijetnji. U Užicu, bataljon je primio naoružanje 31. oktobra, da bi 3. novembra ujutro izvršio napad na četničke snage u Užičkoj Požegi koje su stupile u otvorenu borbu protiv partizanskih snaga.

Teška borba vođena je punih osam časova. U posljednjem, opštem jurišu izvedenom oko 15 časova, savladan je najžešći otpor kod užičkog mosta u kome je herojski pao čuveni komandant Dragačevskog bataljona Bogdan Kapelan, zajedno sa komandirom 2. čete Ratìkom Parezanovićem i osam boraca. Samo jedan čas kasnije, Užička Požega je bi'la slobodna. Ovaj podvig Dragačevskog bataljona skupo je plaćen. Pala su 22 borca, dok ih je 30 ranjeno, ali je naj okorjeli ja četnička grupacija u ovom kraju potučena do nogu.

Bogdanova smrt mnoge je potresla. Posebno one koji su ga poznavali u toku rata. Po oslobođenju Užičke Požege i izvještaja da se među poginulima nalazi i Bogdan Kapelan, komandant Dragačevskog bataljona Čačanskog NOPO, drug Tito je izjavio da je pao jedan od najboljih i najhrabrijih komandanata partizanskih odreda.

*

Rođen je 1914. godine u Rašnovcu, Bos. Petrovac. Gimnaziju je završio u*Bihaću. Student prava. Član KPJ od 1937. godine. U NOB stupio 1941. godine.

Poginuo 3. novembra 1941. godine u borbi sa četnicima za oslobođenje Užičke Požege, kao komandant bataljona.

Za narodnog heroja proglašen 24. 7. 1953. godine.

DRAGOLJUB STOJANOVIC

SMOLJANČANI POLAŽU PARTIZANSKU ZAKLETVU

Zahvaljujući aktivnosti ustanika Drvara, u selima smoljanske opštine bile su brzo sprovedene vojno-politicke pripreme za podizanje ustanka.

Rezultat tog rada je formiranje Smoljanskog gerilskog odreda, koji je neposredno potpadao pod komandu Zdravka Celar a. Tom Odredu odmah je stavljeno u zadatak da štiti sela od ustaških upada i terora i da čisti svoje područje od ustaša. Pod smoljansku opštinu spadala su tada sela Krnja Jela, Smoljana, Kapljuv i Janjila.

U tim selima bilo je malo skrivenog oružja što su ga ljudi **krili,** ne samo od režima bivše Jugoslavije nego **i** od **okupatorske** i ustaške vlasti. Imali smo **Ukupno** devet naoružanih ljudi sa nedovoljno municije.

Ostali su mi u sjećanju likovi nekih drugova koji su bili prvi naoružani borci u Smoljanskom gerilskom odredu. Oni su javno nosili svoje do tada skriveno oružje i pozivali su i druge da dođu sa svojim puškama na položaje. U početku ustanka bilo je malo boraca s vatrenim oružjem, ali njihov broj je iz dana u dan rastao.

Smoljanski gerilski odred bio je podijeljen u tri grupe koje su zatvarale pravce mogućih ustaških upada u sela.

Prva grupa naoružanih boraca iz Smoljane i dijelom iz Krnje Jele zatvarala je pravac u Grlima, na putu Smoljana — Petrovac, kod Daćine vode. Druga grupa iz Kapljuva i Janjila ,a djelimično iz Bravskog Vaganca, zatva-

rala je pravac u Uzdenom Dolu, na putu Ključ — Petro-**vac.** Treća grupa boraca iz Krnje Jele, iz Rašnovca, a di-**jelom** iz Skakavca, zatvarala je pravac u Matijevači, na putu Krnja Jela — Rašnovac — Petrovac.

U prvim danima ustanka na položajima se ratovalo po »smjenama« sa oružjem što je bilo odmah prikupljeno u selima smoljanske opštine. Neki su ljudi, u nedostatku vatrenog oružja, bili naoružani sjekirama i bodežima.

Iz Petrovca ustaše su bile pokušale u dva maha da prodru na pravcu Grla u Smoljanu i da je 'spale. Zahvaljujući ovim borcima na branjenim položajima, ustaše u tome misu uspjele i oba puta su bile odbijene.

Vijesti koje su dopirale iz blokirane varošice do naoružanih boraca i naroda u tim selima dovoljno su stavljale do znanja da ustaše ne prezaju od svirepih zločina nad srpsikim življem. U to vrijeme ustaše u Petrovcu odvode i ubijaju viđeni je Srbe, u prvom redu trgovce, da bi opljaökali njihovu imovinu. Zbog straha od ustaškog bezakonja, narod iz sela smoljanske opštine napušta svoje kuće i sklanja se u zbjegove.

Ugledni ljudi u selima smoljanske opštine javno osuđuju ustaško bezakonje. Do takvih osuda naročito dolazi u danima kada ustaše u neposrednoj blizini Petrovca pale sela Rašnovac i Tulk-Dževar. Ovi ustaški zločini nad nevinim narodom u mnogome doprinose bržem organizovanju Smoljanskog gerilskog odreda.

Zbog okupacije u smoljanska sela došli su i mnogi ljudi iz raznih krajeva zemlje. Bilo je i vojnika stare jugoslovenSke vojske što je kapitulirala, bilo je i činovnika kraljevskog režima. Živjeli su u tim selima podoficiri, oficiri, graničari, a bilo je najviše vojnika i žandara, koji su se potSlije aprilskog sloma vratili svojim kućama.

U ta sela vratili su se industrijski i sezonski radnici, trgovački pomoćnici, zanatlije, đaci i studenti. Bilo je i srpskih dobrovoljaca iz prvog svjetskog rata, koji su iz Banata i Bačke ovamo došli sa svojim porodicama, bježeći od terora njemačkih i mađarskih okupatora, ostavljajući svu imovinu samo da bi spasili goli život.

Svi su oni bili sposobni da se odupru ustaškom bezakonju. Živjeli su dosta povučeno u svojim kućama i u ku-

ćama svojih rođaka. Izbjegavali su predstavnike ustaške vlasti. Za većinu bi se reklo kao da su nešto očekivali. Minuli vojno-politički događaji više ih nisu interesirali. Ali, kada se žarište ustanka prenijelo i na Petrovac, svi ljudi u selima smoljanske opštine postali su življi i reklo bi se pokretljiviji.

U danima ustanka mnogi su odmah prihvatili saradnju u organizovamju oružane borbe. Na njihovu orijentaciju najviše je uticao Zdravko Celar, koji je u Kapljuvu pripremao oružanu borbu u selima smoljanske opštine. Zdravko je od provjerenih i odanih drugova bio obaviješten ko u selima raspolaže vatrenim oružjem.

Vojničke puške su tada imali, koliko je meni poznato, Mirko Inđić, Drago Jeličić, Jovo Kecman, Milan Jeličić, Obrad Mrda, Jovo Stupar, Mile Stojanović, Gojko Marjanović, a lovačke miške Nikola Latinović i Mihajilo Mandarić. Pištolje su imali Drago Stojanović »Kokin« i Nikola Jeličić. U Kapljuvu su imali vojničke puške Savo Stojanović i Ilija Stupar. Tim oružjem branjeni su položaji u Griima i Uzdenom Dolu. To je bilo prvo naoružanje boraca Smoljanskog gerilskog odreda. Kasnije je prikupljeno još oružja u selima smoljanske opštine. Neki bivši borci rodom iz ovih sela tvrde da je prikupljeno više od trideset pušaka.

Direktive za organizovanje ustanka upućivao je Sreski komitet KPJ preko svojih Dovjerenika. Oni su bili neposredno vezani za Zdravka Celara. Povjerenici su se više kretali i radili su više nego iko drugi u selima smoljanske opštine. Oni su odlazili iz jednog u drugo selo, iz jednog u drugi zbijeg u Ogumaču, u Druj'kušu, u Šobatovac, a išli su i u druga mjesta koja se prostiru na sjevernoj strani Petrovca. Njihovi zadaci su bili teški i vrlo odgovorni, ali su ih s uspjehom izvršavali. Oni su bili prvi politički predstavnici naroda u selima smoljanske opštine, zapaženi i vrlo cijenjeni ljudi u narodu, jer su mu ulivali vjeru u konačnu pobjedu. Među njima isticali su se Vlado Grubišić i Uroš Kecman, koji su neposredno bili povezani s Celarom. Do pred kraj 1941. godine broj istaknutih političkih radnika povećan je imenima Vlade Prošića, Luke Marjanovića, Ostoje Jeličića, Stanka Marjanovića, Gojka

Latinovića, Đure Vukobrata, Gojka Stojanovića i mnogih **drugih iz** sela smoljanske opštine koji učestvuju u sprovođenju političkih i vojničkih zadataka.

Evo jednog od takvih zadataka koji je u prvim danima ustanka sprovelo desetak odabranih seoskih mladića. Taj zadatak se odnosio na izvođenje diverzione akcije, a njome je rukovodio Gojko Stojanović, jedan od naoružanih boraca Smoljanskog gerilskog odreda. Za akciju je okupio grupu mladića u kojoj su bili Jovan Praštalo, Drago Stojanović »Kokin«, Vojo Mrda, Drago Šerbula, Neđo Jeličić, Gordan Stojanović, Mirko Mrda, Boško Daljević, Bogdan Inđić i drugi. Oni su porušili telegrafske stubove i pokidali telefonske linije u dužini od nekoliko kilometara na cesti Ključ — Petrovac, čime je bila prekinuta veza između garnizona u Ključu i Petrovcu, upravo onda kad su se neprijatelji našli u blokadi od ustaničkih snaga sa područja Petrovca.

Ovi mladići iz Smoljane dobrovoljno su stupili u Gerilski odred i kasnije se našli u sastavu naših partizanskih jedinica. Uporedo sa ovim mladićima, borcima, i mlađi su uzrastali na polju političkog rada u selima smoljanske opštine. U političkom organizovanju omladine vidne zasluge imaju Pero Stojanović, Jela Latinović - Kecman i mnogi drugi omladinci i omladinke iz Krnje Jele, Smoljane, Kapljuva i Janjila. Seoska omladina je zauzimala visoko mjesto u izvršenju postavljenih zadataka u ovim selima. Omladina je u noćnim akcijama obarala debela stabla preko puta, prekopavala ceste, rušila podzide, propuste i mostove, da bi na taj način spriječila neprijatelju prolaz motornim vozilima u smoljanska sela.

Dugo vremena Petrovac je bio blokiran. U grad se nije moglo ni ući niti iz njega izaći. Ustaše su se danonoćno utvrđivale. Uviđajući sve više da im prijeti likvidacija od ustaničkih snaga, oni naoružavaju stanovništvo grada. U svoje redove, uglavnom, primaju čaršijski ološ, jer pošteni Muslimani odbijaju da prime ustaško oružje.

U blokiranoj varošici pošteni Muslimani među bliskim prijateljima i rođacima osuđuju ustaške postupke i pokušavaju da to stave do znanja uglednim ljudima pravoslavne vjere. To u mnogome doprinosi da ustanici imaju

sa varošicom dobre veze. Drugovi iz ustaničkog rukovodstva imali su, i pored toga što je varošica bila u blokadi, kontakte sa pojedinim simpatizerima Pokreta.

Na položaje u Grlima dolazilo je sve više ljudi. Najviše je bilo omladinaca iz Smoljane i Krnje Jele, naročito onih koji su te godine bili regrutovani u vojsku, ali zbog apriliskog sloma nisu bili pozvani u vojsku. Htjeli su na taj način da pokažu da su vojnici, a nisu ni slutili da će mnogi od njih postati visoki oficiri Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Za borce iz Smoljanskog gerilskog odreda koji su se nalazili na položajima u Grlima bila je organizovana ishrana iz Smoljane i Krnje Jele. Za njih su se pekli hljebovi, klali jaganjci, pekli uštipci. Sve je to donošeno na položaje u Grla.

Takva organizacija u ishrani potekla je iz naroda, pa je front sa pozadinom bio tijesno povezan. Na isti način je organizovana ishrana za borce i na drugim položajima odakle su branjena sela od ustaša. Ljudi u selima smoljanske opštine bili su spremni da se odreknu i cijele imovine. Njima nije bilo žao što peku hljebove, što kolju jaganjce i što nose najbolju hranu na položaje. Pretežno su to bili siromašni ljudi i često ni sami nisu imali hljeba za svoju porodicu, ali su ipak sve najbolje dobrovoljno nosili ustanicima.

Ustaše u Petrovcu osjećale su sve jači pritisak i stoga utvrđuju odbrambene položaje. U svoje redove primaju čaršijske pijanice i propalice kojim daju odjeću i oružje dobiveno od okupatorskih trupa i uzeto iz magacina bivše jugoslovenske vojske. I ne samo to, njima daju neograničenu vlast da mogu ubijati, da mogu paliti i raditi šta hoće. Taj naoružani čaršijski ološ u prvim danima ustanka dovodio je i ubijao nevine Srbe, palio im kuće da bi pljačkao njihovu imovinu .

U jamu, u mjestu blizu sela Risovca, bacali su žive ljude, a druge odvodili kao taoce u Petrovac i strijeljali. Sjećam se Ilije Repca, seljaka iz Krnjeuše. Njega su ustaše, sa mnogo drugih ljudi, vezanog dovezli kamionom iz Krnjeuše u Petrovac. Odatle su sve taoce odvezli na gubilište i pobili ,pa leševe nobacali u rupe u blizini sela

Bara, gdje se nekad vadila pržina. Nekim čudom Ilija je ostao živ.

U Zbjegu kod Kokine kolibe u Ogumačama ,ovaj jedini preživjeli svjedok ustaških zločina, pričao je šta se njemu i njegovim komisijama desilo. Repac je iznosio istinu ljudima koji su ga nijemo gledali. Bio je sav od krvi uprskan, ali Smoljančani su mu ipak teško vjerovali. Nemoguće je bilo i zamisliti takve gnusne zločine ,ali Smoljančani nisu mogli pobjeći od istine. Tome stradalniku pomogli su da se presvuče i okrijepi. Dozvolili su mu da se odmori i da čeka dok Smoljančani provjere ko je i odakle je i kako je ovamo došao.

Repac je bio jedno vrijeme pod prismotrom i kad se utvrdilo da govori istinu, bio je pušten kući da bi pričao o zvjerstvima koje čine ustaše.

Zbog ustaških zločina pojedini ljudi zahtijevali su da i naši borbeni odredi na isti način postupaju sa muslimanskim življem. Osvetoljubivost se manje ispoljavala u selima smoljanske opštine u čijoj blizini gotovo i da nije bilo muslimanskog življa ,a tamo gdje bi se javila nije nailazila na podršku. S obzirom na heterogeni sastav stanovništva na ovom području gdje žive Srbi, Muslimani i Hrvati, političko usmjeravanje i insistiranje Partije na razvijanju bratstva i jedinstva mnogo je doprinosilo da se suzbije bratoubilačka borba.

Smoljanskim gerilskim odredom rukovodio je Zdravko Celar. On je dolazio na položaje u Grlima, odlazio u Uzdeni Do, Vodjenicu, Krnjeušu. Povezivao je naoružane borce sa jednim i drugim položajem i stvarao čvrstu vojničku jedinicu. Pred njim su u vojničkom smislu stajali veoma odgovorni zadaci: odbrana sela od ustaških upada, likvidacija ustaškog uporišta u Krnjeuši, čišćenje Petrovca od ustaške vlasti i koordinacija sa drugim gerilskim odredima.

Neuspjeli napad na Petrovac izveli su gerilski odredi sa područja Petrovca uz sadjejstvo drvarskih gerilskih odreda. Pretpostavlja se da je grad napadalo preko pet stotina naoružanih boraca, koje su pratile stotine nenaoružanih ljudi iz okolnih sela. Neki dijelovi naših odreda

prodrli su do Zandarmerijske kasarne. Tu su zadržani jakom koncentričnom vatrom i morali su se povući.

Ovaj napad bio je nepripremljen, organizovan na brzinu, sa namjerom da se pored drvarskog, stvori i petrovačko slobodno područje. Poslije neuspjelog napada ustaše su upale u Rašnovac, Kolunić i druga sela i popalile ih.

Smoljanski gerilki odred i dalje je držao svoje položaje u Grlima, u Uzdenom Dolu i u Matijevači.

Za to vrijeme ustaška vlast u Petrovcu koristi sva sredstva propagande i pokušava da Muslimanima prikaže kako su naše gerilske jedinice, u stvari, četničke i da im je glavni cilj da unište muslimansko stanovništvo u ovom kraju. Sve to čine da bi u svoje redove mobilisali i poštene Muslimane. Ali u tim planovima ne uspijevaju, jer niko od Muslimana ne želi njihovo oružje. Zbog toga ustaška vlast zahtijeva od Pavelića da pošalje regularne jedinice da na ovom području uguše narodni ustanak.

Poslije napada na Petrovac ustaše su više od petnaest dana bile blokirane sa svih strana od ustanički snaga.

Sa izvora Smoljanske rijeke sproveden je vodovod do Petrovca. U mnoštvu akcija koje su se izvodile ,ni ovaj vodovod nije bio pošteđen od rušenja. Kidanjem cijevi prestala je teći pitka voda u varošicu. Ustaše osjećaju jak pritisak i stoga mole za pomoć iz susjednih varošica Ključa, Krupe, Bihaća i Kulen-Valkufa. Ali i te varošice, zbog naglog razvoja ustanka, bile su kao i Petrovac, pod jakom blokadom ustaničkih snaga. U miniranju vodovoda učestvovali su borci iz Suvajsko-Vodjeničkog geriskog odreda.

Oko 15. avgusta 1941. domobranske snage vrše deblokadu Petrovca. One su, uz podršku ustaških formacija, imale zadatak da u krvi uguše ustanak u ovom kraju. Međutim, ubrzo se pokazalo da te mjere neće moći sprovesti. Dolaskom zapovjednika domobranskih snaga u Petrovac, stanje se u varošici mijenja, jer vojska preuzima komandu i pokušava da pruži garanciju narodu da se neće ubijati ljudi i paliti kuće, ali malo ko u selima vjeruje tome.

Zapovjednik šalje ojači odred domobranskih vojnika da uspostave vezu sa Bihaćem. Na putu Petrovac — Bihać, kod Medenog Polja, ovaj odred je sačekan iz zasjede i potučen. U toj borbi naši odredi, zaplijenili su jednu haubicu, bez nišanskih sprava. Rukovodstvo odreda prebacuje oteti top na oslobođeni Oštrelj, odakle je granatama tučen Petrovac. Pogoci su bili tačni iako je nišandžija gađao pomoću kanapa umjesto nišanskih sprava.

Strah od topovskih granata uvlačio se u kosti ustašama u Petrovcu, pa su mnogi od njih, po dolasku domobranske vojske, napustili varošicu, bježeći u sigurnija mjesta.

Na izvoru rijeke Smoljane bio je ponovo miniran vodovod i zato zapovjednik domobranske vojske šalje jednu satniju vojnika u Smoljanu, da uz pomoć seljaka poprave vodovod. Mnogi seljaci su imah priliku da se tada sretnu sa vojnicima i oficirima domobranske vojske NDH-a. Učesnici tih susreta kažu kako su im oficiri pokušavali objasniti situaciju zbog koje su uoućeni u Smoljanu. Oni su se očito pribojavali da ne budu napadnuti od ustaničkih snaga.

Ali Smoljanski gerilski odred se povukao iz Uzdenog Dola, iz Grla i Matijevače. Naoružani borci su ise sklonili u šumu kod Marjanovića dola. Narod iz sela smoljanske opštine opet se našao u zbjegovima. Na pravcima od sela Bravska, 'kuda je prolazila domobranska vojska, u Janji'lsko-kapljuvskom polju gorjeli su stogovi sijena, koje su palili vojnici po zapovijesti svojih starješina. Činili su to da bi zaplašili narod prilikom nastupanja u Petrovac. Bez isvake sumnje, u tome su postizali sasvim suprotni efekat, je svaki stog sijena za seljaka predstavlja veliku vrijednost.

Od Ključa su dolazili u Petrovac kamioni puni ratnog materijala. To je očito ukazivalo da neprijateljske snage vrše opsežnije pripreme za operaciju protiv ustanika.

Na položajima Smoljanskog gerilskog odreda izvedena je jedna veoma značajna akcija pod rukovodstvom Milana Zorića. U Uzdenom Dolu bili su sačekani iz Zasjede kamioni na cesti Ključ — Petrovac. U toj borbi uništeno je pet kamiona i jedan vod domobranskih vojnika,

koji je sprovodio ove kamione. Zaplijenjeno je dosta oružja i ratnog materijala. Bilo je i nešto granata za haubicu na Oštrelju. Sjećam se da je u toj akciji bio i Mirko Indić iz Smoljane. Od njega sam dobio jedan šljem koji je sobom ponio iz te akcije, a imao je i vojničku »zbrojovku«, koju je tamo zaplijenio. Neki vojnici iz te domobranske jedinice su se razbježali za vrijeme borbe, ali su ih seljaci iz Smoljane pohvatali i sproveli u Komandu Odreda.

Uspjesi u borbama kod Krnjeuše i Vrtoča i ovaj koji je postignut u Uzdenom Dolu uticali su na podizanje morala svih gerilskih odreda na području Petrovca. Akcije izvedene iz zasjede dokazale su punu opravdanost napuštanja frontalne borbe na položajima sjeverno od Petrovca, čiji prostor su pokrivale snage Zdavka Čelara i borci Milana Zorića sa Bravskog Vaganca.

Već u septembru 1941. domobranske snage u Petrovcu predstavljaju veoma jak garnizon u kojem se nalazi pet bataljona vojske NDH. One se koncentrišu na ovom prostoru da bi odatle prodrle u oslobođeni Drvar i ugušile narodni ustanak.

Ali već na području Petrovca bila je organizovana odbrana Oštrelj a i Drvara. Radi sprečavanja prodora domobransko-ustaških snaga ustanici su bili raspoređeni na dužini od 14 kilometara. Zatvarali su pravac od Medenog do Vedrog Polja. Domobranske snage su pokušale da prodru u Drvar, ali pokušaj se završio neuspjehom. Vatrom iz pušaka i mitraljeza, sa veoma bliskog odstojanja, dočekivane su kolone domobranskih jedinica i tako odbačene nazad. U nekoliko uzastopnih pokušaja neprijatelj je pretrpio velike gubitke.

Za vrijeme okršaja koji su gotovo svakodnevno vođeni s neprijateljem, u Oštrelju je formiran partizanski bataljon pod nazivom »Sloboda« u koji su ušli svi gerilski odredi sa područja Petrovca. Peta partizanska četa tog Odreda, koja je djelovala na prostoru sjeverno od Petrovca, bila je sastavljena od boraca iz smoljanske opštine i sela Suva je, Vodjenice i Krnjeuše.

Za komandira Pete čete je postavljen Zdravko Celar, a za političkog komesara Radivoj Rodić iz Krnjeuše.

Novinu u organizaciji vojničkih jedinica predstavlja i to što se u njima postavljaju politički komesari, sa zadatkom da borcima i narodu objašnjavaju ciljeve oružane borbe koja se vodi, ne samo na svom, nego i na mnogo širem području.

U vrijeme dok su trajale borbe za odbranu Drvara, neprijatelju su od Ključa pristizala pojačanja.

Domobranske trupe su ovu komunikaciju posebno obezbjeđivale. U Janjilima kod Kukurić gaja izgradili su svoje uporište, koje je štitilo dovlačenje materijala za Petrovac. Partizanskim snagama to uporište je predstavljalo veliku smetnju, a isto tako i pruga koja prolazi kroz Grmeč do Bravska. Zato je Štab bataljona »Sloboda« u Oštrelju riješio da se ovo uporište likvidira.

Odlučeno je da se na prostoru Bravsko — Smoljana formira leteći odred od odabranih hrabrih boraca iz sela smoljanske opštine, a organizovanje i rukovođenje tim odredom bilo je povjereno Mani Rokviću, koji je rukovodio Četvrtom partizanskom četom na sektoru Medenog Polja. Zadatak toga letećeg partizanskog odreda bio je da napada pozadinu neprijatelja koja vrši snabdijevanje jakog garnizona u Petrovcu, zatim da ruši prugu u Grmeču i ometa dovlačenje ratnog materijala tom prugom od Sanskog Mosta. Međutim, Zbog događaja koji su uslijedili, leteći odred nije ni formiran.

Napad na janjilsko uporište izvršen je u zoru između 6 i 6,30 časova u dužini od dva kilometra duž ceste Ključ — Petrovac. Od Braväkog Vaganca napadao je Milan Zorić sa svojom četom, a od Šobatovca Mane Rković sa svojom četom. Borba je trajala do 10 časova i naše snage su se morale povući. U ovoj borbi bilo je i gubitaka na našoj strani. Koliko se sjećam, iz Zorićeve čete poginuo je jedan borac, a jedan je ranjen, dok je u Maninoj četi poginulo 5 boraca. I neprijatelj je imao mrtvih i ranjenih vojnika.

Poslije neupjelog napada na uporište u Janjilima, Mane se sa svojom četom povukao u Šobatovac. Neke borce je oštro napao tvrdeći da su se bez naređenja povukli i da stoga napad nije uspio. Od nekih boraca je zatražio da predaju oružje, a neki su to učinili i bez njegovog zah-

tjeva. U Šobatovcu je tim oružjem naoružao Smoljančane. U sastav Smoljanskog voda ušli su tada svi borci koji su bili u sastavu Manine čete i napali domobransko uporište.

U Šobatovcu je Mane naredio da mu privedu Iliju Mrđu iz Smoljane i kad ga je ispitao ,naredio je da borci tog seljaka strijeljaju u Smoljanskim lukama. Bio sam u sastavu Smoljanskog partizanskog voda i očevidac tog strijeljanja. Sjećam se da se za Mrđu govorilo te večeri među Maninim borcima da je otišao u Janjila i obavijestio domobrane da će biti napadnuti.

Smoljanski partizanski vod sa borcima iz Manine čete zanoćio je u Zorićevim pojatama u Krnjoj Jeli. Sutradan ije izvršen pokret ove jedinice, koja je preko Petrovačke Suvaje stigla u Medeno Polje. U tom mjestu Mane je bio obaviješten da Italijani napadaju od Grahova. Poruku o tome je primio sa Oštrelja iz Štaba bataljona »Sloboda« u kojoj je zatraženo da se iz njegove čete jave dobrovoljci za odlazak u borbu protivu Italijana u selo Resanovce kod Grahova.

O tome su bili obaviješteni svi borci i javili su se dobrovoljci u jačini od jedne desetine. Sjećam se da su se javili i meki Smoljančani: Vlado Prošić, Stanko Marjanović, Đuro Vukobrat i drugi. Smoljanski partizanski vod je dobio zadatak da se prebaci na Oštrelj i toga dana je stigao ma odredište Oštrelja. Ovim vodom, koliko mi je poznato, rukovodio je Goj'ko Stojanović, kome je Mane povjerio komandu. Na Oštrelju su Smoljanski partizanski vod dočekali Milutin Morača, Ilija Došen, Ilija Materić i drugi članovi Štaba bataljona »Sloboda«.

Sjećam se da smo u Oštrelju te večeri bili okupljeni i da nam je o političkoj situaciji govorio jedan od rukovodilaca iz Štaba. Bio je to ili Nikola Kotle ili Ilija Došen. Primili smo večeru u jednoj baraci gdje ise fcuvala hrana za sve borce. Toga dana iz petrovačkog garnizona tukli su Oštrelj i granate su padale blizu nas.

U Smoljanskom partizanskom vodu nalazili su se naoružani borci, koliko mi je poznato: Gojko Stojanović, Ile Latinović, Ostoja Jeličić, Pero Daljević, Drago Stojanović »Kokin«, Košta Marjanović, Toma Branković, Mitar Mrda, Đuro Latinović, Jovo Dragešić, Vlado Prošić, Stan-

ko Marjanović, Bogdan Raković, Đuro Marjanović, Nikola Branković, Milan Bramković, Đuro Grbić, Dušan Grbić, Ilija Jeličić, Simo Jeličić, Boško Vukobrat i drugi.

Kada je Mane Rokvić došao u Oštrelj između njega i drugova iz Štaba bataljona »Sloboda«, došlo je do oštre rasprave. Sjećam se i nekih detalja iz tog vremena. Mislim da je povod bio za tu raspravu taj što je Mane ođnekuda u kolima sa konjskom zapregom poslao svojoj kući šivaću mašinu i nekoliko vreća punih žita ili brašna. To je vjerovatno bilo negdje zaplijenjeno u akcijama, najvjerovatnije kod Kulen-Vakufa, koji je u to vrijeme bio oslobođen. Materić je, koliko se sjećam, zaustavio ta kola sa konjskom zapregom u Oštrelju i nije dozvolio dvojici Maninih boraca da produže za Drvar. Dok su se objašnjavali oko toga naišao je jedan avion i počeo da kruži iznad Oštrelja. Nekoliko minuta kasnije počeo je da mitraljira prostor oko nas. Moram priznati da sam se na Oštrelju prvi put suočio s artiljerijskom paljbom i mitraljeskim rafalima iz aviona.

U Oštrelju je formiran Jurišni partizanski odred u čiji sastav je ušao i Smoljansk; partizanski vod. Za komandira Odreda postavljen je Dragi ja Milašinović, a za političkog komesara Pero Morača, oba rodom od Drvara. Sjećam se da je toga dana bilo riječi da će naš Odred krenuti na zadatak, ali gdje o tome još ništa nismo^ znali. U sastav Smoljanskog voda ušli su neki borci iz Rašnovca i drugih sela, od kojih se sjećam jedino Dušana Mrđe iz sela Rašnovca, jer su Gojko Stojanović i on postavljeni za vodne desetare u Vodu.

Jurišni partizanski odred krenuo je sa Oštrelja, preko Drinića. U šumi iznad Bravskog Vaganca, gdje se nalazio logor partizanske čete Milana Zorića, odmarao se jedno vrijeme Jurišni partizanski odred, .pa je odatle nastavio pokret prema Bravsku. Bila ie noć, kada je ^rešao komunikaciju Ključ — Petrovac. U Bravskom polju su te noći dogorijevali stogovi sijena koje su popalili vojnici iz domobransko-ustaških jedinica.

U Grmeču iznad sela Bravska Jurišni partizanski odred naišao je na zbjegove naroda iz BravSka. Neprijatelj je tih dana spalio kuće u Donjem Bravsku, sve odreda, i

mnogo nevinih ljudi, žena i djece pobio. Narod je izbjegao bez igdje ičega i više se nema gdje ni vratiti, jer su im kuće spaljene, a imanja opljačkana. To su novi problemi sa kojima se srećemo i koji neće biti mali u daljoj borbi protiv neprijatelja.

'Kolona boraca iz Jurišnog partizanskog odreda prolazila je kroz Grmeč planinu i spuštala se naniže prema selu Jelašnovcima. Poznavao sam taj teren i nije mi bilo teško ocijeniti kuda se kreće naš Odred. Ubrzo je kolona stigla u logor partizanske čete Petra škondrića, gdje smo se našli sa njegovim borcima. Tu nas je čekao pripremljen ručak, jer se u tom partizanskom logoru unaprijed znalo da će naš Jurišni odred doći. Ručali smo i tu smo se odmarali.

Jurišni partizanski odred primio je zadatak da u sadjejstvu sa partizanskom četom Petra Škondrića ometa dovlačenje ratnog materijala željeznicom od Sanskog Mo'sta do Bravska, koju je neprijatelj uveliko koristio za svoje potrebe. U Škonđrićevom partizanskom logoru sreo sam Peru Babića iz Bravska, veoma poznatog majstora za opravku svih vrsta oružja. Radovao sam se ovom susretu, jer smo u rodnim odnosima po majčinoj liniji. Govorio mi je o zadacima Jurišnog partizanskog odreda i Škondrićevoj partizanskoj četi. Jednog dana nagovijestio mi je da ćemo ići u napad na Voz koji prolazi kroz Sanicu, ali kada, nije ni on znao.

U Jelašnovačkom partizanskom logoru imali su i jedan radio-aparat na baterije, preko kojeg smo mogli čuti vijesti. Radio-aparatom je rukovao Pero Babić, pa sam od njega mogao da saznam šta se sve zbiva u okupiranoj zemlji i na istočnom frontu.

Jednog dana, u prvim večernjim časovima, kolona partizanskih boraca iz Jurišnog i Škondrićevog partizanskog odreda, krenula je iz Jelašnovačkog logora. Prošli smo kroz Medvjeđe Brdo i spuštali se niz neke okomite strane u pravcu Donje Sanice. Noć je bila tamna. Raspoređeni pokraj pruge, čekali smo da naiđe neprijateljski voz od BraVska za Sanski Most. Prethodno smo pokidali šine na pruzi da bi voz iskočio iz šina kada bude napadnut.

Voz se približavao i na njega je otvorena žestoka paljba iz pušaka i mitraljeza. U Smoljanskom vodu bili su puškomitralješci Ostoja Jeličić i Ile Latinović iz Smoljane. Pucali su na voz iza jednog kamena sasvim na brisanom prostoru. Divio sam se njihovoj hrabrosti.

Iz Jelašnovačkog partizanskog logora stalno smo odlazili na položaje i u patroliranje prema Donjoj Sanici, gdje se nalazilo jako ustaško uporište. Snabdijevanje Jurišnog partizanskog odreda bilo je izvanredno dobro organizovano. Hranu smo primali kuvanu u Jelašnovačkom partizanskom logoru, u šumi iznad sela Jelašnovaca. Narod u ovom kraju visoko je cijenio svoje borce i borce Jurišnog partizanskog odreda Dragije Milašinovića.

Podgrmečka sela na području sreza Sanskog Mosta bogata su žitom. Ovdje su se snabdijevali i seljaci iz petrovačkog područja. Smoljančani koji su se nalazili u Jurišnom odredu Dragije Milašinovića poznavali su zibog toga ovaj kraj, ta sela u kojima su toliko puta bili prije rata da kupuju žito, pa im nije bilo neobično što se nalaze i ratuju na ovom umjesto na svom terenu.

U Škondrićevoj partizanskoj četi Smoljančani su se sreli sa mnogim svojim poznanicima i drugarstvo se nevjerovatno brzo razvijalo između boraca dva partizanska odreda. Svaka borbena akcija bila je zajednički organizovana. Sjećam se i akcije na Majkić Japru, u kojoj je poginuo Petar Sfcondrić, komandir Jelašnovačke partizanske čete. Narod ovog kraja, kad je čuo o njegovoj pogibiji, oplakivao ga je u svakoj kući, kao da je iz nje poginuo najmiliji član porodice.

Jurišni partizanski odred iz Jelašnovačkog logora dobio je zadatak da se prebaci u selo Dabar i da na tom području štiti seljake od ustaških upada iz Sanskog Mosta, da bi blagovremeno pokupili žito i sklonili od neprijatelja. Odred je bio smješten u kućama Cmomarkovića, a položaji su držani na Djeđovači, prema Kljevcima i prema Kamengradu, gdje su se nalazila ustaška uporišta.

ZBOR U BJELAJU

Februar je 1942. godine. Saziva se sastanak aktiva SKOJ-a, u kući Milana Jakšića. Na dnevnom redu je priprema za odlazak na zbor, koji treba da se održi za deset dana u Bjelaju. Na sastanku nam je rečeno da će na zboru govoriti Mladen Stojanović, inače u našem narodu veoma popularna ličnost po svojoj revolucionarnosti i humanosti, kao liječnik. Radujemo se što nam se Ukazuje prilika da vidimo Mladena, tog kozaraökog »vuka«, o kome već i legende kruže.

Prisustvo zboru jedne takve ličnosti nalaže i svu ozbiljnost našeg angažovanja Oko priprema za predstojeći skup. Poslije diskusije zaključujemo da na zbor pođu svi sfcojevci i da obezbi jedimo učešće što većeg broja ostalih mještana. Dogovorili smo se i o konkretnim zadacima koje treba obaviti. Djevojke Đukića treba da obezbi jede male tr obojke i is jeku jednoobrazne petokrake zvijezde, Lukačeve da nabave novu i veću crvenu zastavu, a Kesića da odaberu parole koje ćemo uzvikivati i pjesme koje ćemo pjevati. Sava Lukač i ja dobili smo zadatak da napravimo transparent i na njemu napišemo parolu. Mića Dukić, kao sekretar aktiva, treba da se poveže sa našom Omladinskom četom i sinhronizuje pripreme za zajednički odlazak na zbor. I ostali su dobili zadatke.

Zadaci nam nisu padali teško. Naprotiv radovali smo se što nam (se ukazuje prilika da pođemo na zbor, jer više od osam mjeseci nismo bili na nekom većem skupu. Djevojke se dogovaraju šta da obuku i kako da se »udese« za ovu svečanost. I nama omladincima sugeriraju kako da

se obučemo, da ne budemo najlošije odjeveni, kalko rekoše. Sekretar napomenu, da je potrebno obući ono najljepše što se ima, ali da treba pomoći i onima čija je odjeća pogorjela ili je u zbjegu upropaštena.

Po dolasku kući, skojevci iz porodica Lukač i mi koji stanujemo u njihovim domovima, jer su nam kuće pogorjele, dajemo se na posao. Svako radi ono čime je zadužen. Vidim, Lukačevim djevojkama i Draginji Miljuš najviše glavobolje zadaje nabavka zastave. Napokon, preko Slavke Lukač koja živi u Petrovcu, izlaz je nađen i zastava obezbijeđena. Ovu pripremu za Zbor u dobroj mjeri koristimo i za širu političku aktivnost, u smislu objašnjenja linije KP i naše borbe uopšte. Čujemo da se sve odvija prema planu i u polju, što nam daje još više volje za rad. U ovo j alkiciji najviše se angažuju Jandrija Lukač, Mića Đukić, Veljko Jarić i predsjednik NOO.

Na dva dana pred zbor ponovo se sastajemo i provjeravamo šta smo uradili i šta jo štreba da završimo kako bi sve ispalo što bolje. Mada smo korigovali neke zaključke sa prošlog sastanka, konstatujemo da su zadaci ugglavnom izvršeni i pripreme solidno obavljene. Dogovaramo se za vrijeme polaska i za zborno mjesto. Odlučili smo da to bude kod kuće Sime Kesića.

Najzad, dođe i taj željno očekivani dan. Jutro je loše. Snijeg pada, gotovo mete, mada nije hladno. Loše vrijeme ne utiče bitni je na naše raspoloženje. U određeno vrijeme i na dogovorenom mjestu okupili smo se svi. Pored nas skojevaca dosta je i »ostalog« svijeta. Tu je i naša Omladinska četa sa komandirom Svetkom Kačarom iz Bare. Ima nas ukupno oko 150, što nije malo za jedno ovako malo selo. Uvažavajući značaj zbora, svako je obukao šito je bolje i ljepše imao, pa to skupu daje još svečaniji izgled. I partizanska četa je posebno pripremljena za ovu svečanost.

Dok se prikupljamo za polazak, vrijeme koristimo za posljednje pripreme. Na kaoe i revere kaputa prišivamo male trobojke, na kojima su petokrake zvijezde, na zastavu se stavlja veći srp i čekić, jer prethodni simbol ne »odgovara«. I kod lične opreme dotjerujemo ono što treba da se popravi. I vojnici podešavaju oružje i opremu.

Janđrija, Svetko i Veljko, kao najstariji po godinama, daju nam savjete kako da se ponašamo, da bi naš izgled i postupci bili na nivou skupa. Cijenimo ih, pa 1 njihove savjete primamo. Sve ovo obavljamo uz veiseo žagor i nasmijanih lica, pa se dobij a utisak kao da niko u tim časovima ne razmišlja o popalienim domovima i žrtvama koje su pale u porodici ili rodbini.

Do utvrđenog vremena za polazak sve je obavljeno. Želimo da što prije krenemo da bismo ranije stigli. U određeno vrijeme se postrojavamo. Naprijed je crvena zastava koju nosi omladinac Petar Mirković, pozadi su transparenti, sa parolama koje nose: Nikica Mirković, Sretko Smiljanić i Drago Jakšić. Na čelu kolone je Omladinska četa. I nas nekoliko omladinaca, taj dan smo dobili oružje i uključili se u četu. Iza čete je omladina, a pozadi su ostali mještani. Postrojeni smo u dvije linije, a na snijegu skupina izgleda veća nego što je stvarno.

Svetko vrši smotru i popravlja ono što treba da se ispravi. Polazimo, što označi i pojačano lepršamje crvene zastave. On je gord i ponosan što nas ovoliko vidi u stroju. I mi smo zadovoljni, **jer Vidimo** da su pripreme uspjele. Maršujemo ispred kuća Mirkovića, Obrada Repije i Bjelajskog polja. Pjesma, šale i dobacivanja ne prestaju. Posebno **zadirkujemo** mlade snaše **koje** su se prije godinu ili nekoliko mjeseci poudale, pa time izgubile i status omladinfci. One dobiše i »počasno« mjesto u stroju, na **začelju** kolone.

Uz put često nailazimo na grupe i pojedince. Oni nam mašu u znak pozdrava. Osmijeh na licima odaje njihova zadovolj'stva. Gdje su grupe veće čujemo i parole. To nam godi, pa smo pomalo ponosni na ono što predstavljamo. Čitavo vrijeme puta snijeg ne prestaje ,ali to ne kvari prijatnu atmosferu.

Nakon sat i po hoda stigosmo na predviđeno mjesto **Zbora.** To je seoska kuća blizu seoske crkve. Po stajama se može zaključiti da je to dom nekog bogatijeg seljaka. Dočekuje nas i pozdravlja predstavnik omladine domaćina. Otpozdravlja Svetko Kačar i zahvaljuje na dočeku. Čujemo i parole: »Živjela omladina Medenog Polja«. Pristiže omladina Vrtoča, Prkosa i ostalih mjesta koja gravi-

tiraju ovom području. Tu su, Prkoška i Vrtoöka četa. To su isve odabrani momci do 20 godina starosti. Ima i poneki brkajlija. Pored omladine i vojske, dosta je i starijeg svijeta i pionira. Na okupu je blizu 1.500 prisutnih. Dok stariji ozbiljna lica posmatraju ovu svečanost, omladina je vedra i nasmijana, kako to samo ona može biti.

Naš stroj se rasturi i tako se pomiješasmo sa ostalim mještanima. Mnoge poznanike i prijatelje vidimo prvi put nakon osam ili više mjeseci. Raspitujemo se za one koje ne vidimo i pričamo o onome što smo preživjeli za to vrijeme. Dosta se govori o Mladenu i Slavku. I pjesma spontano otpoče i to na više mjesta, pa se dobiva utisak kao da se grupe i pojedinci takmiče ko će bolje -i noviju pjesmu otpjevati. Repertoar pjesama je onaj ikoji je nikao u toku ustaničkih borbi. Jedan omladinac se pojavljuje sa tamburom ,a drugi sa usnom harmonikom. Zvuci instrumenata označiše početak formiranja kola. Omladina i vojnici hvataju se u kolo. Tu je i poneka mlađa snaša »zadužena« da čuva nekog od bliže rodbine. U kolo se hvata i stariji svijet, pa i pioniri. Šarolikost igrača ne remeti ritam igre. Što je zvuk instrumenata jači igrači postaju razigraniji, pa poskakuju kao da se nadmeću. Što igra duže traje umorni izlaze iz kola ,a drugi se hvataju i tako do početka zbora.

Dok je još kolo igralo, neki omladinac u građanskom odijelu stade pored kola i povika: »Dosta igre. Omladina i voj'ska u stroj. Mladen dolazi«.

Igrači se rasturaju i u trku se postrojavamo. Svako sèlo ima svoje mjesto. Naprijed je omladina ,a pozadi su čete vojnika. Transparenti i zastave su na čelu svake grupe. Stroj je u vidu potkovice. Na komandu »mirno« svi zauzimamo vojnički stav. Naši pogledi se ne odvajaju od kuće domaćina. Pretpostavljamo da će se otuda pojaviti Mladen.

Za kratko vrijeme iz kuće izlazi sredovječan čovjek, srednjeg ralsta ,sa kožnom kapom na glavi i dugačkim kaputom, meni nepoznat i upućuje se stroju. Sa njime su Slavko Rodić, Velimir Stojnić, Ilija Došen d još neki koje ne poznajem. Kroz šapat čujem kako neko reče: »Onaj naprijed, desno od Slavka je Mladen«. Naši pogledi uprti

su u pravcu iz kojeg dolaze Mladen i ostali. Nastojim da ga što bolje vidim i formiram svoje utiske o njemu. On obiđe istr oj i uputi se ka tribini, koja je improvizovana od dasaka.

Tribina je mala pa teško primi oko petnaestak ljudi. Prednja strana tribine je zastrta sa dva čilima, a pozadi je jedan veći čilim, sa parolom: »Živjela KPJ ,organizator narodnog ustanka«. Sa jedne strane je crvena zastava, a sa druge trobojlka sa petokralkom. Ne sjećam ise ko je zbor otvorio i Mladena pozdravio. Pomenom njegovog imena svi u jedan glas kličemo: »Živio Mladen«. To se ponavlja po nekoliko puta, uz burne aplauze.

Nikad više aplauza nisam čuo ranije. Vidim, njegove se usne razvlače u znak zadovoljstva i zahvalnosti. Mladen uzima riječ. On zahvaljuje na pažnji koja mu se ukazuje i svoje izlaganje počinje ocjenom međunarodne situacije, o krahu njemačke ofanzive pred Moskvom, perspektivama progresivnih pokreta u svijetu i našoj oslobodilačkoj borbi. Dobar dio svog izlaganja posvećuje razvoju partizanskog pokreta na Kozari, njegovoj organizaciji i načinu ratovanja. On govori mirno i đokumentovano, tako da prosto plijeni našu pažnju. Dosta onog što govori:
o partizanskom načinu ratovanja i odnosima prema četništvu je novo za mene i do tada nepoznato. Slušamo ga sa velikom pažnjom.

Mladen je govorio duže od jednog sata, ali to tako brzo prođe kao da je tek počeo. Njegov govor hrabri, otvara perspektivu, uliva optimizam. Kraj govora pozđravismo dužim aplauzom, uz uzvike parola, upućene njemu, partizanima Kozare i KPJ.

Poslije Mladena govorio je Slavko Rodić.

Poslije »zvaničnog« dijela programa nastavlja se narodno veselje. Ponovo pjesma i igra, kao da se želi nadoknaditi ono čega nije bilo od kada je rat počeo. Kako je dvorište malo, izlazimo na jednu poljanu, gdje se formira veliko kolo. Nikad veće do tada nisam vidio. U kolu je i Slavko Rodić, sa velikom italijanskom puškom preko leđa. Njegova figura dominira kolom što igračima, pogotovo kolovođi, posebno imponuje, jer kolu daje impozantniji izgled. Njegova pojava u kolu kao da opomenu i nas, koji

smo do tada stajali po strani i posmatrali, da se i mi uključimo u kolo. Dok jedni igraju drugi stoje po strani i komentarišu kvalitet igre. Najviše je primjedaba na račun starijih i početnika. Ima i dobacivanja zbog nespretnosti. Poslije igre nastala je pjesma i tako, naizmjenično, sve do naveče.

Noć je blizu i spremamo se kućama, mada nerado napuštamo ovu atmosferu koja je vrlo ugodna. Okupljanje za polazak ide teško jer smo se pogubili u masi prisutnog svijeta. U povratku kući atmosfera je bila još bolja nego jutros, jer smo ohrabreni i nadahnuti optimizmom. Puni smo utisaka koje komentarišemo. Svi se slažemo da smo imali veoma prijatan dan, atmosferu takvu u kojoj se zaboravlja na sve nedaće koje je rat donio, da je šteta što ovakvih skupova nema više, a posebno, da je Mladenov govor učvrstio naša uvjerenja. Kući se vraćamo kasno u noć. Mada je dan bio naporan, umor ne osjećamo.

Sutradan, onima koji nisu bili na zboru, prepričavamo ono što smo vidjeli i čuli. Utisci su snažni, pa su i naša kazivanja ubjedljiva. Mnogi žale što i oni nisu išli, da podijele sa nama časove zadovoljstva.

Ovu manifestaciju u Bjelaju umješno smo iskoristili u političkoj aktivnosti među stanovništvom.

BORAVAK U KRNJEUŠKOJ CETI

U jesen 1941—1942. godine u Podgrmeču je bilo i boraca od Drvara i Petrovca. Nazivali su ih prema tome iz kojih su mjesta i sela bili: Drvarčani, Petrovčani, Vrtočani, Krnjeušani i Vođeničani. Zbog ličkih kapa koje su pojedini borci imali, ponekad su ih nazivali i Ličani.

VOD MARKA SARAČA BRADICE

Na položaje prema Bosanskom Novom, Rudicama i Blatni negdje u novembru došao je vod čiji je vodnik bio Marko Sarač iz Vodenice. Bio je pustio da mu izraste brada, pa su ga prozvali Bradica. U Saračevom vodu je bilo boraca iz Krnjeuše, Vodenice i Vrtoča.

U decembru poslije završenog vojno-političkog omladinskog tečaja u Velikoj Rujiškoj, uputili su me u taj vod da kao jedini član Partije politički djelujem i da budem sekretar tamošnjeg aktiva SKOJ-a. U vodu je bilo nekoliko skojevaca, od kojih se sjećam Milana Stupara, Dušana i Pere Kačara. Partijski sam ostao povezan sa ćelijom u Čađavici.

S vodom Marka Saača u prvo vrijeme sam bio na položajima na Novskoj planini. Nisam imao puške, već sam je povremeno pozajmljivao od nekih boraca i išao na osmatranje, na stražu ili u patrolu. Nadao sam se da ću u nekoj od prvih borbi doći do vlastite puške. Već prvih dana uvidio sam da su Petrovčani hrabri borci i da će biti novih pušaka.

Iako sam bio završio četiri razreda osnovne škole, bio sam najpismeniji u vodu. Zato sam okupljenim borcima redovno čitao i tumačio radio-vijesti, a ponekad sam pomagao vodniku Saraču da sastavi izvještaj koji je slao nekud višoj komandi.

U vodu sam pri dolasku našao mnogo problema. Na primjer, pojedini stariji ljudi nisu prihvatili naš partizanski pozdrav. Kada bih nekog od njih pozdravio sa »Smrt fašizmu!«, on bi mi odgovarao »Smrt Turcima!« Tumačenja o potrebi bratstva između Srba i poštenih Muslimana teško su prihvatali. Mnogi borci, a naročito oženjeni ljudi, često su se smjenjivali u vodu. Tako su iz petrovačkih sela stizali oni koji su jedno vrijeme bili kod kuće, uzimali oružje od ovih na položaju i ostaj ah u vodu, a ovi sa položaja odlazili su na odmor u svoja sela.

AKCIJA NA GVOZDANSKO

Oko 22. decembra 1941. godine našem vodu je naređeno da se prebaci preko Une u Baniju i pomogne bani j'skim partizanima pri likvidiranju nekih neprijateljskih uporišta. Svi smo se tome obradovali. Ja sam tada određen za drugog pomoćnika puškomitraljesca. Puškomitraljezac je bio Bogdan Vukša, bivši žandar, a prvi pomoćnik skojevac Dušan Kačar. Onako bez puške, stalno sam bio uz njih dvojicu, kao šipka uz bubanj.

Prevezli smo se preko Une kod Carića u DObretinu i kroz šumu Čerkezovac uputili prema selu Cvetoviću. U putu smo se sreli s mojim Ivanštanima. Držali su položaj zajedno s Banijcima prema Dvoru i Matijevićima. Ratovali su kao samostalna grupa pod komandom Nikice Dakića. Ne znajući moju ulogu u Saračevom vodu, pozivali su me da im se priključim. Puškomitraljezac Bogdan Vukša tu se srdačno pozdravio s Draganom Jovčićem, s kojim je prije rata bio negdje u žandarima. Dragan je rekao Vukši da pripazi na mene, jer da sam mu sinovac.

Na ustaško uporište Gvozdansko vod je krenuo 25. decembra, na katolički Božić. Šumom smo prije noći došli

do zidina starog grada Gvozdansko i odatle, sa brijega, posmatrali kretanje ustaša i civila dolje u selu. Nešto od jake zime, jer nisam imao šinjela a nešto i od treme koja se javlja prije početka borbe, cvokotao sam očekujući napad. Kada je, najzad, vodnik dao komandu za otvaranje vatre, puškomitraljezac Viukša bolje je natukao na glavu svoju crvenu ličku kapu, pritisnuo puškomitraljez uza se i uz podvriskivanje osuo paljbu na ustaše u Gvozdanskom. Paljba cijelog voda bila je kratka ali žestoka, a onda je uslijedio juriš nizbrdo, pa preko neke livade u ravnici i pravo na seoske kuće.

Čim smo upali u selo došao sam do puške. Jedan borac je naišao na mrtvog ustašu, uzeo njegovu mauzerku, a meni dao svoju manliherku. Napadnute i s druge strane, od Banijaca, ustaše su se sklonile u školsku zgradu, pružajući otud jak otpor. U napadu na školu nismo imali uspjeha. Banijci su pri jurišu imali gubitaka. Poginuo je student Vojo Strineka iz Javornja, jedan od organizatora ustanka u dvorskom srezu. Naš vod nije imao gubitaka.

Po kućama u Gvozdanskom našli smo božične trpeze s rakijom, vinom, mesom i kolačima. Jedan dan i dvije noći, koliko smo tu ostali, držeći ustaše blokirane u školi, hranili su nas mještani tim jelima. Moji Petrovčani nisu se u Gvozdanskom prikazali kako treba.

Noću 26/27. decembra i mi i ustaše **povukli** smo se iz sela. Prije povlačenja bio sam s jednim Banijcem na osmatranju prema školi. Petrovčani su otišli, zaboravivši da me povuku sa stražarskog mjesta. S jednim vodom banijskih partizana sutradan sam preko sela Kosne otišao u dolinu potoka Dabronice, nedaleko od Dvora. Tu sam našao moje Petrovčane. Čitavu noć 27/28. decembra i u toku dana 28. decembra držali smo pod blokadom devet ustaša koje su htjele da se probiju do Dvora. Na jakoj zimi ustaše su bile u koritu potoka, u vodi do koljena, i pružale žestok otpor. Na kraju je Marko Sarač Bradica naredio da se sruši jedna kuća i napravi brana na potoku, nizvodno od opkoljenih ustaša, i tako smo ih natjerali na predaju. Od jednog ustaše sam uzeo šinjel. Poslije borbe u potoku Dabronici naš se vod prebacio preko Une nazad u selo Rakane.

POLITIČKI KOMESAR ČETE RADIVOJ RODIĆ

Po prelasku u Podgrmeč došlo je u vodu do novih smjena među borcima. Iz petrovačkih sela dolazili su novi borci, koje dotad nikad nisam vidio, a oni u vodu predavali su im oružje i s rančevima punim robe iz Gvozdanskog odlazili prema Petrovcu. Tako su otišli i vodnik Marko Sarač, pa puškomitraljezac Bogdan Vukša i drugi. U vodu se ipak povećalo brojno stanje, pa smo počeli da se nazivamo Krnjeuška četa.

U januaru 1942. u četu je došao i Radivoj Rodić iz Krnjeuše. On je prije rata postao geodet, a u Partiju je primljen 1940. U toku priprema za ustanak 1941. izabran je za člana Sreskog komiteta Partije za petrovački srez. U Krnjeušku četu je poslan za političkog komesara. Stigao je u vrijeme kada smo bili na položaju u selu Rakanima. Svi su ga borci poštovali i slušali. U akcijama koje smo odmah potom izvodili bio je vrlo hrabar i odlučan.

NAPAD NA AGIČE

Jedna od narednih akcija Krnjeuške čete bio je napad na neprijatelj evo uporište u selu Agićima, 29. januara 1942. kojim je rukovodio Tojo Todorović. U napadu su učestvovale i Prijedorsko-ljubijska i Novska partizanska četa. Napad je trajao od 6 sati ujutro do popodne. Ustaše su se dobro utvrdile u školskoj zgradi i džamiji pa partizani nisu mogli zauzeti te objekte. U napadu je iz Krnjeuške čete poginulo 11 boraca, među njima i politički komesar Radivoj Rodić. Uslijed jake neprijateljske vatre, njegovo mrtvo tijelo nismo mogli izvući sa bojišta. Neki skojevci su mi pričali da je kod Radivoja u torbici ostalo svih 12 glava »Istorije SKP(b)«. Osim političkog komesara čete poginuli su i Mile Ličina iz Risovca, Gojko Novaković, Stevo Ličina iz Čađavice i dr.

SREĐIVANJE PRILIKA U ČETI

Pošto sam ozdravio vratio sam se u četu, koja je s dolaskom novih boraca od Bosanskog Petrovca još više

brojno ojačala, pa su formirani vodovi. Komandir je ostao Lazo Atlagić. Iako je bilo zimsko doba, on je nosio predratnu sokolsku kapu od tankog platna. Za političkog komesara je postavljen Pero Vranješ. Savo, Pero i ja, kao običan borac, bili smo članovi Partije i sačinjavali prvu partijsku ćeliju u Krnjeuškoj četi. Komandir čete i njegov zamjenik Simo Krčmar nisu bili organizovani.

Četa je tada neko vrijeme logorovaia u školskoj zgradi u Čađavici. Komanda čete je bila smještena na spratu u učiteljevom stanu, a mi ostali spavali smo i zadržavali se u učionici. Odavde, do škole, komanda je na smjenu slala desetine i vodove na položaje i u izviđanje u pravcu Rakana, Rudica i Novske planine. Noću se ispred škole nalazio stražar. Sjećam se uvijek tih noćnih stražarenja. Obično bi se sa sjeverne strane, od Rudica i Novog, čuo pucanj, a u šumi više škole oglašavala se sova.

Više se nismo hranili po seoskim kućama, kao ranije, nego iz četne kuhinje, koja se takođe nalazila u školi.

Politički komesar i zamjenik komesara skoro svakodnevno su politički radili sa borcima. Govorili su o vojno-političkoj situaciji u svijetu i u Jugoslaviji, o četničkoj izdaji, o moralnom liku partizanskog borca i o raznim drugim aktuelnim pitanjima. U to vrijeme i ja sam imao više mogućnosti za rad sa skojevcima. Zahvaljujući tako živom političkom radu komunista, Krnjeuška četa je krajem zime 1942. postala jedna od boljih četa na teritoriji Podgrmeča.

Treba naglasiti da je tome doprinio i dr Mladen Stojanović, komandant Drugog krajiškog odreda na Kozari, koji je obilazio četu. Jednog zimskog dana, još prije dolaska Batinice i Vranješa, Mladen je došao u Čađavicu i govorio borcima o našoj borbi o bratstvu Srba, Hrvata i Muslimana. Dok je Mladen govorio o bratstvu s Muslimanima, neki stariji ljudi na zboru glasno su negodovali, ali ih je on brzo ućutkao svojim argumentima i vojničkim starješinskim stavom.

Jedan od glavnih zadataka partijske ćelije krajem februara i u martu 1942. bio je da se Krnjeuška četa vojnički do kraja sredi. Na tome je radila komanda čete po

komandnoj liniji. U četi je bilo još nekoliko samovoljnih i nedisciplinovanih boraca, mahom starijih ljudi. Oni su nastojali da i dalje ratuju »na smjenu« kako bi povremeno mogli biti kod kuće. Na vlastiti zahtiev, takvi su ljudi puštani kućama »da obave kućne poslove« ali su na njihovo mjesto odozgo, od Petrovca, odmah dolazili drugi. Tražili smo da to budu mladi ljudi, koji su pristajali da stalno ostanu u jedinici. Tako smo se postepeno oslobodili »smjena« i izborili za stalnu vojsku.

Iako je nastojao i želio da četa bude vojnički disciplinovana komandir Lazo Atlagić je bio politički nepouzdan i pročetnički orijentisan. Trebalo se pobrinuti za novog komandira. Na jednom partijskom sastanku razgovarali smo o Lazinom zamjeniku Simi Krčmaru i zaključili da bi on mogao biti dobar komandir čete. Odlučili smo da ga kandidujemo za prijem u Partiju. O tome smo i s njim razgovarali i on je pristao. Drugovi Savo i Pero poslije su s njim posebno razgovarali. U međuvremenu je komandir Lazo Atlagić učinio neke greške. Volio je da se kicoši i počeo da se pomalo odvaja od čete. Baš tada se desilo da ga je domobranska straža iz Rudice ranila, pa smo predložili da ide na bolovanje u svoje selo, a da će ga zamjenjivati Simo Krčmar. Lazo je pristao i otišao. Uskoro zatim iz štaba je stigla naredba da se Simo Krčmar postavi za komandira Krnjeuške čete. Svi su borci toplo pozdravili ovo postavljanje, a Simo je tih dana primljen i u članstvo Partije. Poslije njega primljeni su u Partiju i neki skojevci.

Jednog sunčanog aprilskog dana Krnjeuška četa se postrojila u dvorištu čađavičke škole, spremna da krene u svoj rodni, petrovački kraj, u sastav Petog krajiškog NOP-odreda. Ja sam se kraćim govorom oprostio od svojih drugova Krnjeušana i zaželio im srećan put.

MILE TBNJAKOVIĆ

KAKO JE FORMIRAN NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR U KOLUNIĆU

U kasnu jesen 1941. godine, italijanski okupatori preuzimaju pod kontrolu bosansko-petrovčki kraj. U namjeri da se pred ustaničkim narodom prikažu kao »oslobodioci« od ustaškog pokolja i paljevina, oni postupaju u prvi mah liberalno, proturajući razne parole čiji je krajnji cilj bio odvlačenje naroda od borbe za svoju slobodu. Takvim metodama donekle i za kratko vrijeme uspijevaju da po nekim selima, preko Mane Rokvića, organizuju četničku organizaciju. To su bile male grupe od 10—15 ljudi, uglavnom, žandarmi, policajci, trgovčići, lugari, knezovi, seoski razmetljivci, među kojima je bilo i demoralisanih i nesvjesnih pojedinaca koji su sa nama bili u ustanku. Italijani su im sistematski davali pješadijsko naoružanje, obuću i kape — šubare, da ih »uniformišu« i najzad su ih počeli redovno snabdijevati.

Ovakva pojava u ovome kraju išla je na štetu razvoja i jačanja NOP-a. Partijska i skojevska organizacija su razvile široku političku aktivnost među masama, u cilju otvaranja perspektive i jačanja NOP-a, kako u zemlji tako i u ovom kraju. Trebalo je razbiti defetistička raspoloženja koja su se širila od okupatora i njegovih sluga — četnika. I pored kolebanja, naročito mlađih ljudi u četničkim redovima, kao i njihovog izlaska sa oružjem i priključivanja partizanima, ipak je ovu bandu trebalo vojnički razbiti. Takvu odluku donijeli su Sreski komitet KPJ za Bosanski Petrovac i Štab Petrovačkog bataljona Petog krajiškog odreda. Komandant Bataljona Slavko Ro-

dić, u prvoj polovini februara 1942. godine, odabira povoljne momente da sa jednom četom iznenadi svaku od pomenutih četničkih grupa — i razoružava ih u selima Vodenica, Smoljana, Drinić, Bukovača i u još nekim. Kružeći po selima oko Bosanskog Petrovca, borci su došli u selo Kolunić i kod Nunića klanca. Iza okuke susreli su italijansku kolonu u jačini od 22 vojnika koji su sa mazgama vukli drva u Bosanski Petrovac. Na čelu partizanske kolone nalazio se Slavko Rodić. On brzo odlučuje da razoruža Italijane. Prišao je podoficiru da mu skine s ramena pušku. Kako se podoficir odupirao, Slavko ga je ošamario i skinuo mu nasilu pušku sa ramena. Onda je redom, razoružavao vojnike. Naredio je da sve razoružane povedu sa sobom kroz Rakića dolinu. Preko Vlake ih je odveo u Medeno Polje.

Poslije nekoliko dana uslijedilo je bombardovanje po brdima iznad Medenog Polja, a zatim neuspjeli napad Italijana na partizansku četu Nikole Karanovića pod Čučevom. Poslije neuspjeha okupatora, raspoloženje narodnih masa znatno se popravilo. To su bili značajni događaji za bosanskopetrovački srez, za bržu konsolidaciju Narodnooslobodilačkog pokreta u ovom kraju. Narod je ponovo učvrstio vjeru u svoje snage i u mogućnost borbe sa okupatorima.

Jedino su u Petrovcu logorovali Italij ani sa grupom od 30 četnika i s vremena na vrijeme izlazili su na Oštrelj. Na čelu ovih četnika bio je Mane Roković.

U takvoj situaciji stvaraju se široke perspektive za politički rad u masama na čitavom srezu. Tada se stvaraju NOO, održavaju političke konferencije, razvija se kulturni rad, otvaraju analfabetski tečajevi, formiraju aktivi SKOJ-a i omladinske pozadinske čete. Istina, nije to išlo tako glatko u svim selima. Trebalo je stvoriti paralelno s tim i političke kadrove sposobne da tumače liniju Partije.

Svega toga nije bilo dovoljno u selu Koluniću do polovine januara 1942. godine. Najteže je bilo to što je Kolunić bio poluoslobođen kraj kroz koji su povremeno prolazili italij anski okupatori, četnici, a s druge strane dolazili su i partizani iz Medenog Polja.

Kao mlad skojevac znao sam da treba nešto raditi i u ovakvim u'slovima, ali kako i kroz koje forme organizovati masu nisam znao. Tako sam rekao i na sreskoj konferenciji SKOJ-a za Bosanski Petrovac, koja je održana krajem januara 1942. godine u selu Skakavcu, kojoj su prisustvovali Gojko Rodić i Rudi Kolak — tadašnji sekretar OKKPJ za Drvar. Zatražio sam pomoć. Na to mi je Rudi Kolak u završnoj riječi rekao: »Komunista mora znati da se snađe i da ga bace na glavu mora se dočekati na noge.« Zastidio sam se i ušutio, ali se u meni razbuktavala težnja da moje selo ne bude među najslabije organizovanim selima. Nikog ništa više nisam pitao. Od drugova sam prikupio neke materijale (uputstvo o formiranju NOO, 2—3 lista radio-vijesti, dva primjerka lista »Borba« od oktobra i novembra 1941. godine koji su izašli u Užicu). Na putu sam razmišljao da prvo moram formirati Narodni odbor, koji bi preuzeo niz poslova koje je do tada radio naš aktiv SKOJ-a.

Odmah po dolasku u selo zakazao sam konferenciju. Znam da je to bilo krajem januara ili početkom februara 1942. godine. Konferencija je trebalo da se održi uveče i to u Dolini Rakića, jer je to jedini zaselak koji nije spaljen, a i udaljen je od komunikacije kojom su prolazili Italijani i četnici za oko 2 km. Konferencija je zakazana u kući Obrada Rakića.

Poslao sam nekoliko skojevaca i drugih privrženih mladića da obavijeste selo o konferenciji, a i sam sam išao od kuće do kuće uticajnih ljudi kako bih ih pridobio da dođu na konferenciju, jer bi njihov dolazak povukao i ostale ljude. Govorio sam im da imam dosta novosti iz Srbije i slično. O formiranju odbora nisam govorio, već sam to ostavio za samu konferenciju.

Uveče sam čuo od nekih drugova, koji su išli da zakazuju konferenciju, da su naišli na otpor i da su neki psovali. Zbog toga nisam ni očekivao veliku posjetu na konferenciji. Ali uveče oko 20 sati počeše pristizati ljudi i odrasli mladići, među kojima nije bila ni jedna žena. Soba je bila topla, ali slabo osvijetljena. Svjetlo je napravljeno od krpica umočenih u mast, a našli smo i jednu lampu sa gasom za onog koji bude čitao. Masovni dolazak

ljudi me je oduševio. Velika sOba bila je puna. Na konferenciju je došlo oko 40 do 45 posjetilaca. Čak je bio jedan iz Reveniika i nekoliko njih preko ceste, iz Gornjeg Kolunića. Spremao sam se da počnem. Razmišljao sam kojim ću redosljedom izlagati i kako da ove ljude zainteresujem, jer sam znao da od uspjeha konferencije zavisi moj autoritet u selu. Uzgred sam pripitkivao za poznanike da li će i oni stići.' Stajao sam kod lampe sa radio-vijestima i »Borbom« u ruci.

U tom momentu u sobu upade četnik Vaso Latinović, sa zečjom šubarom na glavi. Sjećam se zečjih ušiju na prednjoj strani šubare. Vaso je bio bez oružja. Presta žagor. Vaso odmah sa vrata poče vikati i psovati zašto smo se skupili. Ja ga prekinem riječima: »Smrt fašizmu Vaso!«, a on mi odgovori: »Smrt tebi!« Izgovarao je pogrdne riječi, ne videći moga oca u masi ljudi, koji je radi mene i došao iz zaseoka Revenika, držeći u džepu pištolj. Vaso je bio okuražen prisustvom svoga oca i starijeg brata. Bojeći se sukoba između nas dvojice, nekoliko ljudi je ustalo, vičući Vasi neka se ne miješa u naše stvari, da je i on naš čovjek i da su se ljudi sastali da malo porazgovaraju. Spremio sam se za tuču, iako je Vaso bio jači od mene. Za dva do tri minuta Vaso se izgalamio. Na odlasku je vikao: »Ja vam kažem, bježite, ljudi stradaćete, uhvatiće vas četnici!« Zalupio je vratima. U tom momentu poče se osipati ljudstvo sa konferencije. Ljudi su se uplašili prijetnji od četnika. Kasnije su se mnogi vratili. Po izlasku Vase Latinovića mi smo mirno nastavili političku konferenciju. Moglo je biti oko 21,30 sati. Pročitao sam i protumačio radio-vijesti. Naročito sam se zadržao na »Borbi«, čitajući i objašnjavajući nekoliko važnijih članaka o borbama na istočnom frontu, u Srbiji o izdaji četnika Koste Pećanca i Draže Mihajlovića, o formiranju Narodnog odbora u Užicu i slično. To mi je bio kao uvod da bih proučio uputstvo o formiranju NOO. Svi prisutni su bili vrlo pažljivi i radoznali. Na licima im se odražavao osmijeh, jer su uvidjeli da se svuda vodi borba, a ne samo u našem kraju, i da su i u Srbiji četnici izvršili izdaju.

Prešli smo na izbor odbornika. Složili smo se da biramo pet ljudi — dvojicu iz Gornjeg, a dvojicu iz Donjeg Kolunića i jednog iz Revenika. U seoski NOO izabrani su: Dragan Sevo — mašinbravar, Dušan Repija — šumski radnik, Vojin Dukić — šumski radnik, Milan Šikman — sekretar, za predsjednika Jovo Trnjaković. Znajući šta Odbor treba da radi i kakvi ljudi treba da budu birani, narod je sam predložio odbornike i svi su jednoglasno izabrani. Odlučivali smo većinom glasova. Protiv nije bio niko. Odmah smo se dogovorili šta Odbor treba da radi:

— da se u Koluniću uspostavi stanica i odredi kurir radi prenošenja pošte iz Medenog Polja za Šekovac i obrnuto;

— da se napravi štambilj i izdaju propusnice pri kretanju ljudi iz sela u selo;

— da se uspostavi straža gdje bi se na smjenu stražarilo: radi javljanja narodu ako naiđu četnici ili italijanski okupatori i

— da se odredi kuća u kojoj će raditi tečaj za opismenjavanje omladine.

Konferenciju smo završili oko pola noći. Ja sam sa ocem otišao u susjednu kuću da noćim.

Sutradan još dok sam ležao u krevetu stiže Obrad Rakić, u čijoj smo kući bili održali konferenciju, vičući sa vrata: »Gdje si, mali Trnjakoviću, sretno si noćas prošao!« Počeo je da priča, da je po samom našem razilasku došlo 18 četnika na čelu sa bivšim žandarom Đurom Jakšićem. Opkolili su kuću, a njih nekoliko sa noževima na puškama upali su u kuću i tražili mene. Obrad im je rekao da sam davno mogao biti u selu Reveniku. Selo je bilo udaljeno 3 km, a napadao je i veliki snijeg, pa nisu išli za mnom u potjeru.

Skoro sam imao priliku da o tome razgovaram sa penzionisam kapetanom I klase Vašom Latinovićem, koji je uskoro poslije onog događaja prešao u partizane i kasnije bio odličan borac u III krajiškoj brigadi. On mi je pričao da je te večeri — kada smo mi zakazali konferenciju — Mane Rokvić sa 30 naoružanih četnika krenuo iz Petrovca kroz italijanski garnizon u selo Kolunić. Kada su došli do Nunića klanca, sreli su Vasu i Slobodana

Jeličića, mog školskog druga koji je kasnije poginuo na sremskom frontu (kao odličan 'borac, prethodno im skinuli puške i poslali ih u Rakića Dolinu sa zadatkom da ispitaju ima li tamo partizana, ili kakva konferencija. Njih dvojica su došli u zaselak i nigdje nisu vidjeli svjetlo, što je bio znak da ljudi spavaju. Pri povratku opazili su svjetlo u kući Obrada Rakića, te su odlučili da vide šta ima u kući. Slobodana je ostavio pod prozorom da stražarči, a on je ušao u kuću. Poslije onog ispada u kući otišli su do Mane Rokvića da mu podnesu izvještaj. Njih dvojica sreli su ostale četnike kod kuća Latinovića, gdje se natežu sa jednim seljakom oko rekviriranja konja radi nošenja municije. Kada su Mani ispričali za konferenciju, uputili su vod Đure Jakšića da me uhvate, ali su zakasnili. Uz put su sreli grupu ljudi koji su se vraćali sa konferencije, pa su se sa njima zadržali jedno vrijeme, raspitujući se o svemu. Tom prilikom su istukli novoizabranog odbornika, mašinbravara Dragana Sevu (danas oficir JNA). Tako je Sevo došao u sukob sa četnicima prvi dan po izboru za odbornika Narodnooslobodilačkog odbora.

PETAR M. RADOŠEVIĆ

IZ GERILSKE BORBE

To je bilo 27. jula,
U Krajini podiže se buna,
Cio narod u šume se dade,
A na čelo Partija mu stade,
Iz naroda gerilci se traže,
Da pred sela uspostave straže.
U Krajini dušman mira nema,
Bojnik Veber ofanzivu sprema,
Bande ruše, pale, otimaju,
Zene, djecu, u vatru bacaju,
Narod pišti, u Zbjegove ide,
Dim i oganj daljinom se vide.
Gerilci se u odbranu dali
Od zlodjela svoj kraj spašavali.
Bojnik Veber na Čovci je pao,
Za pljačku je jadni život dao.
Ofanziva ustaška propade,
Cio narod u odbranu stade,
Sve od Lapca do Udbine grada
Talijani postradaše tada,
Njih dočeka partizanska grupa
Tamo bješe braćo teška muka,
Goli bosi po šumama bježe
Ostaviše teške mitraljeze,
U Vrtoču satnija propade,
Nema više ustaške komande,
Sve je bilo kako treba biti,
Okupator neće nam suditi,

Od Krajine do Užica grada
Širom zemlje proleter zavlada,
Puške prašte, a topovi riču
Proleteri napred braćo viču,
To je bilo u Bihaću gradu
zarobismo ustašku komandu,
Tito nam je bio heroj pravi,
Proletere u armiju stavi,
Hej, vojnici spremajte se brže,
Svaki vojnik svoju bombu trže,
Na Tesliću juriš učiniše,
Pukovniju cijelu zarobiše,
Svakog dana borba na sve strane
Niko ne zna kad zora da svane,
To je bilo kako treba biti
Radnik, seljak slobodni će biti.
Nad Prozorom podiže se tama,
Talijani postradaše sada,
Bunkere im Divizija ruši,
Vojska im se u Neretvi guši,
Bježe Švabe, bježe Talijani,
Juriš prave mladi partizani.
U Petrovcu borci bojak biju
Ustaše se u podrume kriju.
Paveliću, bezumnjače kleti,
Što uradi narod će te kleti,
German nikad Bosnom gazit neće,
Dok god Una kroz Krajinu teče.

JOVAN STOJANOVIĆ

PRVA KURIRSKA STANICA U SMOLJANI

Dvadesetog novembra 1941. godine organizovana je u Smoljani kurirska stanica. Uloga i značaj ove relejne stanice proizilazili su iz mjesta i uloge partizanske pošte i veza uopšte u uslovima gerilskog ratovanja. Blagovremeno prenošenje vijesti, poruka komandama i štabovima imalo je veoma značajnu ulogu u komandovanju, koordinaciji djejistva partizanskih grupa i odreda, a kasnije i krupnih partizanskih jedinica.

Neprijatelj je raspolagao savremenim tehničkim sredstvima veza: radio, telefon, telegraf itd. Trebalo je odgovarajućim sredstvima ne samo onemogućiti korištenje tih sredstava, nego i organizacijom veze i načinom prenošenja pošte sa jednog kraja u drugi, i to na velilke udaljenosti, preduhitriti neprijatelja — biti brži od njega. U protivnom, odluke i postupci partizanskih komandi i starješina bi uvijek kasnile, a pogotovo djejstvo jedinica, ili mjere organa vlasti. Zbog toga su relejne stanice bile veoma važan elemenat u borbenim djejstvima partizanskih jedinica, kao i u saradnji između organa narodne vlasti pojedinih područja slobodne teritorije. Tim prije što su obično osnovne komunikacije — ceste i željeznice — za dugo bile u rukama neprijatelja.

Zahvaljujući kurirskim relejnim stanicama i odvažnim kuririma, partizanska pošta je veoma često stizala na odredišno mjesto brže nego što je to bio slučaj kod okupatora i kvislinških vojnih formacija, iako su oni imali tehničke i druge prednosti. Zbog brzine prenošenja vijesti,

izvještaja i poruka u međusobnoj saradnji i sadjejistvu **partizanskih** jedinica ,okupator je veoma cesto bio iznenađen i nespreman da parališe partizanske akcije.

Ovom kurirskom vezom služili su se i organi narodne vlasti, kao i organi i pojedini rukovodioci partij'ske organizacije. Blagovremeno dostavljanje poruka i informacija o djejstvima partizanskih jedinica, o širenju ustanika u pojedinim krajevima bilo je veoma značajno za političko djelovanje parti jsko-politiökih radnika na terenu. Isto tako, blagovremeno informisanje o pokretima i namjerama neprijatelja koristili su organi narodne vlasti prilikom preduzimanja odgovarajućih mjera evakuacije opreme, materijalnih dobara i sklanjanja stanovništva u bezbjedne krajeve.

Sve su to bili razlozi zbog kojih je po direktivi Štaba za petrovački srez formirana relejna stanica u selu Smoljani.

Smoljana je po svom geografskom položaju bila veoma pogodna za stalno održavanje relejne stanice. Iz Smoljane su vodile najkraće veze za Podgrmeč, Lušci Palanku, Budimlić Japru, sansko područje i dalje, zatim za sela Suvaja, Skakavac, Vođjenica, Risovac, Šobatovac, Janjila, Vaganac i Drinić. Van osnovnih komunikacija, smještena između planinskih visova, ova relejna stanica bila je pogodna za operativno-tafctička djejistva partizanskih jedinica u svim pravcima u području grmečkog masiva. Pored toga neprijatelj nije nikada zalazio u Smoljanu pošto je u avgustu na Grlima pri prvom pokušaju bio razbijen i vraćen natrag u Petrovac.

Kurirska stanica je bila smještena u kući Rade Daljevića (Kučuka) zajedno sa Opštinskim NOO. To je bila prostorija veličine 3,5 X 3,5 metra, sa jednim stolom, nekoliko tronožaca, palačama za spavanje i jednim šporetom. Kuriri stanice su se hranili pretežno kod svojih kuća. O ishrani kurira koji su dolazili iz drugih krajeva starao se Mjesni NOO, bilo tako da ih je raspoređivao po kućama, ili što im je obezlbjeđivao suvu hranu iz sredstava opštine.

Za kurire stanice birani su hrabri i odvažni mladići koji su u svim vremenskim uslovima nosili poštu preko Grmeča i u druge krajeve partizanskih baza i političkog

rukovodstva ustanka. Bili su to razvijeni i kršni momci i dobri poznavaoci najkraćih puteva za sva mjesta petrovačkog sreza. Za njih nije bilo prepreke. Veoma vješto i lukavo su se probijali između neprijateljskih položaja i zasjeda i uvijek na vrijeme dostavljali poruke i drugu poštu.

Kuriri stanice su najčešće prenosili radio-vi jesti, pošta političkih foruma ,organa vlasti, zapovijesti i saopštenja komandi partizanskih jedinica. Pored toga, često su bili vodiči partizanskim grupama i jedinicama, pratioci rukovodilaca političkih organizacija, ili ustaničkih jedinica, zatim su prenosili sanitetski materijal, municiju i drugo. Svako preuzimanje pošte potvrđivali su ličnim potpisom, a predavanje pošte su obavljali uz potpis primaoca. Stanica je imala šemu kretanja kurira u raznim pravcima, redosljed kretanja u pojedinim pravcima i slično.

Prvi sastav kurirske stanice činili su članovi SKOJ-a i to: Milan Iflije Branković — komandir stanice, Rade Gliše Jeličić (za vrijeme rata više puta je bio ranjavan, a neposredno poslije rata poginuo je od eksplozije ručne bombe), Nedo Celar (rođen u selu Rašnovac, poginuo 1943. godine na Vrpolju kod Sansikog Mosta), Luka — »Lune« Lulke Kecman (rodom iz Krnje Jele, poginuo 1942. godine u Sanslkom Mostu), Milan — »Bure« Branković (rođen u Krnjoj Jeli, poginuo u selu Omarskoj kod Prijedora), Bogdan Saje Inđić (iz Smoljane) i Jovan Stojanović (takođe iz Smoljane, oba danas žive u 'Novom Beogradu).

Kuriri su bili podijeljeni u dvije grupe, a svaka grupa je imala svoje pravce kretanja. Prva grupa je saobraćala na relaciji: Smoljana — Lušci Palanka — Bud·mlić Jaipra — Majkić Japra — Medvjeđe Brdo i obratno. Ovu grupu su činili: Luka Kecman, Neđo Celar i Milan — »Bure« Branković. Drugu grupu su činili: Rade Jeličić, Bogdan Inđić i Jovan Stojanović. Pravac kretanja ove grupe je bio Smoljana — Krnja Jela — Skakavac — Suvaja — Vođjenica — Risovac i Smoljana — Šobatovac — Janjila — Bravslki Vaganac — Drimić i obratno.

Svi kuriri ove stanice prije nego što su stupili na dužnost polagali su partizansku zakletvu.

Prvo naoružanje stanice je bilo: jedan stari austrijski karabin čiji su kundak i cijev bili skraćeni. Bio je to ka-

rabin Stojana Stojanovića — »Čolina« ikojeg je čuvao još iz iprvog svjetskog rata i obično ga je nosio kada je tjerao stado u planinu. Jedna italijanska puška i dva pištolja (vojno^državna) i jedan pištolj — »štajer«, čije je porijeklo nepoznato. Za svako oružje stanica je posjedovala 5—6 metaka. Oružje su nosili oni kuriri «koji su bili na dužnosti. Zimi, kada je planina bila teško prohodna zbog visokog snijega, kuriri su se kretali na krpljama.

U ovakvom sastavu relejna stanica je ostala do marta 1942. godine kada je premještena u smoljanäku šlkolu, a zatim u Tavane. Većina kurira iz relejne stanice ušla je u sastav Smoljanskog voda Petrovačke čete koja je logor ovala u Šobatovcu. Kao jezgro relejne stanice poslije marta ostali su samo Rade Jeličić i Milan Branković. Stanica je u toku rata stalno popunjavana novim omladincima umjesto onih koji su odlazili u partizanske regularne jedinice, tako da je kroz stanicu prošao veoma veliki broj omladinaca.

ODUŠEVLJENJE VLADIMIRA NAZORA

Na Prvom omladinskom kongresu u Bihaću bio je prisutan i čuveni naš pjesnik Vladimir Nazor.

Vatreni govori i borbeni duh omladine su pa razdragali i duboko uzbudili. Tako impresioniran i oduševljen, on je ustao i pozdravio omladinu, i na kraju veselo naglasio:

— Vi ste i mene i sve nas starce podmladili i okrilatili. Zato sa ovog mjesta proglašavam da od danas među partizanima više nema staraca!

MILJE LABUS

SKOJEVCI S ORAŠKOG BRDA

Noć je. Zima. Snježna vijavica ne prestaje. Kolona polagano odmiče. Zamoreni smo. Nije ni čudo. Trebalo je po tom pomahnitalom vremenu proći naporan put preko Plješivice. I, evo, upravo prelazimo cestu Donji Lapac — Bihać.

Iznenada — zvuk. Sve jači i jači. Sum motora.

— Njemački tenkovi — prostruja kolonom. Dolaze iz pravca Kruga. Idu dalje prema Nebljusima. Moraju proći ovom cestom.

Gdje se skloniti? Sta alko nas primijete?

Nije bilo mnogo vremena za razmišljanje.

S lijeve i desne strane ceste polegoše ljudske prilike. Cne i bijele. Baš kao i ova crno-bijela noć.

Polegoše kao pokošeno klasje. Po snijegu. A vijevica ne prelstaje. Kao da i ona pojačava ove šumove motora njemačkih tenkova. Padaju te bijele pahuljice po nama. Prekrivaju nas. I skrivaju.

Tajac. Nailaze njemački tenkovi. Prolaze. Prošao je i onaj zadnji. Nisu nas primijetili.

Ponovo smo uspostavili vezu i krenuli prema Strbačkom buku. U čamce, pa preko Une.

Bila je to kolona mladosti. Omladinke i omladinci vraćali su se sa jednog od svojih uspješno izvedenih zadataka.

Dolazili su iz Bjelopolja u Lici gdje su nosili topovske granate. Svaki omladinac i omladinka po jednu, a Mara Đ. Labus — dvije. I koliko god se pričalo o zimi, snježnoj

vijavici, njemačkim tenkovima, još više je isticana vrijednost i hrabrost ove omladinke. Nosila je dvije granate.

Tako su radili oni. Sikojevci s Oraškog Brda.

Skojevska organizacija u Oraškom Brdu počela je da radi početkom marta 1942. godine. Formirao ju je Dušan Knežević, član Sreskog komiteta SKOJ Bosanski Petrovac.

U početku je imala 14 članova — sedam omladinki i isto toliko omladinaca. Evo njihovih imena: Smilja Đukana Drljača, Mara Đurđa Labus, Mara Stevana Labus, Soka Milana Mandić, Mileva Jove Miljević, Mara Luke Petrović? Mara Gojka Pavlović, Todor Petra Zorić, Đuro Mile Karalkaš, Maniša Dane Labus, Dmitar Đukana Mandić, Čedo Đukana Petrović, Mile Dane Miljević i Dane Luke PiMpović.

Sekretar organizacije bio je Dmitar Mandić, sve do odlaska u VIII krajišku brigadu. Poginuo je 1945. godine kao omladinski rukovodilac u toj brigadi.

Poslije Dmitrovog odlaska, za sekretara skojevske organizacije u Oraškom Brdu došao je Đuro Karakaš i na tom mjestu ostao sve do oslobođenja. Umro je 1947. godine.

Sjećam *se* da je omladinsku zastavu prvi put pred omladinom nosio Todor Zorić.

Skojevska organizacija u Oraškom Brdu stalno je povećavala broj svojih članova. Pred IV neprijateljsku ofanzivu brojala je 34 člana.

Radom ove organizacije rukovodio je Dušan Knežević. Dolazio je neprestano u selo, brinuo se da svaka akcija naše omladine bude uspješno izvedena i, ukratko, mislim da je njegova velika zasluga što je skojevska organizacija uspješno obavljala svoje zadatke.

Poslije njegovog odlaska — u IV neprijateljskoj ofanzivi otišao je u našu jedinicu — skojevskom organizacijom u Oraškom Brdu rukovodio je Slavko Pilipović, sekretar Opš ti niskog komiteta SKOJ-a Bosanski Pretrovac.

Naveli smo jednu od akcija. A bilo je još mnogo drugiz zadataka koje je ova skojevska organizacija sa uspjehom izvršavala. Organizovani su analfabetski tečajevi,

radne akcije. Mnogi naši skojevci otišli su u VI i VIII krajišku brigadu.

Iz Oraškog Brda, koje je pred rat imalo 89 kuća, poginulo je oko 80 boraca, a isto toliki broj je dočekao slobodu. A oni koji su preživjeli bili su u brigadama. Tu su dočekali slobodu. U I, III, IV, VIII i X krajiškoj.

PUŠKOM NA TENK

Neprijatelj je s jednim vodom tenkova uporno pokušavao da prodre u selo Bijelu, koje je branio Prvi krajiški proleterski bataljon. Proleteri su se ručnim bombama suprotstavljali oklopu. U tome je naročito prednjačio borac Branko Vuković.

Njemu se pridružio i puškomitraljezac Segan. Bacio je nekoliko ručnih bombi, a zatim je otvorio vatru iz puškomitraljeza na čelni tenk.

— Sta to radiš, Segane? — upita @a komandir.

— Tražim rupu. Mora da je negdje i tenk šupalj. Na što onda diše? — odgovori Segan i poče da gađa.

Ponijeti ovom duhovitošću svog druga, proleteri su uz poklik »ura« zasuli ručnim bombama tenkove i tako odbili i drugi njihov juriš.

— Bogati, Segane, šta ti bi da gađaš tenk puškom? — upita ga komandir.

— Ma nisam ni ja, druže komandiru, lud, pa da ne znam šta puška može učiniti. Nego sam, pošteno treba govoriti, htio da razbijem strah od tenkova kod sebe, a more biti i jo\ kod nekih...

Sofija Vekić

SOFIJA VEKIĆ

NA NOVU 1942. GODINU

Snijeg je padao svu noć, ujutro ga je bilo prelko metar visine. Nema prtine, nema tragova ikoji idu u selo i iz sela u grad. Petrovac je u neprijateljslkim rukama, a tamo iza žice — tamo je sloboda, tamo su partizani, tamo su nove organizacije narodne vlasti, žena, omladine. Kako li je taj naš narod prihvatio oslobodilačku borbu, kako se sa oduševljenjem stavio pod rukovodstvo Komunističke partije, kako je odmah shvatio da je to revolucija za njegovo sutrašnje socijalističko, jednako, ravnopravno, bolje društvo!

O tome razmišljam toga jutra sjedeći za »singericom«, pa, iako gladna i bez izgleda da ću toga dana išta moći pribaviti za hranu — obuzima me zadovoljstvo. To je taj naš narod, pljačkan, proganjan, paljen, ubijan. Ostao je bez igdje ičega ,ali sa ogromnom vjerom u ciljeve borbe, u revoluciju, spreman da sve učini, sve od isebe da dade za borbu, za izlaz iz teškog zla koje je tek preživio, narod je u početku borbe sagledavao svijetlu budućnost. Ko će je dočekati? O tome se sada ne misli.

Šijem i ne smijem pogledati staru majku, bolesnu sestru, malenu sestričnu, jer svi su gladni, a ja ne znam kako ću im pomoći? Sinoć je stigao kući brat Petar — da nas poslije očeve smrti obiđe, a jutros ode u grad, ne reče zašto ide, iako je to za njega opasno.

Jednog momenta instifctivno osjetih neku opasnost. Ustanem i otvorim prozor i, eto ih, dolaze prema kući dva Italijana i dva žandarma. Moja je kuća zadnja, sela nema,

znači dolaze po mene. Prva mi je misao bila da uklonim pisma ikoja se nalaze u sobi u ormaru, a poslao ih je Vojo Kreco. Jedno je za mene, kojim traži izvještaj o jačini neprijateljskih snaga i rasporedu teškog oružja, a drugo je za skojeväku grupu. Sta da radim sa njima? Ako ih zadržim uza se, naći će ih kad me budu pretraživali, a gdje da ih ostavim kad će kuću pretresati? Brzo ih uvaljam u dvije grud vice i bacim kroz prozor u snijeg. Odmah potonuše u dubinu. Sad je trebalo u kuhinju, iz šivaće mašine izvaditi i uništiti drugo pismo. U isto vrijeme sa dvije strane ulazimo u kuhinju sa jedne strane ja, a sa druge karabinjerski serđente, karabinjer i dva žandarma.

Odmah saopštiše da su uhapsili Petra i da će biti sproveden u koncentracioni logor u Italiju, a da sada moraju izvršiti pretres kuće. Postalo mi je i teško i nezgodno. Teško radi majke kakvi je jadi zadesiše, a i mene će sigurno povesti. Kako da im izmaknem?

Zandarmi pozvaše majku i sestru da budu prisutne pri pretresu soba, a karabinjeri ostadoše sa mnom u kuhinji. Kada su pretražili kuhinju, serđente priđe šivaćoj mašini i reče mi da je otvorim. Sva sam pretrnula od straha. Pravim se da ga ne razumijem, onda da ne znam otvoriti mašinu, ali kad mi on pokaza kako se to radi ne preostade mi drugo nego da je otvorim. A pismo se pokaza u svoj svojoj bjelini.

Ne znam da li me je više strah za sebe, ili žalost što će mi majka, evo, doživjeti hapšenje i drugog svog djeteta. To mi je u tom času bilo najteže. Zato, više mehanički, rekoh »pst«, sa prstom na ustima, pokazujući put sobe.

— Perfce? — zapita serđent.

— Mama ne smije vidjeti pismo, — rekoh zbunjena do kraja.

— Aha, aha! — reče i dohvati neki žurnal, stavi u njega pismo i sa karabinjerom ode u ostavu. Grozničavo sam razmišljala kako ću se izvući iz ovoga. Kao da mi je ipak povjerovao. Pa da, tako ću i nastaviti, moram se pokazati što naivnijom!

Vrata se otvaraju, serđentov prst me zove da dođem. Sva sam se skrutila. Bila sam prava zaplašena naivka.

— Šta tu piše? — pita me karabinjer. Pogledam pismo. Pa to je spasonosna ćirilica! Ne znaju čitati ćirilicu, ne mogu pročitati pismo! Šta piše? Skojevka Radojka Lukač piše: Prvo, krojački naučnik Markan Cosić, koji radi kod njezinog brata, uprtio na rame u vreću umatan mitraljez, koji je dobiven od domobranske vojske, i ponio ga u Suvaju. Sretno prošao kroz talijansku stražu, ali kad je bio pri izlazu iz grada zaustavila ga je muslimanska milicija, zahtijevajući da pokaže šta ima u vreći i kuda to nosi. U takvoj situaciji Markan je našao da je najbolje da bježi prema Suvaji, kuda je i pošao. Pucali su za njim, ali Markan pobježe i odnese mitraljez! Drugo, trgovkinja Mara Kreco, iz svoga dućana poklonila četnicima zimsku odjeću. Treće, pokret četnika za Crne Potoke u borbu protiv partizana.

Počeh nešto mucati, ali me oni zapitaše: Zašto mama ne smije znati za pismo? Brzo se sjetih šta ću kazati.

— To je pismo od moga momka, za koga mi mama ne dozvoljava da se udam!

— Zašto ne dozvoljava?

— Aha! A šta piše u pismu?

— A šta piše tu? — pokazuju mi na završetak pisma. Sad sam u neprilici. Tu piše: »Voli te Rada«, a ako provjeravaju — momka pod tim imenom neće naći. Rada ima brata Čedu. Kako ću im javiti šta treba da kažu kada ih budu pitali?

— Piše »Voli te Rade« — rekoh, pa šta bude?

— Hm, hm! — Onda su tiho razgovarali na talijanskom, vjerovatno su riješili da ne zovu žandarme da ja ne bih »stradala od mame«. Za to vrijeme bila sam na stotinu muka — šta ako pozovu žandarme? Onda mi se okrenu serđent i mimikama i pomoću karabinjera objasni mi, da oni neće kazati mami, a ja neka sakrijem pismo tamo gdje djevojke kriju pisma i pokaza na otvor na mojoj bluzi i — predade mi pismo. Blenula sam u blijedo, naborano lice starog serđenta. Nisam mogla povjerovati svojim očima. Zar je moguće da ih je tako lako prevariti? Vjerovatno taj čovjek ima kod kuće kćer, pa se sad, u daljini, ražalio nad jednom djevojkom. Znači da sam dobro »odglumila«. Stidljivo se okrećem od njih, stavljam

pismo u »njedra« i prva izlazim iz ostave. A onda brzo otvaram »ringlicu« na šporhetu i ubacujem pismo u plamen! Sada neka pitaju. Ni jedno pismo nisu uhvatili, znači da sam se izvukla.

Pretres kuće nastaviše. Serđente je uočio modne žurnale na jednoj hrpi i počeo ih pregledati, listajući jedan po jedan. Ialko sam mislila da sam to dobro saikrila, on iz jednog izvuče »Bilten Narodnooslobodilačke borbe« sa crvenom zvijezdom u lijevom gornjem uglu i sa naslovom — »Smrt fašističkom okupatoru!

— Ko je ovo tu saikrio, vaš brat?

— Ne ,on to nije ni vidio, to sam tu stavila ja.

— Odakle vam ovo?

Ka!ko sad lagati, šta na brzinu smisliti? Primam na sebe odgovornost, jer i jeste moje, ali se moram izvući. Zar talko glupo stradati? Mogu li biti sigurna u sebe da pod mukama neću izdati ostale? I za čudo — ostadoh prisebna. I pođoh u zadnju igru, ali sa malom nadom da ću se ovaj put izvući.

— To mi je juče donio jedan seljak i rekao da mi to šalju banditi iz šume. Ja nisam htjela primiti, ali on mi je rekao da ako ne primim da ću biti ubijena. Morala sam primiti, ali sam to sakrila i nisam htjela nikome da predam.

— Ko je taj seljak?

— Ne znam ga, nisam ga prije nikada vidjela. Vodio je konja natovarena sa drvima da proda u gradu. I njemu su zaprijetili da će ga ubiti ako to ne preda.

Nastojala sam da izgledam što više iskrena i da pokažem veliki strah od »bandita iz šume«. Ako mi ne povjeruju, povešće me sa sobom. Serđente uze »Bilten« i predade ga karabinjeru. Onda mu pažnju privuče crvenom olovkom iscrtan izliniran pak-papir iz koga sam izrezivala »šnitove«. Bila mu je (sumnjiva crvena olovka. Počeo je ispitivati: šta je to, zašto je to iscrtano, ko je to radio, zašto crvena olovka, zašto je rađeno ravnalom, šta je iz toga izrezivano i slično. Dokazivala sam ono što zaista i jeste ,ali mu je sve to izgledalo veoma sumnjivo i oko toga me je najviše ispitivao. Najzad su uzeli olovku i taj preostali papir i — otišli. Otišli su bez mene!

Kada sam odahnula od te silne nervne napetosti, sjetih se da mi je to jedina olovka koju imam i da drugu više ne mogu nabaviti; bez olovike ne mogu šivati, a bez šivanja ne mogu nabaviti hranu.

— šta ću sad za olovku? — glasno se zapitah, gledajući moju malu, desetogodišnju sestričnu, koja je u četvrtoj godini ostala bez majke. Ta mala Dobrila bila mi je desna ruka u raznošenju ilegalnog materijala po gradu. Svežem joj maramu do tijela i unutra stavim materijal. U ruku uzme kanticu kao da nosi mlijeko. Kome dođe nudi mu »mlijeko«, alko dobije znak da je »čisto«, ona predaje materijal. U tome je bila veoma spretna i neumorna. Poginula je na Sator-planini u IV neprijateljskoj ofanzivi.

— Sad ću ja da ti donesem olovku — reče i otrča. Za malo eto je i nosi olovku. Smijala sam se kad mi je pričala kako je na uskoj prtini pretekla grupu, pa operišući sa par talijanskih riječi istreskala serđentu kako se tako ne mogu uzimati tuđe »matite«, da je to matita njezine »zie«, da ona sa tim zarađuje za »mandare«. Sva četvorica su je gledali ,nasmijali se i vratili joj olovku.

Petra interniraše u italijanski koncentracioni logor.

Tako je za mene otpočela burna ratna 1942. godina.

DRAGO KECMAN

MOJA SJECANJA NA OMLADINU BUKOV ACE

Omladina bosanskopetrovačkog kraja je još prije rata održavala čvrste veze sa tamošnjom partijiskom organizacijom. Organizovane su čitalačke grupe, otvarane biblioteke i čitaonice kako bi 'se mladi naraštaj pravilno usmjeravao i pripremao za predstojeću boAu.

Mladi iz sela Bukovače još tada su kontaktirali s članovima partijske organizacije: Tomom Moračom, Dragom Lazukićem, Stevom Ševom i Ilijom Došenom. Ovi komunisti su, pravilnim vaspitanjem i pravovremenim obavještavanjem, unosili zdrav duh među mlade, ulivali im hrabrost za predstojeće akcije.

Oko 40 omladinaca iz Bukovače, tih dana 1939. bili su povremeno članovi sportskog društva »Soko «i na svim značajnijim priredbama i 'svečanostima, koje su održavane u ovom kraju, izvodili vježbe. U ovoj sportskoj organizaciji se, pored redovnih vježbi, održavala i dopunska politička nastava koja je imala za cilj da omladini ovog područja objasni šta je radnička klasa, a šta buržoazija, kao i da joj prezentira značaj i ulogu KPJ kao avangarde radničke klase i seljaka.

Već tada je omladina ovog sela bez rezerve prihvatila sve zadatke i savjesno i do kraja ih ispunjavala.

Ilustracije radi navešću primjer da je omladina Bukovače, poslije štrajka radnika u Bosanskom Petrovcu 1938. godine, u kojem je poginuo radnik Petar Dronjak iz Vedrog Polja, organizovala komemoraciju na crkvenom zboru u Bukovači osuđujući ubice i vlast nenarodnog režima.

Uipravo u trenutku najveće boli i plača za izgubljenim drugom, naišli su žandarmi i rastjerali prisutne, ostavljajući samo majku pokojnog Dronjka da na grobu tuguje.

Zahvaljujući komunistima, omladina Bukovače je 1939. godine orgamizovala i tečaj za opismenjavanje radničke i seoske omladine, pretežno ženskog pola.

Sve ovo pokazuje da su mladi ovog sela pravilno i na vrijeme shvatili opasnosti koje će uslijediti od fašističke Njemačke.

I, u tim prvim danima rata, mada nisu nikad služili vojsku, omladinci Bukovače, željni slobode i »provođenja ciljeva KPJ, javljaju se vojnim vlastima da prime oružje i da idu u borbu protiv neprijatelja. Prvi među njima su bili: Pero Rodić, Mirko Balaban, Mića Trkulja, Vlado Kecman i drugi. Ova prva trojica mladića su odbili da idu u vojtìku NDH, iako su dobili njen poziv. Prilikom dizanja ustanka 27. jula 1941. godine u užem kraju prvi su pošli u borbu protiv neprijatelja.

Omladina je već u prvim trenucima ustanka, potpuno svjesno, politički zrelo, prihvatila liniju KPJ i rušenje trojnog paikta 27. marta 1941. Odmah poslije kapitulacije stare Jugoslavije, mladi iz Bulkovače prikupljali su oružje od bivše jugoslovenske vojske koje im je, itekako bilo potrebno za vođenje NOB-e. Nastojali smo po svaku cijenu da prikupimo što više oružja. Na dan 27. jula 1941. godine iz špilje na Velikoj gredi lično sam dekonzervirao oružje i dao ga prvoborcu i junaku Bulkovače — Mići Trkulji. Čim je primio pištolj, Trkulja je odmah otrčao na prugu Vrietina — Brizgač i napao ustaše. Dvadeset trećeg avgusta iste godine Trkulja je ponovio sličan podvig !kada je s puškom u ruci, na logorovanju u Di jelovinama, napao bataljon Pavelićeve vojske. Poginuo je u borbi prsa u prsa kao puškomitraljezac krajem maja 1942. gođ'ne u selu Koluniću. Na mjestu pogibije privremeno je i sahranjen, ali je odmah poslije oslobođenja Bos. Petrovca njegovo tijelo sahranjeno uz najveće počasti u selu Bukovači. Organizatori ove sahrane bili su Dragoljub Kecman - Ljaljo, Smilja Petrović i Branko Kovačević, a u povorci su učestvovali mladi iz Bukovače, Drinića, Vedrog Polja.

Taikav veličanstven pogreb zaista nisam dosad vidio. Oproštajni govor druga Vlade Bajića, u ikojem je istakao hrabrost i požrtvovanje Miče Trkulje, a zatim počasna paljba koju je izveo jedan partizanski vod koji je prisustvovao sahrani, učinili su da se od ovog hrabrog omladinca zaista na dostojan način oprostimo.

Iz redova bukovačke omladine ponikla su i dva narodna heroja: Đuran Kovačević i Pero Kecman - Mukonja. Ovaj posljednji bio je veoma zapažen već prvih dana borbe. Gotovo jedini je znao rukovati pušikomitraljezom (bio je podoficir u bivšoj jugoslovenskoj vojsci). Pokazao se kao neustrašivi borac i predstavljao je pojam hrabrosti i omiljenosti u narodu petrovačkog kraja.

U prvim danima borbe nalazio se u partizanskom bataljOnu »Sloboda« kojim je komandovao Milutin Morača. Istakao se zaista izvanrednom hrabrošću 24. i 25. avgusta 1941. godine kada je, na sektoru Petrovac — Drvar, pokosio 17 neprijateljskih vojnika — ustaša. Tom prilikom na ovom prostoru nalazilo se 12 ustaških bataljona koje je poslao Pavelić da uguše ustanak u Bosanskoj krajini. Njihovi napadi u dva navrata bili su odbijeni. Zanimljivo je napomenuti da je Muikonjin pomoćnik u ovim okršajima bio njegov stariji brat Ilija Kecman koji mu je, ujedno, svojim leđima, predstavljao i postolje za puškomitraljez.

Borbene podvige Mukonja je izvodio sve do svoje pogibije — tokom V neprijateljske ofanzive.

Sa zvonarom Nikolom Kovačevićem 24. avgusta 1941. kosio sam žito na jednoj od livada pored Bukovače. Pomno smo gledali pripreme koje su vršili domobrani i ustaše u vezi s predstojećim napadom na Oštrelj. Od ustaških vlasti u Petrovcu stiglo je obavještenje da su svi Srbi poubijani, a da se njih stotinjak odmetnulo u Oštrelj.

Međutim, prilikom napada na Oštrelj, neprijatelja je dočekalo oko 800 naoružanih civila.

Poraz Pavelićeve vojske na bojnom polju i uspjeh oštreljskih partizana unijeli su novu snagu i vjeru u redove omladine. Naime ,opravdanost vođenja borbe i vjera u konačan uspjeh, odnosno pobjeda nad okupatorom, ni jednog trenutka u naredne četiri godine, nije napuštala

mlade ili poljuljala njihov moral. Samo da pomenem da je tada, u tim prvim danima ustanka, u Buikovači koja je tada brojala ukupno 550 stanovnika, bilo 146 omladinaca.

Krajem 1941. godine KPJ je formirala Pozadinsku omladinsku četu koja je djelovala u užem selu. Komandir Ćete bio je Dmitar Lukić, a komandir jednog voda — Ilija Balaban.

U sastavu vodova nalazilo se tada Oko 40 omladinaca iz zaselaka. Poslije je formirana nova četa za Drinić, Bukovaču, Baru, Šekovac i Bravski Vaganac, koja je brojila oko 200 omladinaca. Mada su u ovoj Četi bili omladinci koji nisu služili vojsku, to im nije smetalo da postanu jedna od najsposobnijih i najorganizovanijih organizacija u pozadini, spremna da uspješno izvede svaku akciju, pa i da prihvati borbu.

Svaki omladinac je zbog toga morao da u sopstvenoj režiji nabavi drvenu pušku, propisnog formata i težine, dimenzija koje odgovaraju pravoj pušci.

Komandir ove Čete je bio Gojko Spegar- Gašo, a politički komesar Dušan Kecman.

Cilj «formiranja ovih četa u pozadini bio je da se mladi što prija osposobe na vojničkom i ideološkom planu, odnosno da se što prije pripreme za borbu. Četa se s asta jala jednom sedmično ,a ukupna obuka trajala je šest sati, od čega dva političke i četiri sata vojne nastave.

Vojna nastava obuhvatala je rukovanje oružjem: rasklapanje, sklapanje, čišćenje i podmazivanje oružja, kao i obuku u punjenju, pražnjenju, nišanjenju i okidanju.

U taktičkoj obuci posebna pažnja se posvećivala postupku borca u napadu, borbi u naseljenim mjestima, šumi, postavljanju zasjeda i borbi u odbrani. Pri tome omladincima je Skrenuta i pažnja na nužnost maskiranja, kretanja na bojištu korištenjem zaklona i dr.

Na časovima političke d ideološke nastave mladima je posebno objašnjen pojam radničke klase i njene avangarde — KPJ. Naglašena je uloga Partije u ilegalistvu i narodnooslobodilačkoj borbi pri čemu je govoreno o petokrakoj zvijezdi i oktobarskoj revoluciji. Time je ujedno razvijena i ljubav prema SSSR-u, Engleskoj i Americi. Poslije svakog časa nolitičke nastave, sekretar SKOJ-a

Bogdan Morača bi pročitao najnovije vijesti, tako da je svaki omladinac blagovremeno bio informisan o svim događajima na frontu. Pošto su omladinci, pored snažne patriotske svijesti ,imali i solidno vojno-političko obrazovanje, Ikod svih članova Pozadinske čete vladalo je pravo takmičenje fco će prije biti prebačen na front. Do prve polovine 1942. godine, na front su uglavnom odlazili oni koji su već služili vojsku, ali su kasnije pozivani pretežno borci iz pozadinskih četa ili omladinskih organizacija i SKOJ-a. Da bi taj prijem ilustrovao pomenuću da sam, zajedno s nekoliko mojih drugova iz Bukovače, dva puta isticao svoju kandidaturu dobrovoljca za front. Oba puta su me vratili zbog toga što sam bio potrebniji u pozadini. Međutim, treći put nisam pristao da se vratim u pozadinu, nego sam otišao na front. Do kraja 1942. godine svi omladinci Pozadinske čete bili su aktivni borci na frontu i do kraja rata borili se za slobodu svog naroda, za ostvarenje ideja revolucije. Mnogi od njih prolili su krv, pali su u borbi protiv okupatora, poginuli hrabro i dostojno u odbrani svoje zemlje.

Želio bih posebno da naglasim da je omladina sela Bukovače imala zaista sposobno rukovodstvo, vjerno i odano KPJ. Posebno su se isticali: Vlado Kecman, Nada Balaban, Danica Sevo, Bogdan Morača i drugi koji su krajem 1941. godine učinili mnogo na omasovljenju skojevske organizacije. Na jednom sastanku u Bukovačkoj školi, kad su prenošene direktive KPJ sa sastanka partijskog rukovodstva u selu Risovcu, istaknuta je potreba da se omasovi SKOJ i da se povede borba protiv Italij ana. Istovremeno na tom sastanlku raskrinkani su i četnici koji su u naj odsudnij im trenucima napuštali narodnooslobodilačku borbu i prešli na stranu okupatora. Sastanlku u Bukovačkoj školi prisustvovali su svi omladinci Bukovače. Sastanak je otvorila Danica Ševo i dala riječ Mići Rakiću koji je održao referat o ciljevima borbe koju vode partizani, pri tome posebno je naglasio da se mora povesti i borba protiv Italij ana koji nisu, po propagandi četnika Mane Rakvića, zaštitnici naroda. Poslije Miče Ralkića govorio je pop Bogdan Kuburić, partizan i borac koji je, govoreći o skretanju četnika na stranu okupatora, istakao da se što prije

mora osuditi njihova politika, ali da ti isti četnici što prije moraju biti razoružani. Na koncu je govorio Vlado Kecman i tom prilikom izbacio je parolu da omladina neće kralja. To je prihvaćeno sa opštim oduševljenjem u selu.

Svakom omladincu koji je bio na ovom sastanku bilo je jasno šta znači oslobodilačka borba i ko su istinski borci za slobodu.

Omladina Bukovače tada je dala obećanje da će požrtvovano sprovesti direktive KPJ, ali da će, u isto vrijeme, i odlučno voditi borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Mislim da ie upravo ovaj sastanak u Bukovačkoj školi bio snažna manifestacija odanosti i privrženosti ciljevima naše revolucije i Komunističke partije. Naime, sve ono što je zaključeno na ovom skupu istovremeno je bio i pravilan putokaz za Bukovačku omladinu koja u toku čitavog rata, nije pokazala ni malo malodušnosti ili sumnji u ispravnost vođenja borbe, odnosno kolebanja u vodeću ulogu Komunističke partije Jugoslavije.

PJESNICI SU NAHRANJENI

Jedinice Petog korpusa tek se probile iz obruča s planine Šatora. Štab se smjestio u jednoj seoskoj kući i svi **sit** *se zabavili oko oskudne večere. Istom se komandant Košta Nad nešto prisjeti i zovnu doktora Vasu Butozana:*

— Deder, Vaso, vjere ti, vidi jesu li nešto večerali Skender Kulenović i Branko Čopić.

Vaso se zamaja po kući, nade neke kuvane krompire, uđe u susjednu sobu, pruži dva krompira Skenderu, dva Branku ,vrati se natrag i raportira:

— Druže komandante, pjesnici su nahranjeni!

LJUBIŠA CURGUZ

RADIVOJE JE S NAMA

Poslije savjetovanja koje je organizovao Okružni komitet KPJ u Jurjevića logoru u Lastvama, kod Krnjeuše, početkom januara 1942. godine i na kome je raspravljano o vojno-političkoj situaciji na petrovačko-drvarskom području, Sreski komitet KPJ za Bosanski Petrovac razmatrao je konkretne mjere koje treba preduzeti. Jedna od tih mjera bila je da se pojača politički rad na terenu, a posebno u vojnim jedinicama, da se borci na frontu upoznaju sa najnovijim političkim događajima, da se unese više organizovanosti u političko informisanje i vaspitanje boraca. Ovaj zadatak trebalo je da sprovedu članovi Komiteta.

Kod nas, u Krnjeušku četu, koja je u to vrijeme držala položaje oko Bosanskog Novog, došao je Radivoje Rodić. Tada je on u Sreskom komitetu bio zadužen za partijskonpolitički rad u Krnjeuši, pa i u njenoj četi, bez obzira što je ona u jesen 1941. godine otišla daleko od Krnjeuše.

Po dolasku u četu, informisao se o stanju u njoj, o raspoloženju boraca, uslovima života i rezultatima koje je postigla u borbi. O svemu tome informisao ga je komandir Lazo Atlagić i politički komesar Savo Batinica.

Pero Vranješ, sekretar partijske ćelije, upoznao je Rađivoja o njenom radu u periodu od tri mjeseca, od kako je četa napustila Krnjeušu.

U četi je bilo malo članova KPJ, svega četvorica, isto toliko kandidata za članove KPJ i jača grupa članova

SKOJ-a. Zbog rasturenosti vodova na širokom frontu i dosta teške zime, bila su otežana kontaktiranja između vodova. Kontakti komande čete sa vodovima, posebno našim 3. vodom koji je bio najviše udaljen, bili su gotovo nikakvi.

Sa borcima se slabo politički radilo. Oskudijevali smo i u informacijama, jer smo radio-vi jesti, kao jedini izvor informisanja, rijetko dobivali.

U našem 3. vodu, možda je ovaj rad bio i najintenzivniji, ali nas nije zadovoljavao. Naime, vod je bio pretežno sastavljen od omladinaca. Dobar broj ih je bio u SKOJ-u. Tu je bio i aktiv, čitalačka grupa i grupa kandidata za KPJ. Našem vodu se pripojila i jedna grupa boraca iz Novske čete, uglavnom članova SKOJ-a. Politički rad odvijao se ne sa vodom, već po grupama. Cio vod je rijetko kada imao prilike da čuje političko izlaganje, detaljnije informacije o događajima u nas i u svijetu i si. Sa naših sastanaka, svojoj desetini ili grupi, prenijeli bismo ono što se moglo i smjelo reći u običnom razgovoru ili kroz nametnutu diskusiju, i na tome bi se završila aktivnost političkih aktivista.

Otakvim radom ni sami nismo bili zadovoljni. Peri Vranješu, koji nas je obišao prije Radivojevog dolaska u četu, sve ismo ovo otvoreno rekli. On nije bio u stanju da nam pomogne. Dao nam je nešto malo literature. Imao je puno povjerenje u nas da ćemo raditi koliko možemo. Jer, stanje i odnosi u vodu, posebno borbeni moral, bili su zaista na zavidnoj visini. Sa narodom smo imali perfektne odnose.

Negdje polovinom januara, Radivoje je došao u naš 3. vod, koji se nalazio u Rakanima. To je bilo samo nekoliko dana poslije našeg povratka sa Banije. Upravo, mi smo sa jednim odlično naoružanim vodom naše i Vrtočke čete prešli na banijisku stranu na zahtjev banijskog rukovodstva da im pomognemo pri osvajanju ustaških uporišta Gvozdensko i Bršlinac na Zrinjskoj Gori. Zadatak je vrlo uspješno izvršen. Sve zaplijenjeno naoružanje i opremu predali smo Banijökom odredu. Naši borci su se odlično držali i kod naroda tog kraja i boraca ostavili smo

takve utiske koji imponuju, a to nam je i javno rečeno pri raistanlku.

Međutim, kada smo o tome informisali Radivoja, najprije nam je odao priznanje, a potom nam je uputio dosta oštru kritiku za tri stvari:

Prvo, što smo dozvolili đa na Baniju idemo po privatnim dogovorima nekakvog »Bradice«[1]), a ne po odobrenju pretpostavljene komande. Drugo, što smo dozvolili da neki drugovi otuda donesu neke opljačkane stvari, pa čak i ikonja da dovedu, i treće, što smo dozvolili da nas kod banijiskog rukovodstva predstavlja »Bradica« za vrijeme izvođenja akcije.

Pošto srno mu Objasnili o čemu je riječ i da su njegove primjedbe djelimično tačne, da smo te stvari već raspravili, bio je uglavnom zadovoljan.

Radivoje je porazgovarao sa drugovima. Informisao je vod o stanju na terenu Krnjeuše, o situaciji oko Bosanskog Petrovca, a posebno o izdajničkoj ulozi Mane Rokvića i grupe četnika koji su zajedno s njim prešli na stranu neprijatelja. Tom prilikom nas je upozorio na širenje neprijateljske propagande i netačnih vijesti od strane raznih kolebljivih elemenata. Te vijesti su i do nas stizale. Rdkao je da takvim ljudima moramo pružiti otpor i protiv njih preduzeti oštre mjere.

Pepu Kačara, sekretara skojevskog aktiva, Nikolu Vranješa, komandira voda i mene, pozvao je u kuću S. Japundže na razgovor. Razgovor je dugo trajao. Očito, Radivoje je želio dobiti detaljna obavještenja o situaciji u našem vodu, o držanju svakog borca u borbi, prema mještanima, o međusobnim odnosima. U suštini, kako se moglo shvatiti iz njegovih pitanja, želio je da se upozna sa mor alno-politi ckim stanjem, odanosti i izdržljivosti bo-

') Sarač iz Vodjenice. Nccsio je bradu. Bio je virio hrabar borac. Zbog nestašliuika, naipcrasitositi i pomalo i anarhizma, napustio je svoju čeitu i kao individualan borac svugdje se potjavlj'iivao. Često je odlazio preko Urne kod bamijskih drugova. Tamo se predstavljao Ikao neki komandant, komandir. Mi to nismo anali sve do tada. Kada smo to doznali, još iu toku izvođenja äkeitje, zahtijevali smo da napuisti naš vod. Otišao je tih dana u svojiu ctìtu. Poginuo je 1943. kao borac u 1. krajiškoj brigadi.

raca koji su mjesecima odvojeni od svoga kraja, a uslovi na frontu su bili više nego teški.

Vod je držao položaje na frontu širokom gotovo 10 km. Sa komandirom čete kontakti su bili veoma rijetki. Ustaše i domobrani su često vršili ispade na slobodnu teritoriju, a i naša aktivnost bila je prilično česta. Sve je to, kako smo iznosili Radivoju, u suštini dovelo do vrlo pozitivnog razvoja međusobnih, drugarskih odnosa, zbližavanja i međusobnog upoznavanja, učvršćenja borbenog morala i usredsređivanja naših misli i stremljenja na zadatke i obaveze koje iz svega toga proizilaze. I naš ugled u narodu Rakana bio je na takvoj visini da to čak nismo doživjeli ni u našoj rodnoj Krnjeuši. Teškoće su nas toliko međusobno povezale da smo mi, naš vod i mještani sela Rakani, predstavljali veliku porodicu u kojoj je vladala sloga, razumijevanje i poštovanje[2]) vrijedno svake pažnje.

Poslije opštih informacija koje je Radivoj unosio u svoju bilježnicu, Pepa je na Radivojev zahtjev započeo iznošenje podataka o radu äkojevskog aktiva. Radivoj je dao ozbiljnu primjedbu i to na sadržaj rada. Pepi je udarilo rumenilo u lice, pogledao je Radivoja, duboko uzdahnuo i prekinuo informisanje. On je Radivoja odlično poz-

[2]) Kad. smo 27. januara 1942. godine krenuli prema Agićima, ustaškom uporištu, na koga je bio organ izov an napad noću 28/29. januara, narod Rakana nas je ispratio suznih očijiu. Cijelo selo bilo je na nogama. Ispraćaj je bio izuzetno dirljiv. Danonoćno patroliramje na fronitu preuizeli su mještani. Urnjesito pušaka uzeli su kolje. Rekli su nam da budemo bez brige. Oni će nas za vrijeme odsutnosti u potpunosti oponašati. A položaji koje je neprijatelj držao, bili su 'toliko ibliziu da su naše patrole ujvijeik bile na domelt oka. A kad smo 'se 1. februara, poslije neiuispjeha u borbi na Agiće, vratili u Rakane, selo nas je dočeikalo i pozdravtilo kao pogrebnu povorku. Malo je bilo onih koji su smogli snage da nas upitaju 'bilo šta. Iako premoreni, promrzli i utučeni zbog pogibije najboljih, gotovo trećine drugova iz voda, cijelu noć niiko od nas nije oka sklopio. Okruženi izvanredno dirljivom pažnjom svih žitelja Rakana, zoru smo dočekali u evociranju uspomena na Bogdana Ostojića, Mila Ličinu, Joviou Batesa, Branika Kovačevića, Grojika Novakoviića, Trifuna Jokića, Dragu Manojlovića i Radivoja Rodića, koga smo samo prije nekoliko dana, kao člana Sreskog partijskog komitelta, sa osobitom pažnjom sfašali na konferenciji.

Mjeötamii Ralkana su nalš neuspjeh, našu rtlugu i bod za drugovima-, podnijeli mnogo iteže nego mi.

navao, cijenio i poštovao. Radom u aktivu ni sam nije bio zadovoljan. Stid ga je obuzeo i odlučio je da prekine izlaganje, jer je ocijenio da je Radivoj već dovoljno informisan i da ima dosta elemenata da dade svoju ocjenu.

Radivoj je ukazao na potrebu sadržajnijeg i intenzivnijeg rada. Iznosio je neke primjere iz rada Drinićke i, koliko se sjećam Medenopoljske skojevske organizacije u pozadini i upitao šta mu možemo reći o držanju Mate Karanovića i Bogdana Ostojića, koji su nedavno došli iz Srbije?

Rekli smo mu da je Matino držanje izazvalo ozbiljnu sumnju u vodu. »Razbolio se«. Teško smo ga ubijedili da ide kući, ali pod uslovom da nam ostavi pušku. Dugo se opirao. Otišao je, ali je puška ostala u vodu. Radivoju sam ispričao kako nam je Mate, dok smo se nalazili na odmoru, krajem decembra, u gaju pored Japundžinih kuća, govorio o uspjesima četnika pri zauzimanju Sarajeva. Kada sam ga upozorio da nam ne priča gluposti, rekao je da je to uz put saznao. Upitao sam ga da li je svjestan šta govori i, ako ima namjeru da među nama širi četničku propagandu, neka to i otvoreno kaže pred drugovima da bar znamo s kim imamo posla. Međutim, Mate se nije dao zbuniti, pa je postavio pitanje:

— Dobro, ti malo prije govoriš kako nema Boga. A kada te ja pitam kako to možeš da tvrdiš, a ti veliš da u svijetu još niko nije dokazao da tako nešto postoji, da ga ni vi avijatičari niste sreli čak ni iznad oblaka. E, vidiš — veli Mate — ja i Bogdan smo od Užica do Petrovca, pored partizana, vidjeli na hiljade četnika.

— I defile u Sarajevu — upitah ga?

— Taj defile kroz Sarajevo, doduše, niismo vidjeli, ali ja sam to čuo.

Bogdan me je podržao. I više od toga. Rekao je da Mate nije samo bolestan ispod kaiša (stomak), već i ispod kape. On ga je sa nekoliko riječi dotukao.

Mate je ubrzo ikao »bolesnik «otišao u Krnjeušu neka se tamo pokaže ko je i šta je — rekoh Radivoju.

I Nikola i Pepa potvrdili su da je Matino ponašanje u najmanju ruku sumnjivo i da niko od nas ne želi da se on poslije »ozdravljenja« vrati u četu.

Za Bogdana Ostojića, rekao nam je Nikola, tvrdim da bi naša četa bila na daleko poznata kada bi takvih Bogdana bilo više. Tako o njemu misle svi u četi.

Kada je saslušao naša izlaganja i rekao šta misli da xd nais nije dobro, upitao nas je kako smo zadovoljni radom Pere Vranješa?

Rekli smo mu da smo u tri-četiri akcije zajedno učestvovali, cijela četa. Pero je dobar borac i drug. Da je neposredno pred njegov dolazak bio sa nama dva dana.

— Evo, dao mi je ovo da prorađujem u vodu — rekoh Raidivoju, potkazujući mu par brojeva užičke »Borbe«.

— I ni o čemu drugom nije sa vama razgovarao —- upita Radivoj?

— Kako da nije. O svemu i svačem smo razgovarali, rekli smo. Dobili smo utisak da je najmanje bio zadovoljan radom partijske organizacije, jer je nekoliko puta rekao da je velika šteta što je u četi malo komunista.

Kada smo pošli na ručak, Radivoj nam je ponovio da je zadovoljan našim držanjem u borbi, ispoljenom hrabrošću u akcijama, ali da bi kao kandidati Partije, misleći valjda na nas trojicu, morali politički biti još aktivniji. Obećao nam je da će nam poslati materijali za čitanje, koji se već odavno nalazi kod Pere u komandi čete.

Dok smo ručali, upoznali smo ga sa grupom omladinaca iz Novske čete. Oni su se priključili našem vodu neposredno poslije našeg dolaska u Rakane. To su bili: Svetozar Ličina, Vojislav Čiča i drugi. Većina njih su skojevci. Vrlo su aktivni u čitalačkim grupama i u diskusijama. Imaju i nešto materijala. Jovičić, omladinski rukovodilac na terenu, često nam je — uveče kada bi se našli na prelu kod omladinki i žena u Rakanima — čitao Čopićeve pripovijetke i drugu literaturu. Bio je vrlo agilan i uporan.

Nekoliko dana prije akcije na Agiće, zakazan je zbor cijele čete. Svi smo se okupili na jednom proplanku kod Čađavice. Radivoj nam je iznio političku situaciju. Govorio je o herojskoj borbi crvenoarmijaca u okruženom Lenjingradu, kao i o nizu drugih tema, posebno o situaciji na drvarskom i petrovačkom području. Poseban naglasak

dao je na četničku izdaju i aktivnost naroda i omladine na njihovom raskrinkavanju.

Našu četu Radivoj je istakao Zbog rušenja Unske pruge, pa čak i oklopnog voza. »I u Baniji ste postigli velik uspjeh. O tome se danas naveliko govori na terenu« — rekao je Radivoj.

Koristeći podatke koje smo mu ranije dali pri popisu municije, rekao je da se i tu mora ogledati drugarstvo i jedinstvo čete. Neko ima 10, a neko 250 metaka. To je nedopustivo.

Odmah je predloženo da izvršimo poravnanje. Sjećam se da sam tom prilikom dobio oko 40 metaka.

— Svaki metak mora biti siguran pogodak u neprijatelja — govorio je Radivoj. Zato municiju moramo čuvati, ali ne u torbi kako to misle pojedinci.

Kada je bio sa nama u Rakanima, u toku jednog razgovora je nagovijestio da bi moglo doći i do nekih promjena u komandi čete.

— »Lasan« se sve više kompromituje. Treba birati boljeg komandira.

Pepa je i ne sačekavši kraj Rađivojevog izlaganja predložio mene. Nikola je to podržao. Radivoj me je upitao šta je o tome mislim. Pružio sam energičan otpor. Objasnio sam to riječima da »Lasan« ima veliki autoritet u četi, pa i u narodu, bez obzira na greške. Radnik je. »Ako se može, treba mu pomoći da otkloni mane koje svi uočavamo« — rekao sam.

Radivoj je rekao da je sve to tačno, ali da je on toliko kompromitovan da ne vidi nikakve mogućnosti da se to ikada može ispraviti. On i dalje srlja. »Vi ćutite, ne reagujete«, rekao je.

I ovom prilikom, u govoru koji je održao pred cijelom četom, Radivoj je nagovijestio nužnost izbora novog komandira. Međutim, bilo je guranja u stroju, ali je »Lasan« predupredio bilo kakvo izjašnjavanje. Iznosio je uspjehe čete, slogu u njoj i dao obećanje da ćemo i nadalje pobjeđivati. Dao je primjedbe na rasipništvo imovine u Jurjevića logoru u Krnjeuši, koju je četa teškim žrtvama sticala. Rekao je da je on to lično konstatovao, jer je bio tamo i nagovijestio svoj ponovni dolazak sa

grupom boraca. Dobar dio boraca pozdravio je ovu »Lasanovu« inicijativu, jer nisu bili informirani o čemu je riječ[3]). Radivoj ga je energičnom upadicom ispravio kada je govorio da neki omladinci i 1. drvarska četa nemilice troše zimnicu u Jurjevića logoru.

Tiih dana u planu je bila jedna odavno pripremljena ofanzivna akcija. U toj pripremi učestvovao je štab 1. KPO, Radivoj, Đoko Maran[4]) i neki drugi. Naime, pripreman je napad na ustaški garnizon u Agićima. Zbog toga je, pored ostalog, održan i zbor sa cijelom četom. Vršena je i preraspodjela municije, ali je akcija, ipak, držana u tajnosti.

Popodne, 27. januara 1942. godine, u naš vod u selo Rakane stigao je kurir iz čete. Donio je naređenje da odmah predamo položaje mještanima i da krenemo za Čađavicu, gdje se nalazila komanda čete i njen 1. vod, dok je 2. vod bio negdje između Novske planine i Kršalja.

Uveče, 28. januara, primicali smo se selu Kršlje. Idući u koloni, razgovarao sam sa Radivojem i Perom Vranješom. Znao sam zadatak i ništa više. Radivoj mi je ispričao neke detalje. Bio je oduševljen. Računao je na potpun uspjeh.

— Treći vod treba da razoruža ustašku četu koja spava u školi. Maran se povezao sa našim ljudima u Agićima. I Vojo[5]) ide sa nama. Moramo pokazati šta mogu Krnjeušani.

Zima je bila teška. Snijeg napadao kao nikada ranije. Nailazili smo na smetove i po dva metra visoke. Kada je zašlo sunce i magla se počela spuštati u kotline, temperatura se rapidno spustila.

Kad smo stigli na ulaz u selo Kršlje, gotovo cijela četa smjestila se u prvu veliku kuću. Od dima i pare nismo mogli vidjeti jedan drugog.

®) Celta je rimala logor sa magaeđiniima u Jurjevića teućama. Zbog uislova ikoji su tamo postojali, partijsko rukovodstvo na terenu tamo je orgamdzovalo razine kiuirseive skojetvlskiih rukovodilaca, paiitiijsfca saivjjetoivainja i slično. »Lasan« je bio protiiv toga.

[4]) Poliitiiöki komesar Noivtske čete.

[5]) Vojo TodOrović, zamjenik komandanta 1. KPO.

Simuka Galonja, puškomitraljezac, pjevao je kao nikada ranije. Cijela četa ga je pratila.

— *»Kiša pada i pomalo snijega*
Teško onom ko konaka nema ...«

Pjesme su se smjenjivale, jedna za drugom. I na kraju:

— *»Fon Paulus poručuje*
Izginula vojska mu je«.

Ovo je bila rijetka prilika da se cijela četa nađe na okupu. Raspjevana, razdragana, predstavljala je barometar raspoloženja i morala pred planiranu akciju.

— Pokret — viknuo je neko. Ceta se svrstala u kolonu po jedan i krenula negdje oko 23 sata prema Agićima.

Interesantno je da nam niko ni riječi nije rekao kako je organizovan napad. Samo se znalo ko ide kuda i kako da se ponašamo prema stanovništvu. To što smo znali Ma je samo gruba informacija, a ne i solidna priprema za jednu takvu akciju, kakva se rjeđe izvodi.

Put je bio dug. Noć vedra sa sumaglicom u kotlini. Mraz je stezao takvom hladnoćom da su se trepavice mrzle. Snijeg je škripao pod nogama. Vezom u toku marša prenošene su razne komande i upozorenja. Tu je prvi put komandovano da se stavi nož na pušku i da se odbace čuturice. Ne smije ni šum da se čuje.

Kada smo stigli u blizinu Agića, vodovi su se počeli odvajati. Komanda čete ostala je sa 1. vodom. Naš 3. vod je produžio ka sjeveroistočnom dijelu sela. Vodiča nismo imali. Na čelu kolone išao je Nikola Vranješ, zatim Bogdan Ostojić, Voja Todorović, ja, na Radivoj Rodić. Gazili smo cjelac, pa smo se smjenjivali. Nije se smjelo razgovarati. Kolona je išla ćutke, gazeći po suvom i dubokom snijegu.

Negdje pred zoru, ugledali smo kuće dole ispod nas u kotlini. Sa kose, koja je opasivala selo, počeli smo se spuštati ka školi. U petnaest minuta do šest, stigli smo do

prvih kuća. Izgledalo je da u selu nema nikakvog života. Utonulo je u dubok san. Prodirali smo dublje. Džamija je ostala pozadi i desno od nas. Tačno u šest sati došli smo do na ćošak škole.

Odjedared, sasvim iznenada, začu se glas hodže na minaretu džamije. Stali smo da ga osmotrimo, okrenuvši se unatrag i usmjerivši pogled ka džamiji. Neko od boraca sa začelja kolone, opalio je metak na hodžu. U tom momentu iza škole pošao je prema nama ustaški stražar. Pogledao nas je, a potom uletio u školu. Nas nekoliko smo ga vidjeli, ali nismo reagovali. Bio je obučen kao i mi. Na glavi je imao krajišku kožnu kapu, pa smo mislili da je to neko od naših. Očigledno, data je uzbuna. Začuo se još jedan, dva i više pucnjeva propraćenih povicima: »Predajte se, nećemo vam ništa«. To su vikali naši drugovi.

Od ulaznih vrata škole dijelilo nas je samo desetak koraka. Sa prozorskog okna sasulo se staklo zajedno sa prvim puščanim plotunima bunovnih neprijateljskih vojnika. Iza mojih leđa pao je Jovica Bates, smrtno pogođen u grudi. On i Trivun Jokić, bili su najstariji u vodu.

Prije nekoliko dana, kada smo na zboru vojske i naroda u Čađavici slušali govor Mladena Stojanovića i kada je Mladen govorio o tome kako muslimanski i hrvatski svijet nije kriv za ustaške zločine, Jovica je iz mase svijeta uzviknuo:

— Jaje za jaje, druže Mlađene, samo ako nije šareno!

Mladen je za momenat prestao da govori, okrenuo se prema Jovici i doviknuo:

— Daćemo mi tebi jaje za jaje — a potom je nastavio da govori.

Jovici smo dušu izvadili posljednjih dana zbog ove neukusne i politički štetne upadice. Branio se siromah, jer nije, kako veli, mislio na one poštene, već na ustaše i zlikovce, na one koji ubijaju nedužni svijet.

— To je, na kraju krajeva, stara narodna izreka. Ja je, bogami, nisam izmislio već samo nezgodno možda upotrijebio — branio se Jovica.

I dok smo se po podne penjali uzbrdicom prema selu Kršlje, išao je za mnom u stopu. Cutali smo, jer smo bili zamoreni. U jednom trenutku Jovica poče da psuje i to tako glasno da ga je čuo gotovo cio naš vod. Radivoj stade i zagleda se u njega.

J . . . m ja majku svim oficirima, podoficirima i žandarima. Svi su oni lopovi i izdajice. Sve to treba na štrik.

Ja se okrenuh, viknuh odmor i sjedoh na snijeg. Sjedoše i ostali. Radivoj i Pero se počeše smijati. Ja se okrenuh Jovici i rekoh:

— A ti tako Jovica, sve njih strpa u isti koš. Valjda i među tim ljudima ima poštenih. Ni sva jaja nisu šarena.

Jovica me pogleda, udari se rukom po čelu tako da mu kapa odletje u snijeg i reče:

— Izvini, Ljubiša[6]), ko Boga te molim. Ova stara benasta glava neće man' naopako. Ma viđe li ti šta meni drug Mladen reče pred onolikim svijetom za ono što izvalih. Vidiš li ti kada čovjek ostari od njega nema koristi, man' sikirom u glavu, pa eto ti.

Jovica je, valjda, idući kroz snijeg razmišljao o nekadašnjoj raspravi koju smo vodili u Rakanima o izdajničkoj ulozi oficira, podoficira i žandarma u Srbiji, istočnoj Bosni, pa i kod nas na terenu oko Petrovca. I sasvim slučajno, počeo je glasno misliti. Prosto je viknuo i nas. koji smo se nalazili u njegovoj blizini, trgnuo ko zna iz kakvih sličnih maštarenja, dok je kolona ćutke vijugala uzbrdicom.

I eto, tu pred samom školom, na domaku našeg velikog uspjeha ili tragedije, Jovica pade kao prva žrtva od ruke zlikovca kome je nuđena predaja.

Plotunima smo osuli po prozorima uz snažne uzvike r

— Predajte se, nećemo vam ništa!

Tog momenta desetar Bogdan Ostojić odšarafi fcragujevku, udari njome o smrznuto stablo šljive, dva-tri puta, a potom o potkov kundaka i baci je u prozor. I dok mu je desna ruka još bila ispružena prema prozoru, dobio je smrtonosan pogodak tačno u predjelu srca. Pogledao

[6]) Joiviea je znao da sam ja u bivšoj jugoslavenskoj vojsci bio podofficir-aviiomehainičar.

me je, udahnuo hladan vazduh, stegao pušku lijevom rukom i polako se svalio na snijeg. Riječ nije progovorio.

Pucnji i povici za predaju su zaglušivali uši. Na otvorenom brisanom prostoru ležali smo na desetak koraka od škole, nišanili u čuperke koji su virili ispod prozora, pucali i dalje pozivali na predaju.

Dok smo ležali u snijegu oko nas su se zabadali meci ispaljeni ne samo sa prozora škole, već sve više i iz obližnjih kuća. Drug Voja Todorović ležao je u snijegu. Držeći pištolj u ruci uzaludno nas je pozivao da za njim idemo u školu. Vikao je, nervirao se, a mi smo nepomično ležali.

Radivoj je sa grupom boraca zauzeo busiju iza kuće pred školom. Postepeno smo se, u skokovima i pod njihovom zaštitom, prebacivali prema njima. Bilo je potpuno očigledno da je napad propao, a talko i sve naše šanse za uspjeh. I ne samo to. Ako se ne budemo brzo snašli, obrali smo bostan. Prešli smo u odbranu, jer drugog izlaza nije bilo. Jovica Bates i Bogdan Ostojić su ostali.

Očekivali smo uspjeh sa druge strane. Stvorili smo vrlo povoljnu šansu našoj Krnjeuškoj i Novskoj četi da prodru u selo, jer smo za sebe vezali cijelu četu neprijateljskih vojnika i priličan broj naoružanih mještana. Međutim, do toga nije došlo. Čuli smo ih, pucali su, jurišali, a potom sve se smirilo. Samo se s vremena na vrijeme čuo po koji pucanj i ništa Više.

Radivoj je bio uznemiren. Nikada ga takvog nisam vidio. Kada bi se vatra utišala pred školom, on bi iz sveg glasa dozivao »Lasana« i otvoreno tražio pomoć. To je ustašama davalo povoda da pritisnu sa svih strana neštedimice trošeći municiju.

Vod se iz sata u sat sve više topio. Pali su Mile Ličina, Branko Kovačević, Trivun Jokić i Drago Manojlović.

Videći da nas je četa otpisala, da nam vatra dolazi i sa bokova, a posljednje metke stavljamo u puške, Radivoj je, da bi održao moral preostalom dijelu voda, zapjevao poznatu »Mitrovčanku«. Svi smo ga pratili. Samo za koji minut kasnije, pao je smrtno pogođen zajedno sa

(3-ojkom Novakovićem[7]) pri pokušaju da se izvuče iz okruženja.

Prerano smo ostali bez Radivoja. Dugo smo osjećali da nam nedostaje. Mi u četi, Krnjeuša i petrovački kraj u cjelini. Njegova nesrećna porodica posebno. Jer, poslije prerane Slavkove smrti, Radivoj je u nju, na njemu svojstven način, u'livao moralnu snagu da izdrži, da istraje. Smiljka, najmlađi revolucionar u porodici, ponašala se poslije toga kao da je na sebe preuzela i njihove obaveze. Imala je snage i energije da takvim tempom istraje do kraja oružane revolucije.

A Radivoj je bio s nama kao predvodnik u pripremi i poduzimanju ustanka, u njegovom razgaranju i u njegovim kriznim momentima. Bio je na čelu skojevske grupe koja je pred školom u Agićima gotovo do posljednjeg njenog pripadnika izrešetana neprijateljskim kuršumima. Pao je duboko svjestan zašto to čini. Ostao je sa nama njegov neizbrisiv i nezaboravni lik. I ostaće sve dok i nas bude.

[7]) Teško ranjen, uhvaćen živ, ustaše su ga ubrzo ubile.

PORUKA USTAŠA BRAVSKOJ ČETI

Početkom januara 1942. godine Bravska četa je logorovaia u Donjem Bravsku i u Klenovcu, s tim što je jedan vod držao položaj na brdu Gologlavo — Cogelj. Četa je tada brojala oko 117 boraca sa dva puškomitraljeza i jednim teškim mitraljezom »švarcloze«. Komandir čete je bio Gliša Raca, a politički komesar Dušan Čeko (poginuo septembra 1942. godine u Vrhpolju). U četu je stigla vijest da ustaše iz Gornje Sanice, Bajera i Ključa pripremaju oružanu akciju na oslobođeno Bravsko. Poručili su da će svim Bravskarima za Božić (7. 1. 1942. godine) »biti dovoljan jedan pijetao«. Ovo je, u stvari, bila prijetnja da niko neće ostati živ, a ako i ostane, biće ih mali broj. Ovakve i slične vijesti stizale su i ranije iz neprijateljskih garnizona, ali im se nije pridavala važnost, ipak je ovoj vijesti poklonjena potrebna pažnja, kako od strane komande čete, tako i od komande Petrovačkog partizanskog odreda; cijela četa je izašla na položaj, odnosno premjestila logor iz Klenovca u kuću Martina Štrolića na Gologlavu. Uskoro je stigla kao pojačanje i Prekajska četa. Komandir ove čete je bio Mile Stevandić, koji je kasnije, zbog izdaje, strijeljan kao četnik, 1942. godine.

Ustaška poruka se Obistinila u pogledu akcije, ali u pogledu uništenja Bravskara nije. Noću, između 5. i 6. januara 1942. godine, neprijatelj je, zahvaljujući slaboj vidljivosti i jakoj mećavi, izbio neprimjetno na položaj naše čete na Paunovcu i Gologlavu i četa je primila borbu. Međutim, Stevandić sa svojom jedinicom se povukao sa položaja na Gornjem Buđelju do Zavolja, još u toku 5.

januara predveče, tako da nije obaviještena naša četa o povlačenju. Neprijatelj je iskoristio neposjednuti i napušteni položaj i zašao za leđa Bravskoj četi.

Snijeg je bio dubok, a vjetar je tako silno duvao da su se i pucnji slabo čuli. Ustaše su nadirale i sa pravca Bajera i Kopjenice i uspjeli su izaći u visinu Paunovca, tako da se četa našla opkoljena, te je pod teškim uslovima prihvatila borbu. Borba se vodila tokom 6. januara.

Ovaj mi je datum ostao u sjećanju po tome što je to Badnji dan, pa su nam ustaše dobacivale: »Hristos se rodi! Hoćete li pečenice i česnice?« Pri tome su ispaljivali na nas rafale. Juriši su se smjenjivali jedan za drugim. Iako je snijeg bio visok i mećava jaka, hrabrost i izdržljivost boraca nisu popuštali. Naoad ustaša na desnom krilu je odbijen, uz njihove veće gubitke. Na ovom položaju se nalazio Prvi vod sa komandirom Trivom Latinovićem, zvanim Garonja. Na lijevom krilu imali smo gubitaka: jedan drug je poginuo (Đurađ Ožegović iz Bunare), a jedan je teže ranjen (Vojo Kovačević). Ranjenika nismo mogli odmah izvući, jer su se borbe vodile oko njega, a on je bio zaklonjen ispod smreke.

U ovoj akciji borci Bravske čete su se pokazali izvanredno hrabri i požrtvovni. Naročito su se istakli komandir čete Gliša Raca, kako ličnom hrabrošću tako i uspješnim komandovanjem četom, zatim zamjenik komandira čete Dušan Ožegović (poginuo 1943. godine), komandiri vodova Trivo Latinović — Garonja i Vajo Stričević, desetari Lako Šobat (poginuo kod Beograda), Vlado Ožegović (poginuo 1943. godine), borci Nikola Gvozdenović, Dušan Babić, Mile Latinović, Mirko Stričević i Nikola Mandić — Nina. Svi su ovi borci poginuli u toku rata.

I ovog puta Bravskari su pokazali neprijatelju svoju hrabrost i riješenost da istraju u borbi do kraja. Ni izdaja Mile Stevandića, komandira Prekajske čete, nije pomogla neprijatelju. Borci Bravske čete jasno su sagledali izdaju četničkih elemenata, koji su pokušali da stvore razdor u redovima partizana ali im to nije uspjelo. Bravska četa je ostala jedinstvena, tako da joj je pripala čast da kompletna uđe u sastav Treće krajiške brigade. U sastavu te brigade izvršavala je borbene i političke zadatke do kraja rata.

MILE TRNJAKOVIĆ

PRVA SRESKA KONFERENCIJA SKOJ-a U BOSANSKOM PETROVCU

U petrovačkom srezu formirana je prva ćelija KPJ u oktobru 1939. godine, a već krajem 1940. godine bilo je šest partijskih ćelija. U istom periodu počeo je rad među omladinom, okupljanje naprednih omladinaca u čitalačke — marksističke grupe. Ovo su vjerovatno bile prelazne forme za stvaranje aktiva SKOJ-a. Ovakve grupe postojale su u Bosanskom Petrovcu, Krnjeuši, Driniću, Bukovači, Bjelaju, Medenom Polju i Koluniću. Još u nekoliko drugih sela bilo je istaknutih omladinaca sa kojima se pojedinačno održavala veza, na primjer, u Vedrom Polju, Suvaji, Vodenici, Kulen-Vakufu. Do pred rat gotovo svi ovi omladinci su se osjećali komunistima, a sa njima se radilo kao sa skojevcima, mada zvanično nisu formirani aktivi. Tek u proljeće 1941. godine neke od ovih grupa prerasle su u aktive SKOJ-a, na primjer, u Driniću i Krnjeuši. Zbog toga sa njima i nije bio objedinjen rad u okviru sreza, već su partijske ćelije i pojedini komunisti direktno radili sa ovim grupama.

Pošto je Radivoje Rodić bio član Sreskog komiteta KPJ polovinom juna 1941. godine zadužen za rad SKOJ-a, do ustanka je obilazio čitalačke grupe i aktive SKOJ-a, a néke i u ustanku. U drugoj polovini avgusta 1941. godine Radivoje Rodić, kao predstavnik sreza Bosanski Petrovac, prisustvovao je skojevskom savjetovanju u Drvaru, na kome je zaključeno da treba formirati aktive SKOJ-a u gerilskim odredima i po selima i da se do kraja sep-

tembra održi sresko savjetovanje koje bi prethodilo okružnoj konferenciji SKOJ-a do kraja 1941. godine.

Poslije savjetovanja u Drvaru, Radivoje Rodić, zbog borbenih dj ej stava na petrovačkom frontu, održava kratka regionalna savjetovanja — krajem avgusta u Oštrelju i Medenom Polju, a početkom septembra u Risovcu, u cilju formiranja aktiva SKOJ-a i priprema za konferenciju. Dinamičnost dejstava, a zatim i talijanska ofanziva i pregr upisa van je partizanskih snaga uticali su da se ova konferencija odloži, ali je u vremenu od oktobra do decembra nastavljen rad na formiranju aktiva SKOJ-a po selima. Već u decembru 1941. zakazana je Okružna konferencija SKOJ-a u Ataševcu kod Drvara na koju je otišlo 10—15 delegata iz Petrovca. Međutim, tamo im je saopšteno da se konferencija odlaže, jer se delegati sa drvarskog i grahovskog sreza nisu mogli probiti preko komunikacija, a i zbog toga što prethodno nisu održane sreske konferencije SKOJ-a. Negdje u to vrijeme, decembra 1941. godine, održan je sastanak sa grupom istaknutih omladinskih rukovodilaca u Vodenici kome su prisustvovali: Radivoj Rodić, Mićo Rakić, Dragan Đukić, Pero Kolunđžija, Dušan Kecman i Sava Miljuš. Na sastanku je raspravljano o bržem formiranju aktiva SKOJ-a i njihovom omasovljenju, naročito u partizanskim četama, a govorilo se i o pripremi za sresku konferenciju SKOJ-a. U tom vremenu i nešto ranije Sreski komitet KPJ vraća jedan broj članova Partije i SKOJ-a iz partizanskih jedinica na teren radi političkog rada.

Okružnom partijskom savjetovanju u Krnjeuši 3. i 4. januara 1942. godine prisustvovali su Đuro Pucar-Stari, Osman Karabegović i Veljo Stojnić. Na ovoj konferenciji donesene su odluke da se pojača politički kadar i učvrste partizanske čete, a zatim da se razoružaju četnici po selima i da otpočne borba sa Talijanima da bi se stvorili povoljniji uslovi za širi politički rad na terenu, da bi se organizovala pozadina, narodna vlast, širi omladinski rad, pomoć vojsci i da bi se povećala mobilizacija boraca za partizanske jedinice. Već polovinom januara 1942. godine komandant Petrovačkog bataljona sa Kulenvakufskom četom Nikole Karanovića, preko Bjelaja otpočinje kružni

put preko Vodenice, Smoljane i Drinića, a zatim sa Drinićkom četom i vodom Milana Zorića razoružavaju četnike oko Petrovca, osim 25—30 četnika koji su ostali u .gradu sa Talijanima pod komandom Mane Rokvića. Dvadeset prvog januara 1942. godine na putu kroz Kolunić dvije partizanske čete pod komandom Slavka Rodica na snježnoj prtini susreću kolonu od 19 Talijana koji su vukli drva za Petrovac i bez borbe ih razoružavaju, a već sutradan, 22. januara, dolazi do napada talijanskog bataljona na naše snage u Medenom Polju. Talijani su pošli da intervenišu i otmu zarobljene vojnike. Talijanski bataljon je razbijen. Zaplijenjeno je dosta oružja. Od tada je petrovački garnizon skoro do maja mjeseca bio u blokadi i snabdijevao se padobranima i samo povremeno vršio prodore u zahvatu komunikacija. U takvoj povoljnoj vojno--političkoj situaciji održana je Prva sreska konferencija.

Već 27. januara u selu Skakavac, kod kuće Jove Ćulibrka, održana je Prva sreska konferencija SKOJ-a za Bosanski Petrovac. Kako je Radivoje Rodić bio poslan za političkog komesara Krnjeuške čete u Podgrmeč, konferencijom su rukovodili Mićo Rakić i Gojko Rodić, član Okružnog komiteta SKOJ-a za Drvar. Konferenciji su prisustvovali Rudi Kolak, sekretar Okružnog komiteta KPJ i Jovo Kecman — »Šuco«, sekretar Sreskog komiteta KP za Petrovac.

Na konferenciji su bili predstavnici iz dvadeset sela — aktiva sa oko 50 delegata od kojih su 3—5 bili iz partizanskih četa.

Prema mom sjećanju ovoj sreskoj konferenciji SKOJ-a prisustvovali su iz Drinića: sekretar aktiva Dušan Kecman i članovi Anđa, Dragica, Anka i Milka Kecman i Boro Sekulić; iz Bukovače: sekretar aktiva Vlado Kecman i članovi Bogdan Morača, Danica Ševo i Nada Balaban; iz Bara: sekretar Jovo Banjac, Radojka Damjanović, Jelka Budimir i Desa Banjac; iz Šekovca (Vedro Polje): sekretar Dane Jovanić i Min ja Jovanić; Bravski Vaganac: sekretar Simo Solomun, Jovanka Srdić, Jovo Došen; Bravsko: sekretar Mile Ću'librk sa još 2—-3 omladinca; Smoljana: sekretar Petar Stojanović, Jela Latinović; Krnja Jela: sekretar Jovo Raković i drugarica Dra-

Od ostalih problema istaknuti su dosta jak konzervatizam roditelja u pogledu političkog angažovanja ženske omladine, zatim nedovoljna pomoć i saradnja aktiva SKOJ-a sa seoskim narodnooslobodilačkim odborima. Podvučena je potreba masovnijeg slanja omladinaca i skojevaca u vojsku, zatim neophodnost boljeg vaspitnog rada sa skojevcima, kao i konspirativnost rada SKOJ-a. Naročito je podvučena potreba borbe protiv šovinizma, a za bratstvo i jedinstvo. Oštro je kritikovana pojava skretanja u lijevo (u Bukovači su omladinci magacionirali odjeću i hranu u crkvi, a u nekim selima skojevci su bojkotovali i izolovali omladince bogatih ljudi — »kulaka«). Zapažene su bile diskusije Dušana Kecmana, Pere Kolundžije, Save Miljuša, Nade Balaban i Mile Trnjakovića — zbog težine uslova rada i traženja pomoći za rad u selu.

Gojko Rodić je govorio o pozitivnim iskustvima u radu sa omladinom u Drvaru. U diskusiji su učestvovali Jovo Kecman — Suco i drugi. Naročito je zapažena diskusija Rudija Kolaka, koji je pored političke situacije istakao potrebu pravilnijeg pri'laženja omladini radi masovnijeg okupljanja i organizovanja. Zatim je govoreno o potrebi veće upornosti mladih komunista — omladinskih rukovodilaca, u savlađivanju teškoća oko organizovanja omladine. Na konferenciji nije bio biran Sreski komitet SKOJ-a, već je Mićo Rakić, kao član SK KPJ, bio zadužen za rad SKOJ-a[1]).

Ova sreska konferencija SKOJ-a imala je velikog odraza na dalji razvoj i rad SKOJ-a i obuhvatala je omladinu u srezu. Tu su omladinski rukovodioci sagledali svoju snagu i snagu organizacije SKOJ-a, sagledali važnost pojedinih zadataka, izmijenjali iskustva u radu i usaglasili poglede i mišljenja za nove akcije, što je podgrijavalo omladinske ambicije da rad sa omladinom bude bolji nego u susjednim selima. Poslije konferencije je nastalo

***) Mada je bilo sastanaka u sreau sa istaknutim omladinskim rukovodiocima, ipalk tra nije bio SK SKOJ-a.**

Prvi SK SKOJ-a za Bosanski Petrovac formiram je u Bosanskom Petrovcu kraljem ma/ja 1942. godine (po oslobođenju Petirovca) i to od sekretara opštimisfaih komiteta SKOJ-a na čelu sa sekretarom SK SKOJ-a Perom Koluirtdžijom, a od dirtuige polovine jula Milom Tmjakovićem.

takmičenje u okupljanju omladine i pronalaženju novih formi rada. Takav polet je ostao i proširivao se tokom cijele 1942. godine, pa i dalje.

Naročito je oživio kulturno-prosvjetni rad sa omladinom (analfabetski tečajevi, diletantske i recitatorske grupe, horovi i izvođenje kulturnih priredbi), zatim je pojačan rad sa pionirima, a pristupilo se organizaciji omladinskih — pozadinskih četa radi izvođenja vojničke obuke. Kao rezultat takvog rada bioje veliki odziv omladine u partizanske čete Petrovačkog bataljona i velika pomoć narodnim odborima prilikom proljetne sjetve.

Krajem marta i početkom aprila 1942. godine formirani su opštinski komiteti SKOJ-a, a krajem maja i Sreski komitet SKOJ-a. U toku maja i juna počinju se formirati po selima organizacije i odbori NOSOBiH, što je čitavom omladinskom pokretu u selima dalo još organizovaniji karakter djelovanja.

Plima razvitka omladinskog pokreta i rada omladine bila je od proljeća 1942. godine, kada je Petrovac bio oslobođen, sve do kraja januara 1943. godine i do početka četvrte neprijateljske ofanzive. Petrovačka omladina se naročito istakla u radu na žetvi u Saničkoj dolini, na zbrinjavanju Centralne bolnice Vrhovnog štaba, na pomoći narodnim odborima i učešću u prvim slobodnim izborima krajem decembra i početkom januara 1943. godine.

ĐORĐE BABIC - ĐOKINA

BIO SAM NA PREGOVORIMA U RAMlClMA

Ja sam jedan od petorice boraca koji su u novembru 1941. godine išli na pregovore u selo Ramiće koje se u to vrijeme nalazilo pod ustaškom vlašću i bilo obezbjeđivano jakim ustaško-domobranskim snagama. Danas kada se toga događaja sjetim prođe me jeza po cijelom tijelu.

U jesen 1941. godine, tačnije u novembru, bravski partizani imali su već dosta isku&tva u borbi sa neprijateljem. Tih dana formirana je dobro naoružana Bravska četa. Zaneseni borbenošću, bili smo se okuražili da se upustimo i u najteže borbe. Osjećali smo se gospodarima situacije na našem terenu. Mi smo za ustaše u to vrijeme postali strah i trepet. Oni se nisu usuđivali da izađu na naš teren da nas napadnu. Njihove patrole smo sačekivali i likvidirali, tako da je njihov svaki pokušaj da dođu na našu teritoriju propadao.

U ovakvoj situaciji rodi se ideja o odlasku na pregovore u Ramiće. Pregovori su zakazani sa tadašnjim predstavnicima ustaške vlasti (muktar — seoski starješina i predstavnik vojni). Selo Ramići su izabrani za pregovore, jer su oni imali najčvršću odbranu, bili su najjače branjeni. Računali smo ako tu uspiju pregovori, sa ostalim selima biće lakše, jer su Ramići dominirali cijelim krajem, vojnički i politički.

Zamisao je bila vrlo dobra, ali odviše smjela i rizična. Ići na pregovore u Ramiće na Osnovu poslatog pisma i postavljenog ultimatuma bez njihova odgovora i pristanka, više je nego rizično. (Prije rata je bila izreka u

tom kraju »nije svačije pjevati ispod Ramića«. Ramićani su ovu izreku shvatili kao neki nepisani zakon i svako ko se na to odlučivao da zapjeva ispod Ramića morao je da doživi tuču i da dobije batine.)

U ovakvo selo koje je od ranije bilo zatvoreno samo u sebe, bravski partizani riješili su da na pregovore šalju pet drugova bez ikakvog obezbjeđenja, ili bar pristanka samih Ramićana. Odluka je pala. Ultimativno pismo je napisano i poslato po jednoj ženi iz Kopjenice. Koliko sc sjećam, u pismu je stajalo: »Prekosutra naveče u 5 časova (17) dolazimo na pregovore sa muktarom i predstavnikom vojske koja je tu stacionirana. O sadržini i cilju pregovora ćemo se dogovoriti. Našim pregovaračima ni dlaka sa glave ne smije da fali.«

Sada mi se čini da je čudno bilo da se od muktara i predstavnika vojske nije tražila saglasnost i na nju čekalo.

Muktar je pismo primio, a kako se osjećao to bravskim partizanima nije bilo poznato.

Trećeg dana izabrana je i određena pregovaračka grupa. Vođa pregovarača je bio Luka Ožegović, a s njim smo bili Nikica Despot, Neđo Jaglica, Jovo Ožegović i ja (Đorđe Babić — Đokina). U prvi sumrak krenuli smo na zadatak sa polaznog položaja. Kako se koji osjećao nismo razgovarali, ali po ponašanju vođe pregovarača Luke Ožegovića, vidjeli smo da je on potpuno siguran. Ja sam osjećao da je to težak i za mene do tada najopasniji zadatak. Nisam se nadao u uspjeh pregovora. Mislio sam da će doći do borbe i bio odlučan da se borim, a znao sam da su i svi ostali, bez obzira na to što je odnos snaga 1 : 100 u korist Ramićana.

Luka nas je stalno hraibrio. »Momci samo naprijed, oni se nas boje, pa makar nas bilo i petorica, jer su ubijeđeni da mi raspolažemo velikim snagama koje su na položajima u šumi.«

Ulazimo u neprijateljsku teritoriju, Luka ide naprijed, a za njim Nikica Malić da bi mu pokazivao put, jer je on najbolje poznavao teren. Prošli smo Prisjeku, dio Biljani i uz potok, pa dalje sokakom ulazimo u selo Ra-

miće. Odjednom primijetimo pored živice i plota zasjedu vojnika. Niko nas ne zaustavlja niti šta pita. Vjerujem da su sa naše strane očekivali veću vojnu jedinicu i kada su vidjeli da idemo samo nas petorica, i oni su odahnuli.

Kroz živicu na mjesečini primjećujemo cijevi pušaka i skrivače plamena puškomitraljeza koji su upereni pravo u nas. Toga momenta sam osjećao da mi kose na glavi nestade. Po zasjedi sam osjetio da je muktar primio pismo i da su ga Ramićani ozbiljno shvatili.

Idemo dalje bez riječi. Vojnici u zasjedi se počeše pomalo micati i poneki se nakašlje da bi nam dali do znanja da su oni tu. Stigosmo pred muktarovu kuću poslije prolaska kroz nekoliko dobro organizovanih zasjeda. Iznad kuće u šljiviku, na vidnom mjestu, postavljena su dva puškomitraljeza. Neko od drugova zapita pred kućom gdje da se postavi straža. Luka se glasno prodera. kako bi ga čuli i oni u kući i oni na obezbjeđenju oko kuće: »Kakvo obezbjeđenje kada su naši bataljoni iznad sela u zasjedi i na našoj straži. Ulazite unutra! Samo neka neko nešto pokuša.« Luka pokuca na vrata i uđe u kuću, a za njim i nas četvorica.

U kući na ognjištu dobro založena vatra, petrolejka lampa je gorjela na zidu. Kada smo ušli nekoliko je ljudi stajalo na nogama i uplašeno gledalo u nas. Mi smo bili naoružani puškama, svaki je imao dosta bombi i municije, a poneki i pištolj. Oružje nam je bilo oko pasa, a puške u rukama, a do ulaska u kuću bile su nam na ramenima. »Ko je ovdje muktar i starješina sela?« — upita Luka. Čovjek srednjih godina se javi i predstavi se da je muktar, a zatim predstavi i ostale. Mi smo se pozdravili s njima. Oni nas ponudiše da sjednemo. Luka zahvali na ponudi i reče da on još neće da sjedne i nastavi: »Kada smo dolazili ovamo vidjeli smo više zasjeda vaše vojske. Skrećemo vam pažnju, ukoliko bi neko pokušao da napadne nas petoricu koji sa vama razgovaramo do dana će vaše cijelo selo biti potpuno uništeno. Naši bataljoni oko sela su spremni za napad.« U to vrijeme nije bilo nikakvih bataljona ili ma kakvih naših snaga koje bi nam mogle priteći u pomoć. Muktar je jednom od svojih nešto šapnuo i ovaj se izgubi na vrata. Vjerovatno je stražama

i zasjedama skrenuo pažnju da se uzdrže od bilo kakvog napada.

Razgovor je počeo i Luka je prvi uzeo riječ: »Mi smo došli da razgovaramo kao ljudi sa ljudima. Vjerovatno da je vama poznato kakvim mi snagama raspolažemo. Mogli smo vas napasti, ali šta bismo time postigli? Cilj nam je da se dogovorimo kao ljudi da prekinemo krvoprolića. Ništa ni vi ni mi borbom jedni protiv drugih nećemo postići. Zašto da se tučemo i jedni drugima uništavamo imovinu kada smo tu rođeni i do sada živjeli kao dobre komšije. Zato smo mi došli da se dogovorimo i da mirnim pultem spor riješimo, ukoliko ga i ima. Trebalo bi da zajedničkim snagama tučemo okupatora koji nas je zavadio. Mi vama, vašim familijama i selu garantujemo da se nikom i ništa neće desiti. Dajemo vam na volju da da nam predate oružje i ostanete mirni kod kuće ili ako neko hoće da sa oružjem ide sa nama u borbu. Treba da se dogovorimo da nas pomognete materijalno i u ishrani. Mi nećemo dozvoliti da iko naš zalazi u vaše kuće nego da vi to sami prikupite i iznosite na određeno mjesto.«

Muktar potvrđuje da ćemo se o svemu lako dogovoriti samo da naše garancije budu sigurne da im porodice i njih nećemo dirati. Luka ponovi obećanje da ni jedan partizan bez dozvole Ramićana neće doći u selo.

Razgovor između nas petorice partizana i muktara sa njegovim ljudima potrajao je duboko u noć. Dogovorili smo se da Ramićani jedne večeri skupe svo oružje kojim raspolažu u jednu gomilu na određeno mjesto i da mi partizani dođemo, da ispalimo u vis nekoliko rafala preko sela kako bi oni imali dokaz da smo mi oružje nasilno oduzeli.

Ramićani se obavezaše da nam pomognu žitom, mesom, pasuljem i ostalim životnim namirnicama, s tim, da niko od partizana ne dolazi u selo. Garantovali smo da ćemo dogovor u cjelini poštovati.

Za naš »napad« smo odredili treću veče poslije razgovora.

Dok smo razgovarali činilo mi se kao da sve to sanjam. Nikako da shvatim ovo što se događa, poslije onakve svađe i oružanog sukoba. Zar je moguće da smo nas peto-

rica naoružanih partizana mogli među Ramićanima provesti cijelu noć i sa njima mimo razgovarati. I danas mi je sve to neshvatljivo.

Kada smo završili razgovor, digli smo se i pozdravili s Ramićanima. Tek tada sam očekivao da će nam pucati u leđa, ili nas opkoliti da nas žive pohvataju. Pozdravismo sa našim domaćinom i izađosmo pred kuću. Opet vidim u šljiviku ona dva mitraljeza okrenuta prema nama. Luka opet poče svoju obmanu. Pištaljkom svirnu tri puta kao znak za naše bataljone da je razgovor završen. A ni naših bataljona, ni partizana nije bilo nigdje u blizini. Bravska četa nas je nestrpljivo očekivala na istočnim padinama Paunovca i Grmeča.

Lukin zvižduk muktar i muktarove zasjede ozbiljno su shvatili. Krenuli smo nazad prema našoj teritoriji istim putem kojim smo i došli. Još smo uvijek očekivali da se neko od Ramićana predomisli i da na nas otvori vatru. Ali sve se dobro završilo i mi smo u prvim jutarnjim časovima živi i zdravi stigli u našu četu.

Za naše razgovore u Ramićima nisu znali partizani iz ostalih jedinica. Iduće večeri jedna grupa iz susjedne jedinice, ne znajući za naš dogovor sa Ramićanima, samovoljno je napala selo blizu Ramića i pokvarila cijelu stvar. Upropastili su povjerenje u nas i naša obećanja. Sretni smo što to nisu uradili prethodne noći, dok smo bili u Ramićima.

JOZO GIZDIĆ
MILORAD AJNŠPILER

DALMATINCI U PETROVAČKOJ KOTLINI

Bilo je to u prvoj polovini ratne 1942. godine.

Srednju Dalmaciju je već u veliiko zahvatio požar narodnooslobodilačkog ustanika. Sve veći broj novih boraca priključivao se već prekaljenim, »starim« partizanima. Uporedo sa tim, (pojačavao se i pritisak okupatora, njegova propaganda i represalije prema stanovništvu krajeva, koji su predstavljali ekonomsku bazu našeg Dalmatinsko-dinarskog NO partizanskog odreda.

Poslije nekoliko uzastopnih silovitih ofanziva neprijatelja na dio odreda koji se nalazio na Svilaji, u toku kojih su spaljene i sve zgrade koje su tih prvih mjeseci vrlo hladne zime mogle poslužiti kao logor, borci sa Svilaje morali su se vratiti na Dinaru. Tako je na relativno malom prostoru stvorena prilično jaka partizanska grupacija. Nju je trebalo hraniti ,a u tom siromašnom predjelu hrane je brzo nestajalo.

Ovu tešku ekonomsku situaciju okupator je vrlo vješto koristio, aktivirajući i domaće izdajnike. U tome je prednjačio pop Đujić, četnički vojvoda iz Vrlike, a u nekim selima u podnožju Svila je i Dinare ojačao je ustaški pokret.

U takvim uislovima, sigurnost našeg odreda i dalja perspektiva pokreta u Srednjoj Dalmaciji ovisila je dobrim dijelom i od bezbijednosti zaleđine, a to znači od stanja pokreta u Bosni i našeg još tješnjeg međusobnog povezivanja u zajedničkoj borbi.

Međutim, upravo u to vrijeme ,okupator je koristeći četničke elemente razvio vrlo žestoku propagandu u Bosni, a posebno u Bosanskoj Krajini koja je prednjačila u ustanku, o tome kako se u Jugoslaviji zapravo vodi borba između Srba i Hrvata i kako će ih u najtežem momentu dalmatinski partizani (kao Hrvati) napasti sa leđa. Drugim riječima, nastojali su da dalmatinske partizane prikažu kao ustaše. Takva propaganda mogla je dovesti do vrlo teških posljedica za dalji razvoj borbe. Stoga se moralo što hitnije preduzeti niz akcija, da bi se to osujetilo.

Pored ostalih mjera, partijska rukovodstva Dalmacije i Bosne i Hercegovine dogovorila su se da se u Bosansku Krajinu uputi grupa Dalmatinaca sa zadatkom da pripomogne raskrinkavanje te lažne propagande, dalje produbi bratlstvo i jedinstvo i time da svoj skromni doprinos ne samo boljem međusobnom upoznavanju, već i daljem jačanju ustanka na tom području.

Šestog maja saopšteno nam je da će se u Bosansku Krajinu uputiti grupa od oko 40 dobrovoljaca. Mi smo već ranije mnogo toga čuli o ustanku i teškim borbama, koje su vodili hrabri Krajišnici. Svi smo mi znali i za Drvar i za Bosanski Petrovac. Zato i nije bilo teško pronaći dobrovoljce. Od prijavljenih, izdvojeno je 39 partizana, od kojih su dvije trećine bili članovi Partije i SKOJ-a, a svi već prekaljeni i provjereni borci, većinom od samog početka ustanka.

Ipak, za nas je to značilo i prvo odvajanje iz nama dobro poznate sredine u jedan drugi, nepoznati kraj. Nikada nismo bili tamo, nismo poznavali taj narod i njegove običaje. Nismo znali kako će nas prihvatiti, kako ćemo se snaći daleko od naše drage Dalmacije i mora, koje možda više nikada nećemo vidjeti.

Sljedeći dan protekao je u pripremama za put. Trebalo je dosta toga uraditi. Sastanci, dogovori, kompletiranje i onako skromne odjeće i obuće i si. Bili su to i posljednji razgovori sa drugovima koji su ostali na Dinari.

Osmog maja ujutro naša se grupa postrojila. Bio je to pomalo šareni stroj: od radničkih kačketa sa petokrakom i civilnih kaputa, pa do »propisnih« uniformi naj-

različiti jeg porekla. Pa ipak, 'bilo je zadovoljstvo naći se u takvom stroju, na čijem se čelu lepršala velika crvena zastava, simbol naše revolucije. Poslije prigodnog govora druga Vicka Krstulovića, komandanta našeg odreda i posljednjeg kraćeg oproštaja od drugova, grupa je krenula ka Livanjskom polju. Sa nama je do prve veze u Sajkovićima krenuo i drug Vice Buljan, poznati društveno-političkii radnik iz Sinja. Tu je održan prvi zbor, na kome je drug Buljan govorio o zadacima naše grupe. Naime, cijeloj ovoj akciji trebalo je dati što veći politiöko-propagandni značaj, pa su stoga često inače normalne i obavezne mjere predostrožnosti i konspiracije morale biti zaobiđene.

Dalje smo produžili sami, na čelu sa komandirom Matom Bolbanom (poginuo u V ofanzivi) i političkim komesarom Antom Beretom (poginuo je još iste godine, kada je po zadatku vraćen u Dalmaciju). Dužnost je od njega 21. maja primio Jozo Gizdić.

Preko Staretine, Glamočkog polja, Rora, Preodca i Tičeva sitigli smo 12. maja na Jedovnik, gdje je bio štab 3. bataljona V Krajiškog odreda. Bio je to naš prvi zvanični susret sa krajiškim partizanima i sa drugom Ljubom Babićem.

Poslije odmora produžili smo preko Vidova sela, Mokronoga i Crvijivice u Otaševac, gdje su bili dijelovi 2. bataljona V Krajiškog odreda. Tu smo zatekli jednu grupu dalmatinskih partizana iz Šibenika i okoline, koji su u Krajinu stigli još na samom početku ustanka. Među njima bio je i Miro Višić, zamjenik političkog komesara bataljona (poginuo je neposredno poslije V ofanzive u Istočnoj Bosni, proglašen za Narodnog heroja).

U Gruborskom naslonu, u štabu 2. bataljona, upoznali smo se sa drugovima Ilijom Došenom, političkim komesarom odreda i Nikolom, Kotle članom Okružnog komiteta KPJ. Drug Kotle nam je vrlo iscrpno izložio situaciju u Bosanskoj Krajini, stanje pokreta, snage i raspored neprijatelja, dalje namjere krajiškog partizanskog rukovodstva itd.

U logoru 2. bataljona ostali smo nekoliko dana, jer smo od neprekidnog putovanja bili već prilično iscrpljeni.

Naravno, bio je to pravi partizanski odmor, a to znači vrlo intenzivan partijsko-politički rad i to najčešće zajedno sa krajiškim borcima. Po našem vlastitom zahtjevu, išli smo sa njima u patrole i na položaje, a i u neke akcije.

Međutim, naše drugovanje bilo je uskoro prekinuto, jer smo morali da krenemo dalje, u pravcu Bosanskog Petrovca, koji se tada još nalazio u ru'kama okupatora. Zajedno od Oštrelj a spustili smo se oko podne 21. maja u Kolunić[1]), gdje smo se sastali sa borcima 4. čete 1. bataljona V Krajiškog odreda, koji su držali položaje kod Mirkovića kuća prema Bosanskom Petrovcu. Komandir te čete bio je Milan Atlagić. Pošto su već unaprijed bili upoznati sa našim dolaskom, srdačno su nas primili i nahranili. Nakon par sati krenuli smo u Rakića dolinu, gdje smo se sreli sa drugom Nikolom Karanovićem, zamjenikom komandanta odreda, o čijem smo junaštvu mnogo toga saznali ne samo od boraca, već i od naroda sa kojim smo u toku našeg puta dolazili u dodir. Na velikom narodnom zboru, koji je organizovan u čast našeg dolaska, podijeljeni su nam darovi, a zatim su se redali govornici sa obje strane. Govorili su i drugovi Nikola Karanović, Jozo Gizdić i Mile Trnjaković. Mi smo upoznali narod o razvoju ustanka i o borbama u Dalmaciji, da u toj borbi zajednički učestvuju i Hrvati i Srbi, da smo mi kod njih došli sa ciljem da još više utvrdimo bratstvo i jedinstvo u zajedničkoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika bez obzira kojoj naciji pripadali. Narod je često prekidao govornike oduševljenim ovacijama, posebno kada se govorilo o bratstvu i jedinstvu naših naroda.

U Rakića dolini i u Medenom oPlju trebali smo ostati oko 15 dana radi odmora. To nam je bila i prva prilika da u miru sredimo svoje utiske. Moramo priznati da su nas dvije stvari naročito prijatno iznenadile.

Prvo, gotovo cijelo vrijeme od silaska sa Dinare kretali smo se kroz slobodnu teritoriju, koja je organizovano živjela, u kojoj je normalno funkcionisala narodna vlast, u kojoj su vladali red i disciplina, ali ne nametnuti silom već voljom samog naroda. Posebno smo bili oduševljeni

[1]) 17. i 18. maja 1942. godine tu su poraženi Talijani, gdje su pored ostalog zarobljena i 2 brdska topa.

Sviješću i organizovanošću seoske omladine i dobrim radom organizacije SKOJ-a.

Drugo, narod nas je na cijelom putu, u svim selima kroz koja smo prolazili, primao sa iskrenom ljubavlju i gostoprimstvom, kakvo uopšte nismo mogli ni zamisliti. Nije riječ samo o omladini, već i o starijim ljudima. Kada bi nais radi noćivanja rasporedili po domaćinstvima, mi se zaista nismo mogli osjećati drugačije nego kao kod svoje kuće, sa svojim roditeljima i sa svojom braćom i sestrama. Nije bilo kraja kroz koji smo sa našim crvenim barjakom i partizanskom pjesmom prolazili, čak i alko se nismo duže zadržavali, a da nas narod nije oduševljeno dočekao i pored hrane dijelio darove, kao da smo već stari i dobri poznanici i prijatelji. Bili su to skromni darovi — peškiri, vunene čarape i rukavice, opanci, poneka košulja i si. Ali, bili su za nas dragocijeni, jer su nam ih davali od srca i iz ljubavi, mada su i sami u mnogočemu oskudijevali.

Zbog svega toga više nas nije iznenađivao ni visok stepen vojne organizovanosti partizanskih jedinica, sa kojima smo se sretali. Bila je to prva vojska, uvijek spremna za borbu. Svaki predah korišćen je za vojnu i političku obuku.

Ni ovdje, u Koluniću (Rakića dolini) i Medenom polju nije bilo drugačije. Međutim, za razliku od ranije, sada nismo boravili pretežno u partizanskim logorima, već smo po zahtjevu naroda za cijelo vrijeme odmora bili razmješteni po domaćinstvima. To nam je još više omogućilo da se neposredni je upoznamo sa običajima i načinom života Krajišnika. Bili smo njihovi dragi gosti, a to ovdje znači više nego članovi porodice. Ništa nisu štedjeli kada smo mi bili u pitanju. Mislimo da je za nas ovaj boravak u Koluniću (Rakića dolini) i Medenom polju bio vrlo značajan radi boljeg međusobnog upoznavanja i razumijevanja i da je to mnogo doprinijelo tome, da su nas kroz čitav ratni period Krajišnici (i borci i narod) smatrali svojima.

U međuvremenu, okupator je usljed stalnih pritisaka od strane petrovačkih partizana evakuisao Bosanski Petrovac. Dvadeset i petog maja naši su ušli u Bosanski Pet-

rovac i zaplijenili dosta oružja, municije i opreme. Zahvaljujući tome, i mi smo dobili nove uniforme.

Onako oporavljeni i dobro obučeni izgledali smo kao preporođeni. To je još više uticalo na naš zahtjev da se što prije uključimo u borbu i time dokažemo ovom divnom narodu da smo na istoj strani ne samo na riječima, nego i na djelu. S obzirom da je cilj krajiškog rukovodstva bio da našu grupu još neko vrijeme sačuva kompaktnom, upućeni smo kao cjelina 2. juna ka položajima 2. čete 2. bataljona iznad Drvara. Trebali smo da produžimo put do štaba V Krajiškog odreda, koji se tada nalazio u Boboljuscima. Međutim, neprijatelj je tih dana vršio stalne ispade u pravcu partizanskih položaja, kalko bi obezbi jedio svoje povlačenje iz Drvara. To je u nekoliko izmijenilo našu maršrutu, pa smo tek poslije četvorodnevnih Okoliša vanj a i peripetija stigli u štab .

Pošto je štab odreda ocijenio da je političko-propagandni cilj ostvaren, 10. juna pala je konačna odluka o podjeli naše grupe po krajiškim jedinicama. Tada nas je bilo još Oko 30, jer su neki ostali već usput, a neki su po zadatku vraćeni natrag u Dalmaciju.

Najprije smo bili raspoređeni po četama i bataljonima V Krajiškog odreda. Najviše nas je ostalo u Petrovačkom bataljonu, a zatim i u 1. udarnom bataljonu pod komandom druga Vlade Bajića. Nakon formiranja krajiških brigada, našli smo se uglavnom u Trećoj, a manji broj i u Prvoj i Četvrtoj. U njima smo nastavili naš borbeni put, započet u Dalmaciji, širom Jugoslavije.

Na tom borbenom putu dvije trećine drugova iz naše grupe je poginulo. Neki još u samoj Krajini, a neki u kasnijim borbama. Koliko smo uspjeli utvrditi, danas nas još oko desetak ima u životu.

O tome, kalko su nas prihvatili borci krajiških odreda i brigada najbolje govori i činjenica, da su gotovo svim drugovima iz naše grupe uskoro povjerene rukovodeće dužnosti — počev od komandira i političkog delegata voda, pa do političkog komesara bataljona. To povjerenje i ratno drugarstvo učinilo je, da smo se i mi sami polako počeli osjećati Krajišnicima.

Naravno, nije naše da cijenimo koliko smo uspjeli da oistvarimo one ciljeve, radi kojih srno iz Dalmacije bili upućeni u Bosansku Krajinu. Znamo samo da smo se svim snagama i iskreno od naših prvih susreta za to zalagali.

No, bez obzira na to ,ostajemo dužni našim dragim Krajišnicima, i narodu i borcima, za sve ono što su nam u tim teškim ratnim danima od srca pružili.

DRŽITE IH

Nakon jedne teške i naporne borbe, komandant 2. bataljona Desete brigade, Bogdan Vukša, legao je da malo odspava.

Iznenada, još dok je on spavao, jedna grupa četnika napala je mučki, sa leđa, naše jedinice. Četnici su poslije kraće pucnjave upali u kuću gdje je spavao komandant.

Na prve pucnjeve komandant se probudio, ali je bilo kasno da se ma šta preduzme, jer su četnici već ulazili u kuću. Bilo ih je mnogo i svaki otpor bio bi uzaludan. Moralo se nešto drugo preduzeti.

U kući je bio mrak tako da se niko nije mogao lako prepoznati.

Komandant je zgrabio svoj kožni kaput i uzviknuo pred četnicima:

— Držite ih. Vidite šta ja zarobih — Kožni kaput!

Pohlepni, kao i uvijek, a smatrajući da je to - njihov čovjek, koji je prvi upao u kuću, četnici navališe ka vratima i potrčaše prema ostalim ukućanima ne bi li i oni nešto ugrabili.

Za to vrijeme komandant mirno izađe iz kuće i uputi se u pravcu svog bataljona, zadovoljan što je tako lako prevario četnike.

DRAGAN KECMAN

AKCIJE BUKOVACKE OMLADINE

Prva veća akcija omladine sela Bulkovače izvedena je krajem januara 1942. godine. Na relaciji Drinić — Slatina, i dalje prema partizanskom logoru Ataševac, te zime snijeg je bio visok preko 2 metra, a 12 stepeni ispod nule.

Oko 200 omladinaca iz sela Drinića, Bukovače, Vedrog Polja i Bara dobilo je zadatak da na pomenutoj relaciji napravi prtinu koja će poslužiti kao veza na partizanskoj teritoriji Drvar — Podgrmeč i Obratno.

Zborno mjesto za akciju bilo je kod kuća Perinovića. Saistali smo se rano ujutro i, grupno i pojedinačno, lopatama i nogama, počeli da izvršavamo dobij eni zadatak. Akcija se vršila po dionicama, s tim što su omladinci Drinića trebali da naprave prtinu do Slatine, mladi iz Bara od Slatine do podnožja prevoja, a četrdeset omladinaca iz Bukovače dobilo je najteži zadatak — da savlada prevoj i uspon u pravcu Ataševca. Čini mi se da je savladavanje ove dionice bio drugi Igmanski marš, istina, mnogo kraći i manje značajan. Međutim, ipak je ovaj zadatak predstavljao veoma važnu i značajnu akcnu za Bosansku krajinu. Upravo zbog toga što je za izvršenje ovog teškog posla bila potrebna, pored vještine, i snaga, razumljivo je što među našim omladincima nije bilo mlađih od 18 godina.

Pa ipak, pored svih nedaća, žestoke hladnoće i visokog snijega, vrijedni omladinci Bukovače uspjeli su da za nepuna četiri sata naprave prtinu na ovoj dionici, odnosno da uspješno završe ovu akciju. Mada su svi naši

omladinci pokazali izvanredno zalaganje, ipak, smatram da su u ovoj bukovačkoj grupi najaktivniji ibili: Milovan Samardžija, Simo Morača, Milovan Trkulja, Milovan Morača i drugi. Međutim, i mi mlađi, manje snažni, pokušavali smo da konkurišemo onim jačim.

Dionicu na nizbrdici prema Ataševcu tabali su omladinci iz Vedrog Polja, a posebno treba istaći zalaganje Drage Dronjka, koji je, upravo na ovom dijelu, pokazao izvanredno zalaganje.

Za nepunih 10 časova savladana je kompletna dionica na relaciji Drinić — Ataševac, u dužini od 20 kilometara. Prosječno smo na jedan čas prelazili dva kilometra iz čega se može zaključiti da su svi omladinci zaista radili »punom snagom«.

Nakon kraćeg zadržavanja u partizanskom logoru u Ataševcu, krenuli smo istim putem za Drinić. Put je bio savladan, prtina napravljena, zadatak u potpunosti izvršen. Čitave zime ovaj prolaz, kojeg je narod nazivao partizanska prtina, služio je za prolaz partizanskih kurira i jedinica na pravcu Drvar — Podgrmeč.

Drugu veću akciju omladina Bukovače izvela je na Oštrelju početkom februara 1942. godine. U šumu iznad Željezničke stanice u Oštrelju Sklonjeno je 14 teretnih automobila »fiat«, 24 akumulatora i jedan vagon talijanske municije. Pored toga omladina je dobila zadatak da sa zgarišta u Oštrelju pokupi eksere koji će poslužiti za izgradnju kuća nezbrinutim porodicama. Mada je snijeg predstavljao veliku smetnju za izvršenje ovog zada tika uspjeli smo da sakupimo preko 100 kilograma eksera.

Marta iste godine izveli smo još jednu akciju. U cilju sprječavanja prolaza italijansike tehnike, trebalo je razrušiti sve podzide na krivinama i na taj način blokirati talijanske jedinice koje su se kretale na pravcu Petrovac — Drvar. I ovaj zadatak naši omladinci izveli su sa uspjehom.

Odmah nakon ove, u istom mjesecu izvedena je i najmasovnija akcija omladine. Naime, na putu Bulkovača — Jelašinovci do partizanskog magacina u Grmeču, preko 100 omladinaca i omladinki, većinom od 14—17 godina, svi oni kojli su mogli da nose torbu, učestvovalo je na rea-

lizaciji ovog zadatka. Prenosili smo sve što se moglo prenijeti i, kada smo stigli u Jelašinovce, naš trud bio je nagrađen priznanjem brojnih mještana. Uslijedila je obilata večera. Međutim, sva hrana je bila neslana. Na konaku sano bili Boro Ševo, Nada Balaban i ja. Vadili smo dug razgovor o narodnooslobodilačkoj borbi sa domaćinom. Upravo na ovom terenu, od oktobra 1941. do februara 1942. godine, partizanski vod Vlade Bajića i čete Drvarčana vodili su žestoke borbe. Narod ovog kraja posebno je volio i cijenio Petrovčane i Drvarčane. Sutradan, skupili smo se u crkvi, pjevali partizanske pjesme i igrah kozaračko kolo. Došao je critvenjak i zabranio da se pjeva u crkvi. Izašli smo i u dvorištu nastavili veselje. Tako smo dočekali i drugu noć u Jelašinovcima. Prenoćili smo i sutradan održali takmičenje između omladinaca petrovačkog i jelašinovačikog kraja. Najbolji strijelac iz vojničke puške bio je Bogdan Banjac iz Bukovače. Zatim smo u školi organizovali priredbu. Narodne igre i veselje trajali su do zore. Sutradan krenuli smo do magacina i svaki od nas, natovaren sa po 30 kilograma, krenuo je put Grmeča. U blizini Ilijine vode, naš rukovodilac — omladinka Danica Ševo — pročitala je radio-vijesti. Tada smo saznali da su naši partizanski odredi u blizini Grahova sačekali jaku kolonu Talijana i uništili veći broj kamiona i talijanskih vojnika. Našoj radosti nije bilo kraja .Sve do Grmeča — našeg krajnjeg cilja — orila se pjesma. Buko vačka omladina je uz prisustvo borca Stojana Plavše, rukovodioca magacina, predala oko 3.500 kilograma kukuruza i pšenice u zrnu. Bilo je omladinaca koji su uz strmi uspon Grmeča nosili i po 50 kilograma tereta.

Mislim da je ova akcija imala poseban politički značaj za borce na frontu, jer je to bio jedan od prvih masovni j ih nosačkih transporta u NOP, pored toga što smo bili goli i bosi.

Juna 1942. godine dobili smo zadatak da pokosimo i pokupimo sijeno s imanja Bege Bukovače i napuštenih zemljišta porodica iz Petrovca koje su se, ispred partizanskih vlasti, povukle u Drvar sa italijanskom vojskom. Tri dana trajala je ova akcija u kojoj je učestvovalo preko 70 omladinaca i omladimki.

Poslije ove akcije dobili smo zadatak da izvršimo kosidbu sijena i žitarica na imanjima porodica nalih boraca: Danke Luikić, Joke Trfculje, Mioljke Kecman i drugih, koje nisu imale radne snage da obave ovaj posao. Ovom akcijom rukovodio je Milovan Kecman - Daičić.

Buikovačka omladina je u Slatini sagradila jedan dio partizanske bolnice a, istovremeno, osposobila je i prugu u Jasikovcu, čime je bio omogućen prolaz šumskih vozova na ovoj relaciji. Akcijom koju je izvela ženska omladina rukovodila je Danka Kecman, a omladincima je rukovodio Tomo Morača, tadašnji partijski radnik u našoj opštini.

Jedna od najvažnijih akcija buikovačke omladine izvršena je avgusta 1942. godine. Oko 70 naših omladimaca i omladinlki iz Bukovače krenulo je, u sastavu omladinske radne brigade iz Sanice, u pravcu sela Bajera.

Mrkli mrak.

Za obezbjeđenje omladine, Marko Jokić nam je odredio jedan vod pod komandom Vaje Ševe ojačan sa tri puškomitraljeza. Kretali smo se po vojničkim propisima, oprezno, disciplino vano, primijenjujući metode maskiranja.

U samu zoru stigli smo u rejom Bajer — Pudin han. Doručkovali smo i krenuli u kosidbu. Vajo Ševo i ostali borci ovog ojačanog voda, koji nam je dodijeljen kao zaštita, obezfbjedivali su teren. Radili smo nastojeći da i ovaj posao što prije završimo. Dan po dan su odmicali, a mi smo kosili u Krasu ljama, Vojićima, dolazili čak do samih neprijateljskih položaja. Meci su fijukali iznad naših glava, ali se m[1]: nismo na to obazirali. Naš komesar Nada Balaban nas je hrabrila. Nas iz Bukovače posebno je radovao susret sa drugom Vladom Kecmanom našim rukovodiocem u ovoj akciji.

Nismo smjeli dozvoliti da i jedno zrno padne u ruke neprijatelja. Prva smjena završila je kosidbu žitarica u rOku od 15 dana i ostvarila 7.350 radnih sati. Vršilice su radile u Bajeru, Vojićima, Ramićima, Krasuljama. Bez prestanka. Njima je rukovodio Ilija Morača iz Bukovače.

Ovršeno žito odmah je sklanjano u šume Grmeča. Zaprežnim kolima žito je odlazilo u šume Grmeča. U ovom poslu učestvovalo je i Oko 20 ljudi iz Bukovače sa zapre-

žnom stokom i kolima, a među njima, po ličnom ubjeđenju, najbolji su bili: Mija Kovačević, Dragoljub Kecman, Nikola Kecman i Ratko Trkulja.

Poslije završetka prve smjene, u šumi Paunovac kod Kopjenića kuća, čitavoj omladini održao je govor drug Đuro Pucar Stari i istakao herojski rad nas mladih.

Druga smjena, čiji je zadatak bio ubiranje voća, povrća i kukuruza, zadržala se do kraja jeseni 1942. godine. U toj akciji nisam učestvovao, jer sam otišao u partizane.

Pored redovnih sastanaka ,omladinskih i skojevskih, mladi su potpunije političko obrazovanje i vaspi tanje dobij ali i na narodnim zborovima.

Prvi takav svečaniji zbor održan je 21. januara 1942. godine u Bukovačkoj školi. Cilj ovog zbora bio je: stvaranje političkog jedinstva kod naroda kako bi se razbio uticaj četnika. Kroz selo, upravo u to vrijeme, marširale su partizanske čete, prenosile ideje o bratstvu i jedinstvu, čime su, uzgred budi rečeno, razoružavani oni ikoji su se kolebali. Na zboru je govorio Slavko Radić, a poslije njega Milutin Kecman. Pokretom ovih jedinica neposredno je rukovodio Slavko Rodić. Dvadeset trećeg januara u selu Koluniću, partizani su zarobili jedan vod Italijana, a već sljedećeg jutra borci Slavka Rodića su, u velikom snijegu, dočekali i razbili jednu jaču italijansku kolonu. Veliki broj Italijana bio je ubijen ili zarobljen.

U ovom okršaju teško su ranjeni komandir čete Nikola Karanović i borac Tanasije Lukić iz Bukovače.

Bila je ovo prva akcija na Italijane u 1942. godini. Ona je pokazala narodu da se organizovanim otoor om može suprotstaviti i znatno jačem neprijatelju. Na relaciji Jajce — Mrkonjić-Grad — Ključ — Petrovac — Drvar — Grahovo — Knin, od januara do juna 1942. godine vođene su borbe s Italijanima, koji su, trpeći gubitke u ljudstvu i materijalu, krajem maja iste godine napustili Petrovac, a zatim i Drvar. Njihovim napuštanjem ovog područja stvorena je velika slobodna teritorija Bosanske krajine.

Krajem februara 1942. godine održan je narodni zbor u Bukovači na kojem su o značaju NOP govorili Jovo Kec-

man i Vlado Bajić. Poslije govora održana je priredba. Sjećam se dobro pjesme »Vrabac« koju su u duetu otpjevali borci Mića Banjac i Vajo Ševo. U ovoj pjesmi izigravan je lik Mane Rdkvića, izdajnika, koji je prešao na stranu Italijana. Narod je dugo aplaudirao ovoj pjesmi, a poslije toga nastalo je narodno veselje koje je trajalo do zore.

Na zboru u Dijelovima, koji je održan 1. maja iste godine, govorili su Mile Balaban i Savo Batinica, a zbor je otvorio Miloš Kecman - Vojsko.

Oni su govorili o borbi i značaju revolucije. Dogodio se slučaj da je tribina loše građena pa su govornici popadali.

Neposredno poslije oslobođenja Bosanskog Petrovca, maja 1942. godine, u ovom gradu je održan zbor naroda kojem je prisustvovalo preko 10.000 ljudi. Na zboru su, pored ostalih, govorili Đuro Pucar Stari i Osman Karabegović koji je u svom izlaganju iznio istinu o domaćim izdajnicima, ustašama i četnicima i pozvao muslimanski narod ovog kraja da se, rame uz rame, bori sa Srbima i Hrvatima protiv okupatora.

Mislim da je ovaj govor pozitivno uticao na bratstvo i jedinstvo Srba i Muslimana u petrovačkom kraju.

U ime žena, govor je održala Nada Balaban i istakla mjesto i ulogu žene u NOB.

Posebno impresivna bila je vojna parada koju su, poslije ovih govora, izveli omladinci Pozadinske čete kojom je komandovao Goša Špegar. U paradi su učestvovali omladinci sela Bukovače, Drinića, Vedrog Polja, Koilunića, Bara i Bravskog Vaganca.

U Sobatovcu je sredinom juna taikođe održan zbor naroda. Njemu je prisustvovala i četa Gliše Race. S jednim vodom ove čete Đuran Kovačević je izveo splet vojničkih vježbi s oružjem. Narod se ovome posebno divio. Glišini vojnici bili su zaista primjerni i dobro uvježbani tako da je njihova pojava izazvala divljenje naroda ovog kraja. Kasnije je održano i takmičenje između omladine i boraca u nekoliko sportskih disciplina. Zanimljivo je napomenuti da proslavljeni komandir Gliša Raca, koji nikad nije prije izgubio bitku u bacanju kamena, sada morao

da prepusti mjesto boljem od sebe •— omladincu Simi Morači iz Bukovače.

Na zboru u Bravskom Vagancu, krajem jula 1942. godine, govorio je Milutin Morača. Dan je bio vedar tako da se na ovom zboru otkupilo preko 10.000 ljudi. Da bi se obezbijedili od napada iz vazduha, organizovali smo jaku osmatračku službu. Iznenada, dok se narod veselio, pojavila su se tri teška bombardera. Osmatrač Milorad Lulkić dao je znak trubom da prijeti opasnost i narod se ubrzo razišao. Polegli su svi. Kada su italijanski bombarderi prošli, narod se podigao i ponovo nastavio veselje.

Na kraju želio bih da rezimiram značaj ovih narodnih zborova koji su, u drugoj godini NOR održani u petrovačkom kraju i koji su, to se mora zaista posebno naglasiti, imali izvanredno jak uticaj na daljni razvoj i tok naše Revolucije. Naime, na ovim zborovima objašnjavani su ciljevi borbe, a oni su, u isto vrijeme, doprinijeli bržem povezivanju omladine, odnosno stvaranju bratstva i jedinstva među narodom različite vjere, narodnosti i običaja. Sa ovih skupova poticale su zajedničke akcije u borbi protiv neprijatelja.

Sjećam se dobro da su gotovo poslije svakog narodnog zbora omladinci bili veseliji, politički svjesniji, tako da su, tako reći, masovno odlazili u partizane.

Posebno bih istakao period kada su u Bosansku Krajinu, krajem 1942. godine, stizale proleterske jedinice iz Srbije, Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine. Omladina i narod Bosanske krajine dočekali su proletere punim srcem. Liječili su ih i čuvali.

U svim ovim trenucima malobrojno stanovništvo sela Bukovače pokazalo je izvanrednu hrabrost i snagu. Borilo se svim srcem za ostvarenje ideja revolucije. Iz ovog sela gotovo da nije bilo domaćinstva koje u NOP nije imalo jednog ili više boraca.

Poseban doprinos NOB dala je omladina ovog sela. Nije bilo zadatka koji se nije mogao izvršiti. Bila je to hrabra, vjerna i odana omladina, omladina revolucije.

KULEN-VAKUFSKA OPSTINA U NOR-u

Kulen-vakufsko opštinsko područje većinom je sastavljeno od pasivnih planinskih sela, toliko siromašnih da većina stanovništva prije rata nije bila u stanju da plati minimalni dio poreza koji je državna administracija nametala siromašnom stanovništvu, pa je veći broj ljudi po nekoliko puta bio pozivan i zatvaran zbog neplaćanja poreza. Naposlijetku su dolazili poresiki organi i naplaćivali ljudima porez plijenom. Plijenjena je i posljednja krava ili drugo što bi odgovaralo visini naplate za porez. Nije se vodilo računa da siromašnim domaćinima ostaju nejdka djeca bez kruha i bez mrsa za jelo.

Siromaštvo je nagonilo ljude ovih siromašnih sela da odlaze u pečalbu, koja se javlja negdje od 1920. godine. Ljudi su išli da zarade bar tol'ko kolilko bi se moglo kupiti kukuruza da se prehrani porodica do naredne žetve. Među ovalkvim siromasima bio sam i ja. Po završetku osnovne škole morao sam otići u Beograd. Odveo me je brat, pa pošto sam bio mlad morali su da mi preinače godinu rođenja, ialko to nije vrijedilo ništa, jer sam bio mali po uzrastu, zalkržljao od bijede i neimaštine zbog slabe ishrane i životnih uslova. Kao takav, morao sam se kriti od gazde Vlade Ilića i njegovog direktora Dušana Prilkića, jer me je primio majstor na molbu moje braće, iako to nije smio da učini. Prosto sam skrivan nekih šest mjeseci, da bih naučio dobro da radim, pa da se tek tada legalizujem kao radnik.

Radio sam u predionici kao tekstilni radnik kod Vlade Ilića sve do 1934. godine. Uključio sam se u sindikalni pokret, pa sam po dolasku iz bivše jugoslovenske vojake 1938. godine kandidovan za člana KPJ, primajući se veoma

ozbiljnih zadataka, kao što su — dijeljenje letaka, organizacija štrajkova i demonstracija. Zbog toga sam više puta bio pritvaran i zatvaran.

U martu 1939. godine primljen sam u organizaciju KPJ. U to vrijeme sam radio u beogradskoj tekstilnoj industriji. Te godine bila je već na svakom koraku kriza, dolazilo je do ekonomskih štrajkova i masovnih političkih demonstracija. U ovoj tvornici sam radio do 27. decembra 1940. godine, kada me iz zatvora sprovode žandarmi u rezervu bivše jugoslovensike vojske u Hreljin u SR Hrvatskoj, u posadni bataljon. Poslije izvjesnog vremena otišli smo u Crikvenicu. Većina ovih rezervista je bila došla iz zatvora.

Šestog aprila 1941. godine, nakon bombardovanja Beograda, odmah su frankovci i domaće ustaše zauzele u Crikvenici neke ustanove i poštu. Pridružili su im se i neki oficiri iz našeg posadnog bataljona. U toku dana o tome je bio obaviješten i naš komandant posadnog bataljona, poslije čega smo sišli u Crkvenicu iz bunkera i brzo rasóistili sa ustaškom bandom, pohapsili sve oficire koji su se bili njima pridružili, pa nas je nakon nekoliko sati komandant opet povukao u bunkere. Mislim da smo 9. aprila povučeni u neke barake. Tvrdili su nam da dolaze drugi da nas zamijene, tako da je pred svaki bunker došao tom prilikom po neko iz druge jedinice kao stražar da čuva mitraljeze i municiju koju smo mi ostavili. Mitraljezi su bili stari francuski »maksimi« i teški mitraljezi »švarc--loze«. Istog dana, oko 22 sata kod nas nije bilo ni jedinog oficira ni podoficira. Očito je postojala namjera da nas pokupe i odvedu u zarobljeništvo, jer smo oružje ostavili u bunkerima. Jedino su nišandžije na mitraljezima imali pištolje. Kad se saznalo da ovdje čekamo zarobljavanje, negdje oko 3 sata u noći došlo je do rasula bataljona. Ja sam krenuo sa 5 dobrih drugova prema Delnicama, kroz šumu. Kod Delnica smo obavješteni da naša vojska vodi borbu kod Sarajeva, a neki su govorili da se vodi borba i kod Mladenovca i još u nekim mjestima. Stizale su i vijesti da je već sve propalo.

Došao sam u svoje rodno mjesto 20. aprila 1941. godine. Nakon nekoliko dana, ustaše počinju da zatvaraju

lj'ude kao taoce po svim selima. U mom rodnom mjestu, u selu Rajnovcu, ustaše su već početkom maja otjerali tri čovjeka kao taoce, koji se više nikad nisu vratili u selo. Žene koje su im htjele da odnesu hranu ustaše nisu pustile ni da ih vide, nego su čak neke zauvijek odvedene.

Koncem maja 1941. godine počeo sam da radim sa ljudima. Govorio sam narodu da se sklanja u šumu, da ne čeka ustaše kod kuće, jer su ustaše masovno već početkom juna počele da iz sela odvode ljude, žene, djecu, muško, žensko, mlado i staro. To se dešavalo naročito u selima kroz koja su ustaše svakodnevno prolazile, kao što je Kavajisko selo i selo Rajnovac. Tako su polovinom juna iz Rajnovca ustaše noću odvele 27 osoba, muškaraca, žena i djece i pobili ih u susjednom selu Orašac u njihovim barama. U samom Kulen Vakufu, krajem juna ili početkom jula, pobili su 26 Srba i nekoliko Muslimana.

Iz nekoliko udaljenih sela ustaše su varkom odveli ljude kao taoce, koji se nisu vraćali. U to vrijeme, kao član KPJ, okupljao sam ljude i s njima razgovarao u raznim mjestima po šumama. Mnogi su se složili sa mnom da se treba sklanjati i pripremati otpor, pa smo počeli organizovati straže na preglednim mjestima po danu, da bi mogli obaviljeistiti narod ako naiđu ustaše. Već početkom jula odlazili smo u šumu u zbjegove, naročito noću i te zbjegove obezbjeđivali stražom. U zbjegovima su ponekad Ustaše na svoj krvoločan način uspijevali da iznenade goloruki narod po šumama iznad sela, pa su po čitav Zbjeg na nekoliko mjesta poubijali, ne štedeći ni najmanje dijete.

U našoj opštini i u drugim Okolnim mjestima, a naročito u selima opštine Kulen Vakuf, kao što su Kalati, Buševići, Kestenovac, Rajnovci, Oraško brdo, Prkosi, Velike i Male Stijenjane ljudi su se podizali na ustanak još prije 27. jula. Ova sela su imala svoje oružane grupe, koje su bile naoružane vilama, motikama i drugim oruđem i sa ponekom pravom puškom i bombom, zvanom »kragujevka«. Počela je zajednička borba, pravili smo ustašama zasjede na mjestima kao što su Pogledalo i Boškovića greda. Išli smo u zasjede u Ripački klanac, na Kasu u Rajnovcima i kod Mostića. Ustaše su u svim ovim mjestima

likvidirane u manjim grupama, kao što su patrole i izvidnice. Ovakva borba je trajala sve do konca jula, odnosno do 27. jula 1941. godine, kada se organizuje pravi Ustanak.

U ovim mjestima su do opšteg ustanka 1941. godine, ustaše, po mom sjećanju, poubijale u Rajnovcu 27 i 18 pohvatale na putevima, u selu Kalati 17, Buševiću i Kestenove u 11, Kulen Vakufu 26, Velikim Stijenjanima 9, Prkosima sa Čovkom 16, Oraškom Brdu 36 ljudi. Poubijano je znači do 27. jula 1941. godine 150 osoba, što ljudi, žena i djece. Ubijali su i starce i starice. Ovaj narod je stradao i docnije. Tako su u zbjegu ü selu Očijevu, 1943. godine pouibijame 52 osobe, u Martin Brodu 6, u Očigrijama 11 — ukupno 69. U ovom kraju ubijeno je 219 čeljadi po onome čega se ja sjećam, iako je vjerovatno broj veći.

Krajem jula 1941. godine u naše krajeve dolazi Slavko Rodić i radi na organizaciji odreda, čiji je komandant postao drug Nikola Karanović. Ovaj odred od osnivanja neprekidno vodi borbe sa drugim susjednim jedinicama protiv ustaša i poslije Italijana na raznim mjestima ondašnjeg bosansko-petrovackog sreza, Drvara i Bihaća. Od jula do novembra 1941. godine, 90% sposobnih mlađih i starijih ljudi nalazilo se dobrovoljno u borbi, tako da smo bili prisiljeni da pojedine povlačimo iz jedinica da rade za potrebe fronta u pozadini, na terenu opštine.

U oktobru 1941. godine radio sam na stvaranju uslova za formiranje organizacija KPJ. U prvo vrijeme sam kandidovao 9 ljudi. Ova devetorica su bili ustvari jezgro iz koga se docnije stvorila partijska organizacija na ovom terenu. U tome mi je pomagao Stanko Karanović i drugi. Neposredno iza toga, pristupili smo i biranju mjesnih narodnooislobodilačkih odbora. Tako smo u Rajnovcu formirali odbor u kući Dudana Protića. U odbor je izabrano oko 10 ljudi. To su pretežno bili kandidati za Partiju. Za predsjednika odbora izabran je Jovan Majstorović, a za sekretara Petar - Pepo Brkljača. Ostali članovi odbora su bili Petar Zarak, Đukan Kresoja, Gojko Dragosavac, Nikola Martdić i Nikola Radaik. Ovaj mjesni NOO svojim radom stekao je veliku popularnost u narodu. Tokom 1942. godine formiran je i opštinski narodnooslobodilački odbor u koji je ušlo nekoliko drugova iz mjesnih odbora.

Sa grupom kandidata Partije pristupio sam još u oktobru 1941. godine formiranju omladinske organizacije. Riječ je bila pretežno o ženskoj omladini, a kao najpodesniji vid okupljanja omladine u organizaciju Odabrao sam tečajeve za opismen javan je, jer je ženska omladina u ovom kraju pretežno bila nepismena. Toliko je ova mjera bila dobro prihvaćena od omladine, da smo ubrzo imali u svakom zaseoku tečaj za opismen ja van je nepismene omladine.

Sa ovih tečajeva od onih koji su se najviše isticali i pokazivali žeđ za opismenjavanjem, koncem novembra 1941. godine izabrali smo najbolje, po našem mišljenju, u aktiv SKOJ-a. Za sekretara aktiva SKOJ-a izabrali smo Slavka Filipovića i Smiljana Majstorovića, jer su i jedan i drugi bili kandidati KPJ. U to vrijeme počinjemo organizovano raditi i sa pionirima. To su bila djeca od 11—14 godina, a išla su redovno na tečajeve za opismenjavanje. Istovremeno počinje rad i organizacije AFŽ-a. Naš rad se toliko afirmiše u ovoj opštini, da Stanko Karanović u decembru insistira da se organizujemo na nivou opštine. Od tada i počinje naš rad na nivou opštine o svim pitanjima. Drug Milan Dukić, takođe iz Velikih Stijenj ana bio je samnom u stalnoj vezi pa smo zajedno organizovano radili. Odmah u početku 1942. godine, a negdje još u decembru osnovani su u svim selima mjesni NOO u opštini Kulen Vakuf. U to vrijeme već se ističu Petar Kornjen i Mikan Kovačević, koji su isto tako organizovano radili u svojim selima.

U februaru 1942. godine dolazi na ovo područje drug Jovo Kecman - Šuco, pa je na moje insistiranje u Rajnovcu formirana partijska organizacija od pet članova. Ja sam biran za sekretara. Rad je intenzivno krenuo, reklo bi se iz dana u dan smo ponekad primali u aktiv SKOJ-a, u kandidatJsku grupu, u partijsku organizaciju ili opredjeljivali u druge aktivnosti, pa je tada i u Velikim Stijenj anima formirana partijska organizacija. Tako je bilo u svim selima, iz kandidatskih grupa primani su drugovi u partijsko članstvo.

Ostali su mi veoma dobro u sjećanju ti dani. To je bio naš veliki uspjeh, ovladali smo političkim uticaj em u

ovom kraju. Tada nam već nije bilo teško raditi, kada je postojala Partija i SKOJ, organizovana omladina i AFZ, a iznad svega narod je u mjesnim naradmooslabodilačkim odborima počeo osjećati svoju istinsku vlast, jer su odbori rješavali i razjašnjavali mnoga pitanja u selu za koje je bio zainteresiran skoro svaki čovjek.

U prvoj polovini 1942. godine osnivamo opštinski narodnooslobodilačiki odbor. Mislim, da je prvi odbor izabran u februaru 1942. godine, sa sjedištem u Velikim Stijenj anima. Prvi predsjednik je bio Milan Medić iz sela Veliki Stijenjani, a polovinom 1942. godine za predsjednika je izabran Milan Dulkić. Ja sam nakon izvjesnog vremena postavljen za sekretara odbora.

Koncem avgusta 1942. godine, formiran je opštiriski komitet KPJ za kulen-vakufsku opštinu. To je uslijedilo poslije mog odlaska sa partijskog kursa kojeg je održao Ljubo Babić u Suvaji. U to vrijeme, na kulen-vakufskom terenu afirmisali su se mnogi drugovi kao veoma aktivni ljudi u radu, u borbi i Revoluciji. Tako je postao poznat i veoma cijenjen Nikola Karanović, kojeg je narod ovoga kraja iznad svega cijenio. Bio je cijenjen po hrabrosti i organizacionoj sposobnosti. Mnogo su bili voljeni Nikola Vojvodić i Miladin Zorić sa Oraškog brda. Brzo su se afirmisali i isticali Mdhailo Kerlkez - Mačulka, Stanko Karanović, Milan Dukić, Rade Zorić, Siano Antunović, Momčilo Jakšić, Petar - Pepa Komljen, Milkan Kovačević, Smiljama Majstorović, koja je bila predsjednica AFŽ-a, Petar - Pepa Brkljač, Jovan Majstorović, Gojko Dragosavac, Slavko Filipović, Petar Drobac i mnogi drugi. Istina, našem opštinskom području izdašno je pružao pomoć u razvoju Partije i drugih organizacija drug Jovo Kecman-Šuco, koji je bio sekretar Sresikog komiteta, a nešto kasnije Miloš Kecman - Vojsko, član Sreskog komiteta i predsjednik NOO Bosanski Petrovac. Oni su nam mnogo pomagali, ali u međuvremenu su se i naši kadrovi, koji su u početku djelovali na nivou oipštine, afirmisali i postali društveno-politički radnici na području petrovačkog sreza.

Kod nas u kulen-vakufskoj opštini nije bilo lako raditi, jer su ustaški i drugi zločini ostavili teške posljedice,

ali smo uspjeli, u čemu jè svakako najzaslužnija ova grupa
0 ikojoj sam govorio, da se brzo konsolidujemo i ostvarimo ravnopravno učešće i doprinose u svim radnjama i akcijama koje su izvodile partijska organizacija i druge antifašističke organizacije u drugim krajevima bosansko-petrovačkog sreza. Ttìko su već koncem 1941. i početkom 1942. godine počele rad omladinske radne čete na obradi napuštene zemlje i odlazile na razne akcije u Krnjeušu i Podgimeč, a docnije u Saničku dolinu, na rad i žetvu. Odlazile su i druge radne grupe i brigade na izgradnju magacina u Grmeč i Jasikovac, te izgradnju partizanskih bolnica i dr.

U ovom kraju su poznate omladinske radne akcije iz sela Prkosa, Velikih Stijenj ana, sela Raj novca u martu 1942. godine u obradi napuštene zemlie, oranje i sijanje, poslije kosidba i žetva, a zatim pohranjivanje u šumu. Ove akcije smo izvodili i kada smo trebali da pomognemo porodicama čiji isu sinovi bili u borbi. Izvodile su ih većinom omladinke, jer je omladinaca bilo malo, pošto su se nalazili u borbi.

Živo mi je ostala u sjećanju organizacija omladinskih radnih akcija juna i jula 1942. godine, kada je naša omladina pod zastavama odlazila u sastavu petrovačke omladine na žetvu u okolini Ključa, u Podgimeč, itd.

Bilo bi veoma teško opisati sve šta je dala naša opština u tim ratnim danima. Naveo bih još nekoliko činjenica, koje su, po mom shvatanju, važne za razumijevanje situacije na našoj opštini. Iz naše opštine učestvovalo je u NOB 900 boraca sa puškom u ruci. Od toga je preko 120 poginulo. Među njima su pali narodni heroji Nikola Vojvodić i Milađin Zorić i živi narodni heroj Nikola Karanović, koji je komandovao našom slavnom III krajiškom proleterskom brigadom u borbama na Sut ješci, Zelengori
1 na drugim bojištima, a docnije postao general-pukovnik i komandant armijske oblasti. Pored toga, sa područja naše opštine palo je nekoliko stotina žrtava fašističkog terora, a da se ne govori o tome da je čitavo vrijeme rata naš narod nesebično davao za svoju vojsku, za ranjenike, hranu, stoku i sve ostalo što je bilo potrebno.

NIKICA NOVAKOVIC

AKTIVNOST NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA I OMLADINE KRNJEUSE

Cijela teritorija bivše opštine Krnjeuše oslobođena je avgusta 1941. godine. Od tada, pa sve do februara 1943. godine, neprijatelj na tu teritoriju gotovo da nije kročio. Tek u IV ofanzivi mu je uspjelo da je okupira i privremeno uspostavi svoju vlast.

Odmah po oslobođenju te teritorije ,avgusta 1941. godine, osnovna partijska i sikojevska organizacija aktivno su pristupile organizaciji političkog, kulturno-prosvjetnog i zabavnog rada na terenu. Taj rad bio je vrlo intenzivan i raznovrstan, pa stoga vrijedi da se zabilježi ponešto od toga, a isto tako i neki ljudi, nosioci toga rađa.

Već je piisano o tome da je u Krnjeuši, odmah poslije oslobođenja ,organizovana radna akcija za sabiranje ljetine i njeno izvlačenje u šumu. To je doprinijelo da se lakše i bolje organizuje četni logor, pripreme i uskladište rezerve hrane i drugo. Međutim, to što smo uradili tih prvih nedjelja poslije ustanka bilo je nedovoljno kada je riječ o brizi za front i cijelu teritoriju u ratu. Osim toga, dobijena je i direktiva od sreskog partijskog rulkovodstva da se pristupi formiranju narodnooslobodilaokih odbora na slobodnoj teritoriji, koji bi na sebe preuzeli sve poslove nove, narodne vlasti, pa i brigu o frontu. Sa tim se u Krnjeuši počelo u zimu, krajem 1941. godine. Održani su sastanci partijske i skojevske organizacije, a potom konferencije po selima, na kojima su birani odbornici. Pripremom i organizacijom ovog posla neposredno je ru-

f

kovođio član Sreskog komiteta Partije i sekretar osnovne partijske organizacije u Krnjeuši Radivoj Rodić, koji je odmah poslije Okružne partijske konferencije u Lastvama otišao u Krnjeušku četu, koja se nalazila na fronitu kod Bosanskog Novog, radi «provođenja dobivenih direktiva u njoj.

U to vrijeme na našoj teritoriji se nalazio Stab Petrovačtkog bataljona, pa su se i članovi Štaba angažovali na održavanju izbornih konferencija na kojima su birani odbornici. Najviše su se na itim zadacima angažovali drugovi Slavtko Rodić, komandant Bataljona, i Vojo Kreco, sekretar Štaba. Oni su bili iskusniji politički radnici, pa su nam mogli mnogo pomoći u tom poslu.

U isto vrijeme formirani su seoski i opštinski NOO.

Opštinski odbor je formiran, koliko se sjećam, decembra 1941. godine. Sačinjavali su ga izabrani odbornici iz svih krnjeuških sela. Na prvom zajedničkom sastanku za predsjednika Opštinskog odbora izabran je Milan Karanović, iz sela Krnjeuše. Na toj dužnosti Milan je ostao sve do kraja rata. Tada je bio čovjek četrdesetih godina, otac porodice, ugledni domaćin i rado viđen u društvu ljudi u tom kraju. Prije rata, sa ljudima našeg kraja, odlazio je u Srbiju, Slavoniju i ostale krajeve Jugoslavije, gdje je kao šumski radnik tražio posla. Svuda se isticao drugarstvom i prisnošću u kontaktu sa ljudima. Zato je njegov izbor za prvog predsjednika Opštinskog narodnooslobodilačkog odbora u Krnjeuši rado prihvaćen od svih ljudi na tom terenu. Kad je izabran za predsjednika, bio je kandidat za člana Partije, a ubrzo zatim, početkom 1942. godine, primljen je za člana Partije. Pred ustanak, ustaše su mu ubile sina, omladinca, bez ikakvog razloga i povoda.

Za sekretara Opštinskog odbora izabran je Đorđo Bjelić izisela Risovca. On je tada bio čovjek tridesetih godina, poluiproleter, koji je dobar dio života prije rata proveo sa ostalim šumskim radnicima iz našeg kraja, radeći po planinama Srbije i Bosne. Poznavajući ga kao razboritog, društvenog i pravičnog čovjeka, birači su ga rado prihvatili za tu dužnost. Đorđo je upravo u to vrijeme bio primljen za člana Partije i prisustvovao je Okružnoj partijskoj

konferenciji 3. januara 1942. godine u Lastvama. Ostali odbornici birani su po istim kriterijumima, vodeći računa, u prvom redu, o njihovom političkom držanju i ugledu u narodu.

Sjedište Odbora bilo je u jednom zaseoku Krnjeuša, u kući Novakovića. To je bilo i središte cijele opštime. Osim toga, ta kuća se nalazila neposredno ispod sjedišta Komande četnog logora, kod I vezica kuća, pa je i zbog toga bila pogodna za sjedište Opštinskog odbora. Kancelarija Odbora bila je stalno otvorena, pa i preko noći u njoj je stalno neko dežurao. Ovakav intenzitet rada bio je nužan zbog toga što je preko tog Odbora sve išlo što se radilo na toj teritoriji. ONOO je bio mjesto gdje su dolazili i sastajali se politički radnici sa terena. Tu su zakazivani i održavani partijski sastanci. Odbor je tu organizovao i svoju kuhinju. To je morao uraditi zbog permanentnog rada i što je na terenu uvijek bilo političkih radnika sa strane, kurira i drugih, pa im je trebalo obezbijediti ishranu. Oni su već unaprijed znali da će im dolaskom u ONOO biti obezbijede.no izvršenje zadatka zbog koga su došli, a osim toga, neće morati ići po kućama da sami obezbjeđuju smještaj i ishranu. Svi mi, koji smo radili tada na terenu, redovno smo dolazili u Odbor radi dogovora o zadacima koje treba izvršavati.

Djelokrug rada Opštinskog NOO bio je veoma širok. Zakona i propisa nije bilo, a često ni dovoljno jasnih stavova koji bi mu olakšali rad. Otuda su kolektivni rad i na rješavanju problema upravljanja i izvršavanja zadataka.

Svi zahtjevi prema frontu stizali su najprije od Krnjeuške čete ,a kasnije od Štaba Bataljona, Štaba Odreda, od Sreskog NOO i Komande mjesta Bosanski Petrovac. Ti zahtjevi su se odnosili na sakupljanje dobrovoljnih priloga za ishranu (žita i drugih poljoprivrednih proizvoda i stoke), obezbjeđenje radne snage i zaprege zbog sabiranja ljetine .izvlačenje ratnog plijena, prenos ranjenika, izgradnja magacina i bolnica, snabdijevanje i održavanje bolnica prenos namirnica i slično. Česti zahtjevi stizali su za upućivanje grupa omladinaca za popunu novoformiranih jedinica, ili gubitaka u već postojećim jedinicama.

Opštinslki odbor pravio je razreze na seoske NOO i oni su vršili realizaciju većine ovih zahtjeva. Nekada su održavani i zborovi na kojima je ovo realizovano. Konferencije po zaseocima bile su gotovo jedina forma preko koje su svi zahtjevi ove vrste sprovođeni od strane seoskih NOO. Dobrovoljnost je posebno poštovana, a o pravičnosti svak je vodio računa.

Partija, SKOJ, AF2, bili su nosioci aktivnosti i osnovni pokretači masa svih slojeva za ispunjenje obaveza prema frontu i zahtjeva vojne i civilne vlasti, što je posebno NOO omogućavalo uspješno sprovođenje svake akcije, bez obzira na njene dimenzije i karakter.

Svoje zahtjeve i rješenja ONOO je sprovodio po istom metodu. A takvih zahtjeva bilo je naročito kada je riječ 0 zbrinjavanju porodica boraca i iznemoglih u obradi napuštenog zemljišta na terenu ONOO, kao i o drugim pitanjima toliko da se moralo raditi neprekidno.

Jedna nesrećna okolnost za ljude našeg kraja, pa i organe vlasti, bila je u tome što je mobilizacija koju je u aprilu 1941. godine izvršila bivša Jugoslavija, pored ljudi, obuhvatila i najbolju zaprežnu stoku, kako konjsku, tako 1 'volovsku. Stoka je odvedena u neke jedinice bivše vojske koje su razoružane od Nijemaca, negdje oko Kostajnice i Bosanskog Novog. Stoka je tamo razgrabljena ili se razbježala, ili su je Nijemci uzeli sebi. To je umanjilo stočni fond, pa i 'sposobnost da se ispunjavaju velike obaveze koje su trajale tokom cijelog rata.

Nije, dakle, teško shvatiti sa kakvim se sve teškoćama Odbor borio ikad je 'trebalo da se zaprege mobilišu za neke vojne ili bilo koje druge potrebe. Međutim, Opštinski odbor je imao pregled čitave situacije. Tačno je znao kada i od koga treba tražiti zapregu za neke potrebe. Nije se itu radilo samo o tome da su zaprege bile potrebne za front. Bilo je neophodno da se obradi i zasije sva obradiva zemlja. Znamo da su mnoge porodice ostale bez ljudi, nešto zbog toga što su se nalazili u partizanima, a nešto zbog toga što su mnoge ljude pred ustanak poklale ustaše, a neki ljudi su odvedeni u zarobljeništvo. ONOO je morao vaditi i određenu ekonomsku politiku. Moralo se nasto-

jati ida ise sva zemlja obradi — da bismo imali Od čega živjeti i stalno davati hranu za partizansku vojsku.

Opštinski NOO je morao da rješava i pojedine sporove, Ikoji su se, normalno, pojavljivali među ljudima, bez obzira što je to bilo ratno vrijeme i što je takvih sporova bilo manje. Što je front bio dalje od Krnjeuše, to su se među ljude sve više vraćale »mirnodopske« brige. Zbog toga, za sve, čalk i beznačajne sporove, ljudi su se obraćali Odboru u ikoji su vjerovali i čija su rješenja poštovali. Odbor se i u rješavanju tih problema dobro snašao, koribalo raspraviti neki spor i donijeti punovažno rješenje. Odbor se i urješavanju tih problema dobro snašao, koristeći političke radnike, skojevce sa terena, kao i seoske odbornike, od kojih je formirao povremene komisije za rješavanje raznih pitanja.

Sjećam se jedne od sjednica ONOO, održane u proljeće 1942. godine, na kojoj je rješavan spor oko gaženja izniklog žita. Ovce jednog seljaka iz sela Krnjeuše pogazile su žito jedne žene. Pored odbornika, sjednici smo prisustvovali Pero Vranješ, Ljubiša Curgus i ja.

Milan Karanović, predsjednik Odbora, iznio je pritužbu žene. Odbornik Stojko Krčmar nije se složio u svemu sa njenom izjavom, pa je upao u diskusiju. Predsjedavajući ga je upozorio na parlamentarnost, jer će dobiti riječ. Stojko je ponovo napravio prekršaj, a ovaj ga je kaznio sa 10 dinara. To je Stojka raspalilo, izvadio je novčanik, lupio njim o astal i uzviknuo:

»Ja ću moje reći, a ti naplaćuj kako hoćeš!«

Nije ovdje riječ o parama, za njih se i tako nije moglo ništa dobiti, kolilko o poštovanju demokratizma u toku rasprave na ovakvim sjednicama.

Mada je u toku rata rijetko dolazilo do sklapanja brakova i priraštaja novorođenih, sve poslove oko registrovanja obavljao je ONOO.

Opštinski odbor je imao svoju Narodnu stražu, naoružanu lovačkim puškama. Stražari su bili, uglavnom, na terenu i kontrolisali teritoriju — da ne bi neko nepoželjan došao na teren. Oni su imali velikog saradnika u narodu. Čim bi neko nešto zapazio sumnjivo, obavještavao bi odbore i stražare, koji su onda preduzimali sve što je

bilo potrebno. Njih je ONOO (koristio i za druge poslove, gdje je trebala njegova intervencija.

Svakako, Opštinski odbor je najbolje saradnike i pomoć u realizaciji svojih odluka i zahtjeva imao u seoskim odborima, u prvom redu u predsjednicima tih odbora.

Kada je riječ o aktivnosti Opštinskih odbora u Krnjeuši, neophodno je nekoliko riječi reći i o aktivnosti i zajedničkom radu Komande logora i Odbora.

Logor je raspolagao magacinima i namirnicama, kao i prikupljenom odjećom i obućom za potrebe partizana. Snabdijevanje jedinica išlo je preko Komande partizanskog logora. Odbor i Komanda su se uzajamno dopunjavali u radu na izvršavanju tih zadataka. Ta saradnja nije ni mogla biti loša, s obzirom na to kakvi su ljudi i rukovodili logorom.

Komandant četnog logora bio je tada Boško Stupar. Na tu dužnost poslat je iz Čete. Boško je bio predratni član Partije i posebno vrijedan i odgovoran čovjek. Bio je vrlo hralbar i omiljen borac u Četi. Bio je četrdesetih godina. Karakterna i stabilna ličnost, pogodan za saradnju, najbolje je odgovarao ovoj dužnosti u to vrijeme. Njegova dobrota i otvorenost prema drugovima, bilo mlađim ili starijima, izazivala je prisnost prema njemu, a iznad svega, poštovanje njegove ličnosti. Sa nama omlađinčma uvijek se rado sastajao i našao način da nam svojim iskustvom i savjetima pomogne. Imao je osobinu da ljudima na neki, njemu svojstven način, učini zadovoljstvo ili radost, ako ništa drugo, a ono svojim ljudskim i prisnim odnosom. To smo svi visoko cijenili. Boško je poslije toga bio na dužnosti u Komandi mjesta Bosanski Petrovac do početka 4. neprijateljske ofanzive. Razbolio se i umro od tifusa, u Jasiikovcu, sredinom 1943. godine.

Sekretar logora bio je Mićo Mandić, iz sela Krnjeuše. Mićo je u Partiju primljen u prvoj polovini 1942. godine. On je održavao neposredni kontakt između Komande logora i Odbora, kao i sa skojevskom i partijskom organizacijom na terenu. Kao mlad (imao je Oko 25 godina), svu svoju energiju i polet unosio je u intenzivan politički rad na terenu. Za bilo kakvu potrebu, bez obzira na napore, kod Miće se nailazilo na odziv i puno razumijevanje. Sa

te dužnosti ponovo je otišao u Krnjeušku četu u drugoj polovini 1942. godine, na dužnost zamjenika komesara. Poginuo je kao junak u borbi za oslobođenje Bihaća, krajem 1942. godine.

Seoski odbori u Krnjeuškoj opštini su takođe formirani u zimu 1941/42. godine. U svim selima i zaseocima izabrani su odbornici. U svakom selu postojao je odbor, koji je imao predsjednika. U ove odbore je obično birano 3—5 odbornika. To je zavisilo od toga koliko je selo imalo zaselaka, ili pak od njegove prostome veličine. Tako, na primjer, selo Krnjeuša, koje je imalo četiri velika zaseoika, biralo je dva seoska odbora. Sva naša sela su sa raštrkanim kućama ,ali se ipak izdvajaju pojedini zaseoci kao cjeline, pa smo nastojali da iz svakog zaseoka bude po jedan odbornik.

Ljudi su, uz pomoć političkih radnika koji su vršili pripreme i organizovali održavanje izbornih konferencija, birali najbolje predstavnike za svoje odbornike, koji će moći da izvršavaju složene zadatke i obaveze koji su pred njiima stajali.

Tdkom rata odbornici su se često mijenjali. Neki su odlazili u jedinice ,ili se zamjenjivali sa drugima. Zato je i nemoguće da ovdje iznosim mena svih odbornika. Uostalom, to bi bila duga lista. Zato ovdje iznosim samo imena predsjednika seoskih odbora ,jer se oni uglavnom nisu ni mijenjali, izuzev kada su neki od njih poginuli.

U selu Risovac, za prvog predsjednika izabran je Mile San trač - Brko[1]). To je bio divan drug i čovjek. Vrlo odgovoran, vrijedan i predan svome zadatku. Uvijek raspoložen i oran za razgovor i šalu, pa i u najtežim situacijama. Kad god se dočepa gusala, volio je da uz njih otpjeva po koju staru narodnu, ili noviju borbenu pjesmu. Odlično je sarađivao sa svim društvenim organizacijama u selu. Na dužnosti predsjednika ostao je čitavo vrijeme rata.

U selu Krnjeuši, formirana su dva odbora, za zaselak Zapoljak i zaselak Krnjeušu jedan odbor, za čijeg predsjednika je izabran Stojan Krčmar[2]). To je bio vrijedan

[1]) Umro poslije rarta.
[2]) Umro poslije rata.

čovjek, agilan, uporan i uvijek tačan. Dugo je bio predsjednik, pa je stekao veliko iskustvo u radu, a i dobro je poznavao sve ljude na svojoj teritoriji.

U zaseocima Do i Selište, za predsjednika Odbora izabran je Nikola Radišić - Nita[3]). On je već bio u godinama, adi vrlo pravičan, ozbiljan i vrijedan, pogodan za tu dužnost. Naročito je bio naklonjen omladini koja je uticala na to da bude izabran za predsjednika. Cijenio je rad i držanje omladine i stavljao im se na raspoloženje kada je god to trebalo. Uvijek se ponašao kao pravi domaćin na svom terenu. Iako je ibilo teško doći do duvana, kod Nite smo uvijek mogli naći da zapalimo, posebno mi omladinci, jer nas je potpuno razumijevao. On je i ostao na dužnosti predsjednika sve do 4. neprijateljske ofanzive, to jest do smrti.

U selu Laistve, za predsjednika Odbora izabran je Pero Mrda[4]). Tada je imao nešto više od 30 godina. Prije rata, dok je momlkovao, prednjačio je u pjesmi; u narodu je bio popularan. listo tako, kao predsjednik, prednjačio je u izvršavanju zadataka. Ima je dobar autoritet i uživao punu podršku birača. Na dužnosti predsjednika ostao je sve do druge polovine 1943. godine, kada je poginuo.

U selu Vranovina, za prvog predsjednika izabran je Božo Jević[5]). Božo, iako polupismen — samouk, velikom upornošću i zalaganjem, uspijevao je da savlada sve teškoće i probleme koje je imao na dužnosti predsjednika Odbora. U narodu je uživao puno povjerenje. Cijenili su ga ikao poštenog, privrženog NOP-u, vrlo pravičnog i upornog ma svakom poslu koga se prihvatio. Radio je sa uspjehom sve do smrti.

Dok je Opštinski odbor imao svoju kancelariju i stalno mjesto boravka ,do tie su seoski odbori, iako su takođe imali kancelarije, bili u pravom smislu operativci na terenu. Oni su najveći broj zadataka izvršavali u pdkretu. Imali su odličan pregled situacije na svom terenu. Tačno

[3]) 'Umro 1943. godine od tófiuisa.

[4]) Poginuo u diruigorj polovini 1943. godine od četnika.

[5]) Foglinolo od Nijemaca 1943. igodiine u 4. neprijateljskoj ofanziivi.

su znali kada se i zašto treba kome domaćinstvu obratiti. Cesto su preko kmjeuških sela nailazile i veće partizanske jedinice koje je trebalo razmjestiti na konak i na hranu. Oni su tačno znali gdje i kod koga domaćinstva se koliko ljudi može poslati. Nekim su slali i čitave jedinice na smještaj. Tako, na primjer, Odbor iz Selišta, znao je da Simadamu Karanoviću pošalje i čitav vod, pa i više.

Bez obzira na imovinske mogućnosti i tešku situaciju u pogledu ishrane, nikada se na našem terenu nije desio slučaj da je neka porodica odbila da primi bilo koga, koga im odbori pošalju. Nahranili su ga onim čime se tada raspolagalo, a kad je sa voljom dato, gost je uvijek bio zadovoljan.

Teritorija Krnjeuše, NOO, kao i druga rukovodstva na terenu, dva puta su se u toku NOR-a našli u dosta teškoj situaciji.

Prvi put je to bilo početkom 1942. godine, kada su počela kolebanja kod nekih ljudi i Skretanje u pravcu četničkog pokreta. Tada se nekoliko bivših boraca iz Čete i sa terena odmetnulo u šumu na čelu sa Lasanom[e]). Oni su, na podmukao način, po noći, organizovali prepad na odbornike i stražare i razoružali ih. Uslijedila je brza akcija. Četa se tada nalazila kod Bosanskog Novog. Na našem terenu se tada nalazio drug Ljubiš a Čurguz, komandir Omladinske čete. On je nešto prije toga bio povučen iz Čete na teren radi pomoći u radu i političkoj aktivnosti. Odmah je na konju otišao u Četu i izvijestio o pojavi Lasanove grupe na terenu Krnjeuše. Uslijedio je dolazak Čete i njena akcija protiv izdajnika. Iste noći Pero Kolumdžija i ja otišli smo u Stab bataljona, koji se nalazio u Marjanovića Dolu, i izvijestili Milana Zorića o situaciji. Uslijedila je akcija i sa ove strane. Tako je za kratko vrijeme likvidiran pokušaj infiltracije četnika u Krnjeuši.

Drugi put, to je bio početak 4. neprijateljske ofanzive i novonastala situacija poslije ofanzive. Na određenim tačkama neprijatelj je zadržao dio svojih snaga. Pojavili su se i četnici. Narod se vratio iz zbjegova, poslije velikih žrtava i masakra. Gotovo sva omladina i mlađe žene, sve

[6]) Lazo Atilagić, ismiijengeni komandir Kmjeuäke čeite.

je otišlo u razne partizanske jedinice. Neki odbornici su poginuli, umrli od bolesti ,ili otišli u partizane. Imovina je bila razvučena ,opljačkana, a djelimično i uništena. Sa omladinom otišli su skojevSki aktivi i dio partijske organizacije. Bila je to zaista teška situacija, najteža koju je narod Krnjeuše doživio od kako je došlo do sloma stare Jugoslavije.

Vlast su konsolidovali preostali stari odbornici, a partijsko-politički radnici poznati iz ustanka, svi zajedno kompromitovani kod neprijatelja, stupili su u akciju. To je dovelo do toga da su neki od njih stradali od neprijatelja.

Međutim, bez obzira na sve te okolnosti ,oni su morali da rade ,iako je njihovo djelovanje praktično bilo vrlo iteško, ako ne i nemoguće, jer su stalno bili pod prismotrom neprijatelja.

Važno je ovdje napomenuti i jedan od velikih propusta partijskog rukovodstva na terenu. Radi se o tome da nas je slobodna teritorija dosta uspavala. Prosto su neki ljudi živjeli u ubjeđenju da ova teritorija nikada neće pasti neprijatelju u ruke. Da se o tome mislilo, na vrijeme bi se predvidjeli ljudi koji su bili nezapaženi i nekompromitovani, pa da oni, u slučaju gubitka slobodne teritorije, zamijene one koji su bili svakom poznati. U tom slučaju rad i zadaci bi se mogli i dalje nesmetano izvršavati. Ali, ostali su i dalje oni koji su i bili aktivni, pa su zboig toga bili izloženi opasnostima, ili onemogućeni da normalno rade. Zbog toga su kasnije kritikovani i kažnjavani, umjesto da budu na vrijeme sklonjeni u jedinice, ili na drugi teren.

Čudna je sudbina gotovo većine ovih pionira nove, revolucionarne narodne vlasti. Mnogi od njih nisu dočekali konačno oslobođenje zemlje, dok su neki od njih, od posljedica rata prerano umrli. Stoji, međutim, činjenica da su to bili borci koji su, utirući puteve nove narodne vlasti, svojim iskustvima doprinijeli njenoj, ne samo praktičnoj izgradnji i afirmaciji ,već i teoretskom uobličavanju. Oni su u toku cijelog rata nosili velik teret zadataka fronta i pozadine, ulažući krajnje napore i izlažući se velikim opasnostima i rizicima. Neki su zbog to^a i na mukama

položili svoje živote za pobjedu ideja koje su kao organi nove vlasti besprijekorno ostvarivali u praksi.

A kako je radila skojevska organizacija u tom periodu?

Već je poznato da je u Kirnjeuši, prije ustanika, postojala jedna skojevska grupa od 7 članova. Odmah poslije podizanja ustanka i stvaranja slobodne teritorije pristupilo se formiranju skojevskih grupa po selima. To je učinjeno već u avgustu 1941. godine. Samim tim što su po selima formirane skojevske grupe, grupa u okviru cijele krnjeuške opštine prestala je da postoji. Dva člana ove grupe (Slavko Rodić i Brane Polovina), strijeljani su od ustaša, dvojica su otišla u Četu (Mirko Karanović i Branko Kovačević), a trojica su ostala na terenu.

Poslije Okružne konferencije održane u Lastvama, 3. januara 1943. godine, a prije odlaska u Četu, Radivoje Rodić je imenovao skojevsko rukovodstvo za Krnjeušu. Za sekretara je određen Pero Kolundžija, koji je bio ujedno odgovoran za organizaciju SKOJ-a u Krnjeuši, Đuro Milanović u Lastvama i Vranovini, a ja u Risovcu. Od Radivoj a smo dobili zadatak da odmah izvršimo reorganizaciju. Nama to nije ni bilo teško da uradimo, jer smo dobro poznavali omladinu. Osim toga, još prije ustanka, po selima su postojale simpatizerske i čitalačke grupe, pa smo od njih formirali skojevske grupe, jasno proširujući ih omladincima i omladinkama koji su se do tada istakli u raznim akcijama i političkoj aktivnosti.

Te prve Skojevske grupe, u prvom redu, trebalo je organizaciono i politički da se učvrste. Održane su konferencije i zborovi sa omladinom u cilju što masovnijeg okupljanja oko linije Partije u borbi protiv neprijatelja. Tada je vođena šira akcija pomoći frontu. Sakupljani su artikli ishrane, topla odjeća i obuća, jer je zima bila na pragu. Naša Četa se tada nalazila na Novskoj planini, pa joj je trebalo cbezbijediti snabdijevanje. Osim toga, nije se ni znalo dokle će borci tamo ostati.

Isto tako ,ostalo je mnogo nezbrinutih porodica sa sitnom djecom i starcima, pa je i njima trebalo pružiti pomoć u ogrevu i drugom. I tu se omladinska organizacija

potpuno amgažovala. Jasno, ona je bila i u najboljoj mogućnosti ,a i najbolje politički pripremljena da to uradi.

Pošto je to bila slobodna teritorija, omladina je, osim naprijed navedenih zadataka, počela sa organizacijom političkih i zabavnih skupova koji su imali veliki značaj za okupljanje omladine i naroda, za njihovo političko informisanje, pa i kulturno uzdizanje i razonodu. Održavao se tu poneki politički govor, pa neki skeč, pjesma i igranka. Za takve priredbe bila je najpogodnija Risovačlka škola, koja je sačuvana u ustanku, a imala je veliku učionicu u kojoj su održavane priredbe u toku zime. Po drugim selima to su obično bile neke veće kuće, kao na primjer, u Krnjeuši kuća Stuoareva.

Već početkom 1942. godine, u svim selima, pored skojevskih aktiva, formirane su omladinske organizacije NOSOBiH. To je bilo odlično rješenje, jer je tako bila obuhvaćena sva omladina. SKOJ je zaista bio dosta preuska organizacija da bi mogla obuhvatati tako velik broj mladih ikoji su željeli da budu organizovani.

Ova nova organizacija je preuzela na sebe sakupljanje priloga i svega što je bilo potrebno za vojsku. Cafc su rukovodstva tih organizacija vodila i evidenciju doprinosa naroda frontu, koja je uspješno korišćena na raznim konferencijama, u izvještajima.

U proljeće 1942. godine SKOJ preduzima mjere i formira pionirske organizacije i odrede. Zbog nedostatka kadra i opšteg poremećaja u životu, škole nisu radile, pa je i školsku djecu, i onu koja nisu ni išla u školu, trebalo obuhvatiti radom i organizacijom da bi se na njih mogao vršiti uticaj i što pravilniji odgoj. Po svim selima formirane su pionirske organizacije, a po zaseocima pionirski odredi. Odredi po zaseocima formirani su zbog toga što su se na taj način lakše okupljala djeca, jer su sela mnogo raštrkana. Interesantno je da smo pionire najlakše organizovali. Kada je pokrenuta ta inicijativa ,oni su sami oformili odrede i izabrali rukovodstva. Pravili su drvene puške i svi se »naoružali«. Vrlo često su se sastajali pod rulkovodstvom zaduženih skojevaca i dogovarali se šta treba da rade. Ako je bilo potrebno da se pomogne nekoj po-

rodici u nečemu što su oni mogli uraditi, oni su to vrlo rado učinili.

Sjećam se, u proljeće 1942. godine, .pionirski odredi su masovno odlazili na livade da ih krče od kamenja i drveća. To su radili po svim livadama bez obzira kome su one pripadale. To su radili tako organizovano da je bila prava milina posmatrati ih.

Pionirske organizacije bile su velika pomoć SKOJ-u i omladini, a isto tako i odborima. Interesantno je sjetiti se kako su budno motrili ma našu slobodnu teritoriju — da ne bi neko nepoznat prošao. Ako se neko takav pojavio, oni su ga odmah smatrali nepoželjnim i sumnjivim. Obično su -išli u većim grupama. Kad bi naišao neki nepoznat čovjek, ili kurir, oni su ga legitimisali. Ako pokaže partizansku propusnicu, onda je sve u redu. Ali, ako se usprotivi i pokaže se grub prema njima, napadali bi na njega kao osice sve dok ga ne bi dotjerali do prve terenske straže ili do odbora.

Partijska organizacija i skojevski aktivi organizovali su u početku 1942. godine analfabetske tečajeve zaopismenjavanje ne samo za odrasle, već i za pionire. Imali su u tome ogromne noteškoće, jer nije bilo ni papira ni olovaka. To se nije moglo nigdje nabaviti. Ako bi im neko, od nekud, slučajno donio nešto papira i neku olovku, to bi bilo pravo slavlje za njih. Ipak su se nekako snalazili, pa im je i taj posao dobro napredovao.

Krajem avgusta 1942. godine, hrvatske partizanske jedinice oslobodile su preko 700 pionira sa Kozare, Korduna i Banije, koji su bili zatočeni u ustaškom logoru u Jastrebarskom. Poslije izvjesnog vremena, jedna četa tih pionira došla je i na naš teren radi oporavka. Naši pioniri su ise oko njih svesrdno angažovali ,tornio ih primili i pokazali se prema njima pravi drugovi. Brzo su se upoznali i združili.

Pošto se omladinska organizacija snažno razvila i na sebe preuzela niz odgovornih zadataka, ukazala se potreba da se već sredinom 1942. godine u opštini oformi jedno jače omladinsko rukovodstvo, koje bi moglo bolje i organizovanije rukovoditi svim aktivnostima. Tada je Sreski

komitet SKOJ-a, u svim optšinama, oformio jača omladinska rukovodstva. To je učinjeno i u Krnjeuši.

U Opštinski komitet SKOJ-a u Krnjeuši, izabrani su: Smiljka Rodić, Savfca Kovačević, Mira Brkljač, Drago Mrda, Dušan Kačar, Jovo Karanović i Jovo Novaković. To su bih najstariji i vrlo iškusni članovi SKOJ-a. Već od samog početka uspješno su rukovodili SKOJ-em i omladinom, pogotovo äko se ima u vidu da je ta godina bila prožeta izuzetnim angažovanjem omladine i raznovrsnim aktivnostima na terenu ove opštine i šire.

Smiljka je još u drugoj polovini 1941. godine, kao petnaestogodišnja djevojčica, učenica gimnazije, primljena za člana SKOJ-a. To je i zaslužila svojim revolucionarnim držanjem i političkom aktivnošću. U stvari, nastavila je da ide stopama svoje starije braće Slavka i Radivoja. Njihova prerana pogibija, dok su radili na zadacima Partije, uporno i istrajno, nije pokolebala njenu riješenost da istraje na istim ciljevima i zadacima. Bila je uporna. Smjelo se hvatala u koštac sa problemima i rješavala ih sa uspjehom. Njena aktivnost je dovela do toga da je već početkom 1943. godine postala član Sreskog komiteta SKOJ-a.

Savka, kao sedamnaestogodišnja seoska djevojka, takođe je već 1941. godine, u selu Lastve, primljena za člana SKOJ-a. Njen brat Branko, jedan od najboljih skojevaca krnjeuškog aktiva, poginuo je zajedno sa Radivojem, januara 1942. godine. SaVka je bila svjesna toga da će samo aktivan rad i borba protiv neprijatelja biti najbolja satisfakcija za izgubljenim bratom.

Isticala se aktivnošću u skojevskoj organizaciji, u narodu i svagdje gdje je izvršavala zadatke. U organizaciji je uživala veliki autoritet. Zbog svega toga, bila je izabrana sa sekretara skojevskog aktiva u Lastvama, a u toku 1942. godine prisustvovala je na nekoliko sreskih i okružnih konferencija SKOJ-a i omladine. Početkom 4. neprijateljske ofanzive otišla je u borbene jedinice, gdje je ostala do kraja rata.

Mira je kao štamparska radnica u Novom Sadu ioš prije rata pripadala naprednom omladinskom pokretu. Poslije okupacije Jugoslavije pobjegla je u Risovac ispred

terora Hortijevih fašista. Odmah se uključila u aktivan rad i u drugoj polovini 1941. godine postala je član SKOJ-a.

Aktivno je radila na okupljanju omladine, kao i na nizu drugih zadataka na kojima se afirmisala kao sposoban i uporan realizator. Njene karakterne osobine, otvorenost, pristupačnost i radni kvaliteti, omogućili su joj da zadobije povjerenje i simpatije mladih, a time i takav autoritet da je mogla uspješno rukovoditi.

Dolaskom Vrhovnog štaba u Bosansku krajinu, Mira je raspoređena u štampariju koja se nalazila u Drimiću, a pred 4. neprijateljsku of anzi vu stupila je u Prateći bataljon Vrhovnog štaba u kome je ostala sve do kraja rata.

I ostali članovi Komiteta, predstavljali su naiaktivniji dio starijih skojevaca iz Krnjeuše.

Novo omladinsko rukovodstvo Krnjeuše uspjelo je tokom 1942. godine organizovati niz radnih akcija, skupova, zborova, konferencija i mitinga. Uspješno je radilo i na okupljanju omladine i naroda i slanju po smjenama na berbu ljetine u Ključkoj i Sanličkoj dolini. Prilikom odlaska omladine na radne akcije, s njom su išli i članovi Komiteta, jer je tamo, pored fizičkog rada, trebalo organizovati i intenzivan politički i kulturni život.

Međutim, svim tim formama rada na terenu nisu bili dovoljno iskoirišćeni omladinci. Naša Četa se tada nalazila van teritorije naše opštine. U Četi nije bilo toliko oružja da bi se naoružali svi omladinci sa našeg terena. Zbog toga, kao i zbog potreba da budu spremni i obučeni u rukovanju oružjem, početkom 1942. godine u Kmjeuši je formirana Omladinska četa. U to vrijeme, kada je trebalo da se oformi Četa, na teren je povučen iz Krnjeuške partizanske čete drug Ljubiša Čurgus. On nam je ujedno dobro došao da ojača rad na terenu, a i da preuzme na sebe formiranje Čete i Obučavanje omladinaca. On je to i mogao najbolje da učini, s obzirom na njegovo vojno i političko iskustvo. Kad je Četa oformljena, Ljubiša je postavljen za komandira Čete,

Četa se redovno sastajala za izvođenje obuke i vježbi u rukovanju oružjem. Pored toga, sa omladincima u Četi je sprovođen i politički rad. Bila je to dobro organizovana

i sa najboljim omladincima popunjena jedinica. U toku 1942. godine svi su otišli u naše novoformirane brigade — u 1. krajišku, 3. krajišku, 3. sandžačku i neke druge jedinice. Kad je u maju 1942. godine oslobođen Petrovac., komandir Čete Ljubiša otišao je za komandanta mjesta. Ali, Četa se već bila uhodala tako da je i dalje sa uspjehom nastavila da radi sa novom popunom.

Pored naprijed navedenih aktivnosti i formii djelovanja omladine, treba napomenuti i brigu koju je ona poklanjala ranjenim partizanima. U 1942. godini, u šumi u selu Lastve, napravljena je velika bolnica u kojoj su se liječili partizanski ranjenici. Pored ove, jedna manja bolnica se nalazila u selu Risovac, u Guskarici, a kasnije i u Risovačkoj školi. Snabdijevanje i njegovanje ranjenika i ostale poslove oko njihovog zbrinjavanja, pored AFŽ-a. vršile su pretežno omladinke.

ANEGDOTE

POSPALI

Poslije Prvog zasjedanja grupa starijih članova AVNOJ-a ostala je u Bihaću sa Izvršnim odborom.

Drug Vlado Zečeveić reče jednom starom profesoru da uzme istoriju Boljševičke partije i da je čita tim drugovima.

Profesor je pošao u jednu sobu, i pošto su slušaoci posjedali, počeo je da čita. On je oduševljeno čitao, a slušaoci su zaspali. Kad je ušao Vlado i vidio kako slatko spavaju, sagnuo se i šapnuo profesoru:

— Čitaj lakše da ih ne probudiš!

SIMO DRLJAČA

FORMIRANJE KULENVAKUFSKE CETE

Koliko god su pojedinačni odredi, koji su početkom ustanka odigrali značajnu ulogu u okupljanju boraca, dizanju ustanka, uspostavljanju vlasti ustanika u oslobođenim selima, doprinijeli razvoju ustanka, oni početkom 1942. godine nisu više mogli da samostalno izvode akcije, a koordinacija i okupljanje više odreda bilo je sve teže. Neprijatelj je takođe iz poraza koje je trpio u prvim mjesecima ustanka izvukao određene pouke. Povukao se u veća mjesta i kad je napadao, napadao je jačim snagama potpomognutim artiljerijom, a ponekad i avijacijom. Novina je bila i u tome što su u sva mjesta došli Italij ani i pojačali ustaške garnizone.

S druge strane odredi su živjeli poluvojničkim životom: kad su na položaju, hrana im se donosila, ali kad nisu na položaju, ili u akciji, onda su ljudi spavali kod kuća i tamo se hranili. Disciplina je počela popuštati, a bilo je i drugih problema. Povedena je zato politička akcija za formiranje četa i uspostavljanje vojničkog života. Takvoj politici suprotstavljale su se određene snage uglavnom oni koji su bili protiv vojničkog života i odlaska iz svog sela. Nastojali su da zadrže oružje i da ostanu u selu. U tom pogledu davan je otpor nastojanjima Nikole Karanovića i drugih drugova iz partizanskog rukovodstva. Posebno je bio izražen otpor prema nastojanjima drugova iz okoline Petrovca koji u početku ustanka nisu prekinuli saradnju sa ovim krajem. Citava okolina ovih sela ostvarila je direktnu saradnju sa Drvarom, a naročito sa odredima sa V. Cvjetnića, Martin Broda i oko-

line. U Oraškom Brdu opirali su se Stevan Zorić, Dušan Čiča, a veoma kolebljiv u tom pogledu bio je i Nikola Vojvođić. Naš i Vrtočki odred najviše su se opirali. Došlo je do neslaganja i u samom Odredu. Omladina je bila za formiranje četa, a stariji protiv. U toj atmosferi dolazi do cijepanja Odreda. Desetak drugova iz sela Lipe napušta Odred i uključuju se u Bihaćku četu. Među njima su izvrsni borci braća Vojnoviči, Branko Pilipović, Jovo, Milovan i Slobodan, Mišo Puhača i drugi.

U tako napetoj situaciji u selo dolazi Mladen Stojanović, čije je prisustvo bilo od ogromnog značaja i predstavljalo je prekretnicu za dalji razvoj i usmjeravanje ustanka u ovom kraju.

-Mladen je prenoćio u selu, okupio određeni broj seljaka na razgovor, govorio im o ustanku, objasnio im ciljeve borbe itd.

Seljaci i borci su bili oduševljeni. Sutradan, mislim da je to bilo početkom februara, održana je konferencija u školi na Prkosima. Škola i crkva bile su gotovo jedine zgrade koje nisu izgorjele. U školi je Zimovalo šest-sedam porodica, pa smo ih morali premjestiti na gornji sprat, a u ostalim prostorijama održali smo konferenciju.

Sjećam se da su razred i hodnici bili prepuni, iako je snijeg bio dosta velik, a dan prohladan. Pored Mladena, konferenciji su prisustvovah Ilija Došen, Jovo Kecman i još neki drugovi.

Mladen je govorio o vojno-političkoj situaciji u zemlji i svijetu, sa posebnim širim osvrtom na istočni front. Naročito je isticao uspjehe zimske ofanzive, objašnjavao je rusku taktiku itd. Govorio je i o uspjesima na Kozari, razvoju ustanka u Srbiji i Crnoj Gori. Osim toga, široko je obrazložio namjere italijanskih fašista koji su došli u ove krajeve da »zaštite« srpski živalj od ustaša, što su naročito u ovom dijelu u to vrijeme isticali. Isticao je potrebu da se protiv Talijana odmah povede nemilosrdna borba. Pohvalio je uspjehe kod Medenog Polja u januaru nad rukovodstvom Nikole Karanovića, gdje je učestvovao i naš Odred.

Široko i argumentovano je obrazlagao potrebu formiranja čvrstih i većih vojnih jedinica koje će biti po-

kretne. Isticao je i ubjedljivo dokazivao da se nikad nećemo osloboditi braneći svak svoje selo. Osloboditi se možemo samo ako uništavamo neprijatelja svugdje i na svakom mjestu.

Poslije Mladenovog izlaganja govorio je Ilija Došen. Nakon njegovog izlaganja jedna grupa počela se otvoreno suprotstavljati formiranju čete. Mladen je sa velikim strpljenjem odgovarao. Govorio je da oni koji ne mogu da napuste porodicu čije su kuće izgorjele, da ne moraju to da čine, ali neka daju oružje mlađima i onima koji mogu, itđ.

Samo zahvaljujući Mladenovom velikom političkom iskustvu i snalažljivosti, već istog dana, nakon šest sati polemike i ubjeđivanja, borci su postrojeni pred školom.

Postavljeno je pitanje: ko može i želi da ide u četu i da već sutra postane pravi vojnik partizan neka stane u stroj. Većina je stala kako sa oružjem, tako i bez oružja. Oni koji nisu to htjeli ili nisu mogli, dali su oružje drugima, uglavnom mladićima od 18—20 godina.

Tada je postrojena Četa od oko 80 boraca koju su sačinjavali borci iz Prkosa, Oraškog Brda, Rajnovaca i Velikih i Malih Stijenjana.

Za komandira Čete na Mcu mjesta izabran je Mihajlo Kericez (Mačuka), a za zamjenika Nikola Vojnović. Četi je odmah dato ime Kulenvakufska četa, koja je imala ogroman, dug i slavan put u Drugom bataljonu III krajiške brigade. Svoj borbeni put završila je na granici Austrije. Borila se na teritoriji svih republika osim Makedonije, a tri četvrtine onih koji su stali u stroj pred Prkoškom školom ostalo je zauvijek na tom putu.

Vodnik partizanskog voda Prve petrovačke čete, Perica Kecman, opsjedao je sa svojim vodom januara 1942. godine talijansku posadu u Oštrelju. U posadi se nalazilo oko 250 talijanskih vojnika.

Milan Ćup, koji je u to vrijeme radio na prikupljanju podataka o neprijateljskim garnizonima u Bosanskom Petrovcu i Oštrelju, došao je tih dana do obavještenja da se među opkoljenom fašističkom posadom nalazi vojnik Pjetro Al tin, navodno porijeklom iz Slovenačkog primorja i, sudeći po svemu onom što je on o njemu saznao, moglo se pretpostaviti da je komunista. Realno je bilo pretpostaviti da bi im on mogao biti od koristi, makar i minimalno, u ovom neprijateljskom uporištu.

Perica je sa Milanom danima i noćima razmišljao kako uspostaviti vezu sa ovim vojnikom u opustošenom naselju Oštrelju, a na čemu su insistirali i drugovi iz komande njegove Čete. U to vrijeme u naselju nije bilo civila: civili su raseljeni još u ustaničkim danima, ljeta 1941. godine. U razorenom mjestu ostala je samo jedna mala bajta, koju je sagradio stari Jovo Ćup, na zgarištu nekadašnje njegove kuće. U Oštrelju se nalazilo samo utvrđenje fašističkih vojnika.

Vodnik Perica Kecman susreo je jednog dana Jovu Ćupa, čija se porodica nalazila u selu Vedro Polje, a Ćup je ponekad odlazio u Oštrelj sa namjerom da obiđe svoju bajtu i da od Talijana kupi so, duvan, ili da im nešto proda. Razmišljao je Perica da li bi se stari Jovo mogao iskoristiti za uspostavljanje veze sa Talijanom, Pjetrom.

Neki su tvrdili da je suviše riskantno zbog njega samog slati čovjeka i da se ne bi ni starac mogao lako snaći niti susresti sa pravim čovjekom na kojega bi bio upućen. Za taj posao Milan je preporučio Perici Jovinog sina Momčila, snažnog i razvijenog momčinu, a pored toga okretnog i vrlo snalažljivog omladinca. On kao da je među hajducima odrastao, tvrdio je Milan. Sada je partizan, on će moći jer je savjestan, hrabar i spretan delija.

Donijeli su odluku, tvrdeći da je jedina i najpodesnija ličnost za obavljanje ovoga zadatka, upravo Momčilo. Momčilu su saopštili zadatak, a on ga je bez predomišljanja prihvatio.

Tih dana krajem februara 1942. godine, napadao je veliki snijeg, duvao je hladan vjetar, a drveće u šumi je pucalo od zime. U talijanskoj posadi svakodnevno je sve manje i manje hrane. Organizovani napad prisilio bi Talijane ili na predaju, ili na povlačenje iz uporišta. Da bi akciju izveli potrebno je izViditi ovo fašističko uporište, uz mogući rizik žrtvovanja jednog čovjeka.

Momčila su nekoliko dana pripremali na ovaj poduhvat. Objašnjavano mu je kako da se snađe u ovoj, a kako u onoj situaciji, kako fašistima da objasni i opravda svoj dolazak kod njih i kako među njima da pronađe vojnika Pjetra Altina, o kojem se nije mnogo znalo, a za koga se pretpostavilo da je komunista. Mnogo čega je trebalo Momčilo i da lično provjeri i da se u pretpostavljeno i minimalno uvjeri, a onda da preda pismo u kojem je bio upućen poziv na saradnju sa NOP, ili na pomoć vezanu za predstojeću akciju. To je bio jedan od glavnih Momčilovih zadataka, težak, odgovoran i riskantan.

Vrijeme prolazi. Ne može se više odlagati niti odugovlačiti akcija. Vodnik Perica je obaviješten da će iz komande uskoro stići zamjenik komandira, Vlado Bajić, koji bi organizovao napad na ovo neprijateljsko uporište. Perici je preostalo još nekoliko narednih dana. Snijeg je neprekidno padao, kao da i on želi da još više ugrozi Talijane i da pomogne partizanima. Vodnik je organizovao preko Mjesnog narodnooslobodilačkog odbora u selu Vedro Polje i Bukovači, da omladina sa partizanima progazi prtinu oko opsjednutih Talijana, jer je bio dubok snijeg,

a to je pravilo. veliku prepreku za akciju. Međutim, posao je morao biti obavljen u najvećoj tajnosti i tišini, jer se nije smjelo dati do znanja fašistima da se priprema akcija protiv njih.

Zima je bila više nego teška, hladnoća kao da se doselila iz Sibira.

U Peričinom vodu toga jutra podijeljena je vojnicima supa. Momčilo je doručkovao sa svojim drugovima. Mnogi su gasa žaljenjem, a i sa ponosom posmatrali, pomišljajući na sve teškoće koje čekaju njihovog druga. Poginuće, stradaće, mislili su mnogi, a neki su se smješkali i za sebe mislili: »O, preći će on njih, spreman je on na sve. Vidi ga samo kakav je!«.

I konačno je razrađena i legenda pod kojom će i Momčilo otići u neprijateljsku postaju. Sve mu je objašnjeno do u tančine.

Momčilo će krenuti sa sjekirom preko ruke. Ići će cestom od sela do prve talijanske patrole, ili do bunkera. Talijanima će objasniti da je došao u Oštrelj da potraži svog starog oca Jovu, koji ni sinoć, a i danas nije došao kući. Sin mu je, pa se brine da se stari nije negdje u snijegu zagubio. Radi toga ga je pošao tražiti, a možda je ostao u bajti, koja se nalazi pored njih, u Oštrelju, ili da nije možda otišao u Petrovac. U Petrovac se nije smio uputiti da traži oca, jer bi ga partizani presreli. »Tu sam došao kradomice« reći će Momčilo Talijanima.

Nakon pozdrava sa drugovima u partizanskom logoru, u selu Sekovcu, za jedan sat Momčilo se našao pred talijanskom stražom u Oštrelju. Skidajući sjekiru sa lijeve ruke, rukom je gurnuo kožnu kapu na zatiljak. Zima je sjekla kao mačem. »Ulazi«, dao mu je do znanja, pokretom ruke, talijanski stražar. Momčilo se odmah po ulasku u bunkerisanu baraku, našao pred jednim talijanskim podoficirom. Sam je počeo priču, kao da ga podoficir saslušava. Držao se hladno, smireno i ubjedljivo je objašnjavao talijanskom podoficiru, sve onako i po redu kako je naučio u vrijeme priprema u partizanskom logoru.

Talijani su se čudili visini i snazi ovog gorštaka, njegovim bezazlenim zelenim očima koje su donekle ubjedljivo gledale, ali 1 pored svega toga, Talijani su bili kraj-

nje oprezni. Podoficir je otišao u drugu baraku, a Momčilo upita stražara za Pjetra Altina riječima: »Otac mi je rekao za njega da mu je prijatelj, pa ako je ovdje, o njemu bi morao nešto znati«. »Evo ga, tu je«, odgovorio je vojnik. I stvarno, pred njega je došao Pjetro. On mu je kriomice dao pismo, koje Pjetro primi i povuče se nakon toga u duibinu barake. Međutim, u prostoriju uniđe podoficir sa jednim oficirom i tada je otpočelo saslušanje.

»Skidaj sa sebe odijelo«, viknuo je tumač po nalogu oficira, »sve skidaj sa sebe, svaki dio posebno«. Odijelo je sa velikom pažnjom pretresao talijanski oficir. Pored spretnosti, hrabrosti i snalažljivosti. i, jednirp dijelom obavljenog zadatka, Momčilo nije uspio da umakne i da se čim prije vrati. Zapao je u nemilost. U mislima mu se javi samoprijekor. U jednom unutrašnjem džepu od njegovog kaputa, nađe mu oficir jedan partizanski letak, upućen talijanskim vojnicima. Ovim je otkrivena njegova namjera »bezazlenog sina« koji je pošao u potragu za izgubljenim ocem. Upravo tad, prisjeti se, da je ovaj letak trebao ostaviti na prtini kuda prolaze neprijateljski vojnici u povratku. Odmah su mu svezali noge i ruke. Prilikom saslušanja i istrage odstranjeni su ostali vojnici. U prostoriji je ostao oficir i još, dva podoficira. Počelo je saslušanje i pravo mučenje. Međutim, Momčilo je sve negirao. Uporno je tvrdio da je uzeo kaput, u kojem su mu pronašli letak, od komšije i da nije znao za taj papir koji je nađen u kaputu. On mu ne pridaje nikakav značaj. Ljudi, kod njih, u selu, uzimaju takav napir da u njemu motaju duvan, tvrdio je on. Možda su mu to uzeli za olakšavajuću okolnost, pa ga nisu odmah strijeljali, ali su ga vezana, slabo obučena, stavili u podrumske prostorije u kojima se voda zamrzavala, a pored njega postavljena je dupla straža. Pojačana je patrola i jedna trećina vojnika određena je da stalno, u toku noći, ostane u utvrđenjima. Na smjenu su išli svaki sat, jer im je bilo nemoguće izdržati hladnoću.

Dolje, u zaleđenom podrumu, Momčilo se osjećao kao uhvaćena zvijer. Plakao je i glasno urlikao. Osjećao je u žilama silnu snagu, želio je nešto da učini, ali nije mogao

odmah da shvaiti da je to gdje se on nalazi podrum, da je u njemu sam, da je zaključan, a oko njega sve sami led.

Do đavola, do đavola, prokleti da su, vrtjelo mu se u mislima. Nije se bojao smrti. Pretpostavljao je i ovako nešto, ali se ipak nadao uspjehu koji je ovog puta izostao zahvaljujući lukavosti Latina. Dugo je hodao u zatvorenoj prostoriji i vukao za sobom teške lance koji su mu se motali oko ozeblih nogu. Razmišljao je o svemu. Onda je shvatio da je bolje kretati se nego sjediti na jednom mjestu ukočen i promrzao. Led ga je čas pekao i žario kao vatra, a zatim kočio kada bi za čas zastao. U momentu kad bi ga počeo hvatati san, dolazio bi na pomisao da ga je možda Pjetro odao i da će već sutra biti pogubljen. Na tu pomisao u njemu bi se pojavila nova snaga, a san i umor bi iščezli. Prozor zatvorske prostorije bio je sasvim mali, kroz njega se nije moglo ništa vidjeti, samo se osjećalo kako oštro reže oštreljski vjetar. Sve mu je postalo tako mrsko, ledeno i odvratno. Kroz misli mu prole tješe slike njegovog djetinjstva. Eto, u tom Oštrelj u je završio osnovnu školu, zamomčio se, prvu djevojku zagrlio, ali ipak uspomene ga nisu mogle zagrijati, niti se mogao osloboditi zle slutnje da ga je odao Pjetro. Javila mu se slika njegovog pogubljenja. Sve ono što je nekad bilo lijepo potamnjelo je i postalo daleko i hladno. Na Oštrelj je došao sa zadatkom, sa željom da uhodi neprijatelja, da ga privari, a sada ...

Stoji nasred prostorije, ruke mu vezane na leđima, a noge tako da dozvoljavaju samo sitne koračiće. Prestao je da bilo što osjeća, čuo je samo kako omorike i bukve od hladnoće pucaju i kao da cvile od vjetra koji zavija iza ćoškova barake i iza granja visokih omorika.

Ovdje plač i vapaj ne pomažu. Snaga savladana i oduzeta, molitvu niko ne čuje, sve je tako hladno i tuđe, u njegove kosti se uselila zima, najopasniji neprijatelj. Izdržao je već drugu noć provedenu na ledu bez sna i odmora. Pored njega se smijenilo desetine stražara i pojačanih patrola. Sutra, po svanuću ponovo je uveden u kancelariju oficira. Saslušanje je otpočelo batinjanjem. Fašisti su željeli da saznaju nešto o partizanskim snagama

koje opsjedaju Oštrelj i Bosanski Petrovac. On ništa nije htio da zna, ostao je pri svom ranijem iskazu.

Partizani nisu napadali tih dana i noći. Čekali su povratak svog druga. Po završetku saslušanja, već treći put, Momčilo je opet bačen u podrumske prostorije. Bio je izmoren, slomljen i bez snage. U to su se uvjerili i Talijani i zato su mu malo lakše vezali ruke.

Straža je bila premorena i iscrpljena od neprekidnog šetkanja ispred podruma. Vojnici bi se naslanjali na vrata i zatvarali oči da malo prodrijemaju, a zatim se trzali i stražarčili. Momčilo je uporno hodao. Odjednom, primijeti u zidu klin, a zatim je sa nepovjerenjem pogledao da li ga neko posmatra, kao da sam sebi ne vjeruje. Kada je osjetio umor u kretanju stražara, prišao je klinu i jednim trzajem ruke oslobodio se sprega. Brzo je počeo da kuje novi plan. Stražari su umorni, kada se naslone na vrata da malo odahnu, tad će svom snaigom udariti i provaliti vrata. U mislima je već vidio dobro poznatu šumu, šumu drugu, koja će ga uzeti i zaštititi svojim granjem.

Ako mu ne uspije, onda će ga ubiti, ali bolje je i to nego se mrznuti na ledu. Kroz rešetke podruma primijetio je cjepanicu i odmah mu se rodila ideja. Dohvatiti samo jednu! Kao da mu se javi nova snaga, polet. Pokušaće da probije vrata i ubije stražara. Teškom mukom je povukao zamrznutu cjepanicu i dograbio je kroz rešetke u ćeliju. Odmah u akciju, samo da se izvuče, sam je sebe hrabrio. Za sve je bio spreman. Stražar naslonjen na njegova vrata već je počeo da drijema. Momčila ohrabri uvjerenje da će žgolji oteti pušku. Kako mu to nije ranije palo na pamet? U mislima kao da je korio samog sebe. Sve njegove misli i želje vadile su ga u akciju. Nije se ni za tren pokolebao. Stupio je odmah svom snagom u akciju koja mu je jedino značila život. Prvim udarcem cjepanice u vrata, upravo na mjesto gdje je stražar naslonio glavu, provali vrata, obori stražara, udarcem cjepanice savlada drugog stražara i dade se u bjekstvo.

Nastala je pometnja. Patrole su otvorile vatru, ali noć i dubok snijeg sa oštrom snježnom vijavicom uzeli su Momčila u svoju zaštitu.

Kao kurjak u dubokom snijegu Momčilo se probijao prema kosi. Neprijateljska patrola bila mu je za leđima a na samu pomisao na njih i đa je konačno slobodan jurio je poznatom šumom, kao da je dobio krila. Uskomešana talijanska posada pojačala je potragu, ali bez uspjeha. Bjegunac je otišao daleko, ostavljajući za sobom trag u dubokom snijegu. Talijanskoj posadi nije ništa drugo preostalo nego da krene tragom bjegunca da bi se domogla Petrovca. To su učinili istog dana, jer ih je bio obuzeo panični strah, kada su u potjeri za Momčilom naišli na utabanu prtinu kojom su partizanske patrole opsjedale Oštrelj i vršile pripreme za napad.

Istog dana u jutarnjim časovima, Bajić i Perica Trikić bili su sa drugovima na polaznim položajima za napad na neprijateljsko uporište u Oštrelju. Međutim, na njihovo iznenađenje, bez borbe su ušli u Oštrelj, našavši veće količine raznog ratnog materijala, više desetina sanduka municije i ručnih bombi, nekoliko desetina pari skija i ostalog materijala.

U bjekstvu od talijanske potrage, nakon što je pregazio Javorovu kosu, Momčilo se domogao sela Vedro Polje i sklonio se u kuću Neđe Balabana. Nakon kratkog predaha, još istog dana našao se u krugu svojih drugova u Sekovačkom logoru, dijeleći sa njima svu radost svog povratka, kao i rado9t uspješno završene akcije oko oslobođenja Oštrelj a i velikog ratnog plijena koji je pao u ruke njegove čete.

Međutim, ni partizani se nisu mogli zadržati u oslobođenom Oštrelju, pošto nije bilo potrebnih uslova za život. Talijani su u povlačenju uništili sopstvene barake i svoja utvrđenja.

Kroz oslobođeni Oštrelj i dalje su prolazile partizanske patrole. U patroli se više puta nalazio i Momčilo. Sjećao se teških trenutaka svog kratkog zarobljeništva. Svaki put kada bi razmišljao o svojim nevoljama u Oštrelju duboko bi uzdahnuo.

NIKOLA BANJAC

PARTIZANSKA OSNOVNA ŠKOLA

Selo Drinić sa oko 130 domaćinstava i velikim brojem djece nije imalo školu prije rata. Djeca su pohađala školu u Bu'kovači, udaljenoj pet kilometara. I to samo muška djeca, a ženska rijetko, izuzetno. Svega oko deset djevojčica završilo je školu prije rata. Nijedno žensko dijete iz Drinića nije prije rata završilo zanat ili stručnu Školu. Iz škole djeca su izlazila sa slabim znanjem, koje je bilo ravno polupismenosti. Četiri razreda su završavana sa jednom čitankom, bukvarom, olovkom, tablicom i »registrom« — pisaljkom. Taj pribor koristilo je po nekoliko generacija iz iste kuće. Roditelji nisu mogli da kupuju novi školski pribor. A u školi su od učila bile samo dvije karte i jedna tabla.

Iz Drinića prije rata pohađao je samo jedan učenik građansku školu. Istina, sa osnovnom školom otišlo je desetak Drinićana na zanat, a nešto više u policijsko-žandarmerijsku, podoficirsku i lugarsku službu.

Školska 1941/1942. godina bila je tragična za sve mališane koji su se radovali učenju, pismenosti. Ta školska godina nije ni postojala. Jednostavno, škole su ostale bez učitelja i dnevnika, bez inventara i zvona. Ostale su bez đaka prvaka, bez pelivana trećaka, bez uobičajene radosti i žagora, bez seljačkih šarenih torbica u kojima su lupetale tablice i »regištaljke«, u kojima se miješao pocijepani bukvar sa parčetom crnog kruha.

Umjesto u školskim učionicama djeca su se obrela u šumi, u zbjegu. Školsku radost zamijenio je strah, studen, glad. Tek su bezazleno prohodala i nisu mogla da

shvate nastalu situaciju i uzroke nedaće. Pa ipak, kao da se djeci i mještanima Drinića otsmijehnula sreća. Selo je bilo mirno i te 1942. godine nalazilo se u srcu velike slobodne partizanske teritorije.

Ojesenilo je. Kiše su često padale. Sa južne i istočne strane sela uzdizala su se pobrđa obrasla umivenim četinarima. Na sjevernoj strani nisko pobrđe pokrivala je sitnogorica. List se osipao i nagovještavao zimu. Zapadnim dijelom prostrano i ravno polje se vezuje sa Petrovačkom visoravni. Kuće ispod pobrđa, razbacane po zaseocima, okružuju polje koje je međama i seoskim putevima isparcelisano na pravougaonike. Plod je podignut, žito ovršeno i smješteno u ambare.

Selo Drinić te jeseni nije dočekivalo zimu po vjekovnim običajima mirnoće i pripreme. U njemu je vrilo kao u košnici. Po broju ljudi i stoke ono je udvostručeno, učetvorostručeno. Ono ima drage goste, voljene ljude slobode, ranjene i bolesne borce iz svih krajeva Jugoslavije. To su proleteri koji su na mnogim bojištima prolili krv, ostavili zdravlje i dijelove tijela. U selu je Centralna bolnica, uredništvo i štambarija »Borbe«, ekonomija Vrhovnog štaba sa skladištima i nekoliko hiljada grla stoke, krojačka i obućarska radionica. Tu su porodice iz Crne Gore i popaljenih petrovačkih sela. Svaka kuća, svaka staja, pretvorene su u bolesničke prostorije, u boravište naroda i boraca.

Svi sposobni ljudi, žene i omladina su u pokretu, žurbi, poslu, poslužuju i njeguju ranjenike.

Trebalo je zaposliti i djecu školskog uzrasta. Po odluci Opštinskog komiteta Partije, u selu Drinić otvorena je oktobra 1942. godine prva partizanska osnovna škola.

Za učitelja je određen ranjenik — borac, koji se već bio oporavio. Saopšten mu je zadatak i cilj otvaranja škole. Određena je kuća i u njoj prostorija: to je najveća soba zgrade u kojoj se nalazio ranije dućan Marije Lukić.

Sve čitanke i bulkvari, pronađeni u selu, donijeti su u školu. Umjesto table, u ugao nove učionice namještena su vrata crveno obojena. Od kreča su napravljene krede. Nekoliko dugačkih običnih klupa poredano je uza zid sa tri strane. Za učitelja je stari sto namješten kraj table.

Najvrijedniji **školski inventar bio je stari gramofon koji je zabavljao đake za vrijeme odmora.**

Djeca su oduševljeno prihvatila poziv za upis u partizansku školu. Određenog dana došla su u velikom broju. Stajala su u prostranoj učionici. Nisu imala mjesta da sjednu. Učitelj ih je upisivao u dnevnik — staru požutjelu đućansku knjigu.

BLla su tu sva djeca sela Drinić, djeca iz drugih sela koja su privremeno tu boravila sa roditeljima i djeca crnogorskih partizanskih porodica. Za upis u školu nisu postojale nikakve obaveze, niti ograničenja. Prvu smjenu su sačinjavali đaci koji su završili prvi razred i prvaci, a drugu svi oni koji su završili drugi i treći razred. Međutim, samoinicijativno u školu su se uključivala djeca koja su već završila osnovnu školu, a i ona od pet i šest godina. Dobroćudni učitelj je svaki dan upisivao u dnevnik nove đake, bez obzira da li su ispunjavali uslove.

Škola je počela rad. U prvoj grupi učili su slova, brojeve, čitanje. U drugoj obnavljani su čitanje i istorija. Oskudica u školskom priboru nagonila je učitelja i đake da racionalno koriste čitanke, bukvare, olovke, papir. Đaci su u školu donosili stolice, sjedili po dvoje na jednoj, više njih koristilo je jednu čitanku, jedan bukvar, sjekli olovke na više komadića da bi ih svi imali. Grupa đaka iz zaseoka Špirići snabdijevala je školu »potrošnim materijalom« — olovkama i papirom, koje su dobivali od svojih prijatelja — urednika i dopisnika »Borbe« koja se štampala u njihovom zaseoku. Svaki njihov susret sa Vesom Maslešom, Mošom Pijade, Ivanom Milutinovićem, Vladimirom Dedijerom i drugim urednicima počinjao je i završavao molbom za olovku, za parče papira.

Umjesto na školskim klupama pisali su na koljenima, na patosu, na daščicama, na stolicama — već kako se ko snašao. Teški uislovi rada savladavani su upornošću i voljom. Postizani su dobri rezultati. Umjesto školske inspekcije, đake i partizansku školu su kontrolisali rukovodioci. Najčešće je školu posjećivao Bogdan Kecman, sekretar partijske organizacije u selu Driniću i Milja Kecman, član Opštinskog komiteta KPJ. U obilazak su dolazili urednici »Borbe« i rukovodioci Bolnice. Svi su oni

bàli zadovoljni rezultatima škole i oduševljenjem njenih đaka.

Parčiće olovaka nosili su đaci u ručicama ili džepovima. Ostali pribor ih je čekao u školi. Umjesto torbica nosili su stolice.

Pored izučavanja klasičnog školskog proerama đacima je pričano o narodnooslobodilačkoj borbi i ciljevima te borbe, čitane vijesti »Slobodne Jugoslavije« i članci iz »Borbe«.

Jednog dana đaci druge smjene predložiše učitelju da se, pored školskog programa, izvode i praktične vježbe slične partizanskom ratovanju. Prijedlog je prihvaćen. Đaci su uzeli obavezu da naprave drvene puške.

Osvanuo je tih i vedar zimski dan. Snijeg je velik, smrzao. Pod nogama škripi. Četinari su se odjenuli bijelim injem. Grane su se saivile do zemlje. Smrzla stabla pucaju.

A u podne, sunce se podiglo iznad brda. Otoplilo je. Po površini snijega trepere svjetlice svih boja. Iz zaselaka idu prtinom đaci u koloni po jedan. Kao prava vojska nose »oružje«. Umjesto opasača ut egli se kanapom. Svi su došli. Obje smjene. Učitelj u uniformi, opasan. Rasporedio je đake pred školom po smjenama, postrojio ih po veličini, i odveo na proplanak obližnje šume. Učili su korak i prestrojavanje.

Đaci se pobuniše:

— Ne slažemo se, učo, — više glasova se čuje iz stroja.

— Šta se ne slažete, — obrati im se učitelj.

— Pa samo korak, prestrojavanje... A, ratovanje, napad, napad na neprijatelja, juriš na bunkere -— više glasova iz stroja se miješa.

— Ratovaćemo, ratovati, — obećava učitelj.

— Za našeg uču tri puta ura — uzviknu tanki i prodorni glas iz stroja.

— Ura, ura, ura! — snažno odjeknu i otpliva kroz šumu.

Učenici su otišli kući zadovoljni'učiteljevim obećanjem.

Inje se osipa sa krošnji omorika. Bura duva i nosi snijeg, zatrpava prtine. Đaci jedva dolaze do škole. Donijeli su »puške« sa nadom da će »ratovati«. Vrijeme se nije popravilo. Oružje je odloženo u hodnik pred učionicom. Nekoliko narednih dana bilo je loše vrijeme. Željena vježba nije izvođena.

Dunuo je i jugo. Inje je palo sa drveća. Opet se planina preliva u plavetnilu. Otoplilo je. Đaci su došli u školu ranije nego obično. Žele da »ratuju«. Sami su se pred školom postrojili. Učitelj hramlje, obilazi stroj. Mališani se utežu i prse. Đaci druge smjene povedeni su u šumu i raspoređeni za napad. Mališani prve smjene raspoređeni su na proplanku u ulozi branilaca.

—• Ura, uraaa — čulo se iz šume.

Za čas kao lavina napadači se sručiše na proplanak.

— Hvataj žive, zarobljavaj . . .

Branioci lupaju po čeličnim vratima, kaptažn'h rezervoara i pojačavaju »vatru«. Stvorio se metež. Bacali su oružje i jedni i drugi, hvataju se u koštac, čupaju i prevrću po snijegu. Prodorni zvižduk učine pištaljke prekinu »rat«. Dižu se i stresaju snijeg. Prepiru se .ko je pobjednik. Mališani prve smjene se ljute što su branioci, u ulozi »neprijatelja«. Hoće i oni da napadaju, da budu partizani.

Sunce zađe za brdo. Stroj krenu prema selu. Svađu zamijeni pjesma:

»Mi smo mladi pioniri, vojska Titova . . .«

Kanonada artiljerije označavala je pomjeranje fronta. Četvrta neprijateljska ofanziva je bila na domaku. Narod se sklanjao u Koziisfci zbjeg. Djeca i škola su ponijeti mnoštvom naroda kao iver vodom. Zima, glad, tifus i njemački fašisti su prepolovili đake prve partizanske škole. Mnogi su ostali na gubilištima, na bespućima planina.

Kao luča ugasila se prva partizanska škola.

Još tada, 1942. godine, potekla je ideja da tom gostoprimljivom narodu treba poslije rata izgraditi školu. Ta ideja je i ostvarena: »Borba« je u Driniću izgradila veliku, modemu i savremenu školu. Ona čuva uspomenu na partizansku školu i njene ratne đake.

SVETKO KACAR

SJECANJE NA AKTIV SKOJ-a SELA BUKOVAČE

Iako polupismena i desetine kilometara udaljena od bilo kog razvijenijeg 'kulturnog, prosvjetnog, sportskog i privrednog centra, omladina sela Bukovače je još prije rata ispoljavala progresivne osobine svojstvene mladoj generaciji. Siromaštvo, težak život, loši uslovi školovanja, koje je za većinu prestajalo sa završetkom četvrtog razreda osnovne (škole, nezaposlenost i 'druge nedaće, bili su osnovni preduslovi za jačanje njenog bunta, neslaganje sa postojećim stanjem i traganje za putevima koji će joj omogućiti puno učestvovanje u stvaranju novog društva. Omiljeni simboli »proleter«, »(revolucionar«, »komunista« i drugi pobuđivali su želju svakog mladog entuzijaste da i isam, svojom borbom, zasluži te atribute, da bi u svojim i u očima drugih bio što veći.

Kao i u mnogim drugim mjestima i ovdje je Komunistička partija, čiju su ćeliju činili Stevo Ševo kao sekretar, a Toma Morača i Drago Lazukić — članovi, osjećajući taj mladalački zanos i spremnost na borbu najizraslijih mladića i djevojaka, znalački pristupila okupljanju omladine i usmjeravanju njene aktivnosti.

Upravo na tim progresivnim stremljenjima, nepomirljivosti, traženju boljeg, socijalno pravednijeg i čovjeku dostojnijeg života, još prije rata, pod okriljem Partije, u selu Bukovači je formiran aktiv SKOJ-a. Skojevci su se, poučavani od starijih drugova —članova KPJ — učvršćivali u uvjerenju da je put kojim su krenuli upravo onaj kojim će iz bijede izići u svijet humanosti, ljudskog do-

stojanstva, ravnopravnosti, bogatijeg života i svijetli je budućnosti.

Plodan i bogat raid predratnog aktiva SKOJ-a razvijao se sve do dizanja ustanka 1941. godine. Čini li su ga Mirko Balaban kao sekretar, i članovi Pero Radić, Mića Trkulja - Šikin, Ilija Kecman i Vlado Kecman. Na znak Partije da je došao čas za oružani ustanak, svi članovi tog aktiva SKOJ-a su otišli u ustaničku vojsku. To je nametnulo potrebu da se na temeljima prvog aktiva ponovo formira novi. Široka politička osnova koju su stvorili stari skojevci omogućila je da se već polovinom novembra 1941. godine (negdje oko 17. novembra), nakon nepuna četiri mjeseca po dizanju ustanka, i formalno ozvamiči postojanje novog aktiva SKOJ-a u selu. Formalno zbog toga što je u toku priprema za njegovo formiranje bilo saopšteno izvjesnom broju omladinaca da su primljeni u SKOJ. Oni su se povremeno okupljali, ali još ne kao aktiv. Prvi sekretar novoformiranog aktiva bio je Vlado Kecman - Dajičić. Budući da se vrlo intenzivno radilo na omasovljavanju SKOJ-a, aktiv je već početkom decembra imao oko 60 članova.

Pošto je SKOJ u to vrijeme djelovao ilegalno, trebalo je čuvati tajnost njegovog rada i iznalaziti podesni je oblike angažovanja svakog pojedinog člana. A to je u masi od 60 skojevaca bilo gotovo neostvarljivo, pa se odmah nametnula potreba drugačijeg organizovanja skojevaca. Zato je po sugestiji Radivoj a Rodića, povjerenika SK KPJ za omladinski pokret i organizatora SKOJ-a na području Bosanskog Petrovca, koju je na jednom sastanku dao sekretaru Vladi Kecmanu, aktiv SKOJ-a podijeljen na četiri podaktiva i to: prvi podaktiv za zaseoke Morače — Ševe, drugi Budžak — Kovačevići, treći Podbukovača i četvrti Avala — Janjin Brijeg. Sekretari podaktiva, koliko se sjećam, bili su: prvog Mićo Ševo, drugog Uroš Kovačević, trećeg Nada Balaban i četvrtog Milorad Kačar. Sekretari podaktiva, zajedno sa Vladom Kecmanom, predstavljali su jezgro aktiva i u neku ruku njegov sekretarijat koji se starao za sinhronizovanje i povezivanje rada podaktiva i aktiva kao cjeline.

Organizacijsko prilagođavanje aktiva, njegova masovnost, odlučnost skojevaca i želja svakog pojedinca da što više dođe do izražaja, doprinijeli su da se za veoma kratko vrijeme razvije vrlo živa politička i propagandna aktivnost u selu, a naročito među omladinom. Prikupljanje pomoći za borce na položaju, briga o porodicama boraca, a posebno pripreme omladine za odlazak u oružane jedinice, bili su zadaci koji su stalno punili dnevne redove sastanaka podaktiva i aktiva SKOJ-a. Takva orijentacija u političkom radu uslovila je masovan odlazak omladine u oružane jedinice. To je ponovo desetkovalo aktiv SKOJ-a. I pored stalnog prijema novih članova u aktiv, ipak je odlazak u partizanske odrede bio brži, tako da je već tokom januara 1942. godine moralo doći do ukidanja podaktiva i ponovnog stvaranja jedinstvenog aktiva SKOJ-a u selu.

Demokratskim glasanjem za sekretara aktiva je ponovo izabran Vlado Kecman, tada najaktivniji skojevac. Stizao je da izvrši sve obaveze koje su preuzimali čelni skojevci, kako smo ih tada oslovljavali. Na tom prvom sastanku spojenog aktiva, pored izbora sekretara aktiva SKOJ-a, analiziran je rad svih skojevaca. Sastanku su prisustvovali Mića Rakić, sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a, Gojko Rodić, član Okružnog komiteta SKOJ-a za okrug Drvar i, koliko se sjećam, Dušan Kecman, sekretar Opštinskog komiteta SKOJ-a opštine Drinić. U diskusiji, pored vrlo pozitivnih ocjena o postignutim rezultatima aktiva, drugovi Rakić, Rodić i Kecman su istovremeno istakli da se u budućem radu aktiva SKOJ-a mora više baviti problemima aktivnosti ostale omladine, omasovljavanjem organizacije NOSOBiH-a, jačanjem radne čets, čete predvojničke obuke i pionirske čete, a ne samo problemima skojevskog aktiva. Te kritike su izazvale žučnu diskusiju u aktivu. Većina članova je smatrala da su one preoštre, ističući da su skojevci dovoljno aktivni i svestrani u radu. No ipak, sekretar aktiva je svojim izlaganjem omogućio da se na kraju iz svega što je izneseno, pozitivno ili negativno, izvuku zaključci i preuzmu obaveze za dalje jačanje uloge i uticaja aktiva SKOJ-a među omladinom.

k

Od svih usvojenih zaključaka sigurno je najznačajnija bila direktiva da se Vlado Kecman, kao sekretar aktiva, konsultuje sa sekretarom partijske ćelije, rukovodiocem NOF-a, a naročito sa drugom Milom Balabanom, našim poznatim borcem za prava radnog čovjeka, : da zajedničkim naporima potraže rješenja koja će doprinijeti bržem otklanjanju uočenih slabosti. Sprovodeći tu obavezu sekietar je na narednom sastanku podnio izvještaj o rezultatima konsultacija. Tada je aktiv obaviješten da je drug Mile Balaban sugerisao da se u aktivu izvrši podjela rada po sektorima, da se formiraju grupe skojevaca koje će raditi na određenim pitanjima, da se jedan broj skojevaca sazove na desetodnevni ili petnaestodnevni kurs i da se na tom kursu prorade osnovna pitanja političke linije i programa NOP-a, ciljevi narodnooslobodilačke borbe, neposredni zadaci SKOJ-a u uslovima oružanog ustanka, smisao i značaj Oktobarske revolucije, šta je to sovjetska vlast, da se nešto kaže iz I, II i III glave Istorije SKP (b) i još neka pitanja. Naročito je podvučeno da bi na kursu trebalo dobro objasniti ko su neprijatelji NOP-a, šta je to fašizam, ko su okupatori i peta kolona, da se objasni značaj i smisao petokrake zvijezde i da kruna svemu tome treba da bude bratstvo i jedinstvo naših naroda. Kroz program kursa svim političkim sredstvima treba slikovito i snažno razobličavati suštinu i ciljeve četničko-ustaškog pokreta i sva zlodjela koja nanose jedinstvu naroda i NOP.

Skicu programa kursa sopstvenom rukom je napisao sam Mile Balaban, kojeg nam je na sastanku pročitao sekretar aktiva.

Tu poruku Mile Balabana aktiv SKOJ-a je jednodušno prihvatio. Sekretar aktiva nas je obavijestio da su Dušan Kecman, sekretar i ostali članovi Opštinskog komiteta SKOJ-a saglasni sa idejom o organizovanju kursa i da su stavili u zadatak aktivu da čim prije organizuje kurs. Opštinski komitet je predložio da se na kurs pozove i nekoliko članova aktiva SKOJ-a iz sela Bare i Sekovac. Aktiv je odlučio da odmah pristupi pr premama kursa i da on što prije počne.

Na ovom sastanku aktiva određeno je 39 skojevaca za slušaoce kursa. Od ovog velikog broja sjećam se ovih

drugova i drugarica: Desa, Nada i Milosava Balaban, Bogdan, Milka i Milan Banjac, Duka Bosnić, Milorad, Dušan i Svetfco Kačar, Vlado, Desa i Jovan Kecman, Dara i Bosa Kuburić, Uroš Kovačević, Desa, Soka ii Milka Lukić, Bogdan, Simo i Milan Morača, Smilja Petrović, Mileva Rončević, Desa Rodić, Nata i Slavka Samardžija, Danka, Milka, Slavko i Milan Ševo, Desa Rajić, Đukan Runić i Ciro Jovanić.

Aktiv je odlučio da se kurs održi u kući Duje Rodić zato što je položaj zgrade bio takav da se iz nje najbolje mogao uočiti dolazak neprijateljskih jedinica, a u slučaju potrebe bila je pogodna za brzo povlačenje uz Stražbanicu. Da bi kurs mogao da radi takođe je odlučeno da svi učesnici donesu hranu od svojih kuća i da se kolektivno dijeli.

Pošto predavača za kurs nije bilo sa strane, na sastanku aktiva je povedena diskusija o vlastitim snagama i mogućnostima da ih aktiv odredi iz svoje sredine. Svaki skojevac, koji je pomenut kao mogući predavač, zbog velikog respeikta pred tom obavezom, tražio je načina da to bude neko drugi i zato je diskusija dugo trajala. Na kraju je iipak nađeno rješenje na osnovu kojeg je za predavača određeno pet do šest članova aktiva. Predavači su se nekoliko dana prije početka kursa zajedno pripremali i međusobno provjeravali stečeno znanje. Nakon priprema kolektivno smo posjetili Milu Balabana i obavijestili ga o svemu što je aktiv raspravljao i o toku priprema za kurs. Očito zadovoljan rezultatima, Mile nam je, na naš poziv, obećao da će posjetiti kurs. Međutim, razbolio se dok je kurs trajao, pa niie bio u mogućnosti da ispuni tu svoju i našu želju. Sjećam se da su Vlado Kecman i Nada Balaban (Milina kćerka) imali više tema od nas ostalih predavača, pa su njih dvoje ostali duže u razgovoru sa Milom.

Sve pripreme za kurs smo završili tokom januara. Kurs je počeo prvih dana februara 1942. godine (datuma se tačno ne sjećam). Kurs je trajao oko 20 dana. Rukovodilac je bio sekretar .aktiva Vlado Kecman. Na kursu smo radili od ranih jutarnjih časova do kasno u noć. Tokom rada razrađene su mnogo programirane teme, raščišćeni razni pojmovi o NOP, SKOJ-u, omladini, bratstvu i je-

dinstvu. Pošto su pitanja slušalaca duiboko zadirala u pojedine probleme, moram da kažem da je bilo preznojavan ja i da su za predavače muke nastajale tek poslije održanog predavanja. Jedan broj slušalaca je ponešto znao i više nego što je sam predavač mogao da kaže. Ali, zajednički napori i otvorena diskusija doprinijeli su da smo svi bili zadovoljni onim što smo na kursu postigli.

Da bi stečeno znanje mogli provjeravati i u praksi, odlučeno je da se za vrijeme kursa svako drugo veče organizuje neki sastanak sa omladinom i da sastankom rukovodi jedan od kursista. Na tim sastancima kursisti su se gotovo nadmetali ko će više da kaže i tako su provjeravali svoje znanje stečeno na kursu. Jedan od tih sastanaka bio je i sastanak omladinske radne čete koji je i najduže trajao. Tu su se u diskusiji izredali gotovo svi kursisti. Na tom sastanku je neki omladinac reikao jednoj kursistlkinji: »Znao sam da imaš veliki jezik, ali da toliko možeš pričati, to nisam znao«. To je izazvalo opšti smijeh.

Pred završetak kursa kroz selo su naišli Vaso Trikić, član Okružnog komiteta KPJ za Drvar i Jovo Kecman-Šuco, sekretar SK KPJ za Bosanski Petrovac. Navratili su i na naš kurs. Kada smo ih upoznali sa radom i programom kursa, odlučili su da ostanu sa nama čitav jedan dan. Slušajući naša predavanja, pitanja i diskusiju bili su zadovoljni onim što su vidjeli i čuli. Pohvalili su kurs kao dobar oblik vaspitanja mladih komunista.

Pored redovnih slušalaca, ponekad su u popodnevnim časovima na kurs dolazili i drugi skojevci da slušaju predavanja i diskusiju. Tako se desilo da ih je više bilo i onog dana kada su se među nama nalazili Vaso i Suco. Videći to veliko interesovanje skojevaca, Vaso i Suco su sugerisali da se na kraju kursa obavi izvjesno ispitivanje redovnih slušalaca. Pošto mi kao predavači nismo imali dovoljno iskustva, a n; veliko znanje, među nama je zavladao mali strah kako ćemo mi to obaviti i šta na kraju iz toga može proisteći. Drugovi su bili mišljenja da se ispitivanje vrši iz čitavog pređenog gradiva. Rukovodilac kursa Vlado Kecman je predlagao da se ispitivanje vrši po temama i to da ih vodi svaki predavač o svojoj temi, što je još više kod nas drugih predavača izazivalo komešanje. Međutim,

na kraju je ipak ostalo da se ispitivanje vrši na osnovu cjelovite građe pređene na kursu. Ispite je vodio rukovodilac kursa, tako da smo mi ostali predavači bili pošteđeni te muke. Ispiti su trajali puna dva dana i pokazali su dosta dobre rezultate.

To je bio prvi i jedini kurs skojevaca na području Bosanske krajine u ono vrijeme.

KLOPKA

U prvim ustaničkim danima borac Luka Jeličić iz Vodenice pade ustašama u klopku. Oni povikaše: »Ko je tamo?« A Luka im odgovori: »Ovdje je Jure Sekulić«.

Ustašama bi drago što su naišli na čovjeka koji je radio za njih i s njim krenuše u Bihać. O Sekulićevom radu za ustašku vlast čuo je i veliki župan u Bihaću, pa naredi ustašama da Sekuliću daju odjeću, obuću i novo oružje, te da mu omoguće povratak u Vrtoču i Vodenicu.

Kad je Luka (sada Jure) stigao blizu Vrtoče, našao se odjednom između svojih i ustaških snaga. Tada zamoli jednog ustaškog oficira da se oni malo odmore u Vrtoči dok on obiđe tetku u susjednom zaseoku, pa će se odmah vratiti da nastave put. Kad je stigao u zaselak, tu je našao svoje drugove iz Jokićeve čete, a ostavi ustaše da razbijaju glavu šta li se to dogodilo Juri među partizanima.

RADE KOVAČEVIC

GOVORIO NAM JE MLADEN STOJANOVIC .

Od 2. avgusta do konca decembra 1941. godine zbilo se nekoliko veoma važnih događaja u selu Bjelaj i obližnjem području. U ovom kraju među prvim odjeknuo je proglas Komunističke partije Jugoslavije od 22. juna 1941. godine i poziv za dizanje opštemarodnog ustanka. Vrtočani su 22. avgusta razoružali ustaški tabor u selu. Nekolicina ustaša pobjegla je u Bjelaj. Međutim, u Bjelaju je bilo organizovanih ljudi koji su od same kapitulacije bivše jugoslavenske vojske radili na pripremama i organizaciji ustanka, u prvom redu Vlado Plećaš i Mahmut Ibrahimpašić. Oni su djelovali na organizaciji pokreta i Objašnjavanju poitrebe borbe protiv okupatora i izdajnika.

Nakon dva dana po odlasku ovih ustaša, razoružana je ustaška posada u Bjelaju. Poslije toga narod je nastavio da živi jedinstveno i bratski, jer u Bjelaju nisu dozvoljavali pokolj ni bratoubilačku borbu, zahvaljujući radu grupe naprednih ljudi oko Plećaša. U pomenutoj akciji naoružala se nekolicina boraca iz Bjelaja, a mnogi su imali sakriveno oružje, koje su donijeli iz bivše jugoslavenske vojske. Čim se ukazala mogućnost prihvatili su ga i pošli u borbu. Među prvim su se javili kao naoružani Gojko Sašić — lugar, sa puškom i 50 metaka, Simo Vržina sa puškom i nekoliko bombi, Ilija Lončar, Nikola Kerfcez, Slavko Vržina, Dušan Miljević, Nikola Plećaš, Trivo Budimir, Dušan Mirković, Nikola i Manja Salapura, Mirko Šašić i mnogi drugi.

U prvim danima borbi ovi drugovi iz Bjelaja učestvovali su sa Vrtočanima u više zajedničkih akcija. Tako je vod Bjelajčana pod komandom Dušana Miljevića učestvovao u napadu na ustaški logor na Glavicama u selu Vrtoče, u napadu na ustašku kolonu u selu Prkosi i borbi sa ustašama na Lupini, gdje je poginuo i prvi borac iz ovog mjesta Mirko Šašić. Izvedeno je niz akcija zasjedama u samom Bjelaju i Hrastovoj glavici i spriječena namjera ustaškog logornika Mire Matijevića da popali Busije i Bjelaj. U borbi na Javorovoj Kosi poginuo je prvi puškomitraljezac Rade Buiš. Vod Bjelajčana sa Vrtočanima napadao je na Krnjeušu i druga mjesta.

U ovom periodu stvorena je slobodna teritorija, koju su kontrolisali gerilci — ustanici svrstani u grupe i vodove, a kasnije i čete. Neprijatelj je držao u svojim rukama samo veća mjesta — Bosanski Petrovac, Bihać i druga. Iz garnizona u njima vršio je svakodnevno ispade na našu teritoriju u cilju pljačke, paljenja kuća i imovine. Tako je selo Vrtoče, preko kojeg su se uglavnom i sprovodili ovi ispadi, paljeno tri puta do oktobra 1941. godine. Ustaše su organizovale i akciju iseljavanja svog muslimanskog življa iz Bjelaja, u čemu su i uspjeli zbog toga što su krenuli iz Bihaća i Petrovca sa jakim snagama, potpomognuti artiljerijom i tenkovima, kojima se naše snage nisu mogle uspješno suprotstaviti, već su uz veoma ogorčenu borbu bile prisiljene da privremeno napuste ovu teritoriju i sa narodom se povuku u šumu. Muslimani Bjelaja koji su ostali kod svojih kuća bili su internirani u razne okolne gradove sa čitavim porodicama bez ikakve imovine i inventara. Ustaškim vlastima bilo je stalo da isele muslimanski živalj, jer su već tada bile uvjerene da je čitav ovaj kraj na strani narodnooslobodilačkog pokreta i ustanika.

Pored oružanih akcija, postignuti su vidni rezultati u organizaciji i pripremi omladine i naroda za dalje poduhvate i zimu koja se približavala. Svi omladinci bili su organizovani u ćete i vodove radi sprovođenja obuke kroz koju su se osposobljavali za borbu. Nastavu su održavali Gojko Šašić i Ilija - Ile Kerkez, stari isluženici bivše

vojsike, koji su nas obučavali u rukovanju oružjem, praktičnoj obuci, nastavi gađanja, strojevirn radnjama i drugom. Svaki od nas morao je imati drvenu pušku sa kojom smo uvježbavali ove radnje. Kad bi se ukazala potreba u borbenim jedinicama, pojedini omladinci, zavisno od naoružanja, odlazili su u borbu i kao obučeni učestvovali u akcijama. Stariji vodnici sa nepovjerenjem su ponekad gledali na omladince, govoreći da im djeca i tako mladi ljudi nisu potrebni u borbi. Međutim, »djeca« su se često isticala i ravnopravno se takmičila u borbenim akcijama sa starim vojnicima koji su služili bivšu vojsku.

U osposobljavanju i »provođenju Obuke, kod omladinaca je stvorena takva samodisciplina da bi mogla poslužiti kao primjer i najdisciplinovanijoj vojsci. Nije se moglo ni pomisliti na izvjesne izostanke sa nastave, a zalaganje u izvođenju pojedinih radnji prelazilo je u pravo natjecanje. Mladići su se takmičili ko će bolje izvesti pojedine strojeve radnje, brže 1 vještije se prebaciti od zaklona do zaklona i tome slično.

U ovom periodu formiran je i prvi aktiv SKOJ-a u selu. Do tada u ovom mjestu nije bilo ni partijske ni skpjevske organizacije. Drugovi iz Medenog Polja, Drago Đukić, Sveto Kačar i Boro Kesić imali su velikog uticaja i aktivno sarađivali pri oformljenju partijske organizacije, a drug Duško Knežević dobio je zadatak da kao član sresikog rukovodstva SKOJ-a organizuje aktiv u ovom selu, što je i učinio polovinom septembra 1941. godine. U ovo vrijeme, Mahmut Ibrahimpašić, kao član Partije, pao je u ruke ustaša i sproveden u ziatvor u Bihać. Na terenu je ostao sam Vlado Plećaš, ali za kratko vrijeme primljeni su novi članovi Partije i SKOJ-a, poslije čega se osjetila veoma živa aktivnost u radu sa omladinom, ženama, u vojsci i svim drugim djelatnostima. U ovom su se naročito isticali drugovi Mile Plećaš, Mile Ugrica, Nikola Bjelić, Bosa Mandić, Duka Sašić, Dragica Sovilj, Đuro Šašić i mnogi drugi.

Mnogo se radilo na pomoći susjednim selima, a naročito selu Vrtoče, koje je već do tada bilo strašno stradalo. Trebalo je napraviti krov nad glavom, obezibijediti zim-

nicu. Mnogi Vrtočani su bili (primorani da se nasele u Bjelaj kod svojih susjeda, prijatelja, drugova i rođaka čije kuće nisu pogorjele. Tako se skoro cjelokupno selo Vrtoče integrisalo sa Bjelajem, pa i četa je nazvana vrtočko-bjelajsfca. Nastalo je na ovom ratištu tada i izvjesno zatišje, što se tiče borbenih dj ej stava. Međutim, aktivno se radilo u drugim smjerovima. Ustaše nisu tako često vršile ispade iz gradova, a naše snage nisu bile još toliko jake da bi mogle napadati garnizone. No, i ustaško-okupatorske vlasti pripremale su novu taktiku, novu politiku za uspješnije vođenje borbe protiv ustanika i naroda.

Jednog dana od Bjelaja, tamo preko Osječenice, zatutnjilo je kao podmukli zemljotres. Sa tugom i strahom smo se pitali šta bi to moglo biti. Izdaleka se čuo neprekidni rafal mitraljeza jedva čujno, ali je eho topovskih kanonada uzdrmavao zemlju.

Vijesnioi nas obavijestiše da to Itaiijani po svaku cijenu hoće da prodru u Drvar, okupiraju ga i razoružaju ustanike. Uskoro se podmukla tutnjava primakla mnogo bliže. Itaiijani su stvarno zauzeli Drvar i sada se već primicali i Bosanskom Petrovcu. Eksplozije topova i rafali mitraljeza čuli su se sve bliže. Tada nam je postalo jasno da su fašisti okupirali i Bosanski Petrovac i Kulen Vakuf i da nadiru preko sela u cilju spajanja u Bosanskom Petrovcu.

U našim selima nastao je neki tajac. Narod se masovno, iako nedovoljno organizovano, digao u borbu protiv domaćih izdajnika ,ustaša i njihovih vlasti, protiv pokolja i bratoubilačkog rata, ali dolaskom Italijana nastala je druga situacija. Do tada su srpski nacionalisti nastojali d)a skrenu razvoj borbe za oslobođenje na borbu jednih protiv drugih, borbu protiv ustaša u izvjesnoj mjeri pretvorili su u borbu protiv članova SKOJ-a i istaknutijih ljudi i ubijanje njihovih porodica, zatim ubijanje katoličkih porodica iz kojih su neki članovi bili zavedeni od ustaša. U ovom periodu prognan je Mahimut Ibrahimpašić, Mahmut Hodžić i učitelj Hamdija Maglaj lić. Na taj način u selu je u dobroj mjeri oslabljen rad partijske i skojevske organizacije. Pod uticaj em Mane Rokvića i njegovih

saradnika, noću su odvedeni žene i djeca porodice Tomičić i Pavičić i strijeljani, tako je ubijen i Ilija Pavičić, Hrvat i alktivni saradnik ustanika. Ovaj postupak izazvao je otpor čitavog naroda i stvorio velike bojazni, kako kod srpskog i muslimanskog, tako i hrvatskog življa. Došlo je do osjetnog gubljenja .povjerenja u tokove ustaničke borbe, jer je do tada i Mane Rokrvić aktivno učestvovao u borbi protiv ustaša. Sve je ovo imalo veoma negativne posljedice za razvoj ustanka i borbu protiv ustaša i Okupatora.

Postupci nacionalista, veliko-srpskih i izdajničkih elemenata, kao i dolazak Italij ana u naša sela, u velikoj mjeri su imali negativnog uticaj a na obimnije akcije, tako da je došlo do jenjavanja pokreta, a i kolebanja u organizaciji i vođenju borbe. Italijani i njihovi sateliti predstavljali su se kao oslobodioci i pomagači srpskog naroda, kao njihovi zaštitnici od pokolja i ustašla, obećavali su pomirenje, zaštitu i obezb jeden je ishrane. Ta'kođe su obećavali i uspostavljanje svoje vlasti, zapravo sve samo da se oni koji su naoružani vrate svojim kućama predaju oružje i mirno rade. Uvjeravali su da se nikom ništa neće desiti.

Jedan dio slabo obavještenih, a i onih koji su im bili naklonjeni, počeli su u izvjesnoj mjeri nasjedati obećanjima Italijana i njihovih pomagača. Ipak kod velike većine ljudi ostala je čvrsto u sjećanju ona poznata uzrečica — »Latini su stare varalice«. U to sam se uvjerio u razgovoru druga Nikole Karanovića sa grupom ljudi kod kuće Blaže Ugrice. Tom prilikom ljudi su postavljali pitanje borbe protiv Okupatora, Italijana. Neki su žučno, tvrdoglavo raspravljali o tome da se protiv Italijana nema sa čim boriti, da su oni dobro naoružani, i da se na koncu javljaju kao oslobodioci, da mi nemamo ni državu ni vojsku ni vlast ni naoružanje — pa sa čim da se od upiremo takvoj sili. Karanović se uporno zalagao da im objasni stvarne namjere okupatora, ističući da oni žele i hoće na dobrovoljan način da razoružaju našu vojsku i sprovedu fašističku politiku istrebljenja naroda, napominjući da su već četvoricu najboljih drugova iz Medenog Polja predali

Rokvićevi izdajnici I tali j anima i uz najveće muke i patnje sproveli u Knin, zatim u Šibenik. Jedan od njih je već ubijen, pa su to očito dokazi namjere Italijana i razloga njihovog dolaska. Tako bi učinili i sa svima nama ako dozvolimo da nas razoružaju. Trebamo se boriti protiv sväke strane sile i ustaša, pa miakar kolika ona bila.

U okolnim selima uveliko su vršene pripreme na organizaciji partizanskih četa i odreda i aktiviranje naroda za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika, već jasno neprijateljski izraženih četnika, ustaša i njihovih pomagača. Naša četa tada je brojala oko 200 naoružanih ljudi i imali ismo 12 puškomitraljeza. Svaki borac imao je pušku i dosta municije. Sve do tog vremena, djejstvovala je odvojeno po grupama i vodovima u zaseocima — prema potrebi. Nazivi su bili različiti i nazivali su se gerilci, ustanici, četnici, diverzanti i drugo. Pozdravi i obilježja takođe su bili različiti. Neko je nosio znak jugoslovensike zastave na kapi, neko na reveru, neki su čak nabavili kokarde i razna obilježja jugoslovensike vojske. Vojnički pozdrav bio je uglavnom posuđen od bivše vojske. Negdje se ponekad pominjao i pozdrav »Smrt fašizmu« — a prvih dana malo se govorilo o partizanima i partizanskoj borbi. Sve je bilo u procesu i pozitivnom previranju. Brže se nije ni moglo ići, jer je i sam komandir čete bio bivši žandar i nazovi dobar vojnik, nametnuo se za komandira, a poslije postao četnik i izdajnik.

Poslije održanog zbora u selu Prkosi, formirana je vakufska četa, što se veoma dobro odrazilo u našim selima. Znalo se da će se i kod nas u tom cilju održati veliki narodni zbor i da dolaze istaknuti i već dobro poznati rukovodioci i organizatori ustanka dr Mladen Stoj anović, Osman Karabegović, Slavko Rodić i drugi. Vršene su velike pripreme. Pozvan je narod i organizovan dolazak omladine iz svih zaselaka. Nabavljene su zastave, jugoslovenske i crvene — partijske. Prvi put se javlja veća količina petokrakih zvijezda sa srpom i čekićem revolucionarnih parola i transparenata. Na ovim poslovima angažovane su sve krojačice, u selima, koje su danonoćno radile, a omladinci i omladinke za pisanje parola i transparenata.

Prvih januarskih dana 1942. godine zakazan je opštenarodni žbor, na poljani, kod kuće Sirnice Kerkeza. Kuća je bila sa balkonom, koji je ukrašen zastavama, okićen transparentima, parolama i šarenim ćilimima, što su ih izradile vrijedne ruke mlađih djevojaka. Dan, možda 8. januar, osvanuo je kao i nekoliko prethodnih, veoma mutan i oblačan. Poljana kod kuće Kerkezovih, kao i čitava okolina bila je prekrivena raskvašenim snijegom, koji je neprestano padao nošen vjetrom .Sa svih pravaca u ranim jutarnjim časovima pjesma je nadjačala tutnjavu topova. Dolaze kolone postrojenih omladinaca i omladinki na čelu sa zastavnicima, nad čijom se glavom vijore zastave. Prvi put gledamo u crvenu — partijsku zastavu. Slivaju se u jednu rijeku na poljani Cimešani, Medenopoljčani, Vagančani, Vrtočani i drugi. Došla je i Vakufska četa, ali se ne pridružuje opštem zboru, već ostaje raspoređena u borbenom rasporedu iznad puta Vrtoče — Bjelaj. I naših desetak puškomitraljeza nije u stroju isa četom, već su na vatrenim položajima u voćnjacima ako kuće gdje će biti govornica. To je učinjeno zbog toga što su drugovi organizatori ustanka bili obavješteni da u ovoj četi ima ljudi koji nisu pristalice borbe protiv fašizma i da su na strani četnika. To se nakon dva dana i u praksi potvrdilo.

Prvi na govornici pojavio se dr Mladen Stojanović. Nisam čuo šta je govorio, jer sam bio na položaju kod pušikomitraljeza zajedno sa Bogdanom Vukšom. Jasno smo čuli skandiranje uzvike parola: »Živio Mladen!«, »Živio Tito!«, »Partija — SKOJ!«, »Dole fašizam!« i druge. Govorio je i Osman Karabegović. Tada smo otišli u stroj. Ugledali smo i vakufsku četu sa njenom zastavom, srpom i čekićem kako dolazi i priključuje se zboru. Poslije zbora, nastalo je oipšte narodno veselje. Pjesme, kola, čak i pucanje iz pojedinih oruđa. Nije smetalo ni padanje snijega, ni veoma raslkvašen teren za naše loše građene opanke.

Kad je završeno veselje, naša četa postrojila se okružena narodom. Saopšteno nam je da od danas, kako smo čuli u govoru dr-a Mladena, treba da vodimo borbu protiv fašizma i domaćih izdajnika. Vojnički pozdrav je: »Smrt fašizmu!«, a odpozdrav »Sloboda narodu!«. Poz-

dravlja se stisnutom .pesnicom. Simlbol vojničkog obilježja je isključivo petokraka zvijezda, a oslovljavanje samo sa
— druže. Na 'to smo položili i prvu partizansku zakletvu. Na ovom mjestu zakazan je i slijedeći zbor, koji će se održati samo za Vrtočane — vrtočku četu, za 4—5 dana kod crkve i na njemu će govoriti Slavko Rodić.

Tako je i bilo. Oko 14. januara 1942. godine održan je Zbor kod bjelajske crkve na kome je govorio Slavko Rodić u prisustvu Nikole Karanovića. Kada je Slavko počeo govoriti, četnički nastrojeni borci iz čete provocirali su ga i grulbo vrijeđali riječima: »Idi ti, bori se u Drvaru, u svom kraju, a mi ćemo braniti naše selo od ustaša« Slavko je slušao provokacije hladnokrvno. Nastao je razgovor i polemike. Veoma su se angažovali i istakli kao pristalice Slavka Radića — Lazo Rađošević, pop, Milan, Bogdan i Jovo Vufcša, Milan Atlagić, Braco Galin i drugi. Nakon toga, Slavko je ponovo nastavio i zaključio: ko je za borbu protiv okupatora i njihovih slugu — neka izađe iz stroja, a ko je za saradnju sa njima — neka ide !Culi su se povici omladinaca i drugih boraca: »Neka izađu iz stroja oni koji se ne slažu sa vama i borbom protiv Okupatora!« Izašlo ih je, koliko se sjećam, devet, sa dotadašnjim komandirom čete Stevom Radoševićem — zvanim Nakarada, koji je tada izjavio da je besmislena borba protiv Italij ana. »Alko je tako — rekao mu je Vufcša — ti idi u Vrtoče i čuvaj ženu, a pušku ostavi u četi, jer je zajednička!« Nastala je prepirka, čak su potegnute na gotovs puške i puškomitraljez Milandže Petrovića. Međutim, sve je završeno bez žrtava. Rađošević i njegovih osam istomišljenika prisiljeni su da izađu iz stroja, da predaju oružje i odu svojim kućama.

Poslije toga nastalo je veselje. Za komandira čete izabran je Atlagić Milan, za komesara Milan Vulkša, a zamjenika komandira Vaso Pilipović, a za zamjenika komesara Lazo Rađošević — »Pop«. Veselju nije bilo kraja. Igralo se i pjevalo, omladinci su odmjeravali snagu dižući dvije puške dobro opruženih ruku i sastavljajući usta cijevi jednu sa drugom, a Milandža Petrović, snažan i razvijen momak, stari puškomitraljezac, sa lakoćom je to isto radio samo sa dva puškomitraljeza, čehoslovačke zbro-

jevke. Divili smo se i čudili, jer nas dosta dječaka teško smo ih i zabacivali o desno rame.

Milandža Petrović, očito veseo i raspoložen ,oprobao je svoju »zbrojevku« nišaneći u veoma male mete sa velikim uspjehom. Četa je otišla u školu, gdje je nastavila vojnički život.

Karanović je sa svojom četom otišao preko Cimeša, Suvaje i Džinića i u Koluniću napao Italijane.

JOVIN OPASAC

Jovo Vučković borac Petrovačkog bataljona stiže sa jedinicom u Rakovicu u jesen 1943. godine.

Zametnu se borba. Partizani su bili iznenađeni, u borbi su poginuli Drago Kecman i Gojko Raković, četnici i Nijemci zarobiše Jelku Kecman i Stevu Novakovića, a politički komesar bataljona Pero Vranješ izvrši samoubistvo. Borba je bila teška.

Trče iznenađeni borci, eksplodiraju ručne bombe na sve strane, partizanski i neprijateljski juriši stvorili su opšti košmar, pa se Jovo Vučković nađe u paničnom bjekstvu i htjede da preskoči jednu ogradu, ali se opasačem natače na proštac i tako viseći bi prisiljen da se bori sa plota.

Kada su Nijemci i četnici vidjeli drskog partizana kako »stoji« na plotu i stojeći puca na njih, oni se dačjoše u bjekstvo. Jovine muke gledao jedan seljak i kad utihnu pucnjava, pritrča Jovi sa sjekirom da odvali prostaci oslobodi ga, ali Jovo uperi pušku u čovjeka i reče: »Ako misliš mene sjeći, ja ću prije ubiti tebe«.

Na koncu se stvar dobro završila, seljak je nožem presjekao Jovin opasač.

VOJO MILANO VIĆ

FORMIRANJE NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA

Do kraja oktobra 1941. godine na području petrovačkog sreza stvoreni su svi potrebni preduslovi vojnog i političkog karaktera za organizaciono formiranje i demokratski izibor, kako mjesnih narodnooslobodilačkih odbora, tako i mjesnih rukovodstava drugih antifašitetliičkih organizacija u selima.

Organizaciono formiranje i demokratski izbori pomenutih organa i organizacija obavljeni su u toku novembra i decembra 1941. godine u svim selima petrovačkog kraja, osim u gradu Petrovcu, gdje su tada bile stacionirane talijanske okupacione snage sa grupom domaćih četnika.

Izbori za mjesne organe narodne vlasti i mjesna rukovodstva antifašističkih organizacija obavljeni su pod neposrednim rukovodstvom tadašnjeg Sreskog rukovodstva NOP-a i uz pomoć tadašnjih vojnih i pozadinskih aktivista na pojedinim terenima ^etrovačkog kraja.

U organizacionom pogledu bilo je odlučeno da svako selo potpuno demokratskim putem, na svojoj opštoj konferenciji ,uključujući i borce svoga odreda, javnim glasanjem bira u MNOO, predsjednika i sekretara odbora i potreban broj članova odbora, ovisno od broja domaćinstava u selu i njegove prostome veličine.

Saglasno ovim kriterijumima orijentaciono je bilo predviđeno da se u mjesne narodnooslobodilačke odbore bira najmanje 3, a najviše 7 članova.

Od strane Sreskog rukovodstva NOP-a i aktivista u pozadini narodu je bilo preporučeno da u MNOO-e biraju

najbolje i najpoštenije ljude i žene, koji su se u svom dotadašnjem radu i aktivnostima u praksi pokazali da čvrsto stoje na liniji NOP-a.

Na tako dogovorenim organizacionim principima i kriterijumima za izlbore ljudi i žena u prve organe nove narodne vlasti, tokom novembra 1941. godine izabrani su svi MNOO-i na području bivše Opštine Vodenice, odnosno u selima: Suvaji, Vodjenici, Brestovcu, Skakavcu i Marjanović Dolu.

Narod ovih sela masovno se odazvao na opšte konferencije koje su bile pripremljene da obave ovaj zadatak.

U svim ovim selima na zakazanim opštim konferencijama za izbor MNOO-a okupljenom narodu govorili su istaknuti aktivisti iz odreda i pozadine o zn'ačaju, mjestu i ulozi ovih organa, njihovim dužnostima i zadacima u to vrijeme i po kojim kriterijumima i kakve ljude i žene u te organe treba birati. Na tim konferencijama najprije se utvrđivao broj članova odbora, a zatim se prelazilo na pojedinačna kandidovanja i javno glasanje — dizanjem rüke. Sa velikom pažnjom i dosta oštrim kriterijumima narod je, potpuno slobodno i na demokratski način, isticao kandidate za članove odbora, a posebno za položaje predsjednika i sekretara u narodnooslobođilačkim odborima. Istina, omladina je već tada bila ta koja se na tim konferencijama svestrano i uporno borila da u odbore uđu najbolji ljudi u selu.

Na održanim opštim konferencijama narod je u MNOO-e izabrao u selima Suvaji, Vodjenici i Skakavcu — po pet članova ,a u selima Brestovcu i Marj anović Dolu — po tri člana. Istina, u selu Suvaji polovinom oktobra bio je izabran privremeni MNOO u sastavu od tri člana (Milan Guteša - Papa, Milanlko Pećanac i Pero Knežević) koji je djelovao u tom sastavu samo nešto više od mjesec dana.

Na opštoj konferenciji u Suvaji ,održanoj krajem novembra, članovi privremenog odbora su razriješeni te dužnosti i raspoređeni na nove dužnosti. Toj konferenciji prisustvovali su i okupljenom narodu govorili Jovo Kecman — Šuco i Slavko Radić. Tom prilikom izabran je novi MiNOO, u skladu sa utvrđenim organizacionim i drugim

principima, u sastavu od 5 članova. Jednoglasnom odlukom naroda za predsjednika Odbora izabran je (za privremenog vršioca te dužnosti) Daniša Krajinović, a nešto kasnije Markan Šipka, za sekretara Vojo Milanović, a za članove odbora Mile Grbić, Daniša Krajinović, Pero Knežević i Milanko Pećanac, koji je bio kraće vrijeme u Odboru.

U ostalim selima bivše vodjeničke opštine na takvim konferencijama bili su izabrani u Vodjenici — Rade Stupar, za predsjednika, a Stevo Sarač za sekretara. U Brestovcu — Jovo Brčim — za predsjednika, a Nikola Selaković za sekretara; u Skakavcu — Savo Ćulibrk za predsjednika, a Vaso Knežević za sekretara i u Marjanović Dolu Dušan Kerkez za predsjednika, a Mile Pećanac za sekretara Odbora. Ne sjećam se više imena svih onih ljudi koji su na pomenutim konferencijama izabrani za članove prvih MNOO-a u tim selima.

Odmah po obavljenim izborima pristupilo se organizovanju rada MNOO-a. Na organizovanju toga rada, smještaju i opremi najnužnijim kancelarijskim namještajem i priborom, izradi pečata radilo je nekoliko aktivista sa tog područja, među kojima su se, u tom pogledu, naročito isticali Milan Guteša - Papa i Jovo Medić.

Za kratko vrijeme svi odbori na ovom terenu imali su svoje kancelarije, sa najnužnijim namještajem i kancelarijskim priborom, koji je zaplijenjen prilikom zauzimanja Krnjeuše. Pomoću ljudi samouka, kakvih je uvijek bilo u tim selima, za sve ove odbore izrađeni su jednoobrazni i četvrtasti štambilji od obične gume i sa njihovim zvaničnim nazivima. Okrugli pečati imali su petokraku zvijezdu u sredini.

Pri svakom MNOO-u odmah je formirana i narodna straža od jednog ili dvojice naoružanih boraca, koji su vršili patrolnu službu u selu, nadzirali red i mir, kontrolisali nepoznata lica koja su prolazila kroz selo, obavljali kurirske poslove za potrebe MNOO-a i vršili druge poslove koje im je davao u zadatak predsjednik ili sekretar odbora.

Po tada utvrđenim dužnostima predsjednik i sekretar MNOO-a morali su se nalaziti u kancelariji odbora od

jutra do mraka svakog dana i za to vrijeme obavljati sve tekuće poslove administracije ,evidencije i rukovođenja. U slučaju većih poslova i zadataka, koje oni nisu mogli na vrijeme sami obaviti, pozivali bi i ostale članove odbora da im pomognu.

Međutim, s obzirom na mnogobrojne zadatke i dužnosti koje su tada MNOO imah da obave u svom selu, oni su prvih mjesec-dva dana morali stalno da rade kolektivno i u svom punom sastavu, kako bi stvorili sve potrebne evidencije u selu i time stekli potpun uvid u ekonomsku i drugu moć svakog domaćinstva.

U vezi s tim MNOO-i u ovim, kao i u ostalim selima petrovačkog područja, bili su dužni:

— da odmah organizuju narod i omladinu na sabiranju, magaciniranju i čuvanju jesenjih poljoprivrednih proizvoda sa napuštenog zemljišta i da sačuvaju od daljnjeg propadanja pokretnu imovinu iz napuštenih kuća;

— da se maksimalno angažuju na prikupljanju dobrovoljnih priloga od naroda u žitaricama, kukuruzu, krompiru, sitnoj i krupnoj stoci, odjeći, obući, posteljini i dr. za stvaranje odgovarajućih zaliha radi ishrane boraca na položajima, seoske sirotinje i porodica čije su kuće i poljoprivredni proizvodi uništeni u dotadašnjim ustaškim pljačkama ili paljevinama;

— da se brinu o redu i miru u selu i da sve eventualne sporove i međusobne nesuglasice pojedinaca ili porodica rješavaju na pravičan način, a u težim slučajevima i uz primjenu odgovarajućih kazni u naturi i dr. prema utvrđenim krivcima;

— da vrše raspored boraca kad su u prolazu kroz selo, odnosno kad su selu dodijeljeni na privremeni boravak ili oporavak, na privremenu ishranu ili prenoćište kod pojedinih domaćinstava, srazmjerno njihovoj ekonomskoj moći i uslovima stanovanja ;

— da u selu sa narodom održavaju češće konferencije i na njima ih upoznavaju o vojno-političkoj situaciji kod nas i u svijetu, kao i o svojim prediozima i mišljenjima kad su u pitanju ekonomika i druga opterećenja pojedinih domaćinstava;

— da ustroje i stalno održavaju u potpuno ažurnom stanju sve potrebne evidenciie: o domaćinstvima i njihovoj ekonomskoj moći, o konjskim i volovskim zapregama i tovarnim konjima, o sposobnim članovima domaćinstva za rad van svoje kuće, o seoskim majstorima: stolarima, tesarima, kovačima, zidarima, krovopokrivačima i dr., o broju sitne i krupne stoke, zalihama hrane i sjemena kod svakog domaćinstva i slične evidencije.

Na prednjim kao svojim osnovnim zadacima i dužnostima odbori su radili te jeseni i tokom zime 1941/42. godine punom parom i uz svestranu pomoć cjelokupnog naroda, a naročito omladine. Oni su sa uspjehom obavili ove, kao i niz drugih zadataka, koji su se tada postavljali pred njih. U tome su im veliku pomoć pružali i vojni i politički radnici kada bi god prolazili kroz ova sela, ili bi, po zadatku svojih štabova, odnosno rukovodstava, izravno dolazili radi pružanja pomoći u ovim i drugim pitanjima.

Tokom decembra 1941. godine u svim ovim selima izabrana su i mjesna rukovodstva pojedinih antifašističkih organizacija: AF2, omladine ,omladinskih radnih četa i pionira.

Izabrani odbori AFZ-a, omladinska rukovodstva i štabovi omladinskih radnih četa, uz svestranu pomoć svih svojih članova, odmah su se bacili svim svojim snagama i mladalačkim žarom na izvršavanje onih zadataka koji su tada stajali pred njihovim organizacijama i MNOO-ima.

Žene su putem svojih konferencija prikupljale vunu, konoplju i lan i na organizovanim prelima požurile su da za zimu pripreme što više rublja, Obuće i dr. za borce na frontu.

Omladina ii njihove radne čete u potpunosti su se angažovale na onim masovnim poslovima koji su zahtijevali teži fizički rad i svakodnevnu aktivnost jačih snaga. To su, uglavnom, bili oni zadaci koji su vezani za rad i zadatke MNOO-a, kao što su: prikupljanje i magaciniranje poljoprivrednih proizvoda i svih vrsta dobrovoljnih priloga, pomoć siromašnim i boračkim porodicama na pripremanju ogreva za zimu, održavanje i čišćenje komunikacija od smetova i snijega ,prenos hrane, odjeće i obuće do

boračkih položaja i drugi zadaci koji su tada stajali pred omladinom i njenim rukovodstvima.

Početkom decembra 1941. godine u Suvaji je formarana i prva osnovna ćelija KPJ i manji aktiv SKOJ-a u pozadini.

Partijsku ćeliju u Suvaji formirao je Jovo Kecman — Šuco, sekretar Sreskog komiteta KPJ za Bos. Petrovac, a pomenuti aktiv SKOJ-a Gojlko Rodić, član Okružnog komiteta SKOJ-a za Drvar.

Prvu partijsku ćeliju u Suvaji sačinjavali su: Milan - Papa Gulteša, Markan Šipka i Vojo Milanović.

Za prve članove SKOJ-a u selu uzeti su tada najbolji i najaktivniji omladinci i omladinke i to: Aćim Pećanac, Dmitar Đumić, Anđa Pećanac, Marko Guteša, Ilija Krajinović, Svetko Grbić i još neki, čijih se imena ne sjećam. Odmah nakon toga od njih je formiran skojevski aktiv u selu. Nakon kraćeg vremena, tj. već u januaru i februaru 1942. godine, ovaj je aktiv proširen prijemom novih članova u SKOJ iz redova naprednije omladine sela, tako da je taj aktiv već u to vrijeme brojao oko 20 veoma aktivnih članova SKOJ-a.

Polovinom decembra u selu je formirana i grupa simpatizera KPJ. U ovoj grupi bilo je oko 20 odraslih ljudi i žena i omladinki. Na sastancima ove grupe držana su predavanja i vođene diskusije iz osnovnih postavki marksističke nauke: o borbi naprednog radničkog pokreta, o taktici i politici KPJ, o zadacima NOP-a, o liku člana KPJ i dr. Predavanja su povremeno držali izrasliji drugovi iz štabova, sreskog i okružnog rukovodstva, koji su za to bili zaduženi, ili su kroz selo tada nailazili po nekim drugim poslovima. Radom ove simpatizerske grupe rukovodio sam ja.

Iz redova ove grupe, pojedinci su kasnije primani za članove KPJ ili SKOJ-a i uvrštavani u rad osnovne ćelije KPJ ili aktiva SKOJ-a u selu. To je bila tadašnja forma rada i vrlo pogodan način da se kroz tu grupu pojedinci provjere i idejno-politiöki pripreme za prijem u članstvo KPJ, odnosno kao kandidati za članove KPJ, ili u SKOJ.

Nekako u isto vrijeme kad i u Suvaji, formirani su aktivi SKOJ-a i u selima Vodjenici i Marjanović-Dolu, a nešto kasnije, tokom januara—februara 1942. godine, i u selu Skakavcu i Brestovcu. Međutim, partijske ćelije u ova četiri sela formirane su nešto kasnije — tokom prvog polugođa 1942. godine, s obzirom da u tim selima ranije nisu mogli bi/ti pripremljeni svi potrebni uislovi za njihovo formiranje i organizovano djelovanje.

U prvoj polovini januara 1942. godine izvršene su sve potrebne pripreme i 14. ili 15. januara formirana je Opština Vodenica, u čiji su sastav ušla sela: Suvaja, Vodenica, Brestovac, Skakavac i Marjanović-Do. Toga dana je izabran prvi Ooštinski narodnooslobođilački odbor za područje te opštine.

Izbor ONOO-a obavljen je na zajedničkom sastanku svih mjesnih NOO u selu Vodjenica. Ovom sastanku, u ime Sreskog političkog rukovodstva i Štaba Bataljona, prisustvovali su drugovi Jovo Kecman - Šuco i Slavko Rodić, komandant I petrovačkog bataljona. Sastankom je rukovodio Milan - Papa Guteša, poznati politički radnik u to vrijeme na teritoriji ove opštine.

0 vojno-političkoj situaciji kod nas i u svijetu govorio je SlaVko Rodić, a o značaju izbora ONOO-a, njihovom mjestu i ulozi ,dužnostima i zadacima, govorio je Jovo Kecman - Šuco.

Nakon diskusije i predloga, na tom zajedničkom sastanku za predsjednika ONOO-a jednoglasno je izabran Milan-Papa, Guteša, a za sekretara ONOO-a Vojo Milanović — dotadašnji sekretar MNOO-a u selu Suvaji.

Za članove ONOO-a izabrani su sVi dotadašnji predsjednici MNOO-a: Markan Šipka — iz Suva je, Rade Stupar — iz Vodjenice, Jovo Brčin — iz Brestovca, Savo Culibrk — iz Skakavca i Dušan Kerkez — iz Marjanović-Dola. Oni su po tadašnjem dogovoru ostali i dalje predsjednici svojih MNOO-a, a dužnost članova ONOO-a vršili su samo na sjednicama ovog Odbora kad on kolektivno zasjeda i donosi odgovarajuće odluke i zaključke za svoj budući rad i zadatke.

Kolektivne odluke i zaključke ONOO-a »provodili su u život predsjednik i sekretar ONOO-a kao i izvršni organi toga Odbora.

Kao i u MNOO-ima, predsjednik i sekretar ONOO-a bili su dužni da svakodnevno, od jutra do mraka, budu u kancelariji Odbora i da u ime njega obavljaju sve tekuće poslove iz njegove tadašnje nadležnosti.

Sjedište ONOO-a bilo je u Vodjenici, a njegove kancelarije smještene su u bivšoj popovskoj kući kod crkve.

Odmah po svom formiranju i ovaj je Odbor ustrojio svoju administraciju, izradio okrugli pečat, ustrojio djelovodni protokol i dostavnu knjigu i svu potrebnu evidenciju sličnu onoj što se vodila i u MNOO-ima, a zatim osnovao kurirsku službu i formirao opštinsku stražu.

Osnovna dužnost ovog Odbora bila je:

— da svojom pravilnom politikom osigura što ujednačeni ja opterećenja pojedinih područja MNOO-a raznim davanjima materijalnih dobara stanovništva za opšte potrebe vojnih jedinica i pozadine;

— da što bolje organizuje rad i zadatke MNOO-a i da im pomaže na izvršenju tih zadataka;

— da kontroliše njihov rad i zadatke i njihovu politiku u selu;

— da se brine za smještaj i čuvanje zajedničkih materijalnih zaliha namijenjenih za ishranu vojnih jedinica, bolnica i mobilisanih radnika na izgradnji opštinskiih magacina, skloništa i radionica i

— da obavlja i sve druge zadatke koje po svojoj prirodi i obimnosti nisu mogli da izvrše pojedini MNOO-i na terenu.

Pored tih zadataka ONOO imao je u zadatku da tokom te zime pripremi sve što je potrebno za uspješnu predstojeću obradu napuštenog zemljišta i da u narodu vodi masovnu političku agitaciju da se u nastupajućem proljeću zasije odgovarajućim kulturama svaki pedalj obradive zemlje na području opštine.

Sve ove zadatke Odbor je do nastupajućeg proljeća sa uspjehom obavio i time u potpunosti opravdao svoje postojanje i zaslužio povjerenje naroda.

Izbor opštinskih rukovodstava AFŽ, SKOJ-a i omladine obavljen je do početka marta 1942. godine. I u ova rukovodstva izabrani su najbolji među najboljima. U radu sa SKOJ-em i omladinom naročito se isticao Savo Miljuš iz Vodjenice, koji je u to vrijeme bio veoma napredan radnilk-omladinac i koji je uvijek i u svemu služio za primjer drugovima.

Na tim izborima u odbore su bili izabrani zai¹sta dobri, pošteni i vrlo aktivni ljudi, koji su u svojim selima, odnosno na području opštine, uživali veliki ugled i kod naroda i kod boraca. Zbog toga ih je narod jako cijenio kao odbornike i poštovao kao svoje predstavnike. Njihove odluke, mjere i akcije uvijek su bile prihvaćene i svestrano podržavane od strane cjelokupnog naroda, a naročito omladine.

U okviru planskih zadataka Sreskog NOO-a, i odbori sa područja opštine Vodjenice obavili su velik dio zajedničkih poslova. U vremenu od marta 1942. godine do kraja januara 1943. godine odbori su, uz pomoć cjelokupnog naroda, uspjeli:

— da obrade sve napušteno zemljište, da sa zemljišta blagovremeno podignu poljoprivredne proizvode i 'spreme ih u magacine zajedničkih rezervi;

— da prikupe veće količine dobrovoljnih priloga u krupnoj i sitnoj stoci, žitaricama, kukuruzu, krompiru, pasulju, stočnim proizvodima, suhom mesu i slanini, odjeći, obući i drugim proizvodima i da te priloge evidentiraju i spreme za transport u odgovarajuće magazine;

— da politički mobilišu i otpreme na podizanje poljoprivrednih proizvoda velik broj naroda i konjskih zaprega u Ključku i Saničku dolinu;

— da izrade veće magacine za žitarice- i kukuruz u Klještini, Ponorcu i Skakavcu i nekoliko manjih magacina za životne i druge namirnice u Suvaji, Skakavcu i Vodjenici;

— da osposobe i izrade 3 veće bolnice u Vodenici, Skakavcu i Marjanović-Dolu i jedno veće odmaralište u Ponorcu;

— da osposobe nekolike zgrade u Marjanović-Dolu za smještaj velike krojačke radionice i osposobe nekoliko seoskih kovačnica za okivanje kola i potkivanje konja;

— da punih 5 mjeseci organizuju potpunu i'shranu, njegu i drugu udobnost, za oko 200 ranjenika u pomenute 3 bolnice, bolničkog osoblja i bolničkih zaštitnica, kao i za oko 30—40 krojačkih radnika u Marjanović-Dblu;

— da oko 3 mjeseca organizuju ishranu i drugu udobnost za oko 50—60 bolesnih i iznemoglih boraca u odmaralištu Ponorac i da na svoje područje prime nekoliko desetina članova porodica proleterskih boraca i rukovodilaca na ishranu, odijevanje i stanovanje;

—- da organizuju veći broj ljudi i kolskih zaprega za evakuaciju ranjenika, vojne opreme i drugih materijalnih dobara ?z Bihaća i okoline, kad je i ta teritorija pala u ruke naših jedinica i

— da tokom januara 1943. gadne na područje svoje opštine prime velik broj porodica iz Banije i Korduna, obezbijede im smještaj i ishranu za izvjesno vrijeme, a zatim krajem januara i početkom februara izvrše potpunu mobilizaciju svih ljudskih potencijala za evakuaciju ranjenika i bolesnika, materijalnih dobara, pokretne imovine i naroda u pravcu Oštrelj a, Klekovače, Glamoča, odnosno na sigurnija mjesta u Grmeču i planinska sela i zaseoke ispod njega.

To su (bili obimni, veliki i složeni zadaci koje su, u pomenutom periodu, obavili odbori sa oodručja opštine Vodjenica, uz svestranu pomoć naroda te opštine, a naročito omladine i njenih dobro organizovanih radnih četa. Na svim tim zadacima radilo se tako reći danonoćno. Odmora nikad nije bilo. U pojedinim vremenskim periodima sve je bilo mobilisano, sve je radilo, i staro i mlado.

U poznu jesen i vojno-politička situacija bila je veoma dabra. Tokom novembra 1942. godine oslobođen je Bihać sa okolinom i cjelokupna Cazinska krajina. Time je slobodna teritorija bila znatno proširena i povezana sa slobodnim teritorijama u Lici i Hrvatskoj. Neprijatelj je bio daleko odbačen, a naše snage znatno ojačane novim borcima, četama, bataljonima i brigadama. Bili su svi iz-

gleđi da će se i predstojeća zima provesti u slobodi i mirnijoj, radnoj atmosferi.

I godina 1942. bila je vanredno dobro rodila. Prinosi u žitaricama, kukuruzu, krompiru, pasulju i drugom bili su daleko iznad uobičajenih u ovim krajevima. Hambari su bili puni žitarica i kukuruza, trapovi krompira, a ostave i smočnice prepune suvog mesa i slanine, sira, kajmaka, meda i rakije. U tom pogledu narod ovog kraja potpuno je spreman i ekonomski bezbjedan čekao predstojeću zimu.

Krajem januara 1943. godine uslijedila je IV neprijateljska of anzi va na oslobođenu teritoriju zapadne Bosanske krajine. Svojom okrutnošću i bezobzimošću njemačke jedinice su u toj ofanzivi uništile gotovo sva materijalna dobra naroda, poubijale na hiljade nevinih ljudi, žena i djece, a petrovački kraj pretvorile u ruševine i pustoš.

Trebalo je da prođe mnogo vremena da bi se zaliječile rane i da bi se bosanskopetrovački kraj vratio u normalan život.

OBJAŠNJENJE

ANEGDOTE

Kad su partizanske jedinice ulazile u osvojeni Bihać, u podrumu jedne kuće nađoše i četnika Božu.

Božo se uplaši i poče se pretvarati kao da je nijem: odgovarao je na pitanja samo rukama.

Jedan borac, njegov zemljak, nasmija se i reče:

— Gle, ti si nijem! !Otkad sarađuješ sa Nijemcima, postade pravi — nijemac!

MIL/ORAD ĐILAS

PRENOSILI SMO ŽITO PREKO GRMEČA

U zimu 1942. godine rezerve hrane na području opštine Smoljana (Janjila, Smoljana, Krnja Jela i Kapljuv) bile su na izmaku. Mnoga domaćinstva ostala su bez zaliha žita, a trebalo je hraniti borce partizanskih jedinica lociranih na ovome području i ranjenika smještenih po kućama i po improvizovanim bolnicama.

Zito je trebalo dopremiti iz žitorodnih -područja Podgrmeča, Lušci-Palanlke, Malog i Velikog Radića, Ruišfce i drugih mjesta. Komande partizanskih jedinica i organi vlasti Podgrmeča Obezbi jedili su izvjesne zalihe žita koje je trebalo prenijeti u naše područje. Međutim, to nije bilo tako lako. Visok snijeg i niska temperatura onemogućavali su upotrebu tovarnih konja. Jedino rješenje je bilo — prenijeti žito na leđima. Tog zadatka se prihvatila omladinska organizacija. Brigu organa vlasti opštine Smoljana preuzeo je na sebe Opštinski komitet SKOJ-a. Na zadatku se angažovala i omladina sela Janjila. Ona se, kao i omladina drugih sela naše opštine ,obavezala da određenu količinu žita prenese preko Grmeča.

U pripremama za izvršenje ovoga zadatka održali smo sastanak aktiva SKOJ-a u kući Stane Banjac. Na sastanku su bili i odbornici Vlado Solomun, Luka Đilas i Nikola Kuburić. Raspravljali smo kako se organizovati i šta sve treba pripremiti da bismo uspješno izvršili zadatak. Dogovorili smo se da je najbolje održati konferenciju sa svom omladinom i na njoj zatražiti dobrovoljce za prenošenje žita. Nakon tri dana po dobij an ju zadatka održali smo kon-

ferenciju u kući Petra Latinovića. Sava Solomun i odbornici su objasnili značaj ove akcije, kao i način izvršenja. S obzirom na veliku zimu i na predstojeće pješačenje preko planine pune smetova, nismo očekivali velik odziv dobrovoljaca. Međutim, bili smo iznenađeni. Za prenos žita javilo se šezdeset omlađinaca i omladinlki.

Na kraju smo se dogovorili da svako od njih ponese torbu, suvu hranu za taj dan, da se dobro utopie i obezbijede za slučaj da ma iz kojih razloga u toku dana ne savladamo planinu. O času polaska i o zbornom mjestu omladinu smo obavijestili kasnije.

Pošto smo završili konferenciju, zadržali smo članove SKOJ-a na sastanku da se dogovorimo o detaljima izvođenja ove akcije. Predstojao nam je dalek i težak put. Nismo bili sigurni hoćemo li za vidjela preći preko planine, a prenoćište u Podgrmeču nismo imali obezbijeđeno. Zbog toga smo morali računati sa tim da se moramo istoga dana vratiti natrag. Odlučili smo da krenemo rano izjutra, u pet sati. Za svaki slučaj zadužili smo više drugova da ponesu fenjere, šibice i sjekire, kako bismo se mogli lakše snaći ako zanoćimo negdje u putu.

Tačno u pet sati izjutra 'sve je bilo spremno za pokret. Da bismo se što lakše kretali podijelili smo se u četiri grupe i za svaku grupu izabrali starješinu. Starješine grupa su provjerile da li su se omladinci opremili za put onako kako je dogovoreno. Naročito smo obratili pažnju na torbe, rukavice, kapuljače i obuću, kako ne bi došlo do smrzavanja dijelova tijela. Kretali smo se pravcem Janjila — Ogumača — Koričenica — Lušci Palanka. Najveći broj omlađinaca i omladinki sa radoznalošću su krenuli na ovaj put. U Koričenici sma imali odmor od pola sata. Odmor je iskorišten za doručak. Svako je jeo ono što je ponio sa sobom. Mnogi su sve odjednom pojeli tako da im za ručak i za večeru nije ostalo ništa.

Za svo vrijeme puta pjevali smo i zbijali šale. Neko je predviđao mogućnost da zalutamo, neko da će nas noć uhvatiti u planini, a neki omladinci su zbijali šale s time šta će se dogoditi ako nas napadnu neprijatelji i slično. Sve te priče nisu bile plod uvjerenja, nego najviše zbijanje šale na sopstveni račun i da bi se razbila monoto-

nija. Najčešće smo pjevali piesmu: »Petrovačko ravno polje, cvili narod od nevolje«, i »Niz planine, rijeke, staze, omladinske noge gaze . . .« i druge pjesme koje su rođene u danima ustanka. Upravo kada smo bili blizu Palanke, pjesma je umukla. Nije više bilo ni priča ni šala. Svako se zatvorio u svoje misli. Bio je to znak da nas je umor savladao, ili da smo iscrpli teme za razgovore. Đurđa Davidović je tražila da pjevamo, »jer će nam tada dati više žita«! Pjesma je ponovo oživjela, a mještani su sa radoznalošću izvirivali na vrata i prozore pokušavajući da utvrde ko smo i odakle dolazimo.

Tačno u jedanaest sati stigli smo pred skladište žita. Magacioner nas je ljubazno pozdravio i zapitao da li smo gladni. Kao po komandi svi u horu smo odgovorili da jesmo. Poslao je stražara da nam iz sela donese nešto za ručak, a on se prihvatio posla oko punjenja naših torbi žitom. Svi smo tražili da nam torbe sipa do vrha, a on se ljutio i upozoravao da ćemo tako žito usput rasipati i da je bolje ne puniti torbe do vrha. Najviše je pretjerala Duka KOkoruš. Ona je svoju torbu pokušala da kljuka toliko da je torba najzad prsla. Magacioner je tada morao da torbu zašije. Dok je zašivao torbu, prebacivao je Duki: »Ti, malecka, pokušavaš da nosiš više nego što možeš. Ne zaboravi da je to dalek put i da će ti tokom nošenja bivati torba sve teža«. Duka mu je odgovarala: »Ništa ti ne brini za moje nošenje, ja jesam mala, ali mogu mnogo da ponesem!« »Kamo sreće da možeš cio magacin ponijeti, manje bi bilo za mene brige, mogao bih ići u svoju četu!«

Dok smo mi napunili torbe i izašli na prtinu kojom treba da se vratimo stigao je i stražar sa hljebom, lukom, sirom i sa nešto malo slanine. Pojeli smo to u slast i krenuli natrag. Dok smo savlađivali u/brdicu bilo je saginjanja i padanja, pa i prosipanja žita. Tek smo se tada uvjerili da je iskusni magacioner imao pravo kada nije htio da nam torbe puni do vrha. Zbog toga smo se odlučili da sporije krećemo, pa makar i zakasnili — samo da sačuvamo žito.

Usput smo imali i jednu nezgodu sa Lazom Latinovićem. Njega je teško zabolio stomak, tako da je njegovu

torbu preuzela Đurđa Davidović. Da ne bi ona stalno nosila dvije torbe prinudili smo je da se kod nošenja Lazine torbe smjenjujemo poslije svakih pola kilometra.

Kada smo prešli Grmeč i izvukli se iz šume, već je uveliko bilo mračno. Iako smo bili umorni nije nam bilo teško da zapjevamo i pod vrisku jemo i tako damo na znanje da smo se vratili. Kada smo bili blizu Tavana, podijelili smo se u dvije grupe. Omladinci i omladinke iz gornjih i srednjih Janjila krenuli su preko Šobatovca i predali žito u kuću Petra Latinovića, a druga grupa — iz Donjih Janjila — krenula je preko Tavana i predala žito u kuću Nikole Velage.

Ovom prilikom smo ukupno prenijeli 1.450 kilograma žita. Još dva puta smo na isto mjesto išli organizovano po žito, tako da smo ukupno prenijeli oko 4.500 kilograma žita.

Bili su to dani punog angažovanja i zalaganja omladine, koja nije prezala ni pred najvećim naporima samo da bi obezbijedila sve što je neophodno za uspješnu borbu za oslobođenje zemlje.

MOŠA PIJADE MEĐU KRAJIŠNICIMA

Jednog dana sredinom. 1943. godine dođe Moša Pijade na položaj VII krajiške brigade. Čim su u svojoj sredini ugledali omiljenog Ciča-Janka, Krajišnici povedoše kolo i zapjevaše:

Ide Moša iz Srbije,
Svojom vojskom Švabe bije!

Kad završiše sa ovim distihom, Moša, koji se i sam nalazio u kolu, zapjeva:

Neka živi Čiča Moša,
Mada tuda nije proša!

Najednom svi borci prsnuše u smijeh.

NIKICA NOVAKOVIC

ZAKIĆENI PARTIZANSKI TOPOVI

U borbi sa talijanskim vojnicima kod Medenog Polja, 24. januara 1942. godine, jedinice 3. bataljona Prvog krajiškog odreda, pored ostalog naoružanja, zaplijenile su i dva topa od 65 mm. Prije nego što su nam pali u ruke, topovi su bili onesposobljeni za upotrebu, jer su sa njih bili poskidani i odneseni neki dijelovi. Svjesni kakvu vrijednost predstavljaju za nas zaplijenjeni topovi, odmah smo ih izvukli sa bojišta, a potom dovukli kod škole u selo Risovac. Znalo se da Stab Odreda, koji se tada nalazio u Podgrmeču, raspolaže sa dobro opremljenom, tako reći univerzalnom radionicom, sposobnom za opravku svih vrsta naoružanja, pa i topova. Zato je trebalo topove što hitnije otpremiti na opravku, kako bi ih što prije mogli upotrijebiti na frontu.

Međutim, prebacivanje topova preko Grmeča, u to vrijeme, bilo je gotovo nemoguće. Debljina snježnog pokrivača bila je takva da se bez krpiji ili skija nije moglo krenuti preko planine. Tamo gdje nije bilo snježnih nanosa, debljina snijega je iznosila oko dva metra.

Zamjenik političkog komesara Prvog krajiškog odreda doktor Moni Levi, koji se tih dana nalazio kod nas u Risovcu, riješen da sa topovima ide u Štab, pozvao me je i dao mi u zadatak da kako god znam organizujem što hitnije prebacivanje topova do Štaba Odreda u Majkić Japri. Zadatak sam morao izvršiti, bez obzira na vremenske i druge uslove. Odmah smo pristupili mobilizaciji konjskih zaprega sa saonicama, kao i dovoljnog broja lju-

di sa lopatama za čišćenje snijega. Odziv ljudi, dobrovoljaca, bio je izvanredno brz i masovan.

Čim je pronesena vijest da topovi stižu u Risovac, kod škole se okupila masa svijeta, kao da su došli na kakav veliki politički zbor. Veliki broj djevojaka i žena sa sobom su ponijeli darove za topove, kao da krećemo u svatove. Zbog toga nam nije ni bilo teško formirati karavan i relativno brzo krenuti na put. Topovi i konji bili su okićeni peškirima i maramama.

U rano jutro sljedećeg dana, karavan sa okićenim topovima krenuo je ispred škole. Od Risovca do Krupske Suvaje, a to je odstojanje od oko petnaest kilometara, putovali smo cijeli dan. Ljudi koji su krčili put topovima, bili su to veče više nego zamoreni. Ipak ,djelovali su svježe i bili toliko razdragani i ponosni kao da su oni na juriš osvajali ove topove. Pošto smo se dobro odmorili, izvršili zamjenu ljudi koji su raščišćavali snijeg i zamjenu zaprega, sutradan smo nastavili put za Majkić Japru sa novom ekipom. U Majkić Japru smo stigli kasno u noć.

Na j karakteristični je pri svemu ovome bilo je oduševljenje sa kojim su ljudi, posebno omladina, dočekali i ispraćali partizanske topove. Prolazak topova kroz sela kao da je najavljivao početak velike svečanosti. Djevojke su to obilježavale na tradicionalan način. Topove su kitile najljepšim vezovima iz djevojačkog ruha, dugo pripremanog za svadbene darove. To se dešavalo prilikom prolaza kroz svako selo, kako u našem kraju, tako i u Podgrmeču. Na kraju, kad smo sa topovima došli u Prvi krajiški odred, čitava kolona više je ličila na svatovsku povorku, nego na kolonu u kojoj se vuku partizanski topovi.

OMLADINSKA ORGANIZACIJA MEDENOG POLJA

U selu Medeno Polje još prije rata osjećala se svježina naprednih revolucionarnih strujanja. Nosioci progresivnih kretanja bili su radnici zaposleni u zemlji i inostranstvu, koji su povremeno dolazili kućama. Među njima su se isticali Veljko Jarić i Dmitar Mrkić, a neposredno pred rat i Filip — Pilja Đukić, student.

Organizovani rad sa omladinom na liniji KPJ počeo je 1938. godine. Radom je rukovodio Filip Đukić. Te godine formirana je omladinska vaspitna grupa (priprema za skojevski aktiv) u kojoj su bili Filip, Dragan i Mićo Đukić, Boro i Mirko Kesić i Ranko Krtinić. U 1940. godini u ovu grupu su uključeni i drugovi Vice Jakšić, Jovan Krtinić, Ilija Tubić, Mirko Mirković, Uroš Novaković i Marko Mrkić. Radu ove grupe izuzetnu je pažnju posvećivao Zdravko Celar.

Godine 1938. formirano je sportsko društvo »Osječenica« koje je aktivnost omladine usmjeravalo u pozitivnom pravcu. Nosilac ove aktivnosti bio je Gojko Radaković.

Godine 1940. formirana je biblioteka sa čitaonicom kao ogranak kulturno-umjetničkog društva »Zmijanje — Petar Kočić« iz Banje Luke. Biblioteka je bila smještena u kući Dmitra Đukića. Biblioteka je uspješno radila od osnivanja do avgusta 1941. godine, kada je izgorjela, odnosno uništena od strane neprijateljske artiljerije.

Godine 1940. organizovana je i otvorena prodavnica zemljoradničke zadruge i smještena u kući Dane Đukić — Dace. Cilj je bio da se stanovništvo snabdijeva industrij-

skom robom po povoljnijim cijenama od onih koje je nudila privatna trgovina iz Bosanskog Petrovca.

Sve je ovo doprinosilo uzdizanju sela, a to su bile i legalne forme preko kojih je vršena propaganda marksističkih ideja i priprema naroda i omladine za predstojeće burne događaje.

Pored napredne literature, kojom je biblioteka raspolagala, Filip Đukić je obezbjeđivao i ilegalnu marksističku literaturu, koja je prerađivana na sastancima vaspitne grupe, ili davana naprednim omladincima na čitanje.

Na liniji okupljanja naroda i omladine i propagiranja naprednih ideja, pored naprijed navedenih formi okupljanja, omladinci Medenog Polja su pripremili i održali u januaru 1941. godine kulturno-prosvjetnu priredbu u kući Dmitra Đukića. Na programu su bili »Jazavac pred sudom« i revolucionarne pjesme. O međunarodnoj situaciji i zadacima naprednih snaga govorio je Zdravko Čelar.

Poslije kapitulacije bivše Jugoslavije, medenopoljska omladinska vaspitna grupa se organizaciono učvrstila i intenzivnije počela da djeluje na subzijanju panike i kapitulantstva, ukazujući na mogućnost oružane borbe za oslobođenje. Napadom Njemačke na Sovjetski Savez pristupilo se neposrednijim pripremama za ustanak. Iako u Medenom Polju nije postojala partijska organizacija, bili smo u toku svih priprema za ustanak i na tom poslu radili u selu.

Kada je dizanjem ustanka, u Medenom Polju formiran IV odred bataljona »Sloboda«, naprijed navedena grupa omladinaca stupila je u odred. Tada se vaspitna grupa proširuje, u nju pridolaze drugovi Drago i Svetko Šepa i Jovo Ćurčić iz Medenog Polja, Mićo Rakić i Mile Trnjaković iz Revenika i Mile Plećaš iz Busije. Slavko Rodić, za kratko vrijeme dok je bio u odredu, održao je dva sastanka sa vaspitnom grupom i konstituisao je u skojevsku grupu. Tom prilikom ukazao je na zadatke u sprovođenju linije Partije u ustanku, u prvom redu po pitanju bratstva i jedinstva. Rad skojevske grupe u odredu nailazio je na smetnje koje je činio komandir odreda Mane Roković. Njemu su smetala napredna shvatanja omladinaca što je prouzrokovalo nesporazume i sukobe. Dola-

skom Italijana u Bosanski Petrovac, Mane Roković je prišao okupatorima i primio se uloge organizatora četnika i razbijača jedinstva naroda. Vjerovatno je shvatio da će mu za spro vođenje izdajničkog plana ozbiljnu smetnju predstavljati grupa naprednih omladinaca iz Medenog Polja. Zbog toga je početkom novembra 1941. godine doveo veću italijansku jedinicu, koja je u toku noći opkolila čitavo selo i u zoru pokupila sve odrasle muškarce i odvela ih u Bosanski Petrovac. Grupa četnika zaposjela je ivicu šume iznad sela da bi spriječila da se neko izvuče u šumu. Iz Petrovca, odnosno iz Drvara, svi odvedeni muškarci su pušteni, samo su po izboru Mane Rokvića određeni u italijanske logore omladinci Boro Kesić, Vico Jakšić i Filip Đukić, a od starijih Dmitar Mrkić. Boro Kesić, čim je primijetio Talijane, zgrabio je pušku i pokušao da pobjegne u šumu. Na njega su zapucali četnici, koji su bili u šumi, ranili su ga i poslije toga ga uhvatili. I talijanski vojni sud osudio ga je na smrt. Strijeljan je maja 1942. godine u Šibeniku, zajedno sa Radom Končarom.

Vice Jakšić je osuđen na doživotnu robiju. Na izdržavanju kazne bio je u italijanskom logoru u Ankoni. Poslije kapitulacije Italije stupio je u italijanske partizane, a nešto kasnije prebacio se u partizanske iedinice u Sloveniji.

Filip Đukić je osuđen na 20 godina robije. Poslije kapitulacije Italije ilegalno se prebacio u Banju Luku, a 1944. godine izišao u partizane.

Dmitar Mrkić je osuđen na 20 godina robije. Poslije kapitulacije Italije ponovo ga hvataju Nijemci i odvode u logor u Čehoslovačku, gdje je bio do kraja rata.

Sigurno su meta racije Mane Rokvića bili još i drugovi Mićo Rakić, Drago Đukić, Mirko Kesić i Ilija Tubić, ali se prva trojica toga dana nisu nalazila u selu, otišli su na savjetovanje skojevskih rukovodilaca u selo Krnjeušu. Sa njima je otišao i Mićo Đukić. Ilija Tubić je bio uhvaćen, ali je uspio da pobjegne.

Intenzivniji i svestraniji rad sa omladinom u pozadini otpočeo je oktobra i novembra 1941. godine — u vrijeme privremenog zatišja borbenih aktivnosti u tom kraju. Pored Miće Rakića, koji je bio zadužen za omla-

dinski rad, drugovi Drago Đukić i Mirko Kesić, sa kojima su bili Sve tko Kačar i Vasilije Kecman iz Drinića iako su bili raspoređeni u jedan vod Vrtočke čete, smješten u Busijama radi političkog rada, radili su i na formiranju omladinskih organizacija u selima Busije, Cimeše, Bjelajski Vaganac, Medeno Polje i Revenik. U novembru 1941. godine u Cimešama, na jednom omladinskom sastanku, desio se nemio slučaj. Naime, sazvan je sastanak naprednih omladinaca iz navedenih sela, radi dogovora o radu sa omladinom. Dok su se pozvani omladinci okupljali, omladinac Sava Bjelić u sobi se igrao puškom, koju je držao na koljenima. U momentu kad je u kuću ušao omladinac Ilija Došen i pozdravljao se sa ukućanima, puška Save Bjelića je opalila i puščano zrno je prošlo kroz vrata od sobe i ranilo u nogu Iliju Došena. Zbog neblagovremene ljekarske intervencije, Došen je podlegao zadobijenoj rani. Ovaj slučaj utoliko nam je teže pao što je to bio jedini Hrvat među nama. Bojali smo se da njegova porodica ne shvati da je to neko namjerno učinio. Njegov otac Bude, iako je sa bolom primio gubitak sina, potpuno je shvatio da je bio posrijedi nesrećni slučaj. (Bude Došen, još prije rata pripadao je lijevo orijentisanim snagama i u široj okolini uživao veliko povjerenje. Godine 1941. postao je član KPJ. U pozadini je radio kao odbornik i na drugim zadacima. Ubijen je za vrijeme IV neprijateljske ofanzive od strane Nijemaca. Čitava njegova porodica od početka ustanka aktivno je učestvovala u NOP-u. Njegove kćerke aktivne su bile u omladinskoj organizaciji, a mlađi sin Nikola, iako još mlad (rođen 1926. godine), otišao je u partizane 1942. godine. Danas se nalazi u aktivnoj službi u JNA u činu potpukovnika.)

U ovom vremenu, pa do početka borbe sa Talijanima, 21. januara 1942. godine, u Medenom Polju formiran je, iako ne brojčano velik, ali po aktivnosti i borbenosti veoma jak skojevski aktiv, koji je pokretao na aktivnost i ostalu omladinu. Aktiv SKOJ-a imao je 21 člana, ne računajući drugove koji su bili u partizanskim jedinicama — Mićo Đukić, Dragica Đukić, Deja Đukić, Mika Đukić, Draginja Ševo, Desa Kesić, Smilja Kesić, Branko otišli su u partizane i do kraja 1942. godine skoro nije

Kesić, Mirko Mirković, Mile Mirković, Božo Miščević, Dane Miščević, Ilija Šobot, Rade Stupar, Jovo Curčić, Milica Curčić, Mile Radaković, Drago Šepa, Drago Novaković, Ilija Tubić i Marko Mrkić.

Prema raspoloženju omladine, aktiv SKOJ-a mogao je biti daleko brojniji, da nismo u izvjesnoj mjeri sektašili. Kakvo je borbeno raspoloženje omladine bilo pokazuje i ovaj podatak: 17. januara 1942. godine četnici Mane Rokvića došli su u Medeno Polje. Bilo ih je oko 40. Po onome kako su se ponašali cilj im je vjerovatno bio da pohvataju istaknutije članove SKOJ-a, od kojih su neki već bili članovi Partije. Tom prilikom uhvatili su Miću Rakića, omladinskog rukovodioca za Bosanski Petrovac. Omladinska organizacija, zajedno sa predsjednikom NOO Veljkom Jarićem, čvrsto je odlučila, da po cijenu najvećeg izlaganja opasnostima ne dopusti da Mićo Rakić bude odveden u Petrovac i predan Talijanima. Iskoristili smo priliku što su četnici zakazali zbor, pripremili omladinu, koja je organizovano došla na zakazano mjesto. Uz pjevanje iborbenih pjesama, omladina je odlučno zahtijevala da četnici puste Miću Rakića, pod izgovorom da on njih uči samo čitati i pisati. Omladina je neprekidno uzvikivala: »Nedamo našeg učitelja! Ako ga ne pustite, svi idemo u Petrovac, pa nas zajedno sa Mićom predajte našim neprijateljima!« Ovaj zahtjev podržali su stariji, koji su bili na Zboru. Četnici su, vjerovatno, radi sticanja uticaja i da bi pokazali kako oni ispunjavaju volju i zahtjeve naroda, ne znajući kakvu funkciju Rakić vrši, pristali da ga puste. Ova smjela akcija omladine spasila je Rakića sigurne smrti. Tada su četnici bili uhvatili i Iliju Tubića, ali je on u toku noći uspio da pobjegne. U tome mu je pomogao Drago Jakšić. Četnici su sa sobom bili poveli i Dmitra' Đukića, ali su ga u toku noći pustili.

Početkom januara 1942. godine omladina sela je pripremila kulturno-prosvjetnu priredbu, koja je održana na tri mjesta — 7. i 8. januara u Medenom Polju, a 9. januara u Bjelajskom Vagancu. Govor na priredbi u Medenom Polju održao je Svetko Kačar, a u Bjelajskom Vagancu Radivoje Rodić. U pripremanju i izvođenju programa učestvovali su Svetko Kačar, Drago Đukić, Mićo Rakić, Mirko

1

Kesić, Ilija Tubić, Mićo Đukić, Dragica Đukić, Deja Đukić, Mirko Mirković i Božo Miščević. Priredbe su bile dobro posjećene i imale su, u sklopu ostalih aktivnosti, značajnu ulogu u jačanju borbenog raspoloženja i raskrinkavanju četništva.

O snazi omladinske organizacije i njenom uticaj u u ovom periodu govore i ovi momenti:

— Neposredno poslije borbe sa Talijanima 1942. godine, u januaru, formirana je u Medenom Polju Sedma (omladinska) četa Petrovačkog bataljona. U tu četu su stupila 24 omladinca iz Medenog Polja.

— Krajem januara i početkom februara aktiv SKOJ-a je brojčano porastao na 55—60 članova.

Poslije omasovljenja skojevske organizacije pristupili smo intenzivnom radu na organizacionom učvršćivanju i podizanju ideološkoHpolitičke svijesti. Sastanci su održavani dva do tri puta nedjeljno. Najvećim dijelom to su bili vaspitno-ideološki sastanci, na kojima je prorađivana nama dostupna literatura, ili su vođeni razgovori o liniji KPJ u NOR-u, bratstvu i jedinstvu, šta je fašizam, ko su sve saveznici okupatora i slično. Nekoliko puta su iz Omladinske čete dolazili izrasliji drugovi da nam pomognu u obradi pojedinih pitanja. Uslijed čestih sastanaka, a nemogućnosti da uvijek imamo pogodnu literaturu, prorađivali smo i takve materijale koji su bili teže razumljivi za uzrast velikog broja novoprimljenih članova SKOJ-a. Tako smo među prvim materijalima prorađivali tekstove o razvitku društva i jednu brošuru o religiji. Ovo je predstavljalo teškoću jednom dijelu članova SKOJ-a, jer mnogo šta nisu razumjeli, a prorada tekstova o religiji izazvala je i nesporazume sa roditeljima nekih članova SKOJ-a. Ali, bez obzira na ovakav način rada, rezultati nisu izostali. Tadašnji članovi SKOJ-a i oni koji su kasnije primljeni u aktiv, kroz čitavo vrijeme NOB svojim radom, borbom i držanjem, pokazali su svoju privrženost liniji KPJ. Većina skojevaca — omladinaca bilo omladinca starijeg od 17 godina da je ostao u pozadini. Takav intenzitet vaspitno-iđeollošlkag rada sprovođili smo do maja mjeseca. I dalje su održavani iđeološko-vaspitni sastanci, ali nešto rjeđe nego ranije.

Teško je navesti sve forme i oblike preko kojih se odvijala aktivnost omladine. Analfabetski tečajevi formirani su na tri mjesta u selu. U tečajeve je bila obuhvaćena sva nepismena omladina (pošto je najbliža škola bila udaljena 8 km, veliki broj omladinaca bio je nepismen, ili polupismen; koliko se sjećam, ranije, gotovo ni jedna omladinka iz sela nije pohađala školu).

Kao jedan od vidova okupljanja omladine i rada sa njom bile su kulturno-prosvjetne priredbe, koje je pripremala sama omladina. Svaki značajniji datum ili akcija obilježavani su priredbom. Tako je održana priredba na dan polaganja partizanske zakletve Omladinske čete u feberuaru 1942. godine. Iako je bio dosta dubok snijeg i hladnoća, priredba je održana napolju, u Kesića gaju. Zatim, održali smo priredbu poslije povratka Omladinske čete iz akcije u ključkom srezu, te povodom proslave 1. maja itd. Na ovim skupovima uvijek je govorio neko od istaknutih rukovodilaca. Kad je došlo proljeće, na priredbe u selu dolazila je omladina iz susjednih sela i obratno, omladina iz Medenog Polja odlazila je na priredbe u susjedna sela.

Briga omladine, zajedno sa NOO, bila je obrada zemlje porodicama sa manje radne snage (porodicama boraca, poginulih partizana i žrtava fašističkog terora), kao i napuštene zemlje.

Najznačajnija akcija za front u 1942. godini bila je rad omladinske radne brigade u Saničkoj dolini. Od jula do kasne jeseni 1942. godine radila je omladina u smjenama na podizanju žita, branju kukuruza, vađenju krompira, ubiranju voća ... Na dizanju ljetine u Saničkoj dolini radili su i stariji.

Da bi narod bio blagovremeno obavještavan o vojno-političkoj situaciji organizovali smo svakodnevno upoznavanje sa vijestima. Radio-vi jesti smo dobij ali iz Petrovca i jedan od omladinaca na nekoliko mjesta u selu trubom je sazivao narod da bi im pročitao vijesti.

Istakao bih i neke manifestacije kroz koje se ogledalo jedinstvo i spremnost naroda, a posebno omladine, za NOB.

U februaru 1942. godine održan je zbor u Bjelaju na kojem je, pored drugih rukovodilaca, govorio i Mladen Stojanović. Kada smo doznali da će na zboru govoriti Mladen sa Kozare, sa posebnim oduševljenjem pristupili smo pripremama za odlazak na zbor. Održali smo dva sastanka SKOJ-a, posvećena tom zadatku, nabavili smo crvenu zastavu i preduzeli sve mjere da na zbor dođemo što organizovanije. Iako je bilo hladno i dubok snijeg, na zbor je pošla sva omladina, partizanska Omladinska četa i svi stariji ljudi koji su mogli napustiti kuću i redovne poslove. Govor Mladena i atmosfera koja je na zboru vladala, dali su novi snažan polet omladinskom radu i cijeloj našoj kasnijoj aktivnosti.

Poslije oslobođenja Bosanskog Petrovca, održan je u junu 1942. godine veliki narodni zbor. Za taj zbor vršili smo posebne pripreme. To smo činili i zbog toga što je to prvi slučaj da od početka ustanka ulazimo u oslobođenu varoš i da se susrećemo sa omladinom i narodom iz svih ostalih sela petrovačkog sreza. Nastalo je takmičenje iz kojeg će sela omladina doći urednije i disciplinovanije na zbor. Uvježbavali smo korak oko petnaest dana i vršili ostale pripreme. Samo kretanje postrojene omladine i naroda u pravcu Petrovca i kroz grad iz svih pravaca sa crvenim zastavama, mnoštvom parola i sa pjesmom, stvorilo je posebno borbeno raspoloženje, koje se nastavilo i na zboru.

Sa posebnim oduševljenjem čekali smo prvi susret sa proleterima. Čuli smo za njihove borbe i pokazani heroizam. To nas je pokretalo na još veće zalaganje u našem radu. Obaviješteni smo da će ranjenici proleterskih jedinica stići u Petrovac rano ujutro, jer su se zbog aktivnosti neprijateljske avijacije više kretali noću. Pošto je odmah poslije ponoći trebalo krenuti na doček, omladinac Nikica Mirković je sa trubom išao kroz selo i objavljivao ustajanje. Omladina je ponijela cvijeće i postavila se na obje strane ceste na ulazu u Petrovac. Susret sa ranjenim proleterima pretvorio se u manifestaciju, za mene nedoživljenu do tada. Izvikivane su parole, pjevane borbene pjesme, bacano cvijeće na ranjenike . .. Mno-

gim ranjenicima, ganutim srdačnošću dočeka, zasuzile su oči. Da bi se osigurali od iznenadne pojave aviona, na nekoliko mjesta u okolini postavili smo osmatrače sa trubom. Upravo zbog ove opasnosti, na dočeku je bila omladina samo iz nekoliko bližih sela. I naši stariji dostojno su dočekali ranjene proletere. Čiim je svanulo, ljudi i žene organizovano su došli u Petrovac sa raznovrsnim poklonima: nosili su čarape, džempere, rukavice, hljeb, jaja, sir i drugo.

Isto veče u bivšem Sokolskom domu ranjenici su dali priredbu za narod i omladinu.

Iako smo svi bili zadovoljni srdačnošću susreta sa proleterima, kada smo to analizirali, Milosav Mirković, predsjednik odbora NOSOBiH, uvijek kritičan prema sebi, i ovog puta je iznio neke svoje propuste, ističući da je sve moglo biti još i bolje. Smatram za potrebno da ovdje istaknem da je on i kasnije, sve do svoje pogibije (poginuo je jula 1943. godine kao politički delegat voda u Prvoj krajiškoj brigadi), bio neobično požrtvovan, skroman i kritičan prema sebi i svom radu.

Rad u pozadini odvijao se pod parolom — »Sve za front, sve za pobjedu nad fašizmom«. Nikakva žrtva za te ciljeve nije bila teška. Stvorena je talkva atmosfera da se smatralo nenormalno ako bi se u pozadini nalazio odrasli ji omladinac; na njega ne bismo gledali sa simpatijama. Takva atmosfera prenosila se i na dječake. Većina njih smatrali su svojom časnom dužnošću da odu u partizane. Tako su Đuro Đukić i Čedo Đukić, iako još dječaci, otišli da se prijave najbližoj partizanskoj jedinici polovinom 1942. godine. Čedo je ostao u partizanima, dok su Đuru tada vratili kao još malog i nedoraslog za borbu (otišao je u partizane januara 1943. godine, gdje je i ostao do završetka rata). Ovo nisu bili usamljeni slučajevi, ali su meni najbliži i ostali su mi u sjećanju.

Omladinska organizacija Medenog Polja kroz čitavo vrijeme rata zauzimala je istaknuto mjesto. Iznio sam samo dio rada omladine u 1941. i 1942. godini. U godinama koje su slijedile, iako su u pozadini ostale samo omladinke, organizacija je uvijek bila na visini svojih zadataka, pa i

u vrijeme neposredno poslije IV i V neprijateljske ofanzive, kada izvjesno vrijeme nije postojala veza sa opštinskim i sreskim rukovodstvom. Organizacija je pokazala izvanredno zalaganje, požrtvovanje i odgovornost za vrijeme dok je u Medenom Polju bio partizanski aerodrom, kao i u svim drugim prilikama.

VRTOČKI TOP

Prvih dana avgusta 1941. godine zarobiše hrabri Vrtočani haubicu 105 mm od jedne ustaško-domobranske bojne. Sretni i radosni počeše se ponositi: »Sad smo jači od njih. Tući ćemo mi sada ustaše u Krnjeuši«.

Okupiše se ljudi i nasta radosno iščekivanje šta će biti od ustaša u Krnjeuši kada ustanici raspale po njima.

Užurbali se ljudi, lete, sakupljaju se i čekaju. U to nišandžije opališe prvu granatu. Odjeknuše brda, prolomi se eksplozija, izvlače se ljudi iz zaklona, svi sretni viču »ura«, grle se i ljube, ali nigdje da vide eksploziju granate koja je prešišala Krnjeušu i odletjela u okolinu Krupe.

Gađaju nišandžije drugom i trećom granatom i tek tada pogodiše cilj u Krnjeuši, ali ne prestaju da se jadom čude šta je bilo sa prvom granatom.

U proljeće iduće godine dođe jedan čovjek u Sreski narodnooslobodilački odbor Bosanski Petrovac iz Bosanske Krupe pa uporno traži da mu nova vlast namiri štetu, jer je prva granata iz vrtočkog topa eksplodirala u njegovoj štali, ubila mu kravu i dvije svinje.

FORMIRALI SMO SNOO BOSANSKI PETROVAC

Osnovni smisao svakodnevne neumorne partijske aktivnosti poslije izbijanja narodnooslobodilačkog ustanka od 27. jula 1941. godine sastojao se u tome da se osigura narodnooslobodilačka i antifašistička linija oružane borbe i da nju prihvate kako oružane jedinice, tako i ustanički organi u pozadini radi predupređivanja svakog za onaj odsutni momenat politički neželjenog i štetnog razvoja situacije do kojeg je mogla dovesti stihija događaja u tim burnim ustaničkim danima, radi što boljeg i što adekvatni] eg organizovanja svih snaga ustanka za nepoštednu borbu protiv okupatorskih snaga svih vrsta i njihovih kvinslinških sluga i radi svjesnog angažovanja sveg raspoloživog ljudskog potencijala koji je pokrenuo ustanak, za ostvarenje krajnjeg cilja — vojnog i političkog poraza neprijatelja i konačnog oslobođenja zemlje. U prvo vrijeme ustanka u petrovačkom i drvarskom kraju narod je svim srcem podržao ustanički pokret, organizovani su ustanički gerilski odredi koji su oslobodili znatnu teritoriju od ustaške zločinačke vlasti, bili su oslobođeni Drvar, Bosansko Grahovo i mnoga druga mjesta, a isto tako i čitav petrovački kraj osim Bosanskog Petrovca, koji je bio blokiran našim snagama. Što se tiče vojnih Ditanja, odvijanja i redoslijeda borbi sa nenrijateljem i oslobađanja gradova i sela ovog kraja s puškom u ruci, te uloge Partije u organizovanju ustaničkih vojnih formacija i njihovom rukovođenju, sve je to relativno dobro poznato i u izvjesnoj mjeri obrađeno. Međutim, isto tako veoma zna-

čaj an rad Partije u pozadini, na terenu i to u posebno teškim i komplikovanim uslovima, u kojima je trebalo rješavati daleko složenije i raznovrsnije probleme nego što se to obično misli, mnogo je manje poznat. Ovaj rad je bio od izvanrednog značaja (kako za sam narod koji je zahvaljujući njemu i dobio svoju vlast, tako i za sam front kojemu je on obezbijedio sigurnu pozadinu, i on je takođe, sa svoje strane, urodio velikim plodovima koji su u istinu bili začeci nove, revolucionarne vlasti. Isto tako i on je imao svoje neumorne pregaoce i svijetle primjere samoodricanja i predanosti stvari borbe i revolucije.

Već poslije prvih dana ustanka, kada je bila naglo oslobođena prilično velika teritorija, svojom nužnošću nametnula se akutna potreba izvjesnog elementarnog organizovanja pozadine i u selu i u zbjegu, i radi fronta i radi što normalnijeg odvijanja života u pozadini. U to doba sama situacija i potrebe fronta i pozadine su nametnule određena rješenja: određivani su pojedini ljudi kojima je bio zadatak da se bave problemima sela i fronta i da ih rješavaju u skladu sa potrebama fronta i stanovništva. Budući da je to bilo vrijeme nestabilne i neizgrađene ustaničke vlasti, često u znaku kolebanja pa i stihije, kad nije bilo nikakvog iskustva kako se treba bolje organizovati — dok su potrebe bile goruće, ovi ljudi su rješavali pröbleme koliko su znali, htjeli, mogli i umjeli. Oni su vodili brigu o snabdijevanju gerilskih jedinica i hranom i drugim potrebama, zatim su učestvovali u regulisanju obaveza pojedinaca prema službi na frontu u »smjenaškoj« vojsci, brinuli se o prikupljanju ljetine, o žrvanj u žita, sklanjanju imovine ispred neprijatelja, uspostavljanju reda u pozadini, o sređivanju stanja u zbjegovima. Tamo gdje su ti ljudi bili sposobniji, otresitiji i gdje su se predanije angažovali, tu je i front bio sređeniji i čvršći, i tu smo poslije u prelomno doba imali lakšu i povoljniju situaciju. A tamo gdje ti ljudi nisu imali veće sposobnosti i gdje su bili manje odani ustanku i borbi, tamo je bilo više problema oko snabdijevanja fronta, više ekscesa, tuča, krađa i si., pa su ljudi odlazili sa linija fronta kako bi osigurali svoje porodice od raznih nedaća. Ovakvo stanje provizornog organizovanja pozadine, izvjesnog vakuuma je-

dinstveno organizoyane vlasti, potraj aće sve do dolaska talijanskog okupatora u čitavo ovo područje u drugoj polovini septembra 1941. godine. Upravo tada, krajem septembra odnosno početkom oktobra 1941. godine, nastupa prelomni momenat u ustanku ovih krajeva.

Veliki neuspjesi ustaša i domobrana za prva dva mjeseca ustanka primorali su okupatora da preduzme nove akcije u cilju neutralizacije i likvidacije ustanka. Prodor brojčano nadmoćnijih i do zuba naoružanih talijanskih jedinica, koji je bio olakšan pasivnim i kolebljivim držanjem četničkih elemenata koji su i ranije bili u dosluhu s talijanskim okupatorom, završio se poslije upornih borbi na prilazima Drvaru, osvajanjem i zaposjedanjem slobodne teritorije. Ovo je stvorilo sasvim novu situaciju koju je talijanski okupator nastojao svojom perfidnom politikom iskoristiti. Naime, znajući dobro do čega je dovela okupatorska politika ustaških koljačkih pogroma nad nedužnim srpskim stanovništvom, Talijani su promijenili taktiku i izdavali su se za zaštitnike srpskog življa, nastojeći stvoriti iluziju kod srpskog naroda, naročito preko četničkih elemenata, da će njihovim dolaskom biti zaštićeni životi i imovina ljudi i da više nema potrebe za otvorenom oružanom borbom sa nadmoćnijom talijanskom vojnom silom. U ovo vrijeme ustanak znatno jenjava i počinje preživljavate duboku krizu u smislu rasturanja i raslojavanja ustaničkih redova. Opšta situacija bila je teška. Tada kad nastaju hladniji jesenji dani, narod se vraćao na svoja popaljena ognjišta, podizao razna privremena skloništa za stanovanje i za smještaj stoke pred nastupaj uću zimu, pripremao se da kako tako dočeka zimu. Mnogi su bili ostali bez ljetine, nisu imali obezbijeđenu hranu za zimski period, a mnogi nisu ni ubrali preostalu ljetinu ni za sebe ni za stoku. Stambene prilike bile su krajnje kritične, a mogućnosti prehrane vrlo slabe. Osobito je bila teška situacija kod porodica izginulih boraca ili onih čiji su domaćini bili zarobljeni još u aprilskom ratu, a napose radničkih porodica koje su sad bukvalno ostale bez posla i bez igdje ičega. Mnoge porodice ostale su bez sposobne radne snage i bez imovine. Zene, djeca i starci bili su prepušteni sami sebi. U takvoj situaciji na-

stupilo je veliko političko previranje i raslojavanje u ustaničkim redovima. Četnički nastrojeni elementi spremno su prihvatili parole talijanskog okupatora, uspostavili su čvrste veze s njim i već krenuli putem kolaboracije s neprijateljem. Oni su za sve nedaće koje su tada snašle ljude, počeli optuživati komuniste, naročito istaknutije i uticaj ni j e rukovodioce, prebacujući im sve propuste tokom ustanka i nastojeći ih politički diskreditovati i izolovati od naroda, govoreći kako oni vode besciljnu borbu i kako ih treba napustiti. Došlo je tada do kritičnog kolebanja onog dijela ustanika pred kojima još nije bilo jasne perspektive odlučne borbe do kraja. Posljedica toga je bila da se većina ustanika, osobito starijih ljudi i onih sa porodicama, vratila kućama povlačeći se u svoje domove i posvećujući se svom domaćem radu sa željom da živi u miru. Oni još nisu prozreli politiku talijanskog okupatora da zavadi ustaničke redove, ne želeći da u tom momentu s njim ukrsti oružje. Tokom ovog odlučujućeg raslojavanja četnici su se povukli u sela pa i u sam Petrovac pod skute okupatora nastojeći da sve više učvrste svoje pozicije u narodu svim sredstvima, trgujući talijanskom robom, osobito duvanom i solju. Sve u svemu italijanske okupacione trupe koje su se u prvo vrijeme uzdržavale od pljačke i otimačine iz čisto propagandnih razloga, uspjele su do prilične mjere da neutrališu raspoloženje naroda za otvorenu borbu protiv sebe.

Sresko partijsko rukovodstvo za Bos. Petrovac, dosljedno sprovodeći liniju Partije i izvršavajući direktive viših partijskih foruma, odmah je u novonastaloj situaciji povelo političku borbu protiv sračunate propagande Talijana i četnika, razobličavajući njihove podmukle namjere i dvoličnost prema srpskom narodu, neumorno šireći ideju bratstva i jedinstva kao velike zaloge za pobjedu naroda Jugoslavije. Sav raspoloživi partijski i skojevski kadar stupio je u svakodnevni uporan politički rad na objašnjavanju ciljeva naše borbe i pridobijanje ljudi za nju. Partija je dala direktivu da se komunisti moraju boriti za svakog čovjeka, a od posebnog značaja je bilo to da oružje, svaka puška i svaki metak koji su teškom mukom oduzeti neprijatelju, ostanu u našim rukama. Upra-

vo tada, tačnije, početkom ovog perioda previranja i preslojavanja — u oktobru 1941. godine održano je zajedničko savjetovanje partijskih i vojnih rukovodilaca za područja Petrovca, Drvara i Bob. Grahova u šumi Otaševac. Ovo savjetovanje je bilo od krupnog značaja za kasniji razvoj događaja na čitavom ovom području. Na njemu su kritikovani počinjeni propusti i slab politički rad u vojnim jedinicama kao i nedostaci partijskog rada uopšte, i doneseni su zaključci o razvijanju široke političke aktivnosti organizacija i članova po selima, o razobličavanju podmukle talijanske politike razbijanja ustanka, o raščišćavanju odnosa sa četnicima s tim da se najprije pokuša politički uticati na njih. Ovo savjetovanje obilježava uvod u jednu mnogo širu, dinamičniju i odlučniju političku aktivnost u narodu, koja je bila od posebnog značaja za razvoj narednih događaja. Partizanske čete su tada bile znatno brojčano smanjene. Neke od njih su bile posiate u područje Podgrmeča da se tamo angažuju u borbi, a neke su ostale na našem terenu. Sad se intenzivno radi na učvršćavanju partijske i skojevske organizacije u četama i na idejno-političkom pripremanju boraca. Napose se vodilo računa o privikavanju boraca na ratni vojnički režim logorskog života. Uporedo sa ovakvim radom u vojnim jedinicama Partija je razvila istu takvu intenzivnu političku aktivnost po selima i zaseocima. Proširuju se postojeće partijske i skojevske organizacije prijemom novih članova koji su već bili provjereni u dotadašnjem ratovanju. Sa druge strane stvaraju se nove partijske i skojevske organizacije u onim mjestima u kojima ih ranije nije bilo. Posebna pažnja u ovoj našoj političkoj ofanzivi poklonjena je omladini koja je najspremnije prihvatila naš poziv za borbu do kraja. Ovaj rad se isto tako usmjeravao na organizovanje organizacija AFŽ-a. Ovakvim stalnim upornim radom mi smo stvorili partijske ćelije i skojevske aktive u većini sela, a u nekim od njih organizacije AFŽ-a.

Međutim, ovakav rad nije se zaustavio samo na stvaranju i jačanju avangardnih organizacija koje su bile konspirativne u svom radu. Ova politička djelatnost ubrzala je proces političkog raslojavanja i diferenciranja među

stanovništvom. Svaki čovjek i svaka žena nisu više mogli ostati pasivni posmatrači čija se orijentacija ne zna. Oni su se sada sve više i sve brže opredjeljivali. Ovaj proces nije išao mirno nego sa dosta teških sukoba, prepirki, svađa i si. U ovo doba četnici nastoje da zadrže svoje političke pozicije u narodu i da istovremeno zadovolje svoje gazde (Obavještavajući ih i pomažući ih u njihovim akcijama protiv našeg naroda. Upravo u ovoj zaoštrenoj političkoj situaciji u pojedinim selima su stvoreni uslovi za održavanje mjesnih konferencija u cilju biranja seoskih narodnooslobodilačkih odbora kao privremene narodne vlasti.

Ovi privremeni narodnooslobodilački odbori, rođeni u mučno vrijeme obračunavanja sa četničkim elementima, bili su prvi začetak nove revolucionarne vlasti. U odbore su bili birani ugledni ljudi koji su bili odani na^ rodnooslobodilačkoj borbi i interesima naroda. U prvo vrijeme zbog javne funkcije odbornika izvjesni oojedinci su se nerado prihvaćali te dužnosti jer su se neprijatelji direktno okomljavali na njihove živote i imovinu. Odbori su imali zadatak da se brinu za potrebe fronta i za normalizovanje života u pozadini. U svojstvu organa narodnooslobodilačkih odbora birani su tzv. odbori fonda koji su imali isključiv zadatak prikupljanja hrane i drugih potrebština za borce u jedinicama i nezbrinute u pozadini. Isto tako su kao izvršni organi narodnooslobodilačkih odbora postavljene seoske straže i organizovane relejne stanice za potrebe kurirske veze. Seoske straže su imale zadatak da održavaju red po selima da sprečavaju akte nasilja, otimanja, šverca i pljačke, da štite selo od četnika i da hvataju njihove špijune, a posebno da sprečavaju odlazak ljudi u grad radi razmjene sa Talijanima kojima je bilo jako stalo do toga da obnove pojačani promet sa selom i privuku seosko stanovništvo na svoju stranu. Isto tako su odbori rukovodili radom izvidnica koje su pratile kretanje neprijateljskih trupa i na vrijeme obavještavali preko seoskih straža o nastupanju neprijatelja kako bi narod mogao da se povuče i da skloni svoju imovinu.

Kako se dalje odvijala situacija, tako je pod rukovodstvom Partije postepeno širena mreža narodnooslobodi-

laökih odbora tako da su se već stvarali uslovi za oformljenje jedinstvenih narodnooslobodilačkih odbora za širu teritoriju koji bi koordinirali i pomagali rad seoskih mjesnih odbora. Tako dolazi do stvaranja prvih opštinskih narodnooslobodilačkih odbora.

Događaji su se počeli sve brže odvijati. Proces diferencijacije u nekadašnjim ustaničkim redovima ulazio je u svoju završnu fazu. Postajalo je sve jasnije da je otvoreni sukob sa četnicima samo pitanje vremena. Četnici su sve više pojačavali svoju propagandu protiv organizatora i rukovodilaca ustanka, izdašno pomagani od talijanske vojske, isticali su potrebu vođenja bratoubilačke borbe pod parolom spasavanja srpstva, i ne samo odgađanja borbe protiv okupatora nego i saradnje s njima. Oni su sada otvoreno počeli hvatati pojedine partizanske rukovodioce i predavati ih okupatoru koji je vršio egzekciju. O tome da su četnici krenuli putem izdaje oslobodilačke borbe nije više bilo nikakve sumnje.

Upravo u ovo vrijeme, krajem decembra 1941. došlo je do okružnog partijskog savjetovanja u selu Risovcu na kojem su pored ostalih sudjelovali drugovi Đuro Pucar — Stari i Osman Karabegović. Treba reći da je razvoj čitave situacije bio pomno praćen, ozbiljno analiziran i da su se odlučno i brzo donosile odluke. Na ovom savjetovanju ocijenjeno je da se politička situacija u petrovačkom i drvarskom kraju popravila, i donesen je zaključak o konačnom obračunu sa četnicima, budući da su se partizanske čete ne samo konsolidovale već i ojačale, i da je neprekidna aktivnost Partije i SKOJ-a stvorila preduslove za to.

Sredinom januara 1942. godine samo u nekoliko dana naše snage su brzo razoružale četnike u petrovačkom području izuzev 30-tak izdajnika koji su pobjegli pod okrilje Italijana. Na ovaj način dobijenim oružjem naoružani su novi borci, prvenstveno našoj borbi odani omladinci, koji su znatno pojačali naše čete. U toku ovih naših vojnih akcija došlo je do prve veće bitke sa Talijanima u selu Koluniću i Medenom Polju, u kojoj je neprijatelj bio potpuno poražen. Ova velika pobjeda imala je širokog odjeka u narodu i bila je od prelomnog značaja za razvoj situa-

cije u čitavom ovom kraju. Ona je pokazala da su naši borci sposobni i spremni da se uspješno bore za oslobođenje svoje zemlje bez obzira na to o kojem se neprijatelju radi.

Poslije ove bitke može se reći da je naš oslobodilački pokret dobio potpun prestiž u ovom kraju i da je sigurno držao situaciju u svojim rukama. Četnički pokret je bio razbijen i onemogućen a pročetnički elementi i simpatizeri demoralisani i prepušteni sebi tako da su morali prihvatiti i priznati našu vlast. Pod uticajem neprekidnog rada Partije i SKOJ-a oni su vremenom sve više prihvatali i usvajali našu politiku konačno raskinuvši sa svojim nekadašnjim shvatanjima. Sada su bili javno izabrani mjesni narodnooslobodilački odbori i u onim selima u kojima ih ranije nije bilo; jedino je, iz razumljivih razloga, formiran ilegalni narodnooslobodilački odbor za Kolunić i Revenik jer je djelovao u neposrednoj blizini blokiranog Petrovca. Tada smo formirali i nove opštinske narodnooslobodilačke odbore tako da je u februaru 1942. postojalo šest opštinskih odbora u petrovačkom području i to u Krnjeuši, Vodenici, Kulen-Vakufu, Smoljani, Bjelaju i Driniću.

Treba napomenuti da je tada bio dosta neujednačen kvalitet rada pojedinih odbora. Dok su jedni, ranije osnovani, raspolagali već znatnim iskustvom i imali uhodanu organizaciju rada i uspješno se nosili sa mnogim i komplikovanim problemima, dotle su postojali i odbori bez prethodnog iskustva, koji nisu bili u stanju da rješavaju postojeće probleme kako treba. Ovo važi kako za seoske tako i za opštinske odbore, bar dobrim dijelom. Uz to sve više se javljala potreba za jednim višim tijelom nove vlasti radi objedinjavanja, koordiniranja i pomaganja rada opštinskih i seoskih odbora na petrovačkom području. Zato je sreski komitet odlučio da se pristupi osnivanju sreskog narodnooslobodilačkog odbora.

Trećeg marta 1942. čast da primi prve predstavnike narodne vlasti za izbor sreskog narodnooslobodilačkog odbora za petrovački srez pripala je selu Vodenici. Tog dana održana je sreska konferencija delegata — odbornika seoskih i opštinskih odbora sa teritorije sreza Petrovac. Na

ovoj konferenciji na dnevnom redu su se nalazile tri tačke:

1. Politička situacija kod nas i u svijetu — izvještač Uroš Kecman.
2. Narodnooslobodilački odbori kao narodna vlast i zadaci koji stoje pred njima — izvještač Miloš Kecman.
3. Izbor sreskog narodnooslobodilačkog odbora.

Diskusija o prvoj i drugoj tački nije vođena posebno već ujedno. I u izvještajima i u diskusiji razmatran je veliki broj raznovrsnih problema koji su bili od vitalnog značaja kako za front tako i za pozadinu. Gotovo svi delegati su aktivno učestvovali u njihovom pretresanju, analiziranju i donošenju rješenja. Među njima su na prvom mjestu bili pitanje popunjavanja jedinica novim borcima, snabdijevanje hranom i drugim potrebštinama, organizovanje smještaja jedinica i si. Ali isto tako su bili veoma akutni problemi kod samog stanovništva. Popaljenost sela prouzrokovala je veliku krizu u stambenom prostoru, morala se voditi briga o smještaju onih koji su ostali bez krova nad glavom, o snabdijevanju hranom velikog broja izbjeglica koji su ostali bez sredstava, zatim briga o ženama, djeci i starcima onih porodica čiji su članovi otišli u borbu ili su bili u zarobljeništvu, moralo se povesti računa o uklanjanju netrpeljivosti i rješavanju međusobnih sukoba izazvanih i teškom situacijom i slučajnošću i ranijim političkim opredjeljenjem, o stavu prema onima koji se opiru narodnoj vlasti; moralo se misliti o preduzimanju potrebnih mjera za održanje ekonomske snage kraja, o obrađivanju zemlje partizanskih porodica koje su ostale bez radne snage, o obrađivanju velikih kompleksa napuštene zemlje putem većih radnih akcija u duhu tada izbačene parole da ni jedan pedalj zemlje ne smije ostati neobrađen, a napose o nabavci sjemena za zasijavanje ovih velikih površina; moralo se voditi računa o suzbijanju ikrađa, kriminalnih alkata i nezakonitih nasilničkih postupaka prema onima koji 'su ostali nezaštićeni. Kao što se vidi, na narodnooslobodilačke odbore pao je teret krupnih zadataka da rješavaju mnoge složene probleme i da rukovode odgovornim i teškim poslovima u izuzetno teškim ratnim uslovima. Pri tom su oni stvarno

bili nosioci nove, od naroda izabrane revolucionarne vlasti Ikoja je vršila dužnost i upravne i sudske vlasti. Zahvaljujući visokoj svijesti i širokoj podršci naroda, a naročito antifašističkih organizacija — prije svega omladine i AFZ-a — oni su uspjeli da se potpuno afirmišu kao istinska nova narodna vlast koja je bila u stanju da rješava i krupnije zadatke od gore pobrojanih, kao što pokazuje uspješan prijem, smještaj i ishrana velikog broja ranjenika prilikom dolaska proleterskih frigada u ove krajeve.

Na ovoj konferenciji izabran je prvi sreski narodnooslobodilački odbor za srez Petrovac. Za predsjednika je izabran Miloš Kecman - Vojsko, za potpredsjednika Gojko Latinović, za sekretara Vojin Milanović, a za članove odbora — Dušan Vranješ, Mile Zorić i Dušan Karanović.

Tako je osnovan prvi sreski narodnooslobodilački odbor u ovom dijelu Bosne i Hercegovine. Kao što se vidjelo, moralo je proći čitavih pola godine otkako su bile ispaljene prve ustaničke puške — za koje je vrijeme narod ovog kraja prošao kroz teška iskušenja i velike patnje kako u doba rasplamsavanja ustanka tako i u doba njegove krize, moralo je proći pola godine dok nije savladao ogromnim naporima i velikim samopregorom stihiju događaja koja je prijetila da ga uništi. U ovoj sudbonosnoj borbi stvarana je i dalje izgrađivana nova narodna vlast, a kao jedan od značajnih datuma u toj hronici događaja jeste i dan stvaranja prvog sreskog narodnooslobodilačkog odbora na području Petrovca. Od tada ovaj odbor nije nikada prestajao obavljati svoje funkcije i vršiti svoje dužnosti, pa čak ni onda kada je neprijatelj znao pregaziti čitavo ovo područje.

Treći mart 1942. godine spada u značajan dan kada je izabran prvi sreski narodnooslobodilački odbor za petrovački srez. Narod ovoga kraja a posebno stanovnici sela Vodjenice, sa ponosom se sjećaju onih svijetlih časova kojima je bio obilježen jedan značajan datum u njegovoj borbi za organizovanje nove revolucionarne vlasti, čime je dao svoj časni doprinos u razvitku revolucionarne vla'sti nove Jugoslavije.

MILE PERKOVIC

REVOLUCIONARNI DUH SVOJSTVEN MLADOSTI

Poznato je da je ustanak u Petrovcu i Drvaru bio masovan, da je narod ustao protiv neprijatelja, da su mnoga sela bila slobodna i da su partizanske jedinice čitav period u tim krajevima vodile borbu protiv neprijatelja. Takođe je poznato da je to kraj u kojem je pozadina bila vrlo dobro organizovana, kraj čiji je narod bio duboko vezan za NarodnooslobOdilački pokret. Omladina je bila ta snaga koja se nalazila svugdje gdje je trebalo raditi za borbu i front. Poznati su mnogi primjeri herojskih podviga mlade generacije Jugoslavije protiv neprijatelja, a krajiška omladina je bila među prvima, među najborbenijim, među najorganizovanijim. Na žalost, ima mnogo mladih junaka koji su ostali nepoznati, jer mnogo toga nije zapisano onda 'kada su sjećanja bila svježa.

Ocjenjivati rad i borbu omladine petrovačkog i drvarskog kraja danas nije jednostavno, jer su ocjene o njima, 0 njihovim naporima, već date. No, ipak neće biti suvišno ako se i ovom prilikom podvuče da je omladina Petrovca 1 Drvara dala vel iki doprinos pobjedi naših naroda protiv neprijatelja. Ona je masovno učestvovala u svim akcijama. Omladina Petrovca i Drvara bila je čvrsto vezana za Pokret, za revoluciju i Komunističku partiju. Nije trebalo dugo vremena da bi Partija kroz Savez komunističke omladine obeZbi jedila veliki uticaj na mladu generaciju petrovaökog i drvarskog kraja.

U te krajeve došao sam početkom 1942. godine, mislim da je to bilo u martu mjesecu. Prvi moj susret sa

narodom ovih krajeva bio je u selu Očijevo, gdje se nalazio Stab partizanskog odreda, kojim je tada komandovao Slavko Rodić. Moja sretanja sa borcima i omladinom Drvara, bila su u raznim selima. Tako smo održali sastanak blizu samog Drvara, u kojem su bile neprijateljske jedinice, ali koji je bio praktično opkoljen slobodnom teritorij om.

Teško je opisati danas te susrete. Oni su bili bliski, drugarski, prijateljski. Omladinci su postavljali pitanja o našoj borbi, o našim ciljevima. Svi su oni bili spremni da ciljeve koje je postavila Komunistička partija izvrše sa puno snage i elana. Već tada, ogromna većina omladine bila se opredijelila za bratstvo i jedinstvo, o kojem smo mi stalno govorili. Ona je bila voljna da se bori protiv okupatora. Omladina je željela da okupator bude srušen, da se stvori novi poredak i da se tim novim poretkom sruši stara državna mašina, a da se stvori nova Jugoslavija, Jugoslavija ravnopravnih naroda i ljudi, zemlja u kojoj će radni čovjek imati dominantan uticaj i biti slobodan.

Iz Drvara sam otišao u petrovački kraj. Koliko se sjećam prvo sam stigao u selo Drinić. U tom selu naš Pokret je b'o vrlo jak. Svaki čovjek i žena bili su vezani za Narodnooslobodilački pokret i bili su spremni da učine sve za njegovu pobjedu. U selu je postojao skojevski aktiv u kojem je bilo oko 40 omlađinaca i omladinki, pretežno omladinki, jer su omladinci bili u oružanim jedinicama. Sekretar tog aktiva bila je jedna drugarica. Jedne večeri držali smo sastanak aktiva. Utvrđen je uobičajeni dnevni red — politička situacija, kao prva tačka. Druga tačka — rad pojedinih omlađinaca i čitavog aktiva. Oni su kratko goVoriili o stanju u selu, o tome da su narod i omladina spremni da čine sve za borbu. Ja sam govorio o vojnoj i političkoj situac ji, o borbi u pojedinim krajevima naše zemlje, o stanju na frontovima. Mogao sam upoznati omladince o ličnim zapažanjima iz drugih krajeva Bosne, jer sam prije toga boravio Hercegovini, istočnoj Bosni, centralnoj Bosni, na Kozari i u Podgrmeču.

Sva naša izlaganja u tom vremenu bila su usmjerena na mobilizaciju, na razvijanje vjere u pobjedu, u pra-

vednost naše borbe. Ako se pričalo o teškoćama i oscilacijama ustanka u pojedinim krajevima, to se prezentiralo tako da se nije mogao dobiti dojam nekog ukupnog opadanja interesa za borbu, nego da su to bili pojedinačni slučajevi, krizni momenti pojedinog kraja, u čemu je značajnu ulogu igrao slab omladinski i partijski rad.

Danas je teško govoriti o utisku sa takvih omladinskih sastanaka, jer se toga mnogo zaboravilo, ali mi je ostala u dubokom sjećanju masovnost skojevske organizacije u jednom selu, njihova vjera u pobjedu naše revolucije, duboka vjera da je put kojim su pošli ispravan i da će na koncu naša borba biti završena pobjedom. Nisu omladinke pričale mnogo. To je bila seoska omladina, još uvijek stidljiva da uzme riječ u razgovorima i diskusijama, ali, čistota uvjerenja bila je vidljiva i opšti utisak o tom omladinskom aktivu ibio je izvanredan, o čemu sam i podnosio izvještaje partijskom rukovodstvu i kasnije drugovima iz pokrajinskog SKOJ-a. Sutradan, poslije završetka skojevskog sastanka, bio je sazvan zbor drinićke omladine. Na taj zbor došlo je čitavo selo, i omladina, i stariji. Na zboru sam govorio. Bilo je još nekoliko drugova iz pojedinih organa vlasti u Petrovcu. Koliko se sjećam, bio je tu i drug Vojsko, koji je inače rodom iz Drinića. Kad se je narod iskupio kod jedne kuće, počeli smo govoriti na ziboru. U međuvremenu, naišao je jedan neprijateljski avion. Da nismo mi, koji smo se nalazili na imnroviziran'oj tribini tražili da se ljudi sklone i raziđu, sigurno se niko ne bi sam sklonio. Ljudi su već bili navikli na teškoće i nekako se prekalili u nevoljama.

Bilo je mnogo skupova u petrovačkom kraju sa omladinom. Bilo je i nekoliko zborova koji su bili masovnije posjećeni. Sjećam se da smo držali jedan zbor naroda petrovačkog kraja na kojem su govorili drugovi Đuro Pucar i Osman Karabegović. Ja sam govorio u ime omladine.

Godine 1942. držan je jedan omladinski zbor u Petrovcu, na kojem sam takođe ja govorio. Sve te skupove omladina je posjećivala sa zastavama, organizovano, spremna da pješači i desetine kilometara, da čuje šta se govori, a da time ujedno ispolji svoju privrženost borbi i ciljevima koje je ta borba pred sebe postavila.

Skojevska organizacija u petrovačkom srezu, kao i u drugim krajevima Krajine, bila je koncem 1941. godine i početkom 1942. godine, dobro organizovana. U toku 1942. godine organizovali smo opštinske i sreske komitete, skoro u svim srezovima Krajine ,a sreski komiteti su, prirodno ,djelovali i u Petrovcu i Drvaru. Sekretar u Sreskom komitetu u Petrovcu bio je Pero KolUndžija. Pored njega, bilo je još 5—6 omladinaca i omladinki, ali treba naglasiti da su se komiteti, naročito kad je riječ o omladincima, često mijenjali, jer su ljudi brzo odlazili na druge dužnosti, pretežno u vojne jedinice. U takvom vremenu brzo su izrastali u radu i nije bilo teško druga ili drugaricu, koji su otišli na drugu dužnost, zamijeniti drugim mladićem ili djevojkom. SreSki komitet SKOJ-a u Petrovcu odigrao je vrlo značajnu ulogu u stvaranju skojevSkih organizacija i organizacija USAO BiH. Organizacijski i politički rad bio je Vrlo razvijen. Svi članovi Sreskog komiteta su stalno bili u pokretu .odlazili na sastanke skojevSkih aktiva, odbora. Bio je stalno prisutan aktivan politički rad u aktivima. Prerađivani su razni materijali, pa i nešto teža literatura marksizma — lenjinizma. Uporno se radilo na opismenjavanju dijela omladine koja do tada nije imala mogućnost da se opismeni. Do punog izražaja je došla ženska omladina, kojoj je Pokret otvorio mogućnosti da se ispolji i da postane ravnopravna u radu i borbi. Razbijene su i stare predrasude o ženi kroz borbu. One nisu zaostajale u akcijama za mladićima i borba je pokazala da žena može isto tako činiti velika djela kao i muškarac, da nikakvih razlika u tom pogledu nema.

Čitava struktura skojevske organizacije već je 1942. godine bila uspostavljena. Pored aktiva, kao osnovne organizacije SKOJ-a, postojali su opštinski komiteti, sreski komiteti i 1942. godine održana je okružna konferencija SKOJ-a za Petrovac i Drvar. Na toj konferenciji vršena je analiza rada skojevske organizacije na tom području. Data je ocjena rada čitavog omladinskog pokreta. Data je ocjena doprinosa omladine u borbi protiv neprijatelja. Utvrđen je program za budući rad i aktivnost skojevaca i čitave omladine. Na toj konferenciji, u ime Okružnog komiteta Partije, govorio je Rudi Kolak. Ja sam takođe go-

vorio kao član PK SKOJ-a. Na tom sastanku izabran je i Okružni komitet SKOJ-a.

Narodnooslobodilački pokret se oslanjao, po prirodi stvari, najviše na omladinu, jer je ona svojim žarom i svojim poletom unosila onaj revolucionarni duh koji je svojstven mladosti. Za svaku akciju koja je bila organizovana u cilju pomoći frontu bila je angažovana omladina. Drvarska i petrovačka omladina, kao i omladina drugih krajeva Krajine, davala je svoj doprinos borbi kroz razne aktivnosti. Na leđima je nosila desetine kilometara hranu bolnicama, koje su bile smještene u planinama, ili je sabirala hranu po selima, ili je sakupljala odjeću za borce. Omladina je bila najenergičnija u borbi protiv pojave oportunizma, protiv neprijateljskih parola, protiv pojedinaca koji su ponekad unosili duh besperspektivnosti, defetizma. Ona je energično ustajala na sastancima nrotiv onih koji su na ovaj ili onaj način izbjegavali da izvršavaju obaveze prema NOV.

Jedna od poznatih akcija omladine Bosanske krajine, u kojoj je dala veliki doprinos i petrovačka omladina, jeste poznata akcija u Saničkoj dolini, za prikupljanje ljetine sa napuštenih područja. Tu se formirala -'oznata omladinska radna brigada, u kojoj su učestvovale pretežno omladinke, koja je pod zaštitom naše vojske žnjela pšenicu uz sami front. Omladinska radna brigada izvršavala je jedan od zadataka Pokreta na ovom kao i na svakom drugom mjestu. Ta akcija je izgledala tada nama kao sasvim normalan svakodnevni rad. To je bio prirodan zadatak koji smo trebali da izvršimo, jer je bila šteta da pšenica, koja je tada izvanredno dobro rodila, ostane nepožnjevena. Nama je trebalo dosta hrane, jer su bile već formirane krupne jedinice, a postojale su i bolnice i mnogi ranjenici za koje je bilo potrebno obezbi jediti hranu. Istina, narod Krajine, Petrovca i drugih krajeva, davao je za borce sve što je bilo neophodno, ali bilo bi šteta ne iskoristit; jednu novu mogućnost da se stvore velike zalihe.

Omladina je, kad se formirala brigada, odmah ispo-1 jila svoju spremnost da izvrši zadatak. Raspoloženje omladine bilo je takvo da se mogla formirati ne samo jedna brigada, ali za tu potrebu je mogao biti prihvaćen samo

ograničen broj omladinaca i omladinlki, pa se odlučilo na jednu brigadu koja je bila ustrojena tako da je imala svoj štdb, svoje čete, svoje bataljone, svoje komandire, svoje komandante. Omladina je organizovano i sa uspjehom završila žetvu, a pozadinska organizacija vlasti i vojna komanda organizovale su odvlačenje požnjevene pšenice u vojne magacine, koji su bili u Grmeču. Omladina radne brigade u izvršavanju zadataka ispoljila je samoprijegor i požrtvovanje karakteristične i za vojne ieđinice i za omladinu u Petrovcu i Drvaru. Omladina je sa ponosom i pjesmom obavljala ovaj zadatak, jer je željela da učini još jedan doprinos borbi protiv tuđina, borbi za ostvarenje ciljeva narodne revolucije.

Radna akcija u Saničkoj dolini je jedan od primjera izvršenja koncentracije radnog napora za front. Naša omladina je učinila stotine i stotine akcija u radu za front, za pobjedu.

Petrovac je bio jedan od centara gdje su se održavali razni sastanci, kuda su prolazili i gdje su se zadržavali mnogi rukovodeći drugovi. U Petrovcu se jedno vrijeme nalazio Oblasni komitet Partije i SKOJ-a. Jedno vrijeme je bio takođe u Petrovcu dio Centralnog komliteta Partije. U Petrovcu su boravili mnogi istaknuti revolucionari. U Domu kulture u Petrovcu, istupali su i Moša Pijade, i Lola Ribar, i drugi drugovi. Desetine sastanaka u Domu je održala omladina Petrovca. Na sastancima su istupali pojedini rukovodioci omladine, među kojima i Lola i Rato Dugonj'ić. Čitav petrovački kraj bio je jedna revolucionarna košnica, gdje su svakodnevno vođeni razgovori o tome šta treba učiniti za front, za pobjedu, za vojsku, i gdje se sa riječi svakodnevno prelazilo u akciju.

Omladina Petrovca može biti ponosna da je ona u toj košnici bila najpolkretnija, najdinamičnija i najupornija u »provođenju zadataka našeg Narodnooslobodilačkog pokreta.

Svaka manifestacija ili širi skup, bili su popraćeni učešćem omladine Bosanskog Petrovca. Omladina je uvijek bila spremna da zaključke pojedinog skupa sprovede u život, ili da u njegovim pripremama, u organizaciji, unosi puno entuzijazma, da taj skup što bolje uspije. Tako je

revolucionarna omladina i prilikom priprema za Prvi kongres USAOJ-a u B'ihaću, održala niz sastanaka da bi objasnila ciljeve i zadatke Kongresa. Ona je imala svoje delegate na Kongresu, a poslije Kongresa, zadatke koje je Kongres postavio pred omladinu, svesrdno je sprovela.

Jedna od predstavnica omladine Bosanskog Petrovca bila je Zora Popović. Ona je bila istaknuti omladinski radnik, koja je imala čast da bude u radnom predsjedništvu Prvog kongresa USAOJ-a.

SIRI PLENUM

{ÛH
O *Dođe Stevo u staju, gdje mu je bila smještena stoka.*
D *Bio je konac zime, pa nije imao stočne hrane. Taj dan je*
^ *ponovo pao snijeg, pa kad se Stevo pojavi u staji, među*
% *stadom nasta bleka ovaca, rika goveda, rzanje konja.*
< *Stevo zastade na vratima staje, skide šubaru i poče se*
i *krstiti: »Ja ću za svoju dušu da* **se** *prekrstim radi Boga* **i**
vas«. Uprije rukom u ovce i reče im: »Vi idite širem plenumu
g *AFZ, neka vam plenum dade da jedete«, a potom će gove-*
dima: »Vi šutite, bolje vam je da ste i gladni nego da vas
Q *uknjiži Mjesni narodnooslobodilački odbor za rekviziciju■<,*
Ü *onda se okrenu konjima: »Vi se ništa ne plašite, sad će za*
ÌJj **fcoji** *tren doći odbornik Spiro Budimir da vas uputi na da-*
<; *leki put za prenos žita, ili ranjenika, pa će biti i zobi!«*

MILAN N. ZORIC

PREDAJA NEPRIJATELJSKE SATNIJE

Jednog zimskog dana ,početkom ratne četrdeset druge godine, privukao sam se Ježevcu, uzvišenju iznad Bosanskog Petrovca. Vrijeme je bilo hladno i posljednji pramenovi jutarnje magle odvajali su se od okolnih brda i otkrivali grad u kom su bile uobručene Musolinijeve crne košulje, jedna satnija ustaša ozloglašenog Ante Pavelića i četnici Mane Rokvića. Sa mnom je bio komandir Prve čete Petrovačkog partizanskog bataljona Gojko Triikić i dva kurira iz Štaba Bataljona. Oba su poznavala svaku stazicu na toj strani Petrovca. Ležali smo u snijegu i posmatrali mjesto u kom je i talijanska vojska pojela posljednju mazgu i svoje snabdijevanje prenijela na »vazdušnu intendanturu« čija komora, u ovoj ljutoj zimi, nije bila baš sasvim sigurna. Šta se moglo vidjeti sa uzvišice?

U centru grada vidjelo se nekoliko snijegom pokrivenih kamiona. Dalje od njih, na raskršću, jedna grupa ljudi išla je cestom prema Rašnovcu. Primjećivao se poneki vojnik kod bunkera na ulazu u grad, a iz rovova u Rašinovcu pomaljale su se glave osmatrača partizanske čete Marka Jckića. Četa je tu držala položaje i doprinosila tome da Italijani promijene svoj način snabdijevanja. Pretražujući dogledom Petrovaöko polje, primijetio sam partizanske osmatrače iznad Revenika i kod kolunićke crkve. Sličan prizor otkrio sam i oko ceste za Drinić, na padinama Đurinoviče. Čete Petrovačkog partizanskog bataljona bile su na položaju. Grad je bio »obezbijeđen« sa svih strana, pa zbratimljena vojska okupatora i domaćih

sluga nije mogla dalje od žice. Oštra bura koja je dopirala sa okolnih planina i od koje su crvenile uši i pucala koža na obrazima, ponekad bi nanijela do nas zvuke koji su odavali život u gradu, a činilo mi se, mada je to bilo uobrazilja da se osjećao i prijatan miris škije kojom su šverceri snabdjeli Petrovac.

—- Vidi, druže komandante, sijeku ono drvo kod džamije — obrati mi se i reče komandir Gojko.

— To je jedini način da se ogriju — odvratih i dogleđ oborih prema Dževaru.

Tu spazih čovjeka kako prtinom, duboko usječenom u snijegu, ide prema žici. To izazva moje podozrenje, jer niko od seljaka tih dana nije išao u grad. »Šta li će sad biti?« — pomislih i dogled zađržah na čovjeku, koji se, s naporom, približavao prvim rovovima i ogradi od bodljikave žice. Kad se pr'imače žici, iz bunkera izađe vojnik i pođe mu u susret. Došljak poče pokazivati rukom prema zaseoku odakle je došao. Odjednom se so us ti na snijeg. Vojnik ga uhvati za ruku i pridiže, pa pođe s njim prema centru grada. Obojica uđoše u poveću zgradu i tako ih izgubih iz vida. Ostali smo još malo na Ježevcu i prokomentardsali dolazak čovjeka iz Dževara u Petrovac. Zatim smo se vratili u jedinice.

Došli smo u Bukovaču, gdje se nalazila Gojkova četa. Ostao sam kod nje i prenoćio. Zašto je čovjek iz Dževara došao u grad? O tome sam dugo razmišljao i to razmišljanje dovelo me na ideju da pošaljem nekog povjerljivog u Petrovac. Svjestan sam bio opasnosti koioj bi taj čovjek bio izložen. Isto tako, znao sam da će to, u velikoj mjeri, zavisiti od čovjeka koga pošaljem. Ukoliko pošaljem inteligentna, pronicljiva i snalažljiva čovjeka, utoliko će opasnost po njegov život biti manja. Znao sam da će to zavisiti i od podozrivosti Maninih četnika prema tom čovjeku, a oni su posebno bili podozrivi prema Driniću. Dobro sam poznavao ljude iz Bukovače, Vaganca i Drinića i počeo sam ih »zagledati sa svih strana«. Trebalo je izabrati najpogodnijeg. Zagledajući ih tako, sveo sam ih na uži izbor. Jedan iz Drinića isticao se u svemu, pa sam se odlučio da njega pošaljem u Petrovac.

Sutradan krenuo sam u Drinić. O namjeri da pošaljem čovjeka u Petrovac, i o izboru tog čovjeka, nisam nikom govorio. Ali, htio sam da i sebe provjerim u pogledu izbora čovjeka, pa sam navratio u zaselak Špirići. Tamo je bio rukovodilac partijske organizacije. Našao sam ga i sa njim poveo razgovor o jednoj porodici koja nam je pravila izvjesne smetnje i u koju nismo bili sasvim sigurni. Tako sam ga naveo i na razgovor o pojedinim ljudima iz Drinića. Kad sam mu pomenuo Milu Banjca, kog sam odlučio da pošaljem u Petrovac, promijenio je položaj na stolici i dao ovakvu ocjenu:

— To je pravi pravcati kulak. Znam da više voli. . . nego nas, ali to ne ispoljava. Ja bih to»a . . .

— Kako, kad je njegov sin Dušan odličan puškomitraljezac u Prvoj četi? — upitah.

— Ma znaš, jest njegov Dušan borac, ali, ja tebi kažem, Mile je kulak i to žestoki. To treba ... — odgovori sagovomik i nervozno se počeša po desnoj butini. Ja se osmijehnuh. Uzgred rekoh:

— E, da imamo više takvih kulaka!

Zadržao sam se duže u razgovoru, a zatim krenuo prema drugom zaseoku — Banjcima. Stigao sam kući Mile Banjca. Sa mnom su bila oba kurira. Mile je, kao i obično, radio nešto oko kuće, pa sam rekao da ga pozovu. Cim dođe i pozdravi se, Mile reče ženi svog brata Tome da spremi večeru. On uze bocu i fildžane i natoči šljivovicu. Ispismo piće i Mile poče sipati ponovo. Ja se usprotiviti. On, uz uobičajenu zdravicu, punu želja za uspjeh partizana u borbi protiv ustaša i četnika, iskapi svoj drugi fildžan. Dok je Mile nazdravljao, Mileva je stavila tavu na šporet i u njoj je već počela da cvrči isječena pršuta. Mile dohvati pogaču, poče je sjeći i komade pogače stavljati na sto pred nas. Uzeh jedan komad, mek i spužvast, pa se, sa osmijehom, obratih Mili:

— A ti onako srednjački, a?

— Kulački — nasmija se Mile ,pa spusti nož na sto.

Mileva stavi tavu na sto. Miris zagrijane pršute osjeti se neposrednije i neodoljivo nas zagolica. Večerasmo.

Tu smo d prenoćili. Spavao sam u jednoj sobici ,u potkrovlju. Pred spavanje zadržao sam Milu i razgovarao

s njim o uspostavljanju veze sa Petrovcem. Bili smo sami. Kad sam ga upitao da li bi se prihvatio zadatka da ode u Petrovac i ispita stanje, odgovorio je:

— Samo još to treba! Vidiš, bolan, kako mi govore da sam kulak, a ja trideset godina štrapam balvane i sve što imam zaradio sam sa ovih deset prstiju — ispuži Mile ruke i pokaza žuljevite dlanove. »Ja eksploatator! Pipni! Jesu li ovo donovi, ili koža?!«

— Ne misle oni tako, Mile — prekidoh ga i opet se vratih na Petrovac, podvlačeći značaj uspostavljanja veze.

— Rizično, rizično! — poče klimati glavom Mile, — ali kad ti kažeš ići ću pa što Bog da.

— Za izvršenje takvog zadatka samo se na tebe mogu osloniti, Mile. Znam da možeš platiti glavom, ali znam, isto tako, da nećeš reći ništa što bi nama moglo škoditi pa da te ne znam kako muče.

— Za to garantujem — upade Mile.

— Sutra rano, Mile, krenućeš za Petrovac. Naići ćeš na naše položaje ispod Đurinovače. Ako te partizani zaustave, pofcazaćeš propusnicu koju ću ti dati i oni će te pustiti. Kod žice i rovova dočekaće te neprijatelj. Za njega moja propusnica ne važi i od tog časa sve je u tvojim rukama. Možda će biti najbolje da kažeš da ti je neko bolestan i da si došao da tražiš lijek u apoteci. Sumnjivo će im biti kako smo te mi pustili, a ti se snađi kako znaš.
O nama govori što god hoćeš, sve što će ti olakšati izvršenje zadatka.

— Ako poslije neko kaže da sam govorio loše o partizanima, šta će onda biti — priupita Mile.

— Ništa. Ja to znam — odgovorih.

— Sad je važno uspostaviti vezu sa Petrovcem i doznati kakvo je raspoloženje domobrana i četnika i kako se drže Italijani. Znaš da iz Petrovca ne mogu maknuti. Dobro smo ih stegnuli, pa da vidimo nadaju li se kakvom izlazu. Doznaj, ako ikako budeš mogao, ko je komandir domobranske satnije, odakle je i čime se bavio prije rata. Kad se vratiš, meni ćeš lično sve reći. Nikom drugom ne smiješ reći ni riječi! Za sve druge u Petrovac si išao da tražiš lijek za ženu. Šta misliš ti o tom svemu?

— Mislim da je vrlo opasno i da mi može cvrknuti glava kao šibica. Ali, daj mi propusnicu, pa što Bog da\i sveti Nikola — odgovori ozbiljno Mile.

Uzeh notes, napisah propusnicu za Petrovac i dadoh je Mili, Još jednom napomenuh da bude oprezan. Na tom smo završili razgovor. Mile mi je poželio dobro spavanje i izašao.

Sutradan je Mile krenuo za Petrovac. U Bari je naišao na partizane Prve čete. Produžio je mimo njih ,kao da ih nije ni primijetio. Na poziv je stao i pokazao propusnicu. Pustili su ga. Prema Milinom kazivanju i pričanju onih koji su tada bili u Petrovcu, a docnije se predali, stvar se dalje odvijala ovako:

Prošavši Dževar, Mile se približavao žici. Neprijateljski osmatrač ga je primijetio čim se pomolio od zaseoka i javio posadi rovova i bunkera. Čekali su ga. Kad je stigao, oko njega se okupilo nekoliko voinika. Počeli su razgovarati. Tog časa prilazila je i iedna gruna četnika.

— Je li te poslao Zorić da špijuniraš, majku ti brkatu? — počeli su četnici, prije nego su stigli.

— Šta ja imam sa Zorićem, ljudi! — začudi se Mile i tek tad poznade Manu, koji mu priđe i poče ga udarati. Domobrani se umiješaše, a Mile se Okuraži, pa gurnu četnika i poče psovati.

— ... majku tebi i Zoriću. Ti ovdje kažeš da sam Zorićev špijun, a on gore — da sam kulak i klasni neprijatelj. Dosta mi je i tebe i komunističkih parola. Ja sam metnuo glavu u torbu i došao da tražim lijek za ženu, a ne da špijuniram. Mile htjede još nešto reći, a Mane trže revolver. Domobrani se ispriječiše i rekoše Mani da odstupi. Mile se ponovo ohrabri.

— Meni žena u bunilu već tri dana. Gori kao vatra. Dvije noći ne spavam. Pokušavam da se probijem kroz položaje onih pasa, a ti nasrćeš na me sa revolverom. Eno ti Zorića pa nasrći na nj, a mene pusti na miru! I još da znaš ti, bolan Mane: ja sam za prijateljstvo Srba i Hrvata, bez Zorića i tih perjaša.

Domobrani se pogledaše. Mane stavi pištolj u futrolu, malo se smiri, a zatim, bacivši mrk, prijeteći pogled prema Mili, reče:

— Dobro te Zorić naučio šta ćeš govoriti, ali, Božju ti majku, to ti neće pomoći. Taiko ti, kad si s njim, govoriš protiv mene i kralja.

— Ma zar ja? — trže se Mile i htjede još nešto reći, ali ga domobrani prekinuše i kazaše da ide pred njima, prema komandi. Mane opsova, pa se okrenu i uputi ka Bišćanima.

Stigavši pred komandu satnije, jedan domobran se pope uza stepenice, zakuca na vrata, pa uđe. Javi se dežurnom i kaza da je doveo jednog čovjeka koji je došao u Petrovac iz Drinića. Dežurni reče da ga uvedu. Domobran ponovo otvori vrata i reče Mili da uđe.

— Pomozi Bog! — javi se Mile s vrata.

— Za dom! — odvrati oštro dežurni i reče da se kod njih tako pozdravlja. Mile, skrušeno, stade do zida, a kad vidje da dežurni stavlja hartiju u mašinu, poče da se izgovara.

— Ma znaš, gospodine naredniče, ne može jadni seljak da se snađe, ja, onako bratski da vam kažem to je najljepše. Za dom! Ko ne bi bio za dom?! Ali, oni gore, kad bi to čuli, ubili bi me kao psa. I oni kažu: »Ne smiješ govoriti »pomozi Bog«!. Vele, naš je pozdrav: »Smrt fašizmu, a odgovor — sloboda narodu«. Mane me jesenas uhvati u Bulkovači i kaže: »Nikad više da takav pozdrav nisam čuo. Naš je pozdrav« — veli — »Za . ..

Kad izusti ono »Za«, Mile proguta pljuvačku, a dežurni osjeti pa mu reče:

— Za kralja i otadžbinu! Znamo mi to, majku vam vašu!

— Znam ja, gospodine da vi znate, znam. **Sta** će kukavni seljak. Onaj traži ovako ,ovaj onako, a seljak, gospodine, misli da je najbolje kad pozdravi po starom. To je, meni se čini, isto kao kad bi rekao: Za dom! To je, kako bi to rekli oni Zorićevi lopovi, politički najispravnije. Ko bi, gospodine, bio protiv doma. I ja sam za dom.

DOk je Mile ovo govorio, dežurni je, nalakćen nad pisaćom mašinom, slušao. I ko zna dokle bi to trajalo da Mile nije neoprezno pomjerio desnu nogu i srušio drva naslagana uz peć. To je uzbudilo komandanta satnije, pa je otvorio vrata i kad je vidio Milu, rekao:

— Ko je taj?
— Komunista iz Drinića — odgovori dežurni.
— Iz Drinića! — začudi se satnik i, pruživši ruku prema Mili, kaza da uđe u njegovu kancelariju. Mile uđe. Satnik mu pokaza stolicu i reče da sjedne. Zatim, uze cigaretu i pruži Mili, pa poče šetati po kancelariji. Kad vidje kako Mile strasno uvlači dim, on ga zapita:
— Ima li kod vas duvana?
— Nema, gospodine kapetane — odgovori Mile.
— Pa kako se snalazite?
— Nikako, pušimo 'rastov list. Snašli bi se sami, ali ne smijemo pisnuti od partizana. Ako pokušaš da nabaviš odnekud škije — kažu to je švercersko i talijansko, pa ode glava kao da je Bog ni dao nije — stade da objašnjava Mile, a satnik ga priupita:
— Pa što vas ne puste u Petrovac? Možete doći i kupiti duvana. — Mile ne reče ništa, samo se malo osmijebnu i podiže lijevu ruku pa je ponovo spusti na koljeno. Satnik postavi drugo pitanje:
— Ko komandu je tim jedinicama koje se nalaze oko Petrovca, ko je tu glavni komandant?
Mile se malo zamisli, htjede nešto reći i odjednom zastade. Satnik sjede na stolicu pored njega, ponudi mu još jednu cigaretu, a Mile kaza:
— Ma znate, gospodine kapetane, nije nama lako. Sumnjate vi, sumnjaju četnici ,sumnjaju Talijani, a ne vjeruju ni partizani. Još kad mi kažu: »Ti si, Mile, kulak, živiš od tuđeg znoja«! Kud će sad jadni seljak? — ustade i zaboravi se Mile pa stegnutom pesnicom udari po stolu.
— Stvarno vam nije lako — reče satnik. — Teško se snaći u ovoj mutnoj situaciji kad se ne zna ni ko je za koga ni ko je s kim. Ljudi se povukli u sebe i ćute, sustežu se, plaše se, misle da ne mogu reći ni ono što svak zna. Eto i ti. Ja pitam ko je komandant, a ti oklijevaš mada to svak zna.
— Ma kad bih ja znao da se to neće čuti, rekao bih ja sve. Al nije lako biti u mojoj koži — zabrinuto odgovori Mile, a satnik dobaci:
— Osim mene i tebe nko neće znati o čemu smo razgovarali. U to budi siguran.

Mile se opet zamisli, ustade, pa kao u svojoj kući poče hodati po satnikovoj kancelariji. Satnik mu kaza svoje ime, odakle je rodom i od kad je u Petrovcu. Tad i Mile poče:

— Te položaje drže partizani Petrovačkog bataljona. Komandant im je Milan Zorić iz Drvara. Komandir čete, koja drži položaje tuda oko Dževara i Gorinčana je isto iz Drvara — Gojko Trikić. Druge, Boga mi, ne znam.

— Veliš da prema vama seljacima nisu dobri i da vam ne vjeruju — priupita satnik, kad Mile zastade.

— Ne kažem da nisu, ne kažem. Ima i dobrih, ali ima i onih koji misle da znaju više od Staljina. S njima čovjek ne može ni riječ progovoriti. Odmah kažu: »Važno je kako će to biti politički«. Teško meni sad kad se vratim! Ako ne bude Zorića, otići će mi glava kao da je nikad nije ni bilo na ramenu.

— A zar je Zorić dobar?

— Ne kažem ja, **gospodine kapetane,** da je dobar, **ali** nije ni **tako** zagrižen. S **njim** se može **razgovarati. Sto on** kaže u **to** budi siguran. Smijem li ja njemu reći da sam bio **s** Vama? — upita, najzad, Mile.

— Kaži, slobodno. Ja sam satnik Adem Kurtović. Ranije sam bio gardijski kapetan u Beogradu, a sad sam ovdje u ovoj pustinji.

— A kako ću s četnicima, gospodine kapetane — stuži se Mile.

— Moji ljudi će te sprovesti do žice, a dalje kako znaš. Ako opet dođeš u Petrovac, javi se meni slobodno. Evo ti i ovo — kaza satnik i uze kutiju cigareta pa pruži Mili. — Dežurni će narediti da te sprovedu.

— Molim Vas ja sam došao po lijek za ženu. Ima veliku vatru, pa ne znam šta ću s njom. Kako bih ja došao do apoteke?

— Tu ja ne mogu mnogo. Tuda će te sprovesti, pa ih zamoli da te puste da kupiš lijek — kaza satnik pa se pozdravi sa seljakom i predade ga vojnicima koji su ga doveli. Dežurnog pozva u kancelariju i reče mu kako da postupa sa Milom. Kad ga otpusti, dežurni dade naređenje vojnicima.

Vojnici sa Milom krenuše. Kad naiđoše pored apoteke, Mile ih zamoli da mu dozvole da kupi lijek. Odobriše mu i on uđe u apoteku. Zateče apotekara Zlatana. Bili su stari poznanici ,ali se Zlatan držao kao da ga ne pozna. Mile je to shvatio, pa je odmah zatražio liiek. Uz lijek Zlatan mu je zamotao i malo škije. Držeći paketić u rukama, Mile izađe, pa sa vojnicima krenu prema žici i cesti za Drinić.

Dočekao sam ga u njegovoj kući. Čim je prekoračio prag, pozdravili smo se pred ukućanima. Zatim smo otišli u.sobu u kojoj sam prenoćio. Mile mi je ispričao sve. Zaključio sam da je satnik Kurtović svjestan položaja u kom se nalazi i da bi se na njega moglo uticati. Odlučio sam da mu napišem pismo. Mili isam rekao da će morati za dva-tri dana ponovo u Petrovac. Izgovor za ponovni odlazak, dogovorili smo se, da opet bude ženina bolest. Ona je morala ostati i dalje u postelji. Mile je tada izašao, a ja sam napisao pismo:

»Gospodinu štitniku

ADEMU KURTOVIĆU

Petrovac

Čovjek koji je bio kod Vas pun je najljepših utisaka o Vama. Cijeneći Vas po onom što mi je \ón rekao, otvoreno Vam kažem čudi me da ste sebi dozvolili stupanje u službu zločinca Pavelića. Bez obzira na težinu okolnosti koje su Vas dovele u takav položaj, to je za čovjeka, koji ima imalo patriotizma i poštenja, neshvatljivo. Ako dijelite ovo mišljenje da mnom, stojim Vam na raspoloženju i učiniću sve da se iz tako nezavidnog položaja izvučete.

Javite mi po onom koji Vam ovo pismo donese.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Petrovačkog bataljona
Komandant
Milan N. Zorić«

Mili sam predao pismo i novu propusnicu za Petrovac. Podvukao sam potrebu opreznosti i kazao da pismo mora biti uručeno lično Kurtoviću za dva-tri dana. Prenoćio

sam još jednu noć kod Mile i sutradan krenuo u Smoljanu.

Peti dan ponovo sam došao u Drinić. Mile je bio u Petrovcu i donio mi odgovor. Evo šta je Kurtović napisao:

»Komandantu gospodinu Zoriću

Položaj

Cijenjeni gospodine,

Vaše pismo sam dobio i ne mogu da kažem da niste u pravu. Ali, ì Vi sia Vašom političkom orijentacijom niste izlabvali streàan put. Ja se u tom pogledu ne mogu s:a Vama složiti. Smatram da stvar treba postaviti na nacionalnoj osnlovi. Bio sam oficir kraljeve garde u Beogradu i za mene je Njegovo Veličanstvo i sud svetinja. Na toj osnovi spreman sam da sarađujem sa Vama.

S poštovanjem *Satnik*
Adem Kurtović

Pročitavši odgovor, zadržao sam se poduže u razgovoru sa Milom. On mi je iznio svoje utiske i mišljenje. Razgovarali smo i o četnicima i Italij anima, njihovom odnosu prema Kurtoviću i njegovim vojnicima. Zatim sam rekao Mili da će morati i po treći put ići u Petrovac. Tada sam pošao za Šobotovac i Mili dobacio da žena leži još nekoliko dana u postelji.

Idući prema Sobotovcu, razmišljao sam o Kurtovićevom pismu. Ništa nelogično u njemu nije bilo, osim tvrdnje da je on za kralja, a služi onima koji su srušili kralja i okupirali Jugoslaviju. Pa, ako stvar treba zasnivati na nacionalnoj osnovi, onda je logično da se izborimo za izbacivanje okupatora iz naše zemlje i sami odlučimo o našem političkom uređenju.

U tom smislu napisao sam odgovor Kurtoviću. Kad sam se vratio iz Šobotovca ,predao sam pismo Mili. Mile je i ovo pismo uspješno predao Kurtoviću i od njega donio odgovor. Ovog puta Kurtović se sa mnom potpuno složio. Prihvatio je moja objašnjenja u pogledu borbe za nacio-

nalno oslobođenje, shvatio to kao osnovni zadatak i izrazio spremnost da nešto učini.

Uslijedilo je novo pismo i još jedan Milin odlazak u Petrovac. U ovom pismu postavio sam zahtjev Kurtoviću za predaju satnije. Naveo sam uslove: prvo, da svi njeni pripadnici mogu ostati u partizanima ako to žele. U tom slučaju zadržavaju svoje oružje i opremu i uvrštavaju se u jedinice Petrovačkog bataljona po desetinama. Drugo, svi mogu ići kud žele, samo u ovom slučaju ostavljaju oružje, municiju i opremu, osim odjeće i obuće. Naglasio sam da mi na sebe primamo obavezu da ih prebacimo u istočnu Bosnu i Slavoniju, odakle je većina domobrana bila rodom. Treće, pošto je satnija bila pretežno sastavljena od Muslimana, naveo sam da se onima koji ostaju u partizanima neće praviti smetnja u pogledu vjere i ishrane. I, četvrto, ako prihvati navedene uslove ,da sa satnijom, treći dan po dobijanju ovog pisma ,izađe prema Gorinčanima u sječu drva. To je trebalo da bude znak za prihvatanje uslova (predaje. Poslije toga, ja sam bio dužan da naredim jedinicama da se odmaknu od Petrovca i prošire obruč, kako bi se lalkše izvršila predaja.

I ovo pismo Mile je odnio Kurtoviću. Ja sam se zadržao kod Prve čete u očekivanju Kurtovićeve odluke. Mile se vratio bez odgovora koji nisam ni tražio, ni očekivao. Rekao mi je da ga je Kurtović dobro primio, dao mu dosta duvana i obezibijedio povratak. O predaji koju sam tražio Mile nije ništa znao, niti mu je Kurtović nešto o tome rekao. Da li će satnija izaći u drva — po tome se mogla znati Kurtovićeva odluka, pa sam to kod Prve čete čekao.

Po selima se počelo pričati kako se Mile bavi švercom. Snašao se kulak i kod Zorića — proturili su glasove zli jezici. Neki su znali da Milina žena nije bolesna, pa je to još više pojačavalo sumnju i omogućavalo širenje takvih glasova. Mile mi se žalio. Kad sam mu rekao da to pronose oni koji nisu nizašta sposobni već za to, umirio se.

Određenog dana iz Petrovca prema Gorinčanima krenula je Kurtovićeva satnija. Došla je na domak položaja Prve čete, nasjekla drva i vratila se u Petrovac. Izdao

sam naređenje četama da se odmaknu od Petrovca. Blokada lje malo popustila. Štab Bataljona bio je u Medenom Polju, u 'kući Velj'ka Jarića, na suprotnoj strani Petrovca. Nikom u Štabu o vezi sa Kurtovićem nisam ništa rekao. Nismo se više dana vidjeli.

U to vrijeme došao je u Štab Bataljona politički komesar Petog krajiškog odreda. Ozbiljno se ljutio zbog odmicanja jedinica od Petrovca i izgrdio članove Štaba Bataljona. Rečeno mu je da je to učinio komandant, ali ništa nije pomoglo. Najzad, smirio se i napisao komandantu Bataljona pismo.

Ja sam napisao pismo Kurtoviću i precizirao nač.n predaje satnije. Trebalo je da satnija 20. marta krene prema Đurinovači »u drva«. Od Dževara, rečeno je, da se kreće u koloni cestom za Drinić i gdje naiđe na partizanskog stražara da tu odloži oružje i produži pokret cestom. Dalji postupak naglašeno je da će biti odlučen na licu mjesta. Milu sam poslao u Petrovac i krenuo u Medeno Polje Štabu Bataljona.

Stigavši do Štaba, pošao sam uza stepenice. Tog časa iz kuće je izašao komesar Odreda. Pošao je za Bjelaj i sreo se sa mnom na stepeništu. Sa mnom se zagrlio i porazgovarao. Ništa mi nije rekao u vezi odmicanja jedinica od Petrovca. Članovi Štaba Bataljona stajali su pred vratima i posmatrali nas. Kad je komesar otišao, ušao sam u kuću. Skoro u jedan glas su me dočekali:

— Umalo nas ne zgazi, a tebi ništa ne reče!

— Zašto? — zapitah.

— Zbog odmicanja jedinica od Petrovca. Kaže da je co oportunizam, izdaja borbe i svašta. Evo pa vidi — rekoše i dadoše mi pismo koje mi je napisao komesar odreda i ostavio u Štabu da mi predaju kad dođem.

Otvorih pismo i počeh čitati:

Druže Milane,

Kad te čovjek ne bi poznavao mislio bi da si totalna *neznalica. To ti je, druže, čisti oportunizam. Gdje je tu politički smisao i realnost koju komunista — rukovodilac*

— *mora da ima. Neprijatelj je u teškoj situaciji, a ti mu*

svojim naređenjem olakšavaš položaj. Naredio sam Štabu da odmah vrati jedinice rva stare položaje.

Pozdrav

Ilija.

— Da li ćemo narediti da se jedinice vrate na stare položaje? — zapitao me komesar bataljona.

— Ne! — odgovorih. — Ja ću naređivati jedinicama sve što bude trebalo.

Kad sam im pročitao pismo koje mi je napisao komesar Odreda, rekli su:

— To nije ništa prema onom kako smo se mi proveli.

Zamjenik političkog komesara Bataljona je dodao:

— Znam ja Iliju!

— I ja ga dobro znam — odgovorih.

Tako se završio razgovor u vezi naređenja komesara Odreda. Jedinice su ostale na položajima koje su zauzele po prethodnom naređenju komandanta Bataljona. Prenoćio sam u Štabu i rano krenuo na položaje Druge čete, komandira Marka Jokića. Kod nje sam ostao u toku dana. Noć je iskorištena za pökret. Sa položaja ispred Suvaje, Druga četa izvršila je pokret u toku noći i stigla u Bukovaču. Tu sam je rasporedio oko ceste Petrovac — Drinić, zajedno sa Prvom četom, koja se odranije nalazila na tom mje/stu. To je bila mjera predostrožnosti, jer, i pored pristanka satnika Kurtovića, neprijatelju se nije smjelo potpuno vjerovati. Pomišljao sam na to da i neprijatelj može ovo iskoristiti, napasti nas i nanijeti nam gubitke. Zbog svega toga pojačao sam položaje Prve čete. Naše jedinice bile su 'spremne za svaku eventualnost. Iznenađenje je bilo isključeno.

Bile su izvršene i druge pripreme. Preko omladinske organizacije iz Drinića i Bukovače pripremljena je omladina za doček vojnika Kurtovićeve satnije. Omladinske čete, sa crvenim zastavama, čekale su u Bukovači.

Najzad, osvanuo je 20. mart. Osmatrač sa Đurinovače, sa kim je postojala telefonska veza, budno je pratio sve što se događalo u Petrovcu. Oko devet časova primijetio je izlazak neprijateljskih vojnika iz Petrovca. Išli su prema Gorinčanima ,isto onako kao kad su imali zadatak da

nas i jeku drva. Kad su se udaljili od Petrovca, počeli su se svijati u kolonu i izlaziti na cestu za Drinić. Intervencija Italijana, čega se pribojavao Kurtović, već je bila izbjegnuta, jer se satnija dosta udaljila od Petrovca.

Osmatrač sa Đurinovače pratio je pokret i izvještavao. Čete u zasjedi oko ceste bile su spremne i za borbu i za doček u slučaju predaje. O tom su imale jasna naređenja. Ugovoren je i znak za slučaj da neprijatelj pokuša izvršiti napad. Stražar je bio na cesti, na mjestu gdje je trebalo Odložiti oružje. Njega su dobro vidjeli partizani Prve i Druge čete sa Bukovačkog brda i Podđurinovače, gdje su bili u zasjedi.

Satnik Adem Kurtović išao je na čelu satnije. Sa njim se nalazio i njegov oficir Meho Kapidžić. Stigavši do stražara na cesti, Kurtović je zaustavio satniju i naredio vojnicima da tu ostave oružje.

Na gomili se brzo našlo pedesetak pušaka, šest pušfcomitraljeza, nekoliko revolvera, oko pedeset šljemova, osamdeset fišeklija i oko deset hiljada metaka. Kad je to sve složeno, Kurtović je krenuo cestom. Za njim su pošli i svi ostali vojnici.

Dočekali smo ih kod škole u Bukovači. Upoznao sam se sa Kurtovićem i Kapidžićem i jednim narednikom, čijeg se imena ne sjećam. Kurtović je postrojio satniju, rekao vojnicima nekoliko riječi i predstavio im mene kao komandanta Petrovačke »bojne«. Prema satniji odmah su se postrojile i omladinske čete Drinića i Bukovače. Mi smo se tako našli u centru i ja sam im govorio o opštoj vojno-političkoj situaciji, položaju fašističkih sila i njihove tvorevine »Nezavisne Države Hrvatske«, ciljevima naše narodnooslobodilačke borbe i o potrebi da se za te ciljeve bore svi pošteni ljudi u našoj zemlji. Ponovio sam uslove predaje i rekao da oni koji hoće mogu ostati u partizanima ili otići kud žele, svojim kućama. Naglasio sam da odluku mogu donijeti odmah, a i za dan-dva, kada se bar donekle, upoznaju sa našim uslovima života i borbe.

Najzad, upoznao sam prisutne da je Mile Banjac, za kog se počelo govoriti da se bavi švercom, mnogo doprinio ovom uspjehu — sporazumu o predaji domobranske satnije.

Tad je nastalo pravo narodno veselje. Omladina je pjevala i igrala, zajedno sa partizanima i domobranima koji su se predali. Pred noć, domobrani su raspoređeni po kućama na spavanje. Ad em Kurtović, Meho Kapidžić i ja otišli smo sa Milom Banjcem njegovoj kući na komak.

Gostoljubiva porodica Mile Banjca i ovom prilikom učinila je sve da bi slavlje u vezi predaje satnije bilo što potpunije. Mile je »služio« šljivovicu i cigarete koje je dobio od Adema Kurtovića prilikom dolaska u Petrovac. Kurtović i Kapidžić upoznali su me podrobnije o svojim vojnicima i rekli šta se od kog može očekivati. Za jednog, koji je bio hodža po zanimanju, rekli su da neće dugo moći bez Petrovca. Za jednog podoficira, Muslimana, kazali su da je vrlo dobar i pouzdan, ali da se još nije definitivno odlučio šta će da uradi. Njih dvojica riješili su da odu u svoj rodni kraj i tamo odluče šta će da'lje raditi.

Dvadeset drugog marta svi smo otišli u Smoljanu. Tamo je održana priredba za vojnike Kurtovićeve satnije. Doček je bio svečan kao i u Driniću i Bukovači. Ovdje je donijeta i definitivna odluka. Hodža je tražio da se vrati u Petrovac i ponudio se da nam dostavlja podatke iz Petrovca. Obavještenja koja mi je o njemu dao Kurtović bila su dovoljna da shvatim u čemu je stvar. Njega, i onog podoficira za kojeg je Kurtović rekao da je dobar, Sava Novaković i Mile Spegar otpratili su nazad u Petrovac. Svi ostali izrazili su želju da idu svojim kućama. Adem Kurćeni kućama preko Prvog krajiškog odreda. Adem Kurtović i Meho Kapidžić upućeni su, preko istog odreda, u svoj kraj.

U Petrovcu je zavladala panika. Počelo je osipanje i Maninih četnika. Slične posljedice nastale su i u drugim garnizonima. Predaja neprijateljske satnije, u vrijeme koje se može smatrati ranim periodom ustanka, imalo je i vojni i politički značaj na našem terenu. Vjera u moć Pavelićeve »Nezavisne Države« ozbiljno je uzdrmana.

Komesar Petog krajiškog odreda izvinjavao se za napisano pismo komandantu Petrovačkog bataljona i govorio da ni u snu nije mogao sanjati da bi se tako nešto moglo desiti.

VLADO KECMAN

PARTIJSKI ZADATAK

Primicao se kraj januara 1942. godine. Na jednom partijskom sastanku bukovačke ćelije KPJ, koja je formirana po drugi put u našem selu, sekretar organizacije drug Toma Morača reče Miči Kačaru i meni:

— Drugovi, na ovom našem sastanku moramo se dogovoriti i odlučiti ko će i šta raditi u našoj organizaciji. Vidite, imamo pred sobom velike zadatke. Ne možemo dalje zamisliti razvoj narođnooislobodilačfce borbe, a da nemamo organiziranu i razvijenu narodnu vlast, koju narod itìkreno podržava i želi. Drugo važno pitanje je omladina, SKOJ i sve organizacije koje mladima pripadaju, kao što su NOS BiH, omladinska radna četa, četa predvojničke obuke, pjevački hor, tečaj za opismen javan je i organizacija pionira. Pored toga, treba raditi na proširenju naše partijske organizacije. Moramo neke ljude kandidovati za Partiju. Danas sam dobio direktivu da formiramo i grupu partijskih simpatizera. Sami već znate da imamo i radnu četu našeg sela.

Na ovom sastanku smo opširno diskutovali o radu svake od ovih organizacija, o zadacima koji stoje pred organizacijom i kako ih ona izvršava. Odmah smo se kritički osvrtali prema sebi i drugima, kako je ko shvatio partijske zadatke. Postojao je od ranije sačinjen raspored rada. Tako su svi sektori rada u partijskoj ćeliji bili obuhvaćeni. Drug Toma je bio naš sekretar pa smo ga smatrali odgovornim za rad organizacije. On je radio na pitanjima aktivnosti Mjesnog narodnooslobodilačkog odbora u selu

i sve drugo što je bilo u vezi s tim poslovima. Mićo Kačar je bio zadužen za rad sa Ilijom Moračom, Nikolom Bajićem i Nadom Balaban, koji su bili kandidati za Partiju. Mislim da je tih dana bio kandidovan za člana Partije i Drago Lazulkić.

Ja sam bio zadužen za rad sa omladinom, jer sam bio i sekretar aktiva SKOJ-a u selu. Ovaj sastanak je osobito pozitivno ocijenio rad sa omladinom, jer smo već u to vrijeme imali 62 skojevca u selu, a organizacija NOS BiH je bila obuhvatila sve omladince i omladinke u svoje redove. Van organizacije nije bio niko iz redova omladine i djece. Tečaj[1] za opismenjavanje je takođe odlično radio, pjevački hor i diletantska sekcija bili su veoma aktivni.

Upravo zbog toga drug Toma reče: »Drugovi, uvodi se novi metod rada Partije. Treba još večeras odrediti i grupu partijskih simpatizera. Ja mislim da sad na ovom sastanku odredimo koga ćemo u našoj partijskoj ćeliji zadužiti da radi sa ovim drugovima, a onda ćemo odrediti koje ćemo ljude Odabrati u tu grupu. Predlažem da sa partijskim simpatizerima radi drug Vlado. On je uspio da dobro organizuje rad sa omladinom, pa će sigurno dobro i uspješno raditi i sa partijskim simpatizerima.

Toma nije ni završio svoje izlaganje, a ja sam protestvovao. Htio sam da radim samo sa omladinom. Mojoj želji ipak nije udovoljeno. Toma i Mićo su obrazlagali da su u radu sa omladinom angažovani još neki omladinci i omladinke, pa je neophodno da ja prihvatim i ovu dužnost. Ovaj prijedlog jednoglasno su prihvatili.

Tako je i bilo. Nisam se mogao poslije toga suprotstaviti. Pristao sam da radim i sa grupom partijskih simpatizera u selu.

U grupu smo izabrali sljedeće drugove iz našeg sela: Iliju (Jove) Keomana, Stevana Bosnića, Luku Stupara, Iliju Balabana, Dragoljuba Kecmana, Jovu Balabana, Blažu i Trivuna Lukića, Savu i Jovu Rončevića, Trivuna Kovačevi ća, Dušana, Peru i Va ju Moraču, Miloša Rodića, Mitra Kuačića, Obrada Samardžiju i Jovu Kuburića.

Trebalo je da primimo u ovu grupu još nekoliko ljudi, ali smo se dogovorili da omladince i omladinke ne prima-

mo u grupu, jer su oni aktivni kao članovi SKOJ-a, a time su i simpatizeri Partije.

Nakon nekoliko dana sazvao sam sastanak ove grupe partijskih simpatizera i objasnio im da je partijska organizacija našeg sela odlučila da sa njima radim kao sa simpatizerima Partije. Ja sam bio mlađi od svdju njih. Bili su to ozbiljniji ljudi, mnogi od njih su imali djecu stariju od mene. U grupi se nalazio i moj otac Dragoljub. Istinu da kažem bilo mi je teško. Na ovom prvom sastanku objasnio sam drugovima šta je to KPJ, šta su njeni ciljevi i zašto se ona bori, svakako u granicama moje tadašnje mogućnosti. Interesantno je bilo posmatrati držanje ovih ljudi. Svi su oni mislili da su oni već odavno komunisti i otkud sad da »ovaj mladić« njih smatra nekim simpatizerima Partije. Trebalo im je dosta objašnjavati da bi shvatili suštinu i smisao rada sa njima, ali sam stekao utisak da su se ipak na koncu složili sa predlozima. Od mene su zahtijevali češće sastanke. Na svakom novom sastanku postavljali su niz novih pitanja. Jednog dana, sjećam se da je drug Miloš Rodić postavio toliko pitanja vezanih za ciljeve NOB da smo morali do kasno u noć ostati na sastanlku, a ja nisam bio spreman da odgovorim na svako njegovo pitanje. Od toga sastanka morao sam se mnogo piše pripremati za sljedeći sastanak, da me ne bi neko uhvatio »na spavanju«. Ovo mi je bio doleko odgovorniji i teži partijski zadatak, nego rad sa omladinom.

Krajem februara iste godine otišao sam za sekretara OK SKOJ-a za opštinsko područje Smoljane i postao član SK SKOJ-a Bosanski Petrovac. Iskreno sam se radovao mom odlasku iz sela Bukovače, jer sam pretpostavljao da ću biti razriješen zadatka da radim sa ovom grupom partijskih simpatizera i mnogo starijih ljudi od mene. Odmah sam na prvom sastanku bukovačke partijske organizacije postavio da se što prije razriješim rada sa grupom partijskih simpatizera. To sam smatrao normalnim. Međutim, drug Toma Morača se energično suprotstavio, tako da sam ja radio sa ovom grupom sve do kraja juna kada sam rad sa grupom simpatizera predao drugu Iliji Morači, kojeg smo primili u našu bukovačku partijsku ćeliju u vrijeme mog odlaska na područje Smoljane.

Nije bilo sastanka sa "rimom simpatizera Partije, a da oni nisu postavljali pitanje svog prijema u Partiju, pa smo i Morača i ja svaki put morali objašnjavati da će do toga jednog dana doći uikoliko uspješno savladaju propagandni materijal koji smo sa njima čitali i prerađivali.

Osjećao sam veliko zadovoljstvo kada sam docnije, u ratu, saznao da su svi ovi drugovi postali članovi Komunističke partije Jugoslavije.

POVJERLJIV

Štab III krajiške proleterske brigade dobio dopis od CK KPJ u kojem se traži dvadesetak starijih i boljih boraca koje će Personalna uprava Savezne vlade rasporediti na razne poslove u savezne institucije u Beogradu, jer se primicao završetak rata. Zamjenik političkog komesara Petar Lazarević, kao partijski rukovodilac, bio je dužan da svakom borcu napiše karakteristike u kojima je trebalo navesti osnovne podatke o borcu, njegove sposobnosti i slično.

Dođe Nišina Lazarević pa mu reče: »Petre, požuri sa tom karakteristikom!«

»Ama, brate, ni sam ne znaš sta da ti napišem u karakteristici«, reče Petar. »Nisi bio ni komandir ni komesar. Stalno si vukao uz Štab burad za parenje vašljivog rublja, pa sam ne znam šta da ti napišem«.

Na to će Nišina: »Piši, dobar i odan! Može opariti CK KPJ, Saveznu skupštinu i Saveznu vladu!«

III

NEPRIJATELJ NEČE DUGO GAZITI NAŠIM POLJIMA

Talijanima gori pod nogama. Treba kretati, treba se snabdijevati i.treba saobraćaj uspostaviti između garnizona u Bosanskoj krajini, ali kuda i kako, postavljalo se pitanje. Cesta Ključ — Petrovac — Drvar ide preko Bravsk'a, tamo gdje se nalazi partizanska četa koja ih je kod Ključa potukla do nogu. Krenuti preko Bravska za Petrovac nije bilo lako. Ispituju oni situaciju putem obavještajne službe hoće li ih četa propustiti samo da mirno prođu, »oni ne bi ništa dirali, nigdje ne bi svraćali niti se zadržavali«. Znali su, a o tom su bili i obaviješteni preiko njihove obavještajne službe, da Bravskari i Bravska četa ne pristaju na obaveze koje im je Kovačević, ili neko drugi dao. . *¡

Zar pustiti fašiste, neprijatelje naroda i ove zemlje da po njoj mirno gaze? Mi ih nismo ovamo zvali, sami su došli. Sta traže oni u ovoj zemlji? Ko ih je pozvao? Ko ih je ovamo poslao?

O namjerama Talijana da iz Ključa krenu za Petrovac i Drvar, preko Bravska, izviještena je komanda Bataljona, kao i ostale susjedne partizanske jedinice. Dat je predlog da se po mogućnosti još neka jedinica uputi na teren Bravska, ili na neko drugo mjesto u blizini ceste, kako bi se Talijanima pri nailasku nanijeli što veći gu-

bici. U Ključ treba da stignu talijanski vojnici iz Mnkonjića, da pojačaju ovaj garnizon i da zajedničkim snagama pređu preko Bravska u Drvar i Petrovac.

Četvrtog maja 1942. osvanuo je lijep, vedar i sunčan dan. Kao i ranije, jedan vod upućen je rano na Budelj i GologlaVo, kao predstraža. Ostali vodovi bili su u logoru, spremni da stupe u borbu ako se negdje ulkaže potreba. Oismatrači sa ivice šume osmatraju sve pravce kao i ranije. Poslije podne dođe u logor jedan od osmatrača i j'avi da iz Paunovca izlazi neka vojska i da se zaustavlja na ivici šume.

Nije trebalo mnogo razmišljati, to su Talijani krenuli iz Ključa prema Petrovcu. Talijani su izašli na ivicu šume, zaustavili se i vršili izviđanja. »Sada su oprezniji, naučili smo ih pameti«, dobaci neko iz čete. Četa vrši raspored za izlazak na položaje. Mora se raditi oprezno i neprimjetno. Nisko se spustiti ne možemo, pošto su Talijani već izašli na ivicu šume. Treba posjesti najniže kamenjare do kojih se možemo soustiti iz šume da nas vojnici ne primijete.

Kurir je upućen Štabu Bataljona da izvijesti o nailasku talijanskih vojnika. Drugoj četi se nadamo da će stići kao pojačanje na ranije naše traženje. Vod sa Buđelja i Zavolja ne smije se povući da ustaše ne iskoriste njegovo povlačenje i ne dođu nam za leđa. Javljeno je da će stići Krnjeuška i Vodjenička četa, ali do toga momenta još ih nije bilo.

Prema zamišljenom rasporedu, vodovi krenuše na položaje i spustiše se na određeno mjesto. Garonja sprema svoj vod. »Prvi plotun, pa na juriš«, kaže on. Čekaj, Garonja, ovdje treba više da se razmisli. Nismo u neposrednoj blizini, u takvoj zasjedi iz koje možeš skočiti na juriš, potući neprijatelja i povući se. Neprijatelji su brojniji, ima ih preko hiljadu, idu opreznije, a nama nisu stigle ostale jedinice — čete koje su trebalo stići, pa i mi moramo biti mnogo oprezniji.

Lakica Sobot pućka lulicu i nešto vrti glavom. »Ako slučajno naiđu ovamo, onda ćemo ići stalno pored njih, ispod šume, i tući ih jednog po jednog. Vidjećete, ja vam obećavam da ću ja sam ubiti bar desetak fašista«!

Mnogo je bilo izjava sličnih Lakičinoj. To su borci iz tih kuća ispod kojih i pored kojih treba da prolaze Talijani. Poznaju svaki grm, svaki kamen, svaku uvalu i jarugu. Pojedinci govore i o takvim mjestima na kojima će čekati Talijane do neposredne blizine, potući ih, povući se i prebaciti u novu zasjedu. Svi borci su raspoloženi i jedva čekaju nailazak vojnika.

Talijani krenuše sa ivice šume. Obezbjeđenja su im jaka. Prema Visokom i Garičevcu upućene su jake pobočnice. Ka Visokom i partizanima u zasjedi, u desnoj pobočnici za obezbjeđenje glavne kolone, ide oko bataljon vojnika. Lijeva pobočnica preko Garičevca i ispod Klenovca približne je jačine. Glavna kolona sa motornim vozilima krenula je cestom. Takav raspored Talijana partizani nisu očekivali. Lagano kreću, svaku sumnjivu šumicu i uvalu ispituju. Dvogledima prema šumi brižljivo posmatraju. Pobočnica se primiče Garonjinom vodu, koji je bio u zasjedi ispod Visokog, na lijevom krilu čete, prema cesti. Talijani nerado idu prema šumi. Već su počeli da se povijaju naniže, prema cesti. Kad stigoše u neposrednu blizinu Garonjinog voda, cio vod je na njih osuo vatru. Pade nekoliko vojnika, a drugi se povukoše unazad, počeše da odstupaju i bježe, ali pod pritiskom starješina koji su ih tjerali nazad sa pištoljima u ruci, uz podršku artiljerijske vatre, ponovo krenuše u napad i juriš prema zasjedi. Zasjeda ih je ponovo sačekala, osula na njih vatru i odbacila ih nazad. Tada su Talijani na ovaj pravac pridodali jače snage i pOčeli da tuku jakom artiljerijskom vatrom.

Pod jakim pritiskom nadmoćnijih neprijateljskih snaga, podržanih artiljerijskom i minobacačkom vatrom, Garonjin vod bio je prisiljen da se povuče, paralelno sa pravcem nastupanja talijanskih vojnika.

Vidjevši da se vod povukao u šumu, a plašeći se da će ih navući na jaču zasjedu Talijani se spustiše od šume prema cesti i nastaviše pokret paralelno a glavnom kolonom, koja je kretala cestom.

Drugi vod bio je desno od Garonjinog voda, u zasjedi, na južnim padinama Visokog. Desna neprijateljska pobočnica izložila mu je svoj bok. I Drugi vod otvorio je snažnu vatru na Talijane. I on je napao vojnike u koloni,

na šta oni odgovoriše artiljerijskom vatrom, ali ovog puta ne pokušaše juriš na partizansku zasjedu, nego se sa pobočnicom spustiše još niže, prema glavnini svojih snaga i cesti. Sad nastade ono što je Lakica Šobot, puckajući na svoju lulu, govorio. Sad se partizani pojedinačno i po grupama počeše spuštati i ubijati svakog neprijateljskog vojnika koji bi se odvojio iz kolone. Počeše napadati i grupe talijanskih vojnika koji su pokušavali da zađu u selo, ili do ivice šume.

Zbog napada partizana i bojazni da po noći nastave marš, Talijani se razmjestiše oko škole i crkve i pripremiše konačište. Po navici, odjeljenja i grupice počeše da se kreću u selo, u obližnje kuće oko logora, da bi nešto našli, oteli, opljačkali. Lakica Šobot primijeti jednu grupu koja se odvojila i pošla u Donje Babiće. On odmah sa grupom svojih boraca, prijekim putem, pođe u susret talijanskim vojnicima. Vidio ih je u daljini, ulazili su u prve kuće, prevrtali stvari po dvorištu. Trčali su uokolo da vide ima li kokoši ju, ili jaja. Naiđoše na par kokoši ju, zapucaše iz pušaka, pošto kokoši nisu mogli da uhvate. Laikičini borci osuše vatru iz svojih pušaka. Nasmija se Lakica iz sveg glasa. »Eh, stanite, žabari, kod nas ni kokoši nisu besplatno, i to treba platiti! Nema džabovine, ni mesa bez kantara!« Na brzinu borci sa mrtvih talijanskih vojnika skinuše opremu i naoružanje.

Na sličan način prošlo je još nekoliko talijanskih grupa koje su te večeri pošle u selo da pljačkaju. Puškomitraljez nigdje nije tukao, a talijanska komanda i starješine mislili su da to pucaju njihovi vojnici, ubijajući kokoši po selu.

Noć proteče u stalnom uznemiravanju talijanskih vojnika od strane partizana. Nijednog trenutka nismo dozvolili da vojnici mirno i bezbjedno spavaju. Sa svih strana pripucavale su naše patrole i pojedinci na fašističke stražare i na isturena obezbjeđenja. Sutradan Talijani počeše tražiti one što su išli da oretražuju kuće, ubijaju kokoši i ostalo na što nađu živo u selu. Opet ih nekoliko pade lunjajući po selu. Ljuti na sve ovo neprijateljski vojnici zapališe nekoliko kuća.

Partizani nisu imali snage da ih potuku u logoru, kod škole i erkve, pošto ih je bilo mnogo, a u toku noći izgradili su i rovove i obezbijedili se bolje od iznenađenja. Zbog toga, partizani se spustiše u najisturenije kamenjare, čekajući da vojnici krenu prema Petrovcu. Drugi vod prebacio se preko ceste Podsrneticom da bi Talijane napao sa leđa ukoliko bi oni dali jači otpor, ili krenuli u napad prema partizanskoj četi koja im se bočno postavljala.

Do tog vremena stigla je i Druga četa iz Prvog bataljona I krajiškog odreda. I ona se postavila bočno, u produženju Bravtìke čete. Svi su čekali da Talijani krenu naprijed. Lakica sa svojom grupom stalno je uznemiravao vojnike kod škole i pod kućom **Sobotovom.** Narod okolnih zaselaka sa nestrpljenjem je očekivao ishod borbe.

Talijani se nešto uskomešaše u njihovom logoru. Stiže im još jedna kolona iz Ključa, pretežno na kamionima. Nešto su se grupisali i dogovarali. Oni ispod kuće Šobotove počeše da se spremaju i tovare. »Krenuće sigurno prema Petrovcu« prenosi se glas preko veze, od borca do borca niz zasjedu. Partizani su svi na svojim mjestima. Sa nestrpljenjem očekuju u kakvom će rasporedu da krenu talijanski vojnici.

Kolone vojnika počeše da se izdužuju. Krenuše cestom. Naprijed je pješadija i biciklisti, a za njima kolona kamiona. Idu polako i oprezno. Desno u pobočnicu kreće pješadija sa natovarenim mazgaima. Ne smiju da priđu bliže šumi i zasjedi. Daleko su na nekim mjestima i za 500 metara od partizana u zasjedi. Neće biti uspjeha, razgovarali su partizani.

Naređenje komandira čete prenose borci preko veze, svaki u svom pravcu. Prikriveno se spustiše naprijed, do ograda, na odstojanje od neprijateljske pobočnice oko sto metara. Niko iz daljine ne smije otvoriti vatru. Naređenje se prenosi preko veze i Drugoj četi koja se nalazi na desnom krilu.

Svaki borac, skriveno, koristeći se svim zaklonima odmah kreće naprijed za zidove ograde. U četu stiže radosna vijest. Stigle su Knjeuška i Vodjenička četa u Janjila i one će tamo dočekati Talijane sa čela i sa boka.

Raste raspoloženje među partizanima u zasjedi, jača sigurnost i povjerenje u svoje snage.

Sad je sve u redu. »Sad će nam žabari platiti« — došaptavaju se borći. »Zapamtiće kad su prelazili preko Bravska, uikolilko koji ostane živ«! Mali Dušan Babić (Zec) kontroliše teren pred sobom pušikomitr al jezom zaplijenjenim u borbi protiv Talijana više Ključa. Borac trlja ruke i tepa puškomitraljezu: »Dragi moj, sad ćeš ti početi da pozdravljaš svoje stare gospodare! Budi ljubazan prema njima, nemoj da ih štediš«!

Drugovi mu se smiju, pitaju ga: »Šta to pričaš, s kim razgovaraš»? »Razgovaram sa mojim »talijancem«, kažem mu da ni jednoga ne promaši«.

Čelo talijanske kolone stiže kod Mujanovića jezera. Pobočnica prolazi ispod zasjede na odstojanju oko 100 metara. Još niko ne otvara vatru, čelka se najpogodniji momenat da se cijela pobočnica izduži svojim bokom ispred zasjede.

Sada je vrijeme, sad je najpogodnije, razmišlja komandir Oliiša Rada i puškomitraljezom, kojim je on uvijek gađao u složenijim i značajnijim borbama, otvori vatru. Sruči se čitav plotun na deisnu pobočnicu fašističke kolone. Puškomitraljezi tuku brzom vatrom i ne dopuštaju vojnicima da pokušaju bilo kakav otpor prema zasjedi. Mali Dušan vrišti od radosti. Padaju vojnici ,a padaju i mazige natovarene sanducima. Dađoše se u bjelkstvo prema cesti i glavnoj koloni. Partizani skočiše ,pokupiše oružje i opremu, pa se opet skloniše u zasjedu ,za zidove.

Glavna kolona na cesti je zastala. Okrenuše topove prema zalsjedi, otvoriše jaku topovsku vatru, odvojiše jače pješadijske snage i sa pobočnicom, koja je odstupila prema glavnoj koloni, ponovo krenuše prema zasjedi da pokupe svoje mrtve i ranjene vojnike.

Kod partizana još niko nije bio ranjen. Borci se organizovano povulkoše skrivenim putem od zidova da ne bi trpili artiljerijsku vatru.

Talijani pokupiše mrtve i ranjene, dovukoše ih do kamiona, natovariše i lagano u istom rasporedu krenuše naprijed. Vjerovatno su pomislili da su se partizani tim prvim napadom i uspjehom zadovoljili i povukli se nazad

i da će bar sad moći mirno da produže svoj marš prema Petrovcu.

Ivicom šume partizani se brzo prebaciše naprijed, opet se spustiše u zasjedu pokraj kuće Šestine da bi vatrom ispratili italijansku kolonu.

Drugi vod pod Srneticom još nije otvarao vatru. Za ovaj vod boraca Talijani na ovom pravcu nisu ni znali. Najpogodnije mjesto za njega je groblje Cojića i tu su položaji najbliži za prilaze na Glavicu, odakle se najlakše može prebaciti prema cesti i napasti vojnike sa leđa, kada se okrenu i krenu u borbu prema četama koje ih čekaju ispod Janjila. Odluka je donijeta i vod se prebacio do groblja, gdje je čekao početak borbe.

Kolona je lagano kretala kako bi pobočnica, koja ide kroz Jasenovac pješice, mogla da je prati i obezbjeđuje njen desni bok. Ne sluteći šta je čeka, pobočnica izduži bok ispred Druge čete u zasjedi i Prve čete, koja je već prešla na desno ikrilo i spustila se ispod Šestine kuće i Uzelčeve kolibe. Čelo glavne kolone prolazi ispred Kokoruša. Krenulo je brže, kao da bi htjelo pobjeći ispod Janjila, a onda bi im bilo lakše. Prolaskom ispod Janjila cesta se spušta naniže i partizanska zasjeda ne bi bila na pogodnim položajima, vatra ne bi bila efikasna kao na ovom terenu.

Tu su Vođenička i Krinjeuška četa. I one čekaju u zasjedi da naiđu Talijani. Sad su četiri čete u lancu jedna do druge. Sada više nije sama Bravska četa. Fašistički vojnici sada će mnogo teže proći.

Biciklisti su se već primicali četama u zasjedi pod Janjilima. A tada, kao po signalu, otpoče jednovremen napad na glavninu sa čela i na pobočnicu sa boka. Prašte ručne bombe, tuku puške, puškomitraljezi su otvorili ra~ falnu vatru.

Jedno vremeni napad na čelo glavnine i na pobočnicu jako je iznenadio talijanske vojnike. Očigledno je da se oni tome nisu nadali. Otkud sad odjednom na ovom mjestu brojna partizanska vojska? Oni su znali za dobro naoružanu i snažnu Bravsku četu, sa kojom su se sukobili odmah po izlasku u šume u Paunovcu, ali je ovo nešto više, sigurnije i smjelije.

Dužina puta na kom su Talijani napadnuti iznosila je preko pet kilometara. Od Latinovića pa do pod Janjila. Mnogo puškomitraljeza, i jedan teški mitraljez »švarcloze'< tuku iz partizanskih zasjeda.

Nasta pometnja u talijanskim redovima. Pobočnica bježi prema glavnini, baca opljačkane stvari i oružje. Posrću, padaju ranjeni, vojnici vrište, viču, kukaju, nasta pravi haos i pakao u neprijateljskim redovima. Ne obazirući se na pobočnicu, glavnina je brzo, kamionima, produžila kretanje naprijed, pod Janjila. Napustiše kamione i svi jurnuše naprijed prema zasjedi da bi odbacili Vođeničku i Krnjeušku četu i time otvorili prolaz za Petrovac. Jurišaju vojnici ne Obazirući se na žrtve. Drugog izlaza za njih ovo puta nije bilo.

Vod iz Cojića groblja prebaci se na Glavicu i otvori vatru na vojnike sa leđa, iz neposredne blizine, da bi pomogao četama na koje su kolone krenule u napad pod Janjila.

Ovo je za Talijane predstavljalo veliko iznenađenje, jer se napadu sa leđa i preko polja nisu nadali. Ovaj pravac uopšte nisu Obezbjeđivali i na njega nisu slali nikakve pobočnice. Vjerovatno isu pretpostavljali da partizani neće toliko reskirati. da na ovako otkrivenom terenu postavljaju zasjede. Na ovaj pravac oni su mogli da upute jače snage, pa i motorna vozila.

U jelku borbe vojnici su punili kamione mrtvima i ranjenim, koje su pokušali da izvuku prema Šunđrinoj jami. Uhvaćeni u unakrsnu vatru na brisanom prostoru trpjeli su velike gubitke. Sad više nemaju nikakvog zaklona, jer ih vod, koji je došao ispod Srnetice, isa leđa pribija uza stranu i oni nemaju mogućnosti nigdje da se zaklone. Svi su se amgažovali da bi se nekako probili i izvukli za Petrovac. Najteži pritisak vršili su na Vodjeničku četu. Tukli su se ručnim bombama. Vojnici su jurišali ne obazirući se na žrtve, a partizani nisu odstupali.

Đuro Pećanac - Đurelkan, komesar čete bacao je kamenje na Talijane poslije utrošenih ručnih bombi. »Ni korak nazad, samo naprijed« viknuo je on i skočio na juriš. Nije daleko jurišao. Bio je pogođen fašističkim zrnom. Pao je mrtav pred raspršenim strojem talijanskih

vojnika. Durekanovo ime i prisustvo u njegovoj četi značilo je sigurnost i garanciju za pobjedu. Za Durekanom je Skočila cijela četa. I ostale čete na svojim pravcima krenule su na juriš. Vod sa leđa vatrom je pritiskivao Talijane, potukao one koji su bili ostali na cesti i natjerao ih da napuste bicikle, mazge i opremu, koju su opljačkali i nosili sa sobom.

Neprijatelju ne pomaže više nikakav otpor. Digoše se i dađoše u panično bjekstvo. Do tog vremena što su uspjeli mrtvih i ranjenih po tovariti u kamione to su i odvukli sa sobom. Bacali su oružje i opremu. Za kamionima bježali su prema Šundrinoj jami i odatle za Petrovac. Kamioni puni mrtvih i ranjenih odoše u Petrovac, a na bojištu osta mnogo leševa. Ostadoše bicikli natovareni rančevima punim opreme.

Nekoliko vunenih vreća punih zaklanih i očišćenih kokošiju ostalo je na mjestu gdje je vođena borba. Ostalo je razasuto mnogo raznih predmeta, biljaca, plahta, čaršafa, kučina, prediva, komada lanaca, konopaca i drugih stvari, što praktično nikakvoj vojsci neće trebati.

Vjerovatno da ni vojnici nisu mogli razabrati šta će im trebati, a šta ne, pa su kupili sve što im je došlo do ruku.

Borci pokupiše naoružanje i opremu zaplijenjenu od Talijana, a zatim se svaka četa povuče na svoj teren.

Odlaskom u Bravsko da pomogne Prvoj bravskoj četi, Druga četa je ostavila neObezbijeden pravac prema Jelašinovcima. Ovaj momenat ustaše u Sanici su iskoristili, pa su sa grupom od oko 100 ustaša, preko Međeđeg Brda, iznenadno izbili u Jelašinovce, zapalili nekoliko kuća i ubili nekoliko staraca, žena i djece, a zatim da ih partizani ne bi sreli i dočekali u zasjedi zaobilaznim putem vratili su se u Sanicu.

Zbog ovog događaja Druga četa hitno ode na svoj teren. Sama Bravska četa ostade na svom terenu da prati dalji postupak Talijana i pokrete onih koji su još ostali na logorištu kao škole i crkve na Bravsku.

U selu je poraslo raspoloženje naroda. Ljudi su veselo pričali o svemu što su vidjeli, o toku borbe protiv Talijana i o zaplijenjeno moružju.

Lalkica pućka svoju lulu i zadovoljno se smije. »Rekao sam ja da će nam žabari platiti sve što su uzeli i što uzmu! Treba gledati da i ovi koji su ostali plate na sličan način. Treba dobro paziti da nam ne izmaknu i ne pobjegnu nekažnjeni«. I mali Dušan (Zec) zadovoljno 'je trljao svoje ruke.

Te proljetne noći 5/6. maja valjda niko u Bravsku nije spavao. Svi su bili pod utiskom borbe i događaja iz prethodnog dana. U jednom se svi slažu: uspjeh je izvanredan, talijanski vojnici su dobro potučeni.

Šestog maja Bravska četa je riješila da se odmori, da ne napada Talijane, nego samo da osmatra njihove pokrete i motri na sve njihove postupke. Odlučeno je da ih napadnemo samo ako bi oni krenuli u pravcu našeg logora, ili ako bi ponovo počeli da pljačkaju po selu. Takođe, napasti ih moramo ukoliko bi se spremili za pokret i krenuli prema Petrovcu, Ključu ili na drugu stranu. Tišina je zavladala nad poljima. Niko u selo ne silazi, niti se negdje na vidiku pojavljuje vojnik. Osmatrači Čete postavljeni su na najpogodnija mjesta da osmatraju Talijane i izvještavaju čete o mogućim promjenama u neprijateljskom taboru.

Oko 10 časova iz Zelenog Dola od Petrovca, pomoli se kolona kamiona sa talijanskim vojnicima. Ispred kamiona jurila su borna kola. Stadoše pod Janjilima, gdje se prethodnog dana vodila borba, iziđoše iz kamiona, razviše se u streljački stroj i krenuše preko jučeranjeg bojišta. Pretraživali su teren po kojem isu se juče kretali, pokupili su mrtve, odnijeli ih do kamiona, a zatim su ih potovarili i krenuli opet nazad, prema Petrovcu.

Ovoga puta ne pokušaše nigdje da navraćaju u selo da nešto pale i pljačkaju. »Očitali smo im dobru lekciju«, kaže Lakica.

Nekoliko Talijana dođe u sastav onih koji su bili u logoru kod Bravske škole. Niko ni jedan metak na njih nije ispalio, niti su oni pokušavali da kreću prema selu — da napadaju partizane. Reklo bi se, dobiše malo slobode, pa i oko logora počeše da šetaju. Nešto im se učini sumnjivo. Namjestiše topove i nekoliko granata ispališe

prema Visokom. Ne bi odgovora pucnjavom i oni se umiriše.

Poslije ručka ,oko 14 časova, jedna poveća grupa od Oko sto Talijana, sa mazgama, šakama d praznim čuturicama krenula je u Klenovac po vodu. Sretno prođoše, nigdje ih niko ne napade. Oslobodiše se talijanski vojnici. Zvižde, pjevaju, kao da se ništa nedavno nije dogodilo.

»To nama i treba. Neka se oni oslobode pa néka počnu da se kreću kaže Gliša. Sutra, ukoliko nam noćas ne bi pobjegli, idemo u Klenovac. Napravićemo zasjedu. One koji dolaze po vodu sve ćemo potući iz zasjede.« Opet se uzburka talas raspoloženja u logoru. Borci su komentarisali proteklu akciju i spremali se za sutrašnju borbu.

»Eh, isamo da nam noćas ne bi pobjegli«, kaže Lakica. »Ja idem sa jednom grupom boraca dolje, čekaću ih cijelu noć. Ako slučajno pođu prema Petrovcu tući ćemo ih da bi bar još koji ostao na Bravsku. Ako ne budu kretali, mi se uopšte nećemo javljati. Nelka se žabari što bolje oslobode, neka misle da 'smo se mi sa ovog terena udaljili. Ako ne krenu do sutra i ako sutra pođu po vodu u Klenovac, biće veselo! I vodu će nam platiti koju su popili«!

Naveče, kad se završila večera, Lakica Söbot zamoli komandira da mu oddbri da krene sa svojom grupom u zasjedu. Gliša mu je odobrio i naredio mu da se nigdje na vidjelo ne pojavljuje i da ne napada Talijane Ukoliko oni ne bi krenuli u Petrovac. »Ako osjetite da se spremaju, odmah pošalji kurira do mene da stignemo sa cijelom četom i da im dobro potprašimo«.

Lakica sa svojim odjeljenjem krenu zaobilaznim putem, oprezno i polako spusti ise do kuća Babića, zatim do zgrada Gvozdenovića i u neposrednu blizinu najisturenijih talijanskih bunkera. Oslušnu glasove Talijana, rasporedi borce i osta budan na mrtvoj straži.

Talijani su isve do zore razgovarali. Zatim se umiriše. Samo ponekad, u duž·m razmacima, progovorili bi po neku riječ. Vjerovatno su to bili glasovi smjene straže. Lakičino odjeljenje je budno pratilo svaki glas. Borci su osmatrali, a Lakica je lulicu punio jednu za drugom i pušio cijelu noć. Oči mu je pritiskao san, ali on se opirao drije-

mežu. Razmišljao je o sutrašnjoj alkciji. Četa u logoru se odmara. Čekaju njegov ipoziv i sutrašnju alkciju u Klenovcu. To je rijetlka prilika da se talijanski vojnici ponovo iznenade.

Znaju borci mnoge slabosti Talijana. »Ne dozvoli im da se utvrde i zalegnu u dobre zaklone, pa ih goni štapom! E, kad ih sutra dočekamo u Klenovcu, neće imati vremena da se okrenu! Potući ćemo ih bez pola muke. Pamtiće nas oni koji ostanu u životu, dok su živi! Neka se sjećaju kako im je bilo na Bravsiku«! Takav razgovor vodili su borci, tiho, šapatom ,cijelu noć.

Zamjenik komandira čete Dušan obilazio je vodove po barakama, govorio borcima da spavaju, da budu odmortiiji za sutrašnju borbu. »A, što ti ne spavaš? Što se šećeš? I ti si nervozan«, kaže mu Nikica Despot - Mali.« Pusti ljude da pričaju, vidiš da se ni nama ne spava«, reče mu Gliša. Poneko od boraca počne da spava, a drugi ga guraju i dobacuju: »Diži se, eto Talijana! Pobjegoše nam Talijani!« Uglavnom, malo ko spava.

U komandi Čete, komandir sa zamjenikom i komesarom, kao i sa komandirima vodova razrađuj u plan i diskutuju o sutrašnjoj borbi.

»'Dva voda će u zaisjedu po popaljenim kućama i odozgo iznad pruge u Klenovcu. Nešto moramo prebaciti ispod ceste, u one zidine, da im ne dozvolimo da se zakače za zemljište — za zaklone i da pružaju otpor. Četiri pušlkomitraljeza postaviti oko Dušanove kuće da tuku kolonu sa čela, po dubiti ceste. Na taj način ćemo ih najviše sasjeći i nećemo im dozvoliti da pružaju otpor. Kad ih ošamutimo, zbunimo i razbijemo prvim nlotunom i rafalima puškomitraljeza, odmah ćemo izvršiti juriš. Hvatati ih i zarobljavati. Moramo sve izvesti brzo ne dozvoliti im da se priberu da pruže otpor, ili da im stigne pojačanje od škole«.

»Da bismo mogli sigurno čelkati Talijane u zasjedi, moramo isturiti jače obezb jeden je prema Paunovcu, kod kuća Bursaća i Brkića, da nas iz Ključa ne bi iznenadili i napali sa leđa, u zasjedi. Prostor prema Visökom je brisan. Ako bismo se morali povlačiti pod vatrom, ne bi bilo zgodno, 'sigurno bismo imali gubitaka«.

»Jedno odjeljenje moramo postaviti da obezbjeđuje pravac prema Sanici. Sa ustašama valjda nemamo ugovor
0 nenapadanju! Pa i prema onima kod Škole moramo postaviti obezjbjeđenje, alko bi slučajno pošli, a to mogu da učine radi zaštite napadnutih u Klenovcu«!

»U zasjedu ćemo ići odmah ujutro. Spustićemo se dolje nisko, više Klenovca, i kad osmatrači jave da se vojnici spremaju i kreću po vodu kao juče, mi ćemo se brzo spustiti i zaposjesti položaje ovako kako smo se dogovorili«
— kaže Gl'iša na završetku diskusije i komentarisanja o planu za borbu u Klenovcu.

Plan je završen. Sve za borbu je spremno, ali se još nikome ne spava. Svi su nestrpljivi. Očekuju da li će Laki ca izvijestiti da se Talijani spremaju i kreću za Petrovac, ili će ostati u svom logoru.

Osvanuo je 7. maj 1942. godine. Četa se podiže, doručkova i poče da se sprema za predstojeću borbu. I Lakica je stigao sa svojim odjeljenjem. Nije otkrio zasjedu, Talijani se nisu kretali, nije bilo napada ili borbe ni sa jedne strane. Sve je mirno. U selu nilko ništa ne zna. Ljudi se ne nadaju da će se ovog dana voditi žestoka borba. Vdljda se ni Talijani ne nadaju napadu, pošto su prethodnog dana bili mirni, nisu napadani, nisu uznemirivani, niti su se partizani igdje pojavljivali.

Oko 7. časova ujutro u logor stiže Petar Vojinović iz Operativnog štaba za Bosansku krajinu sa pratiocima. Poslat je ovamo da vidi kako je prošla borba protiv Talijana
1 šta rade oni talijanski vojnici ikoji su ostali u logoru na Bravsku.

Priprema se napad i oslobođenje Prijedora, pa je trebalo vidjeti kako je prošla Bravsfca četa, o kojoj se tako mnogo pričalo, u borbi protiv Talijana. Kakav je uspjeh postigla prethodnih dana i kakvo je bilo držanje boraca. Trebalo je izviđati situaciju na ovom pravcu da li se Četa može odvojiti i povući u napad na Prijedor.

Komandir čete Gliša upoznao je Vojinovića o borbama protiv Talijana, o uspjesima Čete i o postupcima Talijana. Zatim ga upozna sa stanjem i spremnosti Čete, o njenoj borbenosti i najzad ga detaljno upozna sa planom za naipad na Talijane na Klenovcu. Petar ga ozbiljno i

malo začuđeno pogleda, a zatim upita: »Da to nije malo previše smjelo spu&titi se toliko nisko na otvoren brisan prostor, dolje u Klenovac, uisred bijela dana i toliko daleko od šume i pogodnih skloništa? Ja ne znam kako će to sve ispasti i ne bih vam to preporučio da tako brzo radite, ali eto, vi o tome razmislite sami i radite kako znate da će biti najbolje«.

Komandir i ostali drugovi zgledaše se malo, osmijehnuše se, a zatim Gliša reče Petru: »Druže, plan je gotov, sve za borbu je spremno i predviđeno, pripreme su završene, dobro mjesto za zasjedu je odabrano i mi se nadamo uspjehu. Ništa ne brinite, sve će biti u redu, samo alko Talijani dođu po vodu kao što su to učinili juče. I vas druže pozivamo da **Dođete** i posmatrate kako se mi borimo«. Gliša mu predloži da sa odjeljenjem, koje ide u zaštitu na južne padine Visokog, pođe i on i da sa Visokog posmatra, jer sa tog mjesta je dobar pregled na jednu i drugu stranu, na Klenovac i na Školu. Odatle će moći pratiti našu borbu protiv Talijana u Klenovcu, a takođe će moći da prati pokrete onih vojnika koji ostanu kod Škole. Tako izmijeniše još nekoliko rečenica i pitanja. Zatim komandir Čete Gliša reče Petru: »Druže, vi će te nas izvini ti, mi sada treba da pođemo u zasjedu, a vi, kako sam vam rekao, najbolje će biti da pođete na Visoko odakle možete posma trati i nas i Talijane.

Gliša se pozdravi sa Petrom, pođe do Čete, postroji je i svima saopšti zadatke za borbu. Vodovi u koloni po jedan, prikriveno, krenuše iz šume svaki prema svom odredištu. Svi oni neprimjetno su se privlačili i spuštali određenim položajima na koje stigoše neprimijećeni i neotkriveni ni od Talijana, ni od ustaša prema Gologlavu i Sanici. Borci više Klen ovca nestrpljivo su očekivali znak da im se javi da se Talijani u logoru pripremaju za izlazak i da su krenuli — da bi na vrijeme mogli stići u zasjedu. Oni pod Visokim budno motre Talijane i očekuju da li će krenuti u Klenovac. Borci prema Paunovcu su na svojim položajima. Oni su posebno oprezni da ne bi Talijani došli od Ključa zasjedi za leđa, iznenadili je i prisilili da se pod vrlo teškim uslovima, uz veliku uzbrdicu južnih padina Visokog, pod borbom, povlači u šumu. Odjeljenje

koje je upućeno na obežb jeden je prema Gologlavu i Sanici, na više pravaca je isturilo patrole i osmatrače da prate neprijateljske pokrete na ovom pravcu, da ustaše slučajno ne bi bili obaviješteni kao što su bili obaviješteni kad je Druga četa bila odsutna sa svog terena, pa da ne bi iskoristili zauzetost Bravske čete i došli joj za leđa —
i izašli na Bravsko.

U isto vrijeme, kao i prošlog dana, u logoru kod Škole nastalo je komešanje među Talijanima. Počeli su da se spremaju, počeli su da zaprežu mazge. Kolona od oko sto vojnika sa šakama, mazgama i praznim čuturicama obješenim na kola krenula je u Klenovac po vodu.

To je taj trenutak koji Četa u zasjedi nestrpljivo očekuje u neizvjesnosti da li će Talijani ponoviti ono što su učinili prethodnog dana. Kuriri preko veze prenesoše komandiru da je kolona vojnika krenula od Škole prema Klenovcu. Vodovi brzo, svaki prema svom određenom mjestu, krenuše u zasjedu i spustiše se prikrivenim terenom do popaljenih kuća u Klenovcu.

Sve je na svom mjestu. Svi nestrpljivo čekaju da neprijateljski vojnici pređu tih nekoliko kilometara, koliko iz razdvaja od zasjede u Klenovac. Sad se više ne sumnja u uspjeh. Sad je glavna briga da ne dođu pojačanja iz Ključa, da ne stignu zasjedi iza leđa i sve ne pokvare. Čim bi se i najmanja grupa vojnika pojavila iz Ključa, iz Paunovca, zasjeda bi se morala povlačiti, jer je zaposjela teren oko same ceste i bunara na koji Talijani dolaze po vodu. Mnoge misli prevrću se u glavama partizana. Misle
0 borbi protiv Talijana kako će ih dočekati i potući, a s druge strane ne zaboravljaju ni na svaiku eventualnost koja bi ih mogla zadesiti ukoliko bi Talijanima stigla pojačanja iz Ključa. Vrše se posljednje pripreme, provjerava oružje, podešavaju zakloni.

Talijani se približavaju, a nestrpljenje sve više raste. Evo ih, dolaze, pomolili su se od kuće Kalabine. »Prenesite, preko veze, lagano, da niko nikud ne mrda! Gdje se ko zatekao, tu neka ostane« — naređuje Gliša. Gotovo svi, osim onih ispiod ceste, posmatraju vojnike kako se
prilažavaju niz stranu od kuće Kalabine, prema bunaru
1 zasjedi. »Dobro je, idu prilično zbijeni ,neoprezni su,

biće dobra meta« — priča Nina Mandić drugovima oko sebe. I tako, šapatom, partizani u zasjedi progovaraju po koju riječ, očekujući približavanje vojnilka i početak borbe.

Talijani, kao i Obično, idu zbijeni, bezbrižno, bez obezbjeđenja, zvižde, smiju se, galame na mazge. Ulaze u Klenovac, idu pravo bunaru, a partizani ih iz neposredne blizine posmatraju i prate svaki njihov pokret. I začelje kolone uđe u zasjedu. Prvi vojnici stigoše do bunara. Počeše da se raspoređuju oko vode. Nekoliko ih skoči na bunar, počeli su da grabe posudama vodu.

Da se ne bi razišli oko srušenih zidina spaljenih kuća, partizanski puškomitraljezi odjeknuše iz zasjede, počeše kao jedan da ih sijeku po dubini kolone. I borci sa strane otvoriše vatru. Svaki je gađao u najbližu metu. Ručne bombe baca Dušan Ožegović sa njegovom grupom među oficire na cesti. Zbunili se vojnici i ne mogu da shvate sa koje ih strane gađaju i gdje da zauzmu zaklon. Nema zaklona. TUku ih sa svih strana. Sa svih strana vatra obasipa žestolko. Bježe vojnici od jedne vatre i nalijeću na drugu. Poteikoše u grabu poreid ceste, postaviše se kao najbolja meta za puškomitraljeze koji ih gađaju sa čela, duž kolone i ceste. Pište, kukaju, viču, okreću se i pokušavaju da se izvuku jarkom, unazad, prema kući Kalabinoj i prema Školi. Možda je svega oko desetorica uspjelo da se izvuče iza prevoja i da pobjegne prema Školi, odalkle su došli. I na njih je vatra otvorena od odjeljenja koje je bilo na južnim padinama Visokog, na obezbjeđenju prema Školi. Ovdje se dogodila nevjerovatna slučajnost: Trivo Latinović Garonja, sa podignutim nišanom na 1.800 metara, prvim metkom pogodio je i oborio jednog vojnika u odstupanju. Mnogi vojnici ostali su na cesti i u grabi, jer im je odstupnica bila presječena.

Jedna gruipa sa dva oficira potrčala je prema pruzi da bi tamo našla zalklon i pokušala se izvući. Sačela su ih dočekali Nina Mandić, ĐOkina Babić i ostali drugovi koji su bili u zasjedi na ovom pravcu. Fašistički oficiri zalegoše sa grupom vojnika pod prugu i počeše gađati prema partizanima u zasjedi. Nina Mandić i Đokina Babić baciše u tom pravcu ručne bombe, a zatim i kamenje. Nina

skoči naprijed, među grupu vojnika i iz njihovih ruku istrže puškomitraljez, okrenu se i stiže nazad, u zasjedu. Kad je došao u zasjedu, tek je tada video da je zaboravio da prospe rafal među neprijateljske vojnike, kad je već bio među njima. Puškomitraljez je iznio, a municiju za njega zaboravio je iznijeti. Nina se ponovo podigao i pošao da vojnicima otme i municiju, ali ga je fašistički oficir, iz puške, pogodio tačno u čelo. Nina je pao. Fašistički oficiri sa grupom vojnika još su pružali otpor.

Partizani sa svih strana skočiše na juriš. Pucali su u vojnike koji su još davali otpor. »Zarobljena su četiri oficira crnokošuljaša. Svi su oni na grudima imali niz lenti od Musolinijevih odlikovanja. Svi su se do posljednjeg trenutka borili dok partizani na njih nisu skočili iza leđa, uhvatili ih za vrat i oduzeli im oružje. Ne samo oficiri, nego i svi ubijeni talijanski vojnici imali su crne košulje.

Nastojanje partizena da zarobljeni talijanski oficiri pođu sa njima u logor i u šumu ostali su bez uspjeha. Pozive i prijeti je fašistički oficiri su odbili i nisu pristali da pođu sa partizanima. »Ni koraka sa vama, a i mi da smo vas zarobili nikuda vas ne bismo vodili«! Tako su zarobljeni talijanski vojnici odgovarali partizanima koji su htjeli da ih povedu sa sobom da ih saslušaju i tretiraju kao ratne zarobljenike. Iako su bili zarobljeni i razoružani, na partizane su škripali zubima, pljuvali borce i psovali ih pogrdnim riječima.

Komandir čete Gliša naredi da se što prije pokupi naoružanje i oprema, mazge i sake i da četa krene u logor dok nisu Talijanima stigla pojačanja od Škole. Ogromna oprema je zaplijenjena od ubijenih vojnika. Sve naoružanje koje su imali palo je u ruke partizana. Mnogo vojnika je ostalo na bojištu. Gotovo svi bili su pogođeni s više metaka, pa su ležali mrtvi uokolo bunara i uokolo ceste. Sa leševa smo skidali opremu potrebnu za partizane. Preko stotinu čuturica obješenih na kolima, bez onih koje su nađene kod ubijenih vojnika, pale su u rUke partizana. Oko 20 mazgi sa šakama je zaplijenjeno. Mnogo oružja palo je u ruke Bravske čete. Sve je pokupljeno i iznešeno.

Kratko potraj a borba sa Talijanima u Klenovcu. Brzo se završi. Talijanski vojnici gotovo svi izginuše. Malo ih se izvuče prema logoru kod Škole.

Borci su ponijeli tijelo Nine Mandića — svog mrtvog druga. Na svojim rukama nosili su neustrašivog borca koji je u svakoj borbi, pa i u ovoj posljednjoj, služio za primjer ostalim drugovima. Zbog velike hrabrosti i neustrašivosti on je u ovoj borbi izgubio život. I pored velikih uspjeha u ovoj borbi, boroi su kretali pognutih glava žaleći izgubljenog druga. Teško je bilo njega prežaliti. Svijetli lik borca i druga Nine Mandića Četa nikad nije zaboravila.

Iz Ključa niko nije krenuo u pomoć Talijanima. Od Škole je krenulo u pomoć nekoliko stotina vojnika, ali i oni se trgoše i vratiše nazad jer je na njih otvorena vatra od strane odjeljenja koje je bilo na obezbjeđenju na južnim padinama Visokog. Zaustaviše se vojnici i od ustaše od kretanja. Opomenuše ih puškomitraljezi partizanskog obezbjeđenja. Četi u Klenovcu niko nije smetao, niko je nije uznemiravao da pokupi sve što je zaplijenjeno i Četa se sa cijelim plijenom, bez ometanja, povukla u svoj logor.

Interesantno je bilo da je samo šest mazgi krenulo sa partizanima. Ostale mazge, kao i njihovi gospodari, nikako nisu htjele da kreću u pravcu kud su ih partizani vukli za ulare. Neće naprijed, neće u šumu, kao za inad. Poslije svih nastojanja da ih izvedemo ne preosta nam ništa drugo nego da ih pobijemo kako se ponovo ne bi mogle vratiti Talijanima u njihov logor. Možda su mazge bile tako obučene da izvršavaju samo naređenja talijanskih vojnika.

Kad se Četa vratila u logor, pred komandira je došao Petar Vojinović, zamjenik komandira Operativnog štaba za Bosansku krajinu i čestitao mu na uspjehu.

»Sve sam posmatrao« rekao je Petar. »Pratio sam svaki pokret vaše Čete i talijanskih vojnika. U mnogim borbama sam učestvovao, ali ovako nešto još nisam vidio. Alai vam vjera, pravi ste junaci! Divim se vama i vašoj borbenosti, vašem uspjehu! Prvo da vam kažem, jutros kad sam došao sumnjao sam u sve to i plašio se da nećete uspjeti, pošto idete na čistinu, da idete u zasjedu daleko od šume, od pogodnih položaja za povlačenje. Opravdali

ste povjerenje koje više komande imaju u vas. O svemu ovome što sam danas vidio, kao i onome što sam čuo od vas, o prethodnim borbama, pričaću drugu Kosti Nađu. I njega će sve ovo obradovati. Drugovi moji dragi, još jednom u ime Operativnog štaba ja vam čestitam na postignutom uspjehu. Sad moram poći dalje«.

Iz Bosanskog Petrovca Talijanima stiže nekoliko tenkova kao pojačanje. Za tenkovima vojnici krenuše prema Klenovcu da vide šta se sve desilo, je li neko ostao živ, da pokupe mrtve i preostali razasuti materijal, mada je malo što ostalo iza partizana. Nisu trebali mnogo da traže i da pretresaju Okolne zidine. Svi ubijeni vojnici bili su im na okupu u neposrednoj blizini bunara i ceste. Naša četa ih nije uznemiravala u sakupljanju leševa. Bilo je korisno da oni pokupe svoje mrtve, da ih odnesu i sahrane, kako teren oko bunara ne bi bio zagađen i zaražen.

Naše patrole i osmatrači istureni na ivicu šume pratili su pokrete Talijana. U Četi se nagomilalo oružje. Imali smo dosta i ostale opreme potrebne partizanima. Naoružaše se novi borci, koji do tog vremena nisu imali oružje. Ostade dosta oružja i za druge jedinice. Gotovo cijela Četa bila je Obučena u italijanske uniforme. Nikog u Četi nema bez cipela. I Garonja je za svoje velike noge ovog puta dobio cipele. Četa je ponovo dopunjena novim borcima. Imala je četiri voda, a svaki vod brojao je preko četrdeset boraca. U selu, među ljudima zavladalo je interesovanje za minulu borbu. Čuli su pucnjavu, ali šta je bilo na bojištu i kako se borba završila, niko nije znao. Trčali su kuriri i omladina sa svih strana ka Četi da vide i čuju kakav je bio rezultat borbe. Sve njih raduje uspjeh Čete, ali i saučestvuju sa Četom u bolu za poginulim Ninom Mandićem, hrabrim borcem i drugom.

Priča se po selu kako partizani ne daju okupatorima ni jednog časa mira, stalno ih napadaju i tuku. Ne priča više samo Bravsko o uspjehu svoie čete. Glas o borbi i o uspjesima Bravslka proširio se i na okolna sela.

»Ja sam rekao da će oni nama i vodu platiti« kaže Lakica Šobot. »Ne bi trebalo da se zapažene greške i nedostaci u ovoj borbi ponove u narednim borbama« kaže Dušan Ožegović. »Vidite li, drugovi, mi znamo da je drug

Nina bio među najhrabrijima u našoj Četi, ali nije trebalo po drugi put da skače među Talijane. Treba biti strpljiv i iz zaisjede ih gađati, jer tada se postiže najveći uspjeh, a čuvaju ise vlastite snage. Ne smije se odmah skakati na juriš bez komande i naređenja starješine. Starješina treba da ocijeni pogodan momenat i da naredi napad i juriš«.

»Da je drug Nina imao strpljenja i samo još nekoliko minuta sačekao u zasjedi, sigurno ne bi poginuo u minuloj borbi. Ovo iskustvo nelka nam svima bude pouka za buduće borbe, a naročito za tebe, Garonja« — kaže Dušan. »I ti imaš običaj da odmah, čim se borba otvori, skačeš naprijed. Ima ih još takvih. Treba u borbu ići promišljeno. I ti Dušane Babiću treba više da vodiš računa i da budeš realan. I tvoja je navika da brzo skačeš naprijed, prije komande«.

»Drugovi, ja sam dosta puta govorio da nama nije cilj potući neprijatelja i izgubiti svoje drugove, nego potući neprijatelja, a sačuvati naše borce. Zato vas molim da u budućim borbama obratite više pažnje na sebe, na sve nas, i da budete još disriplinovaniji u borbi, da imate više strpljenja. Strpljenje u borbi ne smije se gubiti. Samo na taj način mi ćemo imati uspjeha«, završi Gliša svoje riječi upućene borcima.

UČESTVOVANJE U NAPADU NA PRIJEDOR

Sve najbolje o Četi i njenoj borbi pričao je Petar Kosti Nađu. Nema više sumnje da li će Četa ili neće učestvovati u boribi za oslobođenje Prijedora.

Neprijateljski garnizon u Prijedoru predstavljao je jaku prepreku za širenje ustanka u Bosanskoj krajini. To je bila glavna smetnja za vezu između Prvog i Drugog krajiškog odreda, između Grmeča i Kozare. Osloboditi Prijedor, ukloniti ovu prepreku, značilo je spojiti glavne snage u Bosanskoj krajini, spojiti Kozaru i Grmeč. Ne samo to. Oslobođenjem Prijedora proširuje se slobodna teritorija, prekida se saobraćajna veza između Zagreba i Banje Luke, oslobađa se velika žitnica potrebna za par-

tizansike jedinice i, najzad, pada veliki garnizon u centru Bosanske krajine, kao i veliki plijen oružja, municije i ostalog materijala neophodnog partizanskim jedinicama u tom kraju.

Prijedor brane jake snage, dobro naoružane ustaše i domobrani. Okolni garnizoni isu taikođe puni vojske i svakog časa mogli bi priteći u pomoć vojnicima u Prijedoru. Nije bilo lako pripremiti i izvršiti oslobođenje Prijedora. Trebalo je privući dosta snaga Narodnooslobodilačke vojske sa drugih pravaca, koje su i tamo bile potrebne.

Nije bilo dovoljno obezbi jediti potrebne snage samo za napad na Prijedor. Dva puta više naših snaga trebalo je za obezbjeđenje na ostalim pravcima i za sprječavanje dolaska neprijateljskih pojačanja u Prijedor sa više pravaca. Sve je to predstavljalo brigu za Operativni štab.

Među jedinicama za učešće u napadu na Prijedor njegovo oslobođenje ušla je u plan i Bravska četa. Njene borbe i uspjesi do ovoga dana dale su joj to pravo, iako je bila udaljena oko stotinu kilometara od Prijedora. Njena borba protiv Talijana na Bravsku samo je bila potvrda onoga što su o njoj mislili narod okolnih sela i pretpostavljene starješine.

Pred polazak iz Čete po završetku borbe u Klenovcu, predstavnik Operativnog štaba za Bosansku krajinu je rekao da budemo spremni, da ćemo sigurno biti pozvani da pođemo u napad na Prijedor.

Poslije odlaska Petra Vojinovića, u Četi se poveo razgovor o mogućem učešću u napadu na Prijedor. Ići na Prijedor se mora. Za pokret ćemo dobiti naređenje, to nam je predočio predstavnik Operativnog štaba. Borci su ponosni što će moći da učestvuju u napadu na grad, a posebna radoist biće za njih susret sa drugovima sa Kozare.

Mladen Stojanović, na njegovom putu preko Bravska u Ribniik, donio nam je pozdrav od 3.000 naoružanih boraca u Kozari. Svoju predstavu o Kozarčanima drugovi iz Čete su imali, ali ogledati se sa njima u borbi protiv ustaša, na Prijedoru, to je predstavljalo posebno interesovanje. »Njih hvale, ali ni nas ne kude« — kaže Dušan Ožegović. »Obrukati se ne smijemo u borbi. Moramo biti ravni Kozarčanima«!

Mnogi od boraca u Prijedoru nikad nisu bili. Interesuju se, pitaju kako izgleda grad, kakvi su prilazi, kakva je okolina, ima li rijeka u blizini, treba li gaziti vodu, ima li blizu šume?

Objašnjenja su davali oni koji su poznavali Prijedor i njegovu okolinu. Puckajući svoju lulu, Lukica se pomalo smiješio i iskosa gledao u zainteresovane mladiće. Prilaze mu mladi drugovi i pitaju ga što se smješka, što ne priča
0 Prijedoru.

Lakica se i dalje smije i pomalo vrti glavom. »Šta da vam pričam o Prijedoru i njegovoj okolini? Biće tvrdo, treba döbro stisnuti petlju, svud okolo je ravnica, a rijeka Sana teče kroj sam grad. Čistina je naokolo, nema jelića
1 bukava kao u Grmeču, drugovi moji. I ja o tome minogo razmišljam kako ćemo proći u borbi i napadu na Prijedor. Mi smo navikli da borbu vadimo po ovim brdima, vrtačama i gudurama. Navikli smo da ispadnemo iz Grmeča, postavimo dobru zasjedu, tučemo neprijatelja, pokupimo oružje i piijen, pa se odmah vraćamo nazad u logor. Stoga tamo neće biti lako, tamo ne možemo ovako pristupiti, tamo neće biti Dovlačenja. Sve da hoćeš nema, nema kuda da se povlačiš. Grmeč će biti daleko a na drugu stranu nemaš kud«.

I ostali koji su poznavali Prijedor i njegovu okolinu razgovarali su sa borcima na sličan način kao i Lakica. Sveto Čulibrk, taj visoki crni mladić koji je uvijek spreman da se našali, ovog puta ozbiljnog lica kaže da bi sve dobro bilo, i čistina bi ise nekako podnosila, pa makar i rovove kopali ,ali šta ćemo sa Sanom, tom nesretnom rijekom koja teče kroz grad? Ona je kod Prijedora široka i duboka, a ako je budemo morali prelaziti, kako ćemo? Gotovo niko iz Cete ne zna da pliva.

Svi do jednog se interesuju kako treba krenuti u napad na Prijedor, šta od oružja ponijeti i kako se od Grmeča odvojiti. Nisu samo ovo brige koje su mučile borce. Poći na Prijedor sa cijelom Četom, a ostaviti nezaštićeno Bravsko, značilo bi, možda, nemati se gdje vratiti. Ustaše bi sigurno napale na selo čim bi osjetile da nema u blizini Bravsike čete. Izvršili bi ono što su sebi bili postavili u

zadatak 6. januara, kad su bili pilanirali uništenje Čete i masakriranje stanovništva u Bravsku.

Mora se ići na Prijedor, a i sela se moraju obezbi jediti od ispada ustaša iz Sanice i ostalih njihovih garnizona. Kako riješiti ova dva pitanja, razmišljali su borci. Četa broji preko 150 dobro naoružanih boraca i spremna je da izvrši mnoge složene zadatke.

Najzad, pravilno rješenje je nađeno. Riješeno je da 100 boraca pođe u napad na Prijedor, a da ostali ostanu ovdje na obezbjeđenju logora i sela, da sprječavaju Ustašama izlazak na ovom pravcu. Na toj zamisli se ostalo do stizanja naređenja i đo polaska Čete u borbu prema Prijedoru. Pripreme su otpočele. U talijanske puške borci nisu imali dovoljno povjerenja, ali za jugoslovenske nema dovoljno municije. Puškomitraljezi su vrlo dobri i za njih smo imali dovoljno municije. Bilo je razgovora i o tome kakvo bi odijelo trebalo obući i u kakvom poći u borbu na Prijedor. Gotovo svi borci u četi imaju dupla odijela, cipele, svoju i talijansku odjeću zaplijenjenu u prethodnim borbama. Niz ovakvih i drugih interesantnih pitanja trebalo je riješiti prije polaska Čete za Prijedor.

Razgovor sa rukovodstvom u Četi je obavljen. Sve je spremno i predviđeno, samo se čekalo naređenje da Četa krene na predviđeni put.

Devetog ili desetog maja 1942. godine stiže i naređenje od komande Bataljona: Sa Četom krenite u Jelašinovce, tako da kod škole budete 12. maja do 12 časova. Tamo će vas čekati spremljen ručak i naređenje za dalji pokret. Potreban broj boraca za obezbjeđenje prema Sanici i Ključu ostavite u logoru, dajte im zadatak da budu budni i da ne dozvole izlazak ustašama na ovom pravcu. Kad ofejete i čuju borbu na Prijedoru, neka izvrše prepad na Sanicu, da bi neprijatelja u njoj uznemiravali i ne dozvolili mu pokret u pravcu Prijedora, da ne bi neprijatelj pošao prema Prijedoru kao pojačanje napadnutom garnizonu.

Naređenje je kratko i jasno. Rano ujutro 11. maja komandir postroji Četu. Išao je od jednog do drugog borca i poimenično odabirao i izdvojio one koji su predviđeni da pođu u napad na Prijedor. Ravno 100 boraca, zajedno sa

komandirom Čete, izdvojeno je na drugu stranu i postrojeno za smotru. Oni treba da krenu i nad njima treba izvršiti smotru, pregledati kolilko su spremni za dugi marš i tešku borbu. Ostali, pod komandom Vaje Stričevića, ostaju u logoru za obezb jeden je od eventualnog pokušaja ustaša da pođu u napad prema logoru i Bravsku. Pored ovog zadatka, kombinovanom ojačanom vodu od preko 50 boraca koji ostaje u logoru, komandir daje zadatak da u vrijeme početka napada na Prijedor izvrše prepad na Sanicu kako neprijateljfski vojnici iz Sanice i okolnih mjesta ne bi mogli krenuti prema Prijedoru kao pojačanje tamošnjem garnizonu.

Borcima određenim za napad na Prijedor dat je odmor i zadatak da se spreme. Pet puškomitraljeza (talijanskih) i jedan »bmac« ponijeće sa sobom. Talijanski puškomitraljezi da se pregledaju i da se za njih ponese po hiljadu metaka, a za »brnac« samo tristo metaka. Puške će nositi pretežno jugoslovensike, iako je za njih bilo malo municije. »Sigurnije su ove puške. Gledaćemo da svaki metalk iskoristimo, pa će nam biti dovoljno ovo municije što imamo« — kaže Gliša.

Poneka talijanska dugačka puška odabrana je da se ponese u borbu na Prijedor. Ove puške bile su za gađanje precizne, a za njih je bilo i dovoljno municije. Raspoloženje boraca koji polaze u napad na Prijedor je raslo kao plima. Svi su oni veseli i raspoloženi, smiju se, dobacuju jedni drugima, spominju Grmeč koji će im ostati daleko iza leđa. Borci koji ostaju u Bravsku kao da su im zavidni. Pokušavaju kod pojedinaca da traže zamjenu, da bi se »trampili« da oni pođu u borbu na Prijedor, a ovi drugi da ostanu. Svi že'le poći u borbu, ali to ovog puta nije moguće. Treba izvršiti postavljeni zadatak i na jednoj i na drugoj strani.

Borcima je rečeno, između ostalog, da obuku talijanske uniforme, s tim što neće obuti cipele, nego oputnjare — opanke, pošto je vrijeme lijepo i sunčano, pa će lakše da gaze u opancima.

Dvanaestog maja izjutra, poslije doručka, Četa je postrojena. Nasuprot njoj postrojen je Kombinovani vod. Jednim i drugima komandir je dao zadatke i skrenuo paž-

nju na njihove dužnosti. Tog momenta se Četa i Vod pozdraviše, jedni drugim poželješe uspjeh u borbi i krenuše na svoje zadatke.

Put iz logora vodio je sjevernim padinama Grmeča, preko Za vol ja i Međeđeg Brda za Jelašinovce. Trebalo je preći skriveno da neprijateljska vojska iz Sanice ne bi primijetila odlazak Čete. Zbog ovog se Četa do Međeđeg Brda prebacila ivicom šume i nigdje nije izlazila na čistinu.

U Jelašinovcima Četu je dočekalo dosta mještana. Mnogi od njih poznavali su većinu boraca u Četi. To su oni borci koji su se prvih dana ustanka borili na njihovom terenu i sa borcima ovoga kraja. Mnogo su oni o njima slušali od kako su otišli iz Jelašinovaca i formirali svoju četu. Obaviješteni su o borbi Čete protiv Talijana kod Ključa i na Bravtìku. Obaviješteni su i o strahu neprijatelja u Sanici koji im je zadala Glišina četa. I oni su o Četi, i o Gliši, pjevali pjesme. Mnogo je pečenih jaganjaca i pita gužvali ja spremljeno za Četu na određenom mjeistu. Djeca i omladina pitaju za Glišu i trče da ga vide. Omladinke nose peškire i marame da nakite puškomitraljeze. Pravo slavlje narod je priredio Glišinim borcima u Jelašinovcima. Okupljaju se omladinci Oko talijanskih puškomitraljeza, jer ih ranije nisu vidjeli. Mnogi se interesu ju kuda je Četa krenula, da neće u napad na Sanski Most, ili na neki drugi garnizon. Malo je ko pomišljao da bi u to vrijeme mogao biti napadnut Prijedor, da je Četa krenula u tom pravcu i da će i Bravsikari učestvovati u borbi za oslobođenje Prijedora.

Pitaju komandira kuda ide Četa. Pitaju i sve drugove borce, ali nilko im ne reče istinu. Svi kažu: »Kad se vratimo sigurno ćemo vam reći gdje smo bili, gdje smo napadali i kako smo prošli u borbi. Sada nas više za to nemojte pitati«.

Jedan brkati starac reče: »Eh, bolan, pa to je i ludo pitati vojsku kuda ide. To je vojna tajna«.

Stiglo je naređenje za dalji pokret. Stigla je i patrola koja će Četu voditi na njenom daljem putu preko Lušci-Palanke prema Prijedoru. Poslije ručka i kraćeg odmora,

Četa krenu za Lušci-Palanku. U Lušci-Palanci borci prenoćiše, a sutra rano nastaviše marš prema Prijedoru.

Vrijeme je lijepo, sunčano. Prosto je milina putovati kroz ovaj ravničarski kraj koji svojim prirodnim ljepotama izmamljuje poglede i divljenje boraca. Omladinke istrčavaju pred Četu, kite komandira i puškomitraljesce maramama i ručnim radovima koje su izvezle za svoju udaju.

Dalji put prema Prijedoru propraćen je prijatnim dočecima i interesovanjem mještana za borce i za Četu.

Noću 13/14. maja Četa se čamcima i na maloj skeli prebacila preko rijeke Sane. Rano izjutra, 14. maja borci su stigli u selo Miljakovce.

Prve nezgode za Četu su nastupile. Vrijeme se naglo promijenilo. Kiša je počela da pada neprekidno. Zemljište je mekano, rasfcvašeno, blatnjavo ,borci se teško kreću. Padaju, posrću, kaljavi su, gube vedro raspoloženje.

Konačari dočekaše Četu i rasporediše je po kućama na spavanje i odmor. Hrana je pripremljena za sve borce zajedno. Dovoljno ribe je bilo za sve borce iz miljaikovaökih ribnjaka. Umorni od puta, neispavani i pokisli, borci su legli i brzo zasipali. Dok su oni spavali, žene i omladinke prale su im i sušile raskvašenu obuću da bi bila gotova kad se oni probude, da je mogu obuti. Lakica je sjedio pored tople peći, grijao se i pušio svoju lulu. »Zašto ne spavaš, druže« pitaju ga ukućani. »Neka mladi spavaju, nelk se oni odmore, ja sam navikao na poteškoće. Neko treba i da bude budan, znate, vojska smo«. »Odmarajte se vi, druže, budite sigurni kad smo mi tu, i mi smo vojska. Ako nismo pod oružjem kao vi, mi svejedno radimo za vas, za front, i pomažemo svim čim možemo« — kaže mu plavokosa omladinka koja okreće opranu obuću da bi se bolje i brže osušila.

I u ostalim kućama radi se na sličan način. Borci se odmaraju, a domaćini njihovu odjeću peru i suše. Ni Garonji se ne spava. On odlazi napolje i šeta. Razgovara sa ukućanima. Postavljaju mu pitanje: »Kako to vi, drugovi, imate nova talijanska odijela, a bosi ste i nosite opanke. Kako da ti Talijani nisu imali cipele?«

»Imali su oni cipele, i to nove, ali smo ih ostavili u logoru, misleći da ćemo lakše putovati u opancima. Kad smo krenuli iz logora vrijeme je bilo lijepo i sunčano«. Garonja podiže svoju nogu i pokazuje starom Ostoji da je za njega teško pronaći cipele kod zarobljenih ili ubijenih neprijateljskih vojnika. Sve on starom objasni kako je Ceta krenula na Prijedor, kako su došli do talijanskih uniformi i njihovih pušk omi trai jeza.

Proljetna kiša sipala je do 10 časova, a tada se maglica podigla i kiša je prestala da romàni a. Stiže kurir iz Bataljona i donese naređenje. Svi komandiri četa i vodova da budu kod miljakovačke škole u 13 časova. Tamo će ih dočekati starješine koje će im pokazati Prijedor i njegovu okolinu.

Kod miljakovačke škole bio je Košta Nađ sa članovima Operativnog štaba. Tu su štabovi odreda i svih bataljona koji učestvuju u napadu na Prijedor i u obezbjeđenju napada. Komandiri četa dojahuju na konjima i prikupljaju se kod svojih štabova. Upoznavanje, grljenje i ljubljenje između starješina kao da su najbliža rodbina. Takva bliskost, takvo poštovanje i takvo drugarstvo nije postojalo, a valjda i ne postoji ni u jednoj vojsci na svijetu.

Oduševljenje je bilo veliko. Svi su raspoloženi, veseli i nasmijani. Ni jedne grubosti, nimalo vike i galame nema među ovim ljudima. Ne čuju se povici oštrih starješinskih komandi. Umjesto toga, čuje se drugarski dogovor ljudi, starješina koji razmišljaju o jednom istom zadatku — kako najlakše osloboditi Prijedor bez mnogo vlastitih žrtava. Čuje se savjetodavni Kostin glas, koji svaki prisutni starješina pažljivo sluša. Košta saopštava plan napada na Prijedor svim starješinama.

»Prije nego što pođete na izvršenje zadatka, svaki na svom pravcu, želim da vam napomenem da u napadu učestvuje i jedna Grmečka četa, koja je obučena u talijanska odijela i naoružana sa talijanskim oružjem. Ovo treba da saopštite i vašim borcima i jedinicama da ne bi došlo do zabune i međusobne borbe. Ova četa ide preko Sane u zasjedu od Čarakova, Ljubije i Sanskog Mosta. Ona će biti na izdvojenom pravcu, pa mislim da ćemo i time izbjeći

zalbunu, da će manje dolaziti u kontakt sa ostalim jedinicama«.

Komandiri i komandanti kozaračkih jedinica prilaze Gliši, pružaju mu ruku i čestitaju. »Dragi druže, čestitamo ti i budi svjestan da sa četom ideš na najteži zadatak u ovoj borbi. U Čarakovu i Ljubiji ima oko 850 ustaša, krvnika, koji su do sada ogrezli u krvi i koji će se sigurno do posljednjig boriti. Sana i Prijedor biće vam za leđima. Budite oprezni, jer ćete se nalaziti na neprijateljskoj teritoriji, opkoljeni jedinicama, rijekom San om i Prijedorom, tako reći opkoljeni opasnostima sa svih strana.

Gliša i njegovi komandiri vodova se zamisliše. Ako je to tako kako ovi drugovi kažu, zašto baš nais da odrede tamo. Moraćemo prelaziti rijeku Sanu i ona nam ostaje za leđima, a niko od nas ne zna da pliva. Riješeno je da Gliša ovo pitanje postavi Koisti Nađu prilikom izviđanja i da mu obrazloži u kakvoj se situaciji Četa nalazi.

Niko plivati ne zna, malo municije za j ugasi ovenske puške, nepoznat teren, četa boisa, u ravnici nije ranije vodila borbu, možda bi bilo bolje da naša Četa ide u napad na Prijedor?

Na izviđanju Kasta Nađ izvrši topografku i taktičku orijentaciju, tačno upozna prisutne starješine sa okolinom Prijedora pokazujući im mjesta i raspored neprijateljskih snaga u Prijedoru i okolini. Za Čarakovo i Ljubiju reče iisto što su ranije kazali komandanti i komandiri kozaračkih jedinica prilikom čestitanja Gliši, a zatim pođe na izdavanje konkretnih zadataka.

Navede koje sve jedinice napadaju Prijedor i preko kojih mjesta — sa kojih pravaca. Preko Sane u zasjedu od Čarakova, Ljubije i Sansikog Mosta, radi sprječavanja pridolaska pojačanja neprijatelju u Prijedor ,ide Grmečka četa. Pokaza gdje će biti postavljeni teški mitraljezi za gađanje neprijateljskih aviona ukoliko budu nadlijetali i došli u pomoć napadnutom garnizonu. Rekao je i mjeisto gdje će se on, odnosno Operativni štab nalaziti, te da mu se tamo šalju izvještaji. Napad na Prijedor počinje u 24 časa, tačno u ponoć.

Za riječ se prvi javio Gliša: »Druže komandante, mene interesuje, zašto je moja Četa određena da ide tamo

preko Sane, kad u Četi baš nifco ne zna da pliva, malo municije imamo za jugoslavenske puške, nismo ratovali na ravnim terenima, borci su u opancima, a teren je blatnjav. Vi kažete da u Čarakovu i Ljubiji ima oko 850 ustaša, koji će vjerovatno krenuti u pomoć napadnutom Prijedoru. Zar ne bi bilo bolje da tamo pođe neka druga jedinica, borci iz ove okoline koji bolje poznaju teren, koji znaju plivati, a da mi idemo u napad na Prijedor umjesto te jedinice«.

Košta ga dobro odmjeri, malo razmisli, a potom reče: »Druže Gliša, sve je to tačno što ti kažeš. Nama je to svi bilo poznato prije nego što smo se odlučili da tvoja Četa ide na taj pravac. Tvoji puškomi trai jezi imaju dovoljno municije. Ostale jedinice u tom pogledu stoje mnogo slabije i mi vama municije više dodijeliti ne možemo. Gađajte samo onda kad ste sigurni u pogodak. Da plivati ne znate i to nam je bilo poznato. Tamo ćemo vas prebaciti čamcima, a kad Prijedor oslobodimo ići ćete preko mosta i neće vam prijetiti nikakva opasnost od rijeke Sane. Prema dosadašnjim vašim borbama, i prema onom što mi je Petar pričao o vama, došli smo do zaključka da će vaša Četa sigurno izvršiti postavljeni zadatak.«

Ovim obrazloženjem Gliša nije bio zadovoljan. Tek na ponovnu i upornu Glišinu intervenciju Košta se složi da preko Sane pođu još dvije čete Prvog bataljona I krajiškog odreda.

Još jednom Košta podvuče važnost i ozbiljnost zadatka ovih jedinica koje prelaze preko Sane. »Ako vi, drugovi, izdržite i spriječite da ustaše iz Čarakova, Ljuibije i Sanskog Mosta dođu u Prijedor, da pojačaju odbranu, grad će sigurno biti oslobođen«.

Komandiri i ostale starješine Bravske čete slegoše ramenima, pomiriše se sa zadatkom i počeše da razmišljaju kako da najbolje izvrše zadatak. Svi učesnici izviđanja pođoše u svoje jedinice da izvrše pripreme i upoznaju borce sa dobivenim zadacima. I starješine Bravslke čete krenule su do svojih drugova da im prenesu zadatak koji su dobili na izviđanju. Radoznalost je velika: »Gdje idemo, sa koje strane napadamo na Prijedor« i niz drugih pitanja obasulo je drugove koji su bili na izviđanju. A drugovi

koji su bili na izviđanju kao da su malo potišteni, neraspo'loženi i nezadovoljni zadatkom.

Zadatak težak, Sana nabujala, duboka, a niko iz čete ne zna plivati. Kuda se povlačiti ako bude potrebno, ako Prijedor ne bude oslobođen?

Cijela Četa se grupisala oko svojih starješina koji su se vratili sa izviđanja. »Govorite šta je, kakav smo zadatak dobili? Da nismo slučajno određeni u rezervu, negdje na obezb jeden je, pa ne učestvujemo u napadu na Prijedor? Govorite, drugovi, šta ima novo, saopšti te nam zadatak da znamo«, insistiraju borci.

Komandiri vodova gledaju u komandira čete Glišu, i kažu mu: »Hajde ti upoznaj drugove kakav smo zadatak dobili«. Gliša je počeo da saopštava zadatak, da upoznaje borce sa značajem toga zadatka, sa njegovom važnošću i sa onim šta su na izviđanju kazali komandiri i komandanti kozaračkih jedinica i šta je sam Košta rekao o tome zadatku pred svim starješinama na izviđanju.

»Mi treba da se noćas prebacimo preko Baltinih bara i preko rijeke Sane, te da organizujemo odbranu od ustaša koji će vjerovatno iz Čarakova, Ljubije i Saniskog Mosta poći u pomoć napadnutim u Prijedoru«. Gliša borcima saopšti koliko ustaša ima u Ljubiji i Čarakovu i kako se očekuje njihova intervencija, pokušaj proboja u Prijedor, da nam predstoji ogorčena borba protiv krvoločnih neprijatelja u toku čitavog dana — do oslobođenja Prijedora. Saopšti drugovima da je prema prvobitnoj zamisli tamo trebalo da ide samo naša Četa, ali na intervenciju nas koji smo bili na izviđanju, ići će još dvije čete I bataljona I krajiškog odreda.

U slučaju da Prijedor ne bude oslobođen, da ne mognemo preći preko mosta i rijeke Sane u Prijedor, mi ćemo se naći u Obruču iz kojeg se moramo probijati. »Zadatak je takav, mi smo ga primili i izvršiti ga moramo« — kaže Gliša borcima. »Na izvršenju ovog zadatka moramo biti potpuno sigurni, budni i oprezni. Ukoliko Prijedor ne bi bio oslobođen i mi se morali probijati iz okruženja, ne smije biti nikakve panike, nikakvog straha, nego moramo biiti čvrsti, jedinstveni i odlučno se probijati u pravcu koji odaberemo«.

Lakica, Đokina, Sveto, Vlado, Bačkonja, mali Dušan, Malić i ostali drugovi iz Čete grohotom se nas mi jaše. Rekoše: »To je ono što smo mi željeli! Kad smo pozvani na toliku daljinu, onda nek nam se dodijeli bar najodgovorniji i najteži zadatak! Niste trebali insistirati i tražiti da druge jedinice idu tamo, jer bi mi bili najsretniji da taj zadatak sami izvršimo! Sta vam je bilo, zašto ste zabrinuti, zar zbog najtežeg zadatka? Umjesto da budete ponosni i raspoloženi što ste dobili takvo povjerenje, vi ste zabrinuti.«

Gliša i komandiri vodova se pogledaše i kao da ih bi sramota što su došli zabrinuti, nasmijaše se i rekoše: »Lako je nama sa ovakvom Četom! Sa ovakvim borcima možemo primiti i najteže zadatke!«

U Četi nasta veselje. Niko ne postavlja pitanje izvršenja zadatka. Svi su zadovoljni što im je ukazano tako veliko povjerenje, što je rečeno da je taj zadatak najteži i da će biti najvažnije spriječiti ustaše iz Ljubije, čarakova i Sanskog Mosta da stignu kao pojačanje u Prijedor. Dobiti najteži zadatak u ovako krupnoj akciji, to je zaista najveće priznanje i nagrada za borce Bravske čete.

Pripreme po vodovima su u toku. Svi su raspoloženi i spremaju se za polazak u akciju. Poneki borci kažu: »Voljeli bismo da idemo u napad na Prijedor, ali ako je naš zadatak najteži, onda treba da budemo ponosni i da ga do kraja izvršimo onako kako nam je postavljen i kako ga je Košta zamislio.« Na rijeku Sanu mnogi pomišljaju. »Samo da je sretno pređemo, a tamo mislimo da će biti dobro, da nas ustaše sa naših položaja neće biti u stanju pokrenuti. Mi ćemo opravdati dato nam povjerenje. Izvršićemo postavljeni zadatak.« Razgovor boraca potraja sve do predveče, a tada je Četa morala poći na zborno mjesto kod miljakovačke škole.

Komandir postroji Četu i sa njom krenu na zborno mjesto. Kod miljakovačke škole neke jedinice, koje su ranije stigle, već su bile postrojene. Predstavnik Operativnog štaba pokazao je Četi na kom mjestu treba da se postroji i da sačeka saopštavanje zapovijesti.

Sunce na zapadu počelo je da se spušta i zalazi za vrhove planine Grmeč. Zagor među postrojenim borcima i

jedinicama. Svi razgovaraju o zadacima, o noćnom pokretu i borbi.

Pred postrojenim jedinicama se pojavio cm, visok, lijepo obučen partizan sa crvenom kapom — kićankom na glavi. Bravskoj četi ovaj partizan je poznat, jer je on pred postrojenim borcima stajao prije nekoliko dana. To je bilo onog dana, kad je Ceta polazila u napad na Talijane u Klenovcu i kad je on stekao uvjerenje da je Četa spremna da primi i najteže zadatke.

»Kombinovani odred mirno!« — Viknuo je Vojinović. Zatim je počeo da čita zapovijest komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu od 14. maja 1942. godine i saopštenje da jedinice II krajiškog odreda u sadjejstvu sa jedinicama I krajiškog odreda napadaju na Prijedor noću 14/15. maja 1942. godine. Saopštio je kojim će se rasporedom izvršiti napad na Prijedor i naveo jedinice i pravce na kojima će borci napadati. Takođe, imenovao je i sve jedinice koje će biti u zaštiti, na Obezbjeđenju i sprečavanju da napadnutom garnizonu stignu pojačanja iz ostalih garnizona. U zaštitu od napada ustaša sa pravca Čarakova, Lj'ubije i Sanskog Mosta preko rijeke Sane na Balt'inim barama ide Podgrmečki bataljon I krajiškog odreda.

Napad na grad počeće u 24 časa. Zatim je saopštio da u napadu učestvuje jedna Grmečka četa koja je obučena u talijanske uniforme i naoružana talijanskim oružjem, te je skrenuo pažnju da ne bi došlo do zabune i međusobne b^rbe. Ova četa ide preko Baltinih bara i rijeke Sane u zasjedu. Ona će spriječiti dolazak neprijateljskih pojačanja sa pravca Čarakova, Ljubije [l]i Sanskog Mosta. Zatim je rekao borcima: »Ukoliko se neko osjeća bolestan, ima tremiu, ili se plaši s obzirom na zadatak, neka se odmah javi i iziđe [l]iz stroja, jer poslije će biti kasno i to neće moći učiniti. Bolje je da ostane ovdje, da ne ide u borbu nego da u toku borbe dođe do neke neprijatnosti i nepoželjnih posljedica.«

Ovo pitanje ponovio je nekoliko puta. Iz ostalih jedinica -izađe po nekoliko drugova, a iz Bravske izađe samo jedan. Zaboljeo ga stomak. Od stotinu jedan se osjetio nesposobnim da pođe na zadatak. Zbog njegovog jav-

ljanja i izlaska iz stroja nasta veliko gunđanje i negodovanje u Četi. »Bolje je da ostane, nego da nam poslije smeta«, rekoše Vlado Latinović i Svetko Čulibrk. »Boli ga Sana! Boli ga strah«, dodadoše borci. Poslije saopštavanja zapovijesti, sve jedinice krenuše prema određenom zadatku.

Bravska četa krenu na svoj zadatak blatnjavim i raskaljanim putevima prema Baltinim barama i prema rijeci Sani. Oputnjari — opanci usukali se oko nogu svakog borca. Zemljište klizavo, borci posrću i padaju, ali se opet dižu i nastavljaju put. Stiže glas do čela čete — do komandira: »Miloš je pao i povrijedio se, ne može nastaviti put.«

»Neka i on ostane. Bolje je danas nego sutra«, opet dobaciše Sveto i Vlado, sa čim se složiše i ostali drugovi. Četa se spuštala u ravnicu Baltinih bara. Dočekaše je vodiči za dalji put sa dva čamca kojima treba da se prebace preko rijeke Sane da bi na vrijeme stigli na određeni položaj.

»Drugovi, morate nam pomoći da čamce ponesemo do vode« — kažu čamdžije koje su Četu sačekale sa pripremljenim čamcima.

Sveto, visoki, krupni mladić, nekadašnji šumski radnik je prvi put vidio čamac, začuđeno zapita drugove: »Zar ćete nas u ovom koritu prevoziti preko Sane? To je meni sumnjivo. Ako se to korito prevrne i mi padnemo u vodu, neće nas Bog spasiti, a kamo li vi sa tim vašim lopaticama!«

»Dragi moj druže« — kažu oni— »budite sigurni da ćemo vas sve prebaciti preko vode, jer mi mnogo godina veslamo na Sani i sa čamcima prevozimo putnike. Nikada nam se nije desilo da su se prevrnuli i da nam je neko pao u vodu, jer mi vodimo računa koliko putnika može stati u čamac, kako treba u niemu sjediti i ponašati se da ne bi došlo do prevrtanja, da se ne bi okupali.«

Četa uze čamce i sa njima lagano, za vodičima, krenu preko Baltinih bara prema rijeci Sani. Svud unaokolo je ravnica, nigdje nema bukava ni borova, nema brda na koji je Bravska četa navikla. »Nema Grmeča i niegovih jelika!« kaže Sveto. »Kako će ovo sve ispasti, niko ne

zna!« Vodiči upozoravaju da se ide lagano i da bude najveća tišina, jer sad prelazimo preko pruge na sto metara pored željezničke stanice Baltine bare. Ustaše stražare kod stanice. Ovo upozorenje prenijeli smo čitavoj Četi da bi bila najveća tišina prilikom prelaska pruge.

Četa u koloni po jedan lagano prelazi prugu. Mirno je pređosmo i Četa produži prema Sani. Spustila se tamna proljetna magla koja skraćuje vidik. Vrijeme odmiče. Noć kratka. Bliži se ponoć. Po prelasku začelja Čete preko pruge, borci krenuše žurnije da bi stigli na vrijeme do riječne obale i prebacili se preko Sane. Treba stići i preći na lijevu obalu. Treba stići na određeno mjesto i pripremiti se za borbu prije nailaska neprijateljskih snaga. Čamaca je malo, a tri čete treba da se prebace preko rijeke. »Evo vode!« — uzViknu neko od boraca koji su sa vodičima išli na čelu kolone.

»Čamci naprijed!« — naredi komandir čete Gliša. Borci prinesoše čamce i spustiše ih na zemlju, a veslači ih gurnuše u vodu. Veslači pridržavaju čamce i daju uputstva borcima kako da ulaze u čamac — da ne bi došlo do prevrtanja. U prvi čamac ulazi Gliša, Lakica i komandir II voda Ilija sa veslačima koji su išli na čelu čete. Jedan od veslača, gurajući čamac od obale, reče: »Pomozi Bože!« Vlado pogleda u Svetu, pa ga zapita: »Čuješ li šta kaže ovaj čovjek? Šta veliš sad, ima li Boga, dede mi sad reći kad se pripremaš da uđeš u čamac i kreneš preko Sane!« S^eto ga pogleda podsmješljivo pa mu reče: »Šuti, turo nj a, što me sad pitaš za Boga, odgovoriću ti tamo na onoj drugoj strani, kad pređemo preko Sane!« Borci se nasmiiaše mladićima i kao da su zadovoljni raspoloženjem i prvim »'uspjehom«, što je čamac sa komandirom Čete i ostalim drugovima prešao na drugu stranu i već se vraćao po ostale borce. I Garonja se prebacio na drugu stranu među prvima.

Kad se čamci prve ture vratiše i pristadoše uz obalu da se u njih ukrca druga grupa boraca, u daljini otpoče napad na Prijedor. Prebacivanje je ubrzano. Iz pravca Prijedora, gotovo sasvim golišavi ustaše su u gaćama i košulji bježali iz periferije grada uz jednu i uz drugu obalu rijeke Sane. Ne znajući čija je vojska na obali,

usljed male vidljivosti, počeše da uskaču u kolonu naše čete. Mnogi su bili zarobljeni bez d jednog ispaljenog metka. Tek tada shvatiše da su uhvaćeni od partizana, da vojska na obali nije njihova.

Dođe red na Svetu i Vladu da ulaze u čamac i da se prebace preko Sane. Vlado pođe nepažljivo, promaši čamac i pade u Sanu. Kad je već sav bio mokar i do glave upao u vodu, drugovi ga uhvatiše, te ga mokrog kao čep uvukoše u čamac. Polako se prevezoše na drugu obalu rijeke. Čamac za čamcem prebaci cijelu Četu i ona krenu u pravcu ceste, da na tom pravcu spriječi pridolazak ustaških jedinica u pomoć napadnutom Prijedoru. To je mjesto na kojem Četa treba da u zasjedi dočeka i odbije sve ustaške napade.

Na Prijedoru borba bjesni svom žestinom. Zvone zvona na prijedorskim crkvama, dajući znak da su partizani prodrli u centar grada i da uspješno vode borbu. Počeše i haubice da tuku. Dobar znak za jedinice koje prelaze preko Sane. Naši su u gradu i topovi su već u njihovim rukama. I na Baltinim barama otpočela je žestoka borba. Napao je bataljon Đurina Predojevića. Četa na cesti čeka raspored za borbu. Zadatak svakom vodu je dat, konkretno. Svaki borac zna šta ima da radi. Ali, ono što je najglavnije i što će biti presudno u borbi Čete, sinulo je u mislima starješinama i oni narediše ukopavanje boraca na svojim mjestima, da svaki borac odmah iskopa za sebe zaklon. Svi borci ovaj zadatak ozbiljno shvatiše i malim ašovčićem i rukama ukopaše se do ramena u zemlju. »Ovdje nema Grmeča, jelika i bukava, nema brda, prirodnih zaklona. Jedini spas i zaklon nam je zemlja. Naređujem potpuno ukopavanje dok borba nije počela!« Za nepun sat svi borci iz Čete, svaki na svom mjestu, bili su ukopani do vrata. Iskopanu zemlju nisu povezivali u rovove, za to nije bilo ni snage ni vremena.

Komandir čete i komandiri vodova obišli su borce i dah im savjete za ukopavanje, za maskiran je i borbu. I oni za sebe iskopaše rovove na najpogodnijim mjestima, sa kojih će imati dobar pregled položaja, odakle će moći da uspješno komanduju.

Sve je spremno. U Prijedoru je borba u punom zamahu. Dan se nazire, a jutarnja magla postaje sve gušća. I kiša poče da Sipi.

Zemlja gnječava, raskvašena, blatnjava. Oputnjari — opanci na nogama boraca se usukuju. Odjeća prokisla, mokra, blatnjava, uprljana. Više se ne poznaje da su na borcima talijanske uniforme.

Borci umorni, neispavani, pokisli i pored najveće opreznosti teško savlađuju jutarnji drijemež. Trljaju oči i došaptavaju se, jer moraju biti budni i oprezni, pošto se svakog časa očekuje nailazak neprijateljskih snaga.

Svanu, ali magla se ne diže. Crne se iskopani rovovi u već poodrasloj pšenici. »Busenjem i pšenicom odmah maskirajte rovove prema okolnom zemljištu«, naređuje komandir Čete.

Za kratko vrijeme sve je bilo uređeno, rovovi maskirani, iskapana zemlja prekrivena busenjem i vlatima pšenice. Borci svaki u svom rovu, iako pokisli i nenaspavani, budno prate da se neko iz jutarnje magle ne pojavi pred njima i ne iznenadi ih. U Prijedoru štekću puške, puškomitraljezi tuku rafalnom paljbom, ručne bombe grme. Na četu u zasjedi još niko ne nailazi. Još se ne pojavljuju neprijateljske vojske zbog kojih je Četa ovamo prebačena. Počelo se postavljati pitanje da neće, slučajno, proći nekim zaobilaznim putem? Trebalo bi pojačati budnost isturanjem patrola i osmatrača na krila i bokove. Potpuno se razdanilo. Još jedan kratak pljusak kiše iz oblaka koji su se namakli prosuo se na partizane u raskaljenim rovovima.

Kao da blagi povjetarac dunu, magla poče da se diže i razilazi. Kad se magla podiže, tek tada borci razgledaše teren oko sebe. Vidješe na **kakvom** se zemljištu nalaze i **kakva** je ravnica **oko** njih. Tek tada shvatiše svu ozbiljnost svog zadatka. **Carakovo** se uzdiže ispred njih preko blage uvale, na kosi.

To je ono poznato Carakovo na koje je komandant Košta skretao pažnju starješinama Bravske čete prilikom izdavanja zapovijesti.

Lijevo od **Cete** je nabujala rijeka Sana, a na suprotnoj obali Baltine bare, na koje Đurin napada sa svojim

Bataljonom. Na Baltinkn barama borba se razbuktala slična onoj u Prijedoru. Čamci kojima se Četa prebacila na drugu obalu ostaće neprivezani i otploviće niz Sanu. Tamo desno su sela po kojima ustaše vršljaju i u kojima je njihova vlast. Pozadi leđa je Prijedor. U gradu se vodi borba. Ta Grmečka četa, koja je navikla od svog formiranja da bude opkoljena i štićena jelikama i bukvama Grmeča, Siše i Muratovca, našla se 15. maja 1942. godine tako reći opkoljena neprijateljskim snagama sa sve četiri strane i usred ravnog Prijedorskog polja. Nimalo nije prijatno ovo majsko jutro. Glavna misao koja se provlači kroz glavu svakog borca jeste: »Kuda se povlačiti u slučaju potrebe. Ako Prijedor ne bi bio oslobođen i Četi bude onemogućen prelazak preko mosta, situacija bi bila jako teška i po Četu neizvjesna, jer bi se borci morali probijati kroz neprijateljski obruč, morali bi nailaziti na neprijateljske jedinice i zasjede.

Nazad preko Sane se više nije moglo. Čamci su otplovili niz vodu, Baltine bare inisu oslobođene, a u četi niko plivati ne zna. Zbog svega ovog, Četa pronalazi najbolje i jedino moguće rješenje u ovakvoj situaciji: uporno se braniti i ne pokušavati povlačenje ni jednog borca ni na koju stranu.

Komandir Čete i komandiri vodova svim borcima prenesoše naređenje da niko ne smije opaliti metak na neprijatelja na daljem odstojanju od sto metara. To znači da bi trebalo gađati samo onda kad bi gotovo svaki ispaljeni metak bio siguran pogodak. To je bilo jedino rješenje toga dana da se Četa uspješno održi na svojim položajima, da spriječi pridolazak neprijateljskih snaga i da dočeka vrijeme kad će most u Prijedoru preko Sane biti slobodan.

Municije je malo, naročito za jugoslovenske puške, a u borbi se do kraja istrajati mora. Borci u dobro maskiranim rovovima dovršavaju posljednje pripreme.

Kao crna široka traka Od Čarakova prema uvali i Četi spuštao se razvijeni streljački stroj neprijateljske vojske. Krenuli su u pomoć napadnutom Prijedoru. Slobodno idu, slobodno se kreću i spuštaju u uvalu, izlaze

iz nje i nastavljaju nastupanje preko ravnog platoa ka Ceti u zasjedi. Žure da bi što prije stigli u Prijedor.

Niko od njih, vjerovatno, nije ni slutio da se tu negdje, ispred njih, u pšenici, nalazi ukopana i dobro maskirana, skrivena Bravska četa. Ne misle oni da je svaki borac izabrao svoj cilj i da gleda preko mušice svoje puške u živu metu. Ustaški streljački stroj neoprezno se približavao Četi u zasjedi. Borci su budno pazili na liniju koja im je označena kao rastojanje od sto metara od njihovih na brzinu iskopanih i kamufliranih zaklona.

Nestrpljenje raste. Neprijateljskih vojnika ima mnogo. Možda dvjesto-tristo. Proći ne smiju, ne smiju stići u pomoć Prijedoru.

Sveto, crni, visoki mladić, stajao je u »rovu« pored mene i dobacio mi da čujem. »Grmeču, moja mila majko, koliko je lakše disati u tebi!« Uvlačio je dim iz cigarete i sa nestrpljenjem očekivao da se borba otvori.

Nije samo Sveto bio nervozan. Svi borci sa nestrpljenjem su očekivali početak borbe. Sad ni za Garonju situacija nije bila povoljna. Ne može da se šeta pred početak borbe kao što je navikao.

Neprijatelj je već bio tako reći na dohvatu ruke. Svaki borac poravnao je mušicu sa nišanom, nanišanio svoju živu metu i čekao da plotun grune.

Kao na pritisak dugmeta, ili potez kanapa, zagrmilo je oružje. Prorešetan, prorijeđen, iznenađen streljački stroj neprijatelja stade kao ukopan. Niko ne pokuša da krene naprijed. Svi trenutak stadoše zbunjeni kao da očekuju drugi plotun i rafal puškomitraljeza. Nisu se snalazili i ništa ne učiniše nekoliko trenutaka. Kad se malo pribraše počeše bježati nazad, u uvalu.

U bjekstvu, kad su okrenuli leđa Četi, bili su pogodna meta, te mnogi padoše pokošeni mecima. Četa opet zaćuta, kao da se ništa nije ni dogodilo. Niko se ne pojavi iz zaklona, niti pokuša da skoči i pokupi plijen koji je ostao kraj ubijenih neprijateljskih vojnika. Borci su očekivali novi napad ustaša, njihov novi očajnički pokušaj da prodru na ovom pravcu.

Od borca do borca pronese se upozorenje komandira Čete i komandira vodova da ne bi neko pokušao da izađe

iz rova, ili da otkrije sadanje položaje. Dali smo im prvu lekciju, prvi stroj smo potukli i prvi napad odbili, ali smo se time donekle i otkrili. Sad oni znaju gdje smo i na kojoj se udaljenosti nalazimo. Ne znaju, naravno, koliko nas ima u zasjedi. Moramo strpljivo čekati na istom mjestu, ponovo sačekati napad ustaša i odbiti ga. Ne smijemo im dozvoliti prodor na ovom pravcu, to je zadatak kojeg smo primili i koji izvršavamo.

Iz Čarakova se spuštao u uvalu ništa manji streljački stroj od ovog prvog stroja neprijateljskih vojnika. Bilo je jasno da će sada ponovo krenuti naprijed i ovi vojnici koje smo maločas vratili. Sad znaju za nas. Ovo ćemo morati izdržati, dogovaraju se borci u blatnjavim rovovima. Zaista, poslije kratkog vremena iz uvale poče da izlazi streljački stroj neprijatelja. Vojnici su kretali pravo prema Četi. Sad idu opreznije. Otvoriše puščanu vatru odmah po izlasku iz uvale. Počeše da se prebacuju pod zaštitom sopstvene vatre. Četa u zasjedi ne dade nikakve znakove prisustva. Borci su čekali najpogodniji momenat — nailazak ustaša u streljačkom sltroju do označene linije. Streljački stroj neprijatelja se približavao. Pređoše liniju na kojoj je prvi stroj zaustavljen. Počeše da viču »Juriš!« »Uraaaa!« »Naprijed ustaše!« Grunuše puške i puškomitraljezi iz zasjede. Ponovi se prvobitna surova scena. Ustaše popadoše po zemlji. Izgledalo je da će otvoriti vatru i krenuti u napad, na juriš na partizane u zasjedi. Situacija je bila neugodna i teška. Ustaše leže pred nama na otvorenom, brisanom prostoru. Odstojanje od Čete je manje od sto metara. Svaki borac u rovu stoji ili kleči i sa pritegnutom puškom ili puškomitraljezom nišani tačno u glavu neprijatelja. A zašto ne ubija kada nišani u glavu?

Ne mogu da krenu naprijed, ali ne mogu ni da pucaju na otvorenom polju, na brisanom prostoru. Otpoče uzmicanje ustaša, povlačenje nazad u ležećem stavu, dok su neki nestrpljivo skočili i počeli da bježe prema uvali. Jeknule su puške. Pogođeni mecima ustaše su padale po zemlji.

Opet se vatra utiša. Opet niko iz Čete ne krenu naprijed. »Izgleda da ćemo moći i bez Grmeča!« — dobaci mi Sveto.

Samopouzdanje u Četi osnaži. Borci postadoše raspoioženiji poslije postignutog uspjeha i razbijanja dva neprijateljska naleta. Samo po nekoliko metaka ispalili smo ,iz pušaka. Iz talijanskih puškomitraljeza ispaljeno je više, ali za njih imamo dosta municije. Stevo Rakocija, puškomitraljezac, svojim »brncem« tuče jedinačnom paljbom i gađa samo kad je uvjeren u pogodak. Opet se namače oblak, pljusnu krupna kiša. Ponovo kiša nakvasi borce u rovovima.

U blatnjavim rovovima voda poče da se puni i već je dosegla svakom borcu do koljena. Blatnjavi su borci, blanjavo je oružje kojim gađaju. Oputnjari — opanci ulijepljeni blatom suču se oko stopala na nogama. Ravni plato pred borcima išaran je od crnih ustaških leševa. Bilo je jasno da neprijatelji moraju nešto drugo pokušati, ako misle stići u Prijedor. To drugo što oni namjeravaju pokušati, Četa budno očekuje.

Evo ih ponovo iz Čarakova. Još jedan streljački stroj ustaša spušta se u uvalu, gdje Četa ne može osmotriti šta rade i šta pripremaju. »Vršiće ponovo napad« — pronosi se glas između boraca. Borci se dogovaraju kako da odbiju novi juriš neprijatelja. Svaki borac provjerava ispravnost svog oružja, briše nišan i mušicu od blata, priprema se za ponovnu borbu. Borci broje preostalu municiju. Po municiju kod mrtvih ubijenih neprijateljskih vojnika ne može se sada ići, ne može se izlaziti iz rovova i otkrivati svoj položaj. Ne treba otkrivati dobro maskirane položaje, koje ustaše nisu mogle primijetiti dok iz njih vatra nije simula.

Opet nestrpljenje kod boraca narasta. Postavlja se pitanje kako će neprijateljski vojnici ponovo krenuti u napad. Do sada su išli pravo na razvijeni streljački stroj Čete u zasjedi. Kako će sada krenuti kad su vidjeli da na ovom pravcu prodrijeti ne mogu?

Lakica Sobot došaptava borcima: »Opet ćemo im dati po nosu! Samo ako krenu! Ništa ne brinite, drugovi! Si-

gurni budite da ustaše na ovom pravcu prodrijeti ne mogu!«

Sveto uzdahnu: »Sto ovo vrijeme sporo prolazi! Prijedore, Prijedore, ovo 'kreće sve nagore!« — ponovi on nekoliko puta. Vrteći glavom Rakocija hoće da mijenja položaj svoga puškomitraljeza. Slaba mu je preglednost sa dosadašnjeg položaja, kaže on. »Hoće Rakocija da ide naprijed, na malo uzvišenje!« Neko doviknu: »Evo ih, prebacuju se na desno krilo!« »Neka idu, tamo su one dvije čete u zasjedi! Još na njih nisu napadali! I oni će ih, vjerovatno, dočekati kao i Bravska četa!« »Prenesite naređenje: na desnom krilu da se održava čvrsta veza!« Naređenje komandira čete, prenosi se od borca do borca.

Druga četa ih sačeka u zasjedi kao što smo ih dočekali i mi. Opet žestoka pucnjava. Ni tamo Ustaše prodrijeti ne mogu. Desno krilo Bravske čete sa nekoliko rafala iz talijanskih puškomitraljeza razruši neprijateljski streljački stroj sa boka. Opet nazad, u mrtvi ugao, uz osjetne gubitke bježe ustaše. Odbijen je i treći pokušaj neprijateljskih vojnika da prodru u Prijedor.

»Čemu se sad nadaju i šta treba očekivati od ustaša?« — pitaju se borci u zasjedi. Brzo poslije ovog pojaviše se ustaše na ivici uvale puzeći tamo-amo, ne pokušavajući da krenu naprijed. Tukli su iz oružja sa ivice platoa. Smijeh i dobacivanje otpore u četi. »Dobili su po nosu!« »Leže, kao kerovi!« »Ne smiju korak naprijed!«

U Prijedoru puškaranje. Nema nikakvog glasa o borbi i o rezultatima napada. Utišala se žestina borbe. Ne prašte ručne bombe, ne 'tuku rafalima mitraljezi. Čuje se samo pojedinačna pucnjava pušaka i poneki rafal puškomitraljeza. Baltine bare Đurinov Bataljon još nije uspio zauzeti. Još sve brige za Četu nisu prošle.

Nastupa nova situacija. Iz Ljubije stigoše ustaše vozom. Krenuše odmah niz lijevu obalu Sane, streljačkim strojem cestom, prema našoj Četi i prema Prijedoru. Ima ih mnogo. »To je prava divlja vojska, uniformisana«, prenose drugovi sa lijevog krila.

U grabu ceste, prema obali rijeke Sane, »rokira« se Prvi, Garonjin vod. Borci su morali izaći iz rovova i krenuti na nove položaje. Tamo je na samoj cesti Lakica **So-**

bot sa svojom desetinom. Razgovara on svoje mladiće da budu strpljivi, da dobro gađaju da će izdržati i da neprijatelj na tom pravcu neće prodrijeti. Tamo je Mile Latinović, Vladić Ožegović, Đokima Babić, mali Dušan Babić i drugi Babici u koje smo sigurni da neće popustiti, da neće odstupiti pred neprijateljem, da će izdržati svaki pritisak na svojim položajima.

Ispod Čarakova pojaviše se grupe vojnika sa minobacačima. To su vjerovatno bili oni koji su stigli iz Ljubi je i na taj pravac uputili su minobacačke jedinice na pogodne položaje, da bi im vatrom pomogli u napadu. Namještaju minobacače i pripremaju ih za otvaranje vatre. Rakocija sa svojim »brncem« i s nekoliko talijanskih puškomitraljeza uzeše na nišan užurbane vojnike. Kad su ih obasuli vatrom, nekoliko vojnika pade oko bacača, dok se drugi raspršiše, a onda ponovo prikupiše, digoše minobacače i prenesoše ih u zaklon. Prve minobacačke granate eksplodiraše, ali stotinu metara iza Čete u zasjedi.

Kad su neprijatelju stigla pojačanja iz Ljubije i kad vojnici postaviše minobacače da gađaju naše položaje, na nebu se pojaviše i avioni. Zaokružiše u letu iznad Prijedora i okoline. Protivavionski mitraljezi sa Glavice otvoriše vatru na njih. Avioni okružiše još jedanput, a zatim nadlet ješe Četu, pređoše preko njenih položaja i pozadi, dalje od Čete, počeše mitraljirati po šumi.

Baciše bombe. Zemlja uzdrhta. Minobacači sve jače tuku. Ustaše iz Čarakova dobiše pojačanje i moralnu podršku. Poče vriska među ustašama i dobacivanje partizanima. Dovikuju, zvižde, galame, psuju.

četa u zasjedi ćuti, miruje, ne daje nikakve znake da je tu prisutna i dobro maskirana u rovovima. I Garonjin vod stigao je na određene položaje, zaposjeo ih i očekuje nailazak neprijateljske vojske, koja je stigla iz Ljubije. Oni iz Ljubije primiču se Prvom vodu i Lakičinoj desetini uz lijevu obalu rijeke Sane. Avioni kruže, a mitraljezi tuku u neposrednoj blizini po terenu iza Čete. Minobacačke granate počeše da padaju i između rovova na položaje Čete. Kod Prvog voda otpoče žestoka borba. Talas ustaša je iznenađen i odbijen. Mnogi od njih obo-

reni su na zemlju. I oni otvoriše vatru protiv Garonjinog voda. Ponovo krenuše niz obalu Sane. Tamo ih dočekaše Garonja, Vladić sa pušk om i tr al jezo m i ostali borci. Ustaše iz Čarakova koji su ležali pred Četom vrisnuše i u zaklonima skočiše naprijed. Samo za kratko vrijeme išli su streljačkim strojem. Mirno i staloženo Četa ih dočeka, kao i prvi put. Odjeknuše plotuni pušaka. Opet nazad u uvalu povukoše se ustaše.

Još jedna poveća kolona ustaša iz Ljubije siđe u uvalu. Nadleti i drugi talas aviona. Cio okolni teren oko položaja Čete crnio se od dima i eksplozija granata. Avioni u letu spustiše se nisko iznad Čete. Mitraljiraju, ali ne po četi i njenim rovovima, već pozadi, po šumarcima. Uši zaglušiše od pucnjave. Situacija posta kritična. Neprijatelj je navaljivao naprijed, a iz vazduha su fijukale bombe. Stroj ustaša ličio je na krnjave zupce crnog češlja.

Sad Četi nije bilo lako odbiti sve napade. Nižu se neprijateljski napadi jedni za drugima, avioni kruže i mitraljiraju, minobacači tuku, a iz Prijedora još nema nikakvog obavještenja, ne znamo kakva je situacija i kako će se sve ovo završiti.

Sveto, pored mene u rovu, nervozno izvadi iz kutije par cigareta, zagrize ih zubima i ispljunu u rov, a zatim se namrštena čela zagleda u Vladu Latinovića. Vlado se nasmija kao da je htio da time smiri Svetu. »Lako je nama, mi smo moćni, nit nam staro kašlje ni nejako plače! Čuješ li Lakicu kako ih tuče? Taj se vučki bori! Ne dozvoljava im da prodru na njegovom pravcu! Oko njega i njegovog odjeljenja sve je uzrovano i crno, ali drugarčina ne popušta! On svoju lulu ne grize, ako mu je nisu pripalili iz aviona!«

Lakica, pored usamljene kuće, leži sa svojom desetinom, sačekuje napade ustaša i odbija ih vatrom. Usamljena kuća ustašama posluži kao dobar orijentir za gađanje minobacačima. Nekoliko granata pogodilo je krov kuće i razrušilo ga. Cijelo zemljište, pa i Lakičina desetina, crnjeli su se od gara i eksplozije minobacačkih granata. Desetina se ipak nije krenula sa svog mjesta. Opet ustaše pored Sane i niz cestu pokušaše prodor prema Pri-

jedoru. Odbiše ih plotuni pušaka. Vojnici u uvali izvršiše pripremu za ponovni napad. Četa je pažljivo osmatrala sve pravce na kojim bi se neprijatelji mogli pojaviti. Borci su bili spremni da ponovo odbiju napad.

Poslije kraćeg vremena sa ivice uvale otpoče puškaranje prema Četi. Minobacači koncentrisaše vatru na Lakičinu desetinu. U pravcu onih dvaju četa na desnom krilu ustaše krenuše u napad. I na Ldkičinom pravcu, na pravcu čitavog Prvog voda, neprijatelj ponovo krenu u proboj. Odjeknu pucnjava, za'treštaše puškomitraljezi. Mitraljeska zrna natjeraše ustaše na povlačenje. U našoj Četi nije bilo ni ranjenih ni poginulih boraca, ali u onoj drugoj poginuo je jedan drug, zvani »Major«. On se kretao oko zaklona za čitavo vrijeme borbe. Bio je hrabar borac. Jednu nesmotrenost na brisanom i potpuno ravnom terenu platio je životom.

Vrijeme je, kao nikad ranije, sporo prolazilo. Kazaljke na satu kao da se ne pomiču. U sunce pogledamo, a ono kao da stoji na istom mjestu. Sveto ponavlja po nekoliko puta: »Ej, Grmeču, mila majko moja! Ako Sveto do tebe živ dođe, teško će se kada spustiti u ovakvu ravnicu!« Nad Četom se navlače oblaci. Zasiplju nas kratkotrajni pljuskovi kiše. Borci u rovovima toliko su iskaljani da se gotovo ne raspoznaju međusobno.

Avioni nadlijeću nad položajima Čete. Najviše prolij eću iznad položaja gdje je okolno zemljište pocrnjelo od eksplozija minobacačkih mina. Nisko se spuštaju, kao da će krilom dotaći pšenicu. Opet poneki rafal iz mitraljeza zaspe iz aviona, ali ne u pravcu Čete, nego pozadi po šumi. Kao da nas ne vide, ili ne znaju da ocijene odstojanje. Potrošiše iznad šumice pune redenike sa municijom. U drugom krugu ispu'stiše bombe. Očekivali smo da će se zemlja zatresti od eksplozija. Bombe padoše, ali ne eksplodiraše. »To i nisu bombe!« — doviknu neko iz rova. »Sanduci sa punim redenicima!« — rekoše drugovi. Odoše da vide šta je palo iz aviona. »Vjerovatno im se izmakla municija! A šta znamo, možda su je namjerno bacili?!« »Vraga su ti namjerno bacili sanduke municije!« — kaže Vlado. »Čuvaj ti glavu i ne izviruj iz rova!«

Avioni načiniše još jedan krug, prosuše slične »bombe« a zatim se visoko digoše, jer su ih gađali puškomitraljezi sa Glavice. Nadletješe još jednom i krenuše u pravcu Banje Luke.

Smjenjuju se ustaški napadi jedan za drugim. Nikakvog uspjeha, samo gubitke, neprijatelj postiže u svojim napadima. Svi napadi bili su odbijeni i osujećeni. Na ovom pravcu do tog momenta ustaše ne uspiješe prodrijeti ni probiti se za Prijedor.

Oko 13 časova kroz Četu neko pronese vijest da od Sanskog Mosta stižu pojačanja od oko 500 ustaša, da su stigli vozom i da će krenuti cestom niz lijevu obalu rijeke Sane, prema Prijedoru. Sa lijevog krila Lakica je izvještavao da nikakav pridolazak novih neprijateljskih snaga ne primjećuje iz pravca Sanskog Mosta. »Budite sigurni, kaže Lakica, da na ovom pravcu neće prodrijeti, pa makar koliko ih stiglo. Vi vodite brigu da ne prodru na vašem pravcu. Mi ovdje smo sigurni i odbićemo sve napade!«

Ustaše odustaše od upornog juriša, ali pojačaše minobacačku vatru. Lakičina desetina i kuća oko koje su se nalazili borci obavijena je dimom. Mokri, iskaljani, obavi jeni crnim garom od eksplozija, borci su hrabrili jedni druge da ćemo izdržati i odbiti sve neprijateljske napade, a ako Prijedor ne bude oslobođen da ćemo uspjeti da se probijemo iz okruženja u pravcu Podgrmeča.

U 15 časova stiže iz Prijedora patrola i donese radosnu vijest. Cio Prijedor, osim zgrade Gimnazije, je oslobođen. Most je slobodan. Naređeno je da se odmah povlačimo preko mosta u Prijedor i da dalje ne trpimo gubitke.

Sad je sve u redu. Sad, ako je potrebno, možemo da ostanemo i do noći, samo kad znamo da nam je pozadi leđa sigurno, da se imamo kuda povući i da nećemo morati vršiti proboj iz neprijateljskog okruženja, da nećemo morati ponovo preko rijeke Sane, bez čamaca.

Umorni, iskisli, blatnjavi, nenaspavani i gladni, ali ponosni zbog izvršenih zadataka, borci prikriveno, jedan za drugim, iziđoše iz blatnjavih rovova i povijeni, u žurbi, pored ceste, za komandirom Čete krenuše ka Prijedoru.

Na začelju je Lakica sa svojom desetinom. Osvrtao se i pazio na ustaše da ne bi krenuli u gonjenje i otvorili vatru pozadi Čete.

Most preko Sane je slobodan! Iz grada se čuje poneki pucanj. Meci dolijeću od zgrade Gimnazije. Na prijedorskoj strani mosta čeka grupa partizana. Znatiželjno posmatraju blatnjavu kolonu.

»Valjda nisu to one Grmečlije što su pošli u borbu obučeni u nove talijanske uniforme!« Susretosmo i Kostu Nada. Zakoračio je par koraka naprijed prema Gliši i zapita ga: »Gliša, koliko ti je drugova ostalo živih?« Gliša priđe oštrim korakom, stade mimo i podiže pesnicu. »Druže komandante, moja Četa u potpunosti je izvršila postavljeni zadatak. Sve juriše ustaša smo odbili uz velike gubitke po njih! Ni korak se nismo povlačili! Mi u našoj Četi nismo imali ni jednog mrtvog, niti ranjenog druga!«

Ko zna kakve su se misli Kosti povitlale u glavi dok je Gliša raportirao i izgovorio ono nekoliko odsječnih riječi. Sigurno je da je nestrpljivo čekao da mu Gliša odgovori na postavljeno pitanje »Koliko ti je ostalo živih boraca? «

Kad Gliša izgovori posljednje riječi da mi nismo imali ni jednog mrtvog ni ranjenog borca komandant Operativnog štaba Košta Nađ raširenih ruku zagrlio je komandira Glišu poljubio se sa njim i čestitao mu na izvršenom zadatku i postignutom uspjehu. »Odmah sa Četom kreni na odmaranje!« — reče Košta Nađ »Tamo su ti pripremljene prostorije za odmor i hrana. Dobićete novu odjeću i obuću, da se Četa presvuče. Još grupa ustaša daje otpor iz Gimnazije, a to ćemo brzo likvidirati.«

Gliša kao da ne bi zadovoljan što će Četa da se odmara, reče: »Druže komandante, dajte nam da to časom potučemo, pa ćemo onda svi biti mirni i skupa ćemo krenuti na odmaranje!«

Košta Nađ naredi da Četa odmah krene u određene prostorije na odmaranje. »Za napad na Gimnaziju mi imamo dvije čete Kozarčana koje su do sada bile u rezervi i čekaju prvi sumrak«, reče Košta. »Privući ćemo haubice i likvidirati posljednja uporišta. Ti ne brini ništa, neće oni dugo pružati otpor.«

Cijelu četu, dok je prolazila, Košta je posmatrao i pozdravljao se sa borcima čestitajući im na postignutom uspjehu. »Ovi su im bili najveća briga« — kaže Košta drugovima.

Brigu za čovjeka, za svakog borca, vodili su komandanti. »Ovi su im bili najveća briga«, ostalo je duboko u sjećanju svakog borca i starješine Bravske čete. Četa se razmjestila u određenim prostorijama. Borci su ručali, a zatim je trebalo da se odmaraju. U blizini je Gimnazija. Fijuču zalutala puščana zrna. »Da nam daju da bandu likvidiramo, pa da svi budemo mirni!« — kaže Garonja. »Potrebno bi bilo da se prošetamo po gradu i da vidimo ima li ovdje neko od poznatih ustaša. Tu su se sklonili oni iz Srnetice koji su ubili Simu i Vladu Stupara. Tu su i oni što su učestvovali u strijeljanju Bravskara 28. jula 1941. godine. Oni što popališe starce, žene i djecu u Donjem Polju u Jasenovcu.« Neko dobaci da je vjerovatno tu i Ibrica, kojeg smo toliko željeli pronaći i uhvatiti, jer je mnogo zla nanio narodu na teritoriji saničke opštine. Dosta ih ima koji su pobjegli u Prijedor i sklonili se da ne bi bili zasluženo kažnjeni. Ne znaju oni i ne nadaju se da bi mogla u Prijedoru zanoćiti i Bravska četa.

Naveče, kod Gimnazije grunu nekoliko haubičkih granata. Zatutnjaše ručne bombe i rafali puškomitraljeza, a onda se sve utiša. Presta pucnjava i grad kao da zaspa mirnim snom.

Šesnaestog maja rano ujutro podiže se malo odmorena Četa da vidi kako je napolju i kako izgleda taj grad u čijem oslobođenju je i ona učestvovala. Patrole nisu mnogo trebale da pretresaju po ulicama i da zalaze u kuće. Na prvom koraku borci su sretali prijatelje i poznanike koji su ih vodili do sakrivenih vojnika. A bilo je i neprijatelja presvučenih u civilna odijela.

Počeli su susreti sa starim poznanicima. Mnogi su bili iznenađeni kada su prepoznali Bravskare koji su u patrolama šetali kroz Prijedor. Cio dan je protekao u ovakvim susretima i posjetama starih poznanika. U Prijedoru su borci pronašli i Ibricu zloglasnog krvnika, koji je toliko zla počinio i pod čijim rukovodstvom su učinjena mnoga nedjela. U nekoliko slučajeva bilo je i nesu-

glasića između boraca Bravske čete i boraca sa Kozare: neki mještani tražili su da otkrivene ustaše ne odvodimo pošto su, navodno, bili dobri u Prijedoru. Kada smo drugovima sa Kozare objasnili ko su neki od otkrivenih ustaša, kakva su zlodjela počinili na našem terenu, onda su nam svi nudili svoju pomoć u pronalaženju i otkrivanju prikrivenih ustaša.

Ovoga dana borci iz Čete radosno su se susretali sa Kozarčanima, jer su ispunili raniju zamisao da se negdje nađu zajedno u borbi, da se ogledaju i vide da li će im biti ravni. I Kozarčanima je bilo milo da se sretnu sa borcima za koje im je bilo rečeno da na njih obrate pažnju, jer su obučeni u talijanske uniforme i naoružani talijanskim oružjem.

U Prijedoru je Četa ostala 16. maja, a već 17. maja krenula je na Miljevce, tamo gdje je prvi put došla i gdje je primila zapovijest za borbu. Na Miljevcima narod je Četu oduševljeno dočekao i pripremio borcima hranu i prenoćište. Još više se narod divio borcima kad je čuo kakvu su borbu vodili i gdje su bili. Idućeg dana Četa je krenula istim pravcem i putem preko rijeke Sane, a zatim kroz sela preko kojih je bila došla, prema Grmeču i svome logoru.

Još srdačniji susreti pratili su Četu na njenom povratku prema Grmeču. Bilo je dirljivih dočeka, pozdrava i pohvala za borce koji su učestvovali u oslobođenju Prijedora.

U selu Bravsku i u partizanskom logoru Četu su očekivali sa velikim nestrpljenjem. »Pola ih je poginulo i utopilo se u Sani« — pronijela se alarmantna vijest. I imena poginulih su spominjana. A Četa zdrava i vesela stiže u svoj logor. Srdačan je bio susret sa drugovima koji su ostali na obezbjeđenju i straži prema Sanici i ostalim mjestima da bi spriječili pokušaje ustaša da izađu na Bravsko, ili da krenu u pomoć napadnutim jedinicama u Prijedoru.

Poslije učestvovanja u borbi za oslobođenje Prijedora, kad se Četa vratila u logor, ponovo je nastavila borbe i akcije na svom terenu. Ponovo je vršila pritisak na ustaše u Sanici i okolnim zaseocima. Četa im nije do-

zvoljavala da izlaze u okolne zaseoke da pljačkaju, ili ubijaju nevine ljude. Radi uspješnijeg sprečavanja ustaških ispada iz Sanice, jedan vod Bravske čete logorovao je na Međeđem Brdu.

BORCI BRAVSKE ČETE U PRVOM NAPADU NA SANSKI MOST

Nije prošlo mnogo vremena, a kod boraca u Četi zavladalo je nestrpljenje kada i gdje će krenuti u napad na neprijatelja. Postavljali su pitanja: »Dokle samo dočekivati patrole, a da ovi u Sanici, Ključu, Vrpolju i Sanskom Mostu i dalje ne budu napadnuti? Zašto ne napadamo ta mjesta i zauzimamo ih? Kad smo bili u stanju da zauzmemo Prijedor, koji je jače branjen, zašto ne bismo napali i zauzeli i druga mjesta?«

Ponovo je Četa postrojena ispred svog logora. Borci su se odmorili i zaliječili nažuljane noge. Za ustaše nastupiše još teži dani. Prijedor je izgubljen. Ključ, Sanica, Vrpolje i SanSki Most uskoro očekuje ista sudbina. U neprijateljskim garnizonima strahuju i svakodnevno očekuju napad partizana.

Poslije oslobođenja Prijedora pripremao se napad na Sanski Most. I za ovaj napad predviđeno je i određeno učešće Bravske čete. Za napad na Sanski Most vršene su slične pripreme kao one za napad na Prijedor. Opet je određeno i odabrano sto boraca, dok su ostali dobili zadatak da budu spremni da spriječe eventualni pokušaj ustaškog prodora na Bravsko.

Kada je četa krenula za Sanski Most, opet je vrijeme bilo lijepo, sunčano. Opomenuti i poučeni iskustvom u borbi na Prijedoru ovog puta, borci su se obezbijedili kišnim ogrtačima i obuli cipele. Onima koji o'staju na obežbjeđenju ponovo je dat zadatak kad otpočne borba na Sanskom Mostu da oni vrše demonstrativni napad na Sanicu, kako bi na sebe privukli pažnju i ne dozvolili neprijatelju da šalje pojačanja za Sanski Most.

Dolaskom Čete u Dabar, vrijeme se mijenjalo. Naoblačilo se naglo i kiša je počela da pada. Pod mutnim

Ustaše iz Sanskog Mosta krenuše u protivnapađ. Partizanske jedinice, koje su trebale da izvrše napad na Sanski Most sa sjeverozapada uz lijevu obalu rijeke Sane, nisu stigle na vrijeme i nisu napale.

I Bravska četa, napadnuta sa čela, preko mosta, i sa lijevog boka, bila je prisiljena na povlačenje.

Zora je zarudila, dan se ponovo ocrtava, a dva voda BravSke čete, suočena sa ustašama, vodila su borbu u Sanskom Mostu.

Situacija nije bila ni malo povoljna za borce. Nekoliko kilometara trebalo je da se povlače preko brisanog prostora i ravnog Sanskog Polja da bi prešli rijeku Zdenu i povukli se na Djedovaču, gdje im je Treći vod organizovao prihvat. Vremena za razmišljanje nije bilo. Situacija, onakva kakva je, prihvatiti se morala. Trebalo je voditi računa da se izbjegnu sopstvene žrtve. Jedini saveznici Čete koji su joj mogli pomoći ovog momenta bile su njene vlastite snage i pšenica koja je klasala. Sve druge partizanske jedinice bile su u povlačenju ka Djedovači. Do izvlačenja Čete od njih se nije mogla očekivati nikakva pomoć.

Prisebnost i hladnokrvnost boraca i starješina ovog puta došli su do punog izražaja. Prvi vod u pognutom stavu, koristeći izraslu pšenicu, lagano se povlačio prema Djedovači, dok je Drugi vod ležao u zasjedi i čekao nailazak ustaša sa pravca mosta i sa lijevog boka, otuda gdje naše jedinice nisu stigle da napadnu neprijatelja.

Misleći da se još naše snage nalaze u gradu, u borbi kod mosta, ustaše koje su krenule u protivnapađ uz lijevu obalu rijeke Sane, pokušaše da zađu za leđa i presijeku odstupnicu za povlačenje našim snagama iz grada. Iako su išli oprezno i sporo, prebacujući se od objekta do objekta, ipak naiđoše na naš Drugi vod, koji je bio spreman i čekao ih u zasjedi. Kratak plotun pušaka, rafali puškomitraljeza i tresak ručnih bombi. Ustaše se zbuniše i počeše bježati prema gradu. Ovoj borbi i zasjedi vjerovatno se nisu nadali. Pretpostavljali su vjerovatno da će uspjeti presjeći odstupnicu našim snagama, da će ih napasti sa leđa i dovesti u **još** težu situaciju, ali su iznenađeni, zbunjeni, pojurili nazad.

sivim nebom, pripreman je napad na Sanski Most. Haubice na Djedovači su postavljene i elementi za gađanje uzeti. Borci su bili zadovoljni što će ih haubice podržavati u borbi.

Veče se spuštalo sporo. Bravska četa se primicala na pravcu svog zadatka. Preko Zdene, ona će da napada na grad sa juga, sa zadatkom da oslobodi kuće na periferiji i uhvati vezu sa jedinicama koje napadaju na njenom lijevom krilu, a potom da napadne most i preko njega uhvati vezu sa Đurinovim Udarnim bataljonom koji vrši napad sa istöka, od pravca sela Sasine.

Prvo je trebalo da bez borbe uđe u grad Druga četa, Prošićeva. Ali Prošić nije krenuo na vrijeme, zakasnio je, i Bravska četa je promijenila svoj pravac napada. Četa je odmah prodrla u grad, na pravcu kojim je trebalo da se probija Druga četa. Produžila je prema mostu da bi što prije uspostavila vezu sa Đurinovim Bataljonom. Napad je otpočeo. Iz haubica je ispaljeno nekoliko granata na Sanski Most. Avion koji nije imao bombe, radi moralne podrške borcima, nadletio je nekoliko puta iznad Sanskog Mosta.

Četa prodire prema mostu i teži da što prije ovlada mostom. Tršćare i manje šupe su zapaljene, kao znak raspoznavanja da bi se vidjelo dokle je stigla koja jedinica. Bofba se razvijala sve većom žestinom. Ustaše na svim pravcima pružaju žestok otpor. Pojačanja iz sela, kao da su bila pripremljena, pojurila su u pomoć napadnutom Sanskom Mostu. Oni iz Sasine napali su Đurinov Bataljon sa leđa i vršili na njega snažan pritisak. Vriska i povici ustaša iz Sasine ohrabriše one u Sanskom Mostu, a zbuniše Udarni bataljon napadom iz pozadine.

Most preko rijeke Sane nije bio oslobođen. Bravska četa nije stigla da ga zauzme, a Prošićeva Druga četa, koja je bila određena da napadne u ovom pravcu, takođe nije stigla. Đurin se sa svojim Bataljonom morao povući nazad prema Tomini, jer je bio pritisnut jakom vatrom s leđa od neprijatelja iz Sasine i okolnih sela. Bataljon je bio spriječen da učestvuje u borbi i on se preko Sokolova dalje povlačio, dok je okolnim putem prešao rijeku Sanu i došao na svoj teren.

Ustaše iz Sanskog Mosta krenuše u protivnapad. Partizanske jedinice, koje su trebale da izvrše napad na Sanski Most sa sjeverozapada uz lijevu obalu rijeke Sane, nisu stigle na vrijeme i nisu napale.

I Bravska četa, napadnuta sa čela, preko mosta, i sa lijevog boka, bila je prisiljena na povlačenje.

Zora je zarudila, dan se ponovo ocrtava, a dva voda Braväke čete, suočena sa ustašama, vodila su borbu u Sanskom Mostu.

Situacija nije bila ni malo povoljna za borce. Nekoliko kilometara trebalo je da se povlače preko brisanog prostora i ravnog Sanskog Polja da bi prešli rijeku Zdenu i povukli se na Djedovaču, gdje im je Treći vod organizovao prihvat. Vremena za razmišljanje nije bilo. Situacija, onakva kakva je, prihvatiti se morala. Trebalo je voditi računa da se izbjegnu sopstvene žrtve. Jedini saveznici Čete koji su joj mogli pomoći ovog momenta bile su njene vlastite snage i pšenica koja je klasala. Sve druge partizanske jedinice bile su u povlačenju ka Djedovači. Do izvlačenja Čete od njih se nije mogla očekivati nikakva pomoć.

Prisebnost i hladnokrvnost boraca i starješina ovog puta došli su do punog izražaja. Prvi vod u pognutom stavu, koristeći izraslu pšenicu, lagano se povlačio prema Djedovači, dolk je Drugi vod ležao u zasjedi i čekao nailazak ustaša sa pravca mosta i sa lijevog boka, otuda gdje naše jedinice nisu stigle da napadnu neprijatelja.

Misleći da se još naše snage nalaze u gradu, u borbi kod mosta, ustaše koje su krenule u protivnapad uz lijevu obalu rijeke Sane, pokušaše da zađu za leđa i presijeku odstupnicu za povlačenje našim snagama iz grada. Iako su išli oprezno i sporo, prebacujući se od objekta do objekta, ipak naiđoše na naš Drugi vod, koji je bio spreman i čekao ih u zasjedi. Kratak plotun pušaka, rafali puškomitraljeza i tresak ručnih bombi. Ustaše se zbuniše i počeše bježati prema gradu. Ovoj borbi i zasjedi vjerovatno se nisu nadali. Pretpostavljali su vjerovatno da će uspjeti presjeći odstupnicu našim snagama, da će ih napasti sa leđa i dovesti u još težu situaciju, ali su iznenađeni, zbunjeni, pojurili nazad.

»Uraaaaa, juriš, naprijed!« — povikali su borci da bi ustašama zadali još više straha, ali Vod ne krenu naprijed, nego se odvoji od neprijatelja i užurbano krenu nazad, za Prvim vodom, prema Djedovači. Ovo je bio povoljan momenat za Četu da se odvoji od neprijatelja i povuče bez mnogo napora. Možda je ovo bila i najpovoljnija prilika u ovakvoj situaciji.

Dok su se ustaše pribrale i bočnim napadom krenule preko polja, prema Djedovači, vodovi su bili u zaštićenoj zoni. Njihov prihvat i zaštitu primio je Treći vod, kao i ostale povučene jedinice sa sjevernih padina Djedovače.

Sanski Most nije bio zauzet. U borbi je poginuo Vlado Vukobrat »Daljević«, a jedan borac Bravske čete je bio lakše ranjen. Ustašama su naneseni teži gubici. Nailazeći na zasjedu Drugog voda, palo je nekoliko neprijateljskih vojnika.

Interesantan je bio slučaj mladog, visokog, mršavog borca Dure Banjca »Rebuda«. Upao je u rov ustaškog puškomitraljesca. Nije znao za njega. Pomrčina je bila jaka, a ustaša kao da je spavao, ništa nije reagovao. Padom u rov »Rebuda« je svoju pušku prelomio i više njome nije mogao da gađa. Od iznenađenja i straha, i borac i ustaša bili su u neizvjesnosti. Nastala je grčevita borba golim rukama između ustaše i »Rebuda«. Partizan je bio u povoljnijem položaju, bio je gornji, a rov je bio uzak i ustaša stiješnjen rovom nije mogao da se dugo odupire. »Rebud« mu je oteo puškomitraljez i pištoj kojim ga je ubio.

Poslije povlačenja čete sa Sanskog Mosta, prvog dana i noći Četa se zadržala na Brajića Tavanu i Dabru. Zatim je krenula prema svom logoru u Bravsko.

Nakon neuspjelog upada u Sanski Most, Četa se vratila na njen teren i opet organizovala akciju protiv neprijateljskih snaga u Sanici i okolnim mjestima. Prilikom polaska sa Sanskog Mosta prema logoru bilo je pokušaja da se Četa uputi na teren prema Majkić Japri, ali do toga nije došlo, s obzirom na potrebe i važnost njenih zadataka u okolini Sanice i Ključa.

Jednog dana u Četu stiže izvještaj da se ustaše u jačini oko jedne sitnije pripremaju u Sanici i da sutradan

rano treba da krenu u Ključ. U tom izvještaju se preporučuje da Četa spremi dovoljan broj boraca i organizuje zasjedu u Prisjeci, da dočeka i potuče ustaše na njihovom putu iz Sanice ka Ključu.

Sa istog izvora, a možda i po njihovom planu, obaviještene su ustaše da će Četa poći da postavi zasjedu u Prisjeci, te da bi oni mogli krenuti prije Čete i postaviti joj zasjedu, sačekati je i nanijeti joj smrtne udarce.

Starješine Čete povjerovale su izvještaju, jer je stigao »sa pouzdanog mjesta« i od »našeg čovjeka«. Ne znajući da »čovjek« sjedi »na dvije stolice«, njegov izvještaj primili su kao tačan i siguran, te na osnovu izvještaja odmah počeli pripreme u Četi da bi borci krenuli u zasjedu i sačekali nailazak ustaša.

Dok se četa u logoru spremala da oko pola noći krene na svoj zadatak, ustaše su poranile i krenule da je presretnu na njenom putu, da joj postave zasjedu i nanesu gubitke. Kao i uvijek, četa je slobodno krenula iz logora prema Cigelju, a odatle će dalje, prema rasporedu, svaki vod da krene u svom pravcu.

Ozvjezdana svježa noć kao da je nosila borce na njihov zadatak. Svi su bili raspoloženi, kao i obično pred polazak u napad na neprijatelja.

Dolaskom do Cigelja, Drugi vod, koji je išao na čelu Čete, uputi se prema kući Malića i prema Prisjeci. I Garonjin vod trebalo je da ide preko Cigelja na Gloglavo, da bi tamo postavio zasjedu i obezbijedio taj pravac u slučaju da ustaše iz Sanice pođu u pomoć napadnutima u Prisjeci.

Gliša, Dušan i Garonja glasno su govorili o rasporedu i kretanju vodova, ne sluteći da se tu, pod Cigeljom na pruzi nalazi ustaška zasjeda, da sluša njihov razgovor i da očekuje kad će oni naići.

Drugi vod je prošao pored ustaške zasjede, nije primijetio neprijatelja, niti su ustaše na njega otvorile vatru. Prvi vod, i sa njim Gliša i Dušan, krenuli su preko Cigelja. Njih su ustaše čekale u zasjedi. To je bio, izgleda, njihov najglavniji cilj ovog puta. Kad su čuli Glišin i Garonjin glas kako razgovaraju i dogovaraju se ka-

mo treba krenuti, nisu htjeli otvoriti vatru na Drugi vod, nego su čekali njihov nailazak.

Plotun zagrmi, galama i vika se prolomi na Cigelju i na pruzi. Ne zna se ko gdje i ko u kom pravcu tuče. Snalažljivi Stevo Rakocija prileže u jarak i otvori vatru s boka ustaškoj zasjedi na pruzi. Garonjin vod vrati se malo unazad, zaleže iznad pruge, pa otvori vatru na ustašku zasjedu. Teško je bilo borcima, jer nisu znali u kom pravcu da gađaju kad je tim putem odakle ustaše biju vatrom otišao Drugi vod, pa ne znaju gdje se sada on nalazi. Borci su strahovali da slučajno možda i na svoje drugove otvaraju vatru.

Prvi vod, ne znajući za novonastalu situaciju iza sebe, videći da od zasjede u Prisjeci i Rijeci neće biti ništa, preko jaruga, kroz potok krenu prema Trećem vodu, koji je pošao preko velike okuke u Paunovcu. Nailaskom Drugog voda na Treći vod zamalo da nije došlo do međusobne borbe, jer je Treći vod već bio zalegao u zasjedu i očekivao dolazak ustaša, pošto se žestoka vatra otvorila na Cigelju. Pretpostavljalo se da su ustaše obaviještene, odnosno da su pripremile veću akciju na Bravsku četu, sličnu onoj akciji od 6. januara.

U prvom naleetu Garonjinog voda preko Cigelja na zasjedu, bio je ranjen u ruku Dušan Ožegović, zamjenik komandira Čete, a poginuli su Pero Mandić i Vico Jeličić.

Dok se Četa prikupila, priibrala i krenula ponovo u napad na ustaše, neprijatelji su već bili odstupili, pobjegli i otišli prema Sanici.

Ovo je bila prva, a i posljednja zasjeda neprijatelja, koju je on pripremio Bravskoj četi, zasjeda na koju je Četa naišla i bila iznenađena. U toku rata nikada se više Bravskoj četi nije dogodio ovakav slučaj.

Nikada više Četa nije išla u akciju, ili zasjedu, bez dobro razmotrenih zadataka i vlastitih prikupljenih podataka. Lakomislenost i vjerovanje tuđim podacima Četa je platila sa dva izgubljena druga. To je bila dobra opomena za Četu da ubuduće ne prihvata neprovjerene podatke, a naročito one koji dolaze sa neprijateljske teritorije i od ljudi koji tamo žive, slobodno se kreću svakog dana i kontaktiraju sa neprijateljem. Takvim podacima

više niko nije vjerovao i, ako ih je bilo, primani su sa sumnjom. Mržnja prema ustašama postala je još veća.

Nad mrtvim drugovima Četa je dala zavjet da će ih osvetiti. »Za vas dvojicu, dragi naši pali drugovi, ubićemo dvjesto neprijateljskih vojnika!« Ovo obećanje nije bilo samo rečeno, nego i ostvareno. Ne samo dvjesto, Četa je uništila i mnogo više neprijatelja.

Poslije zasjede, ustaše se osmjeliše i formiraše takozvani »Šarin udarni vod«. Glavni zadatak »Šarinog voda« bio je postavljanje zasjeda Bravskoj četi, kratka borba sa njom, nanošenje gubitaka, a zatim brzo povlačenje nazad, u Sanicu dok se Četa ne bi snašla i pribrala za protunapad. »Prelaze i ustaše na partizanski način vođenja borbe« — govorili su borci.

»Zakasnili su. Dok postignu naše iskustvo, dok nauče partizansko ratovanje, dok se uvježbaju u postavljanju zasjeda, svi će glavom platiti!« — kaže glasno Garonja.

No, Bravska četa nije se zadovoljila samo ovim odgovorom, nego je vijest o formiranju »Šarinog voda« i o njegovim zadacima shvatila najozbiljnije. I u Četi je formiran Udarni vod. Za komandira Voda postavljen je Garonja. Četrdeset odvažnih, snažnih, dobro naoružanih boraca, sa pet puškomitraljeza, postade jaka, pokretna, udarna grupa, koja će biti spremna svakog puta da stigne tamo gdje se ustaše najmanje nadaju, da ih dočeka i potuče. Ova grupa biće u stanju da se suprotstavi »Šarinom vodu« svagdje i na svakom mjestu i ne samo ustaškom vodu, nego i jačim neprijateljskim snagama. Garonjin Udarni vod malo koju noć zamrče u logoru. Idu borci u zasjede tamo gdje bi Šare najvjerovatnije sa svojim ustaškim vodom mogao naići. Za formiranje Garonjinog udarnog voda odnekud je brzo doznao Šare, a to su saznale i ostale ustaše. Garonja i Šare dobro su se poznavali od ranije, kao šumski radnici. Šare je od Garonje uvijek zazirao, jer je ovaj fizički bio daleko jači i mogao je Šaru da savlada jednom rukom. Ni dva dobro snažna i razvijena šumska radnika nikad nisu smjela da mu se suprotstave. U tri sreza kamena s ramena Garonju niko nije mogao prebaciti. Njegovo ime bilo je poznato po snazi u bacanju kamena, a poslije se mnogo pročulo i po hrabrosti, jer je

Garonja u početku borbe, poslije prvih ispaljenih metaka, skakao na juriš da hvata žive neprijateljske vojnike.

Saznaše ustaše da je Garonja komandir Udarnog voda i da traži borbu sa »Šarinim vodom«, da mu on presijeca puteve i postavlja zasjede. Ova vijest o formiranju Udarnog voda u Četi i postavljanju Garonje za njegovog komandira, Šari ne bi prijatna, te on ograniči svoje ispade i kretanje svog voda prema teritoriji Bravske čete. Oprezan je bio Šare i nije smio da izlazi na teren Bravskara, nije smio da krene tamo gdje se nadao da bi ga Garonja mogao sačekati sa svojim borcima.

Prijeti Šare i šalje poruku Garonji, ali u susret njemu i njegovom Vodu nikako ne izlazi sa svojim ustašama. Drugi vod Bravske čete budno prati pokret ustaša da spriječi njihov izlazak u ovom pravcu. Partizanske patrole su upućivane nisko u Saničku dolinu, da bi bile u neposrednom kontaktu sa neprijateljskim patrolama i da bi imale što potpunije podatke o njihovim namjerama.

Jednog dana iz Drugog voda dva druga su se presvukla u ženska odijela da bi tako preobučeni sišli nisko u Sanicu i umiješali se među žeteoce. Bili su obaviješteni da ustaše u patroli, ili pojedinačno, izlaze u polje. Prvog dana silaska kod žetalaca njihovo obavještenje se obistinilo i oni su postigli uspjeh. Jedan od mještana, ustaša, naoružan ustaškom puškom pošao je da se malo prošeta i da izađe dalje da porazgovara sa žeteocima. U prvom razgovoru drugovi su iznenada na njega skočili, zapušili mu usta da ne viče, razoružali ga, svezali mu ruke i izveli ga vezanog do partizanskog voda na Međeđe Brdo. Nestanak ovog ustaše za saničke ustaše bio je zagonetan. Ali žeteoci ništa nisu odali, oni su ćutali i radi svoje bezbjednosti.

Od ovog dana ustaše se ni pojedinačno, ni u patrolama, na ovom pravcu nisu pojavljivale. Vjerovatno da su se dosjetili, ili su pretpostavljali da im je neko u zasjedi dočekao i uhvatio naoružanog osamljenog čovjeka.

Jednog julskog dana od Međeđeg Brda pomoli se patrola od tri naoružana partizana. Jedan od njih nije imao pušku, nego je nosio preko ramena o kaiš obješen pištolj u futroli.

Dok se patrola primicala vodu, koji je bio na odmoru, gledajući partizana koji ide bez puške, pretpostavljali smo da je to neko od starješina. Prepoznavši ga, komandir voda je skočio i izašao mu na raport. Rekao mu je da se vod nalazi na predstraži i obezbjeđenju ovog pravca, kako ustaše ne bi izlazile, presijecale put Jelašinovci — Bravsko i postavljale zasjede na putu. Pored ovog zadatka, vod je imao zadatak da obezbjeđuje žeteoce, koji su s polja podizali ljetinu. Svaki pokušaj ustaša da pođu u ovom pravcu i da ometaju seljake u radu, vod je imao zadatak da spriječi.

Partizan bez oružja, kojem je komandir voda raportirao, bio je Košta Nad, komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu. On se pozdravio sa komandirom, a zatim je pošao u šljivik, među borce. Sjeo je s borcima u hlad da porazgovaraju. Interesovao se kako je u vodu i cijeloj Bravskoj četi. Kakvo je raspoloženje kod boraca za borbu? Kakav je odnos prema narodu i kako narod gleda na borce? Kako i koliko borci u slobodno vrijeme rade na svom uzdizanju i za šta se najviše interesuju? Kakav je zadatak voda na ovom pravcu? Gdje su ostali dijelovi Čete, šta rade i kakav je njihov zadatak? Bio je raspoložen za razgovor i priču, a naročito se razveselio kad su mu borci ispričali kako su, presvučeni u ženske haljine, uhvatili ustašu. Bio je zadovoljan kada je saznao da je u Četi formiran Udarni vod koji ima zadatak da se suprotstavi »Šarinom vodu« i da postavlja zasjedu ustašama na svim pravcima gdje god bi mogli izaći. Rečeno mu je da su i ostali vodovi spremni i jaki da se mogu suprotstaviti neprijateljskim snagama.

Većinu boraca najviše je interesovalo kad će već jednom biti organizovan napad na Ključ, Sanicu, Vrpolje i Sanski Most. Treba da se taj narod već jednom oslobodi od ustaških zlikovaca, da bi mogao mimo da radi na svom poslu.

Vlado Ožegović zagleda u Kostu Nada, pa kao da ga nešto muči htjede nešto da zapita, ali se ipak suzdrža. Izgleda on još nije znao ko je taj drug što se za sve interesuje i što je tako blizak borcima, daje im objašnjenja na sva pitanja i uputstva i savjete za rad. Zaboravio Vlado

da je toga čovjeka vidio na mostu u Prijedoru kada je sačekao čitavu Četu, pozdravio se sa svakim borcem i čestitao komandiru na postignutom uspjehu.

»Druže, molim te«, jedva progovori Vlado, »interesu je me da li će nekad naići drug Košta, komandant našeg Operativnog štaba da nas obiđe i posjeti? O njemu sam mnogo slušao, svi pričaju da je dobar, pa bih želio da i on jednom dođe kod nas, u Četu.«

Košta se osmijehnu, zagleda ozarena mladića, a zatim pogleda komandira voda i reče: »Valjda će jednom naići i vjerovatno ćeš ga vidjeti! A zašto bi baš njega da vidiš?« — upita Košta.

»Slušao sam o njemu. Kažu da je dobar komunista i da je borac španske dobrovoljačke vojske.«

Košta se još jednom osmijehnu, pa zapita mladića: »A jesi li ti komunista?«

»Bogme ja jesam!« — odgovori Vlado.

Komandir voda migom oka dade Vladi do znanja da je taj čovjek sa kojim on razgovara lično Košta Nađ.

Vlado se zibuni, zastade, a zatim se pri'bra i zapita: »Druže, molim te, da ti nisi Košta za kojeg se ja interesu j em?!«

Košta se nasmija, potapša mladića po ramenu i reče: »I red je da dobar borac bude komunista, kao što komunista treba da je dobar borac!«

Sad bi bilo i više pitanja da se Kosti nije žurilo da nastavi put prema logoru Čete, a odatle dalje, radi planiranja napada na Ključ i ostala okolna mjesta u kojima su ustaše zavele vlast i teror.

RADE JELICIC

KRATAK ZIVOT JEDNE PARTIZANSKE EKONOMIJE

Partizanska ekonomija u selu Suvaji nije bila duga vijeka, živjela je od 15. maja 1942. do 5. januara 1943. godine, ali su je mnogi borci koji su se tih dana nalazili u Petrovačkoj dolini, po dobru upamtili.

Osnovana je po naređenju komande V Krajiškog odreda. Njen centar, ono što bi se sada nazivalo direkcija, bio je u zaseoku Pećancima, tačnije u kući Dušana Pećanca u selu Suvaji. No njeni »pogoni« prostirali su se širom sela Suva je, Vodenice pa i drugih sela i zaselaka, što je sve zavisilo, koliko je u određenom trenutku ekonomija velika i kako je bila snabdjevena. A snabđjevenost je najviše zavisila od vojnih uspjeha naših jedinica, koje su oslobađajući sela i gradove često od neprijatelja otimale sitnu i krupnu stoku sa kojom je dalje raspolagala tek osnovana ekonomija. Tako je na početku svoga postojanja, a to je bilo nakon oslobođenja Petrovca, imala 150 goveda, 500 ovaca, 400 jagnjadi, 350 koza, 250 jaradi, 35 svinja i 4 para konja, da bi nakon oslobađanja Grahova, Bihaća i nekih mjesta oko Sanskog Mosta njen stočni fond porastao na 1.250 ovaca, 800 koza, 300 krava, a bivalo je na zalihi i po 1.000 kilograma sira i kajmaka.

Ekonomija je snabdijevala Petrovačku komandu područja, zatim Vrhovni štab, podmirivala potrebe vojnih jedinica koje su prolazile kroz ovaj kraj, o čemu bi najviše mogli da pričaju borci crnogorskih brigada. Ipak najslađi zalogaji mesa i kajmaka i gotovo svaki dan oko 1.000 litara mlijeka odlazilo je ranjenicima-proleterima koji su bili smješteni u improvizovane bolnice u selima

Skakavcu i Vodenici. Pa ako je tim našim ranjenicima bilo lijepo, ako su se oni sami hvalili da su bili okruženi toplom pažnjom naroda petrovačkog kraja, onda se nikako ne može zaboraviti ni uloga prve vojne ekonomije, koja je omogućila da ljubav našeg naroda prema svojim borcima i proleterima dobije i snažniju materijalnu potvrdu u vidu najkvalitetnijih poljoprivrednih proizvoda i zalogaja.

U organizaciji ove vojne ekonomije nismo se zadržali samo na čuvanju i klanju stoke, jer su potrebe vojske tražile od pozadine i mnoge druge usluge. Tako je naša ekonomija popravljala sve vrste lakog oružja, kao što su vojničke i lovačke puške, pištolji, rezervni dijelova za te vrste oružja. Osim toga ovdje su osim brigada čobana i muzačica radile i brigade za pletenje čarapa i rukavica, zatim pravljenje opanaka od vune i kože stoke sa ekonomije, a radila je i grupa za preradu mlijeka. Povremeno su formirane i grupe ili cijele brigade za prevoz hrane, municije, ranjenika, a ljudstvo ekonomije znalo je u pravi čas priskočiti u pomoć i kada je trebalo ispred nosa neprijatelju prevući veće količine žita.

Kako se približavala zima, a stočne hrane na zalihama nije bilo, Komanda područja je dala naređenje da se stoka pokolje i da se svo meso po seoskim kućama osuši. To je na vrijeme i urađeno, pa kad je nastupila Četvrta neprijateljska ofanziva, okupator nije našao ni trag toj našoj prvoj velikoj ekonomiji, jer je svo meso i sav mrs bio već raspodijeljen vojnim bolnicama i partizanskim jedinicama. Ljudstvo iz ekonomije se, kao da je od uvijek očekivalo takvu naredbu, jednostavno priključilo vojnim jedinicama ili se pridružilo vojnoj zaštiti partizanskih bolnica, nastavljajući i dalje posao oko oslobađanja svoje zemlje. Mnogi među njima, koji su svoju karijeru započeli kao radnici prve partizanske ekonomije, završili su kao junaci narođnooslobodilačke vojske, za koju su kao radnici ekonomije tako mnogo učinili.

RADE KOVAČEVIĆ

PODVIG RADE GRAOVCA

Okružena u naselju Oštrelj, na vrhu prevoja između Drvara i Petrovca, manja i talijanska posada je već duže vremena bila odsječena od svog snabdjevačkog garnizona u Bos. Petrovcu. A kako je ustanak u ovom kraju sve više dobivao u obimu i snazi, to je pred neprijateljskim garnizonom u Bos. Petrovcu stajao zadatak da što prije prokrči put do Oštrelj a iz više razloga: razbijanje blokade Oštrelj a i povezivanje sa tim snagama; držanje tog dijela puta u cilju slobodnog manevra snagama i, što je bilo najvažnije, da se čišćenjem i šireg rejona obezbijede od rastuće opasnosti napada ustaničkih snaga i na sam garnizon u Bos. Petrovcu. Pretpostavka da bi takav napad mogao biti po njih koban sa vrlo negativnim posljedicama za šire područje, Italijani su se odlučili na akciju. Moguće je da su znali da im na tom pravcu predstoji boriba sa manjim ustaničkim snagama, pa su u pravcu Oštrelja uputili snage jačine oko 300—350 vojnika, sa sredstvima neposredne podrške. Iz Bos. Petrovca kolona je krenula sa razvijenim marševskim osiguranjem, oprezno, izviđajući svaki grm, udolj, brežuljak.

Očekujući ovakvu akciju, prethodnog dana, 2. vrtočka četa zaposjela je položaj u rejonu puta kod parnog mlina sa dva, a jednim vodom u rejonu groblja — istočno od Kolunića. Od zaposijedanja položaja pa do svanuća 6. maja 1942. godine, vodovi su se dobro utvrdili i potpuno maskirali. Vod u rejonu groblja je za prednji kraj uzeo kamenu ogradu. Svi komandiri i borci znali su svoj i zajednički zadatak. Iako smo bili riješeni spriječiti Itali-

janima prodor ka Oštrelju po svaku cijenu, očekivali smo žestoku borbu.

Osvanuo je 6. maj 1942. godine. Vedar i sučan dan. Čist planinski vazduh sa mirisom proljeća punio nam je grudi. Srasli sa prirodom, nepomični kao kameni zid, čekali smo fašiste. Iza brda dopirali su zraci sunca.

Iz daljine se na cesti ukazala kolona. Njeno sporo nastupanje je u nama izazivalo iščekivanje, nestrpljenje i radost. Minuti su postajali sve duži. Trebalo je sačuvati hladnokrvnost i snagu za iznenadni nalet na protivnika u momentu kada bude na ustima cijevi naših oružja, jer to je bio već oprobani »lijek« za Talijane. Cijeneći da bi mogli upasti u zasjedu u rejonu mlina, a kako je groblje predstavljalo dominantan objekat na desnoj strani puta od mlina, Talijani su se zaustavili nekoliko stotina metara ispred dvaju vodova na cesti, a veća grupa se uputila prema groblju.

Ti trenuci i junaštvo mojih drugova u okršaju ostali su mi u dubokom sjećanju. Razvivši se u streljački stroj Talijani su krenuli u pravcu grOblja i svojim desnim krilom zašl'i nam u bok. Ostali smo i dalje nepomični, a pošto nas još nisu bili otkrili, morali smo se strpi ti dok nam ne priđu do samog Zida, tj. na dobačaj bombe. Očekujući da vatru otvorimo istovremeno kad i borci dvaju vodova u rejonu mlina i ceste, bili smo stavljeni u vrlo nezgodnu situaciju. Talijani su zalamajući svojim desnim krilom već ušli u groblje, a oni koji su nam išli sa fronta već su bili stigli do zida. Tog trenutka, kada smo tako reći osjetili dah iz usta neprijatelja, zaista nam je bilo i suviše teško odoljeti a da ne prekršimo naređenje koje je prenijeto preko veze: »Pustiti fašiste u naš stroj i hvatati ih žive«. Odjednom, zaglušujući prasak bombi. Naš krajnji" lijevokrilni borac bio je Milan Vekić iz sela Cimesa. Na njega Talijan samo što nije stao. Milan je skočio, a Talijani su, misleći da je on tu sam, počeli vikati da stane, da se preda. Milan nije imao kud, opalio je metak i pokušao da baci bombu, ali se na njega istog trenutka sručila žestoka vatra. Lakše ranjen u vrat on nije uzmakao. Talijani koji su bili ušli u groblje hitro su se prebacili preko zida da bi se zaklonili. Eho paklene vatre prolomio se kao

grom iz oblaka. Talijani su se zbunili. Njihov puškomitraljezac, koji se tek snašao i počeo sa zida po groblju tući rafalima, pao je od rafala svojeg »rođenog« puškomitraljesca. Crnomanjasti, lijepo građeni momak iz sela Bjelaj, borac moje desetine, Rade Graovac je brže nego iko od nas shvatio ozbiljnost vatre puškomitraljeza koji nam je gotovo u bok tukao sa zida. On je puzeći ispod snopa ubitačne vatre snažnim rukama oteo od Talijana puškomitraljez, u grudi mu sručio rafal i smrtonosnim rafalima nastavio kositi smušene talijanske vojnike. Njegovim primjerom hrabrosti skočili su i borci Jovo Vukša, Rade Petrović, Neđo Zorić i drugi. To je začas stvorilo prelomnu situaciju: Talijani su nam okrenuli leđa bježeći u neredu. Naš vod se bacio preko zida pomamno ih goneći u stopu. To su istovremeno učinili i vodovi iz rejona mlina. Najveći dio Talijana je bježao cestom ka Bos. Petrovcu, dok se povećoj grupi ispred nas učinilo spasonosni je da bježi koso, lijevo ka usamljenoj kući ispred koje su bili brdski topovi. Djejstvo ovih topova nije moglo doći do izražaja, jer smo Talijane gonili u stopu. Da li po naređenju ili samoinicijativno, nas desetak-dvadeset smo se okomili na ovu grupu goneći je uz urnebesnu viku: »Zalomi«, »Hvataj«... I dok je četa gonila glavninu fašista, mi smo gonili izdvojenu grupu nano'seći joj osjetne gubitke. Kako dotle nismo znali za topove uperene ka Koluniću, bili smo neizmjerno radosni vidjevši napuštena 2 brdska topa na stotinjak metara ispred usamljene kuće iz koje je neprecizno gađao puškomitraljez. Zaneseni početnim uspjehom nismo se mnogo obazirali na vatru iz kuće, a shvatajući zarobljene topove kao vrlo važan »zalogaj«, podijelili smo se na dvije grupe, jednu veću koja je opkolila kuću i drugu, manju, koja je morala izvući topove i što brže ih otpremiti u pozadinu čete.

U neizbrisivom sjećanju ostao mi je drug Neđo Zorić iz sela Vrtoča koji je tu pokazao neobičnu upornost. Naime, u rejonu vatrenog položaja topova našli smo dvije ogromne mazge. Vjerovatno je svaka dotle vukla po jedan top. Međutim, pošto je jedna mazga bila teže ranjena, postavilo se pitanje kako izvući drugi top. Drug Neđo je bio izuzetno uporan, riješen da ne napusti top ni po

koju cijenu. Ranjenu mazigu dovukao je do topa, upregao je i potjerao. Podrhtavajući zbog izlivene krvi, mazga je jedva krenula dvadesetak koraka i stala. Ulažući krajnji napor Neđo je čas gurao top, čas za povodnik vukao iznemoglu životinju. Samo zahvaljujući njemu, i drugi top je postao najglavniji dio velikog ratnog plijena zarobljenog u toj borbi. Tek što je izvučen na bezbjednije mjesto, mazga je pala mrtva.

I grupa za likvidaciju Talijana u kući izvršila je svoj zadatak u potpunosti. Bježeći glavom bez obzira, Talijani koji su imali sreću da umaknu od zarobljavanja ili partizanskog zrna, spasavali su se jedino u uporištu iz koga su u osvit toga dana krenuli u akciju. Ratnička sreća nije im bila naklonjena. Na bojištu su u kraćoj, ali vrlo žestokoj borbi, izgubili veći broj vojnika i oficira, poginulih i zarobljenih, zatim pušaka, mitraljeza, 2 brdska topa, velike količine municije i druge spreme. Vrtočka četa imala je samo jednog lakše ranjenog borca. Bio je to mladi momak, disciplinovan i hrabar borac iz Cimesa, Milan Vekić.

Dok se četa ponovo skupila u rejonu groblja, tamo odakle je i junački startovaia u napad, već se bila skupila omladina i odrasli iz okolnih sela: Koluriića, Rakića Doline, Medenog Polja i drugih. Čuvši borbu pojurili su da se svojim borcima nađu pri ruci, za svaki slučaj. A kada su vidjeli da njihovi junaci jure i brišu talijanske fašiste, ostali su da borbu posmatraju do kraja.

Majsko sunce pelo se lagano ka zenitu dok su se kraj mlina pjesmom i igrom zajednički veselili narod i borci. Borci 2. vrtočke čete imali su za to poseban razlog: bili su svi na okupu. Šestomajska pobjeda 1942. godine bila im je još jedno veliko nadahnuće za predstojeće borbe.

Ovdje sam htio istaći podvig boraca 2. vrtočke čete, a posebno druga Radu Graovca. Rade Graovac je početkom juna 1942. godine poginuo na Glamoou. O njegovoj pogibiji odmah je ponikla i pjesma kao: »Na Glamoču u cvijetu mladosti tu ostavi svoje mlade kosti. Druže Rade iz Bjelaja cvijeće, tebe narod zaboravit neće.«

Ishrana u Petrovcu, ne samo Italijana i ustaša, nego i šačice Maninih četnika postajala je sve teža. Bacanje namirnica iz aviona, 4. aprila, na ravnicu blizu Bujadince nije uspjelo. Patrole Četvrte čete i Seoske straže iz Šekovca sve su to zaplijenile prije dolaska italijanskih vojnika i Maninih četnika. Tada je u partizanske magacine odnijeto 304 kilograma brašna, 177 kilograma makarona, 30 kilograma zobi, 25 kilograma slanine, 15 kilograma soli, i 20 kilograma šećera. Partizanski Obruč oko grada nije popuštao, pa sljedovanje, dovezeno iz daljine i spušteno na polje oko Petrovca, nikako da stigne onome kome je namijenjeno.

Zbog toga, red je došao da se plijene ovce i imovina Petrovčana. Neke porodice u gradu imale su dosta stoke pokupljene iz sela oko Petrovca. Italij ani ih dotad nisu dirali, ali kad je pitanje ishrane postalo nemoguće, počeli su im oduzimati žito i stoku. Ustaške porodice u gradu bile su »najbogatije« i, po obavještenjima koja je partizanima dostavljao Smajo Bejdić iz Petrovca, spremale su se da napuste grad i povuku zajedno sa Italij anima.

Znajući to, počeo sam razmišljati šta bi se moglo učiniti. Početkom maja, redovno sam izviđao zemljište oko grada. Ustanovio sam da stoka iz Petrovca izlazi na pašu. U tome sam vidio neku mogućnost da utičem na sljedovanje Musolinijeve vojske. U početku, to mi je izgledalo dosta rizično. Jer, stoka se nalazila uz sami grad. Ali, kako je maj prolazio, ona se sve više udaljavala od grada. Čo-

bani su postajali sigurniji. Puštali su stoku da gricka oko jaruga zapadnije od grada i da se sve više udaljava.

Na položajima u Koluniću tada se nalazila Četvrta četa Petrovačkog bataljona i dijelovi njegove Treće čete, Krnjeuške. Komandama četa naredio sam da pokušaju zaplijeniti što više stoke.

— Meni se čini da to ne bi bilo ispravno politički — poče politički komesar Četvrte čete, Milan Vukša.

— Dobro je što to imaš u vidu. Politička ispravnost naše je najjače oružje. Ali, u ovom slučaju, to što misliš nije sasvim na mjestu. Kome ona stoka, koju vidiš da pase, omogućava da se održi, da ne krepa od gladi? — priupita komandant Bataljona.

— Italij anima i ustašama, nema kome drugome — odgovori komesar Vukša.

— A još? — pripita komandant.

— Nikome više! — odgovori komesar.

— E, ima!

— Znam na koga misliš. Baš jutros sam doznao da su prošle noći odnijeli dvije kačice skorupa iz Kolunića. Zato ja njih ne brojim. Oni se malo drukčije hrane — ispravi se Vukša.

— Sve će biti dobro i ispravno, Milane, samo vi zakoljite one ovce, pa pravo ovamo pod Kadinjaču — kaza komandant i nastavi: — Tvoja četa daće nekoliko vojnika, a nekoliko Treća četa. Na izvršenje zadatka treba dobro poziti i biti oprezan. Vidiš, ovce pasu na poljima uz sami grad.

— Lako ćemo kad su u pitanju ovce. Za mene je važnije da meni sutra Jovo Medić ne održi »predavanje« kako sam politički ćorav.

Komandant Bataljona ponovo upita:

— Šta ti misliš, čije su one ovce?

— Ustaške, čije će biti. A zaplijenjene su od seljaka — odgovori Vukša.

— Tako je. Nego, da Vidimo mi ovo: zasjede moraju noću doći gotovo do samog grada, tu se prikriti i čekati da ovce izađu na pašu. Onda s njima preda se, pa pravo Kadinjači.

Poslije kraćeg razgovora, komandant je otišao na obilazak položaja, a komanda Čete je razmišljala o tome kako bi najlakše smanjila italijansko sljedovanje u Petrovcu.

Dvadesetog maja, kad se noć sasvim spustila, krenulo je nekoliko boraca prema Petrovcu. Lagano su išli preko Petrovačkog polja i došli do potoka koji ga presijeca. Tražili su najpogodnije mjesto kuda bi se dalje kretali i približavali gradu. Noć je postajala sve hladnija. Kretali su se sporije, jer je do svanuća i puštanja blaga na pašu bilo još dosta vremena.

Izabravši mjesto gdje će se pritajiti i čekati izvršenje zadatka, borci su se razdvojili. Između njih bio je veliki razmak, ostavljen za prolazak blaga i čuvara. Ležali su i slušali smjenjivanje stražara u Petrovcu. Pokušavali su na smjene malo pridrijemati. Ali, noć je bila isuviše hladna, pa su zubi sami cvokotali. Borci su željno očekivali da se pojavi dan.

Najzad svanu i sunce zablješta na vrhu Osječenice. Gledaju ga ljudi i sve se više pripijaju uz zemlju. One prave hladnoće je nestalo. Ali ona druga, od koje se nešto skuplja i ledi oko srca, sve više je stezala. Nema blaga, a garnizon blizu. Ako ih ustaše otkriju, neće im mnogo pomoći iskustvo u preskakanju ograda.

— Pazi, pazi! — reče jodan borac i rukom pokaza drugovima da se još više priljube uz zemlju.

Jedan starac, čuvar ovaca, malo povij en u pasu, kašlj ucnu. Borci kao da ne dišu! Starac kroči dva-tri koraka, pa se okrenu. Mahnu štapom, pa krenu dalje prema polju. Pojaviše se i dva oguljena konja. Koraci su im bili teški, teži od starčevih. Odmaknuvši se malo od puta, konji počeše grickati travu, onu Mu koju su njihovi oštri zubi toliko puta dosad skraćivali i nisu joj dali da se odvoji od zemlje. Teturajući se tako, konji su se pomjerali prema polju, a starac, poštapajući se, išao je naprijed korak po korak. Borci ugledaše još dva konja, koji se priđružiše onima na paši.

Malo poslije toga, zaigra i desetak jagnjadi pred njihovim očima. Pa Odmah — stado ovaca. Zbijeno kao u toplo vrijeme i oborenih glava uputi se za povijenim starcem. Kad stado prođe i razrijedi se u Petrovačkom polju,

iza jednog uzvišenja ukaza se mršav pastir. Još jedan starac se uputi onome koji je bio ispred ovaca i konja. Na lancu je vodio psa, a desnom rukom trljao hrapavi nos. Psu kao da se nije išlo naprijed. Sve jače je zatezao lanac i zadržavao starca.

Borci su još ležali, čvrsto priljubljeni uza zemlju. A kad su se ovce podalje odmakle, oni su počeli bauljati, puziti njima. Pas ih nije otkrio! I ovce i oni su se polako, i gotovo neosjetno, prilično odmakli od grada. Kad su ocijenili da mogu ustati, Oba čobana već su se nalazila ispred ovaca i nolako ih počeli vraćati nazad. Ali, sad je već sve bilo kasno.

Skočivši, borci su brzo svili ovce i potjerali prema Kadinjači. Starce su poveli sa sobom. Jedino se pas istrgao i uspio da pobjegne prema garnizonu u Petrovcu. Jedan borac htjede da puca i ubije psa, ali ga drugi spriječi riječima:

— Svaka ptica svome jatu, pusti psa neka ide psima!

Stigavši pod Kadinjaču, prebrajali su ovce. Bilo ih je 167 i 87 jaganjaca. Četiri rage produžile su grickati travu.

Dvojicu staraca pod fesom partizani su doveli u kuću. S njima su porazgovarali i dobro ih počastili. Zatim su ih otpratili preko polja prema Petrovcu. Kad su starci stigli u grad, govorili su kako im partizani nisu htjeli ništa učiniti, kako nije istina ono što za partizane govore ustaše. Ipdk, to nije uticalo na ostale. Kad su Italijani, zbog jakog pritiska partizana i nedostatka hrane, 25. maja, krenuli prema Oštrelju usljed jake artiljerijske vatre naši su se morali povući. Neprijatelj, zajedno sa četnicima i dijelom muslimanskog stanovništva i blagom napustio je Petrovac.

Cesta od Bišćana preko Petrovačkog polja bila je pokrivena blagom. Krda ovaca kretala su se sa svojim vlasnicima iza Italijana. Dizali su za sobom oblake prašine. Komandant Pdtrovačkog bataljona, zajedno sa Vukšom, sve je to posmatrao. I, najzad je upitao:

— Šta ti se čini, imenjače, je li ono »politički ispravno«?

MILOS KECMAN - VOJSKO

VELIKA PROSLAVA PRVOG MAJA

Nastupila je druga polovina mjeseca aprila, teška i surova zima kao da nije bila na izmaku nego kao da tek nastupa. Hladni grmečki vjetrovi donijeli su sa sobom hladnoću i snježne padavine.

Neprijatelj koji je bio do zuba naoružan najmodernijim i najsavremenijim oružjem imao je zadatak da ovlada čitavom teritorijom Bosansko-petrovačkog sreza. Gro njegovih snaga sa svom ratnom tehnikom nalazio se u gradskom naselju Bosanski Petrovac. Okolna sela kao što su Kolunić, Revenik, Bara i Rašnovac bili su pod sftalnom prismotrom neprijateljskih jedinica. Ostalo područje bilo je, zahvaljujući partizanskim četama koje su štitile seoska naselja, slobodna teritorija. I bez obzira na neprijatelja i njegove snage Partija je orgamizovala svestran politički rad u svim selima bosansko-petrovačkog i vakufskog područja. Taj politički rad naročito je bio aktivan u osnovnim partizanskim četama, koje su se nalazile na petrovačkom terenu i koje su pored drugih akcija i zadataka imale zadatak da izvrše blokadu neprijatelja u Bosanskom Petrovcu. Tih dana počeli smo pripreme sa upoznavanjem masa sa Prvim majem kao praznikom rada, odnosno praznikom međunarodnog radničkog pokreta, a sem toga na tim sastancima vršili smo pripreme i dogovarali se oko organizacije za proslavu Prvog maja.

Mnogobrojne priredbe sa polaznicima analfabetskih tečajeva potpomognute organizacijom žena, članovima partije i SKOJ-a koje su okupile oko sebe i zainteresovale za kulturno-prosvjetni rad i žene, i djecu, i starce

organizovali smo u opštini Prkosi sa Oraškim brdom i Rajakovcem, te za opštinu Bjelaj sa područjem sela Vrtoča i Bjeiaja, zatim u opštini Vodenica za područje Vodenica, Skakavac i Suva ja, u opštini Smoljana sa selima Smoljana, Krnja Jela, Kopojer i Janjila, u opštini Bukovača sa selima Bukovača, Bara, Vedro Polje, Gornji Kolunić i Drinić.

Ove priredbe bile su masovno posjećivane na svim opštinskim područjima. Navešću i podatke koje sam uzeo iz dokumenta »Kalendar događaja u NOR-u 1941—1945«, Muzej POUNJA u Bihaću. Na priredbi u Krnjeuši koja je održavana pred Prvi maj bilo je prisutno oko 500 ljudi, žena i djece. Nešto bolja i masovnija posjeta bila je na priredbi koja je održavana u Smoljanskoj opštini, i na toj priredbi bilo je prisutno oko 800 ljudi, žena i djece. Ništa lošije nisu bile posjećene priredbe koje su pripremane u ostalim područjima kao što su Vodenica, Bravsko i Bukovača, iako nisam mogao naći podatke o broju prisutnih.

Područje opštine Prkosi sa Oraškim brdom, Rajakovcem gravitiralo je Vakufu. Tom području posvetili smo posebnu pažnju jer je neprijatelj imao veći broj svojih pristalica a pogotovo u Vakufu. Morali smo po svaku cijenu što brže. što uspješnije organizovati i kulturno-prosvjetni i politički rad da osvojimo u potpunosti u političkom smislu riječi taj teren. Podaci govore da je na priredbama koje su održavane na području Prkosa bilo preko 500 posjetilaca.

U drugoj polovini aprila počeli smo pripreme oko organizacije proslave Prvog maja. Te pripreme sastojale su se u sljedećem. Na partijskim i drugim sastancima, kao i na masovnijim skupovima, a pogotovo na priredbama upoznavali smo mase sa Prvim majem, vršili smo i političke pripreme kao i pripreme oko narodnih zborova koje treba održati u svim opštinskim područjima. Ti veliki narodni zborovi zakazivani su za Prvi maj, i trebali su se održati u svim opštinskim centrima. Tako veliki narodni zbor koji je zakazan za područje opštine Prkosa, Oraškog brda, Rajakovca trebalo je da se održi na Prkosima. Na isti dan tj. Prvi maj trebao se održati veliki narodni zbor

za područje opštine Bjelaj, Cimeše i Vrtoče u Bjelaju. Takođe je i zakazan veliki zbor za isti dan za područje opštine Vodenica, Suvaje i Škakavca u Vodenici. Za opštinu Smoljana, Janjila, Kapljuh, Krnja Jela u Smoljani. Za opštinu Bukovaču sa područjem Bravski Vaganac, Bukovača, Bara, Vedro Polje, Gornji Kolunić u Driniću.

Ti veliki narodni zborovi, ta velika narodna slavlja, u danima krvavog rata štitile su partizanske čete od neprijatelja koji se nalazio u Bosanskom Petrovcu i koji nas je mogao napasti svakog momenta.

Partizanske čete blokirale su Petrovac i mi smo mogli nesmetano da slavimo Prvi maj i održimo pripremljene narodne Zborove. Na dan uoči Prvog maja po naprijed utvrđenom planu, a taj plan napravio je komitet partije i dao zadatak svakoj partijskoj organizaciji, trebalo je da se na svim obližnjim planinskim vrhovima, kao što su Oštrelj, Klekovača, Osječenica, Golo brdo, Đurnovača, kao i u samim selima i povrh sela zapale velike vatre. To je rađeno preko skojevaca. Dali smo im zadatak da se što bliže privuku Petrovcu i na uzvišenjima oko Petrovca da zapale vatre. U isto vrijeme, na zakazanim mjestima planule su velike vatre. Te vatre obasjale su planinske vrhove, sela, a uznemirile grad Petrovac. Neprijatelja je iznenadilo ovo organizovano paljenje vatri i dalo do znanja da će Prvi maj biti proslavljen. Ovo iznenađenje bilo je naročito kada su primijetili vatre blizu samog Petrovca i uz same rovove u kojima su bili neprijateljski vojnici.

Za Prvi maj zakazani su veliki narodni zborovi u Krnjeuši, Vodenici, Smoljani, Driniću, Prkosima i Bjelaju, a na tim Zborovima govorili su iskusniji politički radnici i ratni komandanti.

Na dan Prvog maja u ranim časovima počele su da iz svih sela i zaseoka kreću kolone omladinaca, žena i djece, u povorci noseći transparente, uzvikujući parole a na čelu kolone nošene su crvene zastave. Ove kolone kretale su se prema određenim mjestima, gdje su zakazani zborovi. Na zakazanim mjestima izgrađene su pozornice koje su bile ukrašene parolama i crvenim zastavama.

Na ovim zborovima bio je veliki odziv naroda, tako je na velikom Prvomajskom zboru u Bjelaju bilo 800 prisutnih ljudi a na velikom narodnom zboru u Driniću oko 1.200. (Part, dokumenat IV/5—85.) Na velikom narodnom zboru u Vodenici bilo je prisutnih oko 1.200 (Part, dokumenat IV/5—85). Na velikom zboru u Krnjeuši bilo je prisutnih oko 700 (Part, dokumenat IV/5—85). Na Prvomajskom narodnom zboru na području Vakufa i Prkosa bilo je prisutnih preko 500 ljudi.

Ova proslava Prvog maja imala je veliki politički značaj, i politička borba za teren sa uspjehom je obavljena. Poslije ove proslave u narodnooslobodilački pokret pristupili su mnogi novi borci pa je ova proslava Prvog maja u danima teškog rata imala mobilizacioni karakter.

BOG, **CAR** *I KNEZ*

U toku IV neprijateljske ofanzive uhvatiše Nijemci starog Lazu Ševu iz sela Bukovače u jednom zbjegu u šumi Klekovači. Po nalogu njemačkog oficira tumač upita starca: »Je li, stari, kuda ti ideš u šumu iz sela, a znaš da je vlast u gradu, a ne u šumi«.

Starac nehajno pogleda u neprijateljskog vojnika pa reče: »Ja, gospodine, priznajem samo Boga na nebu, cara na zemlji i kneza u selu«.

Njemačkom oficiru se dopade starčeva izjava i posla ga kući.

Kad se starac vratio u selo, ispriča seljacima: »Jesam li ja vama vječito tvrdio da je za Nijemca najveća vlast Bog na nebu, car na zemlji i knez u selu«.

MILENKO STUPAR

ODABRANI SU U PROLETERE

U drugoj polovini januara 1942. godine, u Kmjeušku četu koja se nalazila na položajima kod Bosanskog Novog, iz Štaba 1. krajiškog odreda stiglo je naređenje da uputi 6 odabranih boraca koji će ići u sastav Grmečke proleterske čete, 1. krajiškog proleterskog bataljona.

Izbor je vršen na dobrovoljnoj osnovi. Međutim, iz čete se javio veći broj boraca. Potom je komanda čete izvršila odabiranje. Išlo se na mlađe — neženjene borce. Tako su izabrani: Božo Stojana Stupar, Božo Dmitra Obradović, Đorđe Spase Novaković, Ljubiša Ilije Dragić, Marko Stevana Vučković i Pane Laze Atlagić (Bulajić).

Kada su stigli u Podgrmeč, u selo Srpsku Jasenicu, na zborno mjesto za formiranje Grmečke proleterske čete, drug Levi im je održao govor u kome je iznio ulogu, zadatke i upozorio na teškoće koje će proleteri doživljavati na svom borbenom putu. U tom govoru Levi je dao proleterima do znanja da oni koje se osjećaju, iz bilo kojih razloga, nesposobnim za takve napore da slobodno izađu iz stroja i vrate se u svoje matične jedinice. Poslije ovog govora, iz stroja je izašla manja grupa boraca, među kojima Marko Vučković i Pane Atlagić (Bulajić). Njih dvojica su se ponovo vratili u četu. Marko je bio puškomitra-Ijezac, a mitraljez je ustupio Boži Stuparu. U četi su bili poznati kao vrlo hrabri i odvažni borci, ali eto četa ih je toliko privlačila da su se predomislili i brzo vratili.

Marko je kasnije postao komandir voda i kao vodnik hrabro je poginuo u 3. krajiškoj brigadi u napadu na

Bugojno, avgusta 1943. godine, a Pane kao puškomitraljezac, novembra 1942. godine, u napadu na Bihać.

Kada je riječ o odabiranju boraca u proletere, napomenuo sam da je četa odabrala njih šestoricu, jer pored dobrovoljnosti, zahtijevala se i saglasnost svih nas, cijele čete. Istina, prva četvorica omlađinaca bili su SKOJ-evci, kandidati ili članovi KPJ, dok su Marko i Pane bili neorganizovani. Možda je to bio jedan od razloga zbog kojeg su se vratili natrag u četu. Jer, Levi im se obraćao kao komunistima, a oni, bar formalno, tada to nisu bili.

Kada su se vratili u četu pitali su, zašto im nije rečeno da u proletere idu samo dobrovoljci — partijci i skojevci? Bilo je teško na to pitanje dati odgovor, jer smo u četi mogli u to vrijeme na pršte izbrojati one koji su bili u KPJ ili SKOJ-u.

A ko su borci Krnjeuške čete koji su ostali u 1. proleterskom bataljonu:

Božo Stojana Stupar, rođen 1923. godine Donja Krnjeuša, zemljoradnik, borac od 1941. godine. Član SKOJ-a od 1941. godine, kandidat KPJ od jeseni 1941. god. Za člana KPJ primljen januara 1942. god. Kao politički delegat voda poginuo je aprila 1942. godine na Čečavi kod Teslića.

Božo se po svojoj bistrini i talentu isticao još u školskim klupama u Krnjeuši. Bio je najbolji đak u školi. U teškim danima po kapitulaciji bivše Jugoslavije i uspostavom ustaške vlasti, među prvim taocima koje su ustaše uhapsile u Krnjeuši bio je i Božo. Božin otac Stojan intervenisao je kod ustaškog logornika Dudeka i uporno zahtijevao da mu puste sina. Ustaše su izvršile zamjenu. Umjesto Bože, otišao je njegov otac Stojan u zatvor kao talac. Božo je shvatio šta će biti. Prišao je ocu i dao mu do znanja da bježi čim uhvati zgodnu priliku, jer će ih ustaše poubijati.

Kad je umjesto Bože u zatvoru zadržan njegov otac, jedan od ustaša je Tekao: »Neka prvo ide stablo, a kasnije ćemo lako za ogranke.« Božo je ovu rečenicu dobro shvatio: ustaše će se najprije Obračunati sa odraslima, kao što je bio i Božin otac i ostali koji su kasnije likvidirani, ä potom na red dolaze mlađi. Božo se sklanjao od ustaša

i ubrzo se povezao sa svojim vršnjakom, organizatorom ustanka u Krnjeuši, predratnim članom KPJ Rađivojem Rodićem. Kao napredan omladinac ubrzo je primljen u SKOJ, kasnije je kandidovan, a početkom januara 1942. godine primljen u KPJ.

Poznavali smo ga kao primjerna, hrabra i od važna borca. Dok se nalazio u Kmjeuškoj četi, istakao se u nizu akcija: na Krnjeuši, u napadu na bravski logor, u borbi na Ripču, na položajima kod Bosanske Kru^e i Novske planine, gdje je odabran i upućen u proletere.

Božo je bio takav i u Grmečkoj proleterskoj četi u kojoj se kao puškomitraljezac isticao u nizu akcija. Kad su birani vodni politički delegati, određen je za političkog delegata vođa, na prvu političku funkciju u četi.

Aprila 1942. godine, na području centralne Bosne, došlo je do teške vojno-političke situacije. Radićevi i drugi četnici prešli su na stranu okupatora, sklopili sporazum sa Nijemcima i ustašama za zajedničku akciju, za obračun sa partizanskim jedinicama na tom terenu, a posebno sa Proleterskim bataljonom.

U Čečavi se nalazila četa domaćih boraca, među kojima je bilo i takvih koji su bili naklonjeni četnicima. Iz Grmečke proleterske čete upućen je jedan vod kao pojačanje toj četi, s ciljem da se održi u borbi protiv Radićevih četnika. Jedne noći napadnuti su od strane pripadnika čečavske čete, koja je izdajom prešla na stranu četnika. Vod proletera ostao je usamljen u borbi sa deset puta nadmoćnijim neprijateljem. Božo je sa svojim vodom u 48-časovnoj borbi pružao otpor iz utvrđene čečavske škole. Usamljeni i bez pomoći sa strane, do posljednjeg su hrabro izginuli. O toj borbi i o hrabrosti poginulih proletera, sa delegatom voda Božom Stuparom na čelu, pričali su mi preživjeli borci iz Grmečke proleterske čete.

Božo Obradović, rođen 1919. godine u selu Risovac, Krnjeuša. Borac je od 1941, član SKOJ-a od 1941, kandidat KPJ od jeseni 1941. i član KPJ od 1942. godine.

Božo je kao primjeran učenik osnovne škole u Krnjeuši, nakon završetka otišao preko »Privrednika« na limarski zanat u Sombor. Zanat je uspješno završio uoči rata. Kapitulacija bivše Jugoslavije zatekla ga je u Som--

boru, gdje je sa grupom svojih drugova uspio da pobjegne ispred terora Hortijevih mađarskih trupa i dođe u svoje rodno mjesto Risovac.

Dolaskom u Risovac povezao se sa sekretarom skojevske organizacije Nikicom Novakovićem. Ubrzo se uključio u rad SKOJ-a, a po dizanju ustanika postao je kandidat za KP, da bi početkom 1942. godine bio i primljen u Partiju.

Bio je primjeran, odvažan i hrabar borac. Svojom pristupačnošću, blagom naravi i vrlo prijatnim ponašanjem bio je jedan od najomiljenijih boraca u četi. Istakao se u nizu borbi koje je vodila Krnjeuška četa.

U Grmečkoj proleterskoj četi bio je na dužnosti desetara. Sa svojom desetinom isticao se u borbama na Manjači, Joševki, Čečavi i u nizu drugih borbi. U posljednjoj borbi koju je Bataljon vodio na Motajici, Božo je teško ranjen. Sa ostalim ranjenim borcima Proleterskog bataljona, Nijemci ga odvode u logor Jasenovac, a potom u Zemun. Po ozdravljenju, upućuju ga na rad u rudnik Trepča. Odavde sa grupom interniraca uspijeva da pobjegne i ponovo stupa u partizanske jedinice u kojima ostaje sve do oslobođenja zemlje. Danas je potpukovnik JNA u penziji i ratni vojni invalid.

Đorđe Spase Novaković, rođen 1922. godine u selu Risovac, Krnjeuša, zemljoradnik. Borac je od 1941, član SKOJ-a od 1941, kandidat Partije od 1942. godine.

Vrlo teški uslovi života još iz djetinjstva uticali su na njegovo formiranje u veoma realnu ličnost. Bio je vrlo pristupačan, u svemu skroman, malim zadovoljan, a uvijek oran za pjesmu, šalu, a bogme i za juriš kada do njega dođe.

Među prvim omladincima stupio je u partizane, brzo došao do puške i u borbi pokazao izvanredne osobine.

Postao je član SKOJ-a. Politički se brzo razvijao. Bio je čvrst oslonac skojevskom aktivu u sprovođenju bilo kakve političke akcije. Uživao je dobar ugled i simpatije u četi. O svemu tome vodilo se računa kada je donesena odluka da mu se ispuni želja za odlazak u proletere.

U Grmečkoj proleterskoj četi Đorđo postaje kandidat za KP. Kažu da je kao borac, po mnogo čemu, bio za

primjer drugima u četi. Poginuo je 8. juna 1942. godine kao puškomitraljezac prilikom proboja obruča na Motaj ici.

Ljubiša Ilije Dragić, rođen 1918. godine u selu Lastve, Krnjeuša, zemljoradnik. Borac je od 1941, kandidat Partije od 1941, a član KPJ od 1942. godine.

Sa svoja tri strica, Nikolom, Vidom i Savom (iz porodice Marka Dragića) otišao je već prvog dana ustanka u partizane.

Ljubišu su, najkraće rečeno, krasile gotovo iste ili slične osobine svojstvene grupi drugova koji su morali da napuste našu četu da bi na söbe preuzeli daleko teže i odgovornije borbene i političke zadatke nego što su ih imali /u Krnjeuškoj četi.

Već u prvoj borbi na Agićima, njegov nedostatak u našem 3. vodu se osjetio. Njegova hrabrost i prodornost u borbi bili su podsticaj drugovima koji bi se našli uz njega za vrijeme akcije.

Ničega se nije plašio. Izazivao je neprijatelja samo da bi ga lakše otkrio i uhvatio na nišan. Takvim držanjem u borbi ulivao je povjerenje i podizao moral mladim i neiskusnim drugovima u svojoj desetini.

Njegov rastanak od drugova iz Lastve i Vranovine bio je iznenadan i dirljiv. U proleterskoj Grmečkoj četi, Ljubiša je došao na dužnost delegata voda.

Ljubiša je uspio da izađe iz obruča na Motajici i sa ostatkom Grmečke čete (preživjelih nešto oko 70 boraca) prešao je rijeku Savu i nastavio borbu u Slavoniji u saradnji sa slavonskim partizanskim jedinicama. U jesen 1942. godine vratio se sa drugovima u Podgrmeč, u Jasenicu, odakle je i krenuo u proletere.

Po rasporedu, Ljubiša je određen u 1. krajišku brigadu, gdje je postao komesar čete. Vršeći ovu dužnost, u jesen 1943. godine, poginuo je u istočnoj Bosni, kod Rogatice.

Celar i njegovi junaci

Predviđeni odmor na Vijačanima prekidaju loše vijesti: ofanziva na Krajinu je potvrđena. Kozara se opire obručima Štala i Mraka.. . To su saopštili kuriri koji su upravo stigli iz Krajine. Četnici se koncentrišu da napadnu i razbiju naš Bataljon, jednu od posljednjih partizanskih formacija u centralnoj Bosni. Dobili su pojačanja sa Ozrena i time stvorili brojčanu nadmoć nad našim Bataljonom. Ustaše su, ta'kođe, pristizale, a pojačali su i svoje garnizone u Derventi, Prnjavoru, i posebno u Banja Luci. U izvještaju iz tog vremena stoji, između ostalog: »Hrvati napadaju sa oko 3 hiljade ljudi, 1 bater. 75, 2 topa od 100 mm i sa 2 aviona. Četnici nas napadaju sa leđa sa 500 pušaka i sa desetak puškomitraljeza. Mi imamo, zajedno sa Proleterskim bataljonom, oko 450 pušaka i 5 puškomitraljeza sa malo municije.« Takva situacija nalagala nam je pokret i manevar kojim bi se izbjegao napad znatno jačeg neprijatelja. Postojala su tri moguća pravca našeg pokretanja: prvi, od Prnjavora preko Borja i Vlašića, s tim da se Vrbas pregazi u njegovom gornjem toku, gdje je gaženje moguće; tamo bismo se spojili sa Šolajinim snagama i ostali na tom sektoru dok ojačaju naše jedinice i ponovo pređu u centralnu Bosnu; po našem mišljenju pravac je rizičan i skopčan sa žrtvama, jer je vodio preko teško prohodnog terena, zaposjednutog od četnika. Drugi pravac, preko Vrbasa i Lijevča polja vodio je na Kozaru. Ali, kako preći Vrbas bez čamaca? Kako se probiti do naših snaga kroz ofanzivu koja je bješnjela,

naročito na Kozari? Treći mogući pravac — ukazivao je na put preko Save za Slavoniju. Tamo nas čeka još teža vodena prepreka i za nas nepoznata situacija u Slavoniji.

Vrijeme za razmišljanje i detaljnije proučavanje situacije bilo je ograničeno na minimum. Trebalo je što prije donijeti odluku. Teško je reći da li je odabran najbolji pravac? Možda je manje rizičan bio prvi pravac, ali mi smo krenuli. Nije prošao ni pun sat, a već smo naišli na četničku zasjedu. Naši prednji dijelovi su odlučno potisnuli zasjedu. Mnogima su ostale na mjestu zasjede šubare sa kokardama.

Naš pokret se nastavio prema Vrbasu. Gazili smo i probijali se sporo i teško. U nekoliko kolona, lijevo i desno, pratili su nas neprijatelji. Naša obezbjeđenja imala su puno posla da odbiju napade neprijatelja. I danju i noću, u čestim okršajima naša obezbjeđenja odbijala su napade. Cio Bataljon, u nekoliko navrata, morao se razviti da bi uz maksimalne napore i hrabrost odbacio brojno nadmoćnije snage neprijatelja. Naš put je izgledao dug kao vječnost. Od Vijačana do Vrbasa ima oko 30 kilometara, a mi smo taj put prešli jedva za tri dana i tri noći.

Na Vrbasu smo pronašli j edan čamac, vrlo male nosivosti. Prebacivanje preko rijeke počelo je u prvi sumrak. Do pola noći prebačena je samo Prva četa. Bilo je očigledno da do zore ne može preći ni pola Bataljona, tim prije što su već i Druga i Treća četa angažovane u borbi, i to tako da jedva odolijevaju neprijateljima, koji luđački navaljuju da nas bace u rijeku. Zoru, naravno, ne smijemo dočekati razdvojeni Vrbasom. Moramo odustati od namjere da se probijemo do Kozare. Zato je Prva četa vraćena, i Bataljon je, preko sela NožiSkog i Sredevića, krenuo prema Motajici. Vrlo vještim manevrom Zdravko je izveo proletere iz četničkog okruženja i vodio ih u pravcu gdje ih »vojvoda« Radić nije očekivao. Prelaz preko Vrbasa nije nam uspio.

Već smo se odmarali u selu Grabovac kad su četnici, potpomognuti njemačko-ustaškom artiljerijskom kanonadom iz Srpca, jurišali na mjesto gdje je bilo počelo naše prebacivanje preko Vrbasa. Štab Bataljona je odlučio da

ovu privremenu zalbunu neprijatelja iskoristi za likvidaciju garnizona u Lepenici i time oslobodi uplašeni narod u selima pod Motajicom koji je mnogo stradao za vrijeme ustaških pokolja. Napad je trebalo izvršiti i zato da bismo se obe^bijedili municijom. Zastanak od nekoliko sati u selu Grabovac borci su iskoristili da prospavaju i da se odmore. Za to vrijeme je u nekom rakijskom kazanu, pronađenom u selu, skuvana pura. To je bila prva hrana koju smo poslije trodnevnih borbi u napornog marša uspjeli da obezbijedimo. Jedan od proletera, miješajući puru. obavijen oblakom njene pare, pjevao joj je pjesmu:

»Puro moja, tpurice, od kukuruznog brašna,
Ti si mene, curo moja, u nevolji našla.«

U tom zanosu zateklo ga je naređenje da se pura što prije podijeli i izvrši priprema za pokret. ZdraVko i Esad su se vratili sa izviđanja i ukratko nas upoznali sa situacijom; u Lepenici je otprilike jedna četa kulturbundovaca i kvislinških vojnika. Smješteni su u školi i u još nekolike čvrstih kuća u blizini škole. Iskopali su rovove za kružnu odbranu i opasali se bodljikavom žicom. Izgleda da su se već i četnici orijentisali, jer se primjećuju neke njihove kolone kako prilaze našem obezbjeđenju.

Još za dana prišli smo neposredno uporištu kulturbundovaca i iz Okrajka jedne šumice razgledali teren. U 22 časa Bataljon je, zauzevši borbeni poredak, krenuo u napad. Iz daljine, artiljerijski plotuni potmulo su odjekivali kao da su pozdravljali naš polazak na juriš i obavještavali nas da se junački branioci Kozare uporno i grčevito bore.

Meku tišinu j unske noći prolomili su rafali proleterskih mitraljeza i eksplozije ručnih bombi. Iznenađenje je postignuto. Naš stroj se u silovitom naletu sručio u rovove, a zatim prema zaposjednutim zgradama. Zure Kozarčani kao da se utrkivaju sa Grmečlijama čiji će bajonet ili kundak prije da otvori školska vrata.

Juriš na školu i crkvu obezglavio je fašiste: uhvatila ih je panika. Počeli su da skaču kroz prozore i bježe na sve strane. Mali broj uspio je da izbije na naš bok i iščezne u noć. Proleteri su iz raznih napadnih pravaca pristizali u centar odbrambenog neprijateljskog čvora i

jedan drugom stezali ruke. Zora se pojavljivala iza horizonta. Proleterska zastava vijorila je na školskoj zgradi.

Barut je mirisao i tanak oblak dima od ručnih bombi spuštao se niz blage strane Lepeničkog potoka. Proleteri su prikupljali municiju i popunjavali svoje fišeklije. Zdravko i Esad isu se dogovarali o zboru s Lepeničanima. Danko se izdvojio da razgleda teren koji je Bataljon napadao. Poslije nam je ispričao jedan svoj doživljaj iz Španije, na koji ga je podsjetila škola u Lepenici. I tada je s Internacionalnom brigadom napadao noću, u blizini Madrida, na jedno uporište, u kom je škola bila najtvrđi objekat.

— A zar i mi ne ratujemo po »španski«? — upitao ga je na kraju, s izvjesnim ponosom, drug Rakaz.

— Kako da ne, — prihvatio je Danko. — Vas je Krajina odabrala i poslala u centralnu Bosnu s uvjerenjem da ćete se proleterski boriti. Jednog se treba čuvati, drugovi: ne smijete se zanositi uspjesima, pred vama su vrlo teške borbe ...

Komandiri su već razaslali patrole i obezbjeđenje, a ostatak četa zaljuljao se u kozaračkom kolu i ne sluteći nikakvu neposrednu opasnost poslije noćašnjeg poraza fašista. Međutim, brojne četničke bande, zajedno sa kulturbundovcima i hrvatskim fašistima, iskoristile su naš napad na Lepenicu da se prikupe i srede i da nas opkole sa svih strana. Nismo stigli ni da uočimo mogućnost izvlačenja, a njihova truba poče da zavija. Mi koji prije rata nismo služili vojsku nismo razumjeli strašni zov vojničkog naređenja. Primijetili smo samo ogromnu crnu gomilu koja se valjala prema nama.

— Proleteri, proboj, pravo ka Motajici! Poslije proboja prikupiti se na Gradini, kota 652 — komandovao je komandant Celar.

Već u prvom šljiviku susret i žestok okršaj. Bande je mnogo, divljački navaljuje i ne daju se razbiti. Nekoliko uzgrčenih pokušaja probijanja i, konačno, proboj glavnine. Treća četa Drvarčana, koja je bila na obezbjeđenju prema Srpcu za vrijeme napada na Lepenicu sama se probila sa svoga položaja, jer nije uspjela da se spoji s nama.

Borba se prenosi u šumu, vatra odjekuje kao da planina gori. Drugi četnički pojas bez ikakvog reda juri nam u susret. Možda ne pretpostavljaju da smo se s glavnim probili iz ravnice kroz njihovu blokadu. Pod dugotrajnom vatrom našeg oružja počeli su da se povlače kako ko može; drugi, izgubljeni u šumi .nagazili su pravo na naše borce. Borba odjekuje širom planine. Vrlo teško je zapaziti u kom su pravcu najslabije snage neprijatelja i kuda se probijaju naši ostali dijelovi koje je neprijatelj odsjekao od glavnine. Među zarobljenim četnicima našao se jedan koji nam je rekao da se pred nama nalazi jaka zasjeda četnika iz Jošavke. Radić im je naredio da u zahvatu šumskog puta na liniji Hajdučkog i Babinog groblja obrazuju treći pojas, jer je pretpostavljao da će naš proboj upravo tuda uslijediti. Stižu i druga obavještenja: »Zdravko i Esad su sa jednom grupom proletera odsječeni još u prvom sudaru. Oni su u kritičnoj situaciji.«

Jurišali su kroz voćnjak, djejstvovale su samo ručne bombe. Pred njima se zatvorio vidik vatrom i dimom od eksplozija. Četnici su uspjeli da ih opkole i odsijeku.

Situacija je kritičnija nego ikad. U daljem pokretu ka planinskom grebenu ispriječio se sinoćnji nenrijatelj, ali sad već potpuno organizovan i aktivno potnomognut jednim dijelom neprijateljskih snaga iz Srpca, s kojim smo se sreli čim smo nastavili proboj.

— Halt, ver ist dort? — uzviknuo je Švabo.

— Nastupaju proleteri! — odgovorio je Ličina na njemačkom jeziku.

Komešanje, nervoza, jači žagor... I umjesto da nas iznenade, bili su iznenađeni jer je naše lijevo krilo, ne oklijevajući, izbilo na njihov bok i ošinulo snažnom vatrom. Dalji naš pokret, bar trenutno, bio je slobodan. Još jedan kilometar i — pljusak četničkih kuršuma. Izgledalo nam je da svaki hrast i bukva bljuje čelični plamen, četnička udarna snaga, Jošavčani »vojvode« Radića, hoće konačan obračun sa »ostatkom« krajiških proletera. Postavili su se na Hajdučkom groblju u vidu potkovice.

— Juriš, proleteri! — viknuo je Danko i poletio ispred svih. Proleteri su ga odvažno slijedili. Otvorio se

pravi uragan obostrane vatre na bliskom odstojanju. Kao snažna bujica prodiru Krajišnici kroz guste četničke redove. Oganj kosi junake, ali tempo ne popušta. Pada osamnaestogodišnji Rade Mirković, barjaktar Proleterskog bataljona. Rastajući se sa životom i barjakom, bodri drugove da istraju: »Ne popuštajte drugovi, pobjeda je naša!« Pada Malbašić, pada Desnica i mnogi drugi — najbolji među najboljima. Borba je oštra i silovita.

Najzad, pukao je lanac. Proleteri su probili posljednji obruč i izašli iz neposrednog okruženja.

U tri sata po podne glavnina je izbila na Gradinu, a nešto kasnije i još jedna grupa sa Milošem Bajićem. O Čelaru i Esadu nije bilo nikakvih vijesti. Od sinoćnjeg juriša na Nijemce pa do sada brojno stanje Bataljona je prepolovljeno. U borbama je, prema jednom izvještaju, »poginulo i nestalo 107 proletera«.

Ranjenici su ležali pod kladama bez ikakve njege. Tužno su ih gledali premoreni drugovi. Nije bilo nikakve mogućnosti da im pomognu, jer na grebenu Motajice nema ni vode.

Borba se utišala na sve strane. Samo je još u daljini, preko Lijevča polja, Kozara davala znake života. Dalji naš pokret je neizvjestan. Pritisnuti motajičkom šumom i teškom tugom za izgubljenim drugovima, proleteri su se tužno gledali. Pa ipak, niko nije pretpostavljao da je zatvoren izlaz iz ove naizgled bezizlazne situacije. Nadali smo se čak da će se Zdravko i Esad probiti do nas. Ali za kratko. Jedan seljak izvijestio nas je da su poginuli. Izdajnici su mislili da ćemo se poslije Zdravkove pogibije demoralisati. I poslali su nam po seljaku pismo ovakve sadržine:

... Ostatku Krajiškog proleterskog bataljona — braći Srbima. Motajica. Vaš komandant, komunistički bandit Celar je poginuo. Po'bijte Turke i Šokce ,a vi se predajte

— život vam je zagarantovan. Pristupite u četničke redove i vašim oružjem stanite na branik srpstva koje je ugroženo. Vaše dalje djelovanje pod petokrakom zvijezdom nema nikakvih perspektiva ...

Komandant četničke vojske za centralnu Bosnu vojvoda Radić ...

I

»Spasioci« srpstva nisu ni pomislili da će ovakvim ponižavajućim pismom izazvati prezir proletera.

Glad je postepeno trošila snage boraca. Divlja crijemuša već je pojedena oko nas. Jedina zaliha hrane je mrezga ispod kore drveća. Izvršiti pokret što prije — bilo je neodložno zbog gladi i teške neizvjesnosti. Ali, kuda? Izviđači se nisu vraćali. Padali su u ruke neprijatelju. Također, ni nasilno izviđanje nije uspjelo. Četnici, kulturbunđovci i ustaše blokirali su sva sela pod Motajicom, računajući da će nas prisiliti na predaju. »Vojvoda« Radić poslao je ultimatum za predaju iz kog smo saznali da je i Danko poginuo. On je prije tri dana krenuo do grupe prnjavorskih partizana s namjerom da uz njihovu pomoć otvori put Bataljonu iz motajičke blokade. Pokušaj je propao. Danko nije dospio do prnjavorskih partizana. Zato četnički izrodi slave svoj dosad najveći uspjeh. »Kod nas je svaki dan Božić — pišu oni. — Jedemo i pijemo šta hoćemo, a borbe nemamo. Dođite kod nas, jer nam je žao da stradaju vaši mladi životi.« Poslije Danko ve pogibije »vojvoda« Radić nam je pisao »da će biti prinuđen da nas vojnički istrijebi, jer da je za to došao pogodan momenat«. Razbojnik je mislio, vjerovatno, da više nema ko komandovati Bataljonom. Nije se zamislio nad Zdravkovim riječima koje je izgovorio prije strijeljanja:

»Vi, izdajnici, strijeljate samo Zdravka Čelara, ali ne i proleterskog komandanta. Nikada njega nećete strijeljati, jer koliko je god proletera, toliko je komandanata, i to tako sposobnih da će vas sigurno pobijediti.«

Sedam dana je Bataljon ostao blokiran na Motajici. Poslije svih ispitanih mogućnosti odlučeno je da se krene preko Save u Slavoniju. Sa Gradine smo osmotrili da se na jednom mjestu na drugoj obali rijeke nalaze neki čamci. Istovremeno je primijećena i nekakva vojska, koja se preko dana kreće oko jedne osamljene kuće. No, bez obzira na sve, pokret se morao izvršiti.

Novoizabrani **Stab** je odlučio da se prvo prebaci grupa plivača sa zadatkom da likvidira neprijatelja na drugoj obali i obezbijedi čamce za prevoz Bataljona. Kad je na bataljonskoj konferenciji postavljeno pitanje ko će dobrovoljno preplivati Savu javilo se devetnaest plivača.

Toga dana, u prvi sumrak, Bata'ljon se u koloni po jedan spuštao niz strmine Motajice. Olovno nebo se nadvilo sa svih strana i prolom oblaka kao da nam po svaku cijenu nastoji spriječiti put. Gusta pomrčina otežavala je pokret. Pa ipak, u najvećoj marševskoj disciplini kolona se spuštala zajedno sa ranjenicima. Cestom između Kobaša i Srpca, koju treba preći, krstarile su njemačke i ustaške patrole. Svaki čas bljeskale su svojom mlječnom svjetlošću ručne lampe. Neposredno pred prelazak ceste, da se kolona ne bi prekinula i nastalo dozi van je, međusobno smo se povezali rukama i Ubrzali pokret. I kad smo se uskoro našli s druge strane ceste i na obali Save, bilo je za nas pravo iznenađenje što se nismo sukobili s neprijateljem.

Vjetar nemilice savija vrbe na obali i valja debele valove na rijeci. Sijevaju munje, pucaju gromovi, pljusak kiše bije sve većom žestinom, a devet golih junaka, sa pištoljima o vratu, hvata se u koštac s divljom vodenom stihijom. Iščezli su začas u gustoj pomrčini noći. I otada pa za puna tri sata mučilo nas je nestrpljenje i šibao vjetar s pljuskovima kiše. »Šta li je s njima?« — šapatom je pitao drug druga. Kad je nestrpljenje dostiglo kulminaciju, svaki je za sebe prikriveno mislio da su se podavili i tješio se što nije svih devetnaest dobrovoljaca zaplivalo u bijesne valove rijeke.

Poslije tri sata napetog, nervoznog iščekivanja, na obalu su iskočili Damjanović i Zuber. »Vratili su se bez uspjeha«, saopštio je zabrinuti komandant. Preplivali su Savu, ali ih je voda zanijela daleko od mjesta gdje je trebalo da izađu. Lutali su po obali i nisu se našli sa ostalim drugovima niti su, pak, pronašli usamljenu kuću kod koje su zapaženi čamci. Ispričali su, takođe, kako su na prvih 15—20 metara od obale čuli da neki drugovi zapomažu boreći se s burnim valovima. Nisu im mogli pomoći, jer su bili izmakli znatno naprijed. Iz toga smo zaključili da su se ostali utopili. Opet nas je zaokupila briga za drugovima, a misao o Drelasku u Slavoniju postala nam je nevjerovatna. U tu crnu neizvjesnost, odjednom, iznenada, kao iz dubine zemljine začusmo glas na obali: »Ide čamac!« Zagledali smo se u noć nad rijekom

očekujući da sine munja da bismo ugledali čamac. I zaista, prije nego što će stići na Obalu, ugledali smo čamac na vodenoj površini. Vratili su se samo trojica: Bojanić, Đurđević i Munjiza. Za one koji se nisu vratili i oni su pretpostavljali da su se utopili, jer su čuli njihovo zapomaganje i grcanje kad su se odvajali od obale.

Milan Bojanić se s drugovima brzo orijentisao na drugoj obali. Računajući na potpuno iznenađenje neprijatelja u usamljenoj kućici, njih trojica su upali unutra bez mnogo razmišljanja i natjerali pospanu ustašku posadu da se preda bez ijednog pucnja.

Čamci su bili u našim rukama. Od tog časa pa do povratka na našu öbalu sve je teklo bez zastoja. Bataljon je uskoro zatim sa svim zaplijenjenim čamcima sjekao vodenu maticu da bi se ubrzo našao na tlu Slavonije.

Stupivši na drugu obalu, svaki se, kao u znak posmrtne počasti, okretao tamo gdje je palo pola Bataljona. Činilo nam se pritom da Motajica, čija se silueta jedva nazirala nad vodenom površinom, opominje da pamtimo ove dane i noći i da stostruko uzvratimo neprijateljima.

OSVETA

Krajem 1943. godine objavi Sreski narodnooslobodilački odbor slobodnu prodaju stoke u gradu.

Jedan seljak iz Suvaje dotjera ovna da bi ga trampio za odjeću ili obuću. Za njim je došao i čobanski pas. Jela Latinović, član SK KPJ u Petrovcu, prođe pored seljaka, ovna i psa, put Komande mjesta, i dok je prelazila ulicu, pseto se mučki potkupi, baci se za Jelom i ujede je za nogu. Djevojka vrisnu, pozva u pomoć Rajka Miljuša, koji je posmatrao ovaj događaj sa prozora komande mjesta.

Rajko joj dobaci da je umiri: »Ne brini, seko, tvoju će krv brat da osveti!« Dohvati mašinku i sasu rafal u pseto.

NARODNA PJESMA

PJESMA O ZDRAVKU PROLETERU

Snijeg pada i hoće i neće,
Zdravko s četom proletera kreće,
Crven barjak, mladi partizani,
Sa Zdravkom su momci odabrani.

Snijeg pada, vrijeme se muti,
Mrki Grmeč u maglama šuti:
Odoše mu najbolji junaci,
Dalek svijet, studeni konaci.

Sa Grmeča odjezdiše vuci
U planine prema Banjoj Luci,
Ide Zdravko, barjak mu se vije,
Vrbas pije, a fašiste bije.

Mlada trava raste na uvojke,
Knjigu pišu grmečke djevojke:
»Druže Zdravko, junačke ti vjere,
Pozdravi nam naše proletere.

Pišite nam kada ćete 'vamo,
Da grmečko kolo zaigramo.«
Dani teku, stare majke tuže,
Puste venu po baštama ruže.

Drug je Zdravko perjanica stara,
Djevojkama soko odgovara:

»Oj grmečka grudo djevojaka,
Prim'te pozdrav od vaših junaka.

Uskoro se ne nadajte njima,
Dok slobodu donesemo svima.
Doći ćemo u jutru sunčanom
Sa zastavom slavom ovjenčanom.«

Sn'jegom su se zametnuli puti,
Tužan Grmeč u margama ćuti.
Zdravko piše, svima pozdrav šalje,
Proletera četa kreće dalje.

ZABUNA

Poslije napada na Banju Luku, januara 1944. godine, Stab III krajiške brigade dade odsustvo od 3—4 dana većini boljih boraca da bi posjetili porodice.

Jovo Kačar pošao da obiđe majku i mlađeg brata Cedu. Stigao je u samu zoru pred kuću. Radostan što dolazi porodici koju već dvije godine nije vidio, pred kućom baci jednu italijansku ofanzivnu bombu, a zatim ispali dva rafala.

Kad to čuše majka Smiljana i brat Čedo, skočiše iz kreveta, misleći da dolaze Nijemci ili četnici, te na sporedna vrata pobjegoše prema vrbama i žbunju. Vidjevši da mu majka bježi u žbunje, Jovo potrča za njom i jedva je stiže, a još teže ubijedi da bombu nisu bacili neprijatelji nego on, njen sin.

Radivoje Rodić

LJUBIŠA CURGUZ

NARODNI HEROJ RADIVOJE RODlC

Dolaskom u Beograd gdje se školovao u Geodetskoj školi, brzo se (povezao sa naprednom omladinom i aktivno se uključio u politički rad. Bio je izvanredno uporan u realize vanj u prihvaćenih zadataka od strane skojevske organizacije, bez obzira na kakve je prepreke i teškoće u tome nailazio. Nastupao je smjelo i sa puno mladalačkog i revolucionarnog zanosa i snage. Imao je 20 godina kada je primljen za člana KPJ, što potvrđuje njegovu uspješnu i plodnu političku aktivnost,

U Krnjeušu je došao odmah poslije okupacije sa kojom ni od ranije nije prekidao veze, posebno sa omladinskim naprednim pokretom.

Radivojev dolazak u rodni kraj značio je nove napore, kako u organizovanju političkog rada, tako i na iznalaženju mogućnosti osposobljavanja postojeće i razvoja novih omladinskih organizacija. Pored toga uporno je radio na stvaranju partijske organizacije u Krnjeuši. Pronalazio je ljude odane radničkom pokretu i spremne da se bore, sa njima često kontaktirao i pripremao ih za Partiju.

Unio je odmah po dolasku više organizovanosti u rad organizacije SKOJ-a, oživio ga i sadržajno poboljšao, posebno na idejnom osposobljavanju članstva i proširio novim, odabranim omladincima iz okolnih sela. Uporedo sa tim uspio je da organizuje osnovnu partijsku organizaciju u Krnjeuši i postao njen prvi sekretar.

Svjestan situacije u kojoj se našla zemlja i preuzetih obaveza od Partije, neumorno i predano radio je na pripremi skojevske i partijske organizacije za zadatke koji ih očekuju u ustanku, koji je bio na pomolu.

Kao član Vojnog savjeta petrovačkog sreza angažuje komuniste i članove SKOJ-a na evidentiranju naoružanja koga su posjedovali mještani, na procjeni stanja na teritoriji opštine, na povezivanju sa ljudima spremnim za otpor i na razjašnjavanju situacije koja se sve više komplikovala usljed pojačanog ustaškog terora i pokolja srpskog življa u krnjeuškoj opštini.

Formiranjem Sreskog komiteta Partije Radivoj postaje njegov član, tako da se njegova aktivnost proširuje i na susjedne opštine Krnjeuše, a naročito na povezivanju organizacija, razjašnjavanju političkih događaja i na pripremi naroda za ustanak.

Neposredno pred ustanak ustaše su uhapsile njegovog brata Slavka, člana SKOJ-a, a potom ga strijeljale u Bihaću. Zbog raspisane ustaške potjere, Radivoj prelazi u ilegalan rad i skriva se u selu Risovcu, radeći pojačanim tempom na realizaciji plana priprema za ustanak.

U ustanku stavlja se na čelo svih snaga koje uzimaju aktivno učešće u borbi. Ističe se u organizaciji napada na Krnjeušu i pri njenom oslobođenju, održavajući stalne kontakte sa sreskim rukovodstvom. Organizuje sprečavanje odmazde nad hrvatskim življem i žigoše ekstremiste i pročetničke elemente koji su pravili zločine.

Poslije oslobođenja Krnjeuše odmah pristupa sređivanju oružanog dijela naroda, formira vodove po selima, a potom ih Objedinjava u Krnjeušku četu, a uporedo sa tim pristupa organizaciji pozadine i normalizaciji života u njoj. Daje ideju da se pristupi organizaciji vojnih logora i njihovih komandi. Pristupa stvaranju Skojevskog rukovodstva u opštini, novih aktiva SKOJ-a po selima i osvježava i ojačava partijsku organizaciju prijemom novih članova.

Po Obimu i važnosti to su bili veoma složeni i teški zadaci. Međutim, zahvaljujući Rađivojevoj upornosti i snalažljivosti, njegovim rukovodilačkim sposobnostima, oni su relativno brzo i sa uspjehom realizovani.

Radivoj eve organizatorske sposobnosti, energičnost i dosljednost u radu, snalažljivost i samoinicijativa, doprinijeli su brzom sređivanju stanja u četi i u pozadini, čime je u narodu i kod boraca stekao izvanredan ugled i auto-

ritet i zadobio simpatije sviju. Uz punu podršku boraca i naroda, a posebno omladine, energično je raščišćavao sa svim negativnim pojavama koje su pratile dalji tok razvoja i konsolidovanja ustanka.

Orijentacija na organizaciono učvršćenje čete i njeno sukcesivno angažovanje u akcijama, i to u samom početku na širem prostoru sreza, a potom stvaranje partijske i Skojevske organizacije u njoj i njeno upućivanje na teritoriju 1. krajiškog PO, na položaje kod Bos. Novog, bila je potpuno opravdana. To je prekalilo borački i starješinski sastav i uticalo na njihovo formiranje kao boraca revolucije, sposobnih i spremnih za borbu tamo gdje ih Partija i vojno rukovodstvo upute.

Velike su Radivoj eve zasluge u organizovanju nove narodne vlasti (NOO) i društveno-političkih organizacija u Krnjeuši, posebno na pripremama za njihovo organizovanje i usmjeravanje njihove aktivnosti. Potom u organizovanju i širem razvoju političke aktivnosti, informisanja naroda i usmjeravanja na rješavanje aktuelnih zadataka koji su proisticali iz karaktera i masovnosti NOP-a.

Njegov kratak boravak na frontu u četi, početkom januara 1942. godine, uticao je na organizovaniji i sadržajniji vojno-politički rad i život u njoj, a iskustva koja je prenio rukovodećem kadru, doprinijela su poboljšanju njenog političkog jedinstva i borbene sposobnosti.

Pao je prerano. Upravo u vrijeme kada su nam njegovo prisustvo, njegovo bogato iskustvo, njegov revolucionarni stvaralački polet bili najpotrebniji. Pao je smrću heroja zajedno sa grupom najboljih boraca Krnjeuške čete, boreći se do (posljednjeg metka cio dan u centru ustaškog uporišta u selu Agići, 22. januara 1942. godine.

Rođen je 14. 10. 1920. godine u Krnjeuši, Bos. Petrovac. Učenik Geodetske škole. Član KPJ od 1940. godine. U NOB od 1941. godine.

Poginuo 22. januara 1942. godine u borbi pri zauzimanju sela Agići kod Bos. Novog.

Za narodnog heroja proglašen 24. 7. 1953. godine.

VOJO MILANOVIĆ

DJELOVANJE SRESKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG ODBORA DO JANUARA 1943. GODINE

Uspješnom spro vođen ju izbora za mjesne NOO-e tokom novembra i decembra 1941. i opštinske NOO-e tokom januara 1942. godine, uveliko je doprinijela i posebno povoljna vojno-jpolitička situacija na području petrovačkog kraja i njegove uže i šire okoline u prvim mjesecima narodne revolucije.

Zahvaljujući masovnosti narodnog ustanka u ovim i nekim drugim krajevima naše zemlje i stalnim i vrlo uspješnim djestvima ustaničkih snaga na petrovačkom području, već krajem januara 1942. godine talijanske jedinice i šačica domaćih izdajnika bile su sabijene i čvrsto blokirane u samom Petrovcu. Svu ostalu teritoriju ovog područja čvrsto su držali u svojim rukama već do tada formirane partizanske čete i NOO-i kao prvi izabrani organi narodne vlasti.

Slobodna teritorija bila je po prostoru dosta velika. Na toj teritoriji u to vrijeme nalazilo se sedam dobro naoružanih i brojčano jakih petrovačkih partizanskih četa i već je potpuno organizovano djelovalo oko 30 mjesnih i šest opštinskih narodnooslobodiilačkih odbora.

Slobodna teritorija (osim Petrovca i njegove uže okoline) bila je podijeljena na šest opštinskih ratnih područja i za ta područja do tada su već bili izabrani opštinski NOO-i sa sjedištima u Bukovači, Smoljani, Vodenici, Krnjeuši, Bjelaju i u Velikim Stijenjanima (za kulenvakufsko područje).

Pomenutim opštinskim NOO-ima pripadali su mjesni NOO-i:

— u Bukovači: Bukovača, Drinić, Bare, Bravski Vaganac i Vedro Polje;

— u Smoljami: Smoljana, Krnja Jela, Kapljuv i Janjila;

— u Vodenici: Vodenica, Suva ja, Brestovac, Skakavac i Marjanović Do;

— u Krnjeuši: Krnjeuša, Lastve, Vranovina i Risovac;

— u Bjelaju: Bjelaj, Bjelajski Vaganac, Vrtoče i Mali Stijenj ani i

— u Velikim Stijenjanima: Veliki Stijenjani, Rajnovci, Prkosi i Oraško Brdo.

U to vrijeme NOO-i su bili izabrani i u selima: Medeno Polje, Revenik, Kolunić i Rašnovac, ali oni, do ulaska naših snaga u Bos. Petrovac, nisu pripadali ni jednom od pomenutih ONOO-a. Po ulasku naših snaga u Bos. Petrovac, od ovih sela i područja samog grada formirano je i sedmo opštinsko područje i izabran Opštinski NOO sa sjedištem u Petrovcu.

Zbog svega toga, kao i zbog mnogobrojnih budućih zadataka koji su se već tada nazirali i koji će u bliskoj budućnosti uslijediti, sreäko rukovodstvo NOP-a odlučilo je da se u najskorije vrijeme izvrše sve potrebne pripreme i čim prije formira Sreski NOO za srez Bos. Petrovac •

Tokom februara 1942. godine izvršene su na terenu sve potrebne pripreme i za 3. mart te godine zakazan je sastanak svih članova tadašnjih opštinskih NOO-a u selu Vodenici.

Organizaciju dočeka, smještaja i ishranu učesnika ovog sastanka, obezbjedenje prostorija za taj sastanak i drugo obavio je Opštinski NOO u Vodenici. Za tu priliku on je, uz pomoć omladine, blagovremeno uredio i osposobio jednu salu u drugom dijelu bivše popovske kuće i namjestio je najnužnijim namještajem i ukrasima domaće radinosti, a na samoj zgradi istaknuta je jugoslovenska zastava sa petokrakom zvijezdom i crvena partijska zastava sa srpom i čekićem.

Pomenutog dana oko 10 sati prije podne okupilo se oko 50 izabranih predstavnika iz petrovačkog kraja da izaberu svoj prvi Sreski NOO, kao najviši organ nove narodne vlasti na petrovačkom srezu i da se dogovore o svojim budućim zajedničkim zadacima.

Ovom skupu prisustvovali su predstavnici sreskog rukovodstva NOP-a i Štaba Prvog petrovačkog bataljona.

O političkoj i vojničkoj situaciji u našoj zemlji i svijetu, značaju razvoja i učvršćivanja nove narodne vlasti, te o potrebi formiranja Sreskog NOO, njegovoj ulozi i zadacima govorili su: Vlado Bajić, Miloš Kecman — Vojsko i domaćin skupa Milan Guteša — Papa.

Po izlaganju ovih govornika razvila se veoma živa diskusija u kojoj su svi diskutanti istakli opravdanost formiranja ovog organa na tadašnjoj etapi našeg razvoja i iznosili svoja mišljenja i predloge: koje bi zadatke trebalo da obavlja i kakva bi prava i dužnost morao imati Odbor.

Nakon diskusije jednoglasno je odlučeno da u Sreskom NOO-u treba da budu zastupljene opštine sa pojedinim svojim predstavnikom i predstavnikom iz okoline Petrovca, gdje do tada još nije bila formirana opština.

U Sreski NOO jednoglasno su izabrani: Miloš Kecman — Vojsko iz Drinića — za predsjednika, Gojko Latinović iz Smoljane — za potpredsjednika, Vojo Milanović iz Suvaje — za sekretara, Dušan Vranješ iz Krnjeuše, Mile Zorić — Brko iz Čovke (kod Kulen-Vakufa), Dušan Karanović iz Bjelajskog Vaganca i Božo Kesić iz Kolunića.

Nakon obavljenog izbora učesnici ovog skupa odlučili su da sjedište Sreskog NOO-a bude na Klještini — pod samim Grmečom, gdje će biti i sjedište Štaba Petrovačkog bataljona i da Odbor sve svoje zadatke formuliše na svojim sjednicama i obavlja ih kolektivno, u skladu sa donesenim zaključcima na ovom skupu i tekućim problemima koje će nametati sam život na terenu.

Nakon obavljenog zadatka, učesnici ovog skupa sutradan su se razišli. Svako je na svoju dužnost otišao sa širim vidicima i jasnijim zadacima i sa još jednim iskustvom više za budući rad i djelovanje.

Nakon dva-tri dana po održanom sastanku, ja sam bio razriješen dotadašnje dužnosti sekretara Opštinskog

NOO-a u Vodenici. Odmah poslije toga ja i Dušan Vranješ otišli smo na Klještinu da organizujemo smještaj SNOO-a i pripremimo sve što je potrebno za njegovu prvu sjednicu koja je bila zakazana za 9. ili 10. mart te godine. Sa sobom smo poveli jednog omladinca iz Vodenice sa tovarnim konjem na kojem je bio natovaren kancelarijski pribor i materijal, jedna mala pisaća mašina U ispravnom stanju i već napravljeni štambilj i pečat za SNOO. Po dolasku na Klještinu, prema još ranijem dogovoru, Đuro Brkljač i njegova snaha Smilja odmah su nam ustupili jednu manju zasebnu zgradu u kojoj su bile dvije vrlo lijepe i udobne söbe sa pećima i manjim predsobljem. Za tadašnji početak rada to je bilo sasvim dovoljno. Kroz dan-dva, uz pomoć MNOO u Skakavcu i Marjanović-Dolu, ove smo dvije sobe namjestili najnužnijim namještajem, koji je za tu priliku bio prikupljen u tim selima. Nakon toga odmah smo ustrojili djelovodni protokol, dostavnu knjigu, knjigu zapisnika za sjednice SNOO-a, evidenciju do tada formiranih mjesnih i opštinskih NOO-a i sastav njihovih članova i sredili i otkucali zapisnik sa zaključcima sa sastanka u Vodenici na kojem je bio izabran SNOO.

Devetog ili desetog marta na Klještinu su došli i svi ostali izabrani odbornici SNOO-a i toga dana održali smo prvu sjednicu. Na sjednici su pročitani i u cijelosti usvojeni pripremljeni zaključci sa izbornog sastanka u Vodenici.

Nakon toga, i u skladu sa tim zaključcima, usvojen je tromjesečni plan rada i zadataka SNOO-a za period mart—maj 1942. godine.

U tromjesečnom planu rada i zadataka bilo je predviđeno da Sreski NOO, uz pomoć opštinskih i mjesnih NOO-a, do kraja maja:

— prikupi i sredi najnužniju evidenciju: o svim zalihama poljoprivrednih proizvoda i ostalih životnih namirnica koje su dobijane sa napuštenog zemljišta, ili su prikupljeni do tada kao dobrovoljni prilozi od naroda i nalaze se smješteni u magazinima kod NOO-a;

— o broju konjskih i volovskih zaprega i tovarnih konja na području pojedinog sela;

— o broju seoskih majstora svih zanata u pojedinom selu;

— izda uputstvo svim mjesnim i opštinskim NOO-ima kalko treba organizovati potrebnu administraciju i evidenciju u odboru i istu održavati uvijek u ažurnom stanju;

— pruži svestranu pomoć opštinskim i mjesnim NOO-ima na terenu na izvršavanju zadataka predstojeće proljetne sjetve i mobilizacije svih raspoloživih snaga da se taj zadatak u potpunosti i na vrijeme obavi;

— pripremi plan i program za izgradnju bolnice, magazina i radionica od opšteg značaja za čitav srez, odredi njihove lokacije u zajednici sa vojnim štabovima i preuzme na sebe njihovu plansku izgradnju u narednom tromjesečju i

— obavi sve ostale tekuće zadatke koji su po svojoj prirodi bili vezani za njegovu tadašnju funkciju, a koje bude nametao tekući život i data ratna situacija.

Odlučeno je da zadatke iz ovog plana obavi svaki sreski odbornik na području svoje opštine, uz pomoć mjesnih i ONOO-a, i da o tome šalje redovne izvještaje u SNOO. Plan rada sa utvrđenim rokovima za izvršenje pojedinih zadataka odmah je bio umnožen i po jedan primjerak dat svakom članu SNOO-a kao podsjetnik. Na kraju je zaključeno da se naredna sjednica SNOO održi za 10—15 dana i na njoj analizira situacija na terenu i tok izvršenja planiranih zadataka.

Poslije prve sjednice svi smo se svojski i sa punom odgovornošću bacili na posao, svaki je odbornik odmah krenuo na izvršenje zadataka u svoju opštinu.

Planirani zadaci izvršavani su sukcesivno, odnosno do predviđenih rakova, kako je to u planu rada bilo utvrđeno.

Tako, na primjer, u relativno kratkom vremenu prikupljena je i u SNOO-u sređena sva potrebna evidencija koja mu je u njegovom daljnjem radu veoma korisno poslužila za pravilno opterećivanje pojedinih opština materijalnim i drugim davanjima, srazmjerno njihovoj ekonomskoj snazi i realnim mogućnostima.

Tokom toga proljeća sjetva svih poljoprivrednih kultura obavljena je u rekordnom vremenu. Zasijane su sve

obradive poljoprivredne površine, pa čak i one koje su ranije bile napuštene i više godina ostale neobrađene. Organizacija rada i mobilizacija širokih narodnih masa na proljetnoj sjetvi funkcionisala je besprijekorno u svakom selu, u svakoj opštini. Na tom opštem zadatku sela su se međusobno takmičila i ispomagala. Najbolja su javno pohvaljivana i isticana za primjer drugima. Omladina i njene radne čete svuda su stizale, svima su davali primjer u tom radu. Čete su većinom kolektivno radile na obavljanju proljetne sjetve, a naročito onda kad su se zasijavala napuštena zemljišta.

Proljeće je bilo relativno lijepo, toplo i pogodno za rad u poljima, pa je i to doprinijelo da se ovaj zadatak na vrijeme završi i jesen bezbrižnije čeka.

U aprilu i maju održano je sa predsjednicima i sekretarima opštinskih i mjesnih NOO-a više sastanaka o raznim pitanjima i tekućim problemima. Veći broj tih sastanaka bio je posvećen unapređivanju rada i jednoobraznom vođenju odgovarajuće administracije i potrebne evidencije. Pomoć koja im je u tom periodu vremena pružena bila je svestrana i od veoma velike koristi. Do kraja maja organizacija rada i vođenje opšte administracije i potrebne evidencije u gotovo svim odborima bila je besprijekorna, uvijek ažurna i tačna. Ona je već tada funkcionisala po svim pravilima administrativnog poslovanja i u skladu sa tadašnjim potrebama.

Do kraja maja bio je pripremljen i orijentacioni plan i program za izgradnju potrebnih kapaciteta za bolnice, magacine i radionice i predviđena njihova lokacija na sklonitim i bezbjednim mjestima u okolnim planinama ili nepristupačnim selima i zaseocima ispod Grmeča i drugih planina.

Blagovremene pripreme i za ovaj zadatak diktirale su tadašnje potrebe, s obzirom na brojnost partizanskih četa na ovom srezu, ogorčene borbe koje su se tada upravo vodile sa talijanskim okupatorskim snagama i velike potrebe tada već skoro organizovane saradnje fronta i pozadine, mada su nedostajale dobro organizovane razne radionice i zajednički magacini za smještaj rezervi u hrani, odjeći, obući i drugim potrepštinama.

Planirani zadaci bili su blagovremeno izvršeni. Njihovom izvršenju mnogo je doprinijelo svestrano zalaganje i vanredno velika aktivnost svih odbornika mjesnih, opštinskih i SNOO-a, a naročito njihovih predsjednika i sekretara, i puna podrška svih rukovodstava antifašističkih organizacija i cjelokupnog naroda, a naročito omladine.

Izvršavanjem ovih i drugih tekućih poslova stvoreni su veoma povoljni uslovi da se u bliskoj budućnosti krene još krupnijim koracima naprijed. I tadašnja vojna situacija to je već očigledno obećavala. Naime, pod pritiskom naših snaga, talijanske okupacione jedinice počele su tokom maja napuštati sve dijelove zapadne Bosanske krajine i povlačiti se u Dalmaciju. Pod tim pritiskom one su 25. maja 1942. godine napustile čitav petrovački kraj. Toga dana naše jedinice ušle su u Petrovac, a sutradan odmah sa Klještine je u Petrovac preselio i SNOO.

U oslobođenom Petrovcu i svim selima petrovačkog kraja nastalo je opšte veselje i nezapamćeno oduševljenje naroda. U to vrijeme bili su takođe slobodni gotovo svi dijelovi zapadne Bosanske krajine. Time je u ovom dijelu Bosne bila stvorena velika slobodna teritorija:

— sa brojnim partizanskim četama, bataljonima i odredima;

— sa čvrstom i dobro organizovanom narodnom vlasti;

— sa masovnom i veoma aktivnom pozadinom;

— sa jedinstvenim vojnim i političkim rukovodstvima NOP-a.

U takvoj vojno-političkoj situaciji i u takvom raspoloženju naroda mogao je otpočeti novi gotovo mirnodopski život i rad u pozadini, koji je zahtijevao maksimalne napore svih narodnih snaga i njihovu još bolju i čvršću organizovanost i upornost u predstojećem radu na saniranju ratnih razaranja i obnovi ekonomske moći toga kraja.

Po ulasku u Bosanski Petrovac, pred mjesnim, opštinäkim i SNOO-om, stajali su veoma veliki i mnogobrojni zadaci.

Zbog njihove važnosti, obimnosti i raznovrsnosti ti zadaci mogli bi se podijeliti u dva vremenska perioda:

u prvi vremenski period spadali bi svi zadaci i akcije koji su obavljeni od ulaska u Bos. Petrovac, pa do dolaska Vrhovnog štaba i CK, KPJ — sa proleterskim jedinicama i bolnicama u petrovački kraj;

— u drugi vremenski period spadali bi svi oni zadaci i akcije koji su obavljeni u vremenu od dolaska Vrhovnog štaba, CK KPJ, proleterskih jedinica i bolnica do početka IV neprijateljske ofanzive, pod kraj januara 1943. godine.

U prvom vremenskom periodu bili su obavljeni mnogi značajni zadaci i organizovano više masovnih radnih akcija od kojih ovdje ističem samo one najkrupnije:

— izvršena je evakuacija svih značajnijih materijalnih dobara iz Petrovca u Skakavac i druga sela i tu smještena i propisno evidentirana;

— odmah su formirani komanda mjesta i MNOO u gradu, te ONOO za opštinu Petrovac;

— u relativno kratkom roku osnovano je nekoliko partizanskih zanatskih radionica, osposobljeni neki komunalni objekti i u gradu organizovam sasvim solidan kulturno-zabavni život i formirane kulturno-prosvjetna, diletantska, horska i muzička sekcija i agitaciono-propagadni biro za umnožavanje radio-vijesti, izradu plakata, parola i drugih propagandnih materijala;

— odmah su oformljene dvije stočarske farme sa preradom mlijeka u Suvaji i Bjelaju i to sa posebnim upravama i potrebnim osobljem za rad u njima;

— nešto kasnije reorganizovan je rad SNOO na pojedine sektore, kadrovski ojačan administrativnim i drugim pomoćnim kadrom i formirana Sreska narodna straža;

— osposobljena je mjesna pošta i tt centrala, formirane opštinske i sreSka relejna stanica, organizovana poštanska služba za čitav srez i obnovljene stare i izgrađene nove telefonske linije do nekoliko punktova u srezu;

— organizovan je niz masovnih radnih akcija: na okopavanju kukuruza i krompira, košenju i kupljenju sijena, podizanju usjeva, vršidbi i smještaju bijelih žitarica — sa svih napuštenih zemljišta u srezu;

— izgrađeno je ili osposobljeno više manjih i većih magacina za smještaj žitarica i 'kukuruza i osposobljeno više seoSkih kuća za lokalne bolnice i ambulante u nekim selima;

— putem dobrovoljnih priloga prikupljene su ogromne količine žitarica, mliječnih proizvoda, krompira, krupne i sitne stoke, rublja, obuće i odjeće od naroda u svim selima;

— formirani su posebni fondovi od tih priloga i izabrani posebni odbori za te fondove pri svim mjesnim i opštinskim NOO, kao i pri SNOO-u;

— pružana je svakodnevna svestrana pomoć u radu svim mjesnim i opštinskim NOO-ima i sa njima držana češća savjetovanja i radni sastanci o pojedinim pitanjima koja su iskrsavala u radu;

— redovno su obavljani i svi ostali tekući poslovi administrativno-operativne prirode: evidencija, statistika i knjigovodstvo.

U drugom vremenskom periodu — od dolaska Vrhovnog štaba do IV neprijateljske ofanzive — pod konac januara 1943. godine — obavljeni su još teži i značajniji zadaci, koji su, zbog svoje obimnosti, važnosti i hitnosti, zahtijevali pravu mobilizaciju svih raspoloživih ljudskih i materijalnih potencijala petrovačkog kraja. I ne samo petrovačkog, već i drugih okolnih srezova i krajeva tadašnje slobodne teritorije.

Nije neskromno ako se ovdje istakne da je petrovački kraj i petrovački narod u tom vremenskom razdoblju dao sve od sebe i sve što je mogao za što ljepši doček i što bolji i udobniji boravak Vrhovnog štaba, CK KPJ, proleterskih brigada, njihovih ranjenih i bolesnih boraca i dosta velikog broja članova njihovih porodica, koje su ih pratile na njihovom borbenom putu do dolaska u naše krajeve.

U drugom vremenskom razdoblju bili su obavljeni mnogobrojni poslovi u pozadini, od kojih ću istaći samo one najznačajnije:

— izvršene su opsežne pripreme za doček i smještaj Vrhovnog štaba, CK KPJ i njihovih organa i službi, Centralne bolnice, proleterskih brigada sa ranjenicima i bo-

lesnicima, pratećih jedinica i zanatskih radionica Vrhovnog štaba i članova porodica proleterskih boraca i rukovodilaca;

— uređene su i namještene mnoge zgrade i poslovne prostorije u gradu za cjelokupne njihove trenutne potrebe: kancelarije, stambeni prostor, prostor za prihvatilišta, ambulante, bolnice, magacmi, razne radionice, kuhinje i osposobljeni i prošireni svi komunalni Objekti u gradu za što normalniji život u njemu;

— uporedo sa svim tim odmah se pristupilo organizovanoj ishrani svih ovih organa i ustanova, ranjenika, bolesnika i bolničkog personala, pratećih i drugih jedinica i službi, osoblja zaposlenog u pojedinim radionicama i drugog pratećeg osoblja;

— izgrađeno je u rekordnom vremenu nekoliko većih i manjih bolnica u Petrovcu, Slatini, Jasikovcu, Vodenici, Skakavcu, Lastvama i drugim selima, te jedno veće oporavilište u Ponorcu poviše Skakavca, zatim nekoliko većih magacina i spremišta za kukuruz u: Kozilkna, Jasikovcu, Klještini, Rogonovcu i drugim planinskim predjelima;

— blagovremeno je organizovano sabiranje kukuruza, krompira, kupusa, voća i povrća sa napuštenog zemljišta u petrovačkom, ključkom i saničkom kraju i magaciranje, odnosno spremanje istog za tekuću potrošnju i materijalne rezerve;

— sprovedene su veoma opsežne političke i druge pripreme za izbore odbornika u sve mjesne i opštinske odbore, kao i za odbornika u Sreski NOO, u skladu sa Fočanskim propisima i zahtjevima vremena i za mobilizaciju sposobnog ljudstva u X krajišku brigadu koja se tada formirala;

— izvršene su sve pripreme i organizovana velika akcija za evakuaciju materijalnih dobara i ratnog plijena iz Bihaća, njegove okoline i Cazitnske krajine, kada su tokom novembra i ovi krajevi oslobođeni od naših jedinica;

— obavljena je organizacijza dočeka, smještaja i kasnija daljnja evakuaćija civilnog stanovništva iz Banije i Korduna, koje se povlačilo ispred neprijateljske ofanzive u naše krajeve tokom januara 1943. godine;

—- pripremljena je opšta mobilizacija svih narodnih snaga i potencijala za evakuaciju bolnica i teških ranjenika, raznih zajedničkih materijalnih dobara iz Petrovca i okoline u pravcu Grmeča, Osječenice, Kozila i Klekovače i za sklanjanje naroda i njegovih materijalnih dobara u razna šumska područja i planinska sela, odnosno u pripremljene i maskirane baze i skloništa;

— organizovani isu omladina i narod u ešalone za povlačenje pred neprijateljem i njihovo kasnije upućivanje u pravcu Glamoča, ili prebacivanje neprijateljskim snagama iza leđa u Grmeč, Osječenicu, Trubar, Cvjetnić, Liku, odnosno planinska sela i zaseoke petrovačkog kraja.

To su, ukratko rečeno, bili najglavniji zadaci i akcije koji su Obavljeni u prvom i drugom vremenskom razdoblju, odnosno od ulaska u Bos. Petrovac, pa do IV neprijateljske ofanzive na petrovački kraj.

Međutim, da bi se ipak bar nešto od svega toga sačuvalo od zaborava, osvrnuću se u kraćim crtama na neke zadatke i akcije iz tog vremenskog perioda, koje su mi sve do danas ostale u veoma dobrom sjećanju.

Sa talijanskim okupacionim jedinicama iz Bosanskog Petrovca i Rašnovca povukle su se sve ustaše, njihovi funkcioneri i sarađnici —• sa svojim porodicama, grupica četnika Mane Rokvića — sa svim svojim saradnicima i dobar dio zavedenih muslimanskih porodica, koje su bezrazložno nasjele ustaško-talijanskoj propagandi i zajedno s okupatorima krenule u pravcu Dalmacije.

Po ulasku naših snaga i SNOO-a u Petrovac, već na prvi pogled utvrđeno je da je okupator, sa svojim saradnicima, u velikoj žurbi i panici napustio Petrovac i da je iza sebe ostavio nedirnute ogromne količine materijalnih dobara.

Po vrstama, vrijednostima i namjenama zatečena su sljedeća materijalna dobra i to:

■— u dućanima, zanatskim radionicama, gostionicama, kafanama, raznim magacinima i spremištima ogromne količine muške i ženske konfekcije, obuće svih vrsta, razne metražne robe, posteljnog i drugog platna u pečama, raznih vrsta željeza i željezne robe i alata, špecerajske i galanterijske robe, životnih namirnica, alkoholnih pića, soli,

gasa i benzina i sva oprema, alati, gotovi proizvodi i polu-proizvodi u zanatskim radionicama;

— u napuštenim kućama ustaša, njihovih funkcionera i pristalica, aktivnih četnika i njihovih saradnika: sva nepokretna imovina i stoka, namještaj, posteljina, ćilimi, posuđe i dobar dio lične garderobe njihovih porodica;

— u napuštenim kućama zavedenih i odbjeglih Muslimana i Hrvata: sva nepokretna imovina i gotovo sva pokretna imovina i stoka i sve zalihe ljudske i stočne hrane;

— u ustaškim nadleštvima, u zgradi ustaške kotarske i opštinske vlasti, sudu, policiji, poreskoj upravi, katastru, gruntovnici, žandarmerijskoj stanici i drugim, ostalo je sve netaknuto i u potpuno ispravnom stanju, sa svim uređajima i namještajem i sa velikim količinama kancelarijske opreme, kancelarijskog materijala i pribora, pisaćih mašina, telefona, sva arhiva iz bivše Jugoslavije i druga dobra;

— u građu su u gotovo potpuno ispravnom stanju, zatečeni i sva komunalni objekti: vodovod, pošta sa tt centralom, gradska telefonska mreža, motorni mlin, gradsko kupatilo, ambulanta i apoteka i drugi komunalni objekti i uređaji. Samo su talijanski okupatori, usljed velikog snijega i čvrste blokade u protekloj zimi, isjekli i gotovo potpuno uništili gradsko zelenilo — drvorede, neke voćnjake i bašče.

Narod u građu — Srbi, Hrvati i Muslimani — sa velikim i neskrivenim oduševljenjem dočekali su svoje oslobodioce i odmah se stavili na raspoloženje našim jedinicama i narodnoj vlasti. Svako se, prema svojim mogućnostima i snazi, odmah uključio u formirane društveno-političke organizacije, omladinske radne čete, kulturne, diletantske, horske i muzičke sekcije. Neki mlađi odmah su stupili u naše jedinice. Ugledni i veoma pošteni građani kao što su: Mato Kaćunić, Zlatan Turić, Jozo Jungić, Hasan Mujagić, Huća Piragić, Husein Kulenović — Bukovača, Smajo Bejidić, Iđriz Bahtijaragić, Dedo Družić, Meho-Hodža Omerhodžić, Bećo Arnautović, Mujo Ibrahimpašić, Ismet Arnautović, Đuđa Dejanović, Joviša Rakić, Uglješa Pavlović, Niko Pavlović i još neki, uveliko su nam pomogli da se vrlo brzo u gradu normalizuje život,

upozna situacija u njemu i utvrde svi dotadašnji ratni zločinci i njihovi aktivni pomagači iz Petrovca i Rašnovca. Ovi i mnogi drugi aktivisti iz Petrovca, svojim svestranim zalaganjem i političkim radom, uz pomoć ostalih aktivista i političkih radnika sa terena — mnogo su doprinijeli da se već u to vrijeme izgradi i učvrsti bratstvo i jedinstvo naroda u oslobođenom Petrovcu i Rašnovcu.

Pomoću naših vojnih jedinica, organizovanih straža i patrola, sva zatečena materijalna dobra u Petrovcu odmah su bila dobro obezbijeđena i sačuvana.

Za organizovanu evakuaciju svih ovih materijalnih dobara, njihov bezbjedan smještaj, evidentiranje i razgraničavan je šta će se odmah ustupiti partizanskim jedinicama, a šta podijeliti narodu preko mjesnih i opštinskiih NOO-a, šta magacinirati 'kao zajedničke materijalne zalihe fronta i pozadine, bila je formirana posebna komisija za obavljanje svih tih poslova. U tu komisiju određeni su predstavnici: SNOO-a, Komande mjesta, SK KPJ i vojnih štabova.

Radom ove komisije rukovodio je Ilija Došen, kao politički komesar Odreda, a u komisiji su bili Milan Zorić, komandant bataljona, Božo Kesić, član SK KPJ, Mile Zorić kao član i ja — kao sekretar SNOO. Za pomoć u tom radu komisija je formirala veći broj grupa i angažovala pojedince koji su bili odgovorni za popis i evidentiranje, transport pojedine vrste i namjene tih dobara i smještaj na unaprijed utvrđena mjesta i magacine. Radnu snagu, konjske i volovske zaprege i tovarne konje za ovu evakuaciju organizovao je i obezbijedio SNOO, preko mjesnih i opštinskih NOO-a i drugih društveno-političkih organizacija na terenu.

Vojnim štabovima i jedinicama odmah je dodijeljena veća količina gotovih odijela, kaputa, hlača, rublja, džempera, pulovera, obuće i drugih ličnih potrepština za vojsku i štabove.

Preko SNOO-a opštinskim i mjesnim NOO-ima dodijeljene su veće količine raznog poljoprivrednog i drugog alata, konjska i kolska oprema, krupne i sitnije željezne robe, namještaja i drugog pokućstva, raznog posuđa, veće količine soli i gasa, muške i ženske krupnije

i sitnije konfekcije, ljetnog cica i platna u pečama, kancelarijske opreme, pribora i potrošnog materijala i raznih dragih krupnijih i sitnijih predmeta kućanstva, da ih podijele siromašnijim porodicama, odnosno zadrže za svoje potrebe i potrebe MNOO-a na terenu.

Napuštena krupna i sitna stoka, sa zalihama stočne hrane, dodijeljena je formiranim vojnim ekonomijama u Suvaji i Bjelaju.

Vrijedni ja materijalna dobra svih vrsta i namjena kao što su: preostala muška i ženska konfekcija, obuća, koža, metražna roba i posteljno platno u pečama, žitarice, krompir, kukuruz, brašno, masnoća, so, gas, benzin, šipkasto i drugo željezo, obručevi i kolske šine, obični i konjski ekseri, sva galanterija, špeceraj, kozmetika, posteljina, ćilimi, bolji namještaj, posuđe i pribor za jelo i druga razna roba — popisana je i evidentirana kao materijalna zajednička rezerva fronta i pozadine. Izdvojena muška i ženska konfekcija, razna metražna roba i posteljno platno u pečama, šipkasto i drugo željezo, sve vrste eksera, obručevi, kolske šine i okovi, bolja konjska oprema itd. odmah su evakuisani i najvećim dijelom smješteni u prostorije Osnovne škole u Skakavcu, zatim u jednu kuću Milana Guteše — Pape u Suvaji i u neke kuće u drugim selima. Ostala izdvojena rOba za zajedničke materijalne rezerve, kao što su: sve vrste žitarica i brašna, masnoće, so, gas, benzin, sva galanterija, špeceraj i namještaj, posteljina, ćilimi, sitnija konfekcija, kozmetika, posuđe i drugo evidentirane su i smještene u pojedine poslovne prostorije i magacine u Petrovcu.

U selo Marjanović-Do odmah su bili iseljeni gradska apoteka i njen vlasnik Zlatan Turić — apotekar.

Po završenoj raspodjeli, evakuaciji, smještaju i grubljem popisu pomenutih materijalnih dobara, prestala je funkcija formirane komisije za obavljanje svih tih poslova.

Daljnje rukovanje, propisno evidentiranje i nadzor nad ovim izdvojenim dobrima u zajedničke materijalne rezerve, vršio je SNOO. Po njegovim odlukama, i uz potpis predsjednika i sekretara, pojedina vrsta i količina ovih i drugih zajedničkih dobara kasnije je dodjeljivana

pojedinim vojnim jedinicama i ustanovama, partizanskim zanatskim radionicama, bolnicama, oporavilištima, mjesnim i opštinskim NOO-ima i društveno-političkim organizacijama na terenu, po vrlo strogim kriterij umima i uz maksimalnu racionalnost i štednju u trošenju.

Da bi ostvario potpun uvid u sve to i udovoljio svim ostalim zadacima koji su ga očekivali, Sreski NOO morao je reorganizovati svoj dotadašnji rad i prilagoditi ga mnogobrojnim zadacima koji su tada stajali pred njim.

U tom pravcu za rad u raznim magacimima, zanatskim radionicama, koje su odmah formirane, komunalnim objektima grada i u samom SNOO-u angažovano je na desetine stručnijih i povjerljivih ljudi i žena, većinom omladinki i omladinaca da pod kontrolom SNOO stalno rade na raznoj evidenciji i robnom knjigovodstvu. Istovremeno je i u samom SNOO-u izvršena bolja unutrašnja organizacija rada i raspodjela dužnosti. Formirani su sektori rada: za organizaciju, administraciju i pomoć mjesnim i ONOO-ima, za ekonomsko-materi jalno poslovanje i rukovanje zajedničkim dobrima i za operativno-poljoprivredne radove, prevozničku djelatnost i značajnije radne akcije naroda i omladine. Za svaki sektor rada bila su zadužena po dva člana SNOO-a i za svoj sektor rada bili su odgovorni SNOO-u kao kolektivnom organu. Za obavljanje administrativnih, daktilografskih i knjigovodstvenih poslova, te poslova oko vođenja raznih evidencija i statistika u SNOO-u bilo je stalno angažovano i na tim poslovima radilo 5 do 6 sposobnih službenika iz samog Petrovca. Nešto kasnije formirana je i Sreska narodna straža i bolje organizovana i opremljena Sreska relejna stanica i relejne stanice u opštinskim i mjesnim NOO-ima, te obnovljene i uspostavljene telefonske linije sa Bravskom, Oštreljom, Vrtočem, Krnjeušom i Vodenicom.

Nakon kraćeg vremena ,negdje do polovine jula, poslovi i zadaci su se toliko razvili i postali tako obimni i složeni da ih NOO-i na našem terenu više nisu mogli sami savladati. Zbog toga je, u zajednici sa SK KPJ, riješeno da se pri mjesnim i opštinskim NOO-ima, kao i pri SNOO-u, formiraju posebni organi — odbori Narodnog fonda, kao pomoćni organi NOO-a.

Ovi organi odmah su formirani pri svim NOO-ima i oni su otpočeli da vrlo aktivno rade i djeluju.

Njihova je osnovna dužnost bila da, uz pomoć NOO-a i društveno-političkih organizacija i terenskih radnika, prikupljaju dobrovoljne priloge od naroda u selima, da te priloge evidentiraju po vrstama i količini i odmah ih predaju opštinskim odborima Narodnog fonda na evidentiranje, daljnje čuvanje i magaciniranje. O prikupljenim dobrovoljnim prilozima i svim zalihama opštinski odbori Narodnog fonda odmah su obavještavali Sreski odbor Narodnog fonda, koji je o tim prilozima i svim drugim zalihama vodio centralnu evidenciju i statistiku. Po nalogu SNOO-a, lako kvarijivi prikupljeni dobrovoljni prilozi na području čitavog sreza otpremali bi se odmah raznim vojnim bolnicama i ustanovama, zajedničkim kuhinjama i oporavilištima ,a oni Ikoji mogu duže stajati, magacinirali bi se u odgovarajuće magacine zajedničkih materijalnih rezervi.

Dobrovoljni prilozi u krupnoj i sitnoj stoci odmah su dodjeljivani postojećim vojnim ekonomijama i po nalogu Komande mjesta odatle slati pojedinim vojnim jedinicama za klanje.

Tokom jula i augusta odbori Narodnog fonda na pe~ trovačkom srezu vodili su, uz svestranu pomoć svih NOO-a, masovnu akciju za prikupljanje raznih dobrovoljnih priloga u narodu i u tome su polučili vanredno velike rezultate. Kad su se ti rezultati sabrali, cifre su bile iznenađujuće. Samo u jednoj masovnoj akciji narod je dobrovoljno odmah dao, ili obećao kasnije dati, tolike količine sitne i krupne istoke, svih vrsta žitarica, kukuruza, krompira, mliječnih proizvoda, vunene obuće i odjeće i drugih svojih proizvoda, da smo, sa onim što smo već imali u zalihama, mogli i za relativno duži period vremena, bez većih briga, podmiriti sve potrebe koje su uslijedile dolaskom Vrhovnog štaba, CK KPJ, proleterskih jedinica i njihovih bolnica na petrovačku teritoriju.

Već u prvoj polovini augusta saznali smo da će Vrhovni štab, CK KPJ sa svim svojim službama i proleterskim jedinicama, bolnicama i radionicama uskoro doći na teritoriju drvarskog i petrovačkog kraja. Za njihov što

bolji smještaj i doček odmah su počele opsežne pripreme. Tim pripremama rukovodio je tadašnji Okružni komitet KPJ za drvarski okrug i politički sekretar toga Komiteta Rudi Kolak. U ovim pripremama bio je angažovan i mobilisan čitav narod u petrovačkom kraju, a naročito omladina, gradski i seoski majstori. U nekim selima i šumama odmah je otpočeo rad:

— na proširenju postojećih i na izgradnji novih bolnica, prihvatilišta i oporavilišta za smještaj jednog dijela ranjenika i bolesnika proleterskih i drugih jedinica;

— na proširenju postojećih i izgradnji novih magacina, spremišta i ostava za što bolji smještaj poljoprivrednih proizvoda iz Ključke i Saničke doline, kao i sa napuštenih zemljišta na području petrovačkog kraja.

U samom Petrovcu sav raspoloživi kancelarijski, stambeni i poslovni prostor bio je također predviđen za smještaj ranjenika i bolesnika, Vrhovnog štaba, CK KPJ, njihovih službi, pratećih jedinica i vojnih radionica. Zbog toga su najveći radovi u ovim pripremama obavljeni u samom Petrovcu, koji je u to vrijeme imao relativno dosta slobodnog ovog prostora, mahom u dosta ispravnom stanju. Sav taj prostor u rekordnom vremenu bio je opravljen, očišćen, okrečen i namješten odgovarajućim namještajima i drugom potrebnom opremom iz oostojećih materijalnih rezervi kojima smo tada rasnolagali i koje su bile prilično velike i raznovrsne. Na uređivanju i pripremanju ovog prostora u gradu, najvećim dijelom radilo je gradsko stanovništvo i omladinske radne čete iz bliže okoline grada. Na blagovremenom obavljanju svih ovih zadataka uložen je varuređno velik trud svih faktora u gradu.

DOk su se u gradu i u nekim selima i šumama užurbano privodili kraju neki od prioritetni j ih poslova, dijelovi Vrhovnog štaba, CK KPJ, nekih njihovih službi i pratećih jedinica, bili su veš stigli na Oštrelj i tu se privremeno smjestili. Preostali dijelovi, skupa sa ranjenicima i bolesnicima, vojnim radionicama i proleterskim jedinicama, bili su još u Drvaru i njegovoj okolini.

Kad su uglavnom sve pripreme bile izvršene, uz pomoć Rudi ja Kolaka i još nekih drugova, bio je naprav-

ljen p redlog plana njihovog cjelokupnog smještaja u Petrovcu i okolini sa odgovarajućom grubo napravljenom skicom grada, u kojoj je bilo označeno gdje bi se ko od njih smjestio. Kad je to sve bilo gotovo Rudi Kolak je o tome upoznao Vrhovni štab na Oštrelju, a zatim je mene odmah poslao u Oštrelj sa pomenutim planom da ih o svemu tome 'upoznam i dam potrebna objašnjenja koja budu tražili. Odmah sam krenuo na Oštrelj motociklom, koji je imao i prikolicu. Vozio me je Brane, ili Sretiko Mirković, jedan od naših tadašnjih šofera. Kad sam stigao na Oštrelj odmah isu me primili. Uipoznao sam ih sa planom smještaja i dao potrebna objašnjenja koja su tražili. Načelno su se složili sa tim planom i odlučili da Ivo Lola Ribar odmah pođe sa mnom u Petrovac i sve to pogleda na licu mjesta. Kad to Obavimo da se zajedno opet vratimo na referisanje u Oštrelj. Tokom toga dana obavljen je ovaj zadatak i plan je, sa vrlo malim korekcijama, bio usvojen u cijelosti.

Prilikom ovog mog prvog susreta sa članovima Vrhovnog štaba u Oštrelju, vodio se razgovor i o političkim, ekonomskim i drugim prilikama u petrovačkom kraju. Upoznao sam ih o svemu onom što ih je interesovalo. Naročito su bili prijatno iznenađeni tadašnjom političkom situacijom kod nas i ekonomskom moći i ne malim materijalnim rezervama s kojima smo raspolagali.

Po direktivi druga Kolaka, iskoristio sam priliku na kraju tih razgovora i pozvao ih da sutradan dođu u Petrovac na ručak. Pošto se konsultovaše, obećaše da će doći njih desetak.

Za tu priliku u Komandi mjesta, u bivšoj Žandarmerijskoj stanici, pripremljen im je sutradan bogat i raznovrstan ručak.

Pored druga Tita, sjećam se, na ručku su bili drugovi Ivan Milutinović, Moša Pijade, Koča Popović, advokat Boro Prodanović i još pet do šest drugova. Na ovom ručku bili .smo Rudi Kolak, Ljubiša Ćurguz, tadašnji komandant mjesta, ja i još nekoliko drugih naših drugova.

Po dolasku i za vrijeme ručka oni su stvorili prisnu i drugarsku atmosferu, bez ikalkve krutosti i ukočenosti. Razgovori su vođeni o mnogim pitanjima. Sve ih je intere-

sovaio, od predratnih prilika u ovom kraju, razvoju radničkog pokreta i uloge KPJ, socijalnog i nacionalnog sastava stanovništva, do podizanja narodnog ustanka, njegovog razvoja, postignutih uspjeha, učinjenih propusta i slabosti u radu.

U toku razgovora bilo je dosta i smijeha koji je proisticao iz raznih šala i dosjetki koje su drug Moša, Boro Prodanović i drugi vješto ubacivali u toku razgovora i informisanja.

Nakon završenog ručka i obavljenog razgovora, oni su se u jednom manjem kamionu, kojim su bili i došli, vratili nazad u Oštrelj. Građani Petrovca su primijetili njihov dolazak i odlazak, ali nisu znali ko su ti ljudi. Kad su nas kasnije pitali, mi smo im odgovorili da je to bio Štab Prve proleterske brigade.

Takva su tada bila vremena, pravila konspiracije morala su se poštovati.

Nakon dva-tri dana po usvojenom planu smještaja i pomenutom zajedničkom ručku u Komandi mjesta, otpočela je njihova postupna seoba iz Oštrelja i Drvara u Petrovac i okolinu. Formirani ešaloni pristizali su u određenim vremenskim razmacima.

Na doček je izašlo sve stanovništvo iz grada i okoline — staro i mlado. Grad je za ovu priliku bio posebno očišćen i uređen, okićen mnogobrojnim zastavama, predmetima domaće radinosti raznim parolama i slavolucima dobrodošlice. Klicale su se parole i orio pljesak oduševljenog naroda, a naročito omladine.

Formirane ekipe, grupe i pojedinci, koji su bili zaduženi za vodiče i pomoć u smještaju, brzo su i efikasno obavljali sve svoje poslove. Organizacija smještaja funkcionisala je besprijekorno. Većih problema i nesporazuma nije bilo. Sve je teklo po usvojenom planu i onako kako je bilo predviđeno.

Operativni dio Vrhovnog štaba i CK KPJ bili su smješteni u dvije veće zgrade na periferiji zapadnog dijela grada, a njihova prateća vojna jedinica u tamošnje obližnje kuće. Tehničko odjeljenje Vrhovnog štaba bilo je smješteno u kuću popa Dušana Novakovića i nekog Stanišića, a Ekonomsko odjeljenje u kuću Jove Novakovića i

Gojka Rakića. Odjeljenje za izgradnju i organizaciju narodne vlasti bilo je smješteno u Bišćane, u kuće braće Ferizovića. Vrhovni sanitet sa svojim kancelarijama smješten je u mahalu Gaj, u kuću Eškića, a Auito-četa, sa nekim vojnim radionicama, u kuću Đure Smiljanića.

Za ambulante i prihvatilišta ranjenika i bolesnika bile su određene: zgrada Mješovite građanske škole; prizemlje Doma kulture; zgrada postojeće Bolnice i još neke veće stambene zgrade u gradu.

Neki ešaloni težih i lakših ranjenika odmah su upućivani u bolnice u Slatinu, Jasikovac, Vodenicu, Skakavac, Marjanović-Do, Lastve i druga sela.

Nešto kasnije Bolnica u Petrovcu bila je osposobljena i opremljena za sve vrste hirurških zahvata i liječenje operisanih boraca izvjesno vrijeme u njenom bolničkom prostoru.

U izgrađeno oporavilište u šumi »Ponorac«, iznad Skakavca, upućivani su svi teži invalidi, bolesnici i iscrpljeni borci i »Igmanci«.

U kući Huseina Kulenovića — Bukovače uvježbavale su se horske, diletantske i muzičke sekcije, a u Domu kulture odvijao se sav kulturno-zabavni život. U prostorijama na spratu ovog Doma bili su smješteni Agitaciono-propagandno odjeljenje i Tehnika za umnožavanje.

Pojedine zanatske radionice bile su smještene i to: kovačka — u kući Nikole Brkića; obućarska — u radnji Nike Pavlovića i još druge dvije radnje; krojačka — u zgradi Kola srpskih sestara (nešto kasnije ova je radionica premještena u Marjanović-Do); opančarske radnje i jedna krojačka radnja za šivanje i izradu odijela od domaćeg sukna bile su smještene u ulici koja od centra grada vodi prema Pravoslavnoj crkvi.

U zgradi Sirne Kreće, bivšem hotelu Koste Basare, magacinsikom prostoru Đuđe Dejanovića i još nekim, bio je smješten jedan dio zajedničkih materijalnih rezervi u životnim namirnicama, soli, gasu, benzinu, brašnu, sva špecerajska i galanterijska roba i bižuterija i jedan dio sitnije i krupnije muške i ženske konfekcije.

U zgradama Dušana Dejanovića, Nike Kreće, Miloša Novakovića i ostalim boljim zgradama, ili kod pojedinih

porodica u gradu, bili su smješteni na stanovanje pojedini rukovodioci, politički i javni radnici, te članovi porodica proleterskih boraca i rukovodilaca.

U zgradu Zlatana Turića pred jesen su uselili Oblasni komitet KPJ i SKOJ-a za Bosansku krajinu i tu su ostali do početka IV neprijateljske ofanzive.

Vrhovni štab, CK KPJ, njihovi organi, službe, pratnja i drugi, ostali su u Petrovcu sve do oslobođenja Bihaća i cijele Cazinske krajine, kada su prešli u oslobođeni Bihać. Sve bolnice, radionice i neke druge službe i pojedinci, ostali su i dalje u Petrovcu, ili na petrovačkom terenu.

Za vrijeme boravka u Petrovcu, članovi Vrhovnog štaba, CK KPJ i pojedinci iz njihovih organa i službi, pružali su svakodnevnu i svestranu pomoć u radu svim NOO-ima, društveno-političkim organizacijama i, veoma aktivno politički radili u narodu po svim selima našeg područja. Ta pomoć bila je od ogromne važnosti za sve petrovačke kadrove. Utisci i sećamja na te dane, na susrete i razgovore sa svim rukovodiocima, borcima i ranjenicima proleterskih brigada i sa drugima ostali su nam u trajnom sjećanju i lijepim uspomenama koje se ne mogu zaboraviti.

MUJO IBRAHIMPAŠIĆ

BOSANSKI PETROVAC 24. MAJA 1942. GODINE

Osvanulo je tmurno majsko jutro. Crni oblaci nadvili su se nad Petrovcem. Kao da su predskazivali oluju. Osjećalo se to i medu ljudima u koje je još odavno ušao nemir zbog ratnih pustošenja. Nešto im je pritiskivalo dušu, tijelo pa i prostor. Naslućivali su da nešto strašno dolazi. Ali su istovremeno pomišljali da sve što se zbiva oko njih neće dugo potrajati, da će jednom pobijediti pravda, da će ljudi slobodno na svom tlu, ravnopravno, bez straha za sebe i svoje najbliže, živjeti u miru.

POTRESNA VIJEST

U gradu još egzistira vlast koju je uspostavila »Nezavisna Država Hrvaltska« aprila prošle godine. Ali, ona je bez ikakvog oslonca u narodu. U nju ne vjeruju čak ni oni koji je drže. Podržavaju je jedino dvadesetak žandarma i toliko domobrana koliko ih je ostalo iza satnije što je marta ove godine otišla u partizane. Uz nju je još oko dvadesetak četnika i Oko bataljon Italijana. Našli su se na zajedničkom poslu šaroliki vojnici sa različitim interesima. Domobrani — legalna vojska separatističke NDH. Četnici traže uspostavljanje stare Jugoslavije i vraćanje kralja. Italijani su pored Nijemaca porazili i raspareali staru Jugoslaviju, a imaju i znatne pretenzije na dijelove teritorije kojom sada upravlja NDH. Svak protiv svakoga.

Vjerovatno su trenutno potisli interese i našli zajedničku platformu u borbi protiv naroda, komunista, patriota, partizana. A partizani kao da niču iz zemlje.

Svaki dan su jači, drže i stalno kontrolišu cijelu teritoriju bivšeg sreza osim grada koji je izolovan već pola godine. Za to vrijeme niko nije smio ući niti izaći iz njega. Ko god je to pokušao našao se u zoni nišanskih sprava nečijeg oružja. Ljudski život sveden je na puščanu metu. Jedino je prije izvjesnog vremena nešto Italijana došlo iz Ključa. Priča se da su napustili Mrkonjić-Grad i Ključ. Saznalo se da ih je više stradalo nego što je stiglo u Petrovac. Skupo su platili »pultarinu« za prolaz preko slobodne teritorije. Očito im je i ovdje tijesno. Ne zna se šta ih goni. Da li je to neka nova fašistička podjela zona ili se boje da tako rasparčani čekaju partizane koji su im u nekoliko okršaja pokazali svoju snagu i odlučnost u borbi za slobodu. Cini nam se sigurnija ova druga pretpostavka jer će se kroz mjesec dana povući iz Drvara.

Građani su svjesni tog stanja i budno ga prate. Jutros je posebno živo. Ustali su rano i napustili kuću, kako bi čuli nove vijesti jer su predosjećali da se nešto ružno priprema. Muvaju se ulicama i po intuiciji slivaju u centar grada — na pijacu. Vode žustre razgovore. Neki stanu da vide i više skrenu pažnju na sadržaj svoga izlaganja. Drugi, opet, kao da nemaju dovoljno riječi pa se služe gestikulacijom. Ljute se zbog rata, zbog svega onog što im život čini nepravedno ružnim i teškim. A onda neko iznenada uzviknu. Bio je to predsjednik opštine koji uz kratko obrazloženje, objasni da su Italijani naredili tokom noći evakuaciju grada. Reče i pravac kretanja: Petrovac — Oštrelj — Drvar.

Bila je to potresna vijest. Prisutni se zgledaše i okameniše. Ne mogu da shvate što se ovo događa. Zar je došlo takvo vrijeme da se mora napustiti zavičaj, ostaviti vi jekovima sticana imovina i goloruk, sa porodicom krenuti u nepoznat svijet, u neizvjesnost.

Ljudi su se razišli tek kad je isti glas ponovo upozorio na odluku i saopštio da se već prije podne svi mještani moraju naći na putu za povlačenje.

Tu iznenadnu vijest saslušali smo i nas nekoliko aktivista narodnooslobodilačkog pokreta. Prvi smo se našli Osmo Ibraković i ja. Nakon kraitkog razgovora o situaciji, odlučili smo da se odmah suprotstavimo naređenju, da ne dozvolimo napuštanje grada, da zaustavimo što više stanovnika, oduzmemo ili sačuvamo što više oružja, municije i druge opreme. Tu su negdje Hasan Mujagić i Ismet Arnautović. Znamo da će nam se pridružiti čim ovo saznaju. Nisam uopšte pretpostavljao zbog čega Osmo insistira da se svratimo u prostorije starog sreza. Tu je bila i njegova kancelarija. Mislio sam da ćemo tamo konkretnije razraditi plan. Na moje iznenađenje odnekud je izvadio dva pištolja. Jedan je zadržao za sebe, drugi je dao meni. Zadovoljstvu nije bilo kraja. Teško je pronaći riječi da bi se njima približno dočaralo to osjećanje. Sjećam se da smo istrčali kao na krilima, uvjereni da niko od nas nije jači.

EVAKUACIJA

Razočarani građani razišli su se da obavijeste porodice i izvrše pripreme za polazak. Ubrzo se pokrenuo gotovo cijeli Petrovac. Ogromna većina odlučila je da napusti grad. Za nas je nastupio najduži dan. Obišli smo nekoliko uglednih domaćina da na njih djelujemo da ostanu. Pošli smo od pretpostavke da će njihovo ponašanje pozitivno uticati na pridobijanje ostalih građana. I nismo se prevarili. Ohrabreni pristankom nekolicine, krenuli smo dalje sigurni u uspjeh.

Za to vrijeme počela se formirati ispresijecana kolona. Čelo joj je već na izlazu iz grada. Čeka se znak za polazak.

Mi smo vrlo brzo stigli do neobične povorke. Ljudi su stajali zbunjeni, uplašeni i nesigurni. U njihovim tromim i nesigurnim kretanjima osjećao se strah i zabrinutost. Treba što prije stupiti u neposredni kontakt s njima, osloboditi ih malopređašnjeg šoka i pomoći da trezveni je razmisle o svojoj situaciji. Razgovarali smo gotovo sa svima. Išli smo od čovjeka do čovjeka i za svakog se borili da ostane. Čak smo neovlašćeno garantovali da se nikom

ništa neće dogoditi u slobodnom Petrovcu. Govorili smo kako ćemo sutra o tome jedini odlučivati ili bar imati glavnu riječ. Zbog istog cilja nekoliko puta smo išli od čela kolone do centra grada i obratno. Nije ovo naš prvi susret sa Petrovčanima tokom 1941. i 1942. godine, s njima smo više puta razgovarali. Oni su i ranije slušali naše osude ustaških nedjela, ocjene o privremenosti okupacije i nametnute ustaške vlasti, o ulozi Sovjetskog Saveza, našoj revoluciji, pobjedi i boljoj budućnosti.

Godinu dana sije se to sjeme. Danas treba da bude žetva. Vidjećemo kakav će biti rod.

Prvi susreti su pokazali da je naše djelovanje došlo kao lijek u ovom teškom trenutku. Malo je bilo onih koji su se odmah energično suprotstavljali našem mišljenju. Većina je duboko razmišljala. U svakom njihovom postupku osjećalo se snažno unutrašnie kolebanje i neodlučnost. Razumljivo, to su ljudi koji su vaspitani da poštuju vlast. Ona naređuje da idu, a evo neko opet traži da ostanu. Ođgovaraće ako ne poštuju. Na drugoj strani opet, strašno ih uznemiruje dotadašnja neprijateljska propaganda protiv partizana. Šta se sve o njima negativno nije govorilo. Pripisivala su im se i nedjela koja su četnici u jugoistočnoj Bosni činili nad nevinim muslimanskim stanovništvom. Dočulo se za stradanje stanovništva Kulen-Vakufa i Krnjeuše. Nije još poznato koliko je ljudi ubijeno i zašto, čulo se da je bilo i nevinih žrtava. Bjelajčani su već bili prežaljeni kao da su predali oružje i stavili se na stranu partizana. Ali oni su, po evakuaciji, u Petrovcu pohvalno govorili o životu s partizanima. Bili su počašćeni kad ih je posjetilo nekoliko funkcionera i dalo im garanciju da im se ništa neće dogoditi. Kažu da im je data specijalna jedinica za obezbjeđenje i sigurnost.

Neke vijesti govore obeshrabrujuće, druge to ne potvrđuju. Ipak se ne ublažuje strah. Boje se ljudi. Puni su brige za život svoj i svojih, za sudbinu svojih ognjišta. U ovom trenutku ne znaju šta da rade. Strah i briga toliko su ovladali njima da ih čine neodlučnim. Trezveniji i

otresitiji, na osnovu naših riječi, brzo su se vraćali kućama. Neki su to činili nakon drugog ili trećeg našeg susreta, a znatan broj otišao je zbog toga što se u tom trenutku nije znao da snađe, da se opredijeli. Krenuli su a mogli su i da ostanu. Otišli su boreći se sa sobom. Nosio ih je talas straha i neizvjesnosti, a ne razum i političko opredjeljenje.

Izgleda da je neprijatelj podijelio nešto oružja pojedincima. Možda je to bilo i neposredno pred polazak. Jednog sredovječnog naoružanog čovjeka sreli smo samoga ispod Sokolskog doma. Žuri! Nije mu bilo prijatno što smo ga zaustavili da ostane u gradu kod kuće. Sigurno ima nešto na duši. Bio je zadovoljan da nam preda oružje, samo da krene. Tako dodasmo do prve puške i bombe. Mi smo amaterski znali da rukujemo oružjem, ali bombom ne. Ako bi ustrebalo, sigurno je ne bi znali upotrijebiti. Izgleda da je bila neispravna. Toliko je klepetala kad smo je uzimali da smo se bojali da ne eksplodira. Ali kad nije u njegovom džepu eksplodirala, valjda neće ni kod nas.

Bilo je još ovakvih »putnika« koji su nam ponešto ostavili. U nekoliko neuspjelih pokušaja umalo da nismo izazvali gužvu. Jedan susret je bio posebno opasan. Na maloj pijaci naišli smo na našeg poznanika žandarma. Pored svog oružja, nosio je i nov karabin. Prišli smo mu s namjerom da ga »rasteretimo« ali je počeo toliko da galami, da smo morali odustati od toga i jedva uspjeli da ga umirimo.

Već oko podne situacija u gradu se nešto smirila. Mi smo još u pokretu. Prati nas nekoliko veoma dobrih omladinaca kojima se dopao ovaj naš postupak. Oni su se nizali uz nas skoro od početka akcije, spremni da nam pomognu. S nama su i ostali u Petrovcu.

Među posljednjim, grad su napustili predsjednik opštine sa svoja tri najbliža saradnika. Sreli smo ih iznad male pijace. Svi nose nove puške. Dugo smo razgovarali s njima. Pokušali smo da ih zadržimo. Kolebali su se, ali ipak su otišli. Nisu se mnogo suprotstavljali kad smo im tražili oružje. Predali su nam sve četiri puške. U našim rukama je čitav arsenal oružja. Kad smo ga podijelili bili

smo prava partizanska jedinica. Sad su i prohtjevi nešto porasli. Krenuli smo prema žandarmerijskoj kasarni da je zauzmemo. Čuli smo da je puna oružja, municije i razne vojne opreme. Srećom ona je bila već napuštena. Tu smo ostavili dva stražara i opet se uputili u grad po istom poslu. U međuvremenu situacija se izmijenila. Uz put smo doznali da se »putnici« .raspituju za nas i da nas traže. Možda je to izazvao pomenuti žandarm? Ali, već im je bilo kasno. Naš uticaj je učinio svoje. Zna se da je veći broj građana ostao u Petrovcu. Vijest o tome do nas stiže, samo nas je upozorila da se ne izlažemo opasnosti nego da se privremeno Sklonimo na sigurno mjesto, daleko od očiju naših »dušebrižnika«.

Tako se završio taj naš dugi radni dan negdje dva-tri sata iza podne. Za svo to vrijeme nešto nas je snažno nosilo. Svako je mogao primijetiti da smo ubijedili ljude da ne idu, da ostanu kod svojih kuća, vidjelo se i da neke razoružavamo. Pravo je čudo kako neprijatelj nije ništa preduzeo da osujeti naše namjere. Vjerovatno je bio zauzet planovima evakuacije i eventualnim neprijatnostima koje ga čekaju na putu za Drvar. Mada u zakašnjenju, ustaška vlast je ipak na to reagovala. Snaznali smo da su nas u Bihaću, u od'sustvu, osudili na smrt.

SLOBODA

Tutnji italijanske motorizacije. Po jenjavajućem zvuku reklo bi se da su krenuli. To su oni posljednji što po vojničkim pravilima čine zaštitnicu. Najednom neko reče: otišli su. Nema ih pod Sokolskim domom, pa ni u Bišćanima. Sa Gradske džamije uvjerili smo se da su stigli na pola puta prema selu Koluniću. U grad je stigla sloboda. Ulice su prvo oživjele. Sliva se narod kao jutros na pijacu. Tu su Hasan Mujagić, Sofija Vekić, Osmo Ibraković, Rade Lukač, Ismet Arnautović, Zlatan Turić, Idriz Bahtijaragić. Prisutni su i žandarmerijski narednici Kaćunić i Dormiš, zatim domobrani Meho Omerhodžić i Akif Čohadžić, napredni omladinci koji su marta mjeseca gotovo sa cijelom satnijom bili otišli u partizane pa su navodno po na-

ređenju vraćeni u grad. Evo i Beće Arnautovića, Đuđe Dejanovića, Džafera i Ajše Hujić, Nike Pavlovića, Huće Piragića, Dede Hadžića, Hamdije i Zekije Kulenović. Tu su i Smajo Bejđić, Joviša Rakić, Salih Čepić, cestar i drugi ugledni građani Petrovca. Dogovaramo se o neposrednim zadacima. Mjesto je ostalo bez ikakve vlasti. Stara je napustila a nova još nije osnovana. Ipak se ne osjeća bezvlašće. Nas nekoliko zaduženo je za vlast, red i mir u građu i uspostavljanje veze sa partizanima. Poslati su kuriri u dva pravca, koji su ubrzo javili da će partizani doći sutra prije podne.

SUSRET S PARTIZANIMA

I zbilja došli su na vrijeme. To je više ličilo na paradu nego ulazak u napušteni grad. Prolazila je jedinica za jedinicom sa starješinskim kadrom na čelu. Kršni, ozbiljni, i vedri mladići koračaju ispred nas u vojničkom poretku. Sačekao ih je veliki broj raspoloženih građana. Pa to je prava vojska! Lijepo obučena, dobro naoružana, sa neobičnim partizanskim kapama. Vojska dostojna poštovanja. Ide bez uobičajenih vojničkih obezbjeđenja u pokretu. Čak i bez prethodnice. Suvišan je komentar. Oni odlaze svojim drugovima koji su se u okupiranom gradu borili za isto što i oni s puškom u ruci. Vidjeli smo se i pozdravili sa drugovima Ilijom Došenom, Vojom Krecom i Vladom Bajićem. Obavijestili smo ih o situaciji i našim mjerama. Očito zadovoljni našim izlaganjem požurili su da organizuju narodnu vlast i život u slobodi. Tog dana je bilo zabranjeno civilnom stanovništvu iz okolnih sela da ulazi u grad.

Na ovakvu odluku partizani su se vjero va tno odlučili da bi spriječili eventualne pojedinačne obračune (čega kod nas nikad nije bilo) i onemogućili uzimanje tuđe imovine posebno u napuštenim kućama. To je striktno sprovedeno zahvaljujući moći narodne vlasti koja je na slobodnoj teritoriji bila organizovana od mjesnih preko opštinskih do Sreskog narodnooslobodilačkog odbora. Ipak se jedan čovjek provukao i lutajući gradom, negdje uzeo

jedan sač i kišobran. To nije moglo promaći budnom partizanskom oku i on je uhvaćen, na licu mjesta izveden pred vojni sud i javno osuđen na smrtnu kaznu strijeljanjem. Kazna je odmah izvršena. Stvari mu nisu oduzete. Sač je ostavio na mjestu suđenja, a kišobran je nesvjesno nosio do mjesta izvršenja presude i poslije strijeljanja s njim se stropoštao na zemlju.

Stvari su neznatne vrijednosti i možda bi sada po postojećem Krivičnom zakonu za takvo djelo (pod uslovom da mu je to prvi put) dobio samo nekoliko mjeseci zatvora. Kakav je to onda bio zakon kod partizana? Zajedno sa rušenjem stare vlasti prestali su da važe i propisi te vlasti. Pisanih propisa nove narodne vlasti još nije bilo. Za nedjela se sudilo po običajnom pravu našeg poštenog kraja i moralnim shvatanjima novog doba. Mada rigorozna, ovakva kazna tada je imala svoje opravdanje. Ovo nije jedinstven slučaj. Poznato je da su proleteri idući iz Srbije i Crne Gore za zapadnu Bosnu izricali partizanima takve kazne za slična djela. O tome postoje sigurni dokazi. Tada se pročulo i prepričavalo da su strijeljani samo zato što su uzeli tuđu šljivu, krompir, čarape. O tome se znalo čak i na okupiranim teritorijama. To je bio sastavni dio borbe za čistotu pokreta, za lik komuniste, borca, novog čovjeka. Partija je tome uvijek posvećivala odgovarajuću pažnju i postigla ogromne rezultate.

Eto, tako su partizani stvorili norme ponašanja uopšte pa i u odnosima prema tuđoj imovini. To su zahtijevali kako u svojim redovima, tako i kod civilnog stanovništva. Samim tim oni su opovrgli sve klevete neprijatelja, a u narodu dobili podršku i ugled.

Isti dan pritvoreno je desetak građana. Svi su optuženi za suradnju sa okupatorom, ustašama ili četnicima, a neki za konkretno učestvovanje u ubistvima srpskog stanovništva i pljačke imovine. Samo jedan od njih je pušten na slobodu, a ostali su osuđeni na smrt. Kazna je izvršena. Nema sumnje u ispravnost postupka. Sigurno je da je za svakog utvrđena pojedinačna odgovornost i odmjerena odgovarajuća kazna revolucionarna i ratnog doba, Tako se moralo raditi. Nedostajalo je šire informisanje o tome. Data je kratka obavijest da su strijeljani za saradnju

sa okupatorom. Tajni postupak i šturo saopštenje jedno vrijeme stvorili su mučnu situaciju, jer se nije znao kriterij ko i za što treba da odgovara, da li su ovim postupkom obuhvaćeni svi oni kojima treba suditi ili će nastupiti još koji ovakav talas. Bio je zavladao nepotreban strah kod pojedinaca. No njega je nestalo. Mi koji smo govorili da se nikom ništa neće dogoditi u slobodnom Petrovcu, nismo učestvovali u postupku. Postojalo je mišljenje da neki od osuđenih nisu zaslužili tako Strogu kaznu. Čini nam se da bi bilo bolje i da bi vaspitanije uticalo na građane da je organizovano javno suđenje, da su njihovi mještani neposrednije doživjeli krivicu svakog pojedinca umjesto tajnog suđenja u tek prvi put oslobođenom gradu. U našoj pravnoj teoriji, govoreći o tom vremenu kao o periodu nenormiranog prava kaže se da je sudskim vijećima »u suđenju pomagao narod koji prisustvuje suđenju pošto je i ono bilo javno«.

PLODNA ŽETVA

Bilo je više aktivista u gradu. Naiše višemjesečno djelovanje u gradu prije 24. maja dalo je vrijedne rezultate. U gradu su toga dana ostala 1.052 stanovnika, desetine pušaka, dosta municije i razne opreme, pune kuće životnih namirnica i drugih potrepština, Grad je ostao neoštećen. On se takav zajedno sa čitavim prostorom između Grmeča, Osječenice, Klekovače i još mnogo dalje stavio na raspolaganje narodnooslobodilačkom pokretu i bio sposoban da pruži gostoprimstvo partizanskim jedinicama, ranjenicima, proleterima iz Srbije i Crne Gore, i drugu Titu i Vrhovnom štabu. Važno je pomenuti da je on u to vrijeme bio domaćin značajnih manifestacija. Tu je održan kongres partizanskih ljekara i AFZ-a. Najzad njegov primjer energičnog raskidanja svih odnosa sa okupatorom i njegovim satelitima pokazao je drugim okupiranim gradovima i naseljima da je naradnooBlobodilačka borba jedini put do slobode i boljeg života naših naroda.

Pust i porušen Petrovac ne bi to mogao pružiti.

Na sve ovo Petrovac može biti ponosan. Iako je poslije IV neprijateljske ofanzive više puta bombardovan, okupiran i oslobađan, on je ostao vjeran narodnooslobodilačkoj borbi i narodnoj revoluciji, stavljajući na raspolaganje sva svoja dobra do konačnog oslobođenja.

VEZA

U VII neprijateljskoj ofanzivi ide kolona III krajiške proleterske brigade, a pored kolone stoji njen komandant Vlado Bajić i viče borcima jednog bataljona: »Brže, brže, drugovi«.

Sa svih strana puca. Kad Vlado vidje u koloni svog zemljaka i komšiju Jovu Kačara, ubaci se ispred njega u kolonu. Nastavio je žurnim hodom, a zatim se osvrnuo i reče Jovi da prenese vezi da začelje ide brže. »Sada ćemo, tu gore, početi borbu«.

Jovo reče: »Razumijem, druže komandante«, ali ništa ne kaza borcu iza sebe.

To primijeti Vlado, pa nakon desetak žurnih koraka priupita Jovu: »Prenese li vezom da začelje požuri. S kim ti imaš vezu«, ponovo ga upita Vlado.

»Ja imam vezu sa »Princ Eugen« divizijom« — odgovori Kačar.

PERO KOLUNDZIJA

LIKVIDACIJA ČETNIKA U KRNJEUŠI

Znali smo mi još öd oktobra mjeseca 1941. godine da stvari u Krnjeuškoj četi ne idu na dobro, ali srećom ona je otišla dalje na noVski teren pa je kriza privremeno odgođena. S njima je otišao i Rađivoje Radić, vrlo popularan i kao organizator ustanka i kao junak u našem kmjeuškom kraju. Ali kada je on poginuo, svi smo očajavali. Očekivali smo ishod tog dvojstva koje je od ranije bilo očito u našoj Krnjeuškoj četi. Sam komandir je bio četnički nastrojen čovjek a s njim i jedan manji broj boraca. To nas je sve ponuJkalo na veću političku aktivnost, da u četi stvaramo vrlo jaku skojevsku organizaciju.

Ja mislim da smo se mi tada dobro organizovali u Krnjeuškoj četi i u tome je velika zasluga skojevslke organizacije u našoj političkoj i drugoj pobjedi. Sekretar četnog aktiva SKOJ-a bio je tada Pepo Kačar, a sama četa bila je sastavljena od vrlo ođvažnih boraca kao što su Pepo Kačar, Dušan Kačar, Dušan Mrda, Branko Kovačević, Mića Jević i drugi.

Ovo je bilo glavno jezgro koje je na neki način i davalo progresivnu snagu i politizovalo četu, stvarajući pravu partizansku atmosferu. Istina, samo Kmjeuška četa nikada nije bila problematična ni četnički orijentisana, ali je vladalo dvajstvo u rukovođenju četom. Međutim, čini mi se, prvih dana februara, susreo sam Ljubišu Curguza, koji se tada nalazio na proputovanju, i upitao da li je istina da se kad kuće kriju braća Atlagić, na šta je on odgovorio da isu svi simptomi da se četnički pokret pokušava organizovaJti. Mi smo odmah stupili u akciju, ali

sam 'ipak uvjeren da je Ljubiša Curguz glavni faktor koji je u objašnjavanju situacije bio presudan da četništvo nije uhvatilo jačeg korijena. On je, istina, rekao da se Kmjeušfca četa cijepa, da je stanje u njoj vrlo teško, ali da je naš zadatak da se taj četnički pokret spriječi. Za četnike je njih samo nekoliko u četi i Ljubiša je bio veoma zabrinut ali ga optimizam nije napuštao jer je tvrdo vjerovao da će progresivne snage ipak prevladati i pobijediti. Ljubišino držanje praćeno njegovom sopstvenom aktivnošću unosilo je mnogo snage u naša uvjerenja, jer su mu ljudi vjerovali, kao ozbiljnom i politički izgrađenom čovjeku iz našeg kraja. Ovaj bivši avijatičar uživao je veliko poštovanje u narodu i svi smo primili to njegovo objašnjenje kao nešto dobro provjereno. I zaista, zahvaljujući Ljubiši, njegovoj sabranosti, pronicljivosti i odlučnosti za kratko vrijeme su sva Krnjeuša, Risovac i okolina oduprli se četničkoj grupaciji. U tom nam je mnogo pomogla intervencija bataljona, kojim je komandovao Milan Zorić, pomoću kog smo vrlo brzo likvidirali četništvo u tom cijelom području.

Istini za volju, sve smo to mogli činiti radi toga što je narod nama davao apsolutnu podršku a i sastav Krnjeuške čete bio je takav da je Ljubišina upornost nadvladala i pobijedila sve negativne peripetije koje su se mogle javiti u tim prelomnim danima. Upravo radi toga njemu pripada velika čast da borbena i revolucionarna zastava Krnjeuše ostane neuprljana blatom izdaje, a Krnjeuška četa u cjelini pređe sve grebene, krvareći široko Jugoslavijom na svom borbenom putu đo slobode, sa čime se danas može ponositi mala i skromna Krnjeuša, sav petrovački kraj i Bosanska krajina.

ĐURAN KOVAČEVIĆ

U SJENCI MANJACE

Početkom aprila 1942. godine Prva četa Petrovaökog bataljona prikupila se u selu Jasenovcu. Zadatak čete bio je da iz Petrovačkog bataljona ide u sastav Udarnog protivčetničkog bataljona, čiji je komandant bio Voja Todorović, a komesar Veljo Stojnić. Ceta se prikupila u Jasenovcu zato što je dio boraca bio u selu Šekovcu, a drugi u Šobatovcu i na Bravskom Vagancu. Za komesara čete tih dana određen je Drago Đukić, a za komandira Gojko Prikić. Kada je došao kod nas, u selo šekovac, Drago Đukić nam je čitao materijale koji se odnose na izdaju četnika i na našu uspješnu borbu protiv Talijana. Vješto nas je upoznavao sa događajima. Svi smo ga pažljivo slušali. Drago je bio mlad i vedar, brzo je uspostavljao kontakt sa borcima. Njegov zamjenik Petar Lazarević, zvani »Švabo«, bio je veoma prisan prema borcima. Stalno se sa nekim od boraca pomalo šalio. Te »Švabine« šale unosile su vedrinu među sve borce. Vodnici su tada bili Perica Kecman, Đuro Sekulić, Mile Špegar i Mićo Kokoruš. Sve su to bili dobri drugovi.

Borci u četi imali su od 17 do 35 godina starosti. Omladinci od 17 godina bili su Uroš Kovačević, Petko Banjac i drugi. Najstariji u našoj četi bili su Savan Kecman i Perica Kecman. Četa je imala četiri voda sa po trideset do trideset pet boraca, ukupno oko 130 boraca. Svaka desetina imala je po jedan puškomitraljez. U cjelini, komandni kadar čete bio je vrlo dobar. Borci su bili zdravi i sposobni za borbu. Četa je bila sposobna, dobro naoružana, imala je borbenog iskustva, a i politička svijest bo-

raca bila je na visini. Jedan dio boraca iz čete pod komandom Vlade Bajića borio se u krajevima Grmeča, izvan Bosanskog Petrovca, i pokazao izvanredan uspjeh. Drugi dio čete je u toku jeseni i zime izvršavao sve zadatke na teritoriji istočne strane Bosanskog Petrovca. Najvažniji zadaci su uspješno izvršeni, a to su razoružanje četnika, obezbjeđenje naroda iz sela od ustaša i Talijana i uspješna borba protiv Talijana. Može se sigurno reći da je Prva petrovačka četa bi'la spremna da ide u sastav udarnih i proleterskih jedinica. Borci iz čete bili su po zanimanju »seljaci«, ali su pretežno živjeli od nadnica kao šumski radnici u »Šipadu«. Bilo je i onih kojii su lutali po Jugoslaviji tražeći koru hljeba za sebe i za porodicu. Samo nekoliko boraca: Mićo Pavić, Slobodan Spegar, Mile Špegar i drugi imali su po nekoliko razreda gimnazije. Ostali borci, uglavnom su imali osnovnu školu, a bilo je i nekoliko nepismenih. Svi borci bili su iz nekoliko sela, uglavnom komšije i prijatelji, većina njih bili su povezani nekom rodbinskom vezom, a bilo je u četi i braće. Po nacionalnosti svi su bili Srbi, a po socijalnom sastavu pretežno seljaci. Ovi borci određeni su za protivčetnički Udarni bataljon, za borbu protiv četnika na Manjači, čiji je nacionalni i socijalni sastav bio gotovo isti. Nije bilo brige za komandu čete i partijsku organizaciju da četa u cjelini neće pokazati visoku svijest u borbi protiv četnika. Do tada su oko Petrovca četnici bili razoružani i raskrinkani. Ostalo ih je samo mali broj sa Talijanima u Petrovcu.

U četi se u to vrijeme nalazilo 19 članova KPJ, 9 drugova je bilo kandidovano za Partiju, a bilo je i 70 omladinaca u SKOJ-u.

U Jasenovcu smo dobro večerali i zanoćili. Narod je ispraćao svoje borce. Gostoprimstvo je bilo na visini. Ja sam određen na stražu. Prije mene bili su na straži drugi borci, a među njima i moj brat Uroš Kovačević. Slučaj je htio da sam ja smijenio brata na Straži. Pitao sam ga: »Sta ima novo, mladiću?«

»Nema ništa«, Odgovorio je Uroš.

Kazao sam mu da ide da spava, jer je mlad. On je odgovorio da voli više borbu, nego spavanje. Bio je, valj-

da, uvrijeđen što sam ga nazvao mladićem. Kazao je da je on proleter, a da proleteri nisu umorni, pa se nastavio smijati, govoreći da su ga ustaše napravile proleterom. Uroš je volio da se šali sa Petkom Banjcem, zvanim »Zecom«. Govorio je da ide da probudi »Zeca«. Upozorio sam ga da ne ide da budi »Zeca«, jer će nam pobjeći iz čete. Uroš se nasmijao i rekao da primjećuje da ja ne volim da budem na straži i reče: »Hajde da izdržim i tvoju smjenu, jer mi se ne spava. Ti si ostario za stražu.« Opet se nasmijao i rekao: »Nas dva brata oba stražarčimo.« Malo ućuta pa nastavi: »Rat je rat. Nas dva brata smo u jednoj četi, a koliko bi bilo vojnika kad bi iz svake desete kuće išla po dvojica u borbu! Kako bi se provele Švabe i Talijani.«

Poslije pola sata obilazio me je na straži Košta Kecman, a zatim Đuro Sekulić, komandir Trećeg voda. Đuro je pitao: »Sta ima novo, momče?« Bio je ozbiljan. Kad se uvjerio da je sve u redu na straži, prešao je na šalu.

»Prošle godine, negdje u ovo vrijeme, bili smo na prelu, a sad, eto, stražarčimo. Mijenja se vrijeme, tako ti je to.«

»A gdje smo ono bili na prelu?« — upitah ga. »Možda kod Milke«, kaže on. »Valjda kod tvoje posestrime«, rekao sam Điuri i pitao ga da li zna još koga iz toga kraja. Priupitao sam ga da li poznaje moju priju. On se veselo nasmijao. Tako smo nais dvojica na neki način postali »rodbina« preko njegove posestrime i moje prije. Đuro se veselo smijao. Po nekom nepisanom zakonu osjećali smo se rod, mada se naše rodbinske veze nisu ostvarile. Ja i Đuro postali smo izvanredni prijatelji i drugovi.

Izjutra je naša četa krenula preko Bravska, Crkvenog Ribnika i Slatine u borbu protiv četnika. Krećući kroz Bravsko osjećali smo se ponosni. Četa je bila snažna i monolitna. Osjećali smo nadmoć ne samo nad četničkom četom nego i nad bataljonom, pa i većom snagom. Teritorija na koju krećemo zapadno od rijeke Vrbasa, u trouglu Jajce — Ključ — Banja Luka, imala je dosta četnika. Krajevi u tom trouglu, a naročito Manjača i Z/mijanje, naseljeni su pretežno siromašnim seljacima. Seljaci su se zanimali stočarstvom i zemljoradnjom. Obje ove grane

bile su slabo razvijene. Pored neprolaznog pošumljenog terena i ponegdje slabih puteva osjećala se i kulturna zaostalost, a kod nekih ljudi i religiozna zatucanost i slično. Nerazvijen kraj imao je malo radničke klase i malo svjesnih snaga, malo članova KP i SKOJ-a. Ustaška klanja u Ključu, Mrkonjiću, Jajcu, Banjoj Luci još više su pogoršala buđenje primitivnih nagona, mržnje i nagona za osvetom, koju su mogli da ostvare kroz četnička divljanja. U ove krajeve, kao i u ositale krajeve u Bosni i Hercegovini, četnička rukovodstva Draže Mihajlovića upućivala su svoje kadrove i četnike za organizovanje četničkih jedinica. Imajući sve ovo u vidu, naša četa imala je pred sdbom višestruke važne zadatke: razbijanje četnika, rad sa narodom, stvaranje organizacija vlasti u pozadini, objašnjavanje narodu ciljeva naše borbe protiv okupatora i izdajnika.

Na tom terenu nije bilo bolnica, magacina, orgamizovanog rada sa omladinom i narodne vlasti kao kod Bosanskog Petrovca, pa je o svemu ovome trebalo ozbiljno povesti računa. Komanda Udarnog bataljona sa komandama četa razradila je taktiku borbe protiv četničkih jedinica, kao i odnos prema narodu. Što se tiče vojnih akcija preneseno je borcima u četi da borba sa četnicima mora biti iznenadna, brza, oštra i silovita ,da moramo biti uvijek ofanzivni, brzo četnike napadati i razbijati, upotrijebiti takvu brzinu i silinu udara da se četničke jedinice razbijaju i da im uđe strah u kosti. Napomenuto je da ima puno zavedenih četnika, pretežan broj naivnih, onih koji su vezani za svoju kuću, zato ih treba pozivati da se predaju, da odlože oružje, da idu kući, ili da zajedno s nama krenu u borbu protiv ustaša i Talijana. Ovo treba stalno isticati. Sa narodom treba imati lijep odnos, ubjeđivati narod, a ne vrijeđati ga, poštujući sve njegove navike i patrijarhalne odnose. Ništa od narodne imovine niko ne smije uzimati.

U Crkvenom smo prenoćili jednu noć. Štab Bataljona smjestio se u kuću Todorovića. Komandant Bataljona Vojo Todorović i Veljo Stojnić, komesar, odlučili su da stupe u kontakt sa Nikolom Vračarom, komandirom, čiji su se borci nalazili na tom terenu, ali je kod njih bilo izvje-

snog kolebanja. Taj razgovor trebalo je obaviti radi učvršćenja naše pozadine i dobre veze sa teritorijem na koju krećemo. Nikola Vračar pristao je da dođe u Štab, ali je zahtijevao da njegovi vojnici budu na straži za vrijeme pregovora. Sa tim se složio Vojo Todorović. Vojnici Nikole Vračara bili su na straži, ali su u drugom redu na straži bili i borci Prve petrovačke čete. Razgovori su uspješno obavljeni.

Prvi organizovani otpor četnici su dali na liniji Štrbina — Carevac — Baraći — Jasenovi potoci, na frontu širokom oko 15 km. Na toj liniji bilo je oko 600 četnika. Naš bataljon razvio se u streljački Stroj. U ba'taljonu je bilo 6 četa. Prva petrovačka četa, Vođenička četa, Novska četa, Bihaćka četa i 2 prekajske čete; ukupno oko 600 boraca. Odnos snaga nas i četnika bio je 1 : 1 . Približili smo se u streljačkom stroju na 400 metara, a zatim čuli četnike kako viču: »Braćo Srbi, zar ćemo se međusobno tući?« Mi smo im odgovorili da nismo došli da se tučemo protiv njih, nego da ih oslobodimo izdajstva četničkih vođa Drenovića, Tešanovića i ostalih, pa da idemo zajedno u borbu protiv okupatora. U tome dobacivanju na njihovu inicijativu došlo je do dogovora da uputimo jedni drugima pregovarače na teritoriji između njih i nas i da vidimo na kakvim je ko političkim pozicijama i zahtjevima. Štab Voje Todorovća prihvatio je predloge za razgovore i odredio Dragu Đukića kao svog pregovarača, a četnici su odredili Drenovićevog zamjenika. Dogovoreno je da se ide na pregovore bez oružja, sa po jednim pratiocem. Drago Đukić, komesar Petrovačke čete, uzeo je za pratioca Kostu Kecmana. Oni su sa sobom ponijeli oružje, ali dobro sakriveno, međutim i četnici su ponijeli svoje oružje, sakriveno pod kaputima. Susreli su se negdje oko 3 sata popodne na liniji Ciganskog lanca, iza Tinkova vrha. Pri susretu su se kao Srbi izljubili. Drago Đukić je prvi izložio uslove: da četnici napuste četničke vođe i da svi skupa idemo u borbu protiv okupatora. Ako ne prihvatite uslove, mi ćemo vas razoružati. Četnici su odgovorili da prihvataju uslove, ali zahtijevaju odvajanje partizana od njihovih vođa — Šefketa Maglajlića i drugih, koji nisu Srbi. U stvari, prihvataju liniju NOB-e, ali da bude nacionalna,

srpska, pod rukovodstvom Srba. Naravno, mi njihove uslove nismo prihvatili i u toku noći vršene su pripreme *za* napad na četnike. U toku noći vidjeli smo vatre duž linije četničkih položaja do pola noći, a zatim su vatre nestale što nas je navödilo na zaključak da su četnici napustili položaj. Kad smo izjutra krenuli u nastupanje preko Baraća, Gerzova i Dragić-podova do rijeke Plive, četnici su se ispred našeg napada rasimali tako da ih je bilo dosta zarobljeno. Pregovori su na četnike djelovali i oni su se talko demoralisali i rasuli da smo nailazili na njihove grupe koje su se predavaie. Jedna grupa boraca u jednoj vrtači naišla je na 70 četnika. Dušan Banjac — Perinović, puškomi'traljezac, ih je blokirao, a onda je poslao pomoćnika do komesara čete Drage Đukića — da dođe razoružati četnike. Đukić je došao i naredio četnicima, da se postroje. Oni su se postrojili. Naredio im je da predaju oružje. Oni nisu htjeli da daju oružje; kazali su da hoće da idu s nama zajedno u borbu. Đukić im je kazao da moraju predati oružje, pa će poslije dobiti oružje da idu s nama u borbu. Dušan Banjac je puškomitraljezom uhvatio njihov cijeli streljački stroj na nišan, a Drago Đukić im je sa dva vojnika oduzeo oružie. Po izbijanju naših snaga na liniju Dragić-podovi i rijeke Plive, naš Bataljon jè razoružao oko 370 četnika. Mali broj četnika, 30—50, pobjegao je sa Drenovićem preko Plive. Mi smo ubijeđeni da je akcija uspješno završena, pošto smo očekivali da će Solajine snage na desnoj Obali Plive sačekati Drenovića i razoružati ga. Međutim, Solajine snage su propustile Drenovića, a na nas otvorile vatru.

Iznenadio nas je takav postupak pa smo se dovikivali sa Solaiinim borcima. Tako se usnostavila veza između Solajinih boraca i nas. Došao je Sola ja i susreo se sa Vojom Todorovićem i Veljom Stojnićem, pa se nesporazum otklonio.

Poslije je od zarobljenih četnika formirano pet matt jačkih četa. Oni su sami.izabrali komandire, a komesari su određeni iz našeg bataljona. Dogovoreno je da idemo svi zajedno u borbu protiv Talijana, da se te jedinice dovedu u stanje iz koga ne mogu nazad u izdaju — u četnike. Dvije od ovih četa učestvovale su kasnije u borbi protiv

Talijana kod Podrašnice i Štrbine. Postojali su svi uslovi da se učvrste manjačke snage i postupno dovedu na liniju narodnooslobodilačke borbe. Ali grupa naših kurira naišla je na grupu seljaka u Jasenovim potocima i Baraćima. Bilo ih je 10 do 12. Ovo su bili ugledni seljaci, na koje se oslanjao Drenović, četnički vođa. Seljaci su dovedeni u Štab Bataljona. U Štabu se nalazio Stole Kovače vić; bez konsultacije i razmišljanja naredio je da se dovedeni Drenovicevi seljaci postrijeljaju. Ova politička greška brzo je odjeknula po Manjači i dobro došla četničkoj propagandi da partizani, navodno, vode borbu protiv »uglednih Srba«. Posljedice su bile velike. U toku jedne noći pobjegle su dvije četničke čete, a drugu noć još dvije, a zatim i sljedeća četa. Tri komesara čete su pobjegla, a dva ubijena od strane četnika. Ta politička greška i ostale koje nisu pomenute, uz druge uslove, vodile su Manjaču na četnički kolosijek, tako da ćemo zbog toga imati nevolja za cijelo vrijeme rata, a dugo i poslije oslobođenja.

U početku narod nas je sa podozrenjem gledao i nerado primao. Ljudi su razgovarali sa nama samo poneku riječ. Tih dana primicao se IMais. Mi smo pojačali ishranu. Bilo je dosta mesa. U jednoj velikoj kući blizu mlina bila je kuhinja. Za vrijeme podjele hrane uvijek je bilo i šale. Mladići su se dozivali i podrugljivim nadimcima. Moga brata Uroša zvali su »Šantić«. Petka Banjca »Zec«, Vladu Banjca »Karan«, Milu Kecmana »Surac<-, Petra Lazarevića »Švabo« itd. Jedna baba iz te kuće rado je slušala šale i sa nama se srodila. Pitala je mene: »Koji je to »Šantić«?« Kazao sam joj da mi je to brat. Ona odgovori: »Boga mi, ličite jedan drugome. Pa on je baš lijep mladić, lijepo ide i zašto ga zovu »Šantić«. »Baba, rekoh joj ja, sigurno i kod vas ljudi imaju više imena. Uroša tako zovu po ocu, imao je ukočenu nogu, ranjen je u I svjetskom ratu, pa je šantao kad ide.« Baba je pitala zašto onoga maloga zovu »Zec«? Kazao sam joj da mu je otac bio brz kao zec, a da nije strašljiv kao četnik. »A Bog ti dao, reci mi ima li kod vas Turaka i Hrvata?« Kazao sam babi da nema, da smo svi u ovoj jedinici Srbi, ali da ih ima u drugim jedinicama, da su dobri drugovi i do-

bri borci. Nije mi vjerovala. »Boga mi, ima njih i ovdje«
— govorila je. »Imate vi i Švaba. Eno vam ovaj plavi, on je Švabo.« Ja sam se smijao. »Nije to Švabo, nego tako ga zovu zato što je plav. On je Srbin, Petar Lazarević.«

Kod Baraća razbili smo dosta četnika i mnogo ih je zarobljeno, Ostali su pobjegli prema Gerzovu. Imali smo vezu i sa Solajom. Sve akcije na ovoj teritoriji u borbi protiv četnika počele su se uspješno razvijati. Međutim, borba sa četnicima bila je varljiva. Oni su iščezavali ispred nas, bježeći na sve strane, pa su nam se onda pojavljivali i iza leđa. Sa ribničkim bataljonom »Sako« veza je prekinuta. Razbijeni četnici vraćali su se na svoje teritorije. Oko 1. maja ranjen je moj brat Uroš Kovačević. O njegovom ranjavanju meni su brzo javih. Ranu mu je zavio Bogdan Kuburić, naš bolničar, pop po zanimanju. Kada sam vidio ranjenu ruku brata Uroša bilo mi je jako teško. On je bio mlad. Rana kroz desni dlan bila je velika. Komesar Drago Đukić bacio je pogled na Uroša, pa na mene. Kazao je da se ja brzo spremim, da će mi dati jednog borca i konja i da Uroša vodimo u bolnicu u Jelašinovce. Nigdje nije bilo bliže bolnice. Komesar Đukić mi je odmah napisao propusnicu u kojoj je molio sve organe vlasti i političke organizacije da nam izađu u sulsret, kao i bolnicu u Jelašinovcu za pažljivo liječenje Uroša. Na propusnicu je stavio pečat čete. Gledao sam propusnicu i čitao ono 'što je na njoj pisalo. Počeo sam razmišljati. Drago Đukić je naslutio šta ja razmišljam i rekao mi: »Znam da misliš kako ćete stići do slobodne teritorije, do Ribnika. Snalazi se kako možeš do Ribnika, a poslije ćeš lako.« Naredio je da nam daju đ^sta municije, jednog borca, zatim jahaćeg konja i dosta hrane iz kuhinje. Bio je pažljiv i učinio je sve što je mogao. Došao je četni kurir Daniša Branković, doveo malog crnog konja, pa smo odmah krenuli. Brzo smo išli kroz Baraće i Mednu, stigavši do njenog kraja. Iza nas je ostala naša četa. Osjećali smo se nesigurno. Daleko je do Ribnika. Stali smo, malo se odmorili i dogovarali kako da krećemo dalje. Dogovorili smo se da ja idem 50—100 metara naprijed, da osmatram teren. Ako bismo opazili četnike da se sklonimo u stranu. Pravac sklanjanja određen je znakom — da ja skinem

kapu i pokažem rukom gdje ćemo se skloniti. Teren je bio pošumljen. Bilo je dosta pogodnih mjesta za sklanjanje. Od Uroša smo oduzeli bombe i oružje. On je zahtijevao, ako naiđu četnici da ga ostavimo i bježimo nazad, u četu, a da njemu damo sve bombe. Kada smo se približili zaseoku Božići, ispred nas su bili zaseoci Opamice i Sređa, kao i teren Mačije Grede. Iz tih krajeva i brda čuli su se plotuni četničkih pušaka. Osjećali smo strah i neizvjesnost. Navratili smo u prve kuće i u jednu kuću ušli smo ja i Uroš, a Daniiša je konja odveo u pojatu. U kući je bila jedna žena, stara oko 50 godina, i malo muško dijete. Tražio sam za Uroša vode. Kazala je da nema vode. Ja sam i bez pitanja uzeo vodu. Pitao sam ženu koga još ima. Nije ništa odgovarala. Uroš je škripio zubima od bola, a vjerovatno i zbog drskog držanja žene. Naredio sam joj da ne smiju izlaziti iz kuće ni ona ni 'sedmogodišnje dijete. Danišu sam odredio na stražu, u zasjedu, i dao mu zadatak ako bi došli četnici da puca na njih. Uroš je škripao zubima. Okrećući se ženi, namrgođeno je upitao prijekorno: »Jesi li ti majka, ili vještica? Mi smo borci revolucije. Mi nosimo slobodu i tebi i tome djetetu. Mi smo partizani. Dužnost je i tvoja da učiniš nešto za partizane, za borce revolucije.« Ona je onda progovorila: »Ima vas svakakvih i ima kod vas svačega.« Pod tim je valjda, mislila da u partizanima ima boraca raznih vjera.

Prekinuo sam Uroša, pogledao ženu u oči oštro i počeo joj strogo govoriti: »Majko, hoćemo li od tebe za ovog ranjenog borca dobiti hranu na lijep način, ili silom? Ti mu ni vođe ne daš. Mi smo braća, vidiš da ličimo jedan na drugoga. Mi imamo majku. Vodim ga u bolnicu. Ako naiđu četnici, biće borbe. Ginućemo i mi i oni. Možda i ti imaš nekoga u četnicima, muža, sina, ili ko zna koga.« Kad sam spomenuo sina, oči joj se zažariše. »Ako ti sin pođe kući, može na pragu, pred tobom, poginuti.« Žena progovori: »Imam u zarobljeništvu brata. Ovo je njegovo dijete.« Kazao sam joj da i mi imamo najstarijeg brata u zarobljeništvu i da i on ima malo dijete. »Ti želiš da ti brat dođe iz zarobljeništva, a i to dijete to želi. Tako i naša majka želi da vidi svog ranjenog sina. Každ nam ima li ispred nas četnika. Idemo u Ribnik, pa ne znamo kojim

putem da krenemo.« Žena je odgovorila da ima blizu četnika.

Do noći je bilo još sat do dva vremena. Ja sam se još više uplašio. Razmišljao sam šta da radim. Četnici će sigurno u selu zanoćiti i pronaći nas, ili u toku noći, ili sutra. Uroš sa ranjenom rukom mora brzo stići u bolnicu. Najbolje bi bilo da se u toku noći nekako izvučemo sa teritorije koju kontrolišu četnici. Zamolio sam ženu da ode do sljedećeg zaseoka i da nekome od četnika kaže da je iz Medne sa konjem došao neki čovjek i kazao da će partizani u toku noći čistiti četnički teren sve do Ribnika. »To im sa uzbuđenjem kaži i dođi kući, a mi ćemo te čekati.« Žena je davala otpor, ali je pristala, otišla je do prvog zaseoka i poslije 1 sat se vratila. Kada je stigla do nas, opet su se čuli četnički plotuni iz pušaka. Pitao sam je šta to znači. Kazala je da su to neki znaci za četnike. Izgled njenog lica pokazivao je neku olakšicu, smirenost. Kazala je da će biti sve u redu, da će četnici pobjeći iz sela. Nisam joj potpuno vjerovao. Noć se približavala. Uroš je zahtijevao da mu damo bombu. Spremili smo se za pokret. Kazao sam ženi da nas mora provesti kroz sav teren — do škole u Slatini. Izgovarala se da ne može ostaviti samog dječaka. »Onda neka ide i on«, odgovorio je Uroš. Žena nije imala drugoga izgovora. Sačekali smo noć i krenuli. Pratio nais je lavež pasa, a ostalo sve u selu bilo je mirno. Naprijed je išla žena, a ja za njom. Kada smo stigli do škole u Slatini, kazali smo ženi da se vrati. Uroš se naročito lijepo pozdravio sa dječakom, govoreći mu: »I ti si postao partizan. Kad naiđem drugi put donijeću ti petokraku zvijezdu.« Mali se zadovoljno osmjehnuo.

Produžili smo pokret do Crkvenog. Noć je bila hladna. Uroš se žalio na bolove. Povrijedio je ruku. Oko pola noći stigli smo do prvih kuća u Crkvenom. Probudili smo jednu porodicu koja nas je veoma srdačno primila. Svi su se interesovali za naše borbe sa četnicima. Jedna starija žena brzo je našla rakiju i oprala ranu Urošu. Rana na ruci je bila otekla i krvarila. Zatim je žena ugrijala bjelance od jajeta i privila na ranu. Uroš je brzo postao veseo. Prošli su mu bolovi. Spremili su nam večeru, pa

smo malo spavali i rano krenuli za Bravsko. Usput smo, izlazeći iz Crkvenog kroz šumu, do Bravska bili oprezni, jer su na tom mjestu ustaše često postavljale zasjedu.

Preko Grmeča smo sreli petrovačku omladinu, koja je nosila hranu iz Podgrmeča. Omladina se skupila oko Uroša i pitala ga za ranu i za drugove iz naše čete. Omladina je voljela Uroša. Ta ista omladina nije ni slutila da će prisustvovati Uroševoj sahrani 1944. godine u Bukovači, kada je Uroš poginuo, na Oštrelju, od Nijemaca, kao komesar čete.

U bolnicu u Jelašinovac predali smo Uroša. Konja smo poklonili bolnici. Sa svima smo se lijepo pozdravili i otišli u Šobatovac, u štab Milana Zorića. Milan Zorić dao nam je poštu za naš Udarni bataljon i za komandanta bataljona »Soko«, Dmitra Kovačevića. Krenuli smo za Ribnik. Dmitar Kovačević je primio poštu, spremio poštu za Zorića i kazao da nikako ne možemo kroz četničku teritoriju ići u našu četu. Četnici su bili pohvatali neke njegove kurire i patrole. Naša četa bila je otišla dalje, u dubinu četničke teritorije.

Vratili smo se nazad u Bravsko i učestvovali u borbi sa Talijanima, zajedno sa četom Marka Jokića. Daniša Branković je otišao u Smoljanu i njegov stric ga je odveo u četnike. Uroš je ozdravio i postao omladinski rukovodilac, sekretar NOO, komesar čete u Petrovačkom bataljonu, a zatim je poginuo 2. VIII 1944. godine.

Ja sam ostao par dana u Šobatovcu, zatim sa nekoliko prikupljenih boraca otišao sam u četu Marka Jokića. U ovoj četi našao sam iste onakve drugove kao i u Prvoj petrovačkoj četi. U četi Marka Jokića bio sam u mnogim borbama, nekoliko puta bio sam ranjen, i postao sam komandir čete. Ova četa i komandir Marko Jokić urezali su mi se u srce. Sjećam se mnogih boraca i divnih drugova iz čete.

ILIJA RADULOVIĆ

GLIŠIN LOGOR

Kad pomenemo riječ logor, ona nas obično upućuje na rat. Nije ni čudo. Znamo mi svi šta znače koncentracioni logori. Pamte mnogi ono što se u njima događalo. Bili su to logori smrti i užasa, strahota i patnji. U njima je okupator izmišljao načine i metode mučenja ljudi. Eksperimentisao s njima kao sa zvjerima. Još i gore.

Zamrzio je narod tu riječ. Danas ona neprijatno zvuči. Para nam uši, iako nema značenje koje je imala u vremenu rata.

A, eto, ti prokleti ratovi, pomutili su i jednu tradiciju. Tradiciju ljepote te riječi. Naime, logor nije značio prije rata mjesto smrti, patnje. Bilo je to mjesto gdje se okupljao narod, zabavljao, veselio. Zato je narod tu riječ i volio.

Za vrijeme rata imali smo i mi takav jedan logor. Bio je to Glišin logor. Mjesto iz kojeg je zračila sloboda, sigurnost, garancija za uspjeh svake partizanske akcije.

Bio je to, u isto vrijeme, logor drugarstva, radosti i veselja, škole i učenja, mjesto pjesme, igranke, zabave i za mlade i za starije. Glišin logor — pojam drugarstva, ali i čvrste borbene discipline. Svi njegovi stanovnici bili su u svakom momentu spremni da se bace na neprijatelja, unište ga.

Odmah poslije ustanka bravski partizani rasporedili su se u više odreda. U odrede Milana Zorića, Petra Š'kondrića ili u Glišin odred.

Novembra 1941. godine formirana je Bravska četa koja je tada brojala oko 80 boraca, podijeljenih u tri voda.

Rat bjesni svom žestinom. Četa napada. Redaju se akcije, jedna za drugom, uso i eh za uspjehom.

Dvadeset osmog februara 1942. godine potučeni su Talijani ispod sela Majkića, blizu Ključa. Zaplijenjeno je 57 pušaka, 4 puškomitraljeza i druge opreme. Ovim oružjem pojačali smo borbenu gotovost Čete, a odmah zatim formirali i Četvrti vod.

Smještaj Čete bio je u zaseoku Klenovac, u Štrolića kući na Cigelju i u zaseoku Kopjenica. Odmarali smo se odvojeno — po vodovima kako bi uvijek bili spremni u slučaju iznenađenja.

Međutim, poslije akcije na Talijane, odnosno poslije formiranja Četvrtog voda, broj boraca u Četi se popeo na 170. Bili smo svi dobro naoružani, spremni za izvršenje i složenijih zadataka. Bila je to četa samo po nazivu. U stvari, brojčano je njena snaga odgovarala snazi partizanskog bataljona.

Postavilo se pitanje izgradnje logora gdje bi se jedinica mogla smjestiti. Potrebno je bilo objediniti komandu, postići veći uvid u nadzor nad jedinicom. Raštrkani smještaj po seoskim kućama to nije omogućavao.

A u to vrijeme, zbog specifičnosti zadataka koje je trebalo obavljati, oružane jedinice s ovog područja bile su usko vezane za određenu teritoriju.

Zbog svega toga donesena je odluka da se izgradi logor na pogodnom mjestu, udaljen od sela, sklonjen od napada sa druma i koliko-toliko zaštićen od napada iz vazduha. Logor je, pored navedenih uslova, trebalo da ima i dobar pregled iz svih pravaca kako bi se, u slučaju pojave neprijatelja, moglo blagovremeno intervenisati, napasti ga bez obzira s koje strane se on pojavio.

Svemu ovom najbolje je odgovaralo mjesto u planini Grmeč, pozadi brda zvanog Visoko.

Plan za razmještaj i izgradnju logora brzo je sačinjen. Trebalo je izgraditi četiri barake, za svaki vod po jednu, u kojima je moglo da spava po pedeset boraca s kompletnom opremom, posebnu baraku za komandu Čete, maga-

cine i prateće objekte. Materijal za izgradnju logora uzet je iz porušenih i napuštenih kuća i pojata.

U rekordnom vremenu, do aprila 1942. godine, izgrađen je logor. Bravska četa, naoružana do zuba, imala je osiguran smještaj.

Počeo je pravi vojnički život. Određuje se dežurni i požarni, postavljaju straže, patrole, predstraže. Otpočela je i borbena obuka i obuka u naoružanju, posebno za one borce koji nisu znali da rukuju oružjem.

Bez znanja i odobrenja komande niko iz logora nije smio da izađe.

Razne tjelesne vježbe, kao i puščana obuka, izvođeni su u određeno vrijeme. Politička nastava održavana je u vrijeme kad borci nisu bili na borbenom zadatku ili na obuci.

Sve se radilo po planu. Znalo se tačno vrijeme za obuku, nastavu ili vježbu. Treba naglasiti da su, na primjer, dežurni vodovi u smjeni bili uvijek u borbenoj gotovosti — spremni da svakog časa, kad to zatreba, stupe u borbu s neprijateljem.

Niko nije mogao ući u logor bez posebne propusnice.

Svaki borac je imao svoj ležaj, tako da su se red i čistoća mogli održavati na dostojnom nivou.

Narod Bravska, posebno omladina, organizovali su gotovo redovne posjete logoru. Sastanci, priredbe i igranke pripremale su se ovdje. Ukratko, svi su rado dolazili u Glišin logor.

Postao je on gnijezdo svih borbenih akcija Čete, ali je to, u isto vrijeme, bio i centar ondašnjeg kulturnog i javnog života ovog područja. Iz logora su poticale inicijative i zadaci za rad narodnooslobodilačkih odbora. Veza omladine i naroda sa logorom, odnosno Četom, bila je čvrsta, svakodnevna i dobro organizovana.

Komandant logora Gliša Raca bio je izvanredno dobar čovjek.

Rođen je u seljačkoj porodici. Rastao je, učio školu i igrao se sa seoskom djecom. Kad je odrastao, počeo je da zarađuje hljeb u šumskom preduzeću »Sipad«. Radio je i brzo se razvijao. Brže od svojih vršnjaka.

Kad je trebalo da ide na regrutaciju za vojsku bio je već tada visok dva metra, a njegova težina prelazila je sto kilograma. Naravno da je regrutovan u gardu.

Međutim, njegova visina i težina nisu mu smetali da baca kamen s ramena, da skače u dalj i da u tim disciplinama redovno bude bolji od svojih vršnjaka.

Kad je odslužio vojni rok proizveden je u čin rezervnog pođnarednika. Već na prvoj vježbi po odsluženju redovnog vojnog ro'ka bio je proizveden u čin rezervnog narednika.

Okupaciju zemlje dočekao je u uniformi, na dužnosti u jednoj mobilisanoj jedinici. Kad je vidio rasulo bivše jugoslovenske vojske i shvatio da bi kao narednik mogao da završi negdje u zarobljeništvu, iskočio je iz voza i vratio se u svoje rodno selo Bravsko.

Nije mirovao. Odmah je počeo da obavještava ljude o onom što je doživio u vojsci, mlađe i sposobne opominjao da izbjegavaju susrete sa žandarima i ustašama. I sam je izbjegavao svaki kontakt sa njima, jer je bio na spisku talaca.

Poslao je pismo u Klenovac — Dušanu Novakoviću i obavijestio ga da je ubijen ustaški major u Oštrelju, da se priprema uistanak i da se svi sposobni sklanjaju od ustaša. Na žalost, nisu ga poslušali.

Gliša je otišao u Bukovaču i Drinić, uhvatio vezu tamo sa Ilijom Došenom i tražio od njega savjet i pomoć u oružju kako bi se mogao podići ustanak.

Prvih dana ustanka, Glišine snažne i hrabre ruke držale su već puškomitraljez. Bio je među prvima u dizanju ustanka.

Iako je ubrzo izabran za starješinu bravske grupe, Gliša se nije odvajao od svog puškomitraljeza. Nosio ga je u svakoj borbi, gađao s njim po neprijatelju. Puškomitraljez u njegovim rukama nije, tako reći, nikad imao zastoja.

Kad je dvadeset sedam bravskih partizana, predvođenih Glišom i njegovim puškomitraljezom, stiglo 14. avgusta 1941. godine u Jelašinovac (Podgrmeč), kako bi i tamo pomogli podizanje ustanka, mnogi ljudi ovog kraja

okupljali su se oko Gliše, da vide ko je taj delija, snažni vođa bravsikih partizana, da vide njega i njegov puškomitraljez.

Gliša, onako visok i krupan, pocrnio od planinskog sunca, zaista je djelovao kao pravi delija.

Nikoletina Srdić prišao je Gliši, poljubio njega i njegov puškomitraljez i rekao: »Sad smo mala Moskva, možemo ići gdje hoćemo, u napad na neprijatelja.«

Međutim, upravo u to vrijeme, dok smo se nalazili u Jelašinovcu, ustaše su iskoristili naše odsustvovanje iz Bravska i 21. avgusta izvršili napad na selo, popalili kuće i nevine starce, žene i djecu.

Među narodom kojeg su spalili ustaški zlikovci izgorjeli su i Glišini najbliži: otac i majka, dva rođena brata i sestra sa četvoro djece.

Sutradan kad smo stigli u Bravsko da sahranimo ugljenisane leševe, Gliša nije ni glasa pustio. Nd kasnije, u toku čitavog rata nije pomišljao na odmazdu. Ali, tukao je žestoko neprijatelja, sa više srđbe, mržnje.

Postao je hrabri komandir Bravske čete. Sve inicijative za akcije, za borbu, poticale su od njega. Bio je smion, hrabar i odvažan, ali i uporan, nomalo i tvrdoglav kad je u pitanju bilo sprovođenje odluka o akcijama ili napadima. Ipak, bio je spreman da se konsultuje sa najboljim svojim drugovima, ako se radilo o delikatnijim naoadima na neprijateljske snage.

Kao komandir čete uvijek je išao na njenom čelu i, kao po pravilu, zauzimao ona mjesta s kojih je svojim puškomitral jezom mogao pobiti najviše neprijateljskih vojnika.

Nebrojeno je puta dokazao svoju hrabrost.

Avgusta 1941. godine pod Janjilima sačekao je neprijateljske kamione na samoj cesti i osuo rafale po ustašama.

Na Grmeču mitraljeskim zrnima rešeta voz i ne dozvoljava ni jednom neprijateljskom vojniku da pobjegne.

Kod Ključa 1942. godine sačekuje Talijane na samu cijev svog puškomitraljeza.

U napadu na Prijedor, maja iste godine, prvi ulazi u čamac, prelazi Sanu i sa svojom četom čitav dan vodi borbu sa ustašama — prsa u prsa.

Jednom riječju, svugdje je bio prvi, ili među prvima. Zbog svoje hrabrosti i uspjeha koje je postizao, a time i uspjeha njegove Bravske čete, bio je veoma popularan i obljubljen i kod naroda i kod svojih boraca.

Omladina je o Gliši pjesme pjevala. Postao je oličenje junaika, heroja. Njegovo umješno rukovođenje, hrabrost u borbi, ozbiljan stav, drugarstvo, ponašanje prema borcima i drugovima bili su uvijek poštovani u narodu.

A neprijatelj? Za njega je Gliša bio strah i trepet. Njegovo ime pročulo se mnogo dalje od njegovog rodnog sela Bravsko. Ustaše nisu govorile Glišina četa, ili bravski partizani, nego Glišina vojska.

Upravo zbog Glišine velike popularnosti, njegove hrabrosti i smjelosti u presudnim trenucima borbe i njegovih zasluga za vrijeme rata, i logor u planini Grmeč, tamo iza brda Visoko, döbio je ime Glišin logor. A Gliša Raca je bio komandant logora.

Svi mi koji smo boravili sa Glišom u logoru, oni koji su u njega dolazili, oni koji su rođeni za vrijeme i poslije rata, znaju za Glišin logor.

Za njega treba da znaju i oni koje će se tek roditi. Jer, živio je taj logor i živjeće uvijek u svijetlim uspomenama boraca i naroda Glišinog rodnog Bravska i čitave okoline.

DUŠAN M. KNEŽEVIĆ

OMLADINSKA ORGANIZACIJA KULENVAKUFSKE OPSTINE

U selu Skakavcu održana je 27. februara 1942. godine Sreska skojevska konferencija. Po završetku konferencije bilo mi je saopšteno da je donesena odluka da se više ne vraćam u svoju četu, već da idem na teren kao politički radnik radi organizacije i učvršćivanja omladinskog pokreta tamo gdje je on bio slabiji, ili ga nikako nije bilo. Ostao sam nekoliko dana na terenu vođeničke opštine i u nekoliko sela formirao skojevske aktive, a u selima Skakavcu, Brestovcu i Suvaji proširio već postojeće.

Tek što sam počeo raditi i uspio formirati nekoliko skojevskih aktiva već sam pozvan u Sreski komitet Partije, gdje mi je drug Suco saopštio da je odlučeno da idem na teren kulenvafcufske opštine i da tamo ostanem neko vrijeme kao politički radnik. Drugovi iz Komiteta su me detaljno upoznali sa situacijom na tom terenu. Oko 1. aprila stigao sam na određeno mjesto. Išao sam sa puno optimizma, ali i dosta neizvjesnosti. Sa sobom sam ponio pismo Sreskog komiteta za druga Stanka Karanovića koji se nalazio u Velikim Stjenjanima i radio na ovom terenu.

U svim selima vakufske opštine bila je organdzovana narodna vlast, omladinske i druge borbene organizacije. Naročito agilni bili su skojevski aktivi u selu Prkosima, čiji je sekretar bio Momčilo Jakšić, zatim u Rainovcima, čiji je sekretar bio Nikola Majstorović, te aktiv u Oraškom Brdu, čiji je sekretar bio Mitar Mandić. Drug Stanko je

sa mnom obišao čitav teren. Upoznao me je sa drugovima iz narodnooslobodilačkih vlasti i organizacija, te sa stanjem u svakom pojedinom selu. Poslije obilaska i upoznavanja stanja, zaključio sam da je ovo vrlo pošten, dobar i borben narod i da listom stoji uz Partiju i NOB, te da moj zadatak neće biti tako težak kako sam to prije dolaska mislio.

Pristupio sam odmah formiranju skojevskih aktiva tamo gdje ih nije bilo — u udaljenim zaseocima Čovka, Palušci i druga. U aprilu formirali smo Omladinsku četu, koja se vježbala u rukovanju oružjem. Za komandira Čete odredili smo Milana Dukića.

Omladinske organizacije ovih sela bile su vrlo aktivne i svaka akcija koju smo poduzimali bila je masovna i svojski izvršavana. Političke konferencije održavane su gotovo svakog dana i svake noći.

U maju smo organizovali sastanak sa predstavnicima bihaćke omladine. Sastanak je održan u Teočaku. Referat na sastanku podnio je Boško Kecman. Tako smo naš pokret i rad čvršće povezali sa omladinskim pokretom drugih srezova. Širi sastanak sa svim omladinskim rukovodiocima naših opština i sela održali smo u Vrtoču 4. maja 1942. godine. Trajao je jedan dan, a njime je rukovodio Petar Kolundžija.

Već tada, 1942. godine, omladina i čitavo stanovništvo vakufske opštine na veoma svečan način proslavili su međunarodni radnički praznik Prvi maj. Na svim većim brdima pripremili smo i zapalili velike vatre. Jedna grupa omladinaca uspjela je zapaliti veliku vatru na brdu Ljutoču, koji je dominirao cijelom Bihaćkom kotlinom i koji se nalazio na neprijateljskoj teritoriji.

Na dan 1. maja bio je veliki narodni zbor u Prkosima. Na zlbor je došlo stanovništvo vakufske i susjednih opština. Najprije smo položili vijenac na grob palih drugova, koji su bili sahranjeni u dvorištu Osnovne škole u Prkosima. Zatim su Nikola Karanović, komandant V krajiškog odreda i Rudi Kolak sekretar Okružnog komiteta izvršili smotru postrojene omladine. Svi omladinci i omladinke su nosili crvene mašne, trake ili oznake, pa nam je drug Kolak zamjerio da u tome pretjerujemo. On je mi-

slio da sam ja dao direktivu za to, pa me je poslije na sastanku oštro kritikovao da suviše idem u lijevo. Kada sam mu objasnio da ja o tome ne znam ništa, rekao mi je da je kritika uvijek dobro došla i da će mi to pomoći da mi se ubuduće ovakve stvari ne bi potkradale. Uveče smo u prkoskoj Školi imali priredbu u čijem su programu učestvovale grupe iz Prkosa i Rainovaca.

U to vrijeme bio je oslobođen Bosanski Petrovac i formiran Sreski narodnooslobodilački odbor. Odbor je poslao veliku količinu razne robe i tkanina koja je zaplijenjena u Petrovcu da se podijeli narodu. Tkaninu i ostalu rObu je podijelio Opštinski narodni odbor po seoskim odborima, a sve crveno platno podijelio omladinskim organizacijama po selima za zastave.

U selu Kalatima, na ličkom kraju, održan je 15. juna 1942. godine veliki politički zbor. Dobio sam zadatak da Okupim što više omladine i stanovništva i povedem na zbor. Sva omladina se odazvala. Tada smo uspostavili čvršću vezu sa omladinom Like. Bio sam zadužen da govorim u ime krajiške omladine. Nekoliko dana sam se pripremao za taj govor. Na zboru su govorili Đoko Jovanić i Mile Počuča. Omladina Like izvanredno nas je toplo prihvatila. Na ovom zboru Pozorište narodnog oslobođenja dalo je vrlo uspjelu priredbu.

Početkom jula 1942. godine, održan je veliki zbor naroda petrovačkog sreza. Imali smo zadatak da pokrenemo što više naroda i sa ove veoma udaljene opštine. Transportnih sredstava nije bilo. Čitavo stanovništvo, na čelu sa omladinom, pošlo je na ovaj zbor. Komunistička partija je osvojila široko povjerenje masa, pa je samo ona mogla da pokrene ovoliki broj ljudi na ovakoj ljetnoj žezi i daljini.

Ovo nije ni izdaleka sva aktivnost i akcije ovih sela. Ovo je samo epizoda i isječak iz svih ovih malih i velikih zbivanja u prvim danima NOB.

Slavko Rodić

BORBE SA ITALIJANIMA

Borbe i razračunavanja sa italijanskim okupacionim trupama na teritoriji Bosanskog Petrovca trajale su taman toliko koliko su oni boravili tamo. Ta borba je u mnogome bila specifična što je uslovljavalo prije svega ponašanje protivnika, a onda i u'slovi koji su u to vrijeme tamo vladali. Sredstva i metodi su joj se mijenjali ovisno od opštih prilika, da bi se na koncu završila briljantnim jurišem naših četa na njihovu kolonu u Koluniću 17. maja 1942. godine.

PRILAGOĐAVANJE NOVONASTALOJ SITUACIJI

Oružanih sukoba sa njima u vrijeme prodiranja i zaposjedanja petrovačke teritorije nije bilo. Pa ni docnije, sve do 22. januara 1942. godine Italijani nisu napadani. Ali to ne znači da borba protivu njih nije vođena, da se sa njihovom okupacijom mirilo. Naprotiv, svakog od tih 105 dana protivu njih je vođeno na stotine pravih borbi. Nisu to, naravno, bile borbe u kojima se pucalo i ginulo, ali je svaka od njih bila tako žestoka i žilava da se poneko morao predati, morao položiti oružje, morao se prikloniti stavu i volji većine.

Rukovodstvo ustanka, komunisti, skojevci i svi politički stasali Petrovčani, bili su od samog početka svjesni nužnosti vođenja borbe protivu svakog okupatora, pa i Italijana, bez obzira u kakvo ruho oni svoju okupaciju oblačili.

A Ikakav je stvarno stav zauzet prema I tali j anima, još u fazi njihovog nadiranja Petrovcu, vidljivo je, pored ostalog i iz Naređenja štaba bataljona »Sloboda« upućenog odredima, gdje se kaže:

> — Talijanski okupatori... su došli kao pomoć Paveliću i ustaškim bandama, da razbiju naš oslobodilački pokret. .. Sada se pred naše odrede postavljaju zadaoi ne frontalne borbe, nego prave gerilske — partizanske borbe. To dakle znači napadati neprijatelja iz busije, dočekivati njihove vozove, kamione, patrole . . . Mi, dakle, nastavljamo borbu na taj način.[1])

Stav rukovodstva je, dakle, u samom početku jasno definisan, a smjernice o načinu dejstva precizno date. Protiv Italijana se treba i mora boriti, primjenom partizanskog metoda vođenja borbe. Ali do oružanog sukoba sa njima u toj fazi ipak nije došlo. Ni jedan od naših odreda, pa ni oni kojima su na čelu stajali komunisti ili su na njih imali paini uticaj, nije zametao kavgu. Mnogi uzroci su se u to vrijeme tamo stekli, koji to nisu omogućavali. Prisjetimo ih se.

Ustanak je kod nas bio sveopšti i u njega se uključivalo po volji bez obzira na političke poglede i stremljenja. On je u isto vrijeme bio i tako masovan i silovit da je za svega mjesec dana na terenu Petrovca, ako se tu ubroje Prkoščani, Brđani i Stjenjančani, stvoreno sedam jakih i dobro naoružanih odreda, odnosno četa. Tako brojne ustanioke jedinice, s obzirom na svakodnevne borbe, nije bilo moguće u tako kratkom vremenu organizovati u čvrste vojničke kolektive. Nije se, a što je još teže, uspjelo čak ni odgovarajući rukovodeći kadar najbolje odabrati, pa su se neki ljudi koji su se u prvoj fazi ustanka nametnuli kao rukovodioci pokazali i najnesigurnijim (Mane Roković, Dušan Roković, Lazo Atlagić — Lasan, Stevo Radošević, Božo Đukić). Kao posljedica svega toga nisu se mogli izgrađivati subordinacioni odnosi unutar odreda ni

‘) Zbornik dokumenata NOR-a, Tom IV, knjiga 2, dok. 2.

u odnosu na više instance. Pa onda, jed koji su ustaše sa svojim zvjerstvima nagomilale, bio je još uvijek svjež u srcima mnogih, a u njemu su tinjale i iz njega izbijale snažne klice nevjerice u sve što je hrvatsko i muslimansko. Zatim, oko polovine petrovačkih sela bilo je do temelja spaljeno, a sve od čega se živjelo uništeno i opljačkano. Dovesti toliki narod u situaciju da zimu sačeka u šumi značilo je da će tamo i skapati. A ko je takav rizik mogao na sebe preuzeti? Pa i oni, u čijim domovima ustaše nisu vatru ložile, rezonovali su da ih Italijani neće poštedjeti niti će ih se moći spriječiti u tome, pa će i njih ista sudbina snaći. Uz sve to mi tada nismo imali izgrađene organe vlasti koji bi brigu o narodu mogli voditi, koji bi te i takve probleme mogli rješavati. Tako je to i mnogo teže od toga izgledalo u to vrijeme kod nas.

Na drugoj strani i unatoč svima tim nedaćama, Italijani su u pohod krenuli do zla boga razornom politikom. Oni su tako sračunatu i za one prilike odmjerenu propagandu skrojili da je izgledalo kao da umjesto njihovih četa dolaze ekipe međunarodnog crvenog krsta koje gore od želje da unesrećenom narodu priteknu u pomoć. I ono što su oni obećavali i nudili, ličilo je na nestvarno u odnosu na ustaška zvjerstva. Mada je većina, čak i ogromna većina naših ljudi znala da su to podvale, da se iza toga nešto krije, ipak je i ta većina u onim i onakvim prilikama rezonovala da to, uz odgovarajući oprez treba iskoristiti kako bi se pripremilo za nastupajuću zimu i iz nje nekako izvuklo.

U tim i takvim okolnostima, činilo se, dobar dio ustanika, a još veći dio naroda nije bio spreman da ulazi u takav riziik, da dovodi u pitanje sopstveni opstanak. A rukovodstvo, cijeneći vjerovatno prilike i raspoloženja na terenu Petrovca s jedne i opšte stanje na okolnim područjima s druge strane, nije insistiralo da se odmah i po svaku cijenu ide u oružani sukob sa Italijanima. Umjesto toga, sve svjesne snage Petrovca usmjeravaju se na tri osnovna problema, čijim rješavanjem će se stvoriti svi potrebni preduslovi i za oružanu borbu.

Prvo, sva sredstva se koriste da se u ustaničkoj bazi razjasne perfidne podvale Italijana, kako im ne bi na-

sjela, kako ne bi pala pod njihov uticaj. A kako se ubojitim kontra udarcima bilo po njihovoj propagandi potvrđuje i ovaj primjer:

> — Zar da budu tvoji prijatelji — kaže se u jednom od proglasa iz tog vremena — talijanski i njemački okupatori koji su te razoružana vješali, ubijali i palili, koji su skidali na stotine tvojih glava za jednu glavu fašističkog razbojnika... a onda su ti natovarili na leđa svog slugu Pavelića, čuvali mu stražu dok je on dovršavao njihov krvnički posao. A kad si se ti digao da sam braniš svoj goli život, onda su oni tvoj ustanak, tvoju pravednu borbu uzeli kao izgovor da dođu ovamo .. .[2])

Proglasi, leci, poruke i danonoćni razgovori vođeni po odredima i selima oko Petrovca, bili su satkani od tih i takvih istina, svakome toliko razumljivih i tako ubjedljivih da su ih teško mogli osporiti i najveći protivnici borbe.

Drugo, najveće zlo koje može snaći jedan pokret je izdaja i razdor, a Italijani su to pokušali postići i to u samom početku. Još prije nego su prodrli u naš kraj, znalo se da u svakom mjestu gdje se pojave uspjevaju potkupiti i korumpirati ponekog iz redova ustanika, pa se opravdano strahovalo da će takvih biti i kod nas. Strahovanje je imalo osnova. Mane Rokvić i Dušan Rokvić, ništa manje nego dva komandira odreda, nisu ni sačekali da Italijani dođu u Petrovac da bi se prislonili uz njih, već su im othrlili u susret i ponudili svoje usluge.

> — Što se tiče Mane Rokvića — stoji u obavještenju štaba Drvarske brigade od 7. oktobra — stvar stoji ovako:... održali su neki zbor u selu (Zaglavica kod Drvara) u prisustvu italijanskih okupatora harangiraju ... i izgleda da su spremni na najveću i najprljaviju izdaju — to jest da će stvoriti neki odred koji bi se borio protivu nas .. ,[3])

*) Zbornik dokumenata NOR-a, tom IV, knjiga 2, dok. 11.
*) Zbornik dokumenata NOR-a, tom IV, knjiga 2, dok. 3.

Politički razgolititi izdajice, pomoći bazi da shvati da oni to čine iz ličnih, iz niskih sebičnih i šićardžijskih ciljeva, zbog kojih i u ime kojih izdaju i svoje saborce i svoje seljane i njihovu oslobodilačku borbu, bilo je od prevashodnog značaja. Bojazan da će pridobiti više pristaša, da će privući veći broj boraca bila je s pravom velika, jer oni nisu bili bez uticaja. I mada su saradnju sa okupatorom pravdali svojim žrtvovanjem za opšte dobro naroda da bi ga sačuvali od stradanja, »garantovali« i obećavali ono što je tada bilo nasušno i presudno za opstanak, oni su ipak, a zahvaljujući zalaganju svjesnih snaga i opštem nivou svijesti pretežne većine ustanika, ostali sa neznatnim brojem istomišljenika, koji su predstavljali više sramotu nego opasnost.

I treće, osnovno je u tim danima bilo održati odrede, sačuvati njihovo borbeno raspoloženje, oružje i mamici ju što je s mukom stečeno i dragocijenim životima plaćeno. Kako se na taj problem gledalo ilustrovaćemo citatom iz Naređenja štaba bataljona »Sloboda« Petom odredu, odnosno Vođeničanima i Kmjeušanima.

> — ... sada se — kaže se tu — postavlja kao najhitnije, da se sačuva oružje i municija... Ljudima koji bi, dolaskom Italijana u Petrovac, htjeli da idu kućama, treba oduzeti oružje ... Važno je imati jedan dobar odred, pa makar on bio i manji — a sve oružje sačuvati (podvukli autori).[4])

Sačuvati odrede i oružje bilo je osnovni preduslov da se u povoljnijim prilikama, da se nakon prestrojavanja i prečišćavanja još odlučnije krene u razračunavanje i sa okupatorom i sa izdajicama bez Obzira kako se oni zvali.

Takva orijentacija je u ono vrijeme, čini se, bila jedino ispravna. To su uostalom i vrijeme i događaji potvrdili. Da je u to vrijeme, u onoj tmurnoj jeseni, sukob sa Italijanima bio isforsiran, pitanje je da li bi Mane na kraju ostao sa samo onih tridesetak pristaša, među kojima nikad nije ni bilo čovjeka od poštovanja. A ovako Itali-

[4]) Zbornik dokumenata NOR-a, tom IV, knjiga 2, dok. 3.

jani su od ogromne većine još od samog početka uzeti za ono što su i bili, što će reći, za okupatore, Mane i njegove pristalice za izdajnike, odredi su sačuvani, a narod se kako-tako pripremio za zimu, što je sve skupa još tada predstavljalo ozbiljnu, reklo bi se i presudnu pobjedu NOP-a.

To bi bile prije napomene nego analize i prikaz te prve faze borbe protivu Italijana na teritoriji Bosanskog Petrovca.

PRIPREMA ZA OBRAČUN

Nakon što su Itali jani zaposjeli Petrovac i nekoliko najznačajnijih tačaka duž komunikacija koje vode iz njega i kad se vidjelo da se ponašaju pomirljivo prema ustanicima, da čak ni oružje ne traže, pa da i nad narodom ne vrše nikakva nasilja, preokupacija ustanika iz spaljenih sela bila je da zbrinu narod i ono preostale stoke kako bi se iz zime izvukli. A to je bilo skopčano sa ogromnim poteškoćama, utoliko većim što tada nije bilo organizovane vlasti koja bi pomogla da se te poteškoće raspodijele sa onima kojima su domovi i imovina ostali, ili pak organizovala pomoć sa strane, iz Podgrmeča na primjer, koji je mogao i bio voljan da pomaže. Svakom selu, pa čak i svakoj porodici ostalo je da se sama snalazi kako zna i umije, a situacija je bila takva da su slabo pomagali i znanje i umjeće. Pa ni ustanici iz sela do kojih ustaše nisu stigli sa ugarcima, nisu bili bez sličnih briga. Veličinu tog problema osjeća i rukovodstvo ustanka, pa početkom oktobra 1941. godine ukazuje na njega.

> — ... Organizovati odmah skrivanje žita u šumu i drugih važnih stvari i objasniti seljacima da oni to čuvaju za sebe. Blago mora biti u šumi i ne smije pasti u nepr. ruke .. .[5])

Prikupiti i sačuvati ono preostale stoke i žita, pribaviti nešto od toga za one čije je i posljednje zrno spaljeno,

[5]) **Zbornik dokumenata NOR-a, tom IV, knjiga 2, dok. 3.**

obezbijediti sklonište nad glavom gdje će se moći prezimiti, značilo je sačuvati narod da ne skapa od gladi i zime, a time stvoriti i preduslove za nastavljanje borbe.

U zatišju koje je potom nastalo, u onom prividnom miru, tinjala je i razgarala se politička borba.

Italijani su se nekako brzo odomaćili u našem kraju pa su se njihove kitnjaste kolone šepurile našim cestama, a perjanice sa šljemova vijorile po zaseocima gdje su tražili »ima koka, ima jaje«. A kad je zazimilo prikupili su se u Petrovcu i iznad svega se brinuli kako da glad Utole, na čemu da se ogriju i kako da vaške istrijebe.

Na drugoj strani zatišja nije bilo.

Mane i njegovih tridesetak tjelohranitelja upinjali su se iz petnih žila da što više pristaša okupe, da bilo koga pridobiju. Njihovi argumenti su bili fišeci duvana, džakovi soli, kante gasa i po koji metak, a cilj — kralj i kraljevina.

Agitatori NOP-a su im se suprotstavljali osudama izdaje, paktiranja sa Okupatorom i niskog sebičnog zelenaštva i nudeći umjesto kralja i kraljevine bolje i pravednije društvo.

Mada kralj i kraljevina nisu bili voljeni tako žestoko da bi radnici i seljaci Petrovca ginuli za njih i mada se ti iznad svega ponosni ljudi nisu mogli potkupiti sa takvim malovaricama, strahovanje je, i to opravdano, postojalo. Jer prilike su zaista bile teške.

Ta borba je bila utoliko teža, a podozrenja veća, što su pojedinci iz sela oko Petrovca slobodno i nesmetano odlazili u Petrovac, a Mane i njegovi emisari nesmetano vršijali po nekim Petrovcu bližim selima, pa se nikad nije znalo ko kakve planove kuje i šta smjera. Bila je ona teška i za to što je komunista bilo malo, pogotovu malo onih sa iskustvom u političkim borbama, doraslih za tako teške i brojne probleme. U nekim odredima, mada su soadali među najbrojnije, i selima sa najviše stanovnika nije bilo ni jednog jedinog člana partije, ni jednog kandidata ili skojevca pa se politički uticaj na njih vršio posrednim putem. Ponekad, a u želji da se bude što efikasniji, taj rad nije svugdje bio dovoljno smišljen, nije bio

prilikama i ljudima prilagođen, pa su se i pogrešni dojmovi sticali.

U toj fazi i u tim bitkama stasala je nova politička snaga. Tih dana i sedmica omladina je širokim frontom izašla na političku scenu Petrovca i ona je smjelo, bez kalkulisanja i kolebanja išla direktno u političke i oružane okršaje. U tim bitkama iskovano je jedinstvo našega kraja, na liniji NOP-a koje je svoju snagu potvrđivalo i dokazivalo tokom cijelog rata.

Danas neko taj period naziva kriznim, a neko osekom u ustanku, jedni kažu da se rukovodstvo nije najbolje snašlo, a drugi da ustanička masa nije bila dorasla trenutku. Svi ili skoro svi smo nekako nezadovoljni sa onim što smo u toj fazi učinili, pa onda kao da se pravdamo. A potpunija i objektivnija analiza ondašnjih prilika i onog što se u njima učinilo ne opravdava tako oštre zaključke.

Italijani su imperativno nametnuli potrebu političkog opredjeljenja pokreta, politizaciju cijele ustaničke baze. A probuditi političko interesovanje u bazi koja se nikad nije ozbiljnije politikom bavila, obezbijediti političko jedinstvo te baze za tako krupne ciljeve za koje treba davati živote da bi se ostvarili, i to u onako teškim uslovima i uz majstorski smišljenu, vješto vođenu i materijalno potpomognutu kontrapropagandu, nije se moglo preko noći.

Do tada mi smo se borili protiv zuluma koje je Pavelić zaveo i svojom oružanom silom provodio pa se problem jedinstva nije postavljao jer drugog izbora nije bilo. Italijani su otvorili još jednu mogućnost, »ponudili još jedan izlaz«, koji su pojedinci, doduše malobrojni ali zato veoma agresivni i lukavi odmah prihvatili. Time su se politički svjesne snage Petrovca našle u situaciji da pokrenu, pridobijaju i organizuju one koji žele i koji su spremni da borbom protiv okupatora i izdajnika izbore i pravednije društvo, bolje sutra, ne garantujući im da će to biti lako i sa malo krvi. A za to je trébaio vremena. Eto, zbog toga je, čini se, onaj predah bio nužan.

Možda je on mogao biti za koju sedmicu i kraći, možda se za to vrijeme moglo učiniti više na organizacionom učvršćenju odreda, pa i na izgradnji organa narodne vlasti, možda ni onolika opreznost u ocjeni četničkog ut-icaja

nije bila nužna, pa ni nepovjerenje prema određenim selima i dijelu ustanika, ali razvoj događaja je pokazao da se u ničemu nije otišlo predaleko da bi imalo štetne posljedice za dalji tok borbe.

Za sve to vrijeme, uostalom, naiši odredi, odnosno čete, nalazili su se na položajima oko Petrovca gdje su svojim prisustvom onemogućavali Mani da razvija podrivačku djelatnost, prema Bihaću i Ključu. Istovremeno, gro ustaničkih snaga nalazio se u Podgrmeču: Krnjeuški, Vođenički, Drinićki, Bravski i Vrtočki odred. Dijelovi Krnjeuškog i Vrtočkog zajedno sa banijskim odredima u decembru 1941. na teritoriji Hrvatske vodili su uspješnu borbu za oslobođenje Bršlinca i Gvozdenskog.

ODLUČNO U OBRAČUN

Koncem 1941. godine situacija u našim selima prilično je raščišćena, polarizacija snaga izvršena, a rukovodstvo na okružnoj partijskoj konferenciji održanoj u Risovcu, podstaknuto u akciju, pa se u nju i prešlo. U akciju se pošlo sa zadatkom da se raščisti sa grupom četnika, da se utvrdi ko je na toj strani kako bi se znalo sa kime se ne može računati. U tom cilju Slavko Rodić i Nikola Karanović polovinom januara 1942. kreću sa Vakufskom četom u pohod selima oko Petrovca u koja je Mane navraćao i iz kojih su pojedinci njemu u goste odlazili. Na tom pohodu oni su razoružali one koji su se četnicima deklarisali, one koji su se za Manu izjašnjavali, pa i one u čije se držanje i opredjeljenje sumnjalo. Tom prilikom je oduzet 51 karalbin i 2 puškomitraljeza, što će reći da su 53 čovjeka razoružana. Svi ili skoro svi ti ljudi ostali su kod kuća, da bi se većina nakon izvjesnog vremena priključila našim četama i do kraja rata se pošteno i nesebično borila. Nikakve represivne mjere tom prilikom nisu preduzimane, ali je zato jasno i odlučno rečeno da se mora znati ko je na kojoj strani, da svako ko hoće i želi, može ići Mani, može preći na drugu stranu, ali i to da se ponovni susret neće završiti samo razoružavanjem.

To je, dakle, bio finale poprilično dugih rasprava oko diobe. To je istovremeno bio nagovještaj i uvod u obnavljanje oružanih sukoba sa Italijanima. Oni, međutim, u svemu tome ničeg neobičnog nisu vidjeli, ničeg zabrinjavajućeg naslutili, jer ni prstom nisu makli. Nije ih bilo mnogo briga ni to kako su se njihovi štićenici, Mane i četnici, tih dana osjećali. A prevarili su se.

Jer onda kad su Slavko i Karan osmog dana marša oko Petrovca zatvarali krug, kad su 22. januara u prvim popodnevnim časovima sa dvije čete stigli u Rakića Dolinu, znači baš onda kad je početna etapa zadatka obavljena, kad su između nas i četnika pobijene međe, došlo je do sukoba sa njima.

Dok je Slavko sa svojom kolonom išao od Drimića prema Koluniću gazeći izuzetno dubok snijeg i trpeći nezapamćenu studen, dotle je vod Italijana na čelu sa svojim vodnikom Mariom išao u pravcu Osječenice po drva. Išli su navučenih kapa na uši, uzdignutih kragna uz vrat i rukama nabijenim u džepove, sa sobom su vodili osam snažnih i dobro uhranjenih mula i konja i nosili žage i sjekire. Bili su, nema šta, dobro opremljeni za zadatak na koji su ih uputili. Zamakli su u injem obavijenu šumu iznad Kolunića i radili vrijedno kako bi prije mraka stigli do Petrovca. I kad su zadovoljni obavljenim poslom sišli u Rakića Dolinu, čekalo ih je iznenađenje. Nešto malo prije njih, naime, tamo je stigao Slavko sa čelom svoje kolone, pa obaviješten da su italijanske drvosječe u Osječenici i da bi trebalo već i da se vrate, riješio je da ih sačeka. U tom momentu i oni su izašli iz šume. Primijetivši kolonu naoružanih ljudi, zbunili su se. Kolebali su se oko toga da li da stupe u borbu. To njihovo kolebanje Slavko je iskoristio, pa im je sa čelnim vodom koji je jedino bio pristigao, prišao i za tren ih razoružao. Jedino se komandir voda Mario malo jogunio, ali kad mu je šamar cvrknuo uz obraz i on je dao svoju pušku. Italij ani su se čudili zbog čega sad sve to iz čista mira, a i partizani su se opet čudili kakva je to vojska koja oružje predaje čim joj ga zatražiš.

I tako, na malo neobičan način, došlo je, nakon puna četiri mjeseca poslije one borbe na Pločama iznad Drvara, do sukoba sa Italijanima. Međutim, to je bio tek početak onoga što će se odigrati sutradan.

Slavko i Karan su sa oko 200 boraca i zarobljenim Italijanima 22. januara zanoćili u Medenom Polju. Tamo su otišli jer su pretpostavljali da bi Italijani mogli u tom pravcu krenuti u potragu za nestalim. Borci su se razmjestili po kućama, sušili mokru odjeću i obuću, prepričavali zgode i nezgode sa osmodnevnog puta i nagađali šta bi sutrašnji dan mogao donijeti, a potom umorni i prozebli pospali na slami prostrtoj po podu toplih soba.

I dok su oni slatko spavali, njihovi drugovi su u patrolama koje su krstarile oko sela i predstraži na Kadinjači cvokotal'i u snijegu i bdjeli nad njihovim mirom. Za to vrijeme Slavko i Karan su krojili plan za sutra. Slavka je najviše brinulo kako će narod sve to primiti. Omladina će to, bili su sigurni, sa oduševljenjem dočekati, ali šta će stariji, šta će oni što im o vratu vise nejaka djeca i brojna čeljad reći? Oni su do tog momenta, znao je to, u većini bili protiv sukoba sa Italijanima iz prostog razloga što nisu vjerovali da imamo dovoljno snaga, da nismo u mogućnosti da ih od odmazde sačuvamo. Zbog toga što borbom, protiv koje su oni sada, moramo obezbijediti njihovo povjerenje i podršku i zbog opšteg značaja sukoba u koji se ušlo i koji se već u svitanje može još i više produbiti, složili su se da taj sukob, ako do njega dođe, ne smije ličiti na provokaciju, ne smije biti prepad niti pak prazno pripucavanje, već se u toj prvoj borbi mora izvojevati puna pobjeda, protivnik se mora potući i to tako efikasno da mu se ne ostavi ni vremena niti mogućnosti za bilo kakvu odmazdu nad narodom. Samo tako, ponavljao je Slavko, samo preko potpunog uspjeha u toj prvoj borbi, obezbjeđuje se podrška naroda, obezbjeđuje se političko opravdanje ovog što činimo. U protivnom, u slučaju neuspjeha, a pogotovu ako se protivniku omogući i dozvoli da se nad narodom sveti, da ga ubija, pljačka i pali, propašće sav dosadanji trud, politički će se toliko izgubiti da ćemo se teško oporaviti, teško povjerenje povratiti.

Da bi Objasnio nužnost borbe sa Italijanima, da bi ohrabrio narod i pridobio njegovu podršku, pozvao je aktiviste Medenog Polja, borce, političke radnike i omladinske rukovodioce i naložio im da pripreme zbor za sutradan, a da omladina pripazi da četnici odnekud Skrivenim putevima ne dovedu Italijane.

Iako su sa tolikim brigama otišli na spavanje, Slavko i Karan su u toploj sobi Veljka Jarića, u udobnim krevetima, pod čistim plahtama i teškim biijcima brzo zaspali.

Narednog dana, 23. januara, čim se razdanilo, stigle su glasonoše, borci sa predstraže i omladinci sa osmatračnica i javili da Italijani stižu od Piketa, odakle se očekivalo, već putem koji sa ceste vodi ka Lukačeviim kućama.

Uzbuna je data i borci su hvatali oružje i jurili kroz duboki snijeg prema uzvišenjima iznad sela, prema Gradini, Cučevu i gajevima oko njih. I dok su oni zauzeli busije i čelo italijanske kolone je izbilo pred njih, pa je na onom platou oko Mrkića i Rakića kuća došlo do sukoba. A sukob je bio oštar. Već prvi hici i rafali unijeli su pometnju među Italijane. Najhrabriji su pokušali da uhvate zaklon i uzvrate vatrom, dok su oni sa manje hrabrosti ili sa više mudrosti hvatali maglu niz prtinu. Videći da je baš dobro pripržilo odozgo sa visova do kojih se doprijeti ne može, da je većina mitraljeza i puškomitraljeza zamrzla i da su bezvrijedniji od toljaga, da topovi i minobacači predstavljaju teret koji se ostaviti ne smije a nositi ne može, i ostali su se davali u bjekstvo, zaboravljajući na sve, pa i na Maria koji je mogao biti sretan što se njegov okupacioni pohod dan ranije okončao.

Da im ne bi ostavili vremena da se priberu ili da ne pobjegnu, Slavko i Karan su pozvali borce na juriš i poveli ih u potjeru za bjeguncima, koji su se prosto otimali za što bolje mjesto na prtini. No, kuršumi su ih sustizali, sve više ih je ostajalo u snijegu na cesti, a mnoge su gonioci pristizali, hvatali i razoružavali. Bježali su onom prtinom koju su u dolasku napravili a gonioci ih nisu ostavili sve do groblja ispred Petrovca. Tako su Italijani bili potučeni do nogu.

U izvještaju Prvog krajiškog odreda nalazimo da je toga dana iz Petrovca krenulo oko 300 Italijana, a da ih se zdravih tamo vratilo samo oko 50.

> — Zaplijenjeno je — kaže se tu — 80 pušaka, 5.000 metaka, 2 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez 'bez nekih dijelova, 1 top 65 mm i jedan zatvarač i cijev drugog topa, oko 150 bombi . . ,[6])

Zarobljeni Italijani, a bilo ih je dosta, po jednima oko 60, a po drugima i oko 80, pridružili su se Mariju i njegovim drvosječama i upućeni u Podgrmeč. Mario je, pričalo se, stupio u partizane i dobro se držao.

Sa oružjem zaplijenjenim tog prijepodneva naoružani su omladinci i svrstani u posebnu, sedmu četu našeg bataljona.

Eto täko i sa tim bilansom okončan je prvi sukob sa Italijanima na terenu Petrovca. Tako su prekinuta sva nagađanja oko treba li ili ne, smije li se ili ne, može li se ili ne uspješno ratovati i sa njima i to uz sve one neprijatelje sa kojima smo već bili u ratu.

Slavko i Karan su u ovu borbu ušli samo sa jednim ciljem — potući protivnika — pa su se tako i ponašali. Karan je u onom prvom jurišu naprosto plivao kroz do pasa visok snijeg pravo na mitraljez i mitraljesca koji je pokušavao da zaustavi napadače. Mitraljez mu je izrešetao grudi. Slavko je i u jurišu i u gonjenju predvodio borce sve do pod Petrovac. U želji da ih što više uhvati
— pričali su oni što su uspijevali držati korak sa njim
— sustizao ih je pa sustignutog hvatao i bacao na jednu, a pušku mu na drugu stranu prtine i produžavao za sljedećim.

U Medeno Polje Slavko se vratio među posljednjima, primjetno zadovoljan ako su se inače raspoloženja na njegovom uvijek ozbiljnom licu teško primjećivala. Ovog puta imao je posebnog razloga, jer je uspjeh za koji je neizmjerno mnogo strahovao bio izboren. Bio je on i veći nego što je očekivao, nego što je mogao i smio i poželjeti. Sa dva voda. sa oko 60 boraca koliko mu se našlo pri ruci,

[6]) **Zbornik dokumenata NOR-a, tom IV, knjiga 3, dok. 31.**

potučen je petostruko brojniji protivnik, a da ni jedan njegov borac nije izgubljen. Ranjena su samo dvojica: Karan i Tanasije Lukić iz Bukovače.

Pa iako je taj uspjeh, vojnički gledano, bio fantastičan, čak i nevjerovatan i toliko poražavajući za protivnika da ga njegov komandant nije mogao preživjeti, već je istog dana, kad je stigao u Petrovac i sveo račune, naprasno umro, njegov politički značaj bio je još veći i sa dalekosežnijim posljedicama. Onih osam dana između 15. i 23. januara 1942. godine predstavljali su značajan datum u pokretu, ne samo u petrovačkom kraju već i u dobrom dijelu Krajine. Za tih osam dana razračunavalo se sa četnicima tako radikalno i uspješno da oni nikad poslije u našem kraju nisu predstavljali nikakvu ni vojničku niti političku snagu. Puna politička pobjeda nad četnicima izvojevana je zbog toga što u razračunavanjima sa njima nisu činjene pogreške, nije bilo zalijetanja niti pretjerivanja, što su se našla i primijenila politički dobro odmjerena mjerila za one koji su tamo odlutali ili tamo naginjali ni sami ne znajući zašto, što je to sprovedeno energično ali i humano.

Obnavljanjem borbi sa Italijanima jasno je stavljeno do znanja da je taktiziranja i nadmudrivanja bilo dosta, da se stanje — ni rata ni mira — više neće tolerisati, da naš narod njih ne prihvata za staratelje i zaštitnike i na koncu da ih se može i to veoma uspješno i efikasno tući, jer ne predstavljaju protivnika koji se ne može ukrotiti, čije se namjere ne mogu osujetiti. Akcije u Rakića Dolini i Medenom Polju bile su podstrek ostalim našim snagama za prelazak u napad i on je uskoro uslijedio.

Značaj toga što je tih dana učinjeno kanstatuje i štab Prvog krajiškog odreda, koji u izvještaju pisanom nakon nekoliko dana kaže:

> — Ovo je prva značajna akcija poslije dolaska Italijana i poslije pada Drvara, na sektoru našeg odreda i ona će biti od velikog značaja kako sa vojničke tako i sa političke strane .. .[7])

[7]) **Zbornik dokumenata NOR-a, tom IV, knjiga 3, dok. 31.**

U porazu u Medenom Polju i pod ljutim batinama dobijenim tamo isčilila je italijanska oholost, splasnula želja za kočoperenjem i šepurenjem, utjeran im je strah u kosti. Pa iako je ta borba bila nemilosrdna i bespoštedna, već sutradan Slavko i prema njima čini rijetko human i rijetko ljudski gest. On ranjene zarobljenike, znajući da im ne možemo pružiti odgovarajuću njegu, smješta u saonice i šalje u Petrovac da se za njihovo liječenje i život brinu oni koji su ih u tu borbu gurnuli. Zadržao je samo jednog oficira kojeg je uz Karana njegovao i liječio ljekar kojeg smo u toj borbi zarobili. Učinio je to uz opšte odobravanje i boraca i naroda iako su svi znali da su oni samo mjesec dana ranije uhvatili ranjenog Boru Kesića i nešto kasnije ga strijeljali.

U naredna četiri mjeseca, sve do 17. maja, kada su opet pod teškim batinama, napustili teren Petrovca, Italijani su u njemu samo bitisali. Odsječeni od ostalih garnizona, sabijeni u zidine čaršije iz koje ni nosa nisu smjeli izmoliti, teško su kuburili i sa hranom i ogrijevom. Da bi se ogrijali, svo drveće su po čaršiji isjekli i sve neupotrebljavane staje razvalili. Petrovčani su najviše žalili za onim prekrasnim parkom iz kojega je i posljednje stablo nestalo u furunama. A ponešto od hrane bi im s vremena na vrijeme donijeli avionima i bacali onako bez padobrana, ali čim bi to palo malo podalje od kuća, mi bi to, dok oni tužno i nemoćno vire iza kuća, pokupili i odnijeli. U izvještaju Petog krajiškog odreda za 4. april registrovan je jedan takav slučaj.

> — ... jedan vod IV (Vrtočko-bjelajska) čete . . . zaplijenio je životne namirnice koje su italijanski avioni bacili u blizini Petrovca. .. 304 kg brašna, 177 kg makarona, 30 kg zobi, 25 kg slanine, 15 kg soli i 19,50 kg šećera . . .[8])

Ova četa je nešto prije toga zaplijenila sličnu pošiljku. Tom prilikom smo došli do 24 signalna crvena platna pa je nas desetak dobilo od njih košulje, zatim ko-

[8]) Zbornik dokumenata NOR-a, tom IV, knjiga 4, dok. 74.

lut kačkavalja toliko velik da smo ga žagom krčmili, pa i 90 kg hljeba.

I dok su Italijani u blokiranom Petrovcu kao bube mirni tavorili, dotle se u Petrovačkim selima, u potpunom miru i bezbjednosti, bez predaha radilo. Radilo se na političkom i kulturnom planu, održavane su konferencije, mitinzi i zborovi, pripremane i davane priredbe, formirani omladinski aktivi i čete, orgartizovani i učvršćivani odbori vlasti i to sve uz pjesmu, poletnu i prkosnu.

Mirujući u Petrovcu i čekajući da snijeg i'skopni, a tog proljeća je kao u inat neobično dugo odolijevao jugu i suncu, pa da im neko odnekud pritekne u pomoć, nisu nam davali prilike ni mogućnosti da ih napadnemo. Ozbiljnija prilika nam se pružila 5 maja kada se Sedmi bataljon divizije »Sasari« probijao od Ključa ka Petrovcu. Na Bravtìku su ga sačekale Vođenička i Vrtočko-bjelajska četa i desetkovale. Sukob je bio veoma žestok, a bataljon im je dobro okrnjen i natjeran u povlačenje. Tom prilikom je, pored ostalog, zaplijenjeno i nekoliko desetaka bicikla.

U toj borbi, na najkritičnijem mjestu je komesar Vođeničke čete Đuro Pećanac, popularni Đurekan predvodeći borce u odbijanju napada herojski poginuo.

POSLJEDNJI OBRAČUN

Povlačenjem snaga od Sanskog Mosta, Mrkonjić Grada i Ključa, Italijani su polovinom maja 1942. godine grupisali u Bos. Petrovcu snage jače od jednog puka. Gubici koje su pretrpili u povlačenju od Ključa i teška situacija u pogledu snabdijevanja zahtijevali su od italijanskog komandovanja da ove snage odmori i snabdije municijom i potrebnim namirnicama i tako pripremi za izvlačenje.

Raspolažući sa podacima o namjeri protivnika, štab Petog KNOP odreda upućuje svoje snage na kontrolu komunikacije Petrovac — Drvar. U cilju izvršenja tog zadatka, njegov Prvi bataljon se prikuplja u širem rejonu Revenika i aRkića Doline i usmjerava na dio komunikacije Petrovac — Oštrelj. Sa ovim bataljonom nalazi se i komandant odreda, drug Slavko Rodić.

Šesnaestog maja Slavko sa štabom Bataljona i tri njegove čete: Vrtočkom, Vakufskom i Vođeničkom, postavlja zasjedu u rejonu Kalabina brda i dalje u pravcu Oštrelja, a sa gornje strane ceste. Tog dana neprijatelj nije naišao, pa su čete u sumrak izvučene i otišle na prenoćište u Rakića Dolinu i Revenik. Predveče je primijećena jedna grupa vojnika na 3—4 km od Petrovca prema Koluniću pa smo zaključili da popravljaju telefonske linije. A ko zna šta su tamo radili?

Narednog jutra krenuli smo iz sela u kojima smo noćili, ali ovog puta nismo išli u Osječenicu, već ispod Kolunića prema crkvi, groblju i ponoru. Slavko i štab Bataljona su donijeli odluku da zasjedu postave u polju, na čistini, znači tamo, gdje je protivnik može najmanje očekivati. U tom cilju izvršen je raspored četa.

Vrtočka četa, bez jednog voda, postavljena je iznad one velike okuke gdje se cesta počinje penjati, u zidine kuća koje se nalaze na gornjoj strani i uz samu cestu (rejon Ponora i Mirkovića).

Vakufska četa i Drugi vod Vrtočke čete glavninom su zaposjeli rejon kolunićke crkve i groblja. Sa ovim dijelovima bili su drugovi Slavko Rodić i zamjenik komandanta bataljona Vlado Bajić.

Vođenička četa, bez jednog voda, bila je još više ulijevo, u rejonu Gradine bliže Petrovca i malo dalje od ceste. Sa ovom četom nalazio se komandant bataljona, Milan Zorić. Preostali vod upućen je prema Kalabinom brdu na obezbjeđenje.

Postavljanje ovako jake zasjede, od tri čete od kojih je svaka brojala preko stotinu boraca, u polju i ravnici bilo je i mudro i smjelo. A elementi zasjede su opet postavljeni tako da nije moglo doći do iznenađenja bilo da neprijatelj pođe od Oštrelja ili Petrovca, niti je neki od dijelova zasjede mogao ostati pasivan.

Negdje Oko 6,30 časova pojavila se italijanska kolona (oslabljen bataljon) cestom od Bos. Petrovca prema Oštrelju. Očito je bilo da ova kolona ili ide u susret svojim snagama koje treba da stignu od Drvara ili ima namjeru da im obezbijedi prolazak kroz selo Kolunić, gdje se moglo očekivati prisustvo naših snaga. Po dolasku čela na domak

kolunićke škole, odnosno raskrsnicu puta za selo Revenik, kolona je zastala, a potom skrenula u desno i uputila se u pravcu crkve i groblja. Bilo je jasno da ove snage ne namjeravaju da produže prema Oštrelju, već da idu pravo na nas i da nam predstoji direktan obračun sa njima.

Po skretanju sa ceste jedan dio snaga u jačini od jedne čete produžio je prema groblju, a drugi otprilike iste jačine i sa vodom topova počeo je da se raspoređuje u zahvat puta za Revenik sa artiljerijom kod dvije usamljene zidine pored puta. Dok se kolona koja je nastupala prema crkvi razvijala u streljački stroj u namjeri da tako zauzme položaje u groblju, dotile je ovaj drugi dio snaga sa artiljerijom, vjerovatno, imao zadatak da ih u tome podrži, ako bi se odnekud pojavile naše snage. Po zaposjedanju groblja italijanske snage bi, ukoliko bi željele da solidno obezbijede komunikaciju za Petrovac, morale zaposjesti i Gradinu i zidine popaljenih kuća iznad Ponora, odnosno položaje na kojima su se nalazile naše čete. Znači, groblje im je trebalo da posluži kao oslonac ili okosnica, zbog čega su prema njemu i poslali relativno jake snage.

Po dolasku streljačkog stroja do zidane ograde oko groblja dio snaga, otprilike oko voda, prešao je ogradu i nastupao kroz groblje, dok se drugi dio kretao Oko ograde i tako stvarao obruč oko crkve i groblja. U samom groblju se nalazio dio naših snaga, a ispred crkve drugovi Slavko Rodić i Vlado Bajić. Znak za početak borbe trebalo je da dadnu njih dvojica na taj način što će prvi otvoriti vatru. I dok je neprijatelj nastupao kroz groblje i oko njegove ograde, mi smo nepomično ležali iza zaklona, humfci i spomenika. Iako je jedan borac Vrtočke čete u groblju nehotice opalio metak, italijanski vojnici su ušli u groblje a da nisu nikog primijetili. Kroz groblje su nastupali vrlo oprezno i kad su došli na desetinu metara ispred nas jedan Italijan je uzviknuo »Predaj se pikolo«. Da li je ovo uzviknuo radi toga što je primijetio nekog od nas iza humke i spomenika ili je pretpostavljao da smo tu negdje pa razgonio strah, teško je znati. Međutim, istina je da je nama iza zaklona, iako smo ležali na hladnoj zemlji, bivalo sve vruće. Pucati se nije smjelo dok se ne da signal, a crkva se nalazila otprilike u našoj visini pa nam se či-

nilo da Slavko i Vlado ne mogu vidjeti italijanske vojnike pa će ovi nagaziti na nas. Svaki od boraca koji se nalazio u groblju bacao je pogled prema crkvi i pitao se zašto se ne daje ugovoreni signal. I napokon kad je već bilo dogorjelo do nokata, kad su Italij ani prišli da za vrat mogu uhvatiti, odjeknuo je taj dugo očekivani pucanj i smrtno pogodio podoficira koji je predvodio vojnike u groblju. To je bio znak za opšti napad na Italijane. Iako je naša vatra bila jaka i iznenadna, ipak je mali broj Italijana pao u groblju. Oni su se odmah, poslije našeg prvog plotuna i nekoliko ispaljenih metaka s njihove strane, dali u bjekstvo, a mi u potjeru za njima. Upravo zato što su nam bili preblizu, nismo ih ni gađali kako treba, jer smo računali da ih promašiti ne možemo, pa su uspjeli izmaći iz groblja uz male gubitke. Iznenađeni i uspaničeni od onih koji su bježali iz groblja, počeli su da se povlače i oni koji su bili van groblja. Nekoliko hrabrijih pokušalo je da pruži otpor iza ograde, ali ne zadugo, jer su na njih naletjeli borci Vakufske i Vrtočke čete i prosto ih pregazili. U tom naletu je Rade Grahovac, borac Vrtočke čete (poginuo je mjesec dana kasnije na Glamoču), istrgao puškomitraljez iz ruku italijanskog vojnika, kad ga je ovaj namjestio na zid da bi nas gađao u groblju. Pepa Zorić, borac Vakufske čete, prvi je upao među Italijane koji su pokušali da daju otpor iza ograde, i počeo öbraöun sa kundakom. Tako su se obračunavali i borci koji su pristizali. Prisustvo Slavka i Vlade u streljačkom stroju dalo je još više poleta borcima koji su nezadrživo gonili Italijane. Čula se Slavkova pištaljka i povici: »Držite ih, pobjegoše«. Slavko je, požurujući borce u gonjenju, očito želio da na leđima onih koji su odustali upadne u položaje snaga koji su štitile njihovo odstupanje. Međutim, mi ovu priliku nismo odmah iskoristili. Obasuti mitraljeskom i puščanom vatrom onih koji su vršili prihvat dijelova koji su bježali iz groblja, zalegli smo na stotinjak metara ispred italijanSkih položaja. Ovaj naš zastoj neprijatelj je iskoristio da se malo sredi, iskoristio je zidine i druge zaklone oko puta i vatrom otežavao naše nastupanje preko brisanog prostora.

I dok su dijelovi koji su napadali sa pravca groblja zastali naspram već pribranog protivnika i tražili načina

kako napad da produže, onaj vod Vrtočke čete koji je bio u zidinama Mirkovića kuća poviše Ponora, neočekivano im se našao za leđima. Vodnik tog voda, Milkan Pilipović, koristeći zaklon ceste samoinicijativno je prešao u napad s leđa. Tom prilikom se posebno istakao Đuro Sovilj, koji je sa još jednim omladincem, a u želji da što prije pritekne u pomoć drugovima, trčao cestom ne obilazeći baru, dok mu je roj kugli zviždao oko glave i kopao cestu oko nogu. Ubrzo se i drugi vod Vrtočke čete pojavio iz šume, gdje je bio na obezbjeđenju, i u punom trku hitao da se pridruži ostalima. Pojava ovih vodova iza leđa protivnika, bila je u tom momentu presudna.

Komandant odreda Slavko Rodić skočio je naprijed i uzviknuo »Za mnom, drugovi!« Tog momenta se čitav stroj podigao i sa uzvikom »Ura!«, krenuo na juriš. Ubrzo su počele da prašte bombe po italijanskim položajima. Bombe su eksplodirale i u samim zidinama, gdje je jedan italijanski oficir izvršio samoubistvo. Nastaje primjetna pometnja među italijanskim vojnicima, to koriste Nikola Vojvodič, zamjenik komandira Vakufske čete i njegov vodnik Đoko Cubrilo pa bombama istjeruju preostale Italijane iz zidina. Na sve učesnike ove borbe, herojsko držanje komandanta odreda koji je predvodio svoje borce u gonjenju neprijatelja preko Petrovačkog polja ostavilo je izvanredno snažan utisak. Trčeći za razbijenim neprijateljem slabo smo gađali. To je primijetio Vlado pa je komandovao da se legne i nišani, näkom čega se poboljšala naša vatrena efikasnost. Gonili smo neprijatelja do na kilometar i po do dva od grada. Da ih je u tom momentu Vođenička četa sa Gradine malo pričepila u bok, još lošije bi se proveli. U tom momentu začula se jaka huka motora ispred Bišćana pa se pronio glas da su to tenkovi. Mi smo bili na otvorenom polju i bez naoružanja za borbu protiv tenkova. Palo je naređenje da se povučemo nazad. Ostaci italijanskog bataljona su u panici bježali u Petrovac. A mi radosni i veseli vratili smo se u Kolunić da pokupimo i izvučemo ratni plijen.

Međutim, već prije našeg povratka dijelovi naših jedinica, koji su bili na obezbjeđenju, sišli su na mjesto gdje se glavni okršaj zbio i prikupljali plijen. S njima se našla

i omladina iz Donjeg Kolunića i pomagala im. Nezaboravna je ostala u sjećanju slika, kad smo Slavka vidjeli kako i pored svih napora u borbi, sretan zbog uspjeha, sa borcima gura zaplijenjeni top. Čula se i zajednička pjesma boraca i omladine, a prilikom provlačenja topova kroz Rakića Dolinu pojavili su se i peškiri zavezani oko topovskih cijevi kao dar borcima koji su ih zaplijenili.

U ovoj dvočasovnoj borbi Italijani su, prema njihovim izvorima i dokumentima imali: 25 mrtvih, 21 ranjenog i 3 zarobljena vojnika od kojih jedan oficir. I među ubijenima bila su i tri oficira. Zaplijenili smo 2 topa 75 mm sa nekoliko desetina granata, 2 teška mitraljeza, 2 puškomitraljeza, oko 30 pušaka, podosta municije i ručnih bombi, 12 mazgi i još dosta drugog materijala. Na našoj strani je samo lakše ranjen Milan Vekić iz Vrtočke čete i to u groblju u trenutku kada su ispaljeni prvi hici.

Poslije ovog poraza položaj Italijana u Petrovcu postao je još teži. Sutradan, 18. maja stiže im pojačanje u jačini -nešto većoj od bataljona iz pravca Drvara. To su one snage o kojima je obaviješten štab našeg odreda da treba da stignu i radi kojih je prethodnog dana i postavio zasjedu. I ovom prilikom na zasjedu u Koluniću bile su posiate dvije čete, Vođenička i Vrtočka ali su malo zakasnile pa su se u pokretu sukobile sa čelom italijanske kolone kod Ponora. Italijanska prethodnica je pružila jak otpor ali je i nasuprot tome kolona rastjerana sa ceste. Naslućujući da bi upuštanjem u borbu mogli proći kao njihove snage dan ranije odmah su se dali u bjekstvo. Iz marševske kolone prestrojili su se u male kolonice koje su perjale niz padine Kalabina brda i preko Bujadnica ka Petrovcu. U ovom sukobu Italijani su imali oko desetak mrtvih i više 'ranjenih. Zaplijenili smo im 26 šatorskih krila, 15 čuturica, 31 porciju, 19 gas-maski, oko 30 ranaca i dosta drugih sitnica koje su vojnici u bježanju bacali da bi se rasteretili. Na našoj strani poginuli su Milovan Trkulja i Dušan Đumić, dva krasna druga i dobra borca.

Poslije ove borbe Italijani su opet bili mirni u Petrovcu sve do konačnog povlačenja 25. maja 1942. godine, kada su se probili za Drvar. Isto veče i u toku sutrašnjeg dana naše snage su po prvi put ušle u Petrovac.

Eto, tako je izgledao osvajački pohod Musolinijevih okupacionih trupa na teritoriju Petrovca. Došli su tamo sa ambicioznim planovima i velikim pretenzijama. A otišli su, ili bolje odveli su ih do nogu potučene i vojnički i politički, odveli su ih obezvrijeđene i ponižene. Za osam mjeseci okupacione vladavine na našem terenu okupirano je bilo samo onoliko teritorije koliko su zadnjicama mogli pokriti. Jer već samo na korak od njih, već u susjednoj sobi, oni nisu bili vlast, to je bila naša teritorija. Od tih osam mjeseci, četiri su proveli u totalnoj blokadi, slomljeni i bespomoćni poput brodolomaca na pustom ostrvu, proveli ih u iščekivanju da dođu po njih i izbave iz neprilika u koje su upali. Izbavili su i odveli samo ostatke jedinice koju su tamo uputili. Iza njih je ostalo oko stotinu ili nešto više mrtvih po petrovačkim klancima, stotinu i nešto više u zarobljeništvu po podgrmečkim selima, a oko stotinu ili znatno više su invalida odvukli koji su to u borbama oko Petrovca postali. Pa i ono što je preostalo živo i čitavo u stroju nije više bilo sposobno, jer je svaka volja za daljim vojevanjem u njima bila ubijena.

Jedini kapital ikoji su u naknadu za sve to dobili, koji su za tih osam mjeseci stekli i koji su sa sobom poveli to je bio Mane sa svojih tridesetak četnika. Poveli su gospodari svoje sluge sa sobom, a da se nije znalo ko je od njih bijedniji.

Iza njih je Petrovac ostao slobodan, a Petrovčani kao nikad do tada jedinstveni. Ostao je tamo Petrovački bataljon sa pet četa, sa oko šest stotina odabranih i dobro naoružanih boraca, ostala je na čvrstim temeljima mreža organa narodne vlasti, ostale su omladinske čete, partijske organizacije, aktivi SKOJ-a, organizacije AFZ, radne jedinice i, što je najhitnije, izuzetno borbeno raspoloženje koje se temeljilo na čvrstom političkom opredjeljenju, ostao je NOP kao apsolutni pobjednik.

PRVI MAJ

U mnogim selima oko Bosanskog Petrovca bile su oformljene ćelije KPJ i aktivi SKOJ-a, omladinske pozadinske čete, seoski i opštinSki narodni odbori, pa i Sreski narodnooslobodilački odbor. Agitacija i propaganda je bila takođe dobro organizovana: radio-vijesti, leci, političke konferencije, zborovi. Sve je funkcionisalo. U takovoj situaciji vršene su obimne pripreme za proslavu Prvog maja, koji se prvi put u istoriji ovoga kraja proslavljao javno, masovno i organizovano, u jeku borbe na po'luoslobođenoj teritoriji, na domaku granata neprijateljskog garnizona.

Sreski komitet KPJ za Bosanski Petrovac organizovao je opštinske zborove u Driniću, Smoljani, Krnjeuši, Vodenici i u Bjelaju. Za svaki zbor su određeni govornici koji će istupati u ime Partije, vojske, omladine, a ponegdje i žena. Na tome je radio i Sreski komitet SKOJ-a.

Ja sam bio zadužen da sa ostalim drugovima vršim pripreme za proslavu Prvog maja u opštini Bjelaj, koju su ograničavale komunikacije Oštrelj — Petrovac i Petrovac — Vrtoče. Zbog čestih ispada iz Petrovca u pravcu Oštrelja i obrnuto, najpogodnije je bilo sazvati zbor u Bjelaju. Novoformirana ćelija KPJ na teritoriji opštine od 4 člana i Opštinski komitet SKOJ-a, preko aktiva u selima i preko narodnih odbora izvršili su obimne pripreme za proslavu Prvog maja. Trebalo je izvršiti agitaciju kod naroda i omladine za dolazak na zbor pod uslovima vrlo čestog nadlijetanja neprijateljske avijacije, a zatim uoči

Prvoga maja pripremiti paljenje vatri na svim visovima oko talijansko-domObranskog garnizona u Petrovcu.

Uoči Prvog maja Petrovačka kotlina pretvorila se u brojne buktinje koje su na svoj način govorile da nema mjesta okupatoru u našoj zemlji niti njegovim slugama i da su svi Okruženi neprijateljstvom naroda. Kolunićka omladina je našla jednu neeksplodiranu artiljerijsku granatu i stavila je pod naslagu drva da bi granata eksplodirala na vatri. Taj pokušaj nije uspio.

Prvi maj je osvanuo hladan i tmuran. Stari snijeg još nije bio okopnio. Zborno mjesto bilo je južno od zaseoka Cimesa, u gaju, zapravo kod kuće moga mitraljesca. Opštinski odbor organizovao je izgradnju improvizovane tribine, jer smo se nadali dolasku sekretara Sreskog komiteta KPJ druga Jove Kecmana — Suce i komandanta 5. krajiškog odreda Slavka Rodića. Na zbor je dolazila pretežno omladina, i to po grupama iz sela, sa crvenim zastavama i parolama. Klicalo se i pjevalo. Na zbor je došlo oko 300—400 lica. To je prvi veći zbor poslije zimskog zbora na kome je govorio Mladen Stojanović.

Dok se narod skupljao pozvao me Jovo Kecman da prekontroliše ono što sam napisao da govorim na ziboru. Na dvije strane iz sveske istrgnutog papira pročitao sam pripremljeni govor. Trema me je hvatala iz dva razloga: govorim prvi put na zboru, a prisutni su sekretar Sreskog komiteta i komandant Odreda. Iako sam dosta dobro napamet naučio ono što sam napisao, sad mi je izgledalo da sam sve zaboravio. Drug Suco je imao vrlo lijep odnos prema ljudima. Meni je dao primjedbe na spremljeni govor. Vjerovatno bi Suco još imao zamjerki, ali se žurio na zbor koji je trébaio ubrzo da počne. On je uvijek bio tačan i osjetljiv prema masi koja čeka. Slavko Rodić je već bio kod tribine. Suco, Slavko, predsjednik Opštinskog odbora Plećaš i ja popeli smo se na tribinu. Ja sam kao sekretar Opštinskog komiteta SKOJ-a predviđen da prvi govorim u ime SKOJ-a i omladine, o zadacima omladine u vezi dobrovoljnog stupanja u partizanske jedinice, o pomoći vojsci i slično. Narod se utišao i prišao tribini. Ne sjećam se uopšte ko je otvorio zbor. Ja otpočeh govor. Nervozno sam gužvao sakriveni papirić sa napisanim go-

vorom i napamet ispričah prvi pasus. Počeh dalje, ali zastadoh. Valjda sam šutio i mučio se koji trenutak. Primijetih da me jedni sažaljevaju, a drugi se podsmjehuju. Odlučih da govorim slobodno, pa kako bude. Ispalo je bolje nego što sam mislio. Na početku sam govorio malo zbunjeno, a poslije raspalih i održah »govorčinu«. Ovaj prvi zbor na kome sam istupao ostaće mi trajno u uspomeni.

Poslije mene govorio je Slavko Radić u ime vojske. Govorio je odmjereno, hladnokrvno i uvjerljivo. Govorio je o spoljnopolitičkoj situaciji i našim uspjesima. Narod je svog voljenog komandanta burno pozdravljao i klicanjem odöbravao njegove riječi.

Na kraju je govorio, u ime KPJ, sekretar Sređkog komiteta Jovo Kecman — Šuco. On je govorio staloženo i tiho, autoritativno i ubjedljivo. Narod i omladina su mu često skandirali. Pri kraju govora druga Suce, na binube ispeo kurir Štaba 5. odreda i predao neku poštu Slavku Rodiću. To je bio izvještaj o uspjesima naših jedinica. Komandant Slavko je ponovo stupio na govornicu, pročitao i objasnio depešu. To je izazvalo oduševljenje. Poslije veselja narod je krenuo u svoja udaljena sela.

SADRŽAJ

BOSANSKI PETROVAC U NOB

Zbornik sjećanja

KNJIGA III

Strana

Milutin Morača: Moije viđenje Petrovčana 1941 5
Stanko Marjanović: Vrijednost oružja u godini otpora . . 14
Vojo Milanović: Suvajski gerilski odred IU prvim borbama . 43
Miloš Kecman — Vojsko: Prvi (predstavnik naroda u Drimiću 61
Mile Spegar: Prelazak Smiljanićevog voda iu Podgrmeč . . 68
Vlado Kecman: Formiranje Narodnooslobodilačkog odbora u Bukovači 81
Nikola Banja-c: Gledano sa one strane 86
Gospava Pećanac-Solomun: Omladinke Janjila u danima ustanka 97
Jovan Lukić: Sjećanja ne borbu u Zdenom Dolu 102
Drago Lazuikić: Moja sjećanja iz NOP u bosanskopetrovačkom kraju 106
Mara Jokić: Risovački aktiv SKOJ-a 120
Dušan Knežević: Odlazak Suvajsko-Vodeničke čete u Podgrmeč 126
Nikola Vulin: Formiranje mjesnog NOO u Rašnovcu . . . 129
Duišan Knežević: Kulturna i prosvjetna aktivnost . . . 132
Jovo Pavić: Voj.no-politička situacija u petrovačkom kraju 1941. i početkom 1942. godine 136
Mara Keoman-Hodak: Sjećanje na Bušević, Kestenovac, Bosanske Štrbce i Kalate 150
Mirko Kecman: Ni omladina Janjila nije izostala 160
Datko D. Šljivar: Prve ratne strahote 162
Jovo Kecman — Suco: Vrijeme čvršćeg organizovamja naših snaga ..... I[72]
Toma Morača: U jednom danu 183
Milanko Pećanac: Bijelo zlato 188
Bogdan Kecman: Radnici pilane u Driniću i njihove aktivnosti 224
Pane Banjac: Novi uslovi borbe i stvaranje seoskih straža . 235
Kojo Radulović: Sjećanja na razvoj ustanka u Bravsku . . 241
Jovan Raiković: Burni dani i noći u Smoljanskoj opštini . . 256
Ljubiša Curguz: Narodni heroj Boško Kapelan 279
Dragoljub Stojanović: Smoljančani polažu partizansku zakletvu 282
Sretko Miljković: Zbor u Bjelaju 296
Rajko Jovčić: Boravak u Kmjeuškoj četi 302
Mile Trnjaković: Kako je formiran NOO u Koluniću . . . 308
Petar Radošević: Iz gerilske borbe 314

Strana

Jovan Stojanović: Prva kurirska stanica u Smoljani . . . 316
Mile Labus: Skojevci sa Oraškog Brda.....320
Sofija Vekić: Na Novu 1942. godinu..... 323
Drago Kecman: Moja sjećanja na omladinu Bukovače . . 328
Ljubiša Curguz: Radivoje je s nama.....334
Dušan Stričević: Poruka ustaša Braviskoj četi..... 347
Mile Trnjaković : Prva sreska konferencija SKOJ-a u Bosanskom Petrovcu..... 349
Đorđe Babić — Đokina: Bio sam na pregovorima u Ramićima 355
Jozo Gizdić — Milorad Ajnšpiler: Dalmatinci u petrovačkoj dolini.....360
Dragan Kecman: Akcije bukovačke omladine..... 367
Nikola Majstorović: Kulen-Vakufska opština u NOR-u . . 374
Nikiica Novaković: Aktivnost NOO i omladine Krnjeuše . . 381
Simo Drljača: Formiranje Kulen-Vakufske čete 397
Vlado Keoman: Žrtvovani..... 400
Nikola Banjac: Partizanska osnovna škola.....407
Svetko Kačar: Sjećanje na aktiv SKOJ-a sela Bukovače . 412
Rade Kovačević: Govorio nam je Mladen Stojanović . . 419
Vojo Milanović: Formiranje NOO..... 428
Milorad Đilas: Prenosili smo žito preko Grmeča 439
Nikica Novaković: Zakićeni partizanski topovi 443
Mićo Đukić: Omladinska organizacija Medenog Polja . . 445
Miloš Keoman — Vojsko: Formirali smo Sreski NOO Bosanski Petrovac 455
Mile Perković: Revolucionarni duh svojstven mladosti . . 465
Milan N. Zorić: Predaja neprijateljske satnije 472
Vlado Keoman: Partijski zadatak..... 487
Ilija Radulović: Blistavi put pod zvijezdama (III dio) . . 491
Rade Jeličić: Kratak život jedne partizanske ekonomije . . 549
Rade Kovačević: Podvig Rade Graovca..... 551
Milan N. [Zorić: Oteto stado..... 555
Miloš Kecman — Vojsko: Velika proslava Prvog maja . 559
Milenko Stupar: Odabrani su u proletere.....563
Mane Keoman: Celar i njegovi junaci.....568
Narodna pjesma: Pjesma o Zdravku proleteru 577
Ljubiša Ourguz: Narodni heroj Radivoje Rodić 579
Vojo Milanović: Djelovanje Sreskog NOO do januara 1943. g. 582
Mujo Ibrahimpašić : Bosanski Petrovac 24. maga 1942. godine 003
Pero Kolundžija: Likvidacija četnika u Krnjeuši 613
Đuran Kovačević: U sjenci Manjače..... 615
Ilija Radulović: Glišin logor..... 626
Dušan Knežević: Omladinska organizacija Kulen-Vakufske opštine.....632
Nikica Pilipović i Milovan Samardžić: Borba s Talijanima . 635
Mile Trnjaković: Prvi maj.....657
Vlado Keoman: Anegdote (anegdote u [knjigama od 1—7 sakupio i napisao Vlado Kecman)

BOSANSKI PETROVAC U NOB

ZBORNIK SJECANJA

K N J I G A T R E Ć A

Izdavač:
Opštinski odbor SUBNOR-a Bosanski Petrovac

Za izdavača:
Vojo Banjac, Stevo Daljević i Mića Smiljanić

Stampa :
NIP »Oslobođenje«, Sarajevo

Za štampariju:
Rasim Husić

Štampanje završeno maja, 1974.